

MARKETTA RITAMIES

SINAPPIKYLVYSTÄ EHKÄISYPILLERIIN

Suomalaisen
perhesuunnittelun historia



Väestöliitto

Väestöliitto

Väestöntutkimuslaitos

Kalevankatu 16 B, PL 849, 00101 Helsinki

Puh. (09) 228 050, Fax (09) 6121211

www.vaestoliitto.fi

ISBN 951-9450-41-6 (nid.)

ISBN 978-952-226-164-9 (PDF)

ISSN 0357-4725

Esipuhe

Perhesuunnittelulla tarkoitetaan väestötieteessä toimintaa, jolla parit yrittävät vaikuttaa lapsilukunsa kasvuun ennalta asettamiensa tavoitteiden mukaisesti. Suunnittelulla yritetään vaikuttaa lapsikertymän ohella myös syntymisen ajoittumiseen liiton tiettyihin vaiheisiin. Parit voivat kuitenkin muovata tavoitteitaan perheolosuhteiden muuttuessa.

Tässä julkaisussa perhesuunnittelu nähdään hieman edellä määritellyä laajemmin. Perhesuunnittelu ei ole vain lapsiluvun rajoittamiseen ja ajoittamiseen tähtäävää avo-/avioparin toimintaa, vaan se käsittää myös parin lapsiluvun lisäämiseen kohdistuvat pyrkimykset.

Yksittäisten ihmisten ja parien on oletettu jossain määrin pyrkineen rajoittamaan lapsilukuaan jo antiikin aikoina. Eräiden tutkijoiden mielestä antiikin ajan ihmiset ovat tienneet ehkäisystä jopa enemmän kuin keskiajalla eläneet. Yleensäkin lapsilukuun vaikuttavien ihmisen fysiologisten tekijöiden tunteminen levisi esimerkiksi Suomessa lääkäreiden keskuuteen vasta 1800-luvun lopulla. Ei siis ihme, jos kansan keskuudessa raskautta koetettiin Suomessakin noina aikoina ehkäistä kuumilla sinappikylvyillä tai erilaisilla rohtojuomilla.

Lapsilukuun vaikuttamista tarkastellaan tässä tutkimuksessa kolmena ajanjaksona: a) 1910-lukua edeltävänä esitransitionaalisena kautena, b) ensimmäisen hedelmällisyyden transition kautena (vuodet 1910-1964) ja c) ns. toisen hedelmällisyyden transition kautena (1965-). Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa vallitsi väestötieteilijöiden mukaan ns. luonnollinen hedelmällisyys. Ihmiset eivät tuolloin vielä tietoisesti suunnitelleet lapsilukuaan, mutta lasten määrään vaikutettiin yhteiskunnan säädösten ja normien kautta. Esimerkiksi vielä parisataa vuotta sitten oman lapsen surmaaminen oli yksi tapa rajoittaa lasten lukumäärää. Ruotsin kuningaskunnassa lasten surmaamista ehkäiseviä lakeja säädettiin vuonna 1734. Tosin tapa tunnettiin Suomessa vielä 1800-luvun keskivaiheilla.

Ensimmäisen hedelmällisyyden transition kautena (1910-1964) alkoi Suomessakin virittää tietoinen perhesuunnittelu: lapsia alettiin hankkia ennalta asetettujen tavoitteiden mukaisesti. Hedelmällisyys aleni kolmena ensimmäisenä vuosikymmenenä voimakkaasti, mutta kohosi toisen maailmansodan seurauksena kuitenkin tilapäisesti ja syntyivät ns. suuret ikäluokat.

Toisen hedelmällisyyden transition (1965-) kauden alkaessa lasten määrä ja hedelmällisyys alkoivat uudelleen laskea. Väestöllinen kehitys saavutti pian tason, joka ei enää riitä väestön luonnolliseen uusiutumiseen (kuolleisuuden ylittäessä vähitellen syntyvyyden). Toisen transition kaudella naisten taloudellinen itsenäisyys, tehokkaat ehkäisymenetelmät ja yhteiskunnan osavastuu lasten hoidosta ja huollosta vaikuttivat vähitellen siihen, että sukupuolielämää ei aiempaan tapaan enää liitetty parisuhteeseen.

Julkaisun aikajänne päättyy vuosituhaten vaihteeseen eli toisen transition kauteen. Tällä hetkellä (kesäkuu 2006) maamme perhesuunnittelun kuuma kysymys on

hedelmöityshoitoihin liittyvän lainsäädännön saaminen maahamme. Lääketieteen ja avustetun hedelmöityksen myötä perhesuunnittelu on tullut myös sellaisten yksilöiden ja parien ulottuville, jotka aikaisemmin olisivat jääneet lapsettomiksi. Perhesuunnitteluun liittyvä keskustelu on aina sisältänyt moralisointia ja syylistämistä: aikaisemmin 1900-luvulla yksinäiset äidit kokivat syrjintää ja jopa halveksuntaa. Tänä päivänä valtaosalle yhteiskunnallisista päätöksentekijöistä tuntuu olevan vaikea ymmärtää, että myös samaa sukupuolta olevilla on halu ja tarve yhteiseen lapseen – yhteiseen perhesuunnitteluun. Lastenhankintaan liittyvä moraalista tuomitsemista esiintyy edelleen.

Sukupuoliasioista saatavan tiedon lähteenä on kodin merkitys keskeinen: jos kodin ilmapiiri on sukupuoliasioissa salaileva, voi sillä olla yhteyttä henkilöiden myöhempään seksuaaliseen käyttäytymiseen ja siihen liittyviin seikkoihin. Toinen tärkeä tiedonlähde on koulu koska siellä on mahdollista antaa seksuaalitietoutta kattavasti kaikille nuorille. Nykyisin tietoa on saatavissa rajattomasti: internetin Google-hakukoneesta löytyi hakusanalla ehkäisy 998 000 osumaa. Mutta onko nuorilla esimerkiksi ehkäisyyn ja seksuaaliterveyteen liittyvissä asioissa riittävästi tietoa? Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksella tehtiin keväällä 2006 Suomen peruskoulun 8-luokkalaisille aiheeseen liittyvä kysely, johon vastasi n. 34 000 koululaista. Yleisesti ottaen 14-15 -vuotiaiden tietotaso on hyvä. Toki löytyy asioita, joissa tiedon puute on ilmeinen. Niinpä vain reilu kolmannes koululaisista tiesi, että nainen tulee raskaaksi herkimmin kuukautiskierron puolivälissä. Seksuaaliterveyden hyvä taso edellyttää jatkuvaa opetusta ja ohjaamista.

Haluan kiittää tutkimuksen tekijää, Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen vanhempaa tutkijaa (emerita) Marketta Ritamiestä hänen erinomaisesta panoksestaan suomalaisen perhesuunnitteluhistorian toteuttamiseksi. Marketta on tehnyt tutkimuksen alueella, jolta aikaisempaa tietoa on erittäin vähän – ja se vähäkin on ollut pirstaleista. Massiivisesta lähdeluettelosta havaitsemme, että Marketta Ritamiehen läpikäymä ja analysoima kirjallinen materiaali on ollut määrältään valtava. Kiitos Marketalle, että hän jaksoi vetää kaikki langat yhteen ja kutoa niistä perhesuunnittelun historiaan liittyvän suomalaisen perusteoksen.

Käsikirjoitusta ovat kommentoineet Väestöntutkimuslaitokselta erikoistutkija Osmo Kontula, tutkija Anneli Miettinen ja assistentti Stina Fågel. Stina Fågel on myös käynyt läpi käsikirjoituksen kieliasun. Anneli Miettinen on tuottanut julkaisun kuviot. Julkaisun taittotyöstä on vastannut julkaisusihteeri Mika Takoja. Informaatikko Ulla-Maija Mattilan ammattitaito on taannut sen, että tekijällä on ollut käytettävissään kattava perhesuunnitteluun liittyvä kirjallinen materiaali. Haluan kiittää kaikkia edellä mainittuja merkittävästä työpanoksesta ja tuloksekkaasta yhteistyöstä.

Helsinki 6.6.2006

Ismo Söderling

Johtaja

Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos

Sisällys

Esipuhe

1. Johdanto	9
1.1. Milloin lapsiluvun säätelyn katsotaan alkaneen?.....	9
1.2. Ihmisten halu ja kyky vaikuttaa lapsilukuunsa eri aikakausina	12
1.3. Lapsilukuun vaikuttamisen käsitteistä.....	16
1.4. Teoreettisia näkemyksiä hedelmällisyyden transitoista	9
1.4.1 Klassisesta ensimmäisen väestöllisen transition teoriasta ja sen kehittelystä.....	20
1.4.2 Näkemyksiä toisesta väestöllisestä transitiosta	22
1.4.3 Masonin ajatuksia hedelmällisyyden transitioiden selityksistä.....	23
1.4.4 McDonaldin ajatuksia sukupuolten tasa-arvon merkityksestä hedelmällisyyden transitiosta	25
1.5. Selvityksen tarkoitus.....	29
2. Esitransitionaalinen aika (-1910).....	33
2.1. Tarkastelukulma.....	33
2.2. Minkälainen oli esitransitionaalinen yhteiskunta?.....	34
2.2.1 Väestön ja perheiden talouksien kehitys	35
2.2.2 Yhteiskunnan taloudelliset olot	40
2.2.3 Kasvatus ja koulunkäynti	42
2.2.4 Kuinka asuttiin?.....	44
2.2.5 Sukupuolten välinen tasa-arvo	46
2.2.6 Avioliiton ja perheen ihanteet.....	49
2.2.7 Seksuaalisuus ja rakkaus.....	51
2.3. Oliko ihmisillä motiiveja lapsiluvun säännöstelemiseen?.....	56
2.4. Lapsilukusuunnitelmat.....	60
2.5. Oliko ihmisillä lapsilukutavoitteiden toteuttamiseen tarvittavaa tietoa?	65
2.5.1 Missä elämänvaiheessa olisi tarvittu tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä?.....	65
2.5.2 Mistä oli mahdollista saada tietoa sukupuoliasioista?	68
2.5.3 Sukupuolietoutuden taso	76
2.6. Lapsilukutavoitteiden toteuttamisessa tarvittavat keinot ja niiden käyttö.....	80
2.6.1 Raskaaksitulon siirtäminen tai estäminen käyttäytymistekijöihin.....	81
2.6.2 Lapsen syntymän jälkeen käytettävissä olevat keinot ja niiden käyttö.....	86
2.6.3 Raskauden ennalta estävät ehkäisykeinot ja niiden käyttö.....	94
2.6.4 Parien pyrkimykset saada raskaus aikaan	107

2.7. Lapsilukutavoitteiden toteutuminen	109
2.7.1 Vastasivatko mahdolliset lapsilukutavoitteet ja lopullinen lapsiluku toisiaan?	109
2.7.2 Syntyivätkö lapset toivottuina ja oikein ajoitettuina?	112
2.7.3 Parisuhteen onnellisuus	116
2.8. Yhteenveto	117

3. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition aika (1910–1964)	121
3.1. Tarkastelukulma	121
3.2. Minkälaisessa yhteiskunnassa vuosina 1910–64 elettiin? ..	122
3.2.1 Väestönkehitys, perheet ja taloudet	123
3.2.2 Ihmisten toimeentulo ja sosiaalinen asema	126
3.2.3 Koulutustaso	128
3.2.4 Asumisolot	129
3.2.5 Sukupuolten välinen tasa-arvo	132
3.2.6 Avioliittoon ja perheeseen liittyvät käsitykset	136
3.2.7 Rakkaus ja seksuaalisuus	138
3.3. Miksi lapsilukua alettiin tietoisesti suunnitella?	142
3.4. Lapsilukutavoitteet	146
3.5. Oliko ihmisillä lapsilukutavoitteiden toteuttamisen edellyttämää tietoa?	150
3.5.1 Minkälaista tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä oli saatavissa ?	151
3.5.2 Seksuaalitietouden taso	171
3.6. Minkälaisia ehkäisymenetelmiä oli käytettävissä?	173
3.6.1 Ilman ehkäisyvälineitä ja -aineita sovellettavat menetelmät	174
3.6.2 Ehkäisyvälinein tai -ainein sovellettavat menetelmät	176
3.6.3 Muut ehkäisykeinot	183
3.6.4 Keinot lapsen saamiseksi	186
3.6.5 Ehkäisymenetelmien saatavuus ja hinta	188
3.7. Ehkäisymenetelmien käyttö	192
3.7.1 Ehkäisyntäytön yleisyys	192
3.7.2 Minkälaisia ehkäisymenetelmiä käytettiin?	196
3.8. Perhesuunnittelun onnistuminen	200
3.8.1 Lapsilukutavoitteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuus	201
3.8.2 Syntyivätkö lapset toivottuina ja oikein ajoitettuina?	203
3.8.3 Tyytyväisyys parisuhteeseen ja seksuaalikokemuksiin	205

4. Toisen hedelmällisyyden transition aika (1965–)	213
4.1. Tarkastelukulma	213
4.2. Minkälaisessa yhteiskunnassa elettiin?	214
4.2.1 Väestö-, perhe- ja asuntokuntarakenteen kehitys	215
4.2.2 Ihmisten toimeentulo, sosiaalinen asema ja koulutus	220
4.2.3 Asumisolot	223
4.2.4 Sukupuolten välinen tasa-arvo	224
4.2.5 Avioliittoon ja perheeseen liittyvät käsitykset	227
4.2.6 Seksuaalisuus	228
4.3. Lasten määrään ja ajoitukseen liittyvät tavoitteet	231
4.3.1 Lapsilukuihanteet tavoitteiden mittaajina	232
4.3.2 Lapsilukutavoitteet	234
4.3.3 Lasten ajoitukseen liittyvät tavoitteet	236
4.4. Oliko ihmisillä lapsilukuihanteiden toteuttamisen edellyttämää tietoa?	241
4.4.1 Tiedon saanti ja sen riittävyys	242
4.4.2 Sukupuoli- ja ehkäisytietyden taso	258
4.4.3 Käytettävissä olevat ehkäisymenetelmät	263
4.4.4 Keinot saada lapsi	272
4.5. Ehkäisymenetelmien valintaan vaikuttavat tekijät	274
4.5.1 Ehkäisymenetelmien saatavuus	275
4.5.2 Ehkäisyn kustannukset	278
4.5.3 Ehkäisymenetelmien haittavaikutusten pelko	279
4.5.4 Elämäntilanteen vaikutus ehkäisyyn	280
4.6. Ehkäisymenetelmien käytön yleisyys	282
4.7. Perhesuunnittelun onnistuminen	287
4.7.1 Lasten määrään liittyvien tavoitteiden toteutuminen	287
4.7.2 Lasten ajoitukseen liittyvien tavoitteiden toteutuminen	292
4.7.3 Tyytyväisyys parisuhteeseen ja seksuaalielämään	294
4.8. Yhteenveto	295
5. Lopuksi	301
Lähteet	309

Kuviot:

Kuvio 1. Kokonaishedelmällisyys Suomessa 1776-2004, s. 10

Kuvio 2. Imeväiskuoletisuus 1801-2000, s. 11

Kuvio 3. Avioituneisuus ja ensimmäisen avioliiton solmimisikä (mediaani) 1851-2000, s. 11

Kuvio 4. Kokonaishedelmällisyys vuosina 1776–1910, s.35

Kuvio 5. Kokonaishedelmällisyys Suomessa 1910–1965, s. 123

Kuvio 6. Periodi- ja kohorttikohtainen kokonaishedelmällisyys 1900–2000, s. 216

Kuvio 7. Periodi- ja kohorttikohtainen kokonaishedelmällisyys ja lapsilukuihanne, s. 288

Taulukot:

Taulukko 1. Perheet lapsiluvun mukaan Pohjassa, Sysmässä ja Haminassa syntymäkohorteittain, s. 115

Taulukko 2. Suomalaisten lapsilukuihanteita 1960–1990-luvuilla, s. 235

Taulukko 3. Sopiva etäisyys avioliiton solmimisen ja ensimmäisen lapsen syntymisen välillä naimisissa olevilla, prosentteinas. s. 238

Taulukko 4. Sukupuolivalistuksen saaminen erilaisissa kodeissa 1950–60-luvuilla, s. 244

Taulukko 5. Naisten ehkäisymenetelmien tietämys 1990-luvulla, s.263

Taulukko 6. Koko 18–44-vuotiaan naisväestön ehkäisyn tarve ja käyttö 1970-luvun alussa, s. 283

Taulukko 7. 18–44-vuotiaiden naimisissa olevien naisten ehkäisynkäyttö 1970-luvulla, s. 286

Taulukko 8. Lapsilukuihanteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuus eri tutkimuksissa, s. 289

1. Johdanto

1.1. Milloin lapsiluvun säätelyn katsotaan alkaneen?

Syntyvyydensäännöstelyn alkamisajankohtaa on väestötieteessä arvioitu hedelmällisyysluvuissa tapahtuneen kehityksen perusteella. Tutkijat ovat katsoneet, että siinä vaiheessa, kun hedelmällisyys oli alentunut kymmenellä prosentilla, avioparit alkoivat tietoisesti suunnitella lapsilukuaan. Olemassa olevien lasten määrällä alkoi tuolloin olla vaikutusta lopulliseen lapsilukuun. Tämä ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkamisvaihe sattui monissa Euroopan maissa 1870–1920-lukujen väliseen aikaan. Suomessa hedelmällisyyden laskun alkamisajankohtana pidetään 1910-luvun alkua (Knodel ja van de Walle 1979).

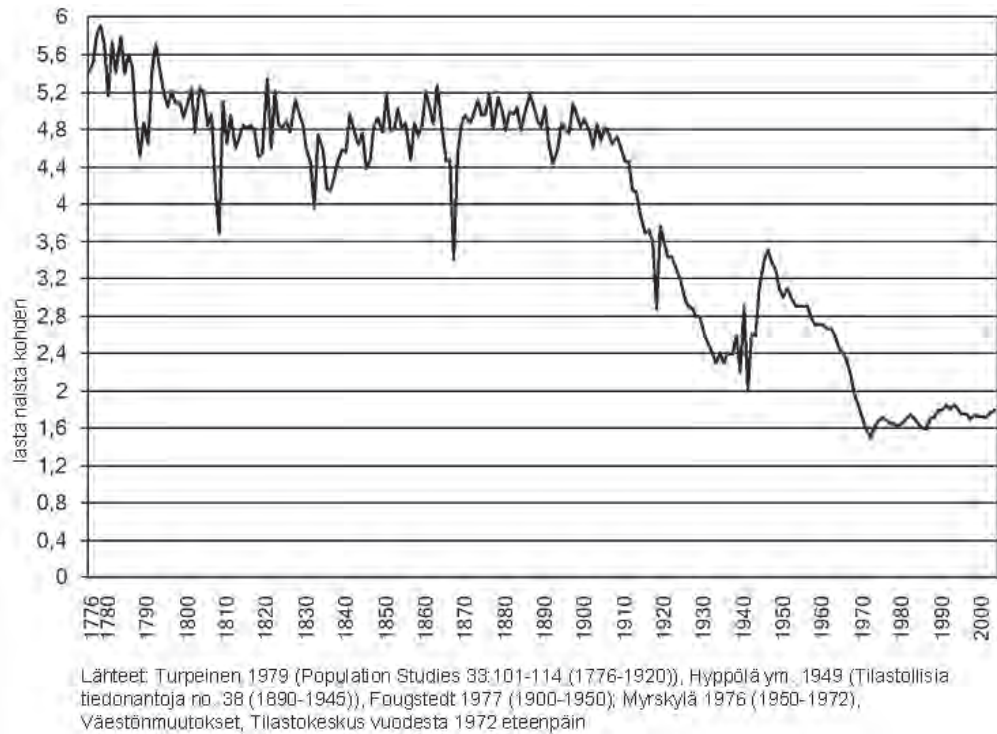
Imeväiskuolleisuus alkoi laskea jo noin 30–40 vuotta aiemmin kuin hedelmällisyys. Se ilmeisesti vähitellen havahdutti vanhemmat huomaamaan, että lapsiluku kasvoi aiempaa nopeammassa tahdissa. Kun naista kohti syntyneiden lasten luku alkoi voimakkaasti supistua vuodesta 1910, se ei kuitenkaan johtunut yksinomaan parien omista ponnistuksista rajoittaa lapsilukuaan. Siihen oli väestötieteilijöiden (Suomessa Notkola 1989; Pitkänen 1994b) mukaan vaikutusta myös yhteiskunnan säädösten ja normien aiheuttamalla käyttäytymistekijöillä, ennen kaikkea avioitumisella ja avioitumisiällä. Naista kohti syntyneiden lasten määrän alenemista nopeutti naimattomien osuuden lisääntyminen väestössä ja avioitumisiän kohoaminen.

Kun ns. suuret ikäluokat syntyivät toisen maailmansodan jälkeen 1940-luvun jälkipuolella Suomessa, ei tämä johtunut niinkään siitä, että naisten hedelmällisyyskäyttäytyminen olisi muuttunut. Lapsiluvun kasvua selittävät mm. sodan takia siirretyt avioliitot ja niistä syntyneet ensimmäiset lapset (Gissler 2003, 68). Pian hedelmällisyys alkoikin uudelleen alentua. Suomessa tämä uudelleenlasku alkoi monia muita Euroopan maita aiemmin, jo 1950-luvun alusta. Muualla hedelmällisyyden nousu oli hitaampaa ja jatkui pidempään. Van de Kaa (1987) nimitti 1960-luvun puolivälistä alkanutta hedelmällisyyden uutta alenemista ns. toiseksi hedelmällisyyden transitioksi. Tutkijoiden kesken asiasta ei olla kuitenkaan yksimielisiä. Suomen hedelmällisyyskehityksen perusteella pikemminkin näyttäisi siltä, että sodanaikaista tilapäistä vaihetta lukuunottamatta hedelmällisyys laski 1970-luvun puoliväliin asti, minkä jälkeen se on pysytellyt melko tasaisena.

Väestötieteessä omaksutuilla näkemyksillä on ollut keskeinen vaikutus siihen, että modernin yhteiskunnan ihmiset usein pitävät lapsiluvun suunnittelua verrattain nuorena ilmiönä. Esiteollisena aikana eläneiden parien ei yleensä oleteta suunnitelleen lastensa määrää. Itse asiassa vasta 1960-luvulta lähtien yleistyneiden luotettavien ehkäisyvälineiden

katsotaan varmistaneen sen, että naiset voivat kontrolloida omaa ruumistaan ja siten taata, että lapset syntyvät toivottuina ja oikein ajoitettuina.

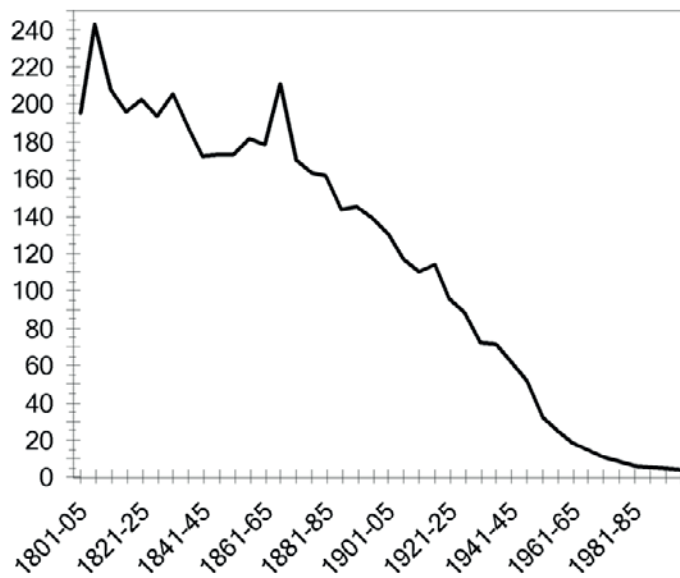
Kuvio 1. Kokonaishedelmällisyys Suomessa 1776-2004.



Näin ajateltaessa lapsiluvun suunnittelu nähdään korostuneesti länsimaisen kulttuurin ja nyky-yhteiskunnan näkökulmasta. Kun historiallinen tieto on viime vuosikymmeninä lisääntynyt, se on avannut uusia näkymiä aiempien sukupolvien lapsiluvun suunnitteluun. Jos tietoista lapsiluvun suunnittelua ei katsota ennen hedelmällisyyslukujen laskua harjoitetun, se ei suinkaan merkitse, että ihmiset eivät olisi sitä ennen lainkaan halunneet vaikuttaa lapsilukuunsa ja siihen myös erilaisin käytettävissään olevin keinoin pyrkineet.

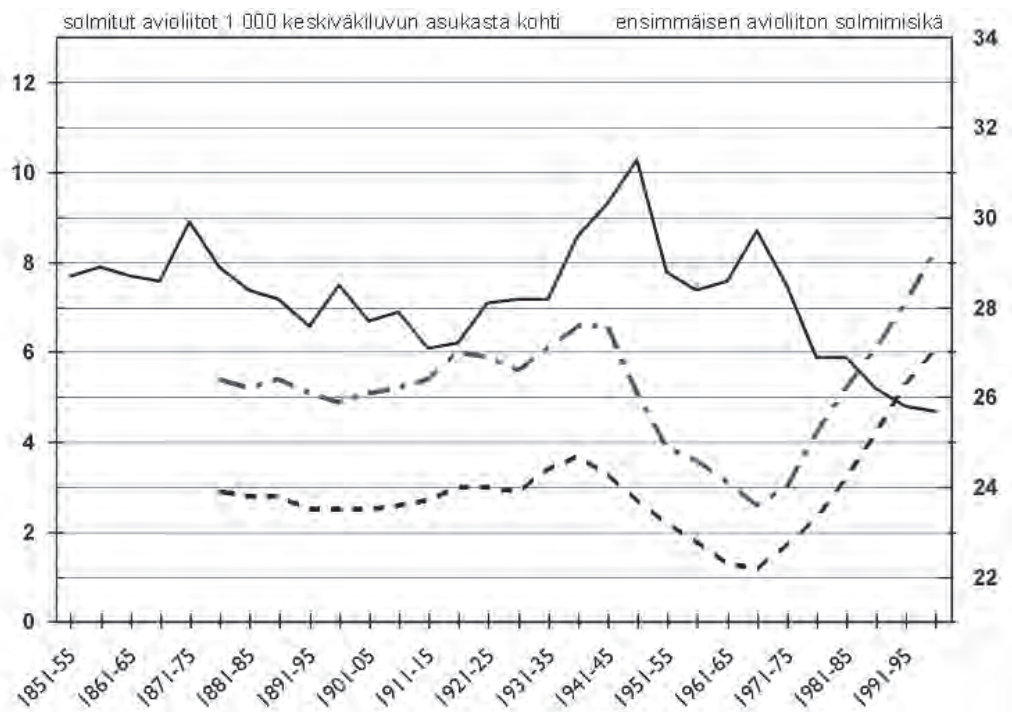
Suuren perheen olemassaolo esiteollisessa yhteiskunnassa ei merkitse sitä, että syntyvyydensäännöstelyä olisi pidetty mahdottomana. Osalla pareista suuri lapsiluku oli ilmeisesti toivottu, mutta pienempää lapsilukuakin varmasti tavoiteltiin. McLarenin (1990, 4–5) mukaan aina on ollut yhteiskuntia tai ainakin väestöryhmiä, jotka ovat syystä tai toisesta jossakin historiansa vaiheessa yrittäneet vaikuttaa lapsilukuunsa. Syntyvyydensäännöstelyn ajatus on harvoin puuttunut, mutta motivaatio ideoiden toteuttamiseen on vaihdellut. Kukin aika on antanut oman tarkoituksensa tehokkaalle lapsiluvun säätelylle ja keksinyt omat kontrollimenetelmänsä. Tieto siitä, mitä ihminen voi tehdä vaikuttaakseen synnytyksiin, on kuitenkin muuttunut ajan mukana. Myös käytettävät keinot ovat vaihdelleet, samoin kuin se missä määrin kulloisillakin keinoilla on voitu saada haluttu määrä lapsia ja silloin kun niitä on haluttu.

Kuvio 2. Imeväiskuolleisuus 1801-2000.



Lähde: Koskinen et al. 1994 (liitetaulukot; Suomen Tilastollinen vuosikirja 2005)

Kuvio 3. Avioituneisuus ja ensimmäisen avioliiton solmimisikä (mediaani) 1851-2000.



Lähteet: Koskinen et al. 1994; Tilastokeskus, Väestönmuutokset 2005

Saman asian ilmaisi Himes (1963, 185) toteamalla, että ihminen on kaikkina aikoina kaikkialla halunnut säädellä hedelmällisyyttään. Naiset ovat aina halunneet lapsia ja toivoneet saavansa niitä haluamanaan ajankohtana. He eivät ole halunneet lapsia liikaa eikä liian vähän. Uutta ei ole halu ehkäistä, vaan tehokkaat ja vaarattomat keinot saavuttaa suurin piirtein haluttu lapsiluku.

Jos syntyvyyden säännöstelyllä ei tarkoiteta vain moderneja ehkäisykeinoja, vaan määritelmä laajennetaan käsittämään mitkä tahansa menetelmät, joilla syntyvyyttä on yritetty säädellä, silloin ovat ihmiset myös esiteollisena aikana koettaneet erilaisin keinoin vaikuttaa lapsilukuunsa. Kuitenkin McLarenin (1990, 5) mielestä aiempien sukupolvien ehkäisyn käyttöä voidaan ymmärtää vain silloin kun käsitetään, mitä he pyrkivät saavuttamaan ja mitä he kykenivät saavuttamaan.

Yritettäessä kuvata suomalaisten parien lapsilukuunsa vaikuttamisen kehitystä 1800–1900-luvuilla on aluksi syytä tarkastella ehkäisyhistorioiden perusteella eri aikakausina eläneiden ihmisten halua ehkäisyyn ja heidän tiedossaan olevia ja käyttämiään ehkäisykeinoja. Tämä havainnollistaneee eri aikakausien lapsilukuun vaikuttamisen ja väestötieteessä määritellyn tietoisien perhesuunnittelun välistä eroa. Koska kysymys on pitkälti myös siitä, kuinka lapsiluvun suunnittelu määritellään, kiinnitetään sen jälkeen huomiota erilaisiin lapsilukuun vaikuttamisen käsitteisiin. Myös väestötieteessä on saatu viime vuosikymmeninä uutta empiiristä tietoa hedelmällisyyden transitoista. Näin ollen tarkastellaan muutamia tutkijoiden esittämiä teoreettisia näkemyksiä hedelmällisyyden laskuun vaikuttaneista tekijöistä, joista voi olla apua suomalaisten perhesuunnittelun kehityksen ymmärtämisessä. Lopuksi selvitetään sitä, millä tavoin tässä julkaisussa kuvataan kehitystä, joka alkaa suomalaisten parien lapsilukuun vaikuttamisena ja vähitellen muuttuu yhä tietoisemmaksi perhesuunnitteluksi.

1.2. Ihmisten halu ja kyky vaikuttaa lapsilukuunsa eri aikakausina

Tarkastelemalla eri aikakausina eläneiden ihmisten halua ehkäistä raskaaksituloa ja lapsen syntymää sekä heidän käytettävissään olevia ehkäisykeinoja - pääasiassa Himesin (1963) ehkäisyhistoriassa esitettyjen aikakausien mukaan - tulee näkyviin, kuinka ehkäisy ei ole kehittynyt lineaarisesti vaan kehityksessä on joinakin ajanjaksoina menty myös taaksepäin.

Jo primitiivisissä yhteiskunnissa ts. yhteiskunnissa, joissa ei vielä ollut kirjallista ehkäisy-tietoperinnettä, haluttiin raskauksia ehkäistä, vaikka ei oikein ymmärrettykään raskaaksitulon fysiologiaa. Raskaaksitulon kontrolloiminen oli vielä vähäistä eikä tehokkaita ehkäisykeinoja juuri ollut käytettävissä. Yrityksen ja erehdyksen kautta opittiin ehkäisyä.

Maagisia rituaaleja, yrteistä ja kasveista tehtyjä juomia ja pulvereita sekä kondomin ja pessaa rin tapaan siemenkotia käyttäen yritettiin ehkäistä raskaaksituloa ja lasten syntymää. Kuitenkin ennen kaikkea abortti ja lasten heitteillejätto olivat keinoja päästä eroon raskaudesta ja lapsen syntymästä. (Himes 1963, 170; 421).

Antiikin ajan ihmisten on oletettu jossain määrin pyrkineen rajoittamaan lapsilukuaan. He ovat Himesin (1963, 79–101) mielestä tietäneet ehkäisystä jopa enemmän kuin keskiajalla eläneet ihmiset. Kuitenkaan ehkäisymenetelmät eivät ole olleet laajalle levinneitä. Esimerkiksi egyptiläinen lääketiede tuns i ehkäisymenetelmiä jo 1850 e.Kr. Papyruksista on voitu todeta symbolista magiikkaa sisältävien keinojen olleen tuolloin etenkin naisten käytössä, mutta nämä ovat myös imettäneet pitkään. Samoin naisia on kastrottu ehkäisytarkoituksessa haaremeissa. Muinaiset heprealaiset halusivat myös välttää yhtä hyvin lapsettomuutta kuin liian suurta lapsilukuakin, joska an heidän motiivinsa raskaaksitulon estämiseen eivät olleet voimakkaita. Mm. keskeytettyä yhdyntää, emättimeen työnnettyjä sieniä ja juurista tehtyjä juomia käyttäen raskaaksituloa yritettiin estää. Sikiön paloittelu kohdussa oli myös heidän käytössään.

Kreikkalaiset ja roomalaiset käyttivät myös jossain määrin ehkäisyä, mutta sillä ei ollut väestön vähenemiseen sanottavaa vaikutusta. Muinaisen Kreikan lääketiede oli selvillä yhdynnän ja raskauden välisestä yhteydestä, joskin raskauden uskottiin voivan alkaa muullakin tavoin (Kudlien 1981, kts. Aho ja Mattila 2000, 2655). Himesin (1963, 100) mukaan pääasiassa lääkärit ja oppineet olivat ehkäisykeinoista perillä, tavallinen kansa sen sijaan oli niistä melko tietämätöntä. Riddle (1992, 87) on kuitenkin sitä mieltä, että lääkärien ja oppineiden on täytynyt tuolloin tarkkailla kriittisesti tavallisen kansan käyttämiä ravinto- ja lääkekasveja ja seurata, mikä vaikutus kasveilla oli syntyvyyteen. He tunnistivat kasvien tehokkuuden ja merkitsivät tiedot muistiin. McLarenin (1990, 28) mielestä antiikin naisten hiljaisuus on pääongelma tarkasteltaessa syntyvyydensäännöstelyä. Kuitenkin naiset olivat pääasiallisia ehkäisykeinojen käyttäjiä esimerkiksi antiikin Kreikassa. Abortti oli ilmeisesti yleisimmin käytetty ehkäisymenetelmä.

Varhaiskristillisen ajan (0–600 j.Kr) syntyvyydensäännöstelyn tarkastelua vaikeutti naisten vaikenemisen lisäksi myös se, että ehkäisymenetelmiä ei enää kirjoituksissa kuvattu. Koska ehkäisymenetelmät tuomittiin raivokkaasti ja kirjoittajat viittasivat aborttiin ja ehkäisyyn, mm. McLaren (1990, 73) ja Riddle (1992, 64–65) tulkitsevat tämän osoitukseksi siitä, että syntyvyyttä edelleen säännösteltiin. Varhaiset kirkkoisät myönsivät kirjoituksiinsa lisääntymiseen liittyvät ongelmat. Kirkkoisien, etenkin Augustinuksen, vaikutus syntyvyydensäännöstelyyn liittyviin asenteisiin oli suuri. Avioliittoa puolustettiin, jos se tuotti jälkeläisiä, uskollisuutta ja pidättyvyyttä. Yhdyntä seksuaalisen mielihyvän vuoksi oli syntiä ja raskauden tarkoituksellinen ehkäisy oli merkki himosta. Vaikka lisääntymisestä tehtiin avioliiton pakollinen hinta, kirkkoisät eivät kuitenkaan kannattaneet suurta perhettä. Jos kristityt menivät naimisiin, he voivat hankkia yhden tai kaksi lasta ja elää sen

jälkeen pidättyvää elämää. Väestöllisillä seikoilla ei ollut merkitystä varhaiskristillisissä opetuksissa (McLaren 1990, 80–81).

Naisten harjoittama syntyvyydensäännöstely tuomittiin, miesten ehkäisykäyttöön ei sen sijaan puututtu. Naisia pidettiin vastuussa synnillisistä hankkeista. Naisen himo oli syy syntyvyydensäännöstelyyn ja ehkäisyvälineet liitettiin prostituutioon, perversioihin ja haureuden harjoittamiseen. Pidättyvyydestä puhuminen oli mieleen niille naisille, jotka pelkäsivät raskaaksituloa ja liian monen lapsen syntymistä. Lasten heitteille jättöä ja surmaamista vastustettiin, mutta aborttiin suhtautuminen oli ristiriitaisempaa. Ehkäisyä ja varhaista aborttia pidettiin samana asiana, koska samoja aineita käytettiin molempiin. (McLaren 1990).

Vaikka kirkko aluksi oli ajanut sukupuolten tasa-arvoa ja siten miellyttänyt etenkin koulutettuja naisia, alkoi se kuitenkin 200-luvulta lähtien tukea yhteiskunnallista ja poliittista järjestystä, mikä merkitsi naisten paluuta alistettuun rooliinsa. Vaikka ehkäisyyn ja aborttiin turvautuminen väheni, se ei välttämättä johtunut kristinuskon vaikutuksesta, vaan tuolloin yhteiskunta muuttui maaseutumaisemmaksi eikä suuria perheitä pidetty enää samalla tavoin taakkana kuin kaupunkimaisessa elämäntyylissä. Naiset käyttivät edelleen mm. erilaisia yrteistä tehtyjä juomia estääkseen raskaaksitulon tai lapsen syntymän (McLaren 1990, 94–95).

Keskiaikaa on pidetty ajanjaksona, jolloin syntyvyydensäännöstelyä ei harjoitettu. Esimerkiksi Himesin (1963, 160–168) mukaan myöhäiskeskiajan ihmiset eivät tietäneet ehkäisymenetelmistä senkään vertaa kuin muinaiset heprealaiset. Tämä johtui ennen kaikkea katolisen kirkon merkityksen kasvusta. Väkiluvun määrään oli ennen 1800-lukua vaikutusta lähinnä erilaisilla syntyvyyteen ja kuolleisuuteen yhteydessä olevilla tekijöillä, ei ihmisten ehkäisymenetelmien käytöllä. Tosin Himesin mielestä kirkko ei keskiajallakaan täysin onnistunut estämään ehkäisyvälineiden käyttöä.

Himesin jälkeen tulleet tutkijatkaan (mm. Riddle 1992; McLaren 1990) eivät ole pitäneet keskiaikaa syntyvyydensäännöstelyn historian kannalta tärkeänä. He ovat kuitenkin olleet sitä mieltä, että ehkäisykäyttö ei kokonaan kadonnut 600-1400-lukujen välisenäkään aikana. Eurooppa oli keskiajalla kulttuurisesti yhtenäisin ja kirkon vaikutus oli suurin. Vaikka kättilöiden ammattikunta lähes kokonaan katosi noitaoikeudenkäynneissä ja naisia tuomittiin kuolemaan, ehkäisymenetelmien käyttämistä ei onnistuttu kokonaan estämään. Tosin käytetyt keinot olivat useimmiten maagisia - amuletteja ja talismaaneja - mutta myös yrtejä (mm. Le Roy Ladurie 1984, 206–207).

Suuri perhe oli yhteiskunnassa tavoiteltu, mutta jossain määrin kyettiin lasten määrää säätelemään sen tiedon perusteella mikä saatiin lääketieteellisestä kirjallisuudesta ja suullisen tradition avulla. Keskiajallakin kansa halusi jossain määrin ehkäistä raskauksia,

mutta sen käyttämät keinot olivat ilmeisesti tehottomia, magiikkaan ja astrologiaan turvautumista. Tosin keskeytetty yhdyntä kirjattiin tuona aikana tunnetuksi, samoin kondomin ja pessaarin esiasteet sekä erilaiset siittiöitä tappavat aineet. Ainakin lääkärit tunsivat nämä keinot. On kuitenkin on vaikea arvioida, oliko keinojen käyttö niin yleistä, että se olisi näkynyt syntyvytydessä (Himes 1963, 168).

Siirryttäessä keskiajalta varhaiselle uudelle ajalle, 1500–1700-luvuille, lasten hankinta alkoi muuttua. Lapsilukua ei Euroopassa vain yritetty siirtää ja ajoittaa, vaan sitä ryhdyttiin myös rajoittamaan. Valtion merkitys syntyvyyteen vaikuttajana alkoi kasvaa ja kirkon vähetä. Abortti ja lapsen surmaaminen kriminalisoitiin ja kättilöt tulivat uudelleen mukaan lapsen synnytykseen. Ehkäisyvälineet, lähinnä kondomit, alkoivat kaupallistua (McLaren 1990, 141).

Luoteis-Euroopassa perhe oli jo melko pieni. Avioitumisikä kohosi 1500–1700-luvuilla miehillä noin 25 vuodesta 30 vuoteen ja naisilla 20 vuodesta 23 vuoteen. Suuri osa väestöstä pysyi naimattomana. Skandinaviassa ja Britanniassa nuoret menivät palvelukseen ja solmivat avioliiton vasta vanhepina (McLaren 1990, 143).

Lasten välistä syntymäetäisyyttä pidennettiin imettämisen ja pidättymisen avulla sekä ehkäisymenetelmiä käyttäen. Kuitenkin Riddle (1992, 154, 160) ihmettelee, miksi tietous ehkäisystä ja raskauden keskeyttämisestä väheni renessanssin aikana, 1300–1500-luvuilla. Hän on sitä mieltä, että lääketieteen auktoriteetit tuomitsivat tuolloin abortin eivätkä kirjoittaneet ehkäisymenetelmistäkään. Lääkekasvien kerääjät ja tuntijat jatkoivat jossain määrin tiedon antamista syntyvyydensäännöstelyyn sopivista kasveista, tosin mainitsemalla ne vain varoituksena ei-toivotuista seurauksista.

Yrttikirjallisuudessa tuli esiin uusiakin kasveja, joiden katsottiin estävän raskaaksitulon. Itse asiassa jotkut kasvit olivat olleet tunnettuja jo antiikin aikoina, mutta nyt niitä pidettiin uusina aineina ja esiteltiin lääketieteellisissä lehdissä. Koska abortti oli kielletty, usein puhuttiin vain kuukautiset aikaansaavista kasveista. Koiruohon, persiljan, peltovillan ja rohtokatajan mm. katsottiin vaikuttavan kuukautisten tuloon. Koska kirkko katsoi sikiön elolliseksi olennoksi vasta sitten, kun se alkoi liikkua, monet lääkärit auttoivat naisia erilaisin rohdoksien saamaan kuukautiset tai abortin. Vasta vuodesta 1869 lähtien paavi katsoi sikiöllä olevan sielun jo hedelmöitymisestä lähtien, minkä jälkeen lääkärin oli helpompi kieltäytyä auttamasta naisia. Rohdot ja suun kautta otettavat oraaliset ehkäisykeinot katosivat lääketieteellisestä kirjallisuudesta 1800-luvulla (Riddle 1992, 163).

Historiallisten tietojen perusteella näyttää siis ilmeiseltä, että ihmisillä on kautta aikojen ollut halua ehkäistä raskauksia ja siten tavallaan myös vaikuttaa lastensa ajoitukseen ja/tai määrään. Lapsilukuun vaikuttamisen motiivit ovat kuitenkin eri aikakausina vaihdelleet ja käytössä olleet ehkäisykeinot olleet erilaisia. Lasten hankintaan vaikuttaneissa asenteissa

on tapahtunut eri aikakausina huomattavia muutoksia. Usein vasta 1800-luvun loppupuolella lasten hankintaan liittyviä asennemuutoksia pidetään vallankumouksellisina. McLarenin (1990, 3–4) mielestä yhtä vallankumouksellista oli kuitenkin se, kun kirkko Rooman vallan loppupuolella kielsi pitkään käytössä olleet ehkäisykeinot, abortin ja lasten heitteillejätön.

Syntyvyydensäännöstelyn historiallinen kehitys ei ole ollut niin suoraviivaista kuin usein oletetaan, vaan sille ovat olleet ominaisia sekä läpimurrot että taaksepäinmenot. Silloin kun syntyvyydensäännöstelyn historia esitetään lineaarisena, se on repäisty irti kulttuurisesta yhteydestään. McLarenin (1990, 4) mielestä reproduktiivinen päätöksenteko on kietoutunut monimutkaisella tavalla yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja sukupuolten väliseen verkkoon. Muutoksia lapsiluvun rajoittamiseen liittyvissä asenteissa voidaan hänen mielestään ymmärtää vain sijoittamalla ne taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen olosuhteiden yhteyteen.

1.3. Lapsilukuun vaikuttamisen käsitteistä

Pohdittaessa millä tavoin ja missä määrin ihmiset ovat yrittäneet eri ajankohtina vaikuttaa lapsilukuunsa on oltava selvillä myös tässä yhteydessä käytetyistä erilaisista käsitteistä ja niiden välisistä merkityseroista. Tässä julkaisussa lapsilukuun vaikuttaminen nähdään lähinnä yleistermiksi, joka sisältää yhtä lailla yksilön pyrkimykset muovata eri tavoin lastensa määrää ja ajoitusta kuin yhteiskunnan erilaisin normeihin ja säädöksiin lapsilukuun vaikuttamisen.

Väestötieteilijät sanovat yhteiskunnassa vallitsevan luonnollisen hedelmällisyyden silloin, kun olemassa olevien lasten määrä ei vaikuta avioparien lisääntymiskäyttäytymiseen, vaan he jatkavat lasten hankintaa niin kauan kuin biologiset tekijät sen sallivat. Parit voivat kuitenkin käyttäytymisellään vaikuttaa lasten syntymäväleihin ja näin käytännössä myös lapsikertymänsä. Ikäryhmittäiset aviolliset hedelmällisyydsluvut voivatkin vaihdella tasoltaan huomattavasti eri väestöissä (Notkola 1989, 31 ja Pitkänen 1994a, 332–333).

Luonnollinen hedelmällisyys viittaa hedelmällisyyteen, joka on yhteiskunnallisesti, mutta ei yksilöiden olemassa olevan lapsiluvun pohjalta säädeltyä. Vaikka luonnollisen hedelmällisyyden käsite on laajalti hyväksytty, on käsitettä pitkään pidetty epäselvänä. Pariteettiin eli olemassa olevaan lapsilukuun liittymätön hedelmällisyyden kontrollointi – esimerkiksi ajoittainen pidättyvyys ja ehkäisyn käyttö syntymien ajoittamiseksi – ei täytä luonnollisen eikä kontrolloidun hedelmällisyyden vaatimusta (Mason 1997, 447).

Kun vallitsee luonnollinen hedelmällisyys, ja korkealla tasolla oleva kuolleisuus ja syntyvyys alkavat pitempiä aikaväliä laskea, on kysymyksessä väestöllinen muuntuminen I. transiitio.

Klassisessa merkityksessä tällä tarkoitetaan kehitystä, jonka seurauksena syntyvyys ja kuolleisuus ovat pienentyneet teollistuneissa maissa vallitsevalle tasolle. Syntyvyydessä tapahtunutta muutosta kutsutaan hedelmällisyyden transitioksi, kuolleisuudessa tapahtunutta kuolleisuuden transitioksi.

Kun tarkastellaan keinoja joilla hedelmällisyys on saatu laskemaan ja lapsiluku pienene-mään, puhutaan raskauden ehkäisystä, syntyvyyden säännöstelystä tai perhesuunnitte-lusta. Vaikka käsitteitä käytetään toisinaan synonyymeinä, ne eivät kuitenkaan merkitse samaa. Ne ovat pitkälti riippuvaisia myös ajankohdasta jolloin lapsilukuun vaikuttamista tarkastellaan.

Otavan Iso Fokus (osa 7, 1974) määrittelee syntyvyydensäännöstelyn pyrkimykseksi määrätietoisesti rajoittaa lasten lukumäärää erilaisin hedelmöitystä ehkäisevin keinoin, keskeyttämällä raskaus sekä sterilioimalla. Väestötieteilijät toteavat, että syntyvyyden säännöstelyllä eli rajoituksella tarkoitetaan minkä tahansa menetelmän käyttämistä, jolla pyritään ehkäisemään raskaus tai tahallisesti keskeyttämään se (Pitkänen 1994a, 336). Lapsiluvun rajoitus on Pitkäsen (1994a, 332) mukaan vakiintumaton käsite, jolla tarkoitetaan sellaista syntyvyyden säännöstelyä, jossa avioparit tietoisesti pyrkivät pie-nempään lapsikertymään kuin mikä niiden on mahdollista saavuttaa ottaen huomioon naisen jäljellä oleva hedelmällinen ikä. Lapsilukuaan rajoittavilla aviopareilla ei välttä-mättä ole mitään tiettyä lapsilukutavoitetta tai pyrkimystä ajoittaa synnytyksiä tiettyihin avioliiton vaiheisiin.

Lapsiluvun rajoitus-käsitteeseen voidaan myös sisällyttää sellainen avioparien toiminta, joka tähtää lapsiluvun rajoittamiseen jo syntyneiden lasten osalta. McLaren (1990) käyttää tästä nimitystä taannehtiva perhesuunnittelu. Lapsi surmataaan, jätetään heitteille tai hoi-dotta. Lapsiluvun rajoitus -käsite voitaneen nähdä vielä tätäkin laajemmin ja lukea siihen Masonin (1997) tapaan sellainen avioparien toiminta, joka tapahtuu lapsen myöhemmässä elämänvaiheessa, ei heti syntymän jälkeen. Lapsi annetaan kasvatti- tai adoptiolapseksi, lähetetään nuorena palvelukseen tai siirtolaiseksi tai naitetaan nuorena. Tätä vanhempien toimintaa säätelevät pitkälti yhteiskunnassa vallitsevat säädökset ja normit. Yhteiskunta tavallaan antaa säädöksillään vanhemmille keinoja muovata elätettävänä olevien lasten lukua, mikä vähentää painetta säädellä raskaaksituloa ennalta.

Raskauden ehkäisyllä tarkoitetaan raskauden alkamisen ehkäisyä siten, että estetään joko hedelmöitys tai hedelmöittyneen munasolun kiinnittyminen kohtuun tai aiheutetaan lääk-keiden avulla varhaisvaiheen keskenmeno (Lääketieteen termit, Duodecim 1999, 480).

Kun lapsilukuun vaikuttaminen voidaan nähdä ajallisesti laajana yleiskäsitteenä, per-hesuunnittelu sen sijaan sijoittuu huomattavasti myöhempään ajanjaksoon, vaiheeseen jolloin Masonin (1997) mukaan syntyneisiin lapsiin vaikuttamisen sijasta aletaan vaikuttaa

raskauksiin. Samalla siirrytään yhteiskunnan taholta hedelmällisyyteen vaikuttamisesta yhä selvemmin yksilön pyrkimyksiin suunnitella lapsilukuaan.

Perhesuunnittelu on nuori käsite: 1960-luvun puolivälissä Palolampi ja Leppo (1966, 53) totesivat, että sitä ei mainittu esimerkiksi Nykysuomen sanakirjassa. Heidän mielestään perhesuunnittelu voidaan määritellä pyrkimykseksi optimirakenteisen perheen luomiseen. Näin laajasti määriteltynä se sisältää myös lapsettomuusongelmien ratkaisemisen.

Perhesuunnittelulla tarkoitetaan Pitkäsen (1994, 334) mukaan sellaista avioparien toimintaa, jolla nämä yrittävät vaikuttaa lapsimääränsä kasvuun ennalta asettamiensa tavoitteiden mukaisesti. Yleensä suunnittelulla pyritään vaikuttamaan paitsi lapsikertymään, myös syntymisten ajoittumiseen avioliiton tiettyihin vaiheisiin. Olosuhteiden muuttumisen myötä avioparit voivat tosin muokata tavoitteitaan. Perhesuunnittelulta edellytetään yleensä, että avioparit toimivat lapsiluvun rajoittamiseksi. Päinvastaisessa tapauksessa puhutaan perhesuunnittelua toteuttamattomista aviopareista.

Avoliittojen yleistyessä perhesuunnittelu rajoitetaan avioparien sijasta kaikkiin vakituksessa parisuhteessa oleviin henkilöihin. Vaikka perhesuunnittelu merkitsee yleensä ehkäisy menetelmien käyttöä raskaaksitulon välttämiseksi, sisältää se myös parin pyrkimykset tulla raskaaksi. Ehkäisy menetelmien käytössä on kysymys lähinnä ennalta ehkäisevistä menetelmistä, myös steriloinnista. Aborttia sen sijaan ei pidetä perhesuunnittelumenetelmänä (Ritamies 1993a, 220).

Perhesuunnittelu sisältää myös huolen vastuullisesta vanhemmuudesta ts. halun määrätä lasten lukumäärä ja ajoitus kunkin parin tai yhteiskunnan kiinnostuksen mukaisesti. Suunnittelun tavoitteena on, että jokainen lapsi voisi syntyä toivottuna. Se, kuinka vanhemmat onnistuvat lapsilukutavoitteensa toteuttamisessa riippuu käytetyn ehkäisy menetelmän tehokkuudesta ja luotettavuudesta. (Multilingual Demographic Dictionary 1982, 624).

Lapsiluvun rajoituksessa on siis kysymys ajallisesti paljon laajemmasta ilmiöstä kuin perhesuunnittelussa. Koska lapsiluvun rajoittamiseen saatetaan sisällyttää myös sellainen avioparien toiminta, joka tähtää lapsiluvun rajoittamiseen jo syntyneiden lasten osalta, voitaneen parien katsoa muovanneen elätettävään olevaa lapsilukua jo esitransitionaalisena aikana. Tämä tosin ei tule näkyviin hedelmällisyydsluvuissa. Tietoisien perhesuunnittelun sen sijaan voitaneen katsoa alkaneen varsinaisesti ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella, joka alkoi Suomessa 1910-luvun alusta. Tehokkaasti perhesuunnittelua katsotaan harjoitetun ennen kaikkea 1960-luvun puolivälistä alkavana toisen hedelmällisyyden transition kautena (van de Kaa 1987), jolloin luotettavat ehkäisyvälineet olivat saatavilla.

Lisäntymisterveydellä tarkoitetaan hedelmällisyyttä ja kykyä saada terveitä lapsia toivotuna aikana. (Lääketieteen termit 1998, 507). Jotta perhesuunnittelun painoarvo kasvaisi, ottivat erilaisissa perhesuunnittelu- ja terveysjärjestöissä ja äitiysneuvontaa harjoittavissa laitoksissa työskentelevät naiset käsitteen käyttöön. Kun perhesuunnittelussa huomio kohdistettiin väestönkasvun rajoittamiseen, otettiin lisääntymisterveydessä huomioon naisten yksilölliset tarpeet ja näkemykset.

Vuonna 1994 pidetyn Kairon kansainvälisen väestökonferenssin toimintaohjelmassa todettiin lisääntymisterveyden tarkoittavan, että ihmisillä on mahdollisuus heitä tyydyttävään ja turvalliseen seksielämään, että heillä on voimavaroja päättää lisääntymisestä ja että heillä on vapaan päättää haluavatko he lapsia, kuinka monta ja milloin (Lottes 2000, 15).

Saman toimintaohjelman mukaan lisääntymisterveyden katsotaan pitävän sisällään myös seksuaaliterveyden. Sen päämäärä on elämänlaadun ja ihmissuhteiden parantaminen, ei vain seksuaalisuuteen ja sukupuolitauteihin liittyvä neuvonta- ja hoitotyö (Lottes 2000, 15). Seksuaaliterveys on myös määritelty yksilön kyvyksi nauttia seksuaalisuudesta ilman, että siitä on ruumiillista tai henkistä vahinkoa hänelle itselleen tai muille (Lääketieteen termit 1998, 507). WHO on määritellyt seksuaaliterveyttä eri tavoin. Seksuaaliterveys on esimerkiksi ruumiillisten, henkisten ja sosiaalisten tekijöiden integraatio siten, että se positiivisesti rikastaa ja vahvistaa persoonallisuutta, kommunikaatiota ja rakkautta (Lottes 2000, 17–18).

1.4. Teoreettisia näkemyksiä hedelmällisyyden transitoista

Väestötieteilijät katsovat tietoisien lapsiluvun suunnittelun alkaneen Euroopassa vuosien 1870–1920 välisenä aikana, Ranskassa tosin jo sata vuotta aiemmin (Knodel ja van de Walle 1979; Livi Bacci 2000). He ovat myös 1930-luvulta lähtien etsineet syytä siihen, miksi pitkään verrattain korkealla pysytellyt hedelmällisyys alkoi tuolloin voimakkaasti laskea. Samoin on myöhemmin pohdittu, miksi hedelmällisyys alkoi uudelleen laskea 1960-luvun puolivälin Euroopassa ja on sen jälkeen pysytellyt alhaisella tasolla. On mm. kysely (Lesthaeghe ja Neels 2002, 326), onko tarpeen erottaa nämä kaksi kehitysvaihetta, ensimmäinen ja toinen hedelmällisyyden transito erillisiksi vaiheiksi, vai onko toinen transito vain ensimmäisen edelleen kehittymistä.

Koska transitoista on viime vuosina tullut esiin uutta tietoa, kiinnitetään tässä huomiota muutamien tutkijoiden näkemyksiin. Niistä saattaa olla apua myös suomalaisten lapsilukuun vaikuttamisen tarkastelussa. Mason (1997) on mm. esittänyt kritiikkiä väestöllisen transition teoriasta ja tuonut esiin uusia näkemyksiä ensimmäistä transitiota edeltävän ajan ihmisten mahdollisuuksista säädellä lapsilukuaan. McDonald (2000) puolestaan on pohtinut sukupuolten tasa-arvon merkitystä transitoissa.

1.4.1. Klassisesta ensimmäisen väestöllisen transition teoriasta ja sen kehittelystä

Väestöllisen transition klassisen määrittelyn mukaan lapsiluku alkoi pienentyä niiden yhteiskunnallisessa elämässä tapahtuneiden muutosten seurauksena, jotka teollistuminen ja kaupungistuminen saivat aikaan (Thompson 1930 ja Notestein 1953 kts. Mason 1997, 444). Ainoat yhteiskunnat, joissa syntyvyys oli alhainen olivat Notesteinin toteamuksen mukaan niitä, joissa vallitsivat modernin kaupungistuneen yhteiskunnan arvot. Yhteiskunnan muutosten seurauksena kuolleisuus aleni ja sai aikaan, että aiempaa enemmän lapsia jäi eloon ja perheen lapsiluku kasvoi. Koska lasten elättäminen teollistuvassa ja kaupungistuvassa yhteiskunnassa tuli aiempaa kalliimmaksi, vanhemmat alkoivat tulla tietoisiksi pienemmän lapsiluvun eduista.

Thompson ja Notestein toivat alkuperäisen väestöllisen transition teorian esittämisen lisäksi esiin joukon tekijöitä, joiden he katsoivat vaikuttaneen hedelmällisyyden laskuun. Tällaisia syitä olivat esimerkiksi imeväiskuolleisuuden aleneminen, kaupungistuminen, kohonneet lapsen elättämiskustannukset, naisten statuksen kohoaminen, lukutaidon lisääntyminen, individualismin kasvu, uskonnollisuuden väheneminen ja muiden kulttuuristen tekijöiden muuttuminen (Friedlander et al. 1999, 495).

Käsitykset ensimmäisen transition syistä muuttuivat vähitellen ristiriitaisemmiksi, kun 1950-luvulta lähtien hedelmällisyys alkoi laskea myös kehitysmaissa, joissa lasku on yhä edelleenkin käynnissä. Uusi tieto ja empiiriset analyysit heikensivät klassisen väestöllisen muuntumisen teoriaa. 1950–1960-luvuilla alettiin uskoa, että syntyvyydensäännöstely voi levitä ilman yhteiskunnan rakenteessa tapahtuvia suurempia muutoksia. Vain joidenkin yhteiskuntajärjestelmän aspektien muutos voi olla riittävä motivoimaan lapsiluvun rajoittamiseen (Friedlander et al. 1999, 497).

Mitä paremmin on opittu ymmärtämään hedelmällisyyden alenemisia, sitä kauemmaksi on Greenhalghin (1990, 85) mielestä siirrytty hedelmällisyyden transition yleisestä teoriasta. Kasvava tutkimustieto osoittaa, että monissa maissa väestöllinen muutos ei seurannutkaan väestöllisen muuntumisen teorian kolmivaiheista mallia ts. että aluksi korkea kuolleisuus aleni hedelmällisyyden säilyessä edelleen korkealla tasolla. Sitten myös hedelmällisyys alkoi laskea ja molemmat olivat lopulta alhaisella tasolla. Paljastui monimutkaisia malleja, jotka eivät sopineetkaan aiempaan teoreettiseen kaavaan. Mm. Coalen vuosina 1963–1986 johtaman transitiota tutkivan projektin mukaan todettiin, että Ranskassa ja Amerikassa transitio alkoi ennen teollistumista ja kaupungistumista. Englannissa taas hedelmällisyys alkoi laskea vasta pari vuosikymmentä teollistumisen ja kaupungistumisen alkamisen jälkeen (Johansson 1997, 628). Teollistuvassa Englannissa ja Belgiassa aviollinen hedelmällisyys aleni ennen imeväiskuolleisuutta (McLaren 1990, 179).

Monet tutkijat ovat yrittäneet kehittää ja parannella klassista transitioteoriaa. Lesthaeghe (1980 ja 1983) esimerkiksi kehitti teoriaa lisäämällä taloudelliseen modernisoitumiseen

muutoksen, joka oli seurausta kasvavan vaurastumisen ja maallistumisen aiheuttamasta arvojen muutoksesta kohti individualismia ja itsensä toteuttamista. Caldwellin (1982) teoria ”vaurausvirroista” (wealth flows) puolestaan liitti hedelmällisyyden alenemisen perheen emotionaaliseen yksityistymiseen. Teorian perustana on ajatus, että lapsista tulee perhe-elämän taloudellisen edun saajia eikä vanhemmista. Cleland ja Wilson (1987) taas liittävät hedelmällisyyden transition ajoittumisen syntyvyyden säännöstelystä saatavien uusien yhteiskunnallisten normien ja tiedon leviämiseen.

Masonin mukaan nämä ja monet muutkaan teoriat eivät ole kyenneet klassista väestöllisen muuntumisen teoriaa korvaamaan. Vaikka niihin sisältyy tärkeitä hedelmällisyyden alenemiseen liittyviä näkemyksiä, ne eivät ole pystyneet selittämään kaikkia hedelmällisyyden alenemisiä. Lisääntyneen empiirisen tiedon vuoksi ei enää ole yhtä helppoa esittää teoreettisia rakennelmia ja empiirisiä yleistyksiä kuin aiemmin (Hirschman 1994, 203–233).

Väestötieteilijöiden käsitykset hedelmällisyyden transitioista ovat vaikuttaneet niihin näkemyksiin, joita syntyvyyden säännöstelyn alkamisesta on eri maissa, samoin käsityksiin hedelmällisyyden laskuun vaikuttaneista tekijöistä. Mason (1997, 443) yhtyy Hirschmanin (1994) käsitykseen siitä, että väestötieteen keskittyminen hedelmällisyyden transitioihin on luonut teoreettisen umpikujan niin, että ei kyetä ymmärtämään hedelmällisyyden transitioita eikä muuta hedelmällisyyden vaihtelua ja muutosta.

1950-luvulla uskottiin kehitysmaiden käyvän läpi samanlaisen kehityksen kuin teollistuneet maat, mikäli ne omaksuvat samanlaisen ehkäisykäytännön. Vähitellen kuitenkin syntyi käsitys, että hedelmällisyyden transitio voi tapahtua myös kehitysmaissa ilman tehokkaita ehkäisymenetelmiä. Vuonna 1974 Bukarestissa pidetyssä maailman väestökongressissa tämä näkemys tuli esiin toteamuksessa ”kehitys on paras ehkäisykeino” (van de Walle ja Knodel 1980, 6).

Euroopassa hedelmällisyyden transitio esiintyi tutkimusten mukaan hyvin erilaisissa sosioekonomisissa ja väestöllisissä oloissa. Hedelmällisyyden laskun alkaessa oli lukutaidon taso hyvin erilainen eri maissa, ja imeväis- ja lapsikuolleisuus vaihteli. Myöskään korkea taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen taso ei näytä olleen mikään edellytys hedelmällisyyden alenemiselle, joskin se saattoi usein siihen liittyä (Knodel ja van de Walle 1979, 220–225).

Viime vuosina on julkaistu tutkimuksia ja artikkeleita (mm. McLaren 1990; Mason 1997; McDonald 2000; Binion 2001), joissa on tuotu esiin uusia näkemyksiä hedelmällisyyden transitioista. Vaikka näistäkin näkemyksistä tuskin vallitsee yksimielisyyttä, kiinnitetään tässä kuitenkin huomiota Masonin ja McDonaldin esittämiin ajatuksiin syistä, jotka ilmeisesti vaikuttivat perheiden lapsilukuun. On mahdollista, että heidän näkemyksensä auttavat ymmärtämään myös suomalaisten parien lapsiluvun suunnittelussa

tapahtunutta kehitystä. Ainakin voidaan katsoa, näyttääkö suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut, perheiden lapsilukuun vaikuttamisen kehitys sopivan tutkijoiden esittämiin näkemyksiin.

1.4.2. Näkemyksiä toisesta väestöllisestä transitiosta

Hedelmällisyys alkoi uudelleen laskea Euroopassa 1960-luvun puolivälistä lähtien. Van de Kaa (1987, 4) kutsui tätä uutta väestöhistorian vaihetta toiseksi väestölliseksi transitioksi. Tärkein piirre toisessa transitiossa oli hedelmällisyyden aleneminen väestön uusiutumistason alapuolelle, alle 2.1 lapsen naista kohti. Kuolleisuudella ja muuttoliikkeellä ei tässä transitiossa ollut paljonkaan vaikutusta.

Tutkijoiden mukaan ei ole yhtä helppo kuin ensimmäisen transition alkaessa sanoa, miksi hedelmällisyys alkoi uudelleen laskea 1960-luvun puolivälistä. Van de Kaa kuitenkin olettaa monien olevan sitä mieltä, että syyt liittyvät yksilöiden toimimiseen nopeasti muuttuvissa postindustrialistisissa yhteiskunnissa. Niissä elintaso riippuu sekä miehen että naisen koulutuksesta, sitoutumisesta yhteiskunnan tavoitteisiin ja motivaatiosta kehittää omia kykyjään. Lapsista aiheutuvat kustannukset ovat korkeat vanhemmille ja etenkin naiselle. Heistä saatava hyöty sen sijaan on vähäistä. Emotionaalista tyydytystä vanhemmuudesta voidaan saada taloudellissimmin hankkimalla vain 1–2 lasta (van de Kaa 1987, 6).

Jotkut havainnoitsijat näkevät jatkuvaa maallistumista ja yksilöllistymistä uusissa arvoissa, mikä rohkaisee ihmisiä poikkeamaan pitkään jatkuneista käyttäytymismalleista. Hoffman-Novotny (1987) pitää alhaisen hedelmällisyyden syynä individualismia ja katsoo sen merkitsevän uutta vaihetta syntyvyydensäännöstelyn tietoisuudessa. Tutkijat ovat kiistelleet - ja van de Kaa itsekin on kysellyt - ovatko ensimmäinen ja toinen transitiio erillisiä kehitysvaiheita, vai onko toinen transitiio vain ensimmäisen edelleen kehittymistä (van de Kaa 1987, 6).

Lesthaeghe ja Neels (2002, 325–360) saavat tutkimuksestaan tukea ajatukselle, että toinen hedelmällisyyden transitiio ei ole vain pelkkä ensimmäisen transition jatke, vaan erillinen aalto käyttäytymisen uudistumisessa. Länsi-Euroopan maissa alkoi 1960-luvulla tapahtua väestöllisiä muutoksia, jotka olivat yhteydessä yhteiskunnan rakenteellisiin ja asenteellisiin muutoksiin. Nuoret jäivät pidempään asumaan kotiin, avioituminen siirtyi myöhempään ajankohtaan ja avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus kasvoi avoliittojen lisääntyessä. Yleistyvät avioerot vähensivät elämän kestäväää sitoutumista puolisoon, ja uudet avioliitot korvautuivat epävirallisilla suhteilla. Tämä muutokset saivat aikaan käyttäytymismallin, joka johti uusiutumistason alittavaan hedelmällisyyteen.

Suomen hedelmällisyyslukujen kehitys näyttäisi antavan tukea sille päätelmälle, että toinen hedelmällisyyden transitiio on vain ensimmäisen edelleen kehittymistä. Toisen

maailmansodan jälkeinen voimakas hedelmällisyyden kasvu kesti Suomessa vain lyhyen aikaa. Hedelmällisyys alkoi laskea jo 1950-luvun alusta ja jatkui 1970-luvun alkupuolelle saakka. Tämän jälkeen hedelmällisyystaso on pysytellyt melko alhaisena. Sota merkitsikin vain tilapäistä poikkeusta, ei muutosta naisten hedelmällisyyskäyttäytymisessä.

1.4.3. Masonin ajatuksia hedelmällisyyden transitioiden selityksistä

Hedelmällisyyden muuntumiseen liittyvässä ajattelussa esiintyy Masonin (1997, 443–454) mielestä virheitä. On mm. esitetty, että kaikilla transitioidella on ollut sama syy: kuolleisuuden aleneminen hedelmällisyyden laskun edellytyksenä. On otaksuttu että syntyvyydensäännöstely on ollut olennaisesti erilaista esi- ja jälkiteollisissa väestöissä eikä ole testattu teorioita vuosikymmentä pidemmällä tai väljemmällä asteikolla.

Hedelmällisyyden transitiot esiintyvät erilaisissa institutionaalisissa, kulttuurisissa ja ympäristöllisissä oloissa. Olojen yhdistelmien on oltava riittävät motivoimaan tai mahdollistamaan sen, että huomattava osa väestöstä omaksuu syntyvyydensäännöstelykeinot olemassa olevan lapsiluvun pohjalta. Kun yksi maa on tiettyssä kulttuuriympäristössä omaksunut lapsirajoituksen, alueen muutkin maat saattavat kokea transition ensimmäisen maan esimerkin voimasta, vaikka ne eivät olisikaan kokeneet samanlaisia kulttuurin, yhteiskuntarakenteen ja ympäristön muutoksia. Maasta toiseen kulkevien vaikutusten nopeus johtuu monista tekijöistä mm. kommunikaation ja liikenteen infrastruktuurien laadusta ja väestöllisestä peittävydestä, yhteisen kielen yleisyydestä, epävirallisten sosiaalisten verkostojen luonteesta, paikallisten ja kansallisten johtajien vallasta ja siitä tukeeko valtion politiikka syntyvyydensäännöstelyä. Kuolleisuuden aleneminen on tavallisesti välttämätön, mutta ei suinkaan riittävä tilanne hedelmällisyyden alenemiselle.

Se eloon jäävien lasten määrä, jonka perheet voivat hankkia, vaihtelee esitransitionaalisissa yhteiskunnissa. Kun lapsiluku ylittää sen määrän, jonka vanhemmat katsovat voivansa elättää, nämä alkavat turvautua jonkinlaiseen jälkeläisten kontrolliin. Kontrolli voi tapahtua syntymän jälkeen tai sitä ennen. Vanhemmat voivat säädellä lapsilukuaan myös lisätäkseen eloon jäävien lasten määrää. Masonin mukaan se, millä tavoin vanhemmat kontrolloivat lapsilukuaan lapsen syntymän jälkeen ei riipu yksinomaan siitä, kuinka monta lasta elää aikuisuuteen saakka. Siihen vaikuttavat myös ne keinot, jotka ovat yhteiskunnassa, kulttuurissa ja ympäristössä käytettävissä tai hyväksyttyjä.

Vanhempien mahdollisuudet säädellä lapsen syntymän jälkeen perheen elätettävänä olevien lasten määrää vähenivät Euroopassa mm. siksi, että 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa mahdollisuudet muuttua ulkomaille loppuivat. Myös koululaitoksen yleistymisen esti lasten lähettämisen nuorena palvelukseen. Ne vanhemmat, joiden eloon jääneiden lasten määrä ylitti ne mahdollisuudet, joita vanhemmilla oli lasten elättämiseen,

rohkaistuivat ennalta kontrolloimaan raskaaksituloa. Näin oli varsinkin silloin, kun valtion politiikka tuki syntyvyydensäännöstelyä.

Masonin mielestä eräs vakavimmista ongelmista olemassa olevissa hedelmällisysteorioissa on luonnollisen hedelmällisyyden käsitteen (Henry 1961) laaja käyttö tai väärinkäyttö. Luonnollinen hedelmällisyys viittaa hedelmällisyyteen, joka on yhteiskunnan kontrolloimaa mutta ei yksilöiden kontrolloimaa olemassa olevan lapsiluvun pohjalta. Jälkimmäinen viittaa kontrolloituun hedelmällisyyteen ja on ilmeisesti luonnolliselle hedelmällisyydelle vastakkainen.

Luonnollisen hedelmällisyyden käsitteen epäselvyys on kauan tunnustettu. Olemassa olevaan lapsilukuun liittymättömän yksilöllisen hedelmällisyyden kontrollin esimerkit kuten ajoittaisen pidättäytymisen käyttö, joka perustuu ikään tai vanhimman lapsen aviolliseen statukseen tai syntymien ajoitusta pidentämään tarkoitettuun ehkäisymenetelmien käyttöön, eivät vastaa luonnollisen eikä kontrolloidun hedelmällisyyden määrittelyä. Näistä epäselvyyksistä huolimatta luonnollisen hedelmällisyyden käsite on laajalti hyväksytty.

Useimmissa transitioteorioissa katsotaan, että kulttuuri mieluummin kuin yksilöllinen rationaalisuus hallitsee esitransitionaalisia hedelmällisyysmalleja. Ihmiset eivät esitransitionaalisessa yhteiskunnassa ajattele tietoisesti lopullista lapsilukuaan. Hedelmällisyyden kulttuurinen kontrolli käsitteellistetään yksilöllisen kontrollin vastakohtana ja siirtyminen toisesta toiseen on Masonin mukaan hedelmällisyyden transition kriittinen piirre.

Se, että yhteiskunnallinen kontrolli ja yksilöllinen rationaalisuus normaalisti esiintyvät samanaikaisesti ei todista, että yksilöt välttämättä suunnittelevat lapsilukuaan esitransitionaalisessa yhteiskunnassa. Mutta koska lapset ovat tuollaisessa yhteiskunnassa olleet tärkeitä vanhempiensa hyvinvoinnille ja elossa olemiselle, Masonin mielestä olisi hämmästyttävää, jos vanhemmat eivät olisi suunnitelleet lapsilukuaan. Vanhemmat miettivät monissa esitransitionaalisissa yhteiskunnissa lasten sukupuolta ja lasten välistä ajoitusta. He myös pohtivat olisiko toinen lapsi haluttu tietystä elämänvaiheesta. Yleensä ei niinkään ajatella syntymiä kuin eloon jääviä lapsia.

Vanhemmat suunnittelevat esitransitionaalisissa väestöissä perheitään, vaikkakaan eivät väestötieteilijöiden ajattelemien termein. He myös tekevät jotakin suunnitelmien toteuttamiseksi. Kuitenkin useimmat heidän toimistaan ovat olleet syntymän jälkeen tapahtuvia. Lapsia on surmattu, jätetty heitteille ja hoidettu huonosti jotta ne kuolisivat. Lapsia on annettu imetäjälle, myyty, adoptoitu, naitettu nuorena, annettu kasvatiksi muihin perheisiin, lähetetty palvelukseen, sotaväkeen, laivastoon, siirtolaiseksi tai prostituoiduksi. Esiteollisissa yhteiskunnissa ts. muovattiin aktiivisesti perhettä, mutta tämä kontrolli ei vaikuttanut merkittävästi hedelmällisyyttä alentavasti. Vanhemmat eivät halunneet tai voineet elättää toista lasta tai tiettyä sukupuolta olevaa lasta, sairasta tai vammaista lasta jonakin tiettyä ajankohtana.

Vaikka nykyisin tiedetään paljon hedelmällisyyden transitiosta, Mason (1997, 452) katsoo, että virheellinen ajattelu kuitenkin estää ymmärtämästä niitä. Olisi tunnustettava, että ihmiset suunnittelevat perheitään kaikenlaisissa yhteiskunnissa ts. esitransitionaalisten ja transitionaalisten väestöjen välillä on olemassa jatkuvuus. Näin tehtäessä olisi helpompi ymmärtää, miksi lapsiluvun suunnittelu alkoi ottaa tietyn muodon tietyssä historian kohdassa. Joissakin tapauksissa kaupungistumisella ja teollistumisella oli hedelmällisyyden alenemisessa merkitystä toisissa taas ei, paitsi silloin kun ne alensivat kuolleisuutta ja siten lisäsivät lasten eloonjäämistä aikuisuuteen asti.

Masonin (1997, 452) mielestä olisi tunnustettava, että maailmassa oli jo ennen minkään maan aloittamaa laajaa hedelmällisyyden rajoittamista runsaasti erilaisia perhe- ja yhteiskuntajärjestelmiä. Näissä erilaisissa järjestelmissä hankittiin ja arvostettiin erilaisia lapsimääriä. Perinteiset arvot tekivät vaihtoehdot hedelmällisyyden rajoittamiselle joissakin väestöissä moraalisesti hyväksyttävämmiksi kuin joissakin toisissa. Vain täten voidaan ymmärtää paitsi hedelmällisyyden transitiota, myös esitransitionaalista ja jälkitransitionaalista hedelmällisyyden vaihtelua.

1.4.4. McDonaldin ajatuksia sukupuolten tasa-arvon merkityksestä hedelmällisyyden transitiossa

Sukupuolten välistä tasa-arvoa on pidetty välttämättömänä tekijänä alhaisen hedelmällisyyden saavuttamisessa. Koska sukupuolten välinen tasa-arvo on arvopainotteinen käsite, hedelmällisyyspäätöksiä tekevien miesten ja naisten käsitykset ovat tärkeitä hedelmällisyyden transitioiden osalta. McDonald (2000, 427–439) pitää olennaisena näkemystä, että hedelmällisyyden transitiota läpikäyvissä yhteiskunnissa saattavat sukupuolistratifiointi ja sukupuoliroolit joutua toistensa kanssa ristiriitaan.

Kun McDonald pohtii tasa-arvon paikkaa hedelmällisyyden transitiossa, hän selvittää sitä viiden väittämän perusteella. Aluksi hän tarkastelee kahta väittämää. 1. Hedelmällisyys laskee yhteiskunnassa syntyvyyttä säännöstelevien naisten ja miesten kumulatiivisten toimien tuloksena. 2. Jatkuva alhaisempi hedelmällisyys missä tahansa yhteiskunnassa johtaa perustavan laatuisiin muutoksiin naisten elämän luonteessa.

Ensimmäisen väitteen mukaan ihmiset - eivätkä instituutiot - muuttavat hedelmällisyyden tasoa. Väite myös edellyttää, että yksilöillä on tietoa ja yhteiskunnan lupa, jotka ovat välttämättömiä syntyvyyden kontrolloimiseen. Toinen väite esittää, että jos hedelmällisyys alenee yhteiskunnassa korkealta tasolta alhaiselle, tämä kehitys muuttaa yhteiskunnan luonnetta. Erityisesti se muuttaa naisten elämän luonnetta. Korkean hedelmällisyyden yhteiskunnassa naisten ajasta ja energiasta huomattava osa kuluu lasten synnyttämiseen ja kasvattamiseen. Jos hedelmällisyys laskee yhä alemmaksi, se on itsessään osoitus, että yhteiskunta ei enää pane samaa painoa sukupuolten väliseen työnjakoon.

Demografinen tutkimus tarkastelee konventionaalisesti, että perustavaa laatua olevat muutokset naisten elämässä johtavat pysyvään hedelmällisyyden laskuun. Täten muutokset naisten elämässä esiintyvät ensin ja sitten hedelmällisyys laskee. Päinvastainen oletus siis väittää, että naiset valitsevat pienemmän perheeseen muuttaakseen jäljellä olevaa elämäänsä. Tämä antaa paljon aktiivisemmän käsityksen sukupuolten välisen tasa-arvon roolista hedelmällisyyden transitoissa. Yhteiskunnassa, missä hedelmällisyys on korkea, naiset saattavat haluta vähemmän lapsia siksi, että toivovat niin tehdessään muuttavansa tulevaisuutensa paremmaksi. Odotukset eivät ehkä kuitenkaan toteudu, ja se tekee kvantitatiivisen tutkimuksen aiheesta vaikeaksi. Pienempi lasten määrä ei ehkä merkitsekään, että perhe tulee paremmin toimeen tai että nainen kykenee olemaan kodin ulkopuolella ansiotyössä. Transition alussa tilastollinen merkitsevyys saattaa olla heikko. Mutta niin kauan kuin naiset kykenevät toimimaan, että lapsiluvun lasku parantaisi heidän elämäänsä, odotukset yhä useammin toteutuvat.

Hedelmällisyyden transition alkamisajankohta on erilainen, koska perheorganisaatio vaihtelee eri yhteiskunnissa, samoin naisen paikka organisaatiossa. McDonaldin mukaan voidaan kuitenkin esittää seuraavat väittämät. 3. Esitransitionaalisissa yhteiskunnissa korkea hedelmällisyys oli yhteiskunnallisesti, ei luonnollisesti määrätty ja 4. Transitiota korkeasta hedelmällisyydestä uusiutumistason paikkeilla olevaan hedelmällisyyteen seuraa tasa-arvon lisääntyminen perheinstituutiossa.

Laaja kirjallisuus osoittaa, kuinka esitransitionaalisissa yhteiskunnissa korkeata hedelmällisyyttä pidettiin tärkeänä. Yhteiskunnallis-rakenteellisin argumentein todistettiin suuresta lapsiluvusta aiheutuvaa hyötyä, joka liittyi pääasiassa lasten arvoon perheessä. Korkean hedelmällisyyden kannattamisesta tuli osa voimassa olevaa perheen eetosta, jota moraalisaännöt tukivat. Hedelmällisyyden transito ei vaadi muutoksia ainoastaan yhteiskunnallis-rakenteellisiin vaan myös moraalisiin tukiin.

Länsimaissa on valistuksen ajasta lähtien alkanut yksilöllisten oikeuksien korostaminen suodattanut naisten oikeuksiin avioliitossa. Vanhempien järjestämien avioliittojen väheneminen ja tuotannon keinojen vaihtuminen vanhempien sukupolvelta nuoren parin sukupolvelle osoittavat naisten muuttuvia oikeuksia muuttuneessa perheorganisaatiossa. Nämä muutokset ulottuvat 1700-luvulle, edeltäen tai ollen samanaikaisia hedelmällisyyden laskun kanssa. Naisilla oli 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Euroopassa miehiä voimakkaampi halu lopettaa lasten hankinta aiemmin (Seccombe 1990). Folbren (1983) mukaan patriarkaalinen sorto, joka oli usein pronatalistista, rajoitti ennen transitiota naisten reproduktiivista valinnanvapautta. Samalla naiset pysyivät alistetussa asemassa sen roolin perusteella, mikä heillä oli yhteiskunnassa, jossa mies oli perheen elättäjä. Naiset saavuttivat kodin ulkopuolella itsenäisen aseman vasta 1900-luvun jälkipuolella, kun naisten ansiotyö oli yleistynyt.

McDonald toteaa perheen olevan hitaasti muuttuva vanhoillinen instituutio. Kaikissa kulttuureissa perhettä suojellaan radikaaleilta muutoksilta idealisoimalla perhemoraalia. Se usein kahlehtii naiset miesten hegemoniaan. Radikaaleja muutoksia tapahtuu yleensä vain silloin kun poliittinen valta tai vallassa olevien asenteet muuttuvat. Muutos on asteittainen. Sosiaaliset normit voivat sallia naisille lisääntyneen lapsiluvun kontrollin miesten hallitsemassa järjestelmässä, niin kauan kuin naisten kasvanut riippumattomuus ei uhkaa vallitsevaa perhejärjestelmää.

Kulttuurisesta ja taloudellisesta elinympäristöstä riippuen eri tekijät saattavat lisätä sukupuolten tasa-arvoisuutta perheessä ja nopeuttaa pienemmän lapsiluvun omaksumista. Siellä missä on harjoitettu rajoitettua syntyvyydensäännöstelyä ennen hedelmällisyyden jatkuvaa alenemista, lasku on saattanut edetä nopeammin, koska kontrollin idea ja käyttö on jo läsnä yhteiskunnassa. Naisten koulutuksen kohoaminen saa heidät vastaanottavaisiksi ei-traditionaaliselle oppimiselle ja antaa heille luottamusta omaksua uusia ideoita. McDonald ei väitä, että lisääntynyt sukupuolten välinen tasa-arvo olisi riittävä ehto hedelmällisyyden transitiolle, kuitenkin se on välttämätön ehto.

Siellä missä naiselle annetaan perheessä suurempi päätösvalta, etenkin oikeus määrätä lasten lukumäärästä, hedelmällisyys alenee ilman suurempia muutoksia naisen elämässä perheen ulkopuolella. Länessä hedelmällisyys laski 1930-luvulle tultaessa uusiutumistasolle, vaikka malli, jossa mies oli perheen huoltaja, kohosi tuolloin huippuunsa. Hedelmällisyys voi siis laskea alhaiselle tasolle, vaikka perheen ulkopuolella vallitsisi huomattava sukupuolten välinen epätasa-arvo. Kuitenkin alhainen hedelmällisyys muuttaa naisen elämän luonnetta. Aikanaan tämä johtaa lisääntyvään vaatimukseen naisten suuremmasta tasa-arvosta myös perheen ulkopuolella.

Länsimaissa kuluneen 200 vuoden aikana lisääntynyt vaatimus yksilön oikeuksista ja vapaudesta on johtanut voimakkaasti yksilöön suuntautuneiden instituutioiden kehittymiseen. Aluksi oikeudet ulottuivat vain miehiin. Naiset olivat miesten edusmiehisyyden alaisia ennen 1900-lukua. Koulutus oli naisille sallittua vain siinä mielessä, että se teki heistä sopivia vaimoja. Sillä ei tähdätty heidän tulevaan ansiotyössäoloonsa. Sukupuolten välisen tasa-arvon suhteellisen korkea taso oli ominaista naiselle ainoastaan hänen perheroolissaan. 1900-luvulla naiset ovat kuitenkin lisänneet myös yksilöllisiä oikeuksiaan. Omistus- ja äänestysoikeuden jälkeen naisten oikeus koulutukseen lisääntyi vähitellen ja vuosisadan loppupuolella he jo saavuttivat tasa-arvon miesten kanssa. Myös työelämässä on periaatteena, että yhtäläisestä työstä kuluu kummallekin sukupuolelle sama palkka.

Samaan aikaan on kehitys kohti perheen sisäistä tasa-arvoa edistynyt hitaasti. Vaikka perheen sisällä tapahtunut muutos on mahdollistanut sen, että nainen voi kontrolloida hedelmällisyyttään, se ei ole taannut naiselle perheessä muuta tasa-arvoa. Täydellinen sukupuolten tasa-arvo saavutettaisiin ainoastaan silloin, kun sukupuoli ei määräisi, kuka

perheessä hankkii tulot, hoivaa ja ruokkii sekä pitää talouden kunnossa. Tämän päivän länsimaaisessa perheessä jatkuu edelleen sukupuolten stratifikaatio.

Kehittyneessä yhteiskunnassa naiset kykenevät kilpailemaan työmarkkinoilla tasa-arvoisina miesten kanssa niin kauan kuin eivät ole perheroolien rasittamia. Jotkut naiset arvostavat yksilöllistä rooliaan perheroolia enemmän eivätkä muodosta pysyvää parisuhdetta tai valitsevat lapsettomuuden tai tahtovat vähemmän lapsia. McDonaldin mukaan 5. väite onkin: Kun sukupuolten tasa-arvo on korkea perheen ulkopuolella mutta pysyy alhaisena perheen sisällä, hedelmällisyys laskee hyvin alhaiselle tasolle.

Yhteenvetona McDonald toteaa, että on kaksi laajaa sukupuolisen tasa-arvon muotoa, sukupuolten tasa-arvo perheessä ja perheen ulkopuolella. Hän väittää, että hedelmällisyyden transitio korkealta tasolta alhaiselle on pääasiassa liitetty sukupuolten välisen tasa-arvon parantumiseen perheessä. Kun naisten tasa-arvo perheessä kasvaa, heidän lapsilukunsa alenee ja lähenee toivottua tasoa. Perheinsituutiossa tapahtuva muutos kuitenkin etenee hitaasti, koska perhejärjestelmä liittyy voimakkaasti konservatiivisiin instituutioihin, kuten uskontoon.

Kehittyneissä maissa tapahtui sukupuolten välisessä tasa-arvossa 1900-luvulla vallankumous. Kun vuosisata alkoi tilanteesta, jossa nainen oli miehen kanssa epätasa-arvoinen kodin ulkopuolella, se päättyi sukupuolten melko suureen tasa-arvoisuuteen. Nainen oli koulutukseltaan vähintään miehen tasolla ja työelämässään lähenei tämän tasoa. Naisten yksilöinä nauttima korkea tasa-arvo yhdistettynä jatkuvaan alhaiseen tasa-arvoon heidän rooleissaan vaimoina ja äiteinä merkitsi, että monet naiset päätyivät pienempään lapsilukuun kuin mitä he nuorina toivoivat. Seurauksena oli hyvin alhainen hedelmällisyys yhteiskunnassa. Niin kauan kuin perheessä vallitseva sukupuolten tasa-arvo ei kohoa nykyistä selvästi korkeammalle tasolle, hedelmällisyys pysyttelee alhaisena. Jos sukupuolten välinen tasa-arvo on suuri perheen ulkopuolella ja jos perheessä vallitseva tasa-arvo kohoaa, myös hedelmällisyys on taipuvainen kohoamaan.

1.5. Selvityksen tarkoitus

Tämän julkaisun tarkoituksena on lähinnä kuvata sitä, kuinka eri aikakausina eläneet suomalaiset parit yrittivät vaikuttaa lapsilukuunsa. Tavoitteena on ts. tarkastella parien lastensa ajoitukseen ja määrään liittyviä tavoitteita ja sitä, minkälaisia edellytyksiä heillä oli näiden tavoitteiden toteuttamiseksi, kuinka yleisesti he näitä edellytyksiä omassa elämässään hyödynsivät ja sitä, miten he tavoitteidensa toteuttamisessa onnistuivat.

Parien lapsilukuunsa vaikuttamista tarkastellaan kolmena ajanjaksona: 1) 1910-lukua edeltävänä esitransitionaalisenä kautena, 2) ensimmäisen hedelmällisyyden transition kautena, vuosina 1910-1964 ja 3) ns. toisen hedelmällisyyden transition kautena, 1960-luvun puolivälistä alkavana ajanjaksona. Jako perustuu lähinnä väestötieteessä esitettyihin hedelmällisyyden kehityksessä havaittuihin huomattaviin laskukohtiin. Vaikka tutkijat ovat erimielisiä siitä, onko toisen transition kausi erillinen vaihe, eikä Suomen hedelmällisyyden kehityksestään saada erillisyydelle selvää tukea, vaiheita kuitenkin tarkastellaan erillisinä. Koska parien lapsilukuunsa vaikuttamista kuvataan ennen kaikkea ehkäisyssä tapahtuneen kehityksen seurauksena, on 1960-luvun puolivälistä alkanut ajanjakso erillainen kuin sitä edeltävä ensimmäisen transition kausi. Ehkäisyvälineiden muuntuminen saavutti silloin vaiheen, jolloin biolääketieteelliset ehkäisyvälineet alkoivat korvata traditionaalisemman ehkäisyn (Johnson-Hanks 2002, 229-249). Vaikka lapsiluvun säätelyn motiivit ja lapsilukutavoitteet eivät olisi 1900-luvun jälkipuolella sanottavasti erilaiset kuin 1900-luvun alkupuolella perhettä perustaneilla, edellytykset perhesuunnittelussa onnistumiseen eroavat kuitenkin ratkaisevasti toisistaan.

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa vallitsi väestötieteilijöiden mukaan luonnollinen hedelmällisyys. Ihmiset eivät tuolloin vielä tietoisesti suunnitelleet lapsilukuaan, mutta lasten määrään voitiin jo vaikuttaa yhteiskunnan säädösten ja normien säatelemien käytäytymistekijöin. Hedelmällisyys pysytteli melko korkeana. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition kautena tietoinen perhesuunnittelu alkoi viritä. Lapsia alettiin hankkia ennalta asetettujen tavoitteiden mukaan. Hedelmällisyys aleni kolmena ensimmäisenä vuosikymmenenä voimakkaasti, mutta kohosi sodan seurauksena kuitenkin kauden loppupuolella tilapäisesti. Toisen hedelmällisyyden transition kauden alkaessa lasten määrä alkoi uudelleen laskea ja saavutti pian tason, joka ei enää riittänyt väestön uusiutumiseen. Hedelmällisyys pysytteli vuosituhanen loppuun saakka alhaisena.

Lapsiluvun säätelyä ei tässä julkaisussa käsitetä yksinomaan nyky-yhteiskunnassa määritellyksi perhesuunnitteluksi, vaan se halutaan nähdä laajemmin, myös luonnollisen hedelmällisyyden aikaan ulottuvaksi tavoitteeksi ja toimenpiteeksi. Lapsiluvun säätely ts. katsotaan jatkumoksi, joka tietyissä historiallisissa vaiheissa muuttuu tavoitteiltaan ja keinoiltaan. Eri aikakausina eläneiden parien lapsilukuun liittyvistä tavoitteista, niiden toteuttamiseen käytetyistä keinoista ja tavoitteiden toteutumisesta uskotaan saatavan oikeampi kuva, kun ei irroteta niiden kehitystä yhteiskunnan muusta kehityksestä. Kun

lapsilukuun vaikuttaminen nähdään kunkin aikakauden omasta näkökulmasta, siinä onnistumista voidaan pohtia eri kannalta kuin jos tarkasteltaisiin perhesuunnittelua vain nyky-yhteiskunnan määritelmien ja käsitysten valossa.

Vaikka hedelmällisyytasoon, etenkin esitransitionaalisena aikana, oli vaikutusta yhteiskunnan säädösten aiheuttamilla käyttäytymistekijöillä mm. avioituvuudella ja avioitumisiällä, oletetaan tässä selvityksessä Masonin (1997, 452) tapaan, että myös yksilöllisin ponnisteluin yritettiin säädellä perheen elätettävänä olevien lasten määrää. Ihmiset ilmeisesti muovaavat jollakin tavoin lapsilukuaan kaikenlaisissa yhteiskunnissa. Näin ajatellen on ehkä helpompi ymmärtää, miksi lapsiluvun suunnittelu alkaa tietyn muotoisena tietyssä historian kohdissa.

Olemassa olevaan kirjallisuuteen ja tutkimustietoon nojautumalla ja pitämällä mielessä eri aikakausina yhteiskunnassa vallitsevat olot ja niiden kehitys pohditaan aluksi motiiveja, jotka mahdollisesti saivat parit tietoisiksi perhesuunnittelun tarpeellisuudesta. Sen jälkeen tarkastellaan kunakin ajanjaksona eläneiden ihmisten lapsilukuun liittyviä tavoitteita. Selvitetään suunnittelivatko parit lapsilukuaan, ts. halusivatko he vaikuttaa lastensa syntymätaajuuksiin, pienentää (suurentaa) lastensa lukumäärää vai oliko tavoitteena sekä lasten ajoitus että rajoitus. Samoin pohditaan, oliko lapsilukusuunnitelmissa ja niiden yleisyydessä väestöryhmittäisiä eroja.

Tavoitteiden toteuttamiseksi ihmisillä on oltava myös edellytykset toteuttaa tavoitteensa. On oltava tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä sekä keinoja, joilla haluttua lapsilukua voi tavoitella. Eri ajanjaksoina elävien ihmisten sukupuoliasioiden tuntemusta selvitetään tarkastelemalla, mitä nämä tietävät sukupuoliasioista yleensä ja etenkin keinoista, joilla lapsilukuun voi vaikuttaa, raskaaksituloa ehkäistä tai raskauden keskeyttää. Samoin tarkastellaan, mistä ihmiset ovat tietonsa saaneet ja eroaako eri väestöryhmien tiedontaso toisistaan.

Yhteiskunnassa katsotaan olevan kolmenlaisia keinoja hedelmällisyyden säätelämiseksi: 1) yhteiskunnan säädösten ja normien ohjaamia käyttäytymistekijöitä, 2) lapsen syntymän jälkeen käytettäviä keinoja ja 3) varsinaisia perhesuunnittelukeinoja ts. keinoja, joilla ennalta estetään raskaaksitulo tai keskeytetään raskaus. Selvitetään, minkälaisia keinoja lapsilukuun vaikuttamiseksi on ollut eri ajanjaksoina ja sitä, millä tavoin eri keinot ovat syntyneet ja kehittyneet.

Tieto lapsilukuun vaikuttamisen keinoista ja niiden olemassaolo yhteiskunnassa ei kuitenkaan riitä. Parien on myös itse käytettävä näitä keinoja, mikäli ne haluavat toteuttaa lapsilukutavoitteensa. Tällöin keinojen saatavuudella ja hankkimiskustannuksilla on myös merkitystä tavoitteiden toteutumiseen. Seuraavaksi tarkastellaankin sitä, kuinka yleisesti eri väestöryhmiin kuuluvat parit ovat eri ajanjaksoina käyttäneet ehkäisykeinoja

lapsilukuunsa vaikuttamiseksi, sitä, millaisiin keinoihin he ovat turvautuneet, mistä ehkäisyvälineensä hankkineet ja onko ehkäisyvälineiden hankinnasta aiheutuneilla kustannuksilla ollut vaikutusta niiden käyttöön. Samoin selvitetään sitä, kuinka raskauksien ennalta ehkäisy levisi eri väestöryhmiin. Ts. kiinnitetään huomiota siihen, minkälaiset ihmiset olivat perhesuunnittelun uranuurtajia, ketkä taas muita pitempään jättivät lopullisen lapsilukunsa määräytymisen sattuman varaan.

Lopuksi selvitetään sitä miten suomalaisten parien lapsilukutavoitteet toteutuivat väestölliseltä ja seksuaalitarveyden kannalta tarkasteltavina kolmena eri aikakautena. Tällöin kiinnitetään huomiota siihen, vastasivatko parien lapsilukutavoitteet ja lopullinen lapsiluku toisiaa, ja missä määrin lapset syntyivät toivottuina ja oikein ajoitettua sekä kuinka tyytyväisiä parit olivat ukupuolielämäänsä ja parisuhteeseensa.

2. Esitransitionaalinen aika (- 1910)

2.1. Tarkastelukulma

Suomalaisten lapsiluvun suunnittelun tarkastelu aloitetaan esitransitionaalisesta ajasta, 1910-lukua edeltävästä aikakaudesta. Tarkasteluajanjakson tarkkaa alkamisajankohtaa ei rajata, mutta pääasiassa keskitytään kuvaamaan 1800-lukua ja etenkin sen loppupuolta. Väestötieteilijöiden mukaan tuolloin yhteiskunnassa vallitsi ns. luonnollinen hedelmällisyys. Lapsilukua ei vielä tietoisesti suunniteltu. Tosin kauden loppupuolella alkoi joissakin väestöryhmissä olemassa olevalla lapsiluvulla olla vaikutusta jo joidenkin parien hedelmällisyyskäyttäytymiseen.

Aviopareilla ei katsota olleen naimisiin mennessään selvää lapsilukutavoitetta, jota he ehkäisymenetelmiä käyttämällä pyrkisivät toteuttamaan. Kuitenkin luonnollisen hedelmällisyyden kaudellakin lapsilukuun vaikutettiin, koska esimerkiksi 1800-luvulla naista kohti syntyi vain keskimäärin viisi lasta. Lapsiluku oli kaukana siitä lapsilukumaksimista, minkä nainen voisi hedelmällisen kautensa aikana synnyttää, mikäli raskaaksi tulemista ei mitenkään säädeltäisi. Väestötieteilijät (Suomessa mm. Notkola, 1989 ja 1994; Pitkänen 1994b) katsovat, että hedelmällisyytasoon vaikutettiin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa lähinnä ohjaamalla ihmisten käyttäytymistä yhteiskunnan säädöksiin ja normeihin, mm. avioitumista, avioitumisikää ja imettämistä säädellen ja seksuaalisten tabujen avulla. Lasten määrän rajoituksesta ei tuolloin ollut kysymys, sen sijaan säädeltiin lasten hankinnan aloittamista ja tempoa.

Historiallisessa väestötieteessä on pohdittu, johtuivatko aviollisessa hedelmällisyydessä jo esitransitionaalisena aikana havaitut vaihtelut luonnollisen hedelmällisyyden vaihteluista vai oliko siihen vaikutusta myös tietoisella syntyvyydensäännöstelyllä. Vielä 1960–70 -luvuilla tehdyissä tutkimuksissa katsottiin syntyvyyttä säännöstellyn tietoisesti jo 1700–1800 -luvuilla. Esimerkiksi Gauntin (1973) mukaan perheen rajoitusta harjoitettiin Gotlannissa 1700-luvun puolivälissä. Ehkäisyn käyttö oli niin yleistä, että siitä voidaan hänen mukaansa päätellä lapsilukua rajoitetun jo aiemminkin. Myös Kaukiainen (1976, 25–31) esittää, että vuosina 1831–1850 Lohjalla vallitseviin alhaisiin hedelmällisyyslukuihin olisi vaikuttanut suoranainen syntyvyydensäännöstely. Ei haluttu liian montaa perillistä.

Sen sijaan 1980-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissa (mm. Wilson 1984) oltiin sitä mieltä, että tietoisella perhekoon rajoituksella ei ollut vielä esiteollisessa Euroopassa merkitystä aviollisen hedelmällisyyden tasoon. Suomessa mm. Notkola (1989, 15–18) on tämän todennut virojokelaisten hedelmällisyyden muuntumista käsittelevässä tutkimuksessaan. Tosin useissa maissa jotkin väestöryhmät alkoivat muita aikaisemmin säännöstellä lapsilukuaan. Suomessa aviollinen hedelmällisyys oli 1800-luvun loppupuolella muita alhaisempi säätyläisillä ja kaupungeissa asuvilla (Strömmer 1969).

Pitkänen (1983b, 16–17) puolestaan toteaa, että vanhimmassa tutkimuksessa syntyvyys ja kuolleisuus on nähty ilmiönä, joihin esiteollisen Euroopan ihmiset eivät ole olennaisessa määrin yrittäneet puuttua. On katsottu, että kun kuolleisuus oli suurta, ei ollut tarvetta rajoittaa syntyneiden lasten määrää. Toisaalta on oletettu, että ihmiset halusivat saada paljon lapsia työvoiman tarpeen vuoksi ja vanhuudenturvaksi. Väestöryhmittäisistä hedelmällisyyseroista on kuitenkin myöhemmin päätelty, että avioparit olisivat yrittäneet jossain määrin rajoittaa lasten määrää. Kuitenkin tapa lienee rajoittunut yksityistapauksiin.

Tässä julkaisussa ei lapsiluvun suunnitteluksi katsota vain lapsiluvun rajoituksen suunnittelua, vaan myös suunnitelmat ja keinot lasten saamiseksi. Koska lasten merkitys oli ihmisille erittäin tärkeä esitransitionaalisenä aikana, on ilmeistä, että tuolloin myös yritettiin erilaisin keinoin tulla raskaaksi. Voi myös olettaa, että vanhemmat, joiden lapsimäärä oli toivottua pienempi tai joiden lapsilukua kuolleisuus oli verottanut liikaa, yrittivät joillakin keinoin saada lisää lapsia. Myös sairaan tai vammaisen lapsen korvaaminen terveellä tai vain tyttöjä synnyttäneiden halu saada poikalapsi saattoi saada vanhemmat turvautumaan keinoihin, joilla toivottiin voitavan vaikuttaa lisälasten syntymään.

Ihmisten lapsilukuun vaikuttamisen kuvauksessa kiinnitetään huomiota siihen, oliko esitransitionaalisenä aikana toisaalta yhteiskunnalla ja toisaalta yksityisillä ihmisillä jonkinlaisia lapsilukuun liittyviä tavoitteita. Minkälaisia keinoja tavoitteiden saavuttamiseksi oli olemassa, kuinka yleisesti keinoja käytettiin ja millä tavoin niillä kyettiin tavoitteita saavuttamaan?

Tämän luvun tarkoituksena on antaa kokonaiskuva siitä, yritettiinkö suomalaisessa yhteiskunnassa jo esitransitionaalisenä aikana säädellä perhekokoa. Tarkastelua vaikeuttaa kuitenkin käytettävissä olevan tiedon vähäisyys ja laatu. Koska valtaosa olemassa olevaa materiaalia keskittyy säätyläisiin ja tavallinen kansa jää usein tarkastelun ulkopuolelle, on todennäköistä, että ylemmät yhteiskuntaluokat tulevat korostetusti esille.

2.2. Minkälainen oli esitransitionaalinen yhteiskunta?

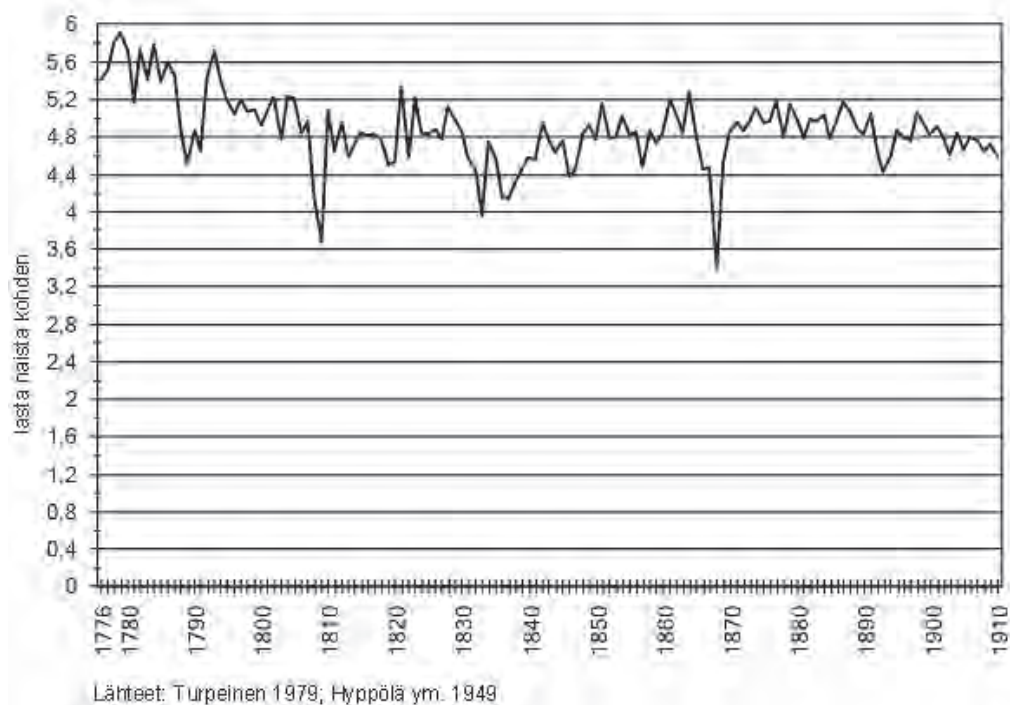
Esitransitionaalista suomalaista yhteiskuntaa kuvattaessa kiinnitetään huomiota niihin yhteiskunnassa ja yksityisten ihmisten elämässä vallitseviin piirteisiin, joilla myöhemmin tehdyissä tutkimuksissa on havaittu olleen yhteyttä lapsilukuun. Väestönkehityksen sekä perheiden ja talouksien rakenteen kuvaamisen lisäksi etsitään vastausta mm. seuraaviin kysymyksiin. Minkälainen oli ihmisten taloudellinen asema, mistä he saivat toimeentulonsa? Minkälainen oli ihmisten sivistys- ja koulutustaso? Kuinka asuttiin? Minkälaiset avioliittoon perheeseen sekä sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvät asenteet ja normit yhteiskunnassa vallitsivat ja kuinka suhtauduttiin seksuaalisuuteen ja rakkauteen?

2.2.1. Väestön ja perheiden talouksien kehitys

Suomalaiset elivät 1700–1800-luvuilla yhteiskunnassa, joka oli väestölliseltä kehitykseltään samantapainen kuin eurooppalaiset yhteiskunnat yleensä. Väkiluku kasvoi 1700-luvulla nopeasti, jopa nopeammin kuin Euroopassa keskimäärin. Väestön lisääntyminen johtui hedelmällisyyden kasvusta, mihin puolestaan oli vaikutusta poikkeuksellisen korkealla avioituvuudella. Suomessa syntyi 1700-luvun jälkipuolelta saakka miltei kuusi lasta naista kohti, kun Euroopassa syntyi yleensä vain 4–5 lasta. Avioliitot solmittiin nuorina ja vain pieni osa aikuisväestöä jäi naimattomiksi.

Hedelmällisyys kuitenkin aleni 1700-luvun jälkipuolelta 1800-luvun alkupuolelle asti, minkä jälkeen naista kohti syntyvien lasten määrä vakiintui sadan vuoden ajaksi noin viiteen lapseen (Pitkänen 1994b, 43). Suomessa siirryttiin Lutzin (1987) mukaan 1770-luvun loppupuolella Hajnalin (1983) esittämään länsieurooppalaiseen avioliittomalliin, jolle oli tyypillistä korkea avioitumisikä ja suhteellisen suuri naimattomiksi jäävien osuus. Avioliitot solmittiin keskimäärin yli 23-vuotiaana ja vähintään 10 prosenttia naisista jäi naimattomiksi. Etenkin maan itäosissa asuvat avioituivat varhain (Notkola 1994, 67). Kun Suomen väkiluku oli 1700-luvun lopulla lähes 900 000, vuoteen 1880 mennessä se ylitti kahden miljoonan rajan ja 1900-luvun alussa asukkaita oli jo 2.5 miljoonaa (Pitkänen 1994b, 42–43).

Kuvio 4. Kokonaishedelmällisyys vuosina 1776–1910.



Avioitumisikä vaikutti 1800-luvulla ratkaisevasti synnytysten määrään. Koska naiset synnyttivät yleensä koko hedelmällisen kautensa ajan, nuorena naimisiin menneet ennättivät synnyttää enemmän lapsia kuin myöhään avioituvat. Kun avioitumisikä kohosi, syntyvyys laski. Naimisiinmenoikä kuitenkin vaihteli selvästi alueittain. Itä-Suomen suurperhealueella mentiin 1800-luvun lopulla naimisiin keskimäärin 15–17-vuotiaana, Länsi-Suomessa taas vasta 23–24-vuotiaana. Tämä on osoituksena siitä, että luoteisen Euroopan avioliittomalli vallitsi Suomen länsiosissa ja itäisessä Suomessa tuntui Itä-Euroopan avioliittomallin vaikutus (Utrio 1986, 404).

Naisten suhteellisen korkean avioitumisiän takia lapsiluku jäi ennen vuotta 1910 alkanutta ensimmäistä hedelmällisyyden transitiota 5–6 lapseen hedelmällisen iän loppuun. Kuitenkin Notkola (1994, 67) totesi äidin avioitumisiän ja lapsikertymän voimakkaan riippuvuuden tulevan selvästi näkyviin hänen tutkimassaan Virolahden seurakunnassa. 30–34-vuotiaana naimisiin menneet synnyttivät avioliittonsa aikana noin neljä lasta vähemmän kuin 15–19-vuotiaana avioituneet.

Eurooppalaiseen avioliittomalliin siirtymisen on arvioitu alentaneen hedelmällisyyttä 30–50 prosentilla. Coale on kutsunut tätä hedelmällisyyden pienentymistä malthusilaiseksi transitioksi (ks. Notkola 1994, 67). Kuitenkaan avioliitossa syntyneiden lasten määrässä ei tapahtunut Suomessa ennen 1900-luvun alkua olennaista muutosta koko maan tasolla, joskin yksittäisiä kuntia koskevilla tutkimuksissa on niitä havaittu (Pitkänen 1994b, 43–44).

Lapsiluku alkoi pienentyä ylemmissä sosiaaliryhmissä jo vuoden 1880 tienoilla ja kaupungissa vuosina 1890–1900 (ks. Notkola 1994, 68). Kuitenkin vielä vuosina 1901–1910 naista kohden syntyi keskimäärin 4.7 lasta, seuraavalla vuosikymmenellä enää 3.8. Euroopassa 1800-luvun viimeisiin ja 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin ajoittunut ensimmäisen hedelmällisyyden transition alku oli tuolloin saavuttanut Suomen.

Kuviossa 4 esitetty kokonaishedelmällisyyslukujen kehitys ei ota huomioon sitä, että imeväiskuolleisuus oli 1800-luvulla korkea ja suuri osa lapsista kuoli yleensä ennen aikuisikää. Gisslerin (2003, 555) mukaan imeväiskuolleisuuden huomioon ottaminen pienensi naista kohti syntyneiden lasten määrää ennen vuotta 1875 noin viidesosalla ja vuosina 1876–1900 noin kymmenesosalla. Jos kaikkien alle 15-vuotiaiden kuolleisuus olisi mahdollista ottaa huomioon, kokonaishedelmällisyys ilmeisesti olisi vielä alhaisempi. Tosin on vaikea arvioida saiko suuri lapsikuolleisuus vanhemmat haluamaan lisää lapsia toivotun eloon jäävien lasten määrän tavoittamiseksi, vai olisivatko vanhemmat koettaneet jo aiemmin rajoittaa lapsilukuaan, jos kuolleisuus olisi ollut alhaisempi.

Pitkäsen (1994, 44–45) mukaan 1800-luvun loppupuolen väestönkasvuun vaikutti se, että aiemmin vallinnut melko korkea lapsikuolleisuus alkoi laskea 30–40 vuotta ennen

hedelmällisyyden laskua. Kokonaiskuolleisuus kuitenkin pysytteli vuosisadan loppupuolelle saakka ennallaan, mutta väestön keskimääräinen elinikä alkoi hitaasti pidentyä vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä, miehillä tosin naisia selvästi hitaammin. Ennen kaikkea hoitotavoissa tapahtuneen muutoksen vuoksi alle vuoden ikäisten lasten kuolleisuus aleni (Notkola 1989). Lasten kuolleisuutta alensi tilapäisesti 1800-luvun puolivälissä myös se, että isorokkoon kuoleminen väheni tehostuneen rokotuskampanjan ansiosta. Pysyvästi lasten kuolleisuus laski vasta vuosisadan loppupuolella. (Pitkänen 1994b, 45).

Kuolleisuus oli kaupungeissa suurempaa kuin maaseudulla 1860-luvun alkupuolelle saakka. Ero alkoi kuitenkin kaventua, ja jo 1890-luvulla kaupungeissa asuvien naisten kuolleisuus oli useissa ikäryhmissä pienempi kuin maaseudulla. Kaupungeissa lääkärit oppivat ymmärtämään millä tavoin sairauksien leviämistä voitiin ehkäistä. Alle 1-vuotiaina kuolleiden lasten osuus oli kuitenkin kaupungeissa edelleen suurempaa, koska siellä oli aviottomia lapsia runsaammin kuin maaseudulla, ja näiden kuolleisuus oli poikkeuksellisen suuri (Pitkänen 1994b, 55–56).

Kun Suomessa siirryttiin noudattamaan länsieurooppalaista avioliittomallia, oli seurauksena se, että nuoret joutuivat odottamaan sukukypsyysikänsä saavuttamisen jälkeen pitkään ennen kuin voivat avioitua ja aloittaa sukupuolielämän. Esiaviollinen yhdyselämä oli kiellettyä. Talonpoikaisyhteiskunnassa esiaviolliset sukupuolisuhteet eivät kuitenkaan olleet harvinaisia. Monet morsiamet olivat raskaina naimisiin mennessään, mutta lapsi kuitenkin syntyi useimmiten avioliitossa (Nieminen 1951, 74). Työläisväestössä esiaviollinen yhdyselämä oli melko tavallista, eivätkä lapset aina suinkaan syntyneet avioliitossa. 1880-luvun Helsingissä 17 prosenttia lapsista oli syntynyt avioliiton ulkopuolella, Tampereella 14 prosenttia. Monet aviottomista naisista kuitenkin solmivat pian avioliiton. Epävirallisen avioliiton yleisyyttä työväestössä osoitti se, että joka viides aviovaimo oli synnyttänyt lapsen ennen avioitumistaan (Markkola 1994, 62). Säätyläisperheissä esiaviolliset suhteet olivat harvinaisia, koska miehillä oli mahdollisuus käyttää hyväkseen bordellien palveluksia. 1800-luvun puolivälissä lapsista syntyikin vain noin 7 prosenttia avioliiton ulkopuolella. Korkeimmillaan aviottomien lasten osuus oli 1870-luvulla. Silloin kaikista lapsista noin 9 prosenttia oli syntynyt avioliiton ulkopuolella (STV 1903, 39–40).

Avioitumisikä myös vaihteli eri yhteiskuntaryhmien välillä. Työläismiehet avioituivat säätyläismiehiä nuorempina. Heille riitti perheen perustamiseen vaatimattomampikin yhteiskunnallinen asema. Palkkatyötä tekevä nuorena naimisiin mennyt isä jaksoi huolehtia vanhana avioitunutta isää paremmin perheensä eläuksesta siihen asti kun lapset varttuivat työkseen. Vaimo saattoi olla miestä vanhempikin, koska työmies arvosti naisessa elämänkokemusta, työkykyä ja ansiotyöstä kertyneitä säästöjä (Markkola 1994). Avioitumisikä oli sen sijaan suhteellisen korkea sekä maata omistavan väestön että tilattomien keskuudessa. Nuorten oli hankittava ensin toimeentulon edellytykset: joko saatava tila haltuunsa edelliseltä sukupolvelta tai kerättävä pääomaa tilattoman perheen tarpeisiin.

Säätyläismiehet olivat usein jo 30 vuotta täyttäneitä avioituessaan, naiset sen sijaan olivat keskimäärin kuusi vuotta nuorempia. (Strömmer 1969, 44).

Kun Hajnal (1983) esitti teorian kahdesta esiteollisena aikana vallinneesta perheenmuodostustraditiosta, länsieurooppalaisesta ja itäisestä perheenmuodostusjärjestelmästä, Suomi ei kuulunut sen perusteella kumpaankaan vaan oli niiden raja-aluetta. Suomalainen perhe, varsinkin läntisessä osassa maata, muistutti luoteisen Euroopan ydinperhettä. Naimisiin mentiin myöhään, palveluksessaolo oli ennen avioitumista yleistä ja oman kotitalouden perustaminen oli tyypillistä. Itäisessä Suomessa tavatulle suurperhemallille oli tyypillistä varhaisen avioitumisen lisäksi yhteiselämän aloittaminen sulhasen kotona ja monen avioparin kotitalouden jakaantuminen useammaksi, kuitenkin niin, että niihin kuului useampi kuin yksi pariskunta. Pitkäsen (1983, 12) mukaan esitransitionaalisessa eurooppalaisessa yhteiskunnassa perheet olivat lähinnä ydinperheitä, joihin ts. kuului vanhemmat ja lapsia. Ydinperheen lisäksi oli laajentuneita ydinperheitä, joissa oli myös naimattomia sukulaisia. Itäisessä Euroopassa taas oli yhdysperheitä eli suurperheitä, joissa asui useampia aviopareja samassa taloudessa.

Tarkasteltaessa esitransitionaalisen ajan perhekokoa Suomessa, on Pitkäsen (1983, 14–16) mukaan otettava huomioon, naisten ja miesten suuri kuolleisuus. Ensimmäisistä avio- liitoista purkautui 40 prosenttia naisen hedelmällisen kauden päättymiseen mennessä. Vain 60–70 prosenttia syntyneistä lapsista saavutti 20 vuoden iän. Suomessa noin puolet syntyneistä eli 1700-luvulla aikuisikään. Perheet olivatkin itse asiassa esitransitionaalisessa yhteiskunnassa melko pieniä. Niissä oli vain noin 3–4 aikuisikään elänyttä lasta. Suuren perheen mielikuva johtunee osittain siitä, että yhteiskunnassa oli suuriakin perheitä. Kun lasten kuolleisuus alkoi 1880-luvun loppupuolella laskea, perheen lapsiluku kasvoi etenkin syrjäseuduilla. Tämä antoi ihmisille mielikuvan, että perhe olisi ollut jo pitkään suuri. Yhteiskuntaluokkien välillä oli tässä suhteessa kuitenkin eroa. Sivistyneistön lapsiluku saattoi kohota hyvinkin korkeaksi, mutta työväestön keskuudessa Markkola (1994, 59) katsoo etenkin avioitumisiän, imeväiskuolleisuuden ja leskeyden pitäneen perhekoon kurissa.

Käsitys perheiden suuruudesta johtunee toisaalta talouksien suuresta koosta. Häggmanin (1994, 135) mukaan ennen 1800-lukua ruotsin familj -sanalla tarkoitettiin laajempaa sukulaisten muodostamaa kokonaisuutta kuin nykyisin perheellä. Vielä 1800-luvun alussa talo oli ihmisiä yhdistävä käsite ja toimintayksikkö. Perhe-sanankäyttö alkoi nykymerkityksessään vakiintua vasta 1800-luvun jälkipuolella. Yleensä suomenkielisissä teksteissä puhuttiin talosta, huonekunnasta, ruokakunnasta tai perhekunnasta. Perheen ohella talouksiin kuului usein muuta väkeä: sukulaisia, hoidossa olevia lapsia, palvelusväkeä ja oppipoikia. Ruokakunta (nykyisin asutokunta) oli maatalousyhteiskunnassa ydinperheen ympärille muodostunut eri-ikäisten ja eri asemassa olevien henkilöiden muodostama taloudellinen, ekologinen ja toimeentuloyksikkö (Lindgren ja Ritamies 1994, 132).

Kun perhekäsitteen käyttö alkoi yleistyä 1800-luvun kuluessa sillä alettiin tarkoittaa nimenomaan ydinperhettä. Ollila (1998, 83) toteaa mm. Snellmanin määritelleen kirjoituksissaan 1840-luvun alussa perheen ydinperheeksi, johon kuuluivat vain isä, äiti ja lapset. Lähisukulaiset ja palvelusväki jätettiin perheen ulkopuolelle. Kuitenkin tuolloin käytiin keskustelua lähinnä siitä, minkälainen perheen tulisi olla, ei siitä minkälainen se oli.

Yksinhuoltajaperheet eivät olleet myöskään harvinaisia esitransitionaalisessa yhteiskunnassa. Aviottomien äitien lisäksi yksinhuoltajaperheiden määrä lisääntyi puolison kuoleman takia. Uusperheetkään eivät kuulu vain nykyaikaan. Monet miehet solmivat uuden avioliiton vaimon kuoltua lapsivuoteeseen. Samoin naisleskien oli usein solmittava uusi avioliitto. 1870-luvulla joka viides avioliitto oli sellainen, jossa ainakin toinen aviopuoliso oli ollut aiemmin naimisissa (STV 1960, taulukko 35).

Kun naimattomien osuus kasvoi yhteiskunnassa väestönkasvun seurauksena, miesten mahdollisuudet perheen elättämiseen heikkenivät. Yhä useammat naiset joutuivat hankkimaan toimeentulonsa muuten kuin vaimona omassa taloudessa tai yrityksessä. Säätyläisperheissä alkoikin 1800-luvun alkupuolella kehittyä uudenlainen perhekulttuuri. Perheessä oli naisia muissakin kuin vaimon ja äidin ominaisuudessa. Oli naimattomia sisaria ja tätejä. Tyttäriäkin jäi asumaan kotiin. Näiden naimattomien naisten tehtävänä oli usein lasten kasvatuksesta huolehtiminen (Klinge 1997, 100). Kysymyksessä oli Pitkäsén (1983) mainitsema laajennettu perhe.

Jonkinlaisia viitteitä 1800-luvulla vallinneiden perhetyyppien yleisyydestä ja perheen rakenteesta tapahtuneesta muutoksesta saadaan tutkimuksista, joissa on tarkasteltu yksittäisiä paikkakuntia tai tiettyihin yhteiskuntaluokkiin kuuluvia perheitä. Jyväskylässä esimerkiksi elettiin vuonna 1860 yhtä yleisesti laajentuneissa perhetalouksissa kuin ydinperheissä. Kumpaankin ryhmään kuului väestöstä 45 prosenttia. Vanhemmat ja lapsia perheitä oli noin 30 prosenttia talouksista. Seuraavan 30 vuoden aikana elinkeinoelämän monipuolistuminen ja teollistuminen saivat aikaan jyväskyläläisen perheen rakenteesta muutosta. Vuonna 1890 laajentuneiden perheiden osuus oli 23 prosenttia, mutta ydinperheessä elävien osuus oli ennallaan. Tosin vanhemmat ja lapsia perheitä oli hieman aiempaa vähemmän, lapsettomia, eronneita ja leskiperheitä taas hieman enemmän. Yhden hengen talouksien osuus sen sijaan oli kasvanut 30 vuoden aikana noin 7 prosentista 35 prosenttiin.

Yhden hengen talouksia oli erityisesti kaupunkiväestössä. Teollisuus veti nuorta perheetöntä väestöä puoleensa. Muuttajissa oli runsaasti miehiä, mutta myös nuoret naiset alkoivat lähteä kaupunkeihin. Tampereella esimerkiksi asui naisia huomattavasti miehiä enemmän. Keskiluokassa sen sijaan vanhemmat ja lapsia -perheet olivat tavallisia. Laajojen perhetalouksien supistuminen johtui palvelusväen osuuden vähentymisestä (Räsänen 1991, 72–73).

Vaikka naimattomuus yleistyi 1800-luvun lopulla, ihmisten tarve yhdessä elämiseen ei vähentynyt. Ollila (1998, 105) toteaaakin 1800-luvun virkanaisia tutkiessaan, kuinka monenlaisia ”perhemuotoja” itse asiassa esiintyi ydinperheen rinnalla. Kun naimattomat sisarukset asuivat yhdessä, ystävättäret muodostivat yhteistalouden, naimaton nainen huolehti orvoksi jääneistä sukulaislapsista tai hankki ottolapsen, näitä yhdessä asumisen muotoja kutsuttiin perheeksi. Itse asiassa yksi ihminen ennätti elämänsä aikana olla mukana useassakin perhejärjestelmässä.

Suomalaisessa sääty-yhteiskunnassa perhe oli ollut työyhteisö, tuotantoyksikkö tai yritys. 1800-luvun kuluessa se kuitenkin kehittyi Klingen (1997, 131) mukaan yhä selvemmin aatteelliseksi realiteetiksi. Ylemmissä säädyissä ja varsinkin kaupungeissa mies ja nainen alkoivat yhä useammin työskennellä kodin ulkopuolella. Koska väestön pääosa asui maaseudulla ja sai toimeentulonsa maataloudesta, perhe säilyi siellä pitkään tuotantoyksikkönä. Kuitenkin uudet käsitykset perheyhteisöstä alkoivat levitä myös maaseudulle.

2.2.2. Yhteiskunnan taloudelliset olot

Suomalaiset olivat 1800-luvun alussa Ruotsiin kuuluessaan pääasiassa omavaraistaloudessa eläviä talonpoikia. Arviolta 90 prosenttia väestöstä sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta, tehdastyöläisiä oli vain prosentti. Loput toimivat lähinnä erilaisten palvelusten parissa. Väestö asui maaseudulla, sillä vähäinen teollisuuskin oli pääasiassa siellä. Kaupunkilaisia oli väestöstä vain viisi prosenttia. (Nieminen 1951, 5–6).

Talonpoikaisperheiden taloudellinen asema oli 1800-luvun alussa melko hyvä. Ne tuottivat itse pääosan ylläpitonsa tarpeista. Irtainta väestöä oli yhteiskunnassa vähän. Talonpoikainen maanomistus lujittui edelleen ja syrjäytti aatelis- ja muuta säätyläisomistusta erityisesti vuosisadan loppupuolella. Maaseudun väkiluku oli kuitenkin lisääntynyt voimakkaan väestönkasvun seurauksena. Väestönkasvun paine suuntautui maatalouteen, koska teollistuminen alkoi myöhään ja oli hidasta. Kaupan osuus toimeentulon antajana oli vähäinen. Maataloustyöväestö ei enää saanut tyydyttävää toimeentuloa. Ristiriidat kasvoivat talollisten, torppareiden ja maatalousproletariaatin välillä (Alapuro 1980, 44–46).

Kun maata omistava väestö alkoi 1800-luvun loppupuolella vaurastua, se ei välittänyt miten voimakkaasti lisääntyneelle maattomalle väestölle kävi. Vuosina 1815–1870 työläisten osuus maatalousväestöstä kasvoi 15 prosentista 29 prosenttiin. Irtaimen väestön oli aiemmin pitänyt olla jonkun suojeluksessa. Elinkeinovapauslain voimaantulo vuonna 1879 ja väestön liikkumaroitusten poistaminen vuosina 1865 ja 1883, merkitsi väestön vapautumista laillisesta suojelusta. Kuitenkin vain pieni osa maattomasta väestöstä voi siirtyä teollisuuteen. Maaseudulla oli jonkin verran metsätoita, mutta ei riittävästi. Siirtolaisuuskin jäi Suomessa verrattain vähäiseksi. Vielä 1800-luvun päättyessä 48 prosenttia maatalouden ruokakunnista kuului maattomaan väestöön. (Alapuro 1985, 41–47).

Tulonjako oli vuosina 1860–1900 maaseudulla epätasaisempi kuin aiempina vuosikymmeninä. Talollisten nettovarallisuus seitsenkertaistui 1870-luvulta 1910-luvulle, torpparien kaksinkertaistui vastaavana aikana. Sen sijaan maatyöväen varallisuus parani vain vähän. Kysymys ei ollut maataloustyöväen kurjistumisesta, vaan kuilun levenemisestä maataloustyönantajien ja heidän välillään. Talonpojat ja säätyläiset kuuluivat maaseudulla samaan ryhmään, torpparit ja erilaiset maataloustyöläiset toiseen. (Alapuro 1990, 52.)

Elintason nousu oli etenkin 1800-luvun jälkipuolella nopeampaa kuin koskaan aiemmin. Suomi ei ollut kovinkaan paljon jäljessä Euroopan keskimääräisestä tasosta. Bruttokansantuote asukasta kohti kasvoi vuosina 1860-1900 noin 160 markasta noin 320 markkaan. (Markkanen 1984, 32-33) Kun hyvinvointi ei kuitenkaan jakaantunut tasaisesti maan eri osien ja väestöryhmien kesken, se herätti tyytymättömyyttä.

Maatyöläisperheiden toimeentulo oli Markkolan (1989, 56) mukaan 1800-luvun yhteiskunnassa niin niukkaa, että usein esitetty kuva maaseudun omavaraistaloudessa elävistä ihmisistä ei pitänyt heidän kohdallaan paikkaansa. Maataloustyöläisten perheet saivat vain pienen osan toimeentulostaan omista pelloista tai karjasta. Naisetkin joutuivat tekemään raskasta maataloustyötä tai karjanhoitoa, puimista ja kehräämistä ja samalla huolehtimaan perheestä. Kaupunkienkaan työväestön toimeentulo ei ollut parempi. Siitä oli mm. osoituksena se, että 1900-luvun alussa työläisperheiden kokonaismenoista kului yli puolet ruokaan (Vattula 1989, 29).

Naisilla oli tärkeä merkitys perheiden elintason kohottamisessa. Ennen kaikkea naiset toimivat avustavina perheenjäseninä maataloudessa, mutta heitä kuului myös sekatyöväkeen, henkilökohtaisiin palvelijoihin ja teollisuusväestöön. Tilastoinnin takia naisten ammatissa toimivuutta on kuitenkin vaikea vertailla eri ajankohtina. Vuonna 1880 naisista toimi ammatissa 42 prosenttia (Vattula 1989, 29).

Kun teollisuustoiminta laajeni, alettiin myös ammattikuntalaitoksen lakkauttamiseen suhtautua myönteisesti. Ammatin harjoittamisluvan pakollisuuden poistuttua vuonna 1879, maaseudullekin voitiin perustaa kauppvoja. Liikkuvuus lisääntyi kun samana vuonna vaivashoitoasetus myönsi jokaiselle kansalaiselle oikeuden valita vapaasti asuinpaikkansa. Yksilö sai itse valvoa etujaan. Yhteiskunta alkoi kehittyä dynaamiseksi: teollistuminen jatkui ja asutuskeskukset kasvoivat (Nieminen 1951, 15–16).

Tiivistäen voidaan sanoa, että vuodet 1810-1840 olivat Suomen taloushistoriassa hitaan kasvun, suljetun kansantalouden ja staattisen sääty-yhteiskunnan aikaa. Vuodet 1840–1870 olivat aikaa, jolloin kapitalismi teki pehmeän laskun sääty-yhteiskuntaan. Teollistumisen ja jatkuvan taloudellisen kasvun kausi alkoi 1870-luvulta ja jatkui vilkkaana 1890-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan asti (Elomaa 1995, 16).

2.2.3. Kasvatus ja koulunkäynti

Kirkko oli pitänyt uskonpuhdistuksen ajoista lähtien huolta koululaitoksesta ja vastannut tavallisen kansan lukemaan opettamisesta. Kansalle koululaitos oli ollut väylä sosiaaliseen kohoamiseen vielä 1700-luvulla, aateliston pitäessä kotiopetusta koulua parempana. 1800-luvulla koululaitosta pidettiin lähinnä säätyläislapsille tarkoitettuna (Huuhka 1961, 81–82)

Vanhemmat - etenkin äiti - olivat vuonna 1723 annetun asetuksen mukaan velvoitettu sakan uhalla huolehtimaan lastensa lukemaan opettamisesta. Isännät vastasivat palvelusväkensä lukutaidosta. Sakko kohosi iän mukaan ja lukutaidottomia aikuisia saatettiin panna rangaistukseksi jalkapuuhun. Pantiinpa kinkereillä isäntiä pöydän allekin häpeämään, jos he eivät osanneet lukea (Pulkkila 1947, 578). Kinkerit, joilla kotona annettua opetusta vuosittain kuulusteltiin, olivatkin monelle pelkoa herättävä tilaisuus. Kiven Seitsemässä veljeksessä (1969, 304) Juhanikin totesi: ”Peeveli! Sanonpa kuin ennen Jaakkolan Paavo, se korea poika: ”kävishän tämä elämä laatuun ilman yhtä päivää vuodessa, ilman tuota kirottua kinkeripäivää. Ja sanoipa hän vielä: ei se kipu, mutta se häpy”. Mikäli ei oppinut lukemaan, ei voinut mennä naimisiinkaan. Jukolan Aapokin toteaa oppimisen tärkeydestä: ”Koettaa tahdomme, sillä tämä pykälä on mahtava. Katsokaat: ellemme osaa lukea, niin laillinen vaimokin on meiltä kielletty hedelmä”.

Kansan lukemaan opettaminen ei ollut suinkaan pieni tehtävä, mutta kirkko selviytyi siitä kunnialla. Suomalaisten lukutaito oli melko hyvä jo 1700-luvun lopulla. Kun yhteiskunnalliset itsehallintotehtävät siirtyivät vuodesta 1865 lähtien seurakunnalta kunnalle, myös kansanopetus erotettiin tuomiokapitulien alaisuudesta vuonna 1866. Kouluhallitus perustettiin vuonna 1869. Jo 1800-luvun alkupuolella kauan ennen kansakoululakia oli yksityisillä varoilla perustettu maalaiskouluja tytöille ja pojille. Lahjoitusvaroin alkanut kansakoulujen perustamisvauhti kiihtyi vuosisadan loppua kohti. Etenkin kaupungeissa kansakoulut yleistyivät nopeasti. Niissä noin 70 prosenttia 7–12-vuotiaista kävi 1880-luvulla kansakoulua. Muut saivat yksityisopetusta, kävivät oppikouluun valmistavaa koulua tai oppikoulua. Maaseudulla vastaavan ikäisistä vain 8 prosenttia kävi tuolloin kansakoulua ja vuosisadan vaihteessakin vain 27 prosenttia (Kivinen 1988, 110).

Lasten kasvatus perustui 1800-luvulla uskontoon, oli sukupuolen mukaan eriytynyttä ja säätyasema vaikutti siihen merkittävästi (Ollila 1998, 17). Säätyläisperheissä pojat olivat etuoikeutettuja koulutukseen. Triviaalikoulut ja lukiot ohjasivat heidät virkauralle tai papiksi. Julkinen elämä oli tarkoitettu miehille (Ollila 1998, 33). Tytöt joutuivat tyytymään alkeis- ja kotiopetukseen. Äidin ja sukulaisten opissa he opettelivat vaatteiden ja liina-vaatteiden valmistusta, lukivat, soittivat sekä kirjoittivat kirjeitä (Klinge 1997, 102–103).

Tyttöjen kasvatuksessa oli Wilkaman (1938, 137–146) mukaan 1800-luvulla erotettavissa kolme ihannetta. Sivistyneiden perheiden tyttäret saivat 1840-luvulta lähtien

avatuissa valtion tyttökouluissa ajan- ja säädyn mukaista salonkikasvatusta. Vähitellen 1840–70-luvuilla tyttökoulujen naisihanne alkoi suuntautua sivistyneen puolison, äidin ja perheenemännän kasvattamiseen. Kolmas tyttöjen koulutuksen ihanne tuli esiin 1860–70-luvuilla yleisen liberalisoitumisen ja naisasialiikkeen seurauksena. Se korosti naisen oikeutta sivistykseen ei vain välillisesti, puolisona, äitinä ja naisena, vaan hänen itsensä vuoksi, ihmisenä. 1880-luvulla perustetut suomalaiset tyttökoulut, joissa tytöillä oli mahdollisuus opiskella ylioppilaiksi, sopivat toteuttamaan tätä ihannetta. Ensimmäiset yhteiskoulut perustettiin vuonna 1864 (Lähtenmäki 1997, 26).

Naisten koulutuksessa oli 1800-luvulla kysymys vain pienen yläluokkaisen eliitin koulutuksesta. Naisasialiikkeen ajaman yleissivistävän koulutuksen, yliopisto-opintojen tai säädynmukaisten ammattialojen avautumisen ulkopuolelle jäi valtaosa naisista. Vasta kansakoulujen perustaminen avasi ovet laajojen kansanryhmien koulutukselle. Köyhillekin tytöille avautui teoriassa mahdollisuus koulutukseen ja sitä tietä parempaan elämään. (Aromaa 1990, 165).

Talonpoikaisväestöön kuuluvien nuorten naisten sivistämisestä on saatavissa vähän kirjallista lähdeaineistoa. Klinge (1997, 104) kuitenkin pitää keskeisenä väylänä nuorten naisten valistamisessa menoa piiaaksi esimerkiksi herraskartanoon, pappilaan tai kaupunkien porvarisperheeseen. Nämä naiset muodostivat hänen mielestään keskeisen ryhmän, jonka kautta kulttuuri ja elämäntavat muuttuivat. Palveluksessa olleiden oppi paremmasta hygieniasta, ruoanlaitosta, säilönnästä, vaatteiden valmistamisesta ja hoidosta sekä yleensäkin käyttäytymistavoista näkyi näiden naisten omassa kodissa, mistä vaikutus levisi heidän lähiympäristöönsä.

Nuorten tyttöjen poikia parempi lukutaito oli huomattu jo kinkereillä (Klinge 1997). Siksi onkin ilmeistä, että alemmissa yhteiskuntaluokissakin naisten mahdollisuudet saada kirjallista tietoa lisääntyivät 1800-luvun loppupuolella. Kun kansanopetus yleistyi ja kirjastolaitos levisi, varattomimmillakin naisilla oli mahdollisuus halutessaan saa yleissivistävää tietoa. Rapolan (1908, 111–118) mielestä kansanvalistuksen leviämisessä on ollutkin suuri merkitys lainakirjastoilla, jotka alkoivat toimintansa esimerkiksi Hämeessä 1850-luvulla. Samoin oli hänen mukaansa sanomalehdistöllä ehkä kansakouluakin tärkeämpi merkitys kansan sivistäjänä. Lehdet levisivät vähitellen syrjäisimpiinkin kyliin (Rapola 1908, 114–116).

Naisilla oli aiemmin ollut mahdollisuus saada ammattiopetusta vain kotona. 1800-luvun jälkipuolella tapahtui kuitenkin muutos, joka johti vähitellen kodin piirissä toimineet naiset yleistiedosta ja yleisosaamisesta ammattilaistumiseen. Yhteiskunta otti vastatakseen ammattikoulutuksesta (Klinge 1997, 121–122). Naisia alkoi valmistua 1860-luvun lopulta lähtien mm. kansakoulunopettajiksi. Opettajat olivat tavallisesti pappis- ja virkamiesperheiden tyttäriä. Yleensä virat edellyttivät naimattomuutta. Jos nainen halusi mennä naimisiin, hän ei voinut enää toimia opettajana.

2.2.4. Kuinka asuttiin?

Asumisolot olivat 1800-luvun maalaisyhteiskunnassa huonot. Ihmiset asuivat heikkolaatuisissa ahtaissa asunnoissa. Kuitenkaan asumisahtaus ei tuolloin ollut samanlainen ongelma kuin myöhemmin. Ihmiset olivat tottuneet elämään lähekkäin eivätkä kaivaneet yksityisyyttä. Suurissa pirtteissä ja pienissä mökeissä elettiin hyvin lähellä toisiaan, monta henkeä nukkui samassa sängyssä. Kuitenkin säätyläisten, talollisten ja työväestön asumisessa oli suuri ero.

Herraskartanoissa asuvien aatelisten talot olivat suuria, asuinhuoneissa oli kauniit seinäpaperit ja vanhoja hienoja huonekaluja. Puutarhan alkua ja kasvimaatakin oli päärakennuksen ympärillä. Torpparijärjestelmän ja halvan työvoiman vuoksi kartanotaloudet säilyivät 1860-luvulle saakka, minkä jälkeen niihin usein muutti talonpoikainen isäntä. Perhe ja palvelusväki muodostivat yhdessä talouden. Säätyläisperheissäkin tyttäret ja piitit nukkuivat yhdessä, usein jopa samassa sängyssä. Erilliset makuukamarit alkoivat kuitenkin 1800-luvulla tulla vähitellen käyttöön (Kaukovalta 1931, 108).

Talonpoikaistalot olivat usein paljon vaatimattomampia, asuminen ja eläminen keskittyi suureen tupaan, jonka kalustus oli säästeliästä. Isäntä ja emäntä nukkuivat ja usein söivätkin siellä lasten ja palvelusväen kanssa. Vasta 1800-luvun loppupuolella alettiin asuintiloja eriyttää läntisessä Suomessa käyttötarkoituksen mukaan. Perhe ei enää nukkunut tuvassa ja usein söikin erillään palvelusväestä. Pirtissä yöpyneet vieraat ja kulkumiehet siirtyivät vähitellen erilliseen ”pytinkiin.” Isäntäväki ja palvelijat vieraantuivat toisistaan. Tämän taas katsottiin heikentävän maan siveellisiä oloja, koska palvelusväki jäi vaille emännän valvontaa (A. Gt. 1884, 27).

Torppareiden talollisia vaatimattomammat asunnot sijaitsivat kauempana keskuksista. Takamaalle raivatut vuokrapellot olivat pienet ja asuinrakennus käsitti usein vain tuvan ja kamarin. Suurempiakin rakennuksia tosin oli, varsinkin sellaisissa torpissa, joissa torppari oli talollisen veli tai sukulainen. Erään maalaiskätilön kuvauksen mukaan 1800-luvun loppupuolella oli Hämeessä torpparien ja mökkiläisten asunnoissa harvoin enempää kuin yksi huone ja ehkä porstuan pohjassa oleva kamari, jota lämmitettiin vain vieraan tullessa. Takamailla oli edelleen savupirttejä, joissa rakennus oli yhtä aikaa riihenä, saunana, pienten eläinten navettana ja ihmisten asumuksena. Pöydän ja penkkien lisäksi huoneessa oli iso vuode, jossa aviopari nukkui nuorimman lapsen kanssa, muut nukkuivat lattialla oljilla (Niiranen 1935, 28).

Vuosisadan loppua kohti voimakkaasti lisääntyneen tilattoman väestön asunto-olot olivat maaseudulla kurjat koko esitransitionaalisen kauden ajan. Itselliset ja mäkitupalaiset asuivat pienissä mökeissään ja loiset toisten asuntojen nurkissa. Asumisahtaus oli suuri. Kun tilatonta väestöä alkoi 1800-luvun puolivälissä siirtyä asutuskeskuksiin työn perässä, ei se heidän kohdallaan useinkaan merkinnyt asunto-olojen parantumista. Vaikka esimerkiksi

suosituinta muuttokohdetta Helsinkiä oli 1810-luvulta lähtien kaavoitettu uudelleen ja asumisaluetta laajennettu, eivät muuttajat useinkaan voineet asettua asumaan asema-kaavoitetulle alueelle, vaan sijoittuivat sen ulkopuolelle. Näille laitakaupunkialueille he voivat pystyttää omat pienet hökkelinsä.

Kaupungeissa asuttiin useimmiten yksikerroksisissa puurakennuksissa. Vain säätyläiskoti tai kauppiasasunto oli 1800-luvun alkupuolella kohtalaisen tilava. Suuresta huoneluvusta huolimatta ei niissäkään aina ollut asukasta kohti kovin paljon tilaa. Kauppiasperheen talossa saattoi perheen lisäksi asua kaksi iäkästä leskirouvaa, toinen palvelijoihin, toinen lapsineen sekä neljä puotiapulaista, kirjanpitäjä, renki ja piika Häggman (1994, 48).



Kuva 1. Maaseudun mökki 1800-luvulla

Tilastojen (SWT, VI, 1874) antama kuva 1870-luvun Helsingistä osoittaa asumisen ahtauden. Siellä asui huonetta kohti (keittiö mukana) keskimäärin 1.7 henkilöä. Yhteiskuntaryhmien väliset erot olivat kuitenkin suuret. Kun sivistyneistöön kuuluvien asunnoissa oli keskimäärin yksi henkilö huonetta kohti, ”köyhällä väestöllä” oli käytössään keskimäärin 1/3 huonetta. Myös käsityöläisten asunnot olivat ahtaita, huonetta kohti asui keskimäärin 2.6 henkeä. Kun kasarmityyppiset asuinrakennukset alkoivat yleistyä 1850-luvulta lähtien, työväen asunnoista oli arviolta kaksi kolmannesta asuntokeittiöitä (Alapuro 1980, 65). Mitä kaupunkimaisemissa oloissa asuttiin, sitä suurempi asumistiheys oli. Virallisen asuntolaskennan mukaan vuonna 1900 eli Helsingissä Kallion pohjoispuolella olevissa asunnoissa keskimäärin 3.7 henkeä (Waris 1932, 239). Maalta kaupunkiin muuttaneissa työläisperheissä ei 1800-luvun loppupuolella pidetty tärkeänä sitä, että asunto

oli perheen oma suljettu piiri. Maalaisoloista oli periytynyt asumistapa, jossa pidettiin luonnollisena, että nuoret miehet ja naiset asuivat jossain perheessä. Asukkeja pitämällä oma vuokra pieneni. Usein perhe asui itse keittiössä ja kamarissa oli kaksi tai useampia asukkeja (Waris 1932, 259–264).

2.2.5. Sukupuolten välinen tasa-arvo

Miehen ja naisen välillä vallitsi esitransitionaalisessa yhteiskunnassa verrattain suuri epätasa-arvo. Kirkon näkökulmasta mies oli Jumalan kuva. Nainen oli miehelle alisteinen, olihan hänet luotukin Aatamin jälkeen tämän kylkiluusta. Mies oli perheen pää ja elättäjä oli sitten kysymys ylemmistä tai alemmista yhteiskuntaryhmistä. Hän ei kuitenkaan saanut käyttää valtaansa väärin. Miehen tuli rakastaa vaimoaan ja lapsiaan sekä kohdella palkollisiaan oikeudenmukaisesti. Miehellä oli perheessä oikeuksia ja velvollisuuksia, mutta hän oli muiden yläpuolella. Naisen tuli kaikissa asioissa olla hänelle kuuliainen (Häggman 1994, 137–138).

Nainen oli 1800-luvulla miehensä edusmiehisyyden alainen kaikissa talouteen ja oikeudelliseen asemaan liittyvissä kysymyksissä. Jo vuoden 1734 naimiskaaren mukaan nainen seurasi miehensä säätyä ja tilaa. Mies kantoi ja vastasi vaimonsa puolesta ja hallitsi sekä yhteistä että yksityistä omaisuutta. Hän käytti ehdotonta päätösvaltaa perheessä. Miehen edusmiehisyyttä perusteltiin sillä, että hän ennen kaikkea vastasi perheen elättämisestä, koska vaimo ei tuonut rahaa kotiin. Vaimon katsottiin vapaaehtoisesti asettuneen miehen määräysvaltaan (Lähteenmäki 1997, 254–255).

Sukupuolten välinen epätasa-arvo tuli Löffströmin (1999, 173–177) mukaan erityisesti näkyviin Englannin 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkupuolen porvarillisessa ja uuden keskiluokan kulttuurissa. Nainen ja mies miellettiin tilan, työn, seksuaalisuuden ja ruumin suhteen jyrkästi vastakkaisiksi. Mies teki töitä kodin ulkopuolella, naisen työpaikana oli koti ja äitiys oli osa hänen olemustaan. Silloinkin kun naiselle alkoi avautua työtä kodin ulkopuolella, hoiva- ja kasvatustyötä pidettiin hänelle sopivana. Naista pidettiin hauraana, herkkänä, passiivisena ja alistavana, mies taas katsottiin eteenpäin pyrkiväksi, jopa aggressiiviseksi luonteeksi. (Löffström 1999).

Kun 1700-luvun eurooppalaisissa romaaneissa naisen osoitettiin olevan seksuaalisesti halukas, 1800-luvun loppupuolella hänet katsottiin passiiviseksi, jopa epäseksuaaliseksi. Seksuaalinen himo oli huonojen naisten ominaisuus. Porvarisnainen ei sellaista tuntenut. Mies oli sukupuolisuhhteessa aktiivinen osapuoli, joka sytytti naisessa uinuvan seksuaalisen halun. Sukupuolten välillä etsittiin fysiologisia ja anatomisia eroja. Erojen katsottiin selittävän miehen ja naisen käyttäytymisen erilaisuutta. Esimerkiksi kohtua pidettiin tärkeänä syynä siihen, että nainen kärsi helposti hysteriasta ja koki tunne-elämässään suuria vaihte-luja. Samoin naisen hermostoa pidettiin heikompana kuin miesten (Löffström 1999).

Käsitykset miehen ja naisen erilaisuudesta levisivät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa myös Suomen porvarillisessa ja keskiluokkaisessa kulttuurissa. Miehen ja naisen erilaisuutta kuvattiin erilaisin symboliparein. Mies oli rationaalinen ja nainen tunneperäinen. Mies oli aktiivinen ja nainen passiivinen. Mies oli pää ja nainen oli sydän. Kansallisvaltiota rakennettaessa miehet korostivat naisten merkitystä kansakunnan äteinä. Sivistyneistön naiset pitivät usein itsekin naisia perheen, kasvatuksen ja terveydenhoidon asiantuntijoina (Löfström 1999, 206–209).

Perheille ja aviopareille 1800-luvun jälkipuolella suunnatussa populaarilääketieteellisessä kirjallisuudessa erojen miehen ja naisen seksuaalisuudessa katsottiin johtuvan heidän erilaisesta ruumiinrakenteestaan, etenkin sukupuolielinten rakenteellisista ja toiminnallisista eroista samoin kuin kummallekin sukupuolelle tyypillisistä psyykkisistä ominaisuuksista. Oker-Blom (1906, 10) esimerkiksi nimitti ”Aviopuolisoille”-kirjassaan naisen sukupuoliviettiä ”ihailu- ja antautumisvietiksi” ja miesten viettiä ”ejakulatsioni- eli siementyhjennysvietiksi”.

Käytännön elämässä miehet huolehtivat ylemmissä yhteiskuntaryhmissä perheen toimeentulosta ja edustivat perhettä kodin ulkopuolella. Jo lapsesta lähtien pojat leikkivät ja seikkailivat ulkona tyttöjen pysytellessä sisällä (Aromaa 1990, 104). Myös koulutus varmisti sen, että miehelle kuuluivat laajemmat yhteiskunnalliset asiat, naisten keskittyessä perheeseen, sukuun ja ystäväpiiriin. Oman ammatinkin omistava nainen jäi naimisiin mentyään hoitamaan kotia. Minna Canth (Jäntti 1963, 90) mm. totesi kirjeessään Harald Hamsenille vuonna 1891: ”Eräs totuus oli nyt minulle selvänä: minun tuli olla miehelleni alamainen. Tämän ymmärsin niin radikaalisesti, etten ensimmäisinä vuosina koskaan lausunut omaa mielipidettä, vaan mieheni tahto oli minulle lakina kaikessa”. Kotia hoitavan naisen elämä kyllä oli yleensä täynnä työntekoa. Vain aateliston naisten katsottiin viettävän aikansa joutilaisuudessa ja toimeettomuudessa. Keskisäädyn naisten päivät sen sijaan olivat työntäyteistä, koska perheet olivat pitkälle omavaraisia. Säätyläisperheissäkin tehtiin itse ruoka ja vaatteet. Äiti ja tyttäret huolehtivat perheen tarpeiden toteuttamisesta (Ollila 1990, 268; Klinge 1997, 199).

Suomalaisessa agraarikulttuurissa sukupuolten väliset erot eivät kuitenkaan olleet työn ja tilan eivätkä seksuaalisuuden ja ruumiin suhteen Löfströmin (1999, 177–195) mukaan yhtä selviä kuin porvaristossa ja keskiluokassa. Vuosisadan vaihteen molemmin puolin miesten ja naisten alueet eivät maalaistaloissa suurestikaan poikenneet. Ehkä lähinnä navetta oli naisen aluetta, mutta muuten miehet ja naiset tekivät töitä samoilla alueilla. Ei edes sisätiloissa ollut erikseen miesten ja naisten puolta muualla kuin Itä-Karjalassa. Miehet kuitenkin lähtivät kotoa liikkeelle metsätöihin, kalastamaan tai kaupantekoon naisten pysytellessä kotitilan piirissä.

Työnjako oli talonpoikaistaloissa selvempi kuin pientiloilla, joilla töistä oli selviydyttävä omin voimin. Miehet huolehtivat yleensä kyntö- ja kylvötöistä, metsätöistä ja kalastuksesta

ja teurastuksesta, naiset huolehtivat sisä- ja navettatöistä. Miesten ollessa pois kotoa usein pitkiäkin aikoja, naiset vastasivat myös heidän töistään. Miehet sen sijaan eivät yleensä tehneet naisten töitä, koska niitä pidettiin miesten töitä halpa-arvoisempina (Löfström 1999). Agraarikulttuurissa ei hauras ja herkkä nainen ollut ihanteena, koska maataloustyöt olivat raskaita. On ymmärrettävää, että aviovaimoa valittaessa kiinnitettiin huomiota naisen terveyteen, riiskuuteen ja voimakkuuteen. Myöskään naisen seksuaalista halua ei mielletty sopimattomaksi.

Kansanrunoudessakin naisen seksuaalinen aktiivisuus tulee esiin. Starck-Arolan (2001, 14–15) mukaan nainen oli tavallaan aktiivinen toimija lemmennostatusloitsuissa. Lapsen sukupuolenkin katsotaan riippuneen siitä kumpi vanhempi oli yhdynnässä kiihkeämpi. Pohjola-Vilkuna (1995, 101–103) samoin totesi, että samansäätyisten seksuaalisuhteissa nainen voi toisinaan toimia yhtä itsenäisesti kuin mieskin. Piika saattoi pujahtaa rengin sänkyyn samoin kuin renki piian. On myös tietoa siitä, että yöstelyäkin tapahtui niinpäin, että nainen vieraili miehen aitassa. Myös talollisten samansäätyisissä suhteissa nainen oli toisinaan ollut itsenäinen toimija. Hän oli esimerkiksi ilmaissut kärejillä, että oli vapaaehtoisesti halunnut seksuaalikontaktia.

Kun seksuaalinen halu ei ollut agraarikulttuurissa naiseutta ja mieheyttä samalla lailla erottava tekijä kuin porvariston piirissä, ei siinä myöskään Löfströmin (1999, 190–195) mukaan etsitty yhtä laajasti miehen ja naisen välisiä fysiologisia ja anatomisia eroja. Tosin naisen vaginalla oli myyttisiä ja maagisia ulottuvuuksia vanhassa suomalais-karjalaisessa lyriikassa. Miehen sukuelimillä oli paljon vähemmän voimaa kuin vaginalla. Länsimaaisessa kulttuurissa miehen ja naisen hierarkinen ero oli kuitenkin jo kristillisen opetuksen perusteella niin selvä, että sitä ei pidetty tarpeellisena perustella sukupuolten fysiologisen anatomisen rakenteen perusteella.

Emännän asemassa alkoi Utrion (1986, 174–177) kuvauksen mukaan tapahtua muutosta esitransitionaalisen kauden lopulla. Emännän kunnioitettua ja arvostettua asemaa aittojen avainten haltijana oli alkanut jo 1800-luvun puolivälin paikkeilla muuttaa ensinnäkin suuri raha, jota teollisuus alkoi maksaa isännän ja emännän metsistä. Vaikka emännän suostumus tarvittiin metsän myyntiin, isäntä ei useinkaan keskustellut kaupasta hänen kanssaan. Kun emännän oli pyydettävä kaikkeen rahaa isännältä, hänen asemansa muuttui. Tila alettiin nähdä yksin isännän omaisuudeksi. Emännän arvoa laski myös kansakoulun tulo maaseudulle. Lasten opetus siirtyi pois emännältä. 1900-luvulle tultaessa isäntä oli emännän yläpuolella.

1800-luvulla oli annettu joukko lakeja ja asetuksia, jotka tekivät miehet ja naiset muodollisesti tasa-arvoisemmiksi mm. perintöasioissa ja omaisuuden hallinnassa. Löfström (1999) katsoo siviililain kokonaisuudesta kuitenkin välittyvän entistä selvemmin, että vaimolla oli velvollisuuksia ja etuja vain perheyhteisössä. Siirryttiin kohti polarisoidumpaa

mies- ja naiskäsitystä. Muutos oli kuitenkin hidasta. Suomalainen yhteiskunta oli 1800-luvun lopulla vielä sääty-yhteiskunta, jossa perhetausta ja sukusiteet määrittivät sosiaalisen aseman. Sulkusen (1991, 63) mielestä yhteiskunnan kollektiivisuuteen nojaavan ihmiskuvan mukaan sukupuolten välistä suhdetta pidettiin jakamattomana. Toista sukupuolta ei koettu vihamieliseksi vaan pikemminkin olemukselliseksi vastapariksi. Kun kansalaisyhteiskunta alkoi syntyä 1900-luvulla henkilökohtaisten ominaisuuksien, etenkin sukupuolen, merkitys kasvoi.

2.2.6. Avioliiton ja perheen ihanteet

Perhe nähtiin Suomessa 1800-luvulle saakka muuttumattomana itsestäänselvyytenä, Jumalan antamana. Kirkon ihanteet pysyivät samantapaisina vuosisatojen ajan. Perhettä tarkasteltiin luterilaisessa yhtenäiskulttuurissa myös yhteisön ja esivallan näkökulmasta. Isännän johtama perhekunta oli myös maallisen ja hengellisen esivallan vallankäytön väline. Isännällä oli oltava talossaan yhtä ehdoton valta kuin maallisella esivallalla valtakunnassa, koska perhekunnan keskeisenä tehtävänä oli syntiä ja maallista epäjärjestystä vastaan toimiminen (Häggman 1994, 135–136).

Naisen elämää määrittelivät kirkon näkemyksissä vaimon, emännän ja äidin ihanteet. Eniten puhuttiin kuitenkin vaimoudesta. Emäntänä nainen oli osa esivaltaa ja siten kunnioituksen ja alamaisuuden kohde. Oikea vaimo ja emäntä oli myös äiti. Lapsettomuus oli vanhemmille, mutta ennen kaikkea naiselle, suuri häpeä. Äitiys oli naiselle lähinnä synnyttämistä. Vasta myöhemmin äidin hoiva- ja kasvatustuu alkoi painottua. Hyvän äidin tuli ennen kaikkea synnyttää lapsia. Ihanteena oli alamainen vaimo ja ahkera, siveellinen emäntä eikä niinkään rakastava äiti. Perhettä perustettaessakin korostettiin perheen taloudellista tehtävää ja sen hierarkista luonnetta. Puolison valinnassa ei korostettu rakkautta. Henkilökohtaiset ominaisuudet jäivät ulkokohtaisten perusteiden varjoon. Rakkauden oletettiin kehittyvän avioliitossa vasta vähitellen (Häggman 1994, 134–139).

Perheen merkitys alkoi kuitenkin vähitellen muuttua. Vanhemmat kiinnostuivat lasten kasvatuksesta. Julkisuudessa alettiin puhua myös uusista ideologisista käsitteistä: kodikkuudesta, kodin onnesta ja naisen kutsumuksesta. Keskisäädyn naisten kutsumukseksi nähtiin kodikkuuden luominen. Se oli moraalisesti arvokkaampaa kuin ylempien säätyjen naisten toimettomuus. Naisen fyysisestä heikkoudesta ja tunteellisuudesta tehtiin voima (Häggman 1994, 145–155).

Perheestä tuli keskeinen puheenaihe 1800-luvun Suomessa. Häggmanin (1994, 215) mukaan voidaanakin hyvällä syyllä puhua perheen vuosisadasta, kun yhteiskunnan vaikuttajat keskustelivat lehtien palstoilla ja valtiopäivillä perheen käsitteestä, aviorakkaudesta ja lasten kasvatuksesta. Miehet pohtivat minkälaista oikean ja hyvän perhe-elämän tuli olla ja kirjoittivat kasvatusta ja avioliitto-oppaita sekä imeväisten hoito-oppaita.

Perheestä ja avioliitosta vallitsi erilaisia näkemyksiä. Esimerkiksi J. V. Snellmanin ja ruotsalaisen yhteiskuntakriitikon ja papin, C. J. Almqvistin perheestä esittämät ajatukset poikkesivat toisistaan, vaikka molemmat katsoivatkin puhuvansa perheen puolesta. Kumpikin korosti siveellisen perhe-elämän merkitystä koko yhteiskunnan hyvinvoinnille. Snellmanille epäsideellisyys perheessä kuitenkin merkitsi kaikkea tavan ja yhteiskunnallisten velvollisuuksien vastaista toimintaa, Almqvistille taas epäsideellistä oli kaksinaismoraali sekä perheen ihanteiden ja todellisen elämän välinen kuilu (Häggman 1994, 14–15).

Eurooppalaiset kirjailijat olivat jo 1800-luvun alkupuolella puhuneet vapaan rakkauden puolesta, mutta Suomessa ei asiaan juuri oltu kiinnitetty huomiota. Koska Almqvist oli rakastettu ja luettu kirjailija, hänen ajatuksensa herättivät harvinaisen suurta huomiota ja saivat aikaan vilkkaan keskustelun perheestä, avioliitosta ja naisesta. Keskustelu jatkui lehdissä vuosikausia (Nieminen 1951, 107). Vaikka Almqvistin ajatukset saivat osakseen vähän ymmärtämystä, siitä oli Häggmanin (1994, 13–14) mukaan seurauksena, että perinteisiä avioliittoihanteita ja perheyhteyden kiinteyttä ylistäviä artikkeleita alkoi ilmaantua sekä Ruotsissa että Suomessa. Avioliiton tulevaisuudesta alettiin kantaa huolta.

Perheideologisen keskustelun käännekohta oli 1840–1860 -luvuilla, jolloin nousevan sivistyneistön hegemoniapyrkimykset sidottiin kansalaisyhteiskunnan ja kansallisvaltion rakentamiseen. Kun Ruotsissa alettiin perheen sijasta pohtia yksilön oikeuksia 1840-luvulla, Suomessa puhuttiin vähemmän yksilön onnesta ja huomattavasti enemmän yhteiskunnan, valtion tai kansakunnan onnesta. Perheen esitettiin olevan keskeinen instituutio isänmaallisten ja kansallisten päämäärien toteuttamisessa. Liberaalisilla näkemyksillä ei keskustelussa juuri ollut sijaa. Perhe oli vain välikappale koko yhteiskunnan muutoksesta puhuttaessa. Kun perheen julistettiin olevan vaarassa, tarkoitettiin, että koko yhteiskunta oli vaarassa. Kun perhettä piti muuttaa, tarkoitettiin koko yhteiskunnan muuttamista (Häggman 1994, 222).

Yhteiskunnassa 1800-luvun kuluessa tapahtuneet taloudelliset, sosiaaliset ja poliittiset muutokset muuttivat vähitellen aiemman perheen. Perhe alettiin ymmärtää ensisijassa vanhempien ja lasten muodostamaksi kasvatusyhteisöksi. Vanhempien tärkein velvollisuus lapsiaan kohtaan oli kasvattaa näitä kurissa ja Herran nuhteessa. Lapsen oman tahto oli juurittava pois (Häggman 1994, 142–143). Vuosisadan loppupuolella sivistyneistön aisten äidillisyyys alkoi suuntautua myös kodista ulospäin ja oli yhteiskunnallista äitiyttä. Yhteiskunnallinen äiti huolehti vähempiosaisista, köyhistä ja langenneista samalla tavoin kuin omista lapsistaankin. Sivistyneistö ja keskiluokka ryhtyivät levittämään uudenlaisia avioliitto- ja perheihanteita kansan ja työväestön pariin. Pian näitä uusia ihanteita tuotettiin myös kansan ja työväenluokan piirissä (Räisänen 1995, 195).

Perheen keskeistä asemaa 1800-luvulla Häggman (1994, 216–217) selittää mm. sillä, että tuolloin kyseenalaistettiin esimerkiksi uskonnon, isännän ja isän auktoriteettiasema. Tämä

aiheutti sivistyneistössä sekä ahdistusta että toivoa. Perheeseen turvauduttiin tasapainon ja jatkuvuuden säilyttämiseksi. Uuden yhteiskunnan uskottiin syntyvän vain uudella tavalla kasvatettujen sukupolvien myötä.

2.2.7. Seksuaalisuus ja rakkaus

Kaikissa yhteiskunnissa on aina pyritty säätelemään yhteisön jäsenten seksuaalielämää. Jäsenet puolestaan ovat myös jossain määrin yrittäneet organisoida omaa elämäänsä yhteiskunnan normien mukaan. 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevan sukupuolimoraalin ja ihmisten siihen suhtautumisen ymmärtämiseksi on palattava ajassa taaksepäin.

Sukupuolimoraalista vallitsi kaksi erilaista käsitystä 1600-luvulta lähtien. Julkisesti ihmisten oli eletävä absoluuttisen sukupuolimoraalin mukaan, mikä merkitsi sitä, että sukupuolielämä kuului vain avioliittoon. Kuitenkin suurin osa väestöstä sosiaaliryhmään katsomatta eli yhteisön perinteisten moraalisääntöjen mukaan. Niiden mukaan esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat avioliittoa täydentäviä, eivät sitä rikkovia. Osa maattomasta köyhästä väestöstä ei kuitenkaan kyennyt noudattamaan kumpaakaan moraalikoodistoa. Sukuyhteiskunnan murruttua köyhillä naisilla ei ollut suojaa. Mies lähti usein rangaistuksia karkuun eikä aviottoman lapsen äiti kyennyt todistamaan oikeudessa yhteisön moraalisääntöjen mukaista käytöstään. Kirkkorangaistukset ja piiskaamiset lisäsivät häpeää ja tekivät yhä useammasta naisesta huonomaineisen, huoran. Kun avioliiton solmimisen sosiaaliset rajat tiukentuivat, joutuivat myös talollisten kuten muunkin paremman väen tyttäret olemaan varovaisempia seurustelun aloittamisessa (Aalto 1996, 218).

Tämä 1600-luvulla tapahtunut moraalisen ja moraalittoman käytöksen muutos tulee Aallon (1996, 218) mukaan näkyviin 1700- ja 1800-luvuilla siinä, että vaikka aatelisto, säätyläiset ja talonpojat näyttivät hyväksyvän virallisen sukupuolimoraalin, heidän käytöksensä kuitenkin oli todellisuudessa kaksinaismoralistista. Säätyläismiehille sallittiin esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset suhteet. Talonpoikaisväestö aloitti avioelämän edelleen ennen vihkimistä. Maattoman ja köyhän väestönosan naiset tavallaan olivat vanhassa talonpoikaisyhteisössä noudatetun perinteen kannattajia. Talonpojat olivat itse etäänntyneet perinteisistä kunniakäsitteistään ja käytösmalleistaan.

Kehitys näyttää 1800-luvulla jatkuneen pitkälti samaan tapaan kuin aiempina vuosisatoina. Lain mukaan seksuaalisuus oli edelleen täysin sidottu avioliittoon. Käytännössä esiaviollinen seksuaalielämä kuitenkin usein hyväksyttiin silloin, kun seurusteltiin avioliiton solmimisen tarkoituksessa. Monet morsiamet olivat raskaana naimisiin mennessään ja lapsia syntyi myös avioliiton ulkopuolella. Tosin Pohjola-Vilkunan (1995, 11) mukaan tätä ei voitane yksinomaan katsoa osoitukseksi kaksinaismoraalista. Yhteiskunnassa oli toisaalta runsaasti absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajia, jotka

edellyttivät seksuaalisuuden rajaamista avioliittoon, toisaalta oli myös hitaasti kasvava ryhmä relatiivisen sukupuolimoraalin kannattajia, jotka korostivat tunteen ja eroksen merkitystä ja ihannoivat vapaata rakkautta.

Eri yhteiskuntaryhmissä ja eri sukupuolten kesken vallitsi itse asiassa hyvin erilainen arvo-maailma 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Samana ajankohtana seksuaalikulttuurin jotkut piirteet tuntuivat olevan eri vuosikymmeniltä, jopa eri vuosisadoilta. Julkinen ideologia ja maaseudun rahvaan tapakulttuuri erosivat eniten. Seksuaalisuus oli dynaaminen alue, jota säädeltiin monin tavoin. Valtaa käytti ennen kaikkea kirkko, mutta myöhemmin sitä ohjailtiin myös valtiollisesti. Kaikkina aikoina institutionaalisen sääntelyn ulkopuolella on ollut yhteisöllinen tapakulttuuri, joka on joinakin aikoina ollut lähempänä, joinakin taas kauempana virallista normistoa (Pohjola-Vilkuna 1995, 119).

Miesten ja naisten väliset romanttiset suhteet eivät olleet esillä talonpoikauskulttuurissa. 1800-luvulla seksiin suhtauduttiin sen piirissä suorasukaisemmin ja luontevammin kuin ylemmissä yhteiskuntakerroksissa. Kuitenkin talonpoikaaisyhteisöissäkin tätä elämän- aluetta säätelivät selvät normit. Seksin katsottiin kuuluvan naimisissa olevien tai avioliittoon tähtäävien aikuisten elämään. Lapsilta pyrittiin salaamaan intiimiä kanssakäymistä koskevat tiedot. Parit käyttäytyivät pidättyväisesti. Hyväilyt olivat kiellettyjä aikuisten kesken muiden nähden. Kielenkäyttö oli kuitenkin värikästä ja kursailematonta. Seksuaalisuus oli suosittu kuvakielen lähde. Laulut, sadut ja kaskut eivät suoraviivaisuudessaan juuri jättäneet tilaa mielikuvitukselle (Apo 1995, 64).

Seksuaalisuus oli kuitenkin vielä 1800-luvun loppupuolella piilotettu korkeakulttuurissa. Jos taiteilija tai kirjailija poikkesi siveellisyyden normistosta, tämä herätti paheksumista etenkin vanhemmissa ihmisissä. Yhteiskuntajärjestykselle katsottiin olevan vaaraksi, jos kirjailija esitti realistisia seksuaalisia kuvauksia. Etenkään naisten ei haluttu tällaista lukevan. Kirjat kehoitettiin kätkemään nuorilta naisilta, niin että ne eivät olisi päässeet saastuttamaan heidän mieltään. Tosin maaseudun naisten maailmankuvaa kirjat eivät pilanneet, koska heistä ani harvalla oli mahdollisuutta lukea esimerkiksi sellaista mieltä kuohuttanutta teosta kuin Linnankosken ”Laulu tulipunaisesta kukasta” (Pohjola-Vilkuna 1995, 10-11)

Agraariväestön avioliiton solmimisen intressiksi on väitetty yksinomaan taloudellisia tekijöitä. Tunteilla ei ole katsottu olevan sijaa puolison valinnassa. Ylikankaan (1968, 27) mukaan talollinen ei hakenut vain vaimoa vaan myös emäntää taloon. Yleensä rikkaat etsivät puolisokseen rikkaita ja jos läheltä ei löytynyt kyllin rikasta vaimoa, häntä etsittiin kauempaa. Puolisot eivät useinkaan tunteneet toisiaan ennen kosintaa. Seksuaalisuus ei siten kuulunut avioliittoon edeltävään seurusteluun. Pohjola-Vilkuna (1995, 16-17) kuitenkin toteaa, että aviottomien lasten ja avioituessaan raskaana olevien morsiamien määrä kertoo toisenlaisesta totuudesta. Tosin vain noin 6–7 lasta sadasta elävänä syntyneestä oli syntynyt avioliiton ulkopuolella (SVT VI, II vihko), raskaana avioliiton solmineita sen sijaan oli runsaasti.

Maaseudun köyhät maattomat ottivat puolison yleensä samasta pitäjästä. Piikatyttöä ei lähdetty hakemaan emännäksi taloon tai torppaan naapuripitäjästä (Ylikangas 1968, 27). Lisäksi piit olivat alttiina avioliiton ulkopuolisille raskauksille, koska he olivat yleensä alistussuhteessa isäntiinsä ja näiden poikiin. Seksuaalinen löyhätapaisuus vaaransi naisen mahdollisuuksia avioliittomarkkinoilla, mutta ei seksuaalisista seikkailuista ollut miehel-
lekään etua pienissä maalaisyhteisöissä. Miehen ainakin odotettiin vastaavan teoistaan, osallistuvan jälkikasvunsa elatukseen.



Kuva 2. Suuteleva pari postikortissa

Kukin kulttuuri asettaa omat mallinsa sille, miten kuuluu rakastaa ja miten tunne sopii ilmaista. Sikäli on väärin väittää, ettei suomalaisessa esimodernissa talonpoikaistyhteiskunnassa tunnettu rakkautta laisinkaan. Tapoihin ei vain kuulunut käsitellä sitä julkisesti ja vedota siihen puolison valinnassa (Hakamies 1998, 219). Pidättyvyys tunnelmaisissa oli Ollilan (1998, 86) mukaan yhteisöllisesti omaksuttu tapa. Keskinäinen kiintymys ilmaistiin eleillä ja ennen kaikkea se ilmeni huolenpitona. Olisi pidetty teeskentelynä ilmaista rakkautta sanoilla. Varsinkin miehiltä vaadittiin itsehillintää. Naiset sen sijaan voivat ainakin tietyissä tilanteissa osoittaa tunteitaan. Tosin monet säätyläisiin kuuluvat nuoret naiset olivat vielä esitransitionaalisen kauden lopulla naimisiin mennessään-

kin täysin seksuaalisesti kypsyttömä. L. Onervan vuonna 1909 ilmestyneessä Meiri-novellissa todetaan, että ”melkein huomaamatta oli Meiri luisunut isän kodista miehen kotiin, ilman että ainoakaan pikkutyön-unelma oli vielä ehtinyt liikahtaa salaperäisessä umpussaan ja ennen kuin ainoakaan hänen tunteistaan oli kypsä aukeamaan elämälle”.

Kuitenkaan voimakkaat tunteet eivät olleet ainakaan säätyläispiireissä harvinaisia henkilöiden välisessä kirjeenvaihdossa. Esimerkiksi fennomaani, opettaja Anton Almqvist kirjoitti morsiamelleen Alma Flomannille vuonna 1874. ”Tiedät kuinka rakas minulle olet, kuinka olet sulautunut sieluni sisimpään niin etten enää voi kuvitella itseäni ilman Sinua. Minun ei tarvitse vakuuttaa Sinulle rakkauttani, Sinä tiedät, kuinka kokonaan sen omistat” (Jalava 1945, 80). Sama tunnelataus välittyi vuosisadanvaihteessa lähetettyjen postikorttien kuvissa.

Kansan keskuudesta kerätyt sananlaskut osoittavat, että mm. sukupuoliyhdyntään ja avioitumiseen liittyvät sananlaskut olivat enimmäkseen käytännöllisiä ohjeita tai toteamuksia, jotka perustelivat puolison valintaa ja avioliiton luonnollisuutta ja tarpeellisuutta. Vastaavasti valiteltiin myös yksin jääneen kohtaloa. Syynä tällaiseen painottumiseen on varmaankin ollut ennen kaikkea vanhan sääty-yhteiskunnan kulttuuri, jossa avioituminen ei perustunut rakastumiseen, ts. henkilökohtaiseen kiintymykseen, vaan sen perustana olivat erilaiset käytännön järkisyöt (Pohjola-Vilkuna 1995, 16–17; Apo 1995; Hakamies 1998, 220–221).

Hakamies (1998, 221) toteaa vanhan sananlaskuston osoittavan, että maatalousyhteiskunnassa rakkautta ei paljoakaan pohdittu. Avioitumista ja sukupuolisia haluja käsiteltiin melko avoimesti, mutta tunteilua vältettiin. Vanha sananparsisto tukee käsitystä, että patriarkalisessa maalaisyhteiskunnassa erilaiset käytännön seikat, kuten varallisuus, terveys, työkyky ym. olivat tärkeitä puolisonvalinnassa. Henkilökohtaisiin tunnesiteisiin ei kiinnitetty huomiota. Seksuaalinen halu oli kuitenkin tunnustettu tosiasia, mikä tulee näkyviin mm. sananparsissa ”Suoni sulhasta vetävi, nuiska (kiima) nuorta morsianta” ja ”Kirsi (sukupuolinen intohimo) piiaassa kirisee”. Rakkaus oli tabu sananlaskujen kuvastamassa julkisessa kielenkäytössä vanhimman sananlaskuston mukaan. Lyriikka sen sijaan voi olla hyväksyttävä väylä subjektiiviselle tunteenilmaisulle. Uudemmassa, 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkupuolella kerätyssä aineistossa suhtautuminen rakkauteen oli muuttunut sananparsissa myönteisemmäksi. Todettiin esimerkiksi, että ”rakkaus oli rikkautta parempi”. Vaikka syvän tunnesiteen olemassaolo hyväksyttiin, oli epäilevä ja kyyninen käsitystapa edelleenkin yleisempi, sanottiin, että ”rakkaus oli sokea”. (Hakamies 1998, 222).

Myös arvoitukset jättivät käsittelemättä rakkauden ja tunteet ylipäätään (Kaivola-Bregenhøj 1998, 213). Se vahvistaa Apon (1995, 51–72) luonnehtimaa kuvaa agraariyhteisön naisten ja miesten välisestä emotionaalisesta etäisyydestä. Arvoitusten tehtävänä oli suoraviivaisesti käsitellä emotionaalisten arvojen asteikolla puhdasta aistillisuutta ja seksuaalisuutta. Kehittyneemmällä tasolla oleva miehen ja naisen suhde ei näytä kuuluneen talonpoikauskulttuurin suosimiin käytösmalleihin. Läheisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunne oli usein voimakkaampaa omaa sukupuolta kohtaan. Äidin ja lasten väliset suhteet esitettiin lämpiminä.

Julkista sukupuolimoraalia ja -normeja tulkittiin yleensä miesten näkökulmasta (Hakamies 1998, 224). Melko harvoin sanalaskuissa tuli näkyviin yhteisön sosiaalinen rakenne. Merkittävä osa luvattomista sukupuolisuhteista oli talollisen pojan ja piian välisiä. Myös Ruotsissa valtaosa aviottomista lapsista syntyi 1800-luvulla tilattoman väestön naisille. Kun tilattoman väestön määrä kasvoi ja emännän asemaan pääsy muuttui melko epätodennäköiseksi, piga-sana ei enää merkinnytään ohimenevää vaihetta nuoren tytön elämässä, vaan muuttui sosiaalisesti käsitteeksi (Pohjola-Vilkuna 1995, 99–105).

Sääty-yhteiskunnassa ei suvaittu rakastumista henkilöiden välillä, jotka kuuluivat esimerkiksi toiseen säätyyn. Rakkaus ei ollut vain henkilökohtainen asia, vaan myös perheellä, suvulla ja säädyllä oli oikeus puuttua siihen. Linnankosken vuonna 1905 julkaisemassa romaanissa ”Laulu tulipunaisesta kukasta” tulee myös selvästi esiin sopimattomuus naida yli säätyrajojen. Päähenkilön Olavin haluun naida nuori nainen, jota hän sanoo rakastavansa, vastaa äiti arvokkuuden ja vanhemmuuden ilme kasvoillaan: ”Niin se onkin, että se on otettava, jota rakastaa; se eikä kukaan muu. Sinä kuitenkin tiedät, ettei tähän sukuun ole koskaan vielä piikaa naitu... ja mitä rakkauteen tulee, niin siitä asiasta sinä et tiedä mitään.” (Linnankoski 1927, 30)

Romanttisen rakkauden klassinen muoto, jota esimerkiksi Romeo ja Julia edustavat, säilytti pitkään merkittävän aseman. Kuolema palautti rakastavaiset sosiaalisen järjestyksen piiriin, josta he olivat poikenneet. Tämän romanttisen rakkauden klassisen muodon rinnalle alkoi 1800-luvulla nousta romanssi, jossa oli onnellinen loppu. Tällaisten romansitarinoiden määrä kasvoi 1800-luvulla. Vaikka kuolema ei enää erottanut rakastavia, ei onnellinen loppu kuitenkaan merkinnyt, että he olisivat yksinkertaisesti olleet lopultakin yhdessä. He saivat toisensa vain avioliitossa (Jallinoja 2000, 21–26).

Tutkiessaan 1800-luvun lopun naimattomia virkanaisia Ollila (1998, 131–138) havaitsi, että heidän kirjeenvaihtonsa perusteella voidaan tehdä se johtopäätös, että rakkaus oli 1800-luvun loppupuolella ilmeisesti monivivahteisempi ilmiö kuin nyky-yhteiskunnassa. Kun nykyisin seksuaalisuus on noussut yhä selvemmin esille ja rakkaus ja seksuaalisuus on alettu samaistaa, 1800-luvun loppupuolella virkanaisten kirjeenvaihdossa tuli esiin kolmenlaista rakkautta: ystävien keskinäistä rakkautta, kristillistä lähimmäisenrakkautta ja sisarusten välistä rakkautta.

Ollila (1990, 272) katsoo naisten etsineen muiden naisten läheisyyttä, koska heillä ei ollut pääsyä miesten hallitsemaan julkiseen maailmaan. Naiset samaistuivat toisiinsa. Ystävien keskeinen rakkaus sai usein piirteitä, jotka ovat nykyaikana saaneet tulkintoja, että kysymyksessä olisi ollut seksuaalisuhde. Naisten tapa ilmaista tunteita oli kovin dramaattista. Hilda Käkikoski mm. kirjoitti vuonna 1902 ystävästään Lyydi Stenbäckistä ”Hän oli kaikki tai ei mitään” ja minulle hän oli kaikki. Meidän ystävyyskuntamme oli henkeä ja innostusta. Meidän ajatuksemme olivat niin täydellisessä sopusoinnussa, että Lyydin ulkomailla ollessa ”koetimme lukea toistemme ajatuksia” (Hainari 1927, 178).

2.3. Oliko ihmisillä motiiveja lapsiluvun säännöstelemiseen?

Joidenkin tutkijoiden mukaan (mm. Himes 1963; McLaren 1990 ja Mason 1997) ihmisillä on kautta aikojen ollut jonkinlainen ajatus syntyvyydensäännöstelystä, motivaatiot ajatusten toteuttamiseen sen sijaan ovat vaihdelleet eri ajankohtina. Kunkin ajankohdan yhteiskunnallisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta tilanteesta on riippunut, kuinka motiivoituneita ihmiset ovat olleet rajoittamaan lapsilukuaan.

Esitransitionaalinen suomalainen yhteiskunta oli staattinen sääty-yhteiskunta, jossa ihmiset elivät sukupolvesta toiseen suhteellisen muuttumattomina säilyvien tapojen mukaan. Lapset olivat vanhemmilleen hyvinvoinnin tunnus ja tae. Hämäläisen (1948, 49) kirjassa ”Sarvelaiset” todetaan, kuinka 1800-luvun loppupuolella varakas kauppias Pietari Sarvelainen taputti juuri synnyttäneen vaimonsa kättä itsetyytyväisesti hymyillen. Jokainen uusi lapsi oli kuin lisä kauppavaihtoon, kuin eräänlaatuinen perheen vaurauden uusi tunnus. Vaikka sääty-yhteiskunta alkoi murtua vuosisadan loppupuolella, ihmisten lapsiluvun rajoittamista kannattavien ajatusten omaksumista hidasti ennen kaikkea yhteiskunnan väestönkasvua korostava tavoite. Lisäksi pareilla oli myös muita keinoja perheen elätettävänä olevan lapsiluvun säätelemiseksi, mikä ehkä vähensi painetta raskauksien ennalta ehkäisyyn.

Jo Ruotsin vallan aikana oli alettu kiinnittää huomiota valtakunnan väestölliseen tilanteeseen. Voimakkaan valtion luomisessa pidettiin tärkeänä suurta ja tervettä väestöä. Valtion tehtäväksi katsottiin syntyvyyden kohottaminen, maahanmuuton edistäminen ja parempien terveyspalvelujen aikaansaaminen (Romlid 1997, 39). Kun Suomessa väkiluvun kasvu oli 1800-luvulla vähäisempää kuin edellisellä vuosisadalla ja alhaisempaa kuin muualla Euroopassa, alettiin siitä tuntea huolta. Mm. Yrjö-Koskinen katsoi, että runsaslukuisempi väestö olisi maallemme toivottava. Malthuksen opin mukaista tilanahtautta ei uskottu tulevan Suomeen (Lento 1946, 45). Ihmisiä ei kannustettu rajoittamaan lastensa määrää, koska syntyvyyden haluttiin kohoavan.

Sukupuolielämää ei erotettu 1800-luvun yhteiskunnassa biologisesta tehtävästään. Raskauden ehkäisyä pidettiin yleensä luonnottomana ja seksuaalitautia loukkaavana (Nieminen 1993, 27). Kirkko ei hyväksynyt ehkäisyä, vaan piti sitä syntinä. Kaloisen (1969, 5) mukaan kansan uskomuksissa kummitteli vuosisadan loppupuolella viimeinen tuomio: synnistä joudutaan tekemään tili. Kahdeksan lasta synnyttänyt äiti sen sijaan voi todeta, että ”ei tarvitse silloin sieluja kaivata”. Yhdyntä oli aviollinen velvollisuus. Jos mies ei halunnut pidättä sukupuoliyhdyntästä, naisen oli pelostaan huolimatta täytettävä velvollisuutensa. (Utrio 1998, 174).

1800-luvun loppupuolta kohti ihmisten liikkumisvapaus kasvoi ja yhteiskunnan taloudellinen hyvinvointi lisääntyi. Eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ihmiset alkoivat, usein eri syistä, havaita jatkuvasta lasten synnyttämisestä aiheutuvat ongelmat. Osaltaan havahdumista auttoi imeväiskuolleisuuden laskun aiheuttama aiempaa nopeampi perhekoon kasvu. Samoin siihen oli osansa lukutaidon ja koulutuksen yleistymisellä sekä yhteiskunnassa käydyllä vilkkaalla sukupuolimoraaliin, avioliittoon ja perheeseen liittyvällä keskustelulla.

Säätyläisten keskuudessa suuresta perheestä ei useinkaan ollut taloudellista haittaa eivätkä motiivit perhekoon rajoittamiseen tästä syystä olleet voimakkaita. Näissä yhteiskuntaluokissa kuitenkin oltiin muita paremmin tietoisia muualla Euroopassa vallitsevista aatteista ja ihanteista. 1800-luvun loppupuolella ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien keskuudessa alettiin suhtautua kriittisesti kirkkoon ja myös kirkolliseen vihkimiseen. Sen piirissä myös naisten emansipaatioliikkeen ajatukset omaksuttiin ensimmäisenä. 1880-luvulle tultaessa ylemmissä yhteiskuntaluokissa oli jo pareja, jotka olivat valmiita aloittamaan lapsiluvun rajoituksen. Kuitenkin säätyläisissä oli ennen kaikkea niitä, jotka katsoivat yhteiskunnan edun vaativan kasvavaa väestöä ja siksi syntyvyyden säännöstelyä ei haluttu ainakaan julkisesti kannattaa (mm. Nieminen 1951).

Yhteiskunta oli 1800-luvulla lähinnä maatalousyhteiskunta, sillä säätyläisten osuus oli vähäinen. Maataomistavan väestön motiivit perhekoon rajoittamiseen eivät olleet kovinkaan voimakkaita. Suurta lapsilukua kunnioitettiin ja etenkin pojat olivat toivottuja. Katsottiin, että vanhempien osaksi oli tullut sitä suurempi siunaus, mitä enemmän lapsia heillä oli. Avioliiton arvo määräytyi lapsiluvun mukaan. Raskautta pidettiin Jumalalle otollisena tilana. Lapsettomaksi jäämistä pidettiin onnettomuutena, Jumalan rangaistuksena (Nieminen 1993, 11). Uskomus ”lapset ovat Herran lahja” tunnettiin ympäri maata ainakin vuosisadan loppupuolella ja yleinen oli myös käsitys siitä, että ”lapsi syntyy leipä kainalossa”. Fatalistisesti myös ajateltiin, että ”Jumala on jo ennalta luonut syntymättömät, jotka on pakko tehdä, tahtoi tai ei” (Kaloinen 1969, 4).

Voimakkaan syntyvyydensäännöstelymotiivin puuttumisen puolesta puhuisi talonpoikaisyhteiskunnassa myös se, että lapset olivat vartuttuaan tarpeen työvoimana ja tärkeitä

vanhempien vanhuudenturvana. Yleensä lapset pysyivät täysi-ikäisyyteensä asti perheen yhteydessä. Omavaraistaloudessa elettyäessä lapset eivät lisänneet perheen kulutusta siinä määrin, että siitä olisi aiheutunut kovin suuria taloudellisia vaikeuksia (Nieminen 1993, 11). Myöskään pelko tilojen pirstoutumisesta liian moneen osaan ei ole Suomessa samaan tapaan kuin 1700- ja 1800-lukujen vaihteen Unkarissa motivoinut lapsiluvun rajoittamiseen. Vaikka maaomaisuus pyrittiin pitämään suvun hallussa, kruunu kuitenkin halusi verotuloja ja veronmaksajien määrä pyrittiin pitämään suurena. Vuoden 1734 perintökaaren pääperiaatteena oli se, että tila jaettiin tasan kaikkien samassa polvessa olevien perillisten kesken. Miespuoliset perijät saivat ensin valita osuutensa, naiset vasta sen jälkeen. Tilaa ei kuitenkaan useinkaan halottu. Kansan tapana oli antaa vanhimman pojan lunastaa muut perijät irti tilalta, usein melko edulliseen hintaan. Tilojen halkominen oli yleisintä Pohjanmaalla, mutta sielläkin vain neljänneksessä perintötapauksista 1800-luvulla suoritettiin halkominen (Aarnio 1991, 59–60).

1800-luvun maalaisyhteiskunta ei kuitenkaan ollut vain maata omistavien yhteiskunta. Tilattomien määrä kasvoi voimakkaasti ja 1800-luvun puolivälissä maatalousväestöstä oli jo puolet työläisiä (Alapuro, 1980, 47). Näiden maata omistamattomien keskuudessa lasten merkitys ei ollut samanlainen kuin maata omistavilla. Vanhemmat tekivät kodin ulkopuolella erilaisia maataloustöitä ja joutuivat toisinaan jättämään lapset kotiin jo vauvoina. Isäntäväen pelloilla päivätöitä tekevä äiti, joka tiesi pienten lastensa olevan yksin kotona, oli varmasti siinä määrin huolissaan tilanteesta, että ei kovin pian olisi halunnut saada lisää lapsia. Toisaalta jotkut vanhemmat eivät ehkä pitäneetkään tarpeellisena rajoittaa lapsilukua, koska havaitsivat pienten lasten hyvin usein kuolevan. He halusivat taata sen, että riittävä määrä lapsia eläisi aikuisikään vanhempien vanhuutta turvaamaan (Pitkänen 1983, 16–17).

Kun lapsiluvun kasvaessa huoli perheen toimeentulosta kasvoi, myös asumisahtaus lisäsi kurjuutta. Osa väestöstä alkoi etsiä elantoaan teollisuudesta, mikä merkitsi muuttoa varsinaiselta maaseudulta sahojen ja tehtaiden lähetyville. Aluksi nämä teollisuuslaitokset olivat vielä maaseudulla, mutta vähitellen yhä yleisemmin kaupungeissa. Suuresta perheestä oli asuinpaikkaa vaihdettaessa vain haittaa. Ahtaisiin asuntoihin kaupunkien laitamille sijoittuneet perheet eivät ainakaan alkuvaiheessa päässeet parempiin oloihin kuin missä olivat maaseudulla eläneet, mikä ilmeisesti edelleen lisäsi vanhempien alttiutta lapsiluvun rajoittamiseen.

Lasten merkitys työvoimana alkoi yleensäkin vähetä koulutuksen alkaessa yleistyä 1800-luvun loppupuolella. Talolliset eivät voineet hyödyntää lapsiaan enää samalla tavoin talon töissä, ja maataloustyöläiset eivät voineet lähettää lapsiaan palvelukseen yhtä nuorina kuin ennen. Koulunkäynnin takia lapset asuivat aiempaa pidempään kotonaan ja tästä aiheutui vanhemmille lisää kustannuksia. Nämä alkoivat vähitellen huomata, että perheen vuosisadan loppupuolta kohden kasvanutta elintasoa ei voitu pitää entisellään ja edelleen kohottaa jollei syntyneiden määrää rajoitettaisi.

Naiset olivat miehiä valmiimpia säätelemään perhekokoaan, vaikka he koettivatkin elää normien mukaisesti ja ottaa vastaan tiheät raskaudet. Naisten halua säännöstellä raskaaksi tulemista ja lapsen synnyttämistä lisäsi synnytyksen pelko. Synnytykseen kuoleminen oli melko yleistä ja siitä oli seurauksena naiselle myös erilaisia sairauksia. Sukupuoliyhteyden tiedettiin johtavan ennen pitkää raskauteen, mikäli puoliset eivät olleet hedelmättömiä. Raskaaksi tuloa haluttiin välttää. (Utrio 1998, 174).

On ilmeistä, että lapsia tiheään synnyttämään joutuneet naiset alemmissa yhteiskuntaluokissa halusivat vähitellen rajoittaa lastensa määrää myös lastensa hyvinvoinnin takia. Köyhissä, kurjissa oloissa lasten mahdollisuudet säilyä hengissä ensimmäisen ikävuoden ajan ja myöhemminkin elää terveinä, vaarantuivat liian tiheiden synnytysten takia. Uuden lapsen syntyessä edellisen lapsen mahdollisuudet säilyä hengissä vähenivät, koska äiti ei voinut imettää lastaan riittävän pitkään. Yhteiskunnassa vallitsevasta suurta perhettä puoltavasta käsityksestä huolimatta naisten omakohtaiset kokemukset suuresta lapsiluvusta ja huoli lastensa tulevaisuudesta saivat heidät ilmeisesti vähitellen vuosisadan vaihteessa suhtautumaan myönteisemmin lapsirajoitukseen.

Englannissa vuonna 1877 perustettu uusmalthuslainen liike hyväksyi Malthuksen ajatukset lapsiluvun rajoituksesta, mutta oli sitä mieltä, että ilman ehkäisyvälineiden käytön omaksumista ei hedelmällisyyttä saataisi alenemaan (McLaren 1990, 182). Vaikka Suomessa ei koskaan syntynyt varsinaista uusmalthuslaista liikettä (Pitkänen 1994c), keskustelua aviopuolisoiden oikeudesta rajoittaa lapsilukuaan alettiin käydä myös Suomessa. Keskustelussa oli kaksi pääsuuntaa. Absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajat eivät hyväksyneet ehkäisymenetelmien käyttöä, relatiivisen sukupuolimoraalin kannattajat hyväksyivät sen. Edelliset kuitenkin pitivät järkevää lapsiluvun rajoittamista yksilön velvollisuutena, mutta sen tuli tapahtua pidättymisen ja korkeintaan varmojen päivien kautta. Relativistit taas puolustivat ehkäisymenetelmien käyttöä sosiaalisin perustein (Nieminen 1951).

Valtaosa väestöstä kuitenkin edelleen kannatti absoluuttista sukupuolimoraalia ja piti ihmisen puuttumista luonnonjärjestykseen syntinä. Esimerkiksi Kalela (1982, 128) toteaa isovanhempiensa jatkuvaa lasten syntymistä kuvatessaan, kuinka varsinaisia ehkäisykeinoja ei ollut ja vaikka niitä olisi ollutkin, ei niitä saanut edes ajatella. Hänen isoäitinsä äiti lohduttaa jälleen kerran raskaaksi tullutta tytärtään kirjeessään sanomalla ”Rakkaat lapset, älkää antako perheen lisääntymisen masentaa itseänne. Vaikka terveys antaa aihetta alituisen kasvavaan huoleen, on kuitenkin välttämätöntä alistua Jumalan isälliseen hoivaan ja huolenpitoon”.

Koska naisen velvollisuus oli alistua miehen tarpeiden tyydyttämiseen, hänellä ei juuri ollut mahdollisuutta suunnitella pientä lapsilukua vaikka olisi sitä toivonutkin. Sukupuolten välinen tasa-arvo ei ollut vielä kehittynyt sellaiseksi, että puoliset olisivat yhdessä voineet keskustella ja päättää lasten hankinnasta. Tuon ajan ehkäisykeinot vaativat miehen

vastuuta ehkäisyssä. Naisen toiveet pienemmästä lapsiluvusta jäivät haaveksi, jos mies ei halunnut ehkäisyyn turvautua.

Edellä esitetyn perusteella on ilmeistä, että esitransitionaalisessa yhteiskunnassa elävien avioparien motiivit lapsiluvun säätelyyn olivat ristiriitaisia. Monet tekijät lisäsivät ihmisten halua suunnitella lapsilukua, mutta samanaikaisesti toiset tekijät saivat heidät jatkamaan synnyttämistä. Ihmisillä oli myös muita keinoja rajoittaa perheen elätettävänä olevien lasten määrää kuin synnyttää niitä aiempaa vähemmän. He voivat säädellä elätettävänä olevien lasten määrää esimerkiksi hoitamalla lasta huonosti tai jopa surmaamalla sen. Vielä myöhemmin perhekokoa saatettiin säädellä mm. lähettämällä lapsi nuorena palvelukseen. Kokonaisuutena katsoen ei tuon ajan ihmisillä vielä ollut voimakkaita motiiveja lapsilukunsa rajoittamiseen raskauksia ennalta ehkäisemällä. Kuitenkin yhteiskunnassa oli säätyläisissä ja kaupungeissa asuvien parissa pienehköjä väestöryhmiä, jotka 1880-luvulta lähtien olivat valmiita uhmaamaan yleistä kielteistä suhtautumista lapsiluvun säätelyyn ja halusivat rajoittaa omaa lapsilukuaan. Näiden ihmisten halun lapsiluvun pienentämiseen on McLarenin (1990) mukaan täytynyt olla melko voimakas, koska he olivat valmiita ehkäisemään raskaaksituloa menetelmin, jotka olivat monesti vaarallisia ihmisten terveydelle ja edellyttivät usein luopumista yhdyntään tuottamasta nautinnosta.

2.4. Lapsilukusuunnitelmat

Esitransitionaalisena aikana elävien parien lapsilukusuunnitelmista on olemassa verrattain vähän tietoa. Väestönkasvua korostavassa yhteiskunnassa ei yksityisen ihmisen normeista poikkeavien käsitysten ilmaiseminen olisi edes ollut helppoa, vaikka asiaa olisi tutkittukin. Hedelmällisyyslukujen perusteella voidaan kuitenkin päätellä, että naista kohti syntyvien lasten määrä jäi 1800-luvulla selvästi alhaisemmaksi kuin jos hedelmällisyyteen ei olisi lainkaan yritetty vaikuttaa. Vaikka väestötieteessä (Pitkänen 1994a ja Notkola 1994) katsotaan tietoisien lapsiluvun suunnittelun alkaneen Suomessa vasta 1910-luvulla, sitä ennen hedelmällisyytasoa alensivat erilaiset yhteiskunnan normien säätelemät käyttäytymistekijät, kuten naimisiinmenon yleisyys, avioitumisikä, imettäminen ja seksuaaliset tabut. Vaikka useiden lasten synnyttämistä pidettiin yhteiskunnassa luonnollisena tavoitteena ja erilaisin säädöksin ja kielloin yritettiin estää kansaa ajattelemasta toisin, kasvavan väestön ei etenkään vuosisadan vaihteessa haluttu olevan ”laadultaan heikkoa”. Alimpiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvien, sivistymättöminä ja heikkolahjaisina pidettyjen ihmisten ei toivottu synnyttävän kohtuuttomasti lapsia (Mattila 1999, 11–14).

Aviopareilla itsellään ei katsota olleen etukäteen selviä suunnitelmia siitä, kuinka monta lasta he aikoivat kaiken kaikkiaan hankkia. Notkola (1989, 153–156) toteaa omassa virolahtelaisten hedelmällisyyttä selvittävässä tutkimuksessaan samoin kuin useissa ulkomaisissa tutkimuksissa (mm. Wilson 1984, 239–240) tulleen esiin, että tietoista

pariteettispesifistä syntyvyydensäännöstelyä ei esiintynyt ennen ensimmäistä väestöllistä transitiota. 1800-luvulla ei ts. asetettu avioliiton alkaessa eikä sen kestäessä numeerisia lapsilukutavoitteita. Vasta hedelmällisen kauden päättyessä nähtiin kuinka monta lasta oli syntynyt ja moniko heistä oli jäänyt eloon.

Lapsilukuun liittyvien motiivien ristiriitaisuudesta voidaan myös päätellä, että pareilla ei ole voinut olla kovinkaan selkeitä lapsilukuun liittyviä tavoitteita 1800-luvulla. Ainakaan he eivät olleet niistä selvillä avioituessaan. Tosin on vaikea uskoa, että parit olisivat ensimmäisen transition aikanakaan osanneet ilmaista lapsilukutoivettaan naimisiinmenonsa aikoihin, koska 1970-luvun alussa kerätyssä haastatteluaineistossakaan noin 60 prosenttia 18–54-vuotiaista haastatelluista ei osannut ilmoittaa avioliiton alun lapsilukuihannettaan (Ritamies et al. 1984).

Haluttu lapsiluku selviää yleensä kokemusten myötä. Tuntuu todennäköiseltä, että jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassakin jotkut avioparit katsoivat tietyssä elämänvaiheessa, että perhe ei kykene elättämään suurempaa lapsilukua tai nainen totesi, että hänen terveytensä ei kestä enää uusia synnytyksiä ja lastenkin elossa säilymisen mahdollisuudet heikentyisivät uusista synnytyksistä entisestään. Parin olemassa oleva lapsiluku oli tuolloin ehkä se tavoite, johon haluttiin pitäytyä. Joillakin tämä vaihe tuli eteen aiemmin kuin toisilla.

Vaikka lapset olivat maatalousyhteiskunnassa eläville tärkeitä ja etenkin naisille heidän ihmisarvonsa mitta, niitä ei kuitenkaan haluttu rajatonta määrää (Utrio 1998, 175). Pitkäsen (1988, 58) mukaan näyttää todella siltä, että ihmiset eivät välttämättä halunneet montaa lasta. Tämä tuli näkyviin esimerkiksi sananlaskuissa. Kirkon opettaessa ”lasten olevan Jumalan lahjoja”, kansa usein jatkoi lausetta ”toivoisin, että niitä ei olisi kovin montaa”. Vaikka omassa yksityiselämässä olisi mielellään tyydytty pienehköön perheeseen, useinkaan ei uskallettu sitä tavoitella yhteiskunnan paheksumin keinoin, raskaaksituloa ehkäisemällä tai keskeyttämällä. Haluttiin tehdä oikein, elää normien mukaan (Utrio 1998). Kirkon kielteinen suhtautuminen lapsiluvun rajoittamiseen vaikutti ihmisten ajatuksiin voimakkaasti. Raskauden ehkäisy koettiin synniksi.

On mahdollista, että jo esitransitionaalisena aikana oli myös niitä, jotka uskalsivat olla noudattamatta yhteiskunnan lapsilukuun liittyviä virallisia normeja. Säätyläisten, sivistyneistön ja talonpoikien suhtautumisen seksuaalisuuteen todettiin olleen kaksinaismoralistista. Onkin mahdollista, että edellä mainittujen joukossa oli myös niitä, jotka eivät tunteneet tunnontuskia silloinkaan, kun tavoittelivat pientä lapsilukua vaikka näennäisesti kannattivat yhteiskunnassa vallitsevaa väestönkasvuun tähtäävää politiikkaa ja kirkon kielteistä suhtautumista ehkäisyyn. Miehen merkitys lapsilukusuunnitelmissa oli keskeinen, mutta ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvissa naisissakin oli jo 1800-luvun loppupuolella niitä, jotka suhtautuivat kriittisesti kirkon opetuksiin. Naisten koulutuksen kohoaminen lisäsi valmiutta omaksua uusia perinteisistä poikkeavia ajatuksia.

Tilattomaan väestöön kuuluvat olivat aiempien vuosisatojen vapaamman moraalin kannattajia. Näiden käytöstä ylemmät säädyt pitivät moraalittomana. Tilattoman väestön keskuudessa vallitsi suorasukaisempi ja luonnollisempi suhtautuminen seksuaalisuuteen. Nämä taloudellisissa vaikeuksissa ja ahtaissa ja kurjissa asunnoissa elävät parit varmasti myös halusivat tiettyssä elämänvaiheessa tyytyä jo olemassa olevaan lapsilukuun eikä enää hankkia lisää lapsia. Notkola (1989, 157) toteaa, että vaikka esitransitionaalisenä aikana ei ollut tavallista pyrkiä tietyn luonnollisen hedelmällisyyden mukaista lapsilukua pienempään määrään, ei ilmeisesti tietoisena ihanteena ollut kovin runsaskaan lapsijoukko. Avioparien toivomalla lapsiluvulla oli todennäköisesti jonkinlainen raja, jota ei olisi haluttu ylittää.

1800-luvun alkupuolella naista kohti syntyi keskimäärin viisi lasta ja lapsiluku säilyi suunnilleen tällä tasolla ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkuun saakka. Keskimääräinen lopullinen lapsilukutavoite ei ollut ainakaan tätä suurempi. Kuitenkin naiset synnyttivät selvästi enemmän lapsia kuin heidän keskimääräinen lapsilukunsa osoittaa, koska lapsikuolleisuus oli korkea. Jos otetaan huomioon, että 15–20 prosenttia naisista oli



Kuva 3. Pieni perhe oli monen parin ihanteena

tuolloin lapsettomia (naimattomia ja naimisissa olevia lapsettomia), merkitsee se, että äitiä kohden syntyi tuolloin keskimäärin kuusi lasta (Kartovaara 1999, 17). Lisäksi imeväiskuolleisuuden vaikutus kokonaishedelmällisyyteen oli 1800-luvulla merkittävä. Kun sen vaikutus kokonaishedelmällisyyteen otetaan huomioon, jäi lasten luku naista kohti noin viidesosan pienemmäksi (Gissler 2003, 555).

Yhteiskunnissa, joissa ihmisillä ei vielä ole käytettävissään luotettavia ehkäisyvälineitä, mutta joissa kuitenkin jo halutaan vaikuttaa lasten määrään, on lapsilukuihanne yleensä pienempi kuin se lopullinen lapsiluku, mihin aviopari päätyy (Hawthorn 1970; Ritamies ja Visuri 1975). 1800-luvun yhteiskunnassa ei halu lapsilukuun vaikuttamiseen kuitenkaan ollut kovin voimakas, koska ristiriitaiset

motiivit vaikuttivat ihmisten elämässä. Voitaneen olettaa, että naisten keskimääräinen lapsilukuihanne ei ollut ainakaan viittä lasta suurempi siinä elämänvaiheessa, kun lapsia ei olisi enää haluttu lisää. Kohtuullisen kokoinen, noin 3–5 lapsen perhe tuntuisi todennäköiseltä. Tätä käsitystä tukee esimerkiksi Pelkosen (1931, ks. Helsti 2000, 224) käsitys siitä, että muutaman lapsen saaminen oli parien tavanomaisin toive. Myös Starck-Arolan (2001, 14–15) vuosia 1816–1966 koskevan arkistoaineiston pohjalta tekemä havainto vahvistaa melko pienen lapsiluvun ihannetta. Hän totesi naisten toivoneen ”perinteisessä Suomessa” vain kahta lasta. Samoin Pitkäsen (1983, 16) toteamus siitä, että esiteollisessa Euroopassa avioparien keskimääräinen aikuisikään eläneiden lasten määrä oli ainoastaan 3–4 lasta, osoittaa parien lapsilukutavoitteiden olleen yleensä varsin kohtuulliset.

Wariksen (1999, 63–64) havainnot monilapsisten perheiden verrattain vähäisestä esiintymisestä 1800-luvun alkupuolella Ruokolahdella ovat myös osoituksena lapsilukutavoitteiden kohtuullisuudesta. Yli puolessa kaikista kotitalouksista oli 2–5 lasta. Tällaisia oli. Laajat kotitaloudet olivat harvinaisia jo 1820-luvulla ja muuttuivat vuosisadan loppua kohti mentäessä yhä harvinaisemmiksi. Etenkin varattomissa perheissä oli vähän lapsia. Ilmeisesti perheen pienuuteen oli osuutensa näissä perheissä suurella lapsikuolleisuudella.

Väestöryhmittäin onkin varmasti ollut lapsilukutavoitteissa eroavuuksia. Riddle (1997, 21) päätteli keskiaikaisesta väestöprofiilista, että talonpojilla on täytynyt jo tuolloin olla jonkinlainen arvio siitä, kuinka monta lasta he voisivat elättää käytössään olevien resurssien perusteella. Osalla heistä lapsilukuihanteen on täytynyt olla melko pieni. Keskimääräisen naista kohti syntyneen lapsiluvun alle piiloutuu se tosiasia, että 1800-luvun loppupuolella oli ilmeisesti jo hyvin pieniä perheitä, perheitä, joissa oli korkeintaan yksi elossa oleva lapsi. Ainakin Britanniassa todettiin etenkin melko myöhään avioliiton solmineilla korkeintaan yhden lapsen perheiden osuuden kasvaneen 1890-luvun 15 prosentista vuosiin 1900–1909 mennessä jo 25 prosenttiin (Anderson 1998, 178).

Koska myös Suomessa avioitumisikä oli korkea, pienet perheet eivät olleet harvinaisia 1800-luvulla. Esimerkiksi Lindgren (1984, 86) totesi 1–2 lapsen perheiden osuuden kasvaneen 1800-luvun puolivälin jälkeen Pohjan kunnassa. Pääasiassa teollisuustyöväestöä käsittävässä aineistossa oli lapsiperheistä 11 prosenttia pieniä 1860-luvulla, mutta 1890-luvulle tultaessa osuus oli jo 44 prosenttia. Maataloustyöväen joukossa pienten perheiden osuus oli selvästi vähäisempi. Sysmässä 1–2-lapsisten perheiden osuus kohosi vastaavana ajanjaksona vain 4 prosentista 14 prosenttiin. Kaupungissa pieniperheisyys oli verrattain yleistä jo 1800-luvun alkupuolellakin. Haminassa teollisuus-, käsityöläis- ja palveluammateissa toimivien perheistä oli noin neljäsosa pieniä jo ennen 1860-lukua, jolloin osuus supistui viidesosaan. Myöhemmin pienten perheiden osuus kasvoi ja 1880-luvulla niitä oli 40 prosenttia lapsiperheistä.

On kuitenkin vaikea sanoa, oliko näissä pienissä perheissä lapsilukutavoitekin pieni, vai oliko kysymys siitä, ettei lapsia saatu niin paljon kuin toivottiin. On mahdollista, että joillakin pareista myöhäinen avioitumisikä oli osittain tietoinen valinta, jolla perhekoko haluttiin pysyttää pienenä. Yleistä se tuskin oli. Todennäköisimmin avioliittoa ei taloudellisista syistä ollut mahdollista solmia aiemmin. Lapsettomuus tuskin oli tuohon aikaan parien tavoitteena. Samoin osa pareista varmasti halusi saada enemmän kuin 1–2 lasta, mutta joutui tyytymään tavoitettaan pienempään lasten määrään. Kurjissa oloissa raskasta työtä tekevät naiset kärsivät monenlaisista vaivoista. Niiden ja vaikeiden synnytysten seurauksena lasta ei enää toiveista huolimatta kuulunut. Suuresta imeväiskuolleisuudesta myös johtui, että silloinkin kun lapsia syntyi useampia, eloon jäi haluttua vähemmän.

Vaikka yhtä hyvin sivistyneistön kuin kansankin naiset kärsivät liian tiheistä raskauksista ja pelkäsivät synnytyksiä, olivat hyvin toimeentulevien mahdollisuudet elättää suurta perhettä kuitenkin erilaiset kuin usein lähes kurjuudessa elävien maataloustyöläisten ja kaupunkien työväen. Liljeströmin (1973, 36–41) mielestä ruotsalaisessa yhteiskunnassa oli 1800-luvulla tilattoman väestön perhekoon ihanne pienempi kuin maata omistavien. Työnsaannin takia tilattomat joutuivat vaihtamaan asuinpaikkaa, jolloin suurta perhettä oli mahdotonta kuljettaa mukana. Lisäksi asunnot olivat ahtaita, lapsikuolleisuus korkea ja aviottomat synnytykset yleisiä.

Suomessa yhteiskunta säilyi maatalousvaltaisena pidempään kuin Ruotsissa, ja siten maaseudun liikaväestön muutto kaupunkeihin oli vielä 1800-luvulla verrattain vähäistä. Vuosisadan parina viimeisenä vuosikymmenenä Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle muodostuneella työväestön asuntoalueella, missä suuri määrä ihmisiä asui yhden huoneen asunnoissa (kts. Waris 1932), ei ilmeisesti myöskään toivottu suurta perhettä. Tuntuu todennäköiseltä, että köyhissä perheissä raja, jota enemmän lapsia ei enää olisi haluttu, tuli esiin nopeammin kuin rikkailla. Heikoissa taloudellisissa oloissa elävät äidit varmasti pitivät ainakin salaisena ihanteenaan pientä lapsilukua varakkaampien ehkä toivoessa useampiakin lapsia.

Voitaneenkin yhteenvedonomaaisesti todeta, että esitransitionaalisen ajan ihmiset ilmeisesti joutuivat kamppailemaan omantuntonsa kanssa mikäli halusivat pienehkön perheen. Kirkon vaikutusvalta ihmisiin oli suuri ja henkilökohtaisessa elämässä oli vaikea poiketa sen opetuksista. Tuon aikakauden ihmiset halusivat yleensä elää yhteiskunnan normien mukaista elämää. Uskonnollisten ihmisten, etenkin uskonnollisiin herätysliikkeisiin kuuluvien, lapsiluvun suunnittelu tuskin oli mahdollista. Yhteiskunnassa vallitsevien käsitysten kanssa ristiriidassa oleminen edellytti voimakasta omaa tahtoa eikä ehkä kovinkaan vankkaa uskonnollista vakaumusta.

Kirkon opetukset alkoivat ensimmäisinä menettää merkitystään sivistyneistössä, joten onkin ymmärrettävää, että sen piirissä oli pareja, jotka olivat muita valmiimpia 1800-luvun

loppupuolelta lähtien aloittamaan tietoisien perhesuunnittelun raskaaksituloa ennalta estämällä. Myös kaupungeissa asuvat alkoivat maaseudulla eläviä yleisemmin asettaa tavoitteekseen pienen perheen, koska uudet näkemykset lapsilukuun vaikuttamisesta tulivat esiin ensimmäisinä kaupungeissa. Maattoman väestön keskuudessa tiedetään muista yhteiskuntaluokista poiketen usein eletyn virallisista normeista riippumatonta elämää. Surkeissa oloissa elävät naiset olisivat varmasti olleet valmiita tavoittelemaan pienehköä lapsilukua, mikäli heillä olisi ollut aavistus siitä, että tavoite olisi mahdollista toteuttaa.

2.5. Oliko ihmisillä lapsilukutavoitteiden toteuttamiseen tarvittavaa tietoa?

Lapsilukuihanteiden toteuttamiseksi aviopareilla on oltava tietoa sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisystä. Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa elävien ihmisten edellytyksiä toteuttaa mahdolliset lapsilukutavoitteensa joudutaan tässä pohtimaan lähinnä vain erilaisista tiedoista päättelemällä, koska tutkimustietoa ei juuri ole saatavilla. Tuon ajan yhteiskunnassa jo ehkäisykeinoista puhuminenkin oli usein mahdotonta (Nieminen 1993, 47).

Ihmisillä sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä olevaa tietoa tarkastellaan kiinnittämällä huomiota sekä kirjallisista lähteistä saatuun että suusanallisena välittyvään tietoon. Pohditaan missä elämänvaiheessa eri väestöryhmiin kuuluvat ihmiset olisivat tarvinneet tietoa sukupuoliasioista, mistä he olisivat voineet tietoa saada ja minkälaisena heidän tiedontasoaan voidaan pitää. Tiedontason arvioiminen jää vain viitteelliseksi. Lähinnä voidaan kuvata, minkälaista tietoa yhteiskunnassa yleensä oli ihmisten saatavilla.

2.5.1. Missä elämänvaiheessa olisi tarvittu tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä?

Esitransitionaalisen ajan yhteiskunta edellytti sukupuolielämän alkavan vasta siinä vaiheessa, kun pari solmi avioliiton ja aloitti lasten hankinnan. Siksi voidaankin olettaa, että tietoa ehkäisystä olisi tarvittu lähinnä vasta silloin, kun aviopari halusi pidentää lastensa syntymäetäisyyksiä tai ei halunnut enää lisää lapsia. Tilanne oli kuitenkin erilainen. Monet nuoret olivat alttiina raskaaksitulolle jo pitkään ennen avioitumistaan. He olisivat tarvinneet tietoa ehkäisystä jo ennen kuin varsinaisesti voidaan puhua lapsiluvun suunnittelusta tai lopulliseen lapsilukuun vaikuttamisesta.

Naiset tulivat sukukypsiksi 1800-luvun talonpoikaisyhteiskunnassa nykyistä myöhemmin. Kuukautisista tosin tiedettiin vuosisadan alkupuolella vähän. Niihin liittyi paljon mystisyyttä. Vasta vuonna 1863 kuukautiset osattiin lääketieteessä yhdistää munasarjoihin ja

niiden eritteisiin. Kuukautisten keskimääräisen alkamisiän on arvioitu 1800-luvulla olleen 17 vuotta (Otavan Suuri Ensyklopedia 12, 4558). Itse asiassa tyttöjen oli mahdollista mennä vuoden 1734 lain mukaan jo 15-vuotiaana naimisiin. Avioliiton solmiminen kuitenkin edellytti sukukypsyyttä, joten käytännössä naimisiin meno tapahtui myöhemmin.

Miesten avioitumisikä oli lain mukaan 21 vuotta, mutta avioliittoja solmittiin usein erivapauksin jo nuorempina. Käytäntö oli 1900-luvulle asti sellainen, että jos pojalla oli tilan osa tai torpan paikka viljeltävänään tai vakituinen palveluspaikka tai ammatti, hän voi mennä jo 18-vuotiaana naimisiin (Nieminen 1993, 17). 1870-luvun loppupuolella miehet avioituivat keskimäärin 26.6 vuoden ja naiset 23.9 vuoden iässä. (Strömmer 1969, 44). Puolisoiden välinen ikäero kuitenkin vaihteli ikäryhmittäin. Säätyläismiehet solmivat avioliiton noin 30- 31 -vuotiaina aina 1870-luvulla syntyneiden ikäluokkaan asti. Sen jälkeen ikä alkoi laskea. Naiset avioituvat keskimäärin kuusi vuotta nuorempina (Häggman 1994, 88). Kansan keskuudessa puolisojen välinen ikäero oli kuitenkin pienempi. Työväestöön kuuluvat miehet saattoivat avioitua jopa naisia nuorempina. Tampereella mm. vuosina 1866–70 syntyneiden miesten keskimääräinen avioitumisikä oli 26 vuotta ja naisten 27.5 vuotta (Markkola 1994, 48–49).

Sukukypsyyden saavuttamisen jälkeen nuoret, etenkin palvelusväkeen ja työväestöön kuuluvat, joutuivat elämään kymmenen–viisitoistakin vuotta ennen kuin voivat mennä naimisiin ja sukupuolielämä saattoi varsinaisesti alkaa. He joutuivat ts. olemaan pitkään alttiina raskaaksitulolle, sillä huolimatta yhteiskunnassa vallitsevasta normista esiaviollinen yhdyselämä ei ollut harvinaista. Tosin eri yhteiskuntaluokkaan kuuluvien kesken oli tässäkin suhteessa selviä eroja.

Aiempina vuosisatoina talonpoikaisyhteiskunnassa avioituttiin yleensä samassa yhteiskunnallisessa asemassa olevan kanssa. Naimista alemmasta samoin kuin myös ylemmstä yhteiskuntaryhmästä pidettiin sopimattomana (Nieminen 1993, 19). Myöhemminkin näin on ilmeisesti ollut ainakin talon saavan vanhimman pojan kohdalla. Erisäätyisten nuorten seurustelua kuitenkin esiintyi, vaikka talolliset eivät sitä hyväksyneet. Pohjola-Vilkunan (1995, 92–93) mukaan naiminen tulee ymmärtää paitsi avioliittoon johtaneena seurusteluna myös avioliittoon johtamattomana seksuaalisuhteena.

Tietoa ehkäisystä olisivat eniten tarvinneet palveluksessa olevat nuoret naiset ja tietenkin myös talouteen kuuluvat miehet. Talollisten taloudet olivat suuria ja usein talvisaikaan pirteissä nukkui paljon väkeä. Vaikka emännän tehtäviin kuului pitää silmällä palvelusväen siveellisyyttä, ei tämä aina kuitenkaan ollut mahdollista. Kun kesällä palvelusväki ja yleensä nuoriso nukkui aitoissa ja ulkorakennuksissa ja muutenkin liikuttiin enemmän ulkosalla, piikojen oli vaikea välttyä seksuaaliselta lähentelyltä. He saivat ennen kaikkea varoa talollista tai hänen poikaansa (Pohjola-Vilkuna 1995), mutta myös renkien ja talossa poikkeavien kulkumiesten taholta nuoret naiset olivat vaarassa tulla raskaaksi. Kaupunkitalouksissakaan palvelustytön koskemattomuus ei ollut turvattu.

Vaikka talonpoikaisyhteiskunnassa tyttöjen ja poikien mahdollisuudet jatkuvaan seurusteluun olivat päiväsaikaan vähäiset, heillä oli kuitenkin tilaisuuksia, joissa he voivat tavata toisiaan ja myös mahdollisuuksia joutua alttiiksi raskauksille. Tutustumismahdollisuuksia nuorille tarjosivat kirkkomatkat, kyläjuhlat, juhannuskokot ja markkinamatkat, kyläkeinut ja perhejuhlat. Perinteisesti syksyisin vietettiin myös naimajuhlia. Rajujen leikkien lisäksi oli työntekoa mutta myös yöstelyä. Tyttö ja poika makasivat yön vierekkäin seurustelutarkoituksessa. (Nieminen 1993, 20).

Yöjalassa käynti oli yleinen kansantapa Raja-Karjalaa lukuunottamatta koko maassa. Etenkin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla poikajoukot kiersivät tyttöjen aitoissa ja luhdeissa, Hämeessä ja Satakunnassa sen sijaan yksittäisyöstely oli yleisempää kuin Pohjanmaalla (Nieminen 1993, 20). Päivärinnan (1905, 7–10) kuvauksessa Pohjanmaan siveellisyysoloista todetaan, että yöjuoksut olivat nuorten miesten tapa etsiä itselleen puolisoa. Vanhemmankin väen mielestä ne olivat paikallaan. Yöjuoksu ei ainakaan alunperin tapahtunut epäsideellisessä tarkoituksessa. Päinvastoin oltiin niin häveliäitä, ettei haluttu antaa muiden tietää, että hankkeissa oli aviopuolison katsominen. Uskonnollinen mieli oli kansassa vallalla. Epäsideellisiä ihmisiä halveksittiin. Kuitenkin Päivärinta toteaa, että ”raketut avioliitot saivat usein varhaisia”. Kun tyttö ja poika olivat kerran keskenään sopineet ja toisilleen lupauksensa antaneet, uskoivat he niin ehdottomasti toisiaan, etteivät enää voineet itseään hillitä, vaan ”antoivat itsensä toisiensa valtaan”. 1800-luvun loppua kohti tilanne kuitenkin Päivärinnan mielestä huononi. Kun herännäisnuoria yritettiin kovan kurin avulla estää tapaamasta suruttomia nuoria, nämä aikuistuttuaan ”katkaisivat kahleensa ja makasivat toistensa kanssa ja synnyttivät epäsideellisuutta”. Esiaviolliset raskaudet tosin kanavoituivat pääasiassa avioliittoon.

Löfström (1999, 138–139; 191) kuitenkin pitää yöstelystä annettua kuvaa liian hyväuskoisena. Ainakin normien tasolla pidettiin pienyhteisössä yleensä pahana yöstelyssä harjoitettua seksiä. Samoin pidettiin huolta, että oman yhteisön ulkopuolelta tulleet naistennaurattajat eivät päässeet touhuilemaan kylän naisten kanssa. Neitsyys ei ilmeisesti ole ollut maatalousyhteiskunnassa elämää suurempi asia, vaikka monet ovat sitä pitäneet myönteisenä asiana. Kun hääparia saatettiin erityisin menoin häävuoteeseen, ei sillä korostettu morsiamen neitsyyttä vaan haluttiin varmistaa lasten saanti.

Työväestöön kuuluvat nuoret olisivat myös tarvinneet tietoa sukupuoliasioista, sillä he elivät usein jo nuoresta itsenäistä elämää. Kuitenkaan tehtaan työt eivät joutuneet elämään samanlaisessa alistussuhteessa kuin talojen piit. Heillä oli yleensä mahdollisuus asua tehtaan asunnoissa. Pidättyminen seksuaalisesta kanssakäymisestä oli siten heille jonkin verran helpompaa kuin sekä maaseudulla että kaupungeissa palveluksessa olevilla nuorille naisille (Markkola 1994).

Nuorten säätyläisnaisten ehkäisyntuntemuksen tarvetta vähensi se, että heihin kohdistuivat tiukemmat koskemattomuuden vaatimukset kuin maatalousväestöön. Monet heistä menivät naimisiin täysin tietämättöminä seksuaalisista asioista, edes sukupuoliyhteydestä he eivät olleet selvillä. Säätyläisnaiset olivatkin harvoin raskaana avioliiton solmiessaan. Tosin he avioituivatkin muihin yhteiskuntaluokkiin kuuluvia nuorempina. Pohjola-Vilkunan (1995, 99) mukaan esimerkiksi Saarijärvellä luvaton sukupuolielämää ei havaittu lainkaan sivistyneistön maailmassa. Joko säätyläiset elivät absoluuttisen sukupuolinormiston mukaisesti tai yhteisön kontrolli ei ulottunut heihin. Säätyläismiehet sen sijaan olisivat olleet ehkäisy tiedon tarpeessa, koska he menivät hyvin myöhään naimisiin ja esiaviolliset suhteet hyväksyttiin heidän kohdallaan melko yleisesti. Heidän pistäytymiseensä prostituoitujen luona suhtauduttiin ymmärtämyksellä.

Varsinaisesti lapsiluvun suunnittelussa tarvittavan ehkäisy tiedouden tarve tuli ajankoh- taiseksi siinä avioliiton vaiheessa, jolloin perheen lapsiluku alkoi lähennellä toivottua määrää. Lapsen synnyttäminen alkoi heti naimisiin menon jälkeen osan naisista ollessa raskaana jo avioliittoa solmittaessa. Kaikki halusivat saada lapsia, mutta vaikeissa talou- dellisissa oloissa eläville tai terveydeltään heikoille naisille synnyttäminen alkoi tuntua vaikealta aiemmin kuin hyvin toimeentuleville ja terveille naisille. Tässä elämänvaiheessa keinot lapsilukuun vaikuttamiseksi olisivat olleet tarpeen. Yhteiskunnassa vallitsevien suurehkoa perhettä kannattavien normien ja naisten omien käsitysten välinen ristiriita sai kuitenkin monet jatkamaan synnyttämistä vielä silloinkin, kun he jo katsoivat lapsi- lukutavoitteensa täyttyneen.

2.5.2. Mistä oli mahdollista saada tietoa sukupuoliasioista?

Tarkasteltaessa sitä, mistä nuoret ja avioparit olisivat voineet halutessaan saada 1800-luvun yhteiskunnassa tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä, kiinnitetään huomiota kirjallisiin ja suullisiin tietolähteisiin. Kirjallisina tietolähteinä tarkastellaan esimerkiksi kauno- ja tietokirjallisuutta, opas- ja valistuskirjoja sekä sanoma- ja aikakauslehtiä. Suullisen tiedon lähteitä ovat tuolloin voineet olla mm. lääkärit, kätilöt ja sairaanhoitajat, vanhemmat ja sisarukset, ystävät ja naapurit sekä erilaiset koulut ja opintopiirit. Myös sukulaisten ja ystävien välistä vilkasta kirjeenvaihtoa voitaneen pitää suullisena tiedon välittymisenä.

Kirjallinen tieto

1800-luvun alkupuolen sääty-yhteiskunnassa elävillä, ruotsia taitamattomilla ihmisillä ei juuri ollut mahdollisuutta saada kirjallista tietoa sukupuoliasioista. Suomenkielistä kirjallisuutta oli olemassa vähän ja se oli lähinnä uskonnollista. Sivistyneistöllä oli kuitenkin mahdollisuus saada ulkomaisen kirjallisuuden perusteella tietoa mm. relatiivisen sukupuolimoraalin leviämisestä Euroopassa. Varsinkin Ranskasta levisi seksuaalista vapautta julistavaa tuotantoa maahamme mm. George Sandin kirjojen välityksellä (Nieminen 1951).

Suomessa vallinnut yhtenäiskulttuuri alkoi hitaasti murentua 1840-luvulta lähtien ja siihen oli Jallinojan (2000, 24) mukaan merkitystä avioliitolla. Länsimaaisessa kulttuurissa vuosisatoja vallinnut romanttisen rakkauden kausi sai 1800-luvulla rinnalleen romanssin. Kun aiemmin erisäätyisten välinen rakkaus oli kiellettyä ja päättyi tarinoissa usein kuolemaan, oli romanssilla onnellinen loppu. Sosiaalista järjestystä ylläpitäviä sääntöjä uhmanneet rakastavaiset saivat toisensa avioliitossa, ei vain lupana olla lopultakin yhdessä.



Kuva 4. Genoveva viihdelukemisto oli kansan rakastamaa massaviihdettä

Vaikka yhteiskunnassa ei hyväksytty erisäätyisten avioliittoja, saivat ihmiset romanssikirjallisuuden ja satujen avulla näistä uusista ajatuksista tietoa. Sadoissa sensuroitiin seksuaalisia osia ja lisättiin niihin kristillisiä ilmauksia. Niissä korostettiin patriarkaalisia piirteitä, koska ihmisten haluttiin niitä lukevan. Satuja ja romanssikirjallisuutta ilmestyiikin runsaasti (Jallinoja 2000, 24–25). Myös Apo (1995, 55) katsoo tavallisen kansan keskuuteen levinneen romanttista massaviihdettä halpoina painoksina. Tästä on esimerkkinä mm. Aleksis Kiven Seitsemässä veljeksessä Aapon kertoma tarina kahdesta rakastavaisesta, jotka neidon isä surmasi (Kivi 1931, 96–100).

Sivistyneistö rupesi arvostelemaan julkisesti kirkkoa ja alkoi määritellä uudelleen perhekäsitystä ja sukupuolten välistä suhdetta. Avioliittoon ja perheeseen alettiin suhtautua uudella tavalla.

Ruotsista Suomeen levisivät 1840-luvulla erityisesti C. J. L. Almqvistin käsitykset vapaista suhteista ja avioerosta. Ne herättivät paljon huomiota ja saivat ihmiset keskustelemaan perheestä, avioliitosta, naisemansipaatiosta ja sosialismista. Nämä teemat tulivat esiin myös 1800-luvun kaunokirjallisuudessa mm. Minna Canthin, August Strindbergin ja Henrik Ibsenin tuotannossa (Räisänen 1995, 37–38). Naisillekaan nämä ulkomaisessa

kirjallisuudessa esitetyt käsitykset eivät olleet vieraita. Vaikka he saattoivat julkisesti lukea moraalisia romaaneja, salaisesti he kuitenkin lukivat moraalittomia. (Rajainen 1973, 12).

Maalaisväestö tunsi ennen kaikkea uskonnollista kirjallisuutta. Kun esimerkiksi selvitetiin minkälaisia kirjoja ihmiset jättivät kuollessaan jälkeensä, havaittiin Iisalmen pitäjässä vuosina 1808–1870 kirjojen olleen pääasiassa uskonnollista kirjallisuutta, ennen kaikkea Raamattuja, virsikirjoja ja katkismuksia. Kuitenkin perunkirjoissa oli myös ryhmä ”lähemmin mainitsemattomia kirjoja”, joiden arvioidaan olleen lähinnä arkkiveisuja. Kirjojen pienestä koosta ja halvasta hinnasta lieenee johtunut, että perunkirjojen laatijat eivät ole luetelleet niitä nimeltä (esim. Tamelander 1942).

Norjalaisten kirjailijoiden ajatukset levisivät Suomeen erityisesti teatterin välityksellä. Helsingissä esitettiin vuonna 1880 Kansallisteatterissa Ibsenin Nukkekotia ja vuonna 1883 Ruotsalaisessa teatterissa Gengangere (Kummittelijoita) ja vuonna 1888 Björnsonin Hansikas-näytelmä Suomalaisessa teatterissa. Avioeroa ja seksuaaliongelmia sekä kaksinaismoraalia käsittelevät näytelmät herättivät kritiikkiä ja keskustelua. Kun ihmiset lukivat lehtiarvosteluja ja keskustelivat näytelmistä keskenään, heidän kiinnostuksensa ilmeisesti heräsi muita samantapaisia teoksia kohtaan. Myös ruotsalaisilla aikakauslehdillä oli Suomessa lukijoita. (Rajainen 1973, 13–14).

Suomalaiset kirjailijat olivat myös lukeneet ulkomaisten kirjailijoiden teoksia ja saaneet niistä vaikutteita omaan kirjoittamiseensa. Yleensä he kannattivat absoluuttista sukupuolimoraalia. Frederika Runeberg mm. sivusi 1850–1860-lukujen taitteessa myös seksuaalikeskustelusta piilottaen sanottavansa koristeelliseen asuun. ”Pensionaattikoulussa ompelin koko vuoden häiveompelutaulua, jossa seisoivat mamselli, Lotta-niminen, niin kuin opettajatar sanoi, ja hän seisoivat haudalla, joka kuului olevan hänen rakastajansa, Werther-nimisen.” (Runeberg 1985, 82).

Hänen jälkeensä monet naiskirjailijat mm. Minna Canth sen sijaan käsittelevät realistisemmin siveellisyyskysymyksiä (Rajainen 1973). Canth mm. totesi naiskysymyksestä: ”Arvellaan, että siveellisyys maailmasta häviää naisen vapauttamisen kautta. Peljätään, että naisen siveelliset käsitteet tulisivat yhtä epäselviksi ja löyhiksi kuin miehen, jos ulkonainen pakko, joka häntä tähän saakka on rajojen sisällä pitänyt, poistettaisiin. Päinvastoin.” ”Ei ole miehellä pienintäkään oikeutta huonoon elämään enemmän kuin naisellakaan. Tuomio ja rangaistus olkoon yhtä ankara toiselle kuin toisellekin” (Valvoja-lehti 1883, ks. Jantti 1963, 94–95).

Vaikka etenkin ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat saivat kirjoista ja lehdistä tietoa uusista avioliittoon ja sukupuolimoraalin liittyvistä näkemyksistä, varsinaista tietoa sukupuoliasioista ja etenkin syntyvyydensäännöstelystä he eivät niistä löytäneet ennen vuosisadan loppupuolta. Tuolloin nämä asiat alkoivat kohota keskustelun kohteeksi.

Sivistyneistöhän oli jo 1860-luvulta lähtien alkanut suhtautua välinpitämättömämmin uskontoon, tavallisen kansan kristillisyyden sijaan oli syventynyt herätysliikkeiden ansiosta. Asutuskeskuksista uudet elämänmuodot alkoivat tunkeutua seuraavina vuosikymmeninä myös maaseudulle, jossa alettiin luopua vanhoista tavoista ja uskomuksista. Ruotsinkielisissä piireissä alettiin arvostella naisen alistettua asemaa ja kaksinaismoraalia (Nieminen 1951, 15–16).

Aluksi keskustelua käytiin sivistyneistön piirissä, mutta 1800-luvun loppupuolella siitä tuli kansankasvatusprojekti, jossa uudenlaisia ajatuksia alettiin levittää myös alempiin yhteiskuntaluokkiin. Kun keskustelu avioliitto- ja sukupuolimoraalista vilkastui 1880-luvun puolivälistä alkaen, tämä merkitsi myös avioliitto- ja seksuaalivalistuskirjallisuuden kasvua. Jo 1860-luvun puolivälistä lähtien ilmestyi myös suomenkielisiä perhe-elämää käsitteleviä oppaita. Ensimmäiset oppaat käsitelivät kristillistä perhe-elämää, mutta 1880-luvulta ruvettiin julkaisemaan myös lääkäreiden kirjoittamia terveysoppaita. Niistä saatiin tietoa kummankin sukupuolen fysiologisista ja biologisista erityisominaisuuksista. Oppaissa annettiin aviopuolisoille runsaasti ohjeita kuinka sukupuolielämä tuli järjestää (Räisänen 1991, 5).

Ennen 1900-lukua ilmestyneissä sukupuoli- ja siveellisyyskasvatus- ja -valistuskirjallisuusoppaissa oli Niemisen (1951, 377–378) mukaan vain yksi, Björnson Björnstjernen ”Engifte och Månggifte”, jossa ehkäisykeinot hyväksyttiin. Hakalan (2000, 5) mukaan ensimmäinen suomenkielinen sukupuolivalistuskirja, jossa suhtauduttiin myönteisesti lapsiluvun rajoittamiseen, oli ruotsalaisen lääkärin Alice Stockmanin ”Siitinelo ja avioliitto”. Kirjassa ei Niemisen mielestä kuitenkaan hyväksytty ehkäisykeinoja. Kun joissakin oppaissa kuitenkin otettiin ehkäisymenetelmiin kantaa, vaikkakin kielteisesti, on se ehkä havahduttanut ihmiset huomaamaan, että raskauksia voidaan myös ehkäistä.

Kristillistä perhe-elämää käsittelevien avioliitto-oppaiden lisäksi annettiin jo vuonna 1869 yhdessä oppaassa varoituksia ”itsesaastutuksesta, nuorukaisten vaarallisemmasta vihollisesta” (Kapff 1869, 12–18). Stuttgartilainen lääkäri toteaa ”itsesaastutuksen kautta menetettävän ruumiin parhaimmat nesteet ja voimat, aiheutetaan epäluonnollista liikakiihotusta hermoissa, jota seuraa vaarallisin hervakkuus ja heikkous niissä. Seurauksena on myös joukko tauteja ja epäjärjestystä ruumiissa ja myös epäjärjestystä sielussa”. Myöhemmin ilmestyneissä opaskirjoissa tuntuukin itsesaastutus olevan tärkein asia, mistä nuorisoa varoitettiin. Sukupuoliasioihin ja ehkäisyyn liittyvissä asioissa ei katsottu olevan tarvetta nuorisoa valistaa.

Suomessa ja Pohjoismaissa käytiin sanoma- ja aikakauslehdissä laajaa yhteiskunnallista keskustelua 1880-luvulta lähtien ja tämä teema tuli näkyviin myös kaunokirjallisuudessa. Tähän liittyi myös populaarilääketieteellisten seksuaalivalistusoppaiden ilmestyminen. Kirjoitettiin kaksinaismoraalista, esiaviolisista suhteista, prostituutiosta, aborteista,

sukupuolitaudeista ja aviottomista lapsista. Samoin käsiteltiin avioeroja, lasten kasvulosuhteita, alkoholismia sekä syntyvyydensäännöstelyä ja sallittuja ehkäisykeinoja (Räisänen 1991, 6).

Populaarilääketieteellinen kirjallisuus voitiin Räisäsen (1991, 6) mukaan jakaa kahteen traditioon: kristillisluonnontieteelliseen ja empiristisluonnontieteelliseen. Edellisessä nähtiin avioliitto ja sukupuolten välinen suhde Jumalan asettamana, ikuisesti voimassa pysyvänä järjestyksenä. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvissa kirjoissa vedottiin yksinomaan luonnontieteen saavutuksiin. Miesten ja naisten välisenä ihanteellisimpana elämänmuotona pidettiin heteroseksuaalista avioliittoa. Sukupuolten välistä suhdetta legitimoitiin miesten ja naisten erilaisilla ominaisuuksilla.

Vuosisadan loppupuolella käytiin myös sanoma- ja aikakauslehdissä keskustelua lapsirajoituksesta. Mm. ruotsalaisen Knut Wicksellin 1880-luvulla esittämät ajatukset levisivät sanomalehtien välityksellä myös Suomeen. (Hakala 2000, 5). Terveystieteiden lehdessä alkoi 1800-luvun loppupuolella Suomen ensimmäinen systemaattinen lääkiripalsta, jossa Konrad Reijo Waara vastasi lehteen lähetettyihin kirjeisiin (Halmesvirta 1998).

Räisäsen (1995, 18) vuosina 1865–1910 tarkasteleman avioliitto- ja seksuaalivalistus-kirjallisuuden perusteella näyttää siltä, että oppaita ilmestyi ennen 1880-lukua vain viisi kappaletta eli 2 prosenttia kaikista tuona ajanjaksona julkaistuista oppaista. 1880-luvulla niitä ilmestyi 16 prosenttia ja seuraavalla kymmenluvulla 25 prosenttia. Valistuskirjallisuus painottui 1900-luvun ensimmäiseen vuosikymmeneen, jolloin kaikista vuosina 1865–1910 ilmestyneistä 191 oppaasta julkaistiin 57 prosenttia

Lapsiluvun rajoitusta koskevia tutkimuksia ei juuri ole olemassa 1800-luvulta. Ainoastaan kahdessa julkaisussa asiaa kosketeltiin. Tallqvistin vuonna 1886 ilmestyneessä väitöskirjassa tarkasteltiin tilastollisia tutkimuksia aviollisen hedelmällisyyden alenemistaipumuksista ja vuonna 1892 Ignatius julkaisi kirjoituksen malthusilaisuudesta ja sen suhtautumisesta väestökysymykseen (ks. mm. Nieminen 1941, 57). Tallqvist (1886) piti ”aviollista varovaisuutta” merkinä sivistystason noususta, mutta ei puolustanut ehkäisykeinojen käyttöä. Yhdyntöjen määrää rajoittamalla voitiin toteuttaa ”aviollista varovaisuutta” (Hakala 2000, 5). Kuitenkin myöhemmin tehdyt tutkimukset valottavat jossain määrin tuon ajan ihmisten lapsilukuun liittyviä ajatuksia ja tavoitteita.

Suullinen tieto

Tilattoman väestön keskuudessa suullinen perinne eli rehevää elämäänsä. Kansan keskuudessa kiersi satuja ja tarinoita. Länsi-Euroopasta siirtyi Ruotsin kautta Suomeen jo varhain balladeja ja romansseja, jotka käsitelivät ritarien ja linnanheitojen rakkautta. Samoin reki- ja piiritanssilauluja levisi kansan keskuuteen. Niiden aiheena oli usein nuorten rakkauselämä eri muodoissaan. Laulut olivat usein ylimielisen huolettomia: ”Niin

kauan minä tramppaan tämän kylän raittia, kun kenkäni pohjat kestää. Ja rakastelen ketä mä tahdon, ja ämmät ei voi estää”. Joukossa oli myös tunteellisia, kaihoa ja yksinäisyyttä tai riemua kuvastavia lauluja. 1800-luvun puolivälistä levisi myös laajoja kertovia runoja arkkivirsinä kansan pariin (Tarkiainen 1934, 54-56).

Virallinen sukupuolimoraali ja tavallisen kansan elämäntähtäntö törmäsivät vastakkain. Nousiainen (1990,163) katsookin, että eri väestöryhmiin kuuluvat ihmiset tulkitsivat kulttuurin koodeja omasta elämäntilanteestaan käsin. Esimerkiksi lapsenmurhatarinat saattoivat merkitä eri asiaa talollisen tyttärelle kuin alituisessa raskaudenpelossa elävälle muonamiehen vaimolle.

Talonpoikaisyhteiskunnassa tiedettiin sukupuoliasioista melko vähän. Edes äidin raskaudesta ei kerrottu lapsille sen vuoksi, että sukupuoliasioista puhuminen oli tabu ja raskautta pidettiin kansan keskuudessa saastaisena. Lasten annettiin ymmärtää, että lapsen syntyminen oli yliluonnollinen ilmiö. Lapsia löydettiin saunan nurkasta tai kaivosta, myöhemmin myös kättilöiden laukusta. Koska lapset kuitenkin elivät maalla lähellä luontoa ja kotieläimiä, he pääsivät kaupunkilaislapsia nopeammin syntymisen salaisuudesta perille. Kuitenkin oli tapauksia, joissa vielä 18-vuotiaanakaan ei yöjuoksun harjoittamista aloitteleva nuorukainen tiennyt, että miehelläkin on vaikutusta lapsen syntymiseen (Nieminen 1993, 41). Samoin oli ilmeisesti valtaosa nuorista melko pitkään tietämättömiä siitä, kuinka raskaaksi tuloa voitaisiin estää. Yhä edelleenkin nuorten ehkäisyntuntemuksessa on puutteita (Kontula et al. 1992, 7), mutta esitransitionaalisessa yhteiskunnassa tietämättömyyttä esiintyi usein aikuisikään asti.

Kun 1960-luvun lopulla Kaloinen (1969, 29) tiedusteli Sanakirjasäätiön ja Kansanrunousarkiston aktiivisilta kansatiedon harrastajilta suomalaisten kansanomaista ehkäisy tietoutta, katsoivat nämä edellisten polvien ihmisten saaneen tavallisimmin ensimmäisen kerran suullista tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä noin 20 vuoden ikäisinä. Tosin runsas kolmasosa oli ollut tietoa saadessaan alle 15-vuotias. Tytöt olivat saaneet ensimmäisen kerran ehkäisystä tietoa selvästi poikia vanhempina.

Sukupuoliasioista kuultiin usein kotipihan piirissä, mutta myös työpaikoilla ja juhlatilaisuuksissa. Nuoret kuuntelivat usein salaa vanhempien puheita ja sieppasivat heiltä tietoa. Erilaiset kulkumiehet, kuten kulkukauppiaat, savottalaiset, rahtimiehet, tinurit ym. levittivät tietoa ja kertoivat omista kokemuksistaan. Vanhemman polven puheet eivät useinkaan olleet varsinaista sukupuolivalistusta, asioita esitettiin yleensä leikkipuheena. Yleensäkin ehkäisystä sanotaan puhutun pilkkapuheen luontoisesti tai kautta rantain vertauksilla (Kaloinen 1969).

Oman sukupolven antamaan tietoon saattoi sisältyä enemmän vakavampaakin ajatusten vaihtoa, vaikka annetun tiedon paikkansapitävyyttä voi usein epäillä. Poikasakit pitivät huolen poikien valistamisesta, mm. yöjalassa, huvitilaisuuksissa ja sotaväessä oli kuultu ehkäisystä. Ystävättäret taas usein vastasivat tyttöjen ja naisten tietämyksestä. Saunassa naiset puhuivat salaa ehkäisystä ja raskauden keskeyttämisistäkin. Kertoivat mitä tuttavat olivat kokeneet tai vanhat viisaat naiset esittäneet. Kaloisen (1969, 32) vastaajista joku mainitsi, että ”tietäisittepä sen, mitä niissä iltapuhdepirteissä puhuttiin”. Myös palvelusväen kesken puitiin raskauden ehkäisyyn ja yleensä seksuaalielämään liittyviä asioita. ”Kuitenkin eilispäivän maailmassa ei lasten lukumäärän säätely näytä olleen juuri opetettava asia. Tieto kiersi puolikiellettyinä kuiskeena ja joskus renkituvan tuoksuisena satuna, usein vaikeasti kiinni saatavien maankiertäjien välittämänä”.

Säätyläisnaiset olivat 1800-luvulla yleensä tietämättömiä sukupuoliasioista. Tytöille ei kerrottu seksuaalisuuteen liittyvistä kysymyksistä ja monelle miehen ja naisen välisen suhteen luonne paljastui vasta naimisiin mentäessä. Oker-Blom (1906, 35) toteaa mm. Aviopuolisolle -kirjassaan, että ”kuuluu ehkä uskomattomalta ja eriskummalliselta, mutta kumminkin on totta, että moni nainen on nousemaisillaan aviovuoteeseen ilman aavistustakaan siitä, että on olemassa jotain, joka on nimeltään sukupuoliyhtymys, miehen ja naisen sisäisin ja hellin lähestyminen, aviollinen syleileminen”. Ollilan (1998, 133–134) mukaan naisen siveyden mittana olikin hänen tietämättömyytensä. Naiset olivat tuolloin usein uskonnollisia ja siksi puritaanisuus ja seksuaalisuuden torjuminen oli luonnollista.

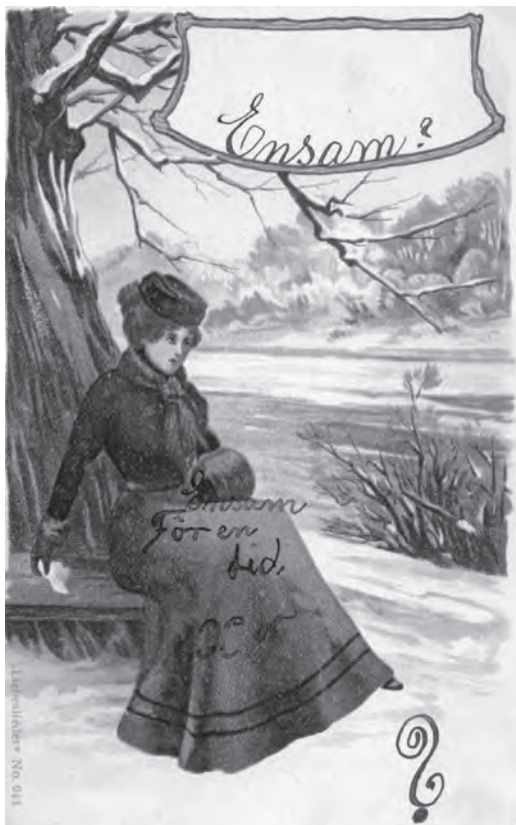


Kuva 5. Miehillä oli tilaisuutensa

Huomattavaa on, että Kaloisen (1967) aineistossa aviomiehen merkitys ehkäisyasioiden kertojana oli hyvin vähäinen. Hän olettaakin, että naimisiin mentäessä on oltu asiasta jo

jossain määrin perillä. Kaksinaismoraalin vallitessa ainakin ylempien yhteiskuntaluokkien nuorilla miehillä oli jo ennen avioliittoa mahdollisuudet tyydyttää seksuaaliset tarpeensa esimerkiksi bordelleissa, joista voi saada jonkinlaista tietoa myös ehkäisystä, varsinkin kondomin käytöstä. Tällöin ei tosin ollut aina niinkään kysymys raskaaksi tulon estämisestä kuin sukupuolitaudeilta suojautumisesta. Miesten avioliiton ulkopuolisetkaan suhteet eivät olleet harvinaisia, joten käytännön tietoa sukupuolielämästä kertyi.

Sukulaisten ja ystävien välinen kirjeenvaihto oli tavallaan myös neuvonpitoa, mielipiteiden vaihtoa kirjoittajille tärkeistä ja ajankohtaisista asioista. Suomessa lähetettiin lukematon määrä kirjeitä jo 1880–1890 -luvuilla ja postikortitkin yleistyivät vuosisadan vaihteen tienoilla. Niissä kerrottiin kuulumisia, välitettiin uutisia ja käytiin neuvonpitoa yhteisistä asioista. Kirjeistä käy ilmi mitä sääntöjä ja rituaaleja sivistyneistö noudatti keskinäisessä kanssakäymisessään. Kyse oli yhteisöllisesti opituista ja ylläpidetyistä tavoista ja normeista, jotka jokaisen piti omaksua, jotta pystyi toimimaan omassa ryhmässään säätynsä ja asemansa edellyttämällä tavalla (Ollila 1998). Esimerkiksi Kalelan (1982) tarkastelemissa isovanhempiensa ja näiden lähisukulaisten kirjeenvaihdossa yhtenä punaisena lankana kulki huoli raskaaksitulosta, mutta sen estämisestä ei kirjeissä keskusteltu.



Kuva 6. Yksinjäämisen pelkoa

Vaikka 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ei pidetty sopivana, että nuoret miehet ja naiset osoittivat julkisesti tunteitaan, oli nuoren miehen mahdollista ilmaista kirjeiden lisäksi myös postikorttien välityksellä tunteensa ihailemalleen ja rakastamalleen naiselle. Toivo saattoi lähettää Kunnioitetulle opettajatar Sigridille kortin, jonka suuteleva pariskunta ilmeisesti heijasteli hänen omia tunteitaan ja toiveitaan. Samoin naiset paljastivat toisilleen lähettämässään korteissa yhteisiä unelmiaan ja yksin jäämisen pelkojaan.

Naimattomien naisten keskeinen kirjeenvaihto toi esiin voimakkaita naisten keskeisiä ystävyys- ja rakkauden ilmaisuja. Kysymys tuskin kuitenkaan oli seksuaalisista suhteista. Selibaatti oli naimattomille virkanaisille luonnollinen elämäntapa. Tuon ajan tapoihin kuului tunnepitoisen kielen käyttäminen kirjeissä ja naisten keskeistä syleilemistä ja

suutelemistakaan ei pidetty kummallisena. Koskettelua ei vielä tuolloin tulkittu eroottiseksi eleeksi, se oli vain hellyyden ja myötätunnon osoitus (Ollila 1998). Säätyläis- ja sivistyneistön naisten lisäksi myös talollisten tyttärien oli pidettävä tarkemmin huolta siveydestään 1890-luvulla, jolloin myös heidän tietoutensa sukupuoliasioista jäi verrattain vähäiseksi. Tilattoman väestön keskuudessa sukupuoliasioista ja ehkäisystä ilmeisesti saatiin enemmän tietoa suullisesti, koska väljemmät seksuaalielämän normit mahdollistivat rohkeammat puheet sukupuoliasioista.

Suullista tietoa sukupuoliasioista ja etenkin raskaudenehkäisystä ei juuri välittynyt esitransitionaalisen aikana asiantuntijoilta. Kouluissa ei näitä asioita käsitelty ja lääkäreiltä, sairaanhoitajilta tai kättilöiltäkään ei useinkaan tietoa saatu. Valtaosa lääkäreistä ei hyväksynyt lainkaan ehkäisyä mm. keskeytettyä yhdyntää ja kondomia. Vaikka kättilöiden koulutus alkoi Suomessa 1800-luvun alkupuolella, oli kynnys koulutetun kättilön kutsumiseen korkea. Ehkäisyneuvontaa ei kättilöiden koulutukseen kyllä sisällynytkään. Kansanomaiset lapsenpäästäjät tai suvun luotetut naiset, jotka olivat synnytyksessä läsnä, ilmeisesti kuitenkin saattoivat naisten välisissä keskusteluissa jakaa omaa tietoaan mm. siitä, kuinka äiti voisi mahdollisimman pitkään välttää synnytyksen jälkeen uudelleen raskaaksi tulemistä.

Meilläkin mahdollisesti pitää paikkansa McLarenin (1990) käsitys siitä, että naiset turvautuivat raskautta ehkäistäessä tai keskeytettäessä mieluummin toisten naisten neuvoihin kuin puhuivat ehkäisystä miehensä tai lääkärin kanssa. Tätä tukisi se näkemys, joka on monissa 1800-luvun aikalaiskertomuksissa tullut esiin. Miehen ja naisen maailma oli tuolloin eriytynyt. Yksityinen elämänalue oli säilytetty naiselle, julkinen toimintakenttä oli miehen. Kaksinaismoraali salli miehen tehdä asioita, joita ei pidetty naiselle sopivana. Vaikka naisen rooliin sopeutuminen oli kohtalo, jota vastaan ei voinut taistella, se oli kuitenkin helpommin kestettävissä naisten tuella. Naiset tukeutuivat toisiinsa ja loivat oman moraalin (Ollila 1998, 119–122). Siksi on todennäköistä, että he raskaaksituloa pelätessään kääntyivät toisten naisten puoleen saadakseen näiltä neuvoja miten raskaaksituloa voitaisiin siirtää tai estää ja jo olemassa oleva raskaus keskeyttää.

2.5.3. Sukupuolitietouden taso

Esitransitionaalisen ajan ihmisten sukupuolitietouden tasoa voidaan arvioida lähinnä sen perusteella, minkälaista tietoa tuolloin oli saatavissa sukupuoliasioista ja ehkäisystä. Eri asia sitten on, missä määrin nuoret ja avioparit itse olivat näistä asioista selvillä. Vaikka opas- ja valistuskirjallisuuden määrä vähitellen kasvoi, eivät ihmiset suinkaan aina olleet valmiita siihen tutustumaan. Aviopuolisot-kirjassa (Stopes 1925) tuli esiin huoli kirjojen vaikutuksesta lapsilukuun ja siten työvoimaan. Jotkut myös peläsivät opas- ja valistuskirjojen antavan nuorille tietoa, joka oli ”likaista ja vaaraksi yksilön ja perheen

terveydelle”. Toisaalta valistuskirjallisuus oli usein sisällöltään varsin vähän ihmisten tiedontasoa kohottavaa. Esimerkiksi Stopes (1925, 10) totesi 1900-luvun alkupuolella, että ”avioliittovelvollisuuksistaan tietoa kaipaavat puhdassydämiset nuorukaiset väistävät mauttomia ja likaisia tiedonlähteitä ja epäilevät lähestyä niitä lähteitä, joiden hyveitä ja sopivuutta he kunnioittavat. Sillä he tietävät, että he viimeainitulalta taholta saavat ainoastaan epätäydellisiä ja peiteltyjä totuuksia, joista ei ole suurtakaan hyötyä”.

Niemisen (1951) ja Räisäsen (1995) tutkimuksista käy ilmi, että miesten ja naisten oli mahdollista saada 1800-luvun loppupuolella avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaista jos-sain määrin tietoa omasta ruumistaan ja sen toiminnoista. Syntyvyydensäännöstelystä ei oppaissa juuri puhuttu. Opas- ja valistuskirjallisuus oli hyvin kirjavaa ja eritasoista. Julkaisuissa käsiteltiin avioliittoa, perhe-elämää, seksuaalisuutta ja sukupuolten välistä suhdetta hyvin erilaisista näkökulmista. Joissakin oppaissa keskityttiin vain yhteen aihepiiriin kuten sukupuolimoraaliin tai perheenemännän tehtäviin, toisissa taas käsiteltiin monipuolisesti eri perhe-elämän alueita (Räisänen 1991).

Tytöille ja naisille tarkoitetuissa ensimmäisissä seksuaalivalistusoppaissa 1880-luvun loppupuolella haluttiin tyttöjen kasvavan jaloiksi ja uhrautuviksi naisiksi. Naisen velvollisuus oli synnyttää lapsia ja oppaissa heille annettiin neuvoja raskauden aikaisesta elämäntavasta. Niissä keskityttiin luomaan normisto, jonka perusteella naiset voisivat valmistautua osaansa suvunjatkajina. Oppaiden kirjoittajat muistuttivat, että naisten terveydentila ei ollut heidän yksityisasiansa, vaan sillä oli merkitystä koko ihmiskunnan ja yhteiskunnan tulevaisuudelle. Jopa naisen ruumiinmuodolle asetettiin oppaissa normatiiviset mittasuhteet. Ihanteena oli sellainen keho, joka oli lääkäreiden mielestä sopivin sikiön kantamiseen ja synnyttämiseen. Paheksuttiin aikakauden kauneusihannetta, kapeaa vyötäröä, joka saatiin aikaan kureliivien avulla. Kureliivien käyttöä arvosteltiin myös siksi, että tiukasti nyöritettyjä kureliivejä katsottiin käytettävän raskauden keskeyttämiseen (Räisänen 1995, 166–170).

Pojille ja miehille tarkoitetuissa seksuaalivalistus- ja terveysoppaissa, joita alettiin julkaista 1890-luvulla, ei myöskään tarkasteltu ehkäisykeinoja. Miehiä valmennettiin lähinnä suvunjatkamistehtävään perehdyttämällä heidät sukuelinten rakenteeseen, toimintaan ja ruumiin terveydenhoitoon. Keskeisenä aiheena pojille ja nuorille miehille suunnatuissa oppaissa oli onanian vastustaminen ja seksuaalisen pidättymisihanteen puolesta puhuminen. Seksuaalivalistusta ja elämäntapaohjeita suvunjatkamiseen motivoitiin väestötieteellisin ja eugenistisin argumentein (Räisänen 1995, 183). Kansan hyvinvoinnin kannalta ei ollut toivottavaa, että lapsia syntyi liian vähän tai että ylempien yhteiskuntaluokkien perheisiin niitä syntyi vähän köyhien, surkeissa oloissa elävien lisääntyessä voimakkaasti (Mattila 1999).

Ehkäisyynkäyttöön liittyvää tiedontasoa ei paljonkaan lisännyt se, että syntyvyydensäännöstelyyn myönteisesti suhtautuvien oppaiden osuus alkoi lisääntyä 1900-luvun puolella,

koska niissä harvoin annettiin käytännön ohjeita ehkäisystä. Lähinnä työväen liikkeeseen kuuluva Alfred Tanner esitteli kirjasissaan erilaisia ehkäisymenetelmiä ja selitti niiden käyttöä (Nieminen 1951, 381–392). Täten työväestön keskuudessa ehkäisy tietous ehkä jossain määrin lisääntyi. Tosin Tanner joutui voimakkaan kritiikin kohteeksi ja erotettiin puolueesta. Suurin merkitys valistuskirjallisuudella oli siinä, että ihmiset tulivat sen perusteella tietoisemmiksi siitä, että lapsiluvun voi säätelyn mahdollisuudesta.

Naisten 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa perustamilla erilaisilla yhdistyksillä oli kyllä merkitystä sukupuolimoraalia koskevien kysymysten tuomisessa ihmisten tietoisuuteen, mutta ihmisten ehkäisyyn liittyvää tiedontasoa ne tuskin kykenivät paljonkaan kohottamaan. Useimmat yhdistykset kannattivat absoluuttista sukupuolimoraalia ja vastustivat prostituutiota. Esimerkiksi vuonna 1884 perustettu Suomen Naisyhdistys sivellisyystyön suuntaviivoja viitoittaessaan esitti vasta vuonna 1903 ponnen, jossa pidettiin tarpeellisena antaa sukupuolielämää koskevaa hienotunteista opetusta (Rajainen 1973, 27–29). Lääkärien merkitys ehkäisy tiedouden tason kohottajana oli samoin vähäinen. Yleensä nämä vastustivat syntyvyydensäännöstelyä. Lähinnä vain Oker-Blom kosketteli kirjoittamissaan opaskirjoissa sukupuolimoraalikysymyksiä.

Hedelmällisyyslukujen väestöryhmittäisistä eroista kuitenkin on pääteltävissä, että joissakin väestöryhmissä lapsiluvun säätelystä ja ehkäisystä ilmeisesti tiedettiin hieman enemmän kuin toisissa (mm. Notkola 1989; Lindgren 1984). Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ja kaupungeissa asuvat tulivat muita aiemmin tietoisiksi siitä, että sukupuolielämä ei ollut ainoastaan lisääntymistä varten ja että lapsilukua voitiin myös säädellä. Vaikka ylemmissä yhteiskuntaluokissa poikien tietämys sukupuoliasioista oli vähäistä, lukivat miehet aikuistuttuaan ulko- ja kotimaista kirjallisuutta ja seurasivat lehtien kirjoituksia näistä asioista. He perehtyivät ilmeisesti myös jossain määrin valistuskirjallisuuteenkin, koska miehet näitä kirjoja enimmäkseen kirjoittivatkin. Yhteiskunnassa vallitseva kaksinaismoraali myös salli miesten avioliiton ulkopuoliset sukupuolikokemukset, joten heille kertyi myös käytännön tietoa ehkäisystä, etenkin kondomin käytöstä.

Naisten seksuaalitiedouden taso oli esitransitionaalisenä aikana heikko. Varsinkin säätyläiset naiset tiesivät tuskin mitään sukupuoliasioista ja ehkäisystä. Tyttöinä heitä ei lainkaan valistettu sukupuoliasioissa. Vaikka sivistyneistön naisilla oli myöhemmin mahdollisuus saada käsiinsä erilaista kirjallisuutta, heidän kuitenkin oletettiin lukevan lähinnä romanttista kirjallisuutta, joka oli kaukana sukupuoliasioista. Naisten edellytettiin olevan ennen kaikkea äitejä ja kasvattajia, perheen moraalien vartijoita. Vasta vuosisadan loppupuolella naisten mahdollisuudet itsenäisempään elämään lisääntyivät koulutusmahdollisuuksien parantuessa ja naisten alkaessa toimia erilaisissa yhdistyksissä. Tämä vähitellen mahdollisti myös vapaamman suhtautumisen sukupuoliasioihin ainakin niiden naisten keskuudessa, jotka suhtautuivat kriittisesti kirkon opetuksiin.

Maatalousväestölle oli kirjallisen tiedon saanti sukupuoliasioista ja ehkäisystä 1800-luvun alkupuolella harvoin mahdollista. Lukutaito ei vielä ollut kovin yleistä ja julkaistu kirjallisuus oli pääasiassa ruotsinkielistä. Siitä olivat osoituksena suomenkielisten kirjojen pienet painosmäärätkin, jotka vaihtelivat 200–300 kappaleen välillä. Kun lukutaito kohosi vuosisadan loppua kohti ja 1900-luvun alussa noin 80–85 prosenttia kansasta osasi lukea, myös valistuskirjallisuuden painokset kohosivat jo noin 6000 kappaleeseen. Vaikka talonpoikais- ja työläistytöjen koulutusmahdollisuudetkin paranivat kansakouluasetuksen myötä vuodesta 1866 lähtien (Räisänen 1995, 22, 43), kansa luki pääasiassa uskonnollista ja romanttista kirjallisuutta mikä ei kohottanut sen sukupuoliasioiden tuntemusta. Sanomalehtien luku kuitenkin yleistyi, kun lehdet levisivät myös syrjäkylille. Niissä käyty vilkas keskustelu sukupuolikysymyksistä ja etenkin lapsirajoituksesta havahdutti ihmiset vähitellen tietoisiksi siitä, että lasten määrää voi säädellä.

Kansan tieto ehkäisystä ja muista sukupuoliasioista oli kuitenkin pääasiassa suullisen perinteen varassa. Tieto oli usein laadultaan heikkoa, jopa virheellistä. Kaksimieliset puheet kuten seksuaaliarvoitusten esittäminen olivat poikien ja miesten mieluisa ajanviete. Kysymällä mitä tarkoittaa ”paljas pistetään karvaiseen”, saatiin tytöt hämilleen silloinkin, kun he tiesivät sen merkitsevän käden pistämistä villakintaaseen (Kronikka 1992, 4) Tiedontasoa eivät arvoitukset eivätkä muutkaan puheet juuri kohottaneet. Ihmisten ehkäisymenetelmien tuntemuksen taso oli heikko. Joissakin talollisten perheissä ehkä oltiin selvillä siitä, että myöhään avioitumalla voitiin päätyä pienehköön lapsilukuun. Samoin pitkään imettämisen uskottiin siirtävän seuraavan lapsen syntymistä myöhemmäksi (Lithell 1981, 182–183). Erilaisten yhteiskunnan normien ja säädösten vaikutus ihmisten käyttäytymiseen ei kuitenkaan useinkaan ollut tiedostettua, vaikka se osaltaan vaikuttikin heidän lapsikertymäänsä. Samoin lapsiluvun rajoittamistarpeen tiedostamista vähensi se, että pareilla oli käytettävissään keinoja, joilla perheen elätettävänä olevien lasten määrää voitiin säädellä lasten syntymän jälkeen. Lapsen surmaaminen ja heitteillejätto olivat vanhastaan tunnettuja keinoja lapsiluvun rajoittamiseksi.

Raskaaksituloa estävistä menetelmistä tunnettiin parhaiten ne, joissa varsinaisia ehkäisyvälineitä ei käytetty. Pidättyminen oli luonnollisesti ihmisten yleisimmin tuntema ehkäisykeino. Siitä olivat erilaiset opas- ja valistuskirjat sekä lehtikirjoittelu pitäneet huolen. Myös keskeytetty yhdyntä oli niin tuttu menetelmä 1800-luvun loppupuolella, että monet eivät tulleet sitä pitäneeksi edes ehkäisykeinona (Kaloinen 1969). Myös ”varmat päivät” eli rytmimenetelmä tiedettiin, mutta vain osalla oli sattumalta niiden ajankohdasta oikea käsitys. Asiantuntijatkaan eivät vielä tuolloin osanneet määritellä niitä päiviä, jolloin nainen oli hedelmällisin. Kansalla oli myös erilaisia taikauskoon perustuvia käsityksiä raskaaksitulon estämisestä ilman ehkäisyvälinettä.

Mekaanisista menetelmistä oli ihmisillä jo 1800-luvulla jonkinlaista tietoa. Kondomi teollisesti valmistettuna oli miehille tuttu heidän esiaviolisissa ja avioliiton ulkopuolisissa

suhteissaan 1880-luvulta lähtien, mutta jo sitä ennenkin kondomin erilaisista esiasteista oli kansankin keskuudessa tietoa. Samoin naiset tunsivat jonkinlaisia pessaarin esiasteita ja ehkäisyisieniä. Samoin heillä oli tietoa myös suun kautta otettavista, oraalisista juomista ja uutteista sekä raskauden estämiseksi että keskeyttämiseksi. Myös kohdun huuhteluun käytettäviä aineita tunnettiin.

Yhteenvedonomaaisesti voidaan sanoa, että esitransitionaalisen ajan ihmisten sukupuoliasioiden ja etenkin ehkäisymenetelmien tietämys oli heikkoa. Säätyläiset tiesivät seksuaalimoraalista ja siveellisyyskysymyksistä tavallista kansaa enemmän, koska heidän mahdollisuutensa tiedonsaantiin olivat näitä paremmat. Syntyvyydensäännöstelystä sen sijaan sivistyneistön naisilla ei useinkaan ollut tietoa. He olivat 1800-luvun loppupuolelta lähtien innostuneita kansan sivistämisestä ja osallistuivat yhdistysten toimintaan ja lehdistä käytävään keskusteluun. Suurin osa heistä kuitenkin kannatti absoluuttista sukupuolimoraalia eikä lainkaan hyväksynyt ehkäisyä. Säätyläismiesten ehkäisyyn liittyvän tiedon taso oli parempi kuin naisten, koska mm. bordellikäynnit olivat antaneet heille käytännön kokemusta kondomeista, tosin useammin sukupuolitautilien kuin raskaaksitulon ehkäisijänä. Myös alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien sukupuoliasioiden tietämys lisääntyi kauden loppupuolella.

Ennen kaikkea ihmiset tulivat esitransitionaalisen kauden loppupuolella tietoisiksi siitä, että lapsilukua voidaan säädellä. Kaupungeissa asuvat saivat tietoa uusista aatteista ja ajatuksista maaseudun asukkaita nopeammin. Kansakoulu- ja kirjastolaitoksen yleistyminen pienensi vähitellen eri väestöryhmien tiedontasossa olevia eroja. Kuitenkin tavallisen kansan ja sivistyneistön välisen tiedon ero lieenee ollut siinä, että kansan tieto sukupuoliasioista ja ehkäisystä perustui pääasiallisesti suullisesti välittyneeseen tietoon, sivistyneistöön kuuluvien saadessa tietonsa usein kirjallisista lähteistä. Tämä taas merkitsi sitä, että sivistyneistön - etenkin naisten - kuva seksuaaliasioista oli ylen ihanteellinen ja kaukana todellisuudesta. Alemmissa yhteiskuntaluokissa taas sukupuoliasioista saatu tieto oli realistisempaa ja suorasukaisempaa.

2.6. Lapsilukutavoitteiden toteuttamisessa tarvittavat keinot ja niiden käyttö

Lapsilukutavoitteiden toteuttamiseksi on ihmisillä oltava tiedon lisäksi myös käytettävissä keinoja, joilla he voivat halutessaan yrittää saavuttaa tavoitteensa. Keinoja on lisäksi itse käytettävä. 1800-luvun yhteiskunnassa vallitsi väestönkasvua kannattava ilmapiiri ja lapsiluvun säätelyyn myönteisesti asennoituvia paheksuttiin. Etenkään ei hyväksytty raskaaksitulon ehkäisemistä erilaisin ehkäisykeinoin. Malthuksen tapaan pidettiin sopivana, että aviopari säännösteli lastensa syntymääjankohtaa ja lukumäärää ainoastaan pidättymällä yhdynnästä.

Lasten hankinta oli esitransitionaalisena aikana sidoksissa avioliittoon ja yhteiskunnassa yritettiin kaikin keinoin estää esiaviollisten ja avioliiton ulkopuolisten raskauksien esiintymistä. Kun vastuu mahdollisesta lapsilukuun vaikuttamisesta oli ennen kaikkea miehellä, vaikutti tämä myös ehkäisykeinojen valintaan. Kuitenkin naiset tulivat miehiä varhemmin tietoisiksi lapsiluvun säätelyn tarpeellisuudesta. Onkin selvää, että myös heillä oli omia lapsilukuun vaikuttamisen keinoja käytettävissään.

Yhteiskunnassa vallitseva hedelmällisyystaso ei väestötieteilijöiden mukaan ollut seurauksena niinkään yksityisten ihmisten ponnisteluista kuin yhteiskunnan säädösten ohjaamista käyttäytymistekijöistä. Vaikka heidän mukaansa hedelmällisyystaso riippui 1800-luvun yhteiskunnassa ennen kaikkea avioitumisesta, avioitumisiästä, imettämisestä ja erilaisen seksuaalisten tabujen noudattamisesta, pohditaan tässä julkaisussa myös sitä, oliko lapsilukuun edellä mainittujen lisäksi vaikutusta myös yksilöiden ponnistuksilla. Tällöin kiinnitetään huomiota toisaalta parien lapsen syntymän jälkeen käyttämiin keinoihin, toisaalta raskaaksitulon ennalta estäviin keinoihin ja raskauden keskeyttämiseen. Samoin arvioidaan oliko ihmisillä jo tuolloin keinoja lapsilukunsa lisäämiseksi.

Empiirisen tutkimustiedon puuttuessa on tosin mahdotonta tarkoin selvittää edellä mainittujen keinoryhmien yleisyyttä parien lapsiluvun säätelyssä. Kuitenkin ryhmät voitaneen asettaa merkityksensä perusteella jokinlaiseen järjestykseen ja osoittaa myös kunkin ryhmän sisällä ne keinot, jotka selvimmin vaikuttivat 1800-luvulla hedelmällisyyteen. Yhteiskunnan säädösten aiheuttamia käyttäytymistekijöitä tuskin tiedostettiin ehkäisykeinoiksi, vaikka niillä olikin koko maan tasolla vaikutusta hedelmällisyyteen. Lapsen syntymän jälkeen käytettyjen keinojen vaikutus taas ei näkynyt hedelmällisyysluvuissa. Näiden keinojen olemassaolo ilmeisesti helpotti aika ajoin perheiden toimeentuloa, mutta siirsi raskauksien ennalta ehkäisemisen omaksumista myöhempään ajankohtaan. Raskauden ennalta ehkäisyyn uskaltautuvien parien käytettävissä olevina ehkäisykeinoina tarkastellaan 1) keinoja, joissa ei käytetty ehkäisymenetelmää, 2) mekaanisia ja kemiallisia ehkäisyvälineitä sekä 3) oraalisia, suun kautta otettavia aineita.

2.6.1. Raskaaksitulon siirtäminen tai estäminen käyttäytymistekijöihin

Väestönkasvua kannattavassa 1800-luvun yhteiskunnassa syntyi naista kohti keskimäärin viisi lasta. Mikäli lapsilukuun ei olisi millään tavoin vaikutettu luvun pitäisi olla lähes kaksinkertainen. Väestötieteilijöiden mukaan verrattain kohtuulliseen lapsilukuun oli ennen kaikkea vaikutusta niillä erilaisilla säädöksillä ja normeilla, joita yhteiskunnassa vallitsi esimerkiksi avioitumisesta, avioitumisiästä, imettämisestä ja erilaisista seksuaalisista tabuista. Vaikka ihmiset eivät näitä säädöksiä useinkaan lapsilukuaan säädelläkseen noudattaneet, vaikuttivat ne tiedostamattomastikin hedelmällisyystasoon.

Lapsiluvun alenemista keskimäärin yhdellä lapsella 1700-luvun jälkipuolelta 1800-luvun alkupuolelle mm. Pitkänen (1994b, 43) pitää seurauksena avioitumisen yleisyydessä ja avioitumisiässä tapahtuneista muutoksista. Kun väestöstä aiempaa pienempi osa meni naimisiin ja aloitti lasten hankinnan entistä myöhempään, hedelmällisyys aleni, vaikka avioliittojen hedelmällisyydessä ei tapahtunut koko maan tasolla olennaisia muutoksia. Monikaan pari ei avioitumista siirtäessään ilmeisesti tehnyt tätä lapsilukua säädelläkseen.

Naimisiinmenon siirtyminen myöhempään ajankohtaan riippui ennen kaikkea avioliittoon aikovien taloudellisesta tilanteesta. Naimisiin menevillä edellytettiin olevan oma asunto tai vakinainen ammatti, mikä vaati usein vuosikausien työssäoloa ennen kuin parilla oli tarvittava varallisuus oman kodin perustamiseksi. Esimerkiksi säätyläismiehet voivat tarjota puolisolleen säädyn mukaisen elintason usein vasta 30 vuotta täytettyään ja tilat toiset palveluksessa ovat puolestaan joutuivat vuosikautia säästämään ennen kuin voivat ostaa itselleen pienen maapaikan tai saada pysyvän ammatin. Parit tuskin siirsivät naimisiinmenoaan myöhempään ajankohtaan siksi, että heidän lopullinen lapsilukunsa ei kohoisi kovin suureksi. Lähinnä talollisilla saattoi olla jonkinlainen käsitys siitä, että myöhään avioitumalla voitaisiin perillisten määrää pienentää ja estää tila pirstoutumasta liian moneen osaan.



Kuva 7. Pienen tytön muistikirjasta

Avioitumisen vaikutus lapsikertymään oli Coalen (1992, 333–334, 340) mukaan 1800-luvulla Länsi-Euroopassa merkittävä. Hedelmällisyys jäi noin 60 prosenttia alhaisemmaksi kuin se taso joka olisi saavutettu, jos kaikki 15–50-vuotiaat olisivat avioituneet. Lisäksi hän toteaa hedelmällisyyden alkaneen alentua aiemmin niissä yhteisöissä, joissa mentiin myöhään naimisiin. Suomessa hedelmällisyys aleni keskimäärin yhdellä lapsella vuosien 1776–1810 välisenä aikana, jolloin naimattomien osuus kasvoi väestössä ja avioitumisikä kohosi (Notkola 1994, 64). Esiaviolliset sukupuolisuhteet oli laissa kielletty, siitä huolimatta ei raskaaksi-tulo ennen avioliittoa ollut harvinaista. Yleensä kuitenkin mentiin naimisiin ennen lapsen syntymistä. 1700-luvun päättyessä avioliiton ulkopuolella syntyneiden osuus oli alle 5 prosenttia ja 1800-luvun puolivälissä noin 7 prosenttia. Korkeimmillaan aviottomien lasten osuus oli 1870-luvulla, jolloin noin 9 prosenttia syntyi avioliiton ulkopuolella (STV 1903, 39–40).

Naimattomien naisten osuus lisääntyi 1800-luvun loppupuolella sen vuoksi, että säädyn-mukaiseen avioliittoon pääseminen vaikeutui. Koska naimattomuus oli säätyläisnaisten parissa muita yhteiskuntaryhmiä yleisempää, se ei johtunut yksinomaan taloudellisista vaikeuksista. Elintason kohotessa 1800-luvun puolivälin jälkeen säätyläisten elämäntyyli muuttui. Naisesta tuli miehelle aiempaa kalliimpi, koska perhe-elämän puitteiden edellytettiin olevan entistä paremmat (Jallinoja 1983, 80–81).

Pieni osa naisista valitsi tietoisesti työn avioliiton sijasta. Tällaisia naisia oli lähinnä säätyläisissä, mutta 1900-luvun alkupuolella porvariston ja työväestönkin naisissa oli niitä, jotka ottivat elämäntehtäväkseen kansan kasvattamisen, ja joille uskonto sekä yhteiskunnan hyvinvointi oli tärkeä. Jo muistivihkojen säkeistä tämä naisen tehtävä käy ilmi. 1900-luvun alun pienen koulutytön muistivihkossa oli mm. seuraavanlaisia muistoja. ”Uhraa intos isänmaalles, uhraa voimas viimeinen. Anna sydämes Jumalalle, puhdas nuori lämpöinen” ja ”Viel on kaukana pohjolassa, pimeä synkkä erämaa. Valon, lemmen johtajaksi, riennä sinä Helvi vaan”.

Imettäminen on ollut vanhastaan tunnettu keino siirtää seuraavaa raskautta myöhemmäksi, harvemmin sen avulla varmasti ajateltiin vaikutettavan perheen lopulliseen lapsilukuun. Osa kurjissa taloudellisissa oloissa elävistä äideistä ehkä toivoi pitkään imettämällä pitävänsä lapsensa ainakin hengissä. Kun Kaloinen (1969, 15–16)) totesi kyselytutkimuksessaan ihmisten tuntevan imettämisen ehkäisymenetelmäksi, ei kysymys aina ollut raskaaksitulon siirtämisestä. Jotkut vastaajista mainitsivat aiempien sukupolvien raskaaksituloon liittyvistä käsityksistä ja menettelytavoista kertoessaan, että imetysaika oli niin pitkä, että useaa lasta oli saatettu imettää samanaikaisesti. Vanhin imetettävä oli ollut 7-vuotias ja olikin koko iäkseen saanut ”Imur-Jussin” nimen. Vaikka äiti ehkä imetti lapsiaan pitkään siksi, että nämä saisivat lisäravintoa, Kaloisen mukaan imettäminen saattoi pitää äidin heikkona ja näin todella vähemmän hedelmällisenä.

Kun arvioidaan imettämisen merkitystä keinona vaikuttaa lapsilukuun 1800-luvun yhteiskunnassa, on kiinnitettävä huomiota siihen, miten tutkimukset selittävät tätä luonnon ehkäisykeinoa. Potts ja Short (2000, 152) toteavat, kuinka vauvan imiessä äidin rintaa hermostolliset impulssit siirtyvät rinnasta aivoihin ja estävät ovulaatiosta vastuulliset hormonit pääsemästä vapaaksi aivolisäkkeestä. Imettämisen ehkäisyvaikutus kuitenkin edellyttää, että imettäminen on tiheää ja ettei lapsi saa muuta ravintoa. Imettämisvälien pitenemisestä on havaittu olevan seurauksena hedelmällisyyden lisääntymistä. Kun esimerkiksi viktoriaanisella kaudella lapsiluku oli suuri, voidaan varmuudella sanoa, että imettämistavat olivat muuttuneet niin, että imettämisen luonnollinen ehkäisyvaikutus oli heikentynyt.

Historialliset tutkimukset osoittavat, kuinka imettäminen pidensi syntymäetaisyyksiä. Vaikka imettäminen saattoi olla vain yleisen tavan noudattamista, saattoi siihen kuitenkin

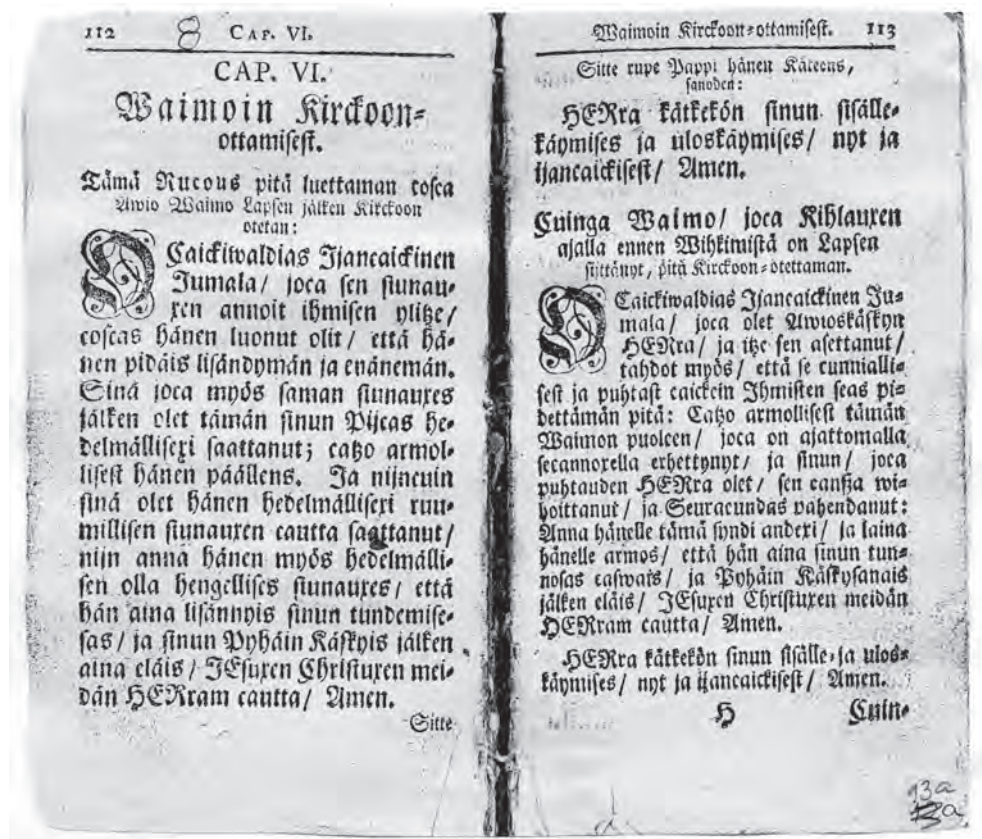
myös liittyä yksilöllistä päätöksentekoa. Alueilla, missä lapsia imetettiin pitkään, syntymäintervallit olivat keskimäärin selvästi pidempiä kuin alueilla, missä imettäminen oli vähäistä. Pohjanmaalla naiset imettivät lapsiaan lyhyemmän aikaa kuin muualla maassa ja tämä näkyi korkeampina hedelmällisyytlukuina (Notkola 1989, 37, 157).

Kun äidit alkoivat noudattaa lastenhoito-oppaiden suosituksia syntymäetäisyydet lyhenivät. Suomenkielisissä oppaissa oli 1840-luvulta lähtien kehoitettu pidentämään syöttövälejä tai jättämään yösyötöt pois. 1800-luvun oppaissa pidettiin sopivana vieroitusikä 12 kk, mutta vuosisadan vaihteessa se aleni vielä 8-9 kuukauteen (mm. von Haartman 1844; Backman 1864; Lagerholm 1909, kts. Notkola 1989, 103, 155). Virolahdella vuosina 1830–59 syntyneiden naisten ikäluokissa mediaanisyntymäetäisyys oli keskimäärin 31–32 kuukautta. Maattoman väestön lapsiluku jäi kuitenkin selvästi tilallisväestön lapsilukua pienemmäksi mm. pidempien syntymäetäisyyksien takia. Kun äidit alkoivat noudattaa oppaiden suosituksia, imetystavat muuttuivat. Imettämisaika lyheni ja imetystiheys harveni. Virolahdella syntymäetäisyydet alkoivat lyhetä 1860-luvulla syntyneistä ikäluokista lähtien.

Ihmiset olivat 1800-luvun yhteiskunnassa selvillä erilaisista seksuaalisista tabuista. Tosin he eivät tajunneet niitä noudattaessaan vaikuttavansa samalla lastensa ajoitukseen ja ehkä määräänkin. Ihmiset vain yrittivät elää normien mukaista elämää parhaan taitonsa mukaan. Missä määrin seksuaalielämän normisto vaikutti ihmisten todelliseen käyttäytymiseen on vaikeasti arvioitavissa. Pohjola-Vilkunan (1995, 11–12) mukaan aina on institutionaalisen sääntelyn ulkopuolella ollut yhteisöllinen tapakulttuuri, joka on ollut toisinaan lähempänä, toisinaan kauempana virallista normistoa. Julkisen ideologian ja rahvaan tapakulttuurin välillä on suurin ero.

Yhteiskunnan normit säätelivät esitransitionaalisessa yhteiskunnassa kuka sai synnyttää ja milloin. Absoluuttisen sukupuolimoraalin vallitessa sukupuolielämän katsottiin kuuluvan vain avioliittoon ja olevan hyväksyttyä vain lisääntymistarkoituksessa. Yhdyntää ei saanut harjoittaa pelkän nautinnon vuoksi. Vaikka vuosisadan loppua kohti relativista sukupuolimoraalia kannattavien määrä jonkin verran lisääntyi, seksuaalivalistusoppaissa esitettiin runsaasti samankaltaisia neuvoja ja ohjeita erilaisista sukupuolimoraalikäsityksistä huolimatta. Koska miesten sukupuolivietin katsottiin olevan voimakas, jopa fysiologinen pakko, ohjeissa korostettiin sukupuolivietin kontrollin merkitystä. Yhteiskuntahygienian nimissä sukupuoliyhdyntämiselle asetettiin tarkat säännöt. Yhdyntä tuli terveydellisistä syistä rajoittaa korkeintaan kahteen kertaan viikossa Kohtuuttomuuden seksuaalielämässä oletettiin aiheuttavan neurastenian kummallekin puolisolle. Lisäksi siitä voi olla seurauksena miehille ylimääräisiä siemenvuotoja ja siitä aiheutuva hedelmöitymiskyvyn menetys. Naisille kohtuuttomuudesta saattoi olla seurauksena häiriöitä kuukautisissa (Räisänen 1995, 153, 161).

Sallittuja yhdyntäkertoja rajoittivat myös naisten kuukautiset, raskaus- ja lapsivuodeajat. Jo Vanhassa testamentissa naista pidettiin saastaisena kuukautisten aikana (3. Mooseksen kirja, 15. luku). Samoin pohjoismaisissa kansanuskomuksissa seurusteluun epäpuhtaana pidetyn naisen kanssa liittyi yliluonnollisia vaaroja kaikissa naisen elämän seksuaalisissa kriiseissä. Suomessa ruotsinkielisen kansan parissa mm. katsottiin 1800-luvun puolivälissä, että kirkottomaton nainen – ts. synnyttänyt nainen, jota ei oltu otettu erityisin menoin uudelleen kirkon yhteyteen – ei saanut kätellä ketään. Etenkin miehen käteen tarttuminen oli erityisen sopimatonta. Yleensäkin naisen ei tullut olla miehen kanssa missään tekemisissä ennen kuin hänen epäpuhtaanaoloaikansa oli ohi ja hänet oli kirkotettu. Epäpuhtaanaoloaika kesti vähintään kuusi viikkoa (Wikman 1916; 4 Nieminen 1993, 35–36). Naisen alaruumiiseen katsottiin myös suomalais-karjalaisen kansanuskon mukaan sisältyvän erityistä voimaa, jota voitiin käyttää sekä suojaamaan että vahingoittamaan. Menstruoivan naisen voima oli vahingoittavaa erityisesti kohdistuessaan mieheen (Apo 1995, 22–38).



Kuva 8. Kirkottamisrukous. Lähde: Käsi-Kirja 1757, 112

Yhdyntä oli kiellettyä myös jomman kumman puolison sairauden aikana. Räisäsen (1995, 154) tutkimien avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaiden mukaan myös yhdyntähetken mielentilalla oli vaikutusta sikiöön ja syntyvän lapsen persoonallisuuteen. Yhdyntää olikin vältettävä, jos jompi kumpi puolisoista oli esimerkiksi vihan tai katkeruuden vallassa. Jotta lapsi ei tulisi ikuiseen mielenvikaisuuteen tuomitukseksi, mies ei saisi olla yhdyntähetkellä juovuksissa.

Seksuaalisilla tabuilla todennäköisesti voitiin jossain määrin siirtää seuraavaa raskautta, mikä mahdollisesti heijastui myös lopulliseen lapsilukuun. Säätyläisperheissä yhdyntöjen harventamista helpotti se, että miehet voivat tyydyttää seksuaalisia tarpeitaan avioliiton ulkopuolella ja naiset oli kasvatettu lähinnä äideiksi ja kasvattajiksi. Tavallisen kansan keskuudessa vallitsivat kuitenkin erilaiset moraalissäännöt, jotka johtivat vilkkaampaan seksuaalielämään. Kuitenkin esimerkiksi syrjäseuduilla asuvien synnyttäneiden naisten kirkottamiseen saattoi pitkien matkojen vuoksi kulua aikaa, mikä siirsi sukupuolielämän aloittamista.

Kaiken kaikkiaan yhteiskunnan säädösten ohjaamien käyttäytymistekijöiden vaikutus suomalaisten hedelmällisyytasoon oli merkittävä esitransitionaalisenä aikana ja etenkin ennen 1800-luvun loppuvuosikymmeniä. Ennen kaikkea avioitumisen ja imettämisen vaikutus näkyi siinä, että naista kohti syntyvien lasten määrä pysytteli viitenä lapsena 1800-luvun loppupuolelle saakka. Naimattomien osuuden kasvu ja avioitumisiän kohoneminen alensivat naista kohti syntyneiden lasten määrää ja imettäminen siirtäessään seuraavaa raskautta myöhemmäksi pienensi lapsikertymää. Tietysti kokonaishedelmällisyyttä alensi myös korkea lapsikuolleisuus, mutta sitä tuskin on pidettävä käyttäytymistekijänä. Korkeintaan voidaan vanhempien katsoa omilla toimenpiteillään vaikuttaneen joissakin tapauksissa lapsensa kuolemaan. Tätä kuitenkin tarkastellaan yksilöllisenä toimenpiteenä vaikuttaa lapsilukuun lapsen syntymän jälkeen.

2.6.2. Lapsen syntymän jälkeen käytettävissä olevat keinot ja niiden käyttö

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa lapsilukua oli mahdollista säädellä McLarenin (1990) ja Masonin (1997) mukaan myös yksilöllisesti. Vaikka raskauksien ennalta ehkäisy oli ennen 1800-luvun loppupuolta harvinaista, oli perheellä kuitenkin muita keinoja joihin turvautumalla elätettävänä olevien lasten määrä ei kohonnut kohtuuttomaksi. Kun perheen lapsiluku kasvoi niin suureksi, että vanhemmat eivät olisi enää taloudellista syistä tai naiselle koituvien terveydellisten haittojen vuoksi kyenneet elättämään enempää lapsia, ei välttämättä tarvinnut lopettaa synnyttämistä. Vanhemmat saattoivat muovata elättämiensä lasten määrää lapsen syntymän jälkeen käytetyin keinoin mm. jättämällä lapsensa hoidotta tai heitteille ja jopa surmaamalla tämän. He saattoivat antaa lapsen kasvatti- tai adoptiolapseksi, lähettää tämän nuorena palvelukseen tai oppipojaksi, naittaa lapsen nuorena

tai antaa hänen lähteä siirtolaiseksi. Samoin avioliiton ulkopuolella lapsen synnyttäneet naiset saattoivat turvautua keinoihin, joilla pääsivät eroon ei-toivotusta lapsesta.

Lapsen hoidotta tai heitteille jättäminen ja surmaaminen

Setälän (1990) mukaan jo antiikin maailmassa vastasyntyneen hylkääminen nähtiin mahdollisuutena säädellä lapsilukua vielä lapsen syntymän jälkeen. Christmas-Møller (1984, 19) puolestaan mainitsee kuoliaaksi makuun yleisimmäksi ehkäisykeinoksi 1500–1800-luvuilla Pohjolassa, koska kanonisen oikeuden vaikutuksesta muu ehkäisy oli kielletty. Vaikka kuoliaaksi makuukin oli kielletty, sitä oli kuitenkin vaikea todistaa kuolinsyiksi. Lapsenmurha oli Euroopassa käytetty tapa kontrolloida perhekokoa 1800-luvun loppupuolelle saakka (McNamara 1982, 343). Erityisesti avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten surmaaminen oli länsimaissa sallittua. Myös vammaisia ja sukupuoleltaan tai kooltaan poikkeavia lapsia voitiin surmata. Avioliitossa syntyneiden lasten surmaamista ei enää keskiajan jälkeen pidetty laillisena. Ruotsi-Suomen yleinen laki vuodelta 1734 tuomitsi aviottoman äidin mestattavaksi tai poltettavaksi roviolla riippumatta siitä, väittikö syytetty lapsen syntyneen kuolleena tai ”keskenkäisenä”. Vain silloin kun keskenkäisyys voitiin näyttää toteen eikä sikiössä ollut väkivallan merkkejä, riitti piiska ja vankeus rangaistukseksi (Jutikkala 1987, 100).

Lapsi voitiin surmata synnytyksessä tai pian sen jälkeen luottaen siihen, että teko pysyisi salassa. Kuitenkin synnytyksen salaaminen oli maaseudulla melko mahdotonta, kun siellä asuttiin samoissa tiloissa lähellä toisiaan. Tuivissa nukkui monta henkeä ja samassa sängyssäkin saattoi maata useampia. Lisäksi maatalousyhteisössä valvonta oli aika tiukkaa. Emännän tehtäviin kuului pitää huolta palvelusväkensä siveellisyydestä. Raskauttaan vaativuudella peittävä naimaton nainen joutui olemaan viimeiseen saakka työssä. Ja synnyttämisenkin tuli tapahtua nopeasti, jotta poistumista työstä ei ihmeteltäisi. Yleensä lapsen ruumis löytyi helposti, mutta toisinaan sen etsimiseen saatettiin käyttää runsaasti aikaa. Oli tärkeää selvittää, oliko lapsi syntynyt kuolleena vai keskenkasvuisena ja näkyikö siinä merkkejä väkivallanteosta. (Sandström ja Taussi Sjöberg 1983, 185).

Naisten on harvoin todettu suunnitelleen lapsensa surmaamista. Sandström ja Taussi Sjöberg (1983, 185) totesivat ruotsalaisia lapsenmurhasta tuomittuja tutkiessaan, että vain muutamat naiset tunnustivat jo raskauden varhaisessa vaiheessa suunnitelleensa lapsen surmaamista. Ilmeisesti naimattomissa naisissa oli niitä, jotka eivät saaneet raskauttaan alkuvaiheessa keskeytetyksi. Elämäntilanteen toivottomuus tuli lapsen synnyttyä niin voimakkaana esiin, että siitä haluttiin päästä eroon. Naimisissa olevien naisten lapsensurmaamisessa oli varmasti usein kysymys siitä, että heikoissa taloudellisissa oloissa elävä, tiheään synnyttänyt nainen ei jaksanut ottaa vastaan uutta lasta, koska edelliselle lapselle ei olisi riittänyt tarpeeksi ravintoa.

Pienten lasten kuolemaan suhtautuminen oli agraariyhteiskunnassa ristiriitaista. Nouisiaisen (1990, 166) mukaan lapsenmurhatarinoiden perusteella tuntuu usein siltä kuin syntyessään surmatussa lapsessa ei olisi näytetty menetettävän kovinkaan korvaamattomaa. Toisaalta tarinoista tulee kuitenkin esiin kuolemanpelko ja huoli vainajan kuoleman jälkeisestä elämästä. Tavallisen naisen elämä kului lapsen synnyttämiseen ja elannon hankkimiseen. Monilapsinen äiti surmasi lapsensa säilyttääkseen oman ja lastensa elinmahdollisuudet. Lapsen kuolema saattoi tuntua köyhissä oloissa tilapäiseltä helpotukselta. Kun lapsikuolleisuus oli muutenkin korkea ja taudit tappoivat paljon lapsia, ei lasten tukahduttaminen tai hoidotta jättäminen sairauden aikana varmasti ollut vaikeata eikä siten aivan harvinaistakaan monissa köyhissä perheissä. Kehtolauluissakin äiti saattoi pyytää kuolemaa saapumaan. Erään maalauskätilön kokemuksen mukaan vuosisadan vaihteen tienoilla lapsen sairaus ei saanut vanhempia hakemaan apua. ”Varsinkin pieni lapsi jouti niin hyvin sairastamaan. Virkoaa, jos virkoaa, minkä sille mahtaa” (Niiranen 1935, 91). Eräissä vanhimmista Suomessa ilmestyneistä rakkausromaaneista kaksi lastaan menettänyt vaimo totesi miehelleen: ”Onnellisia ovat ne, jotka saavat lähteä kulkemaan taivaan tietä ennen kuin synty on muuttanut sen ahtaaksi ja kapeaksi. Älä siis sure, Leonard, vaan iloitse heidän puolestaan” (Wendela 1999).

Pääasiallisena syynä aviottoman lapsen surmaamiseen oli Jutikkalan (1987, 100) mukaan se, että pelättiin ympäristön suhtautuvan ylenkatseellisesti lapsen synnyttäjään. Naapurit paheksuivat, työn saaminen vaikeutui ja eläminen hankaloitui lapsen syntymisen myötä kaikin tavoin. Lapsen hoitaminen työn ohella oli melko mahdotonta yksinäiselle äidille, kun se oli usein vaikeata avioliitossakin. Tosin joillakin seuduilla aviottomaan synnytykseen saatettiin suhtautua melko suopeastikin, koska haluttiin väestön kasvavan ja siten saata- van lisää työvoimaa taloihin (Setälä 1990). Kun nainen jätti lapsensa heitteille tai antoi sen muiden hoidettavaksi lapselle tarjoutui periaatteessa mahdollisuus säilyä hengissä. Käytännössä kumpikin keino kuitenkin merkitsi useimmiten lapsen kuolemaa. Lapsia hoitoon ottavat naiset lähinnä rahastivat hädässä olevia naisia.

Aviolapset saivat surmansa vanhempiensa tuottamuksesta usein kuoliaaksi makaamisen kautta. Vanhemmat lapsineen nukkuivat samassa suuressa sängyssä, jolloin vauvan tukahduttaminen yön aikana oli vaikeasti todistettavissa tahalliseksi teoksi. Tanskassa on joissakin tapauksissa noudatettu käytäntöä, että ensimmäisen kerran lapsen kuolema katsottiin vahingoksi, toisen lapsen kuollessa kyseessä katsottiin jo olevan lapsen surmaamisen (Jutikkala 1987). Aina lapsen kuolema ei suinkaan ollut tahallista. Esimerkiksi tilatto- maan väestöön kuuluvat naiset joutuivat tekemään päivätöitä kodin ulkopuolella. Heidän oli usein jätettävä pienet lapset oman onnensa nojaan, jolloin lapsi saattoi esimerkiksi tukehtua lehmänsarvesta tehdyn ruokintalaitteen kautta saamaansa ruokaan tai ruoan hapantuessa saada ripulin ja kuolla. (Ketola 1989, 61).

Christmas-Møllerin (1984, 19) toteamus, että kuoliaaksi makuu oli yleisin ehkäisykeino Pohjolassa vielä 1800-luvullakin tuskin piti paikkaansa Suomessa. Vaikka lapsenmurhat olivat tuolloin yleisempiä kuin raskauden keskeyttämiset, kumpiakin pidettiin törkeinä rikoksina. Harvat uskalsivat tappaa lapsensa. Ketolan (1989, 63–64) mukaan Suomen kuolinsyytilastoissa lapsenmurhien määrä kasvoi 1700-luvun puolivälistä hitaasti ja oli 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkupuolella suurimmillaan. Kuitenkin vuosittaisten lapsenmurhien määrä oli korkeintaan 10 tapausta 1800-luvun alkupuolel1e asti. Sen jälkeen niiden määrä kohosi ja oli korkeimmillaan runsas 20 tapausta vuodessa. Vain kahtena vuotena lapsenmurhien määrä ylitti 30 tapausta vuodessa.

Väestön määrään suhteutettuna lapsenmurhat näyttävät vähenevän mitä lähemmäksi 1900-lukua tullaan. Tilastot olivat kuitenkin puutteellisia ilmeisesti lapsenmurhan kriminalisoinnin takia. Murhia salattiin ja Ketolan (1989, 62) mukaan eurooppalaisista tilastoista puuttuivat kokonaan kastamattomina kuolleet. Tämä välittömästi synnyttyään kuolleiden joukko oli ilmeisesti melko suuri. Siitä tahallisesti surmattujen lasten osuus saattoi olla melko huomattava. Vaikka lapsenmurhat olisivat olleet yleisempiä kuin murhista tuomittujen määrä osoittaa, niitä ei kuitenkaan ole kovinkaan yleisesti käytetty perhekokoa säätelemään. Ennen kaikkea yksinäiset naiset päätyivät surmaamaan lapsensa äärimmäisessä hädässä. Ruotsissa lapsenmurhista tuomituissa todettiin olleen verrattain vähän naimisissa olevia naisia, leskiä sen sijaan enemmänkin (Sandström och Taussi Sjöberg 1983).

Setälän (1990, 84) mukaan vuosina 1816–1865 Suomessa syntyi 170 000 aviotonta lasta, mutta lapsenmurhia voitiin todistaa tapahtuneen vain 356. Samana ajanjaksona Turpeinen (1984, 72–74) havaitsi Pohjois-Karjalassa esiintyneen 151 pikkulasten kuolemantapausta, jotka katsottiin äitien ja imettäjien vahingossa tukahduttamiksi. Vuosittain tukahdutettiin 2.9 lasta keskiväkiluvun 100 000 kohti. Tukahdutettujen lasten osuus oli kaikista väkivaltaisesta kuolleista Ylä-Karjalassa 5.7 , Ala-Karjalassa 4.6 ja Kainuussa 4.8 prosenttia.

On todennäköistä, että lapsilukuaan yrittivät lapsen kuoliaaksi makaamalla rajoittaa lähinnä maalaisnaiset, tällöinkin ehkä tilattomaan väestöön kuuluvat. Talollisilla oli heitä paremmat mahdollisuudet elättää suurtakin perhettä. Uusi lapsi ei vienyt ravintoa edelliseltä. Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat samoin kykenivät elättämään suurenkin lapsiluvun. Heillä olikin yleensä Euroopan maissa suurimmat perheet (Jutikkala 1987, 104).

Vanhemmat saattoivat surmata lapsensa vielä pikkulapsivaiheen jälkeenkin, koska lapsia kuritettiin ankarasti. Jutikkala (1987, 95) lisäksi toteaa, että esimerkiksi Englannissa lapset kuolivat myös myrkkyyihin. Työhön lähtevät äidit antoivat kotiin jäävän lapsen rauhoittamiseksi tälle esimerkiksi opiumia. Siellä väitetään pikkulasten kuolemantapauksista kuudenneksen tai viidenneksen johtuneen tästä tehokkaasta päivähoitosta.

Lapsenmurhat, heitteillejätto ja huono hoito olivat siis ilmeisesti verrattain harvoin tietoisesti käytettyjä keinoja vaikuttaa perheen elätettävänä olevien lasten määrään ja ajoitukseen. Kuitenkin ne muodostivat vielä 1800-luvun yhteiskunnassakin yhden mahdollisuuden säädellä perheen elätettävänä olevien lasten määrää etenkin köyhän väestön keskuudessa. Tuon ajan yhteiskunnassa köyhillä perheillä näyttää olleen elämänohjeena ”Älä tapa, mutta ei sinun tarvitse ylen innokkaasti pitää lasta hengissä”. Katolisissa maissa uskottiin, että mitä nuorempana lapsi kuolee, sitä varmemmin hän pääsee taivaaseen. Onnellisimpia olivat ne lapset, jotka olivat enkeleinä taivaassa. (Jutikkala 1987, 96–97) Suomalaisessakin yhteiskunnassa vanhemmat ilmeisesti surivat aikuisen lapsen kuolemaa, koska he menettivät siinä vanhuuden turvansa. Sen sijaan nuorena kuollutta ei niinkään surtu. Kansanperinteen mukaan äiti alkoi toivoa lapsensa kuolleeksi, ei niinkään lapsesta johtuvista syistä kuin sen takia, että oli itse sairas ja perhe eli kurjuudessa. (Ketola 1989, 65).

Lapsen antaminen kasvatiksi tai adoptiolapseksi

Aiempiina vuosisatoina on Euroopassa vaikutettu perheiden elätettävänä olevien lasten määrään antamalla lapsi kasvatiksi tai adoptoitavaksi perheeseen, jolla itsellä ei ollut lasta tai ei niin montaa lasta kuin perhe olisi halunnut. Tosin tällöinkään ei ole varmuutta siitä, onko kyseessä ollut ensisijaisesti oman perheen koon pitäminen kohtuullisuuden rajoissa vai onko kysymys ollut ennen kaikkea sukujen välisistä perimysjärjestelyistä, esimerkiksi keinosta, jolla sukulaiset ovat auttaneet lapsettomaksi jäänyttä paria perillisen saamisessa.

Lapsen adoptioiminen ja kasvatiksi ottaminen ei ollut 1800-luvun Suomessakaan harvinaista. Esimerkiksi sisarusten keskeiset lapsen adoptioimiset tai kasvatiksi ottamiset olivat melko yleisiä. Äidinrakkaus ja myötätunto lapsetonta sisarta kohtaan joutuivat toisinaan kuitenkin koetukselle. Mm. Halminen (1995, 130–131) toteaa Branderin perheen kuuden tyttären elämää tarkastellessaan, kuinka Eevin toiseksi vanhimman tyttären, Oitin, adoptoinnista lapsettomalle Augusta-sisarelle keskusteltiin jo ennen Oitin syntymää. Eevin äidinrakkaus vei kuitenkin voiton sisarusrakkaudesta. Vasta vanhemmalla iällä Augustalla oli mahdollisuus adoptoida Oiti.

Perheen lapsilukuun vaikuttamisen keinona lapsen adoptioimista tai kasvatiksi antamista tuskin on kuitenkaan yleisesti käytetty. 1800-luvun loppupuolen yhteiskunnassa oli melko tavallista, että naimattomat naisetkin adoptoivat tai ottivat lapsen kasvatiksi. Lähinnä on ollut kysymys sisarusten välisestä kiintymyksestä tai orvoksi jääneiden sukulaislasten auttamisesta.

Lapsen lähettäminen nuorena palvelukseen tai oppipojaksi

Pohjoismaissa oli tapana lähettää lapsia palvelukseen (Hajnal 1983). Lasten osallistuminen talon töihin jo pienestä pitäen oli tavallista maatalousyhteiskunnassa. Alle 7-vuotiaana lapsen ei katsottu tekevän työtä, mutta jo 7–14 -vuotiaana hänen tuli tehdä jonkinlaista työtä ja 14–21-vuotiaana tehdä erilaisia päivätöitä (Setälä 1990, 84). Perheen lapsilukua säätelevänä keinona työssäoloa voitaneen pitää silloin, kun lapsi ei enää asunut kotona, vaan muutti ”työpaikkaansa” ja ansaitsi oman toimeentulonsa.

Suomessa oli tilattoman väestön keskuudessa tavallista, että vanhemmat lähettivät jo 7–10 vuoden ikäisiä poikiaan paimeniksi taloihin ja tyttöjä lapsenpiioiksi. Tästä ura johti myöhemmin rengiksi ja piiaksi (Kaukovalta 1931, 143). Myös talolliset, joka katsoivat itsellään olevan liikaa lapsia talon töihin, saattoivat lähettää nuorempia lapsia palvelukseen. Vattula (1989) toteaa maatalouden naispuolisten vuosipalvelijoiden olleen huomattavan nuoria 1900-luvun alussa.

Nuoret elättivät itsensä palveluksessa olemalla ja keräsivät samalla vähitellen säästöjä, jotta voisivat mennä naimisiin ja perustaa oman kodin. Vaikka lasten kotoa poislähtämisen yleisyyttä ei voi prosenttiosuuksina esittää, huomattava osa lapsista ilmeisesti joutui nuorena lähtemään kotoa. Utriokin (1986, 287) toteaa Ida Ahlstedtistä, nurmijärveläisen torpan tyttären elämästä kertoessaan, kuinka tämä lähetettiin yhdeksän vuoden ikäisenä tavan mukaan pois kotoa. Idaa ei kuitenkaan toimitettu pikkupiiaksi seudun maalaistaloon vaan Helsinkiin sukulaisperheen leipomoon työhön.

Poikia voitiin lähettää myös käsityöläisten oppipojiksi ja harjoittelijoiksi kauppiaiden luo. Tämä helpotti perheen toimeentuloa ja varmisti nuorille ammatin, joka puolestaan mahdollisti heidän oman perheen perustamisensa. Säätyläisten perheissä ei myöskään Häggmanin (1994) mukaan asunut kotona yhtä aikaa suurta lapsijoukkoa siitä huolimatta, että lapsia syntyi runsaasti. Pojat olivat usein monia vuosia poissa kotoa erilaissa kouluissa ja opiskelemissa. Nuoria naisia lähetettiin kaupunkiin - kotona saatua koulutusta täydentämään - muutamaksi vuodeksi. He olivat usein myös sukulaisten luona pitkäköjäkin aikoja oppimassa käytöstapoja. Vanhemmat eivät ehkä näitä poissaoloja ymmärtäneet useinkaan lapsiluvun säätelysti. He katsoivat poissa kotoa asumisen mm. kasvattavan lasten luonnetta ja itsenäisyyttä (Halminen 1995, 127).

Tehdasteollisuuden alkaessa kehittyä 1850-luvulla lapsia alettiin käyttää myös tehtaissa työvoimana. Tällöinkin lapsia voitiin lähettää pois kotoa asumaan tehtaan asunnossa. Manufaktuurin intendentti kirjoitti vuonna 1860 tarkastuskertomuksessaan, kuinka noin 10-vuotiaita lapsia työskenteli yli 13 tunnin työpäiviä koneen ääressä. Noin 18–20 lasta asui samassa huoneessa. Puolet lapsista nukkui päivällä toisten työskennellessä. Työvuoron päätyttyä osat vaihtuivat. Tehdasteollisuuden kehittyessä lapsityövoiman määrä kasvoi ja oli suurimmillaan 1880-luvulla, minkä jälkeen se alkoi vähetä (Otavan Suuri Ensyklopedia, osa 19).

Lähetettämällä alle 16-vuotiaita lapsia palvelukseen maata omistamattomat vanhemmat ilmeisesti usein halusivat tietoisesti vähentää perheessä elätettävänä olevien lastensa määrää. Sen sijaan tätä vanhempien lasten palvelukseenmeno oli pakollista esimerkiksi silloin kun torpassa oli työväkenä liikaa täysi-ikäisiä lapsia. Isäntä saattoi kieltäytyä ottamasta heitä kaikkia talon henkilotteeseen. Osan oli lähdettävä palvelukseen. Vuoden 1805 palkollisasetuksen mukaan kaikkia naimattomia 16–60-vuotiaita henkilöitä pidettiin irtolaisina, mikäli heillä ei ollut säännöllistä elatusta. Vasta vuodesta 1865 lähtien sai jokainen työteliäs ja siveellinen henkilö vastata itsestään (Kaukovalta 1931, 133).

Kansakoululaitoksen yleistyessä vuosisadan loppuvuosikymmeninä alkoi nuorena palvelukseen meneminen vähitellen menettää merkitystään perhekoon säätelemiskeinona. Kun vanhempien oli elätettävä lapsiaan aiempaa pidempään kotona, eivätkä talollisetkaan voineet hyödyntää lapsiaan työvoimana yhtä nuoresta kuin vuosisadan alkupuolella, paineet raskauksien ennalta ehkäisyyn ilmeisesti lisääntyivät.

Lapsen nuorena naittaminen

Vanhemmat saattoivat säädellä elätettävänä olevien lasten määrää myös naittamalla lapsen nuorena (Mason 1997). Ilmeisesti kysymys oli ennen kaikkea tytöistä, ”talonvarkaista”. Näin voitiin vähentää lapsista aiheutuvia kustannuksia heitä nuorena naittamalla. Vuoden 1734 lain mukaan naiset voivat Suomessa mennä naimisiin jo 15-vuotiaina mikäli olivat sukukypsiä ja pojat 21-vuotiaina. Pojat voivat erivapauksin solmia avioliiton nuorempinakin. 1700-luvun puolivälissä saatettiin nuoria poikia naittaa hyvinkin nuorina, jopa 12–13-vuotiaina. Etenkään Pohjois-Karjalassa ei nuorena naittaminen ollut harvinaista. Vielä 1800-luvun lopullakin vanha polvi kertoi lapsia naitetun esimerkiksi Hämeessä ja Satakunnassa kypsyysikään tultua, koska se näytti taloudellisesti ja talojen kannalta sopivalta. (Nieminen 1951; 1993, 16).

Lapsen naittaminen nuorena oli Suomessa ilmeisesti harvoin käytetty keino säädellä perheen elätettävänä olevien lasten määrää. Silloinkin, kun avioliitto solmittiin poikkeuksellisen nuorena, oli kysymys ennen kaikkea työvoiman saannista, ei niinkään perheen elätettävänä olevan lapsiluvun säätelystä. Keskimääräinen avioitumisikä oli 1800-luvulla verrattain korkea. Alemmissa yhteiskuntaluokissa, joille suuren perheen elättäminen tuotti eniten vaikeuksia, avioitumisikä oli muita korkeampi. Kun Notkola (1989, 76–77) tarkasteli Virojoella eläneiden tilallisten, vuokratilajelijöiden sekä maattomien ylemmän ja alemman ryhmän avioitumisikää, hän havaitsi vuosina 1830–49 syntyneiden tilallisnaisten menneen naimisiin 21.3 vuoden ja miesten 26.5 vuoden iässä. Maattomien alemmassa ryhmässä vastaavat avioitumisiän mediaanit olivat naisilla 25.6 ja miehillä 29.3 vuotta. Säätyläisnaiset, joiden vanhemmilla olisi ollut varaa pitää tyttärensä kauemmin kotona, naitettiin yleensä muihin yhteiskuntaluokkiin kuuluvia nuorempina.

Lasten lähteminen siirtolaiseksi

Mason (1997) totesi, että joissakin Euroopan maissa myös lapsen siirtolaiseksi lähettäminen on voinut olla keino säädellä perheen lapsilukua. Oliko näin myös Suomessa, missä maastamuutto yleistyi 1800-luvun loppupuolella? Toivosen (??) mukaan Suomessa ei lähetetty lapsia siirtolaisiksi. Lapsia kyllä lähti siirtolaiseksi, mutta siirtolaisuus ei kuitenkaan ole voinut olla niin yleinen lapsilukuun vaikuttamisen keino kuin esimerkiksi naapurimaissa Ruotsissa ja Norjassa. Suomesta vuosina 1850–1910 Amerikkaan lähteneiden määrä oli 7.7 prosenttia vuoden 1910 väkiluvusta. Ruotsissa vastaava osuus oli 17.5 prosenttia. (Alapuro 1980, 43). Varsinaisesti alettiin Amerikkaan muuttaa 1860-luvulla, jolloin etenkin Pohjanmaalta lähdettiin liikkeelle, mutta vuosien mittaan myös muualta Suomesta. Voimakkaimmillaan Amerikan siirtolaisuus oli vuosina 1899–1913, jolloin joinakin vuosina maasta muutti lähes 20 000 henkilöä. Kaikkiaan lähti Suomesta vuosina 1870–1914 siirtolaisiksi 302 000 henkilöä. (Korkiasaari 1989, 23–24).

Tilastot (STV 1903, 64–69) osoittavat muuttajien valtaosan olleen nuoria, naimattomia ihmisiä ja miesten lähteneen siirtolaisiksi naisia yleisemmin. Esimerkiksi vuonna 1900 Euroopan ulkopuolisiin maihin passin saaneista, noin 10 000 henkilöstä vain 7 prosenttia oli täyttänyt 40 vuotta. Siirtolaisiksi lähtevistä neljäsosa oli 16–20-vuotiaita ja saman verran oli 21–25-vuotiaita. 26–30 vuotta täyttäneitä oli 17 prosenttia. Näistä Amerikkaan muuttajista oli 70 prosenttia naimattomia ja 60 prosenttia miehiä. Naimattomista oli 32 prosenttia loisia ja mäkitupalaisia, 28 prosenttia talollisen ja 13 prosenttia torpparien lapsia. Kaiken kaikkiaan yli 200 000:sta vuosina 1893–1910 Amerikkaan lähteneestä siirtolaisesta oli Korkiasaaren (1989, 27) mukaan noin 70 prosenttia maaseudun loisia, mäkitupalaisia, talollisia, torppareita ja lampuoteja sekä näiden lapsia. Mukana oli vain 17 prosenttia ”tavallisia” työläisiä ja käsityöläisiä, sekä noin 14 prosenttia muita väestöryhmiä, mm. liikemiehiä, kauppiaita ja oppineita.

Uusiin oloihin lähdettiin siis pääasiassa ilman perhettä. Vaikea on kuitenkin arvioida, missä määrin Amerikkaan haluttiin muuttaa nuoren omasta toivomuksesta ja missä määrin siihen oli syynä vanhempien halu tai pakko supistaa elätettävänään olevaa lasten määrää. Amerikkaan muuton syynä pidetään ennen kaikkea väkiluvun kasvua, varsinkin tilatoman väestön voimakasta lisääntymistä. Nälän ja puutteen takia oli lähdettävä etsimään toimeentuloa muualta. Amerikassa tiedettiin vallitsevan kovan työvoimapulan. Kun siellä kuultiin olevan myös vapaata viljelysmaata, sinne lähti myös talollisten nuorempia lapsia. Kun omaisuus siirtyi vanhimmalle pojalle, muiden lasten oli etsittävä toimeentuloaan muualta. Myös venäläisten sortotoimenpiteet, sotaväenotot ja venäläistäminen olivat syynä muuttoon (Korkiasaari 1989, 26–28).

Siirtolaisuus tarjosi todennäköisesti myös Suomessa ja etenkin Pohjanmaalla joukolle vanhempia väylän, jolla perheen liian suureksi paisunutta lapsilukua voitiin rajoittaa, vaikka lapsia ei varsinaisesti lähetettykään siirtolaisiksi. Lasten muutto Amerikkaan

kuitenkin vähensi perheen huollettavina olevien lasten määrää ja siten toi helpotusta nälän vaivaamien ja työttömyydestä kärsivien ihmisten elämään. Ehkä ei olekaan kovin tärkeätä osoittaa kuinka yleisesti vanhemmat ohjasivat lastaan siirtolaiseksi. Vaikka lapsi halusi omasta tahdostaan mennä Amerikkaan rahaa ansaitsemaan, se tapahtui ilmeisesti usein vanhempien suostumuksella, jopa suosituksesta. Ratkaisu tuntui järkevältä, koska suurella osalla siirtolaisista oli tarkoitus vain muutaman vuoden ajan ansaita siellä rahaa (Korkiasaari 1989, 26). Kotiin palattuaan lapsi kykenisi ansioillaan lunastamaan itselleen esimerkiksi torpan ja voisi perustaa perheen.

2.6.3. Raskauden ennalta estävät ehkäisykeinot ja niiden käyttö

Joissakin Euroopan maissa tiedetään jo esiteollisena aikana olleen syntyvyydensäännöstelyä harjoittavia väestöryhmiä. Englannin, Italian ja Ranskan ylimystöryhmissä oli lapsilukuaan rajoittavia pareja, samoin Geneven porvaristossa ja Italian kaupunkien juutalaisväestössä. Myös 1700- ja 1800-luvun vaihteessa Unkarin maaseudulla oli pieniä syntyvyyttä säännösteleviä väestöryhmiä (Notkola 1989, 16). Ehkäisyn käyttö levisi etenkin kaupungeissa (Noonan 1965, 388).

Suomalaisessa yhteiskunnassa oli myös 1800-luvun loppupuolella väestöryhmiä, jotka olivat valmiita siirtymään raskauksien ehkäisyyn, koska he olivat tietoisia keinoista, joilla ennaltaehkäisy oli mahdollista. (mm. Nieminen 1951; 1993; Notkola 1989; Kaloinen 1969). Tämä on pääteltävissä aviollisesta hedelmällisyydestä, joka oli mm. ylemmissä yhteiskuntaryhmissä ja kaupungeissa asuvilla muista väestöryhmiä alhaisempaa. Lapsirajoitusta todetaan harjoitetun erityisesti Etelä-Savossa (Nieminen 1993; Notkola 1989; Strömmer 1969, 98) Mitä lähemmäksi 1910-lukua tultiin, sitä yleisemmin raskaaksituloa alettiin ennalta estää. Naista kohti syntyneiden lasten luku oli tuohon mennessä laskenut jo kymmenellä prosentilla.

Selvitettäessä minkälaisia ehkäisykeinoja esitransitionaalisen ajan ihmisillä oli saatavilla raskaaksitulon estämiseksi ja kuinka yleisesti he näitä keinoja itse käyttivät jaetaan ehkäisykeinot kolmeen ryhmään. Näitä ovat: 1) menetelmät, joissa ei käytetä ehkäisyvälineitä, 2) mekaaniset ja kemialliset sekä 3) oraaliset eli suun kautta otettavat. Tutkimustiedon puuttuessa on mahdotonta tarkoin osoittaa kuinka yleistä näihin kolmeen ryhmään kuuluvien ehkäisykeinojen käyttö tuolloin oli, ja minkälaisia eroja käytettyjen menetelmien yleisyydessä oli väestöryhmittäin. Lähinnä voitaneen menetelmäryhmät ja niihin kuuluvat yksittäiset keinot asettaa jonkinlaiseen tärkeysjärjestykseen sen mukaan, mikä niiden merkitys oli perheen lapsiluvun suunnittelussa.

1. Menetelmät, joissa ehkäisyvälineitä ei käytetä

Raskauden ehkäisyä suunnittelevat parit olivat 1800-luvun loppupuolella selvillä ennen kaikkea ehkäisykeinoista, jotka eivät edellyttäneet ehkäisyvälineen hankkimista eivätkä siten aiheuttaneet minkäänlaisia kustannuksia. Opas- ja valistuskirjallisuus samoin kuin julkisuudessa käyty keskustelu pitivät huolen siitä, että pidättäminen, keskeytetty yhdyntä ja varmat päivät eli rytmimenetelmä olivat ihmisten hyvin tuntemia ehkäisykeinoja. Tosin nykykäsitysten mukaan heillä saattoi olla niiden käytöstä toisinaan melko kummallisiaakin luuloja.

Yhdynnästä pidättäminen eli abstinenssi

Pidättäminen oli hyväksytty keino rajoittaa lapsilukua esitransitionaalisenä aikana. Malthus esitti 1700-luvun lopulla ilmestyneissä väestösesseissään väestön kasvavan liian nopeasti, nopeammin kuin ravinnon määrä. Yhteiskunnallinen kehitys oli mahdollista vain siten, että alemmat yhteiskuntaluokat rajoittivat lastensa määrää, ei kuitenkaan ehkäisymenetelmin vaan pidättymällä sukupuoliyhteydestä. Vasta ns. uusmalthuslaiset 1800-luvun loppupuolella pitivät ongelmaan ratkaisuna ehkäisymenetelmien käyttöä (McLaren 1990, 181–182).

Suomalaisessa väestönkasvua kannattavassa 1800-luvun loppupuolen yhteiskunnassa sukupuolielämän katsottiin edelleen kuuluvan vain avioliittoon ja pidättyvyyden merkitystä korostettiin miehen elämässä. Kun valistuskirjat ja -vihkoset antoivat neuvoja, kuinka ”mies voi harjoittaa itsensä kyvykkääksi pidättymään vaarallisesta ja liiallisesta viettikiihotuksesta ja -tyydytyksestä”, ne myös samalla korostivat pidättymisen laaja-alaista merkitystä. Pidättymisen avulla yksilö ei suojele vain itseään, puolisoaan ja lapsiaan vaan myös koko yhteiskuntaelämää pidäkkeettömän sukupuolielämän aiheuttamalta pahalta. Pidättyvää, hillittyä ja yksiaviolista sukupuolielämää pidettiin osoituksena kulttuurin ja moraalien korkeasta kehityksestä. Se osoitti ihmisen kykyä ylevöittää eläimellinen vietti (Helén 1997, 185). Oker-Blom (1909, 25–29) puolestaan toteaa, että ”kuta korkeamman henkisen kehityksen asteen ihminen on saavuttanut, sitä suuremmassa määrässä hänellä on mahdollisuus käyttää aivojensa, s.o. punnitsevan ajatuksen ja vallitsevan vapaan tahdon ylintä valtaa. Myös naisessa on olemassa luonnonmukaisesti sukuvietti ja käytettävissään hillitsevä hermokoneisto, jonka avulla on mahdollista pitää ohjissa vietin vaatimuksia ja ilmauksia”.

Nuoret olivat selvillä siitä, että ennen naimisiin menoa sukupuoliyhdyntä ei ollut hyväksyttyä. Tosin niillä alueilla missä nuorten yöstely oli talollisväestön keskuudessa hyväksytty tapa, esiaviolista sukupuolielämää ei suuremmin paheksuttu kunhan tavoitteena oli naimisiinmeno. Koska avioliiton solminen ei useinkaan ollut mahdollista kuin vasta myöhemmällä iällä, nuoret joutuivat pitkään pidättymään sukupuolielämästä. Tämä ei kuitenkaan herättänyt minkäänlaista myötätuntoa valistuskirjailijoissa. Esimerkiksi Foerster (1921, 235–236) totesi ”Elämänohjeita”-kirjassaan nuorten valittaessa myöhäistä

avioitumistaan: ”Ken ei jaksa tätä odotusta kestää ja sen vuoksi alentuu kaikenkaltaisiin likaisiin tekoihin tai kevytmielisiin leikkelyihin, hänen ei pitäisi naimisiin mennäkään, sillä hän ylipäänsä ei ole mikään kunnan mies, vaan vetelys, joka vaimolle ei voi olla minkäänlaiseksi tueksi ja tulee kasvattamaan vain veltoja lapsia.”

Vaikka pidättymisen velvoitus tiedettiin ja sitä pyrittiin toteuttamaan, ei menettelyä suinkaan pidetty aina oikeana. Aholan (1993, 98) tarkastelemissa päiväkirjateksteissä 19-vuotias helsinkiläinen ompelija totesi vuonna 1898 päiväkirjassaan, ”kuinka ihminen on laatinut itselleen säädöksiä, jotka tekevät rakkauden rikokseksi ja onnen kurjuudeksi ja hänellä ei ole voimaa niitä katkaisemaan pelon takia, jota yksilö tuntee enemmistön mielipiteitä kohtaan, vaikka tuo enemmistö itsekin pitäisi niitä väärinä”. Hänen sulhasensa puolestaan kysyy, ”miksi ihmiselle on se rikos, jonka takia koko muu luomakunta on olemassa ja jota varten se elää. Yhdyselämä kahden kihlautuneen välillä ei ole missään paikassa Raamattua kielletty, joten tuo säädös on ainoastaan ihmisten laatima. Avioliitto nykyisessä muodossaan on omiaan viemään ihmiskuntaa lopullista perikatoa kohti, syystä että ihmiset eivät normaali iässä pääse naimisiin. Miehet tulevat kunnollisiin naimisiin kelpaamattomiksi ja naiset hermosairaiksi raukoiksi”.

Seksuaalielämän aloittamisesta pidättäminen oli joidenkin väestöryhmien nuorille muita vaikeampaa. Erityisesti alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien naisten mahdollisuudet välttää esiaviollisista sukupuolisuhteista olivat ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvia vähäisemmät. Varsinkin palveluksessa olevat nuoret naiset olivat alttiina raskaaksitulolle (Markkola 1994 ; Pohjola 1995). Hyvistä pyrkimyksistään huolimatta nuoret eivät aina kyenneet pidättymään sukupuoliyhdynnästä. Tällöin he yleensä kärsivät suuria tunnotuskia esiaviollisista suhteistaan. Aholan tarkastelema nuori ompelija ”tunsi moraalisesti vajoavansa yhä syvemmälle ja olevansa jo niin pitkällä, ettei enää taida kannattaa kääntyä” (Ahola 1993, 99–100).

Ylempiin säätyihin kuuluvien miesten esiaviollisia ja avioliiton ulkopuolisiakaan suhteita ei paheksuttu samaan tapaan kuin naisten ja alempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvien. Tämä vallitseva kaksinaismoraali alkoi kuitenkin vuosisadan loppupuolella herättää paheksuntaa mm. erilaisiin naisliikkeisiin ja –järjestöihin kuuluvissa naisissa. Miehiltä alettiin vaatia yhtäläistä ”puhtautta” – ts. pidättymistä sukupuolisuhteista - ennen avioliittoa kuin naisiltakin.

Pidättymistä alettiin vähitellen vastustaa lähinnä sen terveydelle aiheuttamien vahinkojen vuoksi. Kuitenkaan monetkaan asiantuntijat eivät vielä 1900-luvun alussakaan nähneet sen käytöstä olevan terveydelle haittaa. Oker-Blom (1904, 12–13) mm. oli sitä mieltä, että ”sukupuolinen pidättyväisyys ennen 20.–21. ikävuotta ei ole miehen terveydelle vaarallista, vaikka sukupuolivaisto miehellä herää meidän pohjoisissa oloissa noin 16–18 vuoden iällä”. Päinvastoin hän päättelee 15–20-vuotiaana naimisissa olevien miesten

naimattomia huomattavasti yleisempien kuolemantapausten olevan osoituksena siitä, että sukuvietin säännöllinen tyydyttäminen ennen 20.–21. ikävuotta vaikuttaa erittäin haitallisesti heidän terveyteensä.

On vaikea arvioida, kuinka yleisesti tuon ajan avioparit pidättivät sukupuoliyhteydestä rajoittaakseen lastensa määrää ja ajoittaakseen ne haluamallaan tavalla. Koska hedelmällisyyslukujen perusteella tiedetään (ks. Pitkänen 1984) sivistyneistön keskuudessa olleen 1880-luvulta lähtien niitä jotka suunnittelivat tietoisesti lapsilukuaan, on ilmeistä, että pidättymistä on heidän keskuudessaan ainakin jossain määrin käytetty keinona rajoittaa lapsilukua. Pidättymiseen turvautumisesta kertoo mm. Järnefeltin (1998, 393, 399) vanhempien tarina. Perheen isä ilmoitti lähtevänsä Turkin sodan aikana tekemään Bulgarian sotateknillistä kartoitusta. Perhekoko oli kasvanut liian suureksi ja siksi oli hyvä, jos isä pysytteli vuosikausia pois kotoa. Hän oli jo aiemmin siirtänyt oman vuoteensa makuuhuoneesta työhuoneeseen. Vaimo Elisabet sai nukkua kahden tyttärensä kanssa.

Pidättäminen oli tuskin kovin yleistä pidempiaikaisena sukupuoliyhteyden välttämisenä ainakaan ennen 1800-luvun loppupuolta. Naisten jatkuva raskauden pelko ja lukuisat peräkkäiset raskaudet kaikkiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvilla naisilla ovat siitä osoituksena. Kuvaava esimerkki on Aurora Karamzinin äiti, joka synnytti kaikkiaan 16 lasta. Hänen ensimmäinen miehensä kirjoitti veljelleen vaimonsa raskauden tilasta sanoen vaimon olevan kovin sairas, mikä lannistaa miehen rohkeuden eikä mies tiedä mitä teki. Kuitenkaan hän ei saa päästää mieltään masentumaan. Mies toivoo, että lapsi olisi viimeinen (kts. Nieminen 1993, 48–49). Pidättyvyyden ihanteen toteuttamista hän ei näytä kuitenkaan harkitsevan. Samoin Kalela (1982, 278–279) kertoo, kuinka hänen isoisänsä tunsivat jatkuvaa huolta raskaana olevasta vaimostaan. Vaikka uuden lapsen tuloa pidettiin Jobin postina ja huoli vaimon selviytymisestä hengissä synnytyksestä kalvoi miehen mieltä, raskaudet seurasivat miltei vuosittain toisiaan. Kalela toteaa isovanhempiensa lasten saaneen alkunsa todellisen rakkauden tuloksena, vaikka uutinen uudesta raskaudesta otettiin aina vastaan murhemielin.

Esiaviolisten raskauksien ja synnytysten perusteella on pääteltävissä, että seurustelevat parit eivät usein kyenneet pidättämään sukupuoliyhteydestä ennen avioliittoa. Virolahdella vuosina 1830–49 syntyneiden naisten raskauksista oli noin 8–11 prosenttia saanut alkunsa ennen avioliiton solmimista, mutta osuus kasvoi vuosisadan loppupuolella syntyneisiin. Vuosina 1890–99 syntyneistä jo 40 prosenttia oli tullut ennen avioitumista raskaaksi (Notkola 1989, 82).

Vaikka miehet olisivat jossain määrin kyenneet avioliitossaan välttämään sukupuolielämää, palveluksessa olevien naisten avioliiton ulkopuoliset raskaudet osoittavat, että kokonaan he eivät olleet pidättäneet sukupuolielämästä. Hämeen maaseudulla esimerkiksi kolmasosa maatalouden piioista synnytti aviottoman lapsen, talon isännän tai pojan ollessa usein

lapsen isä. Sen sijaan vain joka kuudes tamperelainen työläisnainen synnytti 1800-luvulla aviottoman lapsen (Markkola 1994, 61).

Säätyläisperheissä oltiin kiinnostuneita yhteiskunnan ja kansan kehittämisestä. Erilaiset aatteet ja ideologiat täyttivät myös monien naisten mielet. Kieltämykset omassa henkilökohtaisessa elämässä jäivät näiden suurempien asioiden varjoon. Kun sivistyneistöön kuuluvien naisten oletettiin lisäksi olevan melko sukupuolettomia 1800-luvun lopun yhteiskunnassa, ei seksuaalielämän vähentyminen tai lakkaaminen ilmeisesti ollut ainakaan kaikille heistä kovinkaan vaikeata. Miehet taas voivat kaksinaismoraalin vallitessa tyydyttää tarpeensa avioliiton ulkopuolellakin. Sen sijaan alemmissa yhteiskuntaluokissa, joissa tietoista perhesuunnittelua hyvin vähän vielä harjoitettiin 1800-luvun loppupuolella, pidättyminen tuskin oli kovinkaan yleisesti käytetty keino säädellä lapsilukua. Näiden ihmisten ja etenkin naisten seksuaalimoraalia pidettiin melko väljänä. Pidättyminen vaati luonteenlujuutta ja suunnitelmallisuutta. Sukupuolielämästä oli kyettävä luopumaan pitkiksi ajoiksi ja halutun lapsiluvun saavuttamisen jälkeen jopa kokonaan. Heikosti ”koulutetuilla” tuskin oli tuolloin vielä kykyä pitkäjänteiseen suunnitteluun.

”Varmat päivät” eli rytmimenetelmä

”Varmat päivät” olivat pidempiaikaisen pidättymisen ohella ainoa katolisen kirkon hyväksymä ehkäisykeino. Mikäli pidättäytyminen tuntui mahdottomalta ajatukselta, tarjosi tämä menetelmä helpomman mahdollisuuden lapsiluvun rajoittamiseen. Sukupuoliyhteydestä ei tarvinnut kokonaan luopua, koska tiedettiin, että tiettyä ajankohtana kuukaudessa voitiin olla sukupuoliyhdyntä ilman raskaaksitulon pelkoa. Kuitenkin käsitykset siitä, milloin raskaaksi tulon vaara oli suurin tai vähäisin olivat hyvin ristiriitaisia. McLaren (1990, 187) totesi lääkäreiden yleensä vastustaneen ”keinotekoista” syntyvyyden säännöstelyä 1800-luvun jälkipuolella, mutta ilmeisesti lapsilukunsa rajoittamista haluavien potilaittensa vaatimuksesta he kuitenkin joutuivat toisinaan julkisesti puolustamaan rytmimenetelmää. Valitettavasti heidän käsityksensä kuukautiskierrosta vain oli täysin väärin laskettu. Hän mainitsee, kuinka Amerikassa Gardner esimerkiksi suositteli, että raskaaksitulon estämiseksi yhdyntää vältettäisiin kaksitoista päivää kuukautisten jälkeen ja Englannissa Albutt esitti yhdyntän siirtämistä kahdeksan päivää kuukautisten jälkeen.

Lääkärit suosittelivat 1800-luvun lopulla myös Suomessa potilailleen toisinaan rytmimenetelmää ja mainitsivat siitä erilaisissa opaskirjoissa. Ulkomaisten kollegojensa tapaan hekin tietysti olivat usein väärässä varmojen päivien suhteen. Sattumalta jotkut saattoivat kuitenkin oikeankin ajankohdan ilmoittaa potilailleen. Kansan keskuudessa varmoista päivistä vallitsikin melko sekalaisia uskomuksia. Monet pitivät kuukautisten aikaa turvalisena yhdyntäaikana, koska silloin ei nainen tule raskaaksi. Yhdyntöjä oli hyvä olla melko tiheästikin, koska silloin basilleja menee sisään eikä ole raskauden vaaraa. Kuukautisten aikana uskottiin kaiken poistuvan ja siten se oli turvallista aikaa. Kuukautisten tullessa putosi taakka harteilta. Kuukautisten aika olikin ainoa ajanjakso, jolloin voitiin vapaasti

yhtyä. Kuitenkin jotkut olivat sitä mieltä, että myös ennen tai jälkeen kuukautisten oli turvallista olla yhdynnässä. Myös muutamia kuukautiskierron keskivaihetta edeltäviä päiviä pidettiin aikana, jolloin ei tule raskaaksi eli itse asiassa juuri hedelmällisintä ajan-kohtaa (Kaloinen 1969, 16–17). Toisaalta kuukautisten aikaa pidettiin vaarallisena aikana. Kaloinen (1969, 16) toteaa erään henkilön maininneen, että kaikki hänen kahdeksan lastaan olivat huonosilmäisiä siksi, että henkilö oli tullut aina raskaaksi kuukautisten aikana. Yhdyntää vältettiin tuona aikana ja jotkut ihmettelivätkin sitä, että olivat tulleet raskaiksi, vaikka eivät olleetkaan olleet yhdynnässä kuukautisten aikana.

Koska kansan käsitys varmoista päivistä oli kovin ristiriitainen eivätkä lääkäritkään oikeaa ajankohtaa varmasti tietäneet, rytmimenetelmään turvautumisesta tuskin oli kovinkaan paljon hyötyä lapsiluvun ajoittamisessa ja rajoittamisessa.

Keskeytetty yhdyntä

Keskeytetty yhdyntä on tunnettu ehkäisykeinona kautta aikojen. Kuitenkin menetelmää paheksuttiin kirkon piirissä. Jo Raamatussa mainittiin Onanin kieltäytyneen siittämästä lasta vanhemman veljensä leskelle. Hän keskeytti yhdynnän ja päästi siemennesteensä maahan. Tällä tavoin Onan rikkoi heprealaisten lakeja ja häntä rangaistiin (Niiranen 1986, 294). Kirkko on kautta vuosisatojen paheksunut keskeytettyä yhdyntää. Vieläkään katolinen kirkko ei sitä hyväksy. Se ei kuitenkaan katso naisen tekävän syntiä keskeytettyä yhdyntää käytettäessä (McLaren 1990). Myös Suomessa kirkon suhtautuminen keskeytetyyn yhdyntään oli kielteistä. Esimerkiksi Tanner paheksui Raamatun ”uloserityksestä” eli keskeytetystä yhdynnästä esittämää tuomiota: kirottu olkoon jokainen, joka siemenensä maahan antaa vuotaa. Hän totesi ”Suojelusvälineitä” -kirjassaan, kuinka tämän käsityksen on annettu pitkät vuosisadat imeytyä ihmisten aivoihin. Sillä oli vielä 1900-luvun alun valistuneemmalla aikakaudella suuri hallitseva voima (Varma 1911, 6). Lääkärikunta, joka yleensä vastusti ehkäisyn käyttöä, ei myöskään suositellut keskeytettyä yhdyntää ehkäisykeinoksi vielä 1800-luvun loppupuolella, vaan kannatti tarvittaessa ennemmin rytmimenetelmää..

Kaloisen (1969, 25) tekemän kyselyn perusteella keskeytettyä yhdyntää pidettiin kansan keskuudessa vuosisadan vaihteessa niin helposti ymmärrettävänä menetelmänä, että yksinkertaisinkin ihminen sen käsitti. ”Kun ei sinne mitään mene, ei sieltä myöskään mitään tule” ja ”perällä puidaan, ulkona puistellaan” ovat mm. mainintoja keskeytetyn yhdynnän ymmärtämisestä. Naisten kannalta katsottiin keskeytetyssä yhdynnässä olevan ongelmallista sen, voiko nainen luottaa siihen, että mies vetäytyy riittävän ajoissa pois. Naista mm. neuvottiin potkaisemaan mies pois päältään. Miehen pettäessä nainen voi vaikka kuristaa miestä kurkusta.

Keskeytetyllä yhdynnällä oli kansan mielestä myös haittavaikutuksia. Naiselle menetelmän uskottiin aiheuttavan sielullista sairautta ja syöpää, päänsärkyä ja tunne-elämän särkymistä

sekä selkävikoja. Myös miehille menetelmän katsottiin olevan epäterveellinen. Näitä kansan käsityksiä on tukenut myös myöhempi tutkimustieto. Keskeytettyä yhdyntää säännöllisesti käytettynä menetelmänä on pidetty vaarana miehen terveydelle, rikoksena naista kohtaan ja avioliiton tuhona (katso mm. Turpeinen 1967a, 62).

Keskeytetty yhdyntä on menetelmä, joka vaatii miehen vastuunottoa ehkäisyssä ja mm. McLaren (1990, 8–9) toteaa, että vasta yhteiskunnassa, missä normina oli kumppanuuteen perustuva perhe, voitiin menestyksellisesti käyttää yhdyntätilanteessa käytettävää ehkäisyä. Suomessa nainen oli perinteisesti melko itsenäinen agraariyhteiskunnassa ja 1800-luvun loppupuolelta lähtien alkoi naisen asema muutenkin kohentua. Siksi ei olekaan ihme, että keskeytetystä yhdynnästä tuli ehkäisykeino, jonka avulla katsotaan yleisimmin koetun estää raskaaksitulo (Niiranen 1986, 293). Ilmeisesti keskeytetyn yhdynnän käytössä onnistuivat parhaiten ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ja kaupungeissa asuvat parit, koska näissä väestöryhmissä hedelmällisyys alkoi ensimmäisenä laskea. Vaikka menetelmä tunnettiin tavallisen kansankin keskuudessa, sen käyttö ei ehkä ollut kovinkaan johdonmukaista.

Muita keinoja

Edellä esitetyn kolmen menetelmän lisäksi kansalla oli tiedossaan myös muita keinoja välttää raskaaksituloa ilman ehkäisyvälinettä. Useimmiten käsitykset perustuivat taikauskoon. Taivaallisen ajankulun mukaan määriteltiin otollisia yhdyntäajankohtia, mutta kuitenkin harvemmin kuin kuukautiskierron mukaan. Mainintoja oli mm. siitä, että alakuu tai alakuun viimeinen neljännes oli otollista aikaa. Yhdynnän sopiva ajankohta oli taivaallisen kuukauden kolmas neljännes, jolloin ei saanut kylvää viljaakaan. Uskottiin, että loppukuu oli hedelmätöntä aikaa ja että ihminenkään ei silloin sikiä. Naisten oletettiin olevan herkimmillään katajien pölistessä eli keväällä (Kaloinen 1969, 18).

Myös yhdynnän aikana vallitsevalla mielialalla ja terveydentilalla uskottiin olevan vaikutusta raskaaksituloon. Samoin ruoka ja juomat vaikuttivat ”sikiämiseen”. Kaloisen (1969, 19–20) kyselyssä vastaajat ilmoittivat, että raskaaksituleminen voitiin välttää, jos mies tai nainen oli välinpitämätön tai vastahankaan tai ainakin näytteli sellaista. Haluttiin aivan kuin esittää Luojalle toivomus, ettei hän uskoisi tällaiselle huonolle parille lapsia.

Terveydentilan yhteydestä raskaaksituloon esiintyi ristiriitaisia käsityksiä. Sairailla, etenkin keuhkotautisilla, katsottiin olevan naimakuumeen ja heidän tekevän lapsia. Toisaalta oltiin sitä mieltä että sairas ihminen ei sikiä. Epänormaali terveydentila heikentää lapsen sikiämismahdollisuutta. Juhlaruokien katsottiin yleensä lisäävän sikiävyyttä, samoin rasvaisten ruokien. Nälkäisyys esti raskaaksituloa, samoin uskottiin alkoholilla olevan siihen vaikutusta. Kuitenkin jotkut katsoivat alkoholin helpottavan sikiämistä (Kaloinen 1969, 20).

Yhteenveto

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa ihmiset tunsivat melko hyvin pidättymisen, keskeytetyn yhdynnän ja varmat päivät. Kuitenkin parit itse turvautuivat ennen kaikkea keskeytettyyn yhdyntään yrittäessään estää raskaaksitulon. Keino oli käytettävissä milloin tahansa eikä sen käyttö edellyttänyt etukäteissuunnittelua. Varmat päivät, joista käsitykset suuresti vaihtelivat, olivat myös parien käytössä. Tällainen lyhytaikaisempi sukupuoliyhdynnästä pidättäminen ei ilmeisesti ollut ylivoimaisen vaikeata. Sen sijaan pidempiaikainen yhdynnästä pidättäminen eli abstinenssi onnistui huomattavasti harvemmilta. Todennäköisesti pidättymiseen turvauduttiin jossain määrin ylemmissä yhteiskuntaluokissa. Säätyläismiehet kykenivät pidättymään yhdynnästä, koska heillä oli mahdollisuus avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin, säätyläisnaiset taas keskittyivät lasten kasvatukseen ja kodinhoitoon sekä alempien yhteiskuntaluokkien naisten sivistämiseen. Sen sijaan tavallisen kansan keskuudessa pidättäminen oli ilmeisesti ehkäisykeinona melko harvinainen.

2. Mekaaniset ja kemialliset ehkäisymenetelmät

Kautta aikojen on yritetty jonkinlaisin keinoin estää siittiö- ja munasolujen kohtaamista. Aluksi tosin oli hyvin epämääräinen käsitys siitä kuinka raskaus alkaa ja kehittyy, mutta niin kauan kuin on tiedetty, että sukupuoliyhteys voi johtaa raskauteen, on raskaaksituloa yritetty estää erilaisin estemenetelmin, nykyisten kondomin ja pessaaarin esiastein sekä sienin ja huuhteluin. Todennäköisesti nämä menetelmät ovat olleet myös suomalaisten tiedossa jo pitkään. Kuitenkin vasta kumin v. 1843 tapahtuneen vulkanisoinnin keksimisen jälkeen kondomin ja pessaaarin sarjatuotanto tuli mahdolliseksi. Suomessa tällaisista teollisesti tuotetuista ehkäisyvälineistä oli havaintoja varsinaisesti vasta 1800-luvun loppupuolelta lähtien (Notkola 1989).

Varhaisin kondomin käyttö on ilmeisesti kuulunut ennen kaikkea avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin. Näissä suhteissa kondomeja tiedetään Euroopassa käytetyn ainakin 200 vuoden ajan. Sivistyneistöön ja taiteilijoihin kuuluvia suomalaismiehiä matkusteli 1800-luvulla Euroopassa ja ilmeisesti tutustui tuolloin ”julkisten naisten” välityksellä myös ehkäisyvälineisiin. Näissä piireissä ei kondomi varmastikaan ollut tuntematon. Prostituutiosta muodostui Häkkisen (1995, 13) mukaan Suomessakin 1800-luvun loppupuolella merkittävänä pidetty ongelma. Tuolloin oli Helsingissä ilotyttöjen määrä asukaslukuun suhteutettuna suurimmillaan ja vastasi eurooppalaisten suurkaupunkien tasoa. Myöhäisen naimisiinmenon vuoksi sivistyneistöön lukeutuvat miehet käyttivät hyväkseen prostituoitujen palveluksia. Tyypillinen prostituoidun asiakas oli tuolloin varakas, naimaton ja kuului yhteiskunnan yläluokkaan. Kondomi oli käytössä helsinkiläisten prostituoitujen keskuudessa 1880-luvulla. Siihen turvautumalla suojauduttiin tuolloin ennen kaikkea kuppaa vastaan (Niiranen 1986, 293).

Teollisesti valmistetun kondomin edeltäjät olivat jossain määrin tunnettuja myös kansan keskuudessa. Erilaisia tuppia, kananmunan sisäkalvoa, joka sidottiin villalangalla terskan

päälle, rukkasen peukaloita ja kankaasta itse tehtyjä kondomeja tunnettiin (Kaloinen 1969, 21). Mutta ei 1800-luvun loppupuolen maalais-Suomi ollut täysin vailla teollisesti valmistettuja kondomeitakaan. Mm. Pohjois-Karjalasta, Kannakselta ja Laatokan-Karjalasta on olemassa viitteitä kondomin käytöstä. Venäjän puolelta Suomeen eri reittejä kulkevat laukkukauppiaat, ”laukkuryssät” kuljettivat kankaita ja erilaista rihkamatavaraa laukussaan. Aina ei heidän maineensa ollut kansan silmissä hyvä, sillä heitä syytettiin pahojen tartuntatautien levittämisestä, väkijuomien, siveellisyttä loukkaavien kuvien ja muun luvattoman tavarankäytön myymisestä (Heinänen 1998, 176–179). Heidän välityksellään itäsuomalaiset maaseudun ihmiset saivat maailmantapausten ohella tietoa mm. kondomeista, joiden tiedettiin kuitenkin olevan kestoaltaan heikkoja (Notkola 1989).

Kondomeja oli 1800-luvun lopulla myynnissä apteekkeissa, joskin niitä alettiin laajamittaisesti tuoda maahan vasta 1900-luvun alkupuolella. Esimerkiksi Aktiebolaget Helsingfors Apotekarnas Drognerlagilla oli vuonna 1897 julkaistussa hinnastossaan tarjolla erilaisia kondomeja. Oli kalanrakosta ja kumista tehtyjä, spermapussilla varustettuja ja amerikkalaisia. Kondomien hinnat vaihtelivat 3 markasta 15 markkaan tusinalta.

Kun lehdistö vakiinnutti asemansa 1800-luvun lopulla, alettiin lehdissä julkaista myös erilaisten tuotteiden ilmoituksia. Postimyynti alkoi Suomessa samoihin aikoihin jolloin firmat julkaisivat kuvitettuja postimyyntiluetteloita. Myös intiimituotteita, ts. varmuusesineitä voitiin tilata postitse. Usein ilmoituksissa mainittiin ”lähetys huomiota herättämättä”, jolloin tuotteen ostaminen oli helpompaa kuin kylän apteekkiin meneminen (Heinonen ja Konttinen 2001, 32–33). Kuitenkin tällaisten tuotteiden tarjoaminen alkoi yleistyä vasta 1910-luvulla.

Naisten kohtuun asetettavia erilaisia pessaarin esiaisteita edusti myös pesusieni. Usein siihen imeytettiin ennen käyttöä siittiöitä tappavaa ainetta tai öljyä. Öljyn käyttö hidasti siittiöiden liikkeitä. Kuitenkin pessaarit alkoivat vasta 1800-luvun lopulla muistuttaa nykyisin käytössä olevia teollisesti valmistettuja pessaareita. Kovasta kumista valmistettu Hebel-pessaari sekä ympyrän muotoinen ja ”occlusiv”-pessaari olivat Aktiebolaget Helsingfors Apotekarnas Drognerlagin vuonna 1897 ilmestyneessä hinnastossa. Björkenheim (1931, 992) mainitsee varhaisimmat, kehittäjänsä mukaan mensingoiksi nimetyt pessaarit asetetun vuonna 1881. Tätä pessaaria oli eri tyyppisiä kuten Ramses, Cephir ja Graziella.

Kaloinen (1969, 21) mainitsee kansan keskuudessa esitetyn mainintoja nauhan päässä olevasta sienestä, joka vedettiin yhdynnän jälkeen pois, jolloin emätin puhdistui. Myös huuhtelusta Kaloisella (1969, 26–27) oli tutkimuksessaan mainintoja. Yhdynnän jälkeen emätintä huuhdeltiin vedellä, jossa oli mm. lysolia, ruokasoodaa, etikkaa ja illodinia. Samoin oli tietoa ruiskun käytöstä sekä kuumassa sinappikylvyssä tai lumessa istumisesta. Myös virtsaamista käytettiin huuhteluna. Rätvänänkukista tehdyn hauteen Kaloinen

olettaa olevan rinnastettavissa huuhtelutoimenpiteisiin. Kuitenkin huuhtelut lienevät melko uutta perinnettä ja ehkä paremminkin tulivat tietoisuuteen vasta 1910-luvusta alkavalla ajanjaksolla, jolloin syntyvyydensäännöstely alkoi varsinaisesti viritä.

DROGAFFÄR, ÅBO.



N:o 523.



N:o 524.



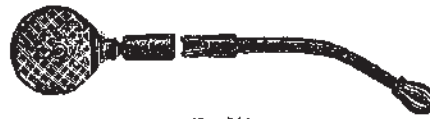
N:o 528.

532.	Pipettstatif	pr st.	5.—
533.	Pneumatiska vannon	€	6.—
534.	Polypångar Mathien	€	7.20
535.	Porlamuggar	€	2.—
536.	Preservativ af gummi med reservoir	pr puss.	2.75
537.	€ € allon	€	2.50
538.	€ € fiskblåsa Ia	€	8.—
539.	€ € IIa	€	4.—
540.	€ € IIIa	€	3.—
541.	€ s. k. Siskon eller Pariser svampar, små med sidennät och band	€	6.—
542.	€ s. k. Siskon eller Pariser svampar, stora med sidennät och band	€	10.—
543.	€ s. k. Siskon eller Pariser svampar, utan sidennät med band	€	4.—
544.	€ Atocos med pulver	st.	8.—

Profecylindrar, se Cylindrar.



N:o 536.



N:o 544.

545.	Proför:	Diam. & längd	10×50	10×100	12×110	15×120	18×130	m/m.
		pr puss.	0.35	0.40	0.50	0.60	0.70	
		Diam. & längd	21×140	24×150	20×180	21×200	25×240	m/m.
		pr puss.	0.80	0.90	1.—	1.25	1.50	
546.	Proförborstar						från 0.25 till 0.60	
547.	€ ställ af träd hvita, för 12 glas						pr st.	2.10
548.	€ € polerad	€	€				€	2.50
549.	€ tänger af messing						€	0.50
550.	€ € träd						€	0.40

Proppar, se Korkar.

Kuva 9. Kondomeja ja pessaareita apteekin hintaluettelossa v. 1897

Mekaanisten ja kemiallisten ehkäisykeinojen käyttö oli 1800-luvun loppupuolella vielä melko harvinaista avioliitossa raskauden ehkäisykeinona. Vaikka kondomi oli miehille tuttu ja niitä oli jo saatavillakin, kondomiin turvauduttiin lähinnä avioliiton ulkopuolisissa suhteissa, ei avioliitossa. Ehkä Suomessakin oli kysymys samasta asiasta kuin Johnson-

Hanks (2002, 229–249) totesi olevan parien ehkäisymenetelmän mm. Kamerunissa. Kun luotettavista ehkäisymenetelmistä tietoinen, korkeasti koulutettu pari valitsi niiden sijasta menetelmäkseen keskeytetyn yhdynnän, valinnan syynä oli arvostettu ja kunnioitettu moderni identiteetti. Kun suomalainen pari turvautui 1800–1900-lukujen vaihteessa keskeytettyyn yhdyntään tai pidättymiseen välttääkseen raskaaksitulon, vaikka kondomi oli jo tunnettu ja saatavilla, kysymys saattoi olla muusta kuin vain lapsiluvun rajoittamisesta. Lapsilukua haluttiin ehkä rajoittaa sellaisin keinoin, joita yhteiskunnassa pidettiin sopivina avioliitossa oleville säädyllisille ihmisille. Kondomi oli lähinnä keino välttää sukupuolitauti ja avioliiton ulkopuolinen raskaus.

3. Suun kautta otettava eli oraallinen ehkäisy

Ehkäisyn historioissa (mm. Himes 1963; Riddle 1992) todetaan vuosisatojen ajan olleen mainintoja siitä, että kasveista tehtyjä erilaisia keitoksia ja uutteita voidaan käyttää avuksi raskaaksitulon estämisessä tai raskauden keskeyttämisessä. Ilmeisesti lähellä luontoa eläneet ihmiset ovat seuranneet eläinten suhtautumista erilaisiin kasveihin ja tehneet johtopäätöksiä niiden vaikutuksesta eläinten lisääntymiseen. Havaittujen kokemusten perusteella on sitten katsottu, mikä vaikutus rohdolla oli ihmisiin (Himes 1963).

Länsimaissa katsotaan tiedon raskauden ehkäisyyn ja keskeytykseen johtavien kasvien käytöstä kadonneen 1450–1700-luvuilla tapahtuneiden noitavainojen aikana. Erään käsityksen mukaan noitaoikeudenkäynnit alkoivat kätilöihin kohdistuneina vainoina, koska nämä hallitsivat aikansa gynekologista tietoutta (Nenonen 1992, 322–324, 377–378). Kätilöiden väitetään tunteneen vanhoja ehkäisymenetelmiä ja tainneen sikiön lähettämisen. Tämän näkemyksen mukaan väestöpulan aikana kirkon ja maallisen vallan toimesta kitkettiin lisääntymistä rajoittanut kansanomaisen ehkäisy- ja muu gynekologinen tietous kätilöitä vainoamalla. Nenonen kuitenkin toteaa tutkimuksessaan tulleen esiin vain yhden 1600-luvulla Suomessa pidetyn noitaoikeudenkäynnin, jossa käsiteltiin yksiselitteisesti kykyä ehkäisyyn tai kykyä sikiönlähdetykseen. Kuitenkaan tämäkään syytetty ei ollut kätilö (Nenonen 1992, 324). Noituus ei ollut Suomessa naispainotteista eikä yleensääkään suuren luokan noitametsästystä. Puolet noituudesta syytetyistä oli miehiä (Setälä 2002, 216).

Erilaisista kasveista ja yrteistä tehtyjen keitosten ja lääkkeiden käyttämisestä raskauden ehkäisyyn on olemassa vähän luotettavaa tietoa. Ensinnäkään ei tiedetä olivatko naiset, jotka katsoivat yrttikeitosten auttaneen siirtämään raskaaksituloa, itse asiassa edes raskaina. Esitransitionaalisenä aikana kuukautiset saattoivat viivästyä muustakin syystä kuin raskaaksitulon takia. McLaren (1990, 8, 189) mainitseekin ehkäisyn ja keskenmenon aikaansaamisen välisen rajan hämäräksi. Joidenkin mielestä keskenmeno oli yksinkertaisesti vain seuraava vaihe hedelmällisyyden kontrolloimisen ulottuvuudella. Pitivätpä jotkut naiset aborttia ehkäisyä parempana keinona. Naiset eivät halunneet turvautua aviomieheen tai lääkäriin vaan halusivat mieluummin itse kontrolloida raskaaksituloa. Tällöin keskenmeno olikin ensimmäinen keino estää raskaaksitulo, ei ehkäisy.

Suomalaisten käyttämistä hedelmöittymistä ehkäisevistä luonnonlääkkeistä tuli Kaloisen (1969, 12) kyselyssä esiin monia mainintoja katajasta. Kun maata mennessä juotiin la-sillinen väkevää katajanmarjateetä ja nautittiin sitä myös epävarmoina päivinä ja niiden edellä, vältettiin raskaaksitulo. Myös katajanpölyllä katsottiin olevan vaikutusta hedelmöittymisen estämiseen. Katajan lisäksi oli raskauden ehkäisemiseksi käytössä monia muitakin kasveja ja aineita, joista tehtiin uutteita ja juomia. Nautittiin mm. ”koiruohokaffea”, nokkosteetä ja kiiskinkiduksista keitettyä vettä. Maletterinkukista ja härän jyvistä tehtiin myös rohtoja (Kaloinen 1969, 12).

Vaikka oraalisesta ehkäisystä oli vähän kirjallista tietoa, suullista tietoa siirtyi naisten kesken ehkä runsaastikin. Tieto perustui suurelta osin magiikkaan. Myöhemmät tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että käytetyt juomat ja uutteet sisälsivät sellaisiakin aineita, joilla oli raskauksia estävä tai ainakin keskeyttävä vaikutus. Vaikka oraalisia keinoja käytettiin ei tiedetä, kuinka yleistä käyttö oli, ketkä niitä käyttivät ja mikä oli käyttötarkoitus. On todennäköistä, että maaseudun tiheään lapsia synnyttävät naiset yrittivät erilaisten yrttijuomien ja aineiden avulla estää raskaaksituloa. Säätyläisnaisten keskuudessa keinojen käyttö oli varmasti vähäisempää.

Muita keinoja estää raskaaksitulo tai lapsen syntymä

Sterilointi

Joissakin maissa laki sallii steriloinnin perinnöllisyshygienisin perustein eli eugeenisen steriloinnin - pakollisen tai vapaaehtoisin - jotta voitaisiin estää eräät perinnölliset ominaisuudet omaavia yksilöitä jatkamasta sukuaan. Tällaisia toimenpiteitä on vastustettu moraalisin perustein ja myös siksi, että mahdollisuudet vähentää väistyvien ominaisuuksien esiintymistiheyttä ovat hyvin pienet (Monikielinen väestötieteen sanakirja 1962, 103).

Yhdysvalloissa ja Euroopassa lääkärit alkoivat 1890-luvulla lääketieteellisin ja rotuhygienisin (eugeenisin) perusteluin kokeilla tylsämielislaitoksissa potilaiden kastrointeja ja sterilointeja. Sveitsiläinen psykiatri August Forel ja saksalainen gynekologi Edwin Kehrler olivat tässä edelläkävijöitä. Kehrler esitti ensimmäisen kerran lääketieteelliset indikaatiot steriloisemiseksi. Yleiseksi indikaatioksi katsottiin sellainen myötäsyttyinen patologinen tila, jossa raskaus ja synnytys voisi uhata naisen elämää tai vaarantaa vakavasti hänen terveyttään. Erityisiksi lääketieteellisiksi indikaatioiksi mainitaan mm. tuberkuloosi, mielisairaudet ja neuroosit, hermostollinen väsymys ja krooninen anemia, diabetes ja Basedowin tauti (Björkenheim 1931, 988).

1900-luvun alkupuolella eugeniikka ts. perinnöllisyys- ja rotuhygienia oli tärkeä sosiaalinen, terveydellinen ja poliittinen ideologia. Epätoivottavina ja periytyvinä pidettyjen piirteiden siirtymistä seuraaviin sukupolviin estettiin laitoksiin eristämisen

ja jopa murhien lisäksi steriloimalla. Vapaaehtoisia ja pakollisia sterilointeja tehtiin myös sellaisille henkilöille, joiden katsottiin olevan kykenemättömiä huolehtimaan lapsistaan (Hemminki et al. 1998, 4, 319).

Abortti

Aborttiin liittyvät moraalikäsitkelyt ovat muotoutuneet pitkään kestäneiden uskonnollisten ja tieteellisten oppikiistojen seurauksena. Maallisessa oikeudenkäytössä sen sijaan sikiön henkeä on alettu pitää rikoksen suojelusobjektina useissa Euroopan maissa vasta 1800-luvulla (Meskus 2001, 289). Suomessa yksilöitiin vasta vuoden 1889 rikoslaissa perusteellisemmin sikiönlähdettäminen. Siihen turvautuvia naisia on aika ajoin ankarastikin rangaistu, mutta abortti on säilynyt kautta aikojen yhtenä keinona estää ei-toivotun lapsen syntyminen. Yleensä siihen on ennen kaikkea turvauduttu äärimmäisessä hädässä, etenkin silloin kun on ollut kysymys esiaviollisesta raskaudesta.

Joskus on äärimmäisen vaikea tehdä eroa abortin ja oraalisen ehkäisyn välillä. Riddle (1992, 1997) mm. toteaa, kuinka esimerkiksi keskiajalla naiset kuukautisten poisjäädessä joivat erilaisia yrteistä ja rohdoista tehtyjä juomia, joiden tarkoituksena oli saada kuukautiset elvytetyksi. Nainen ei kuukautisten pois jäädessä tiennyt varmasti oliko hän raskaana vai oliko kysymys jostakin muusta tekijästä, aliravitsemuksesta tai sairaudesta. Kun lisäksi raskauden keskeyttäminen oli rikos, puhuttiin lähinnä vain kuukautisten aikaansaamisesta. Näin on ehkä ollut Suomessakin.

Monilla naisilla ei ollut mahdollisuutta käyttää raskaudenkeskeytyksessä apunaan henkilöä, jolla oli kokemusta abortin tekemisestä. Etenkin hädissään olevat naimattomat naiset yrittivät yleensä itse saada raskautensa keskeytetyksi. Heidän käyttämissään keinoissa saattoivat sekoittua tehokkaat ja taianomaiset keinot. Uskottiin erilaisten aineiden ja esineiden ominaisuuksien saavan aikaan voimakkaan taikapotenssin. Esimerkiksi ruudin ja räiskyntäkipunoiden uskottiin palamis- ja hajoamistapansa vuoksi sisältävän voimaa, joka sai aikaan keskenmenon tai kiirehti synnytystä. Elohopea taas tyhjensi kohdun ja samoin kuin toukka kaivautui laudan läpi, sen jauhot edistivät sikiön kaivautumista synnytysteiden läpi. (Pelkonen 1933, 49, 444).

Tavallisimmin naiset turvautuivat oraaliin ja mekaanisiin keinoihin raskautensa keskeyttämiseksi. Kun huomattiin kuukautisten jääneen tulematta, nautittiin erilaisista rohdoista ja yrteistä tehtyjä uutteita. Samoin yritettiin saada kuukautiset tulemaan raskaita töitä tekemällä tai painavia esineitä nostelemalla. Mikäli nämä keinot eivät auttaneet, saattoivat jotkut naiset työntää sisäänsä terävän piikin saadakseen raskautensa keskeytetyksi. Seuraukset olivat tällöin usein tuhoisat. Nainen saattoi kuolla mm. verenvuotoon, saada myrkytyksen tai elinikäisen sisäisen vamman, menettää esimerkiksi kykynsä saada lapsia. Etenkin epätoivoiset nuoret naimattomat naiset turvautuivat vaarallisiin keinoihin (mm. Pelkonen 1931). Naiset hakivat neuvoja myös muilta naisilta joiden oletettiin olevan selvillä henkilöistä, jotka ”lähdettivät sikiöitä”. Säätyläisnaisilla olisi ollut muita paremmat

taloudelliset mahdollisuudet löytää pätevämpää apua hätätilanteeseensa, mutta heidän keskuudessaan keskeyttämistarve oli ilmeisesti vähäistä.

Aborttien yleisyyttä lapsilukuun vaikuttamisen keinona 1800-luvun yhteiskunnassa on vaikea arvioida, koska raskaudet keskeytettiin yleensä laittomasti. Lisäksi oraalisen ehkäisy- ja abortin välinen raja oli häilyvä. Tilastojen perusteella raskaudenkeskeytykset eivät olleet vielä 1800-luvulla yleisiä. Lapsenmurhat olivat ehkäisykeinona niitä tavallisempia. Nieminen (1951, 299) toteaa sikiönlähdettämistä muodostuneen vasta 1900-luvulla kokonaan uusi siveellisyysrikoslaji. Vuosina 1906–1910 oli keskiväkiluvun 100 000 henkeä kohti vain 0.1 sikiönlähdettämistä, mutta seuraavina vuosikymmeninä niiden luku kohosi monikymmenkertaiseksi.

Raskauksia keskeytettiin runsaammin avioliiton ulkopuolisissa suhteissa kuin avioliitoissa. Minkkinen (1986, 627) kuitenkin katsoo syntyvyyttä säädellyn pääasiassa ehkäisy- ja varhaisen abortin avulla yhteiskunnissa, joissa ei vielä ole ollut käytettävissä modernia, tieteelliseen tutkimukseen perustuvaa ehkäisyä. Huolimatta siitä, että abortti tiedettiin rikokseksi ja synniksi 1800-luvulla, myös naimisissa olevat naiset keskeyttivät raskauksia. Etenkin silloin kun nainen tiesi uuden raskauden vaarantavan hänen oman henkensä, heikentävän nuorimman lapsensa elinmahdollisuuksia tai yleensäkin vaikeuttavan kohtuuttomasti perheen taloudellista tilannetta aborttiin voitiin turvautua.

2.6.4. Parien pyrkimykset saada raskaus aikaan

Perhesuunnitteluun katsotaan kuuluvan paitsi lasten lukumäärän rajoittamisen ja syntymän ajoittamisen, myös parin pyrkimykset tulla raskaaksi (Ritamies 1993a, 220). Maatalousyhteiskunnassa suurta perhettä kunnioitettiin ja lapsettomuutta pidettiin suurena onnettomuutena tai Jumalan rangaistuksena. Oletettiin, että lapseton nainen on tavalla tai toisella tehnyt itsensä arvottomaksi äitiyteen tai pahansuovat ihmiset ovat juonillaan tai noituudella aiheuttaneet tuon seuraamuksen (Nieminen 1993, 46).

Äitiys oli luomakunnan naisille antama tehtävä, jota varten naista alettiin kasvattaa 1880-luvulta lähtien julkaisemalla erilaisia seksuaalivalistus- ja terveysoppaita. Ne loivat laajan elämäntavan normiston, jonka perusteella naisten toivottiin valmistautuvan suvunjatkamistehtäväänsä (Räisänen 1995, 166). Lapsettomaksi ei haluttu jäädä. Erityisesti pojan syntyminen oli tärkeitä. Varsinkin talolliset ja ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat kaipasivat perillistä.

Jo antiikin aikana oli raskaaksi haluavan naisen lääkärien mielestä käyttädyttävä samaan tapaan kuin vasta lapsensa synnyttäneen. Erityisesti naisen piti syödä ja juoda samoja aineita. Suun kautta otettavien aineiden lisäksi lapsen saamista katsottiin auttavan, jos emättimeen työnnettiin esimerkiksi murskattuja kovakuoriaisia, poikalapsen synnyttäneen naisen maitoa, virtsaa tai jälkeisiä (Aho ja Anttila 2000, 16, 2656).

Lapsen saamiseen vaikuttavia keinoja oli 1800-luvun yhteiskunnassa melko vähän, koska tuolloin oli hyvin vähän lääketieteellistä tuntemusta lapsettomuudesta. Vaikka suomalainen lääketiede alkoi 1800-luvun alussa jakaantua erityisaloiksi, synnytysoppi ja gynekologia alkoivat itsenäistyä vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen. Oman oppituolinsa ne saivat kuitenkin vasta vuonna 1919. Synnytyssairaalat ja kliininen obstetris-gynekologinen hoito alkoi järjestyä 1800-luvun lopulla. (Helén 1997, 135–136). Kesti kuitenkin pitkälle 1900-lukua, ennen kuin lapsettomuutta varsinaisesti ryhdyttiin tutkimaan ja lääketieteen kehitys mahdollisti uusia tehokkaita keinoja ongelman ratkaisemiseksi.

Ihmisten lapsettomuuteen perustuva tieto oli 1800-luvulla täysin epätieteellistä. Esimerkiksi ulkonäöstä pääteltiin saako nainen lapsia vai ei. Paltamosta oli 1800-luvun lopulta tieto, että niin monta lasta saa, kuin on kurttua otsassa. Hollolassa taas tiedettiin, että äpärlapsia saa silloin kun on rinnot riipallansa, mutta jos ne ovat pystyssä, saa aviolapsia. Lapsettomaksi voi jäädä häijy nainen. Enolainen 1900-luvun alun toteamus on, että ”Paha kello kieletonnä, paha akka lapsetonna.” Irstaudella katsotaan myös olleen yhteyttä lapsettomuuteen. ”Ei ajettu tie ruohoitu tai koskas se maantie kukkia kasvaa” ovat osoituksena siitä, että naisen hedelmättömyys johtui alituisesta käyttämisestä (Paasio 1985, 77, 80, 81).

Kansanomaisen sukupuolitietouden mukaan lapsettomuutta voitiin erilaisin keinoin myös yrittää välttää tai poistaa. Osa keinoista oli magiaa, joissa mm. numero kolme näytti olevan tärkeä. 1900-luvun alkupuolella Oulusta kerätyn tiedon mukaan lapsia sai, kun otti kylmiä kylpyjä ja konttasi kolmihaaraisen puun juurella. Samoin jos ruumista haudattaessa potkaisi haudalla hedelmättömän naisen hameeseen kolme kertaa ja joka kerta lausui ”Orelmas sinunkin pitää ottaman”, sai vaimon hedelmälliseksi sääksmäkeläisen vuonna 1887 kerätyn tiedon mukaan. Hedelmällisyyttä lisäsi myös kuhniminen (istumakylvyt) ja matolääkkeen ottaminen sekä peseytyminen ”luutivedellä”. Jos lapseton nainen söi kuivattuja, jauhoksi jauhettuja lampaanpapanoita joka päivä vähän se auttoi. Samaan tulokseen johti myös se, jos mies otti ehtoollisella öyläin pois suustaan ja syötti sen vaimolleen tämän tietämättä (Paasio 1985, 84–86).

Raskaaksituloa turhaan odottaneella oli ts. 1800-luvun yhteiskunnassa käytettävissään lähinnä erilaisiin taikoihin ja magikkaan perustuvia keinoja, yrttikeitoksia- ja juomia sekä luonnollisesti rukoukseen turvautuminen. Oli vältettävä tiettyjä asioita jotta kyky saada lapsia ei heikentyisi. Synnyttänyttä naista pidettiin saastaisena. Hänen katsottiin aiheuttavan erilaista vahinkoa, jollei naista ”kirkotettu” tietyn ajan kuluessa synnytyksestä. Mies joka meni taloon missä nainen oli synnyttänyt lapsen, saattoi menettää voimansa tai kyvyn siittää lapsia. Kosketus naiseen ja hänessä piilevään huonommuuden tunteeseen etenkin naisen sukupuolisina kriisiaikoina – lapsen synnyttämisen jälkeen, kuukautisten aikana ja imetysaikana – vaikutti heikentävästi miehen siittämisvoimaan (Nieminen 1993, 38).

2.7. Lapsilukutavoitteiden toteutuminen

Toteutuivatko avioparien lapsilukutoiveet esitransitionaalisessa yhteiskunnassa on kysymys, johon vastaamisen on perustuttava pääasiassa vain erilaisiin arvioihin ja mielipiteisiin. Tutkimustietoa tuolta ajalta on vain vähän olemassa. Vastaaminen edellyttäisi tietoa siitä, kuinka monta lasta avioparit toivoivat saavansa ja kuinka moneen lapseen he lopulta päätyivät. Tavoitteen ja toteutuneen lapsiluvun erotuksesta sitten olisi mahdollista päätellä, kuinka lähelle lapsilukuihannettaan avioparit pääsivät todellisessa elämässään. Toisaalta voitaisiin lapsiluvun suunnittelussa onnistumista tarkastella selvittämällä, kuinka yleisesti lapset syntyivät toivottuina ja oikein ajoitettuina. Tällöin olisi voitava osoittaa, kuinka suuri osuus lapsista syntyi toivottuina ja oikein ajoitettuina, kuinka paljon oli liian aikaisin syntyneitä tai niitä, joita jouduttiin odottamaan pitkään ja kuinka suurta osaa lapsista ei olisi haluttu lainkaan saada.

Kumpikin tarkastelutapa edellyttää tietoa, jota esitransitionaaliselta ajalta on hyvin vähän olemassa. Ei tiedetä, kuinka yleisesti 1800-luvun ihmisillä yleensä oli lapsilukuun liittyviä tavoitteita eikä sitä, kuinka suurta lapsilukua tavoitteestaan selvillä olevat halusivat. Sen sijaan tilastojen perusteella on saatavissa tietoa naisten keskimäärin synnyttämästä lasten määrästä. Koska syntyneiden lasten toivottuna syntymisestä ei ole olemassa tutkimustietoa, päätelmiä on tehtävä lasten ajoituksesta ja lopullisesta määrästä. Samoin kirjallisuuden perusteella saatavat käsitykset yksittäisten ihmisten elämästä auttavat ymmärtämään tuon ajan avioparien suhtautumista syntyviin lapsiin.

2.7.1. Vastasivatko mahdolliset lapsilukutavoitteet ja lopullinen lapsiluku toisiaan?

Avioparit halusivat lapsia 1800-luvun yhteiskunnassa. Lisäksi lasten tulon toivottiin alkavan mahdollisimman pian avioliiton solmimisen jälkeen. Kun sitten synnytys seurasi toistaan melko nopeassa tahdissa, pari tai ainakin äiti alkoi huolestua jatkuvista raskauksista. Raskaaksituloa haluttiin siirtää myöhemmäksi, saada lasten väliset etäisyydet pidemmiksi. Lasten lukumäärän kasvaessa lisääntyi yhä useamman avioparin huoli perheen toimeentulosta ja varakkaatkin vanhemmat pelkäsivät naisen terveyden vaarantumista, jopa hänen kuolemaansa.

Motiivit lapsiluvun rajoittamiseen olivat ristiriitaisia. Monet tekijät vaikuttivat siihen, että lasten määrää ei haluttu ainakaan kovin selkeästi rajoittaa, toisaalta jotkut seikat puolsivat lapsirajoitusta. Näiden vastakkaisten motiivien yhteisvaikutuksena ei pareilla ollut vielä voimakkaita motiiveja lapsiluvun säätelyyn 1800-luvun loppupuolta lukuun ottamatta. Tuolloin oli jo aviopareja, jotka olivat valmiita tietoisesti säätämään lapsilukuaan (Notkola 1989, 86–89). Lapsilukutavoite alkoi selvitä vähitellen synnytysten myötä. Tiettyssä elämänvaiheessa todettiin, että olemassa oleva lapsiluku oli se tavoite, johon

haluttiin pitäytyä. Monen parin kohdalla tämä lapsiluku oli kuitenkin vielä salainen haave. Yhteiskunnassa vallitsevien käsitysten mukaan lapsi katsottiin edelleen Jumalan lahjaksi eikä pidetty oikeana, että ihminen pyrki estämään uuden lapsen syntymistä. Kalela (1982, 278) toteaaakin isovanhempiensa tarinaa kuvatessaan, kuinka varsinaisia ehkäisykeinoja ei 1800-luvun lopulla ollut ja vaikka keinoja olisi ollutkin, ei niitä saanut edes ajatella.

Siinä vaiheessa kun perheeseen ei olisi enää haluttu lisää lapsia, lapsilukuihanne varmasti oli vielä monen avioparin kohdalla kohtuullinen. Tosin lasten tiedettiin usein kuolevan nuorina ja siksi oli riittävän vanhuudenturvan varmistamiseksi synnyttävä lapsia ihanetta enemmän. Muutama lapsi, ehkä noin 3–5, oli tuon ajan ihmisten tavallisimmin haluama lapsiluku (ks. Helsti 2000), mutta kahtakin lasta toivottiin (Starck-Arola 2001). Vaikka edelleen suuri joukko vanhemmista olisi ihannetta kysyttäessä ilmeisesti vastannut haluavansa niin monta lasta kuin Jumala sallii, olisi etenkin 1880-luvulta lähtien jo sivistyneistön keskuudessa ja kaupungeissa asuvien parissa ollut niitäkin vanhempia, jotka osasivat lapsilukutoiveensa ilmaista.

Koska ihmisillä ei ollut vielä käytettävissään luotettavia ehkäisykeinoja, avioparit eivät todennäköisesti useinkaan kyenneet käytännössä toteuttamaan haluaan pitäytyä jo olemassa olevaan lasten määrään. Esimerkiksi Kalelan (1982, 278) isovanhempien lämmin rakkaus ei mahdollistanut pidättymistä, joka oli tuohon aikaan yleisesti suositeltu keino säädellä lasten määrää. Lapsia syntyi varmasti monelle parille toivetta enemmän. Ainakin naiset olisivat viimeistään 1800-luvun loppupuolella halunneet vähemmän lapsia kuin mihin he lopulta päätyivät. Vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninäkin lapsilukuihanteet olivat Euroopassa perheen lopullista lasten määrää pienemmät (Hawthorn 1970, 15).

Kun naista kohti syntyi esimerkiksi vuosina 1890–95 keskimäärin 4.7 lasta (Lindgren 1984, 23), parien lapsilukutavoitteet ilmeisesti jäivät tätä jonkin verran alhaisemmaksi. Lapsikuolleisuuden aleneminen vuosisadan loppupuolella johti siihen, että perheiden lapsiluku kasvoi jonkin verran ennen kuin syntyvyyden säännöstelyä alettiin yleisemmin harjoittaa. Kun 1910-luvun alkaessa naista kohti syntyi keskimäärin 4.2 lasta, voitaneen olettaa, että 1800-luvun lopulla keskimääräinen lapsilukuihanne suomalaisissa perheissä ei ylittänyt neljää lasta ja ilmeisesti jäi alhaisemmaksikin joissakin väestöryhmissä. Tämä on pääteltävissä väestöryhmittäisistä lapsiluvuista.

Vaikka 1800-luvun loppupuolella perheiden enemmistö edelleen kamppaili jatkuvasta lasten synnyttämisestä aiheutuvien ongelmien kanssa, oli säätyläisten ja kaupungissa asuvien keskuudessa jo kuitenkin perheitä, joilla oli lapsilukutavoitteita, ja jotka he myös onnistuivat toteuttamaan. Esimerkiksi Branderin perheen kuutta sisarusta tutkiessaan Halminen (1995, 133–134) mainitsee yhden sisaruksista – Annan – toivoneen kolmannen synnytyksen jälkeen 1900-luvun alussa, että hän ei enää tulisi raskaaksi, mikä toive myöskin toteutui.

Wirilanderin (1974, 131–138) mukaan säätyläisperheiden keskimääräinen lapsiluku oli 1800-luvun jälkipuolelta asti keskimäärin kuusi lasta, joista keskimäärin neljä eli yli 15-vuotiaaksi. Kun Kalelan (1982, 179) isoäiti synnytti kaikkiaan 14 lasta, joista kaksitoista eli aikuisikään, tämä edusti vain pientä ryhmää säätyläisperheistä. Wirilanderin mukaan vain 12 prosenttiin perheistä oli syntynyt vähintään 10 lasta. Usein perheiden suuri lapsiluku selittyi sillä, että vaimon kuollessa, mies yleensä avioitui uudelleen nuoremman naisen kanssa.

Hägman (1994, 103) puolestaan toteaa, kuinka vielä 1860-luvulla avioituneet säätyläisnaiset synnyttivät koko hedelmällisen kautensa ajan ja viimeiset lapset syntyivät usein yli 40 vuoden iässä. Käytännössä säätyläisperheissä ei kuitenkaan ollut samanaikaisesti montakaan lasta, koska osa lähti jo 13–15 vuoden ikäisenä kotoa vuosiksi opiskelemaan tai harjoittelemaan. Lasten harjoittelijaksi ja opiskelemaan lähteminen tavallaan tarjosi vanhemmille raskauden ehkäisylle vaihtoehdoisen keinon säädellä perheessä olevien lasten määrää. 1880-90-luvuilla avioituneet näyttivät muuttaneen ajatteluaan ja toimintaansa. Hägmanin tutkimassa Waseniusten suvussa oli useita perheitä, joissa synnytettiin 2–5 lasta nopeassa tahdissa minkä jälkeen synnyttäminen loppui, vaikka hedelmällistä kautta oli vielä jäljellä. Kun naisten keskimääräinen ikä viimeisen lapsen syntyessä aleni, se merkitsi perheeseen hankittavan lapsiluvun pienenemistä. Tämä taas lienee osoituksena siitä, että lapsen syntymän jälkeen käytetyistä keinoista oli jo ylemmissä yhteiskuntaryhmissä alettu siirtyä raskauksien ennalta ehkäisyyn.

Perheiden keskimääräisen lapsiluvun perusteella voitaneen olettaa, että säätyläisten lapsilukutavoite tuskin ylitti neljää lasta, pikemminkin jäi sitä pienemmäksi 1800-luvun lopulla. Tosin on otettava huomioon, että perheiden toimeentulo oli säätyläisperheissä parempi kuin esimerkiksi työväestöllä ja siten näiden lapsilukuihannekin saattoi olla jonkin verran suurempi.

Työläisperheiden lapsiluku oli säätyläisperheitä jonkin verran alhaisempi ainakin ennen 1800-luvun loppupuolta. Markkola (1994, 56–57) totesi tamperelaisia työläisperheitä tutkiessaan niihin syntyneen keskimäärin 6.0 lasta vuonna 1850, vuonna 1870 lapsia syntyi 5.4 ja vuonna 1890 keskimäärin 4.9. Kuitenkin lapsista kuoli alle 11-vuotiaina osa ja siten eloonjääneitä oli vuonna 1850 vain keskimäärin 3.3, vuonna 1870 3.6 ja 1890 3.5 lasta. Työläisperheiden joukossa oli luonnollisesti myös suuria perheitä, mutta ne olivat kuitenkin poikkeuksia. Joka neljänteen työläisperheeseen syntyi vähintään 7 lasta, mutta tämän kokoisen perheen lapsista vain vajaa kymmenesosa eli aikuiseksi (Markkola 1994, 58). Markkolan tulokset näyttävät antavan tukea sille Liljeströminkin (1973, 36–41) esittämälle käsitykselle, että köyhissä perheissä lapsilukuihanne oli pienempi kuin varakkaissa perheissä. Siten keskimääräinen lapsilukutavoitekin jäi kaupunkityöväestöllä korkeintaan kolmeen lapseen.

Lindgrenin (1984, 84) tutkimuksen tuloksista on myös pääteltävissä, että kaupunkien työväestö tavoitteli pientä lapsilukua. Haminassa, missä tutkittavien enemmistö oli työväestöä, käsityöläisiä ja palvelusväkeä, syntyi 1800-luvun puolivälissä naista kohden keskimäärin 3.5 lasta. Vuonna 1880 lasten määrä oli alle kolme, mutta lasten kuolleisuuden alenemisen seurauksena oli vuosina 1905–1909 taas lähempänä neljää lasta. Kaupungissa asuminen ilmeisesti vaikutti pienempään lapsilukuun enemmän kuin työväestöön kuuluminen, koska Pohjan pitäjässä syntyi pääasiassa teollisuustyöväkeen kuuluville naista kohden keskimäärin runsas viisi lasta 1870-luvulla eikä lapsiluvussa tapahtunut juuri muutosta vuosiin 1905–09 mennessä. Samoin maataloustyöväkeä ja torppareita edustavassa Sysmässä lapsiluku oli 1880-luvun alussa viisi lasta ja pysytteli samalla tasolla vuosisadan vaihteeseen asti, minkä jälkeen se alkoi laskea.

Väestöryhmittäiset lapsilukuerot voivat siis olla osoituksena siitä, että eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien lapsilukutavoitteet ovat olleet eri suuruiset. Hyvin toimeentulevilla on ollut mahdollisuudet suuremmankin perheen elättämiseen, köyhillä taas toimeentuloaiveudet ovat saaneet ne toivomaan lapsiluvun pysymistä kohtuullisena. Toisaalta on mahdollista ajatella, että lapsiluvun väestöryhmittäinen vaihtelu on osoituksena siitä, että kaikilla pareilla ei ole ollut samanlaisia edellytyksiä tavoitteensa toteuttamiseen. Säätyläisillä, ja yleensä kaupungeissa asuvilla, oli paremmat mahdollisuudet omaksua muita aiemmin uudet lapsiluvun rajoittamiseen liittyvät ajatukset ja saada tietoa keinoista joilla raskaaksi tuloa oli mahdollista välttää. He kykenivät toteuttamaan tavoitteensa ehkä maaseudulla asuvia ja alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvia paremmin. Työväestöön kuuluvien muita pienempään lapsilukuun päätyminen ei ehkä ole seurausta siitä, että pieni tavoite myös pystyttiin toteuttamaan. Pieni lapsiluku saattoi olla osittain seurausta myös suuremmasta lapsikuolleisuudesta.

2.7.2. Syntyivätkö lapset toivottuina ja oikein ajoitettuina?

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa lapset olivat tärkeitä ja niitä alettiin odottaa heti avioitumisen jälkeen. Silloinkin kun raskaus alkoi ennen avioitumista, lapset olivat useimmiten toivottuja. Avioliittotarkoituksessa seurustelevalle parille sukupuoliseen kanssakäymiseen suhtauduttiin sallivasti. Naisen hedelmällisyys oli tärkeätä ja siten naimisiin mentiin usein siinä vaiheessa kun nainen huomasi olevansa raskaana (Utrio 1998, 354). Avioliiton ulkopuoliset raskaudet olivatkin 1800-luvulla vähäisiä. Elävänä syntyneistä lapsista oli noin 7 prosenttia syntynyt avioliiton ulkopuolella vuosina 1880–1910 (Strömmer 1969, 50).

Ensimmäinen raskaus oli yleensä toivottu silloinkin, kun lapsi syntyi pian naimisiin menon jälkeen. Näin oli etenkin niillä alueilla, missä harrastettiin yöstelyä. Raskaaksi tuloa ennen avioliittoa ei pidetty pahana, osoittihan se naisen hedelmälliseksi. Lindgrenin (1984, 106, 199) tutkimuksen mukaan esimerkiksi Pohjan pitäjässä syntyi 1880-luvulla

lähes puolet, Sysmässä kolmasosa ja Haminassa vajaa neljäsosa ensimmäisistä lapsista alle seitsemän kuukautta vihkimisen jälkeen. Lisäksi Haminassa oli avioituessaan raskaana olevista morsiamista puolet synnyttänyt lapsensa jo kolmen kuukauden kuluttua vihkimisestä. Sysmässä pian avioitumisen jälkeen syntyneitä oli yli kaksi viidesosaa ja Pohjassa viidesosa.

Jotkut parit kuitenkin kokivat ensimmäisenkin lapsen syntyneen aiemmin kuin haluttiin. Kalela (1982, 95) esimerkiksi toteaa jo isovanhempiensa ensimmäisen lapsen, Laurin, syntyneen ainakin isän mielestä liian varhain. Lapsen odotus oli keskeyttänyt heidän ”autuutensa ajan”, eikä Lauri koskaan saanut kokea samaa isän rakkautta kuin myöhemmin syntynyt toinen poika.

Sukupuolielämään liittyvät normit vaihtelivat eri väestöryhmissä. Tilallisten tyttärien oli kiinnitettävä käyttäytymiseensä tarkempaa huomiota kuin maattomaan väestöön kuuluvien naisten. Talollisten tyttärillä esiaviollinen raskaaksitulo oli siten harvinaista ainakin niillä alueilla, missä yöstely ei ollut tapana. Kun Lindgrenin – pääasiassa erilaisesta työväestöstä koostuvassa – aineistossa ensimmäiset lapset syntyivät nopeasti, ts. aiemmin kuin aiottiin, Notkola (1989, 83) totesi esiaviollisten raskauksien olleen Virolahdella tilallisten keskuudessa harvinaisia. Ensimmäisistä lapsista syntyi 1870–80-luvuilla vain kaksi prosenttia ennen kuin 7 kuukautta oli kulunut vihkimisestä ja 1890–1909-luvuilla 14 prosenttia. Maattomilla vastaavat osuudet olivat suuremmat, 11 ja 19 prosenttia, mutta heilläkin oli ilmeisesti odotettua aiemmin syntyneitä oli vähemmän kuin Lindgrenin aineistossa.

Toinen lapsi syntyi ilmeisesti ensimmäistä paremmin ajoitettuna ja toivottuna. Kolmas ja mahdollisesti neljäskin lapsi varmasti olivat usein toivottuja, joskin ehkä syntyivät aiemmin kuin olisi haluttu. Uuden raskauden antaessa merkkejä itsestään, vanhemmat eivät aina olleet suinkaan iloisia. Häpeääkin voi mies tuntea liian pian esiintyvistä uudesta raskaudesta. Hämäläinen (1948, 45) kuvaa, kuinka kauppias Sarvelainen tunsu leimahdava punaiseksi, kun hänen vaimonsa sanoi luulevansa, että hän oli jälleen raskaana, vaikka nuorin lapsi oli vasta toisella kuukaudella. Se oli sopimatonta ihmisten tähden.

Lapset yleensä muuttuvat syntymänsä jälkeen toivotuiksi. 1800-luvun yhteiskunnassakin lasta ilmeisesti pidettiin toivottuna niin kauan kuin lasten luku ei kohtuuttomasti ylittänyt sitä määrää, minkä vanhemmat katsoivat voivansa elättää. Sen sijaan lapset useimmiten syntyivät odotettua aiemmin. Toisaalta joidenkin naisten tiedetään myös pitkään odottaneen esimerkiksi ensimmäisen lapsen syntymistä. Seuraavienkin lasten kohdalla odotusajasta on saattanut muodostua pidempi ajanjakso kuin olisi haluttu. Aina ei lasta kuulunut lainkaan. Esimerkiksi Branderin kuudesta sisaruksesta vanhin, Augusta, ei koskaan saanut toivomiaan lapsia, joskin vanhemmalla iällään adoptoi sisarensa tyttären (Halminen 1995, 130).

Luonnollisen hedelmällisyyden vallitessa peräkkäisten synnytysten välit yleensä pitenevät iän mukana lisääntyvän hedelmättömyyden seurauksena. Henryn (1972, 149, ks. Lindgren 1984, 113) mukaan esimerkiksi 1700-luvun lopussa naimisiin menneillä viiden lapsen perheillä havaittiin syntymäetäisyyden kasvavan ensimmäisen ja toisen lapsen välisestä 24.6 kuukauden etäisyydestä 39.8 kuukauden etäisyyteen kahden viimeisen lapsen välillä. Lindgren (1984, 110) kuitenkin katsoi tutkimuksessaan syntymäetäisyyksien säilyneen melko muuttumattomina syntymäkohortista toiseen. Vuosina 1830–39 syntyneillä vaihteli syntymäetäisyys Pohjassa kuuden ensimmäisen lapsen kohdalla 2.5–2.8 vuoden välillä, Sysmässä 2.7–3.2 ja Haminassa 2.5–2.6 vuoden välillä. Vastaavat etäisyydet olivat vuosina 1860–69 syntyneillä Pohjassa 2.3–2.7, Sysmässä 2.2–2.9 ja Haminassa 2.5–2.9 vuotta. Toiset ja sitä useammat lapset syntyivät ensimmäisiä lapsia hitaammassa tahdissa, mutta kuitenkin silloinkin monissa perheissä todennäköisesti aiemmin kuin olisi haluttu. Mikäli raskaus koettiin alkaneeksi täysin väärään aikaan, siitä saattoi seurata, että lasta ei olisi lainkaan haluttu saada.

Väestöryhmittäiset erot lopullisessa lasten määrässä antavat mahdollisuuden pohtia, minkälaiset ihmiset onnistuivat muita paremmin toteuttamaan lapsilukuihanteensa esitransitionaalaisena aikana. Vaikka lopullisen lapsiluvun pienuudesta voidaan tehdä karkeita päätelmiä parien kyvystä toteuttaa lapsilukuihanteitaan, kätkevät keskimääräiset lapsiluvut sisäänsä toisaalta suuria, toisaalta hyvin pieniä perheitä. Pieneen perheeseen päätyneet eivät välttämättä ole olleet niitä, jotka ovat halunneet vain 1–2 lasta ja tämän toiveensa myös kyenneet toteuttamaan. Heidän kohdallaan on saattanut ennemminkin olla kysymys siitä, että toivottua lasten määrää ei ole saatu ja on jouduttu tyytymään pieneen lapsilukuun.

Osaltaan pieneen lapsilukuun on ilmeisesti ollut vaikutusta myös lasten suurella kuolleisuudella. Turpeisen (1976, 215) mukaan jo 1700-luvulla perhesuunnittelu esitti tärkeää roolia lähinnä siten, että avioparit halusivat lisätä tietoisesti synnytyksiä lasten kuolleisuuden takia. Suuret perheet eivät myöskään ehdottomasti ole osoituksena avioparien perhesuunnittelussa epäonnistumisesta. Etenkin 1800-luvun varakkaissa perheissä saattoi suuri lapsiluku olla vanhempien tavoitteenakin.

Koko maan osalta ei ole 1800-luvulta saatavissa tietoja perheiden jakaantumisesta lapsiluvun mukaan. Lindgrenin kolmella paikkakunnalla tekemän tutkimuksen perusteella kuitenkin voitaneen tehdä jonkinlaisia päätelmiä suomalaisten perheiden lapsiluvusta. Sysmän, Pohjan ja Haminan perhekokojen vertailu osoittaa ensinnäkin sen, että suuret, vähintään viisilapsiset perheet olivat tavallisia 1870-luvulla eikä tässä suhteessa tapahtunut kovinkaan suuria muutoksia ennen 1910-lukua (taulukko 1).

Taulukko 1. Perheet lapsiluvun mukaan Pohjassa, Sysmässä ja Haminassa syntymäkohorteittain

	1 – 2		3 – 4		5 – 6		7 – 8		9 –		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Pohja											
1830–39	10	14.3	9	12.3	22	31.4	22	31.4	7	10.0	70
1840–49	5	8.2	8	13.1	18	29.5	12	19.7	18	29.5	61
1850–59	4	5.6	7	9.9	24	33.8	16	22.5	20	28.2	71
1860–69	3	11.5	3	11.5	9	34.6	5	19.2	6	23.1	26
1870–79	16	15.1	31	29.2	27	25.5	22	20.7	10	9.4	106
1880–89	22	34.9	20	31.7	10	15.9	7	11.1	4	6.3	63
1890–99	8	44.4	7	38.9	2	11.1	1	5.5	-	-	18
Sysmä											
1830–39	1	3.2	7	22.6	7	22.6	10	32.3	6	19.3	31
1840–49	1	2.9	9	25.7	10	28.6	6	17.1	9	25.7	35
1850–59	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1860–69	1	3.8	4	4	3	11.5	11	42.3	7	26.9	26
1870–79	3	11.1	5	5	3	11.1	7	25.9	9	33.3	27
1880–89	-	-	4	4	3	17.6	5	29.4	5	29.4	17
1890–99	4	14.3	5	5	8	28.6	8	28.6	3	10.7	28
Hamina											
1830–39	16	27.6	13	22.4	8	13.8	10	17.2	11	19.0	58
1840–49	11	25.6	12	27.9	15	34.9	-	-	5	11.6	43
1850–59	9	25.0	3	8.3	10	27.8	9	25.0	5	13.9	36
1860–69	15	20.3	19	25.7	16	21.2	14	18.9	10	13.5	74
1870–79	16	23.5	17	25.0	18	26.5	14	20.6	3	4.4	68
1880–89	21	39.6	13	24.5	16	30.2	2	3.8	1	1.9	53
1890–99	35	56.4	21	33.9	3	4.8	2	3.2	1	1.6	62

Lähde: Lindgren 1984, 194.

Vuosina 1830–39 syntyneistä oli 67 prosentilla Sysmässä vähintään 5-lapsinen perhe. Viidesosalla perheistä oli jopa yhdeksän lasta tai enemmän. Myös Pohjassa elävillä oli vähintään viiden lapsen perheitä lähes 2/3:lla ja joka kymmenennellä vähintään yhdeksän lasta. Sen sijaan Haminassa asuvilla suuret perheet olivat selvästi harvinaisempia. Vain 40 prosentilla oli vähintään viisi lasta, mutta vähintään yhdeksänlapsisia perheitä oli kuitenkin viidesosa. 1860-luvulla syntyneillä suurten perheiden osuus oli suurempi kuin 1830–39 syntyneillä. Sysmässä perheistä oli jopa yli 90 prosenttia vähintään viisi-lapsisia ja Haminassakin tällaisia perheitä oli puolet, mikä johtunee lapsikuolleisuuden pienenemisestä.

Vastaavasti hyvin pieniä, 1–2-lapsisia perheitä oli vuosina 1830–69 syntyneillä vähän. Sysmässä ja Pohjassa pieniä perheitä oli vain muutama prosentti, haminalaisilla sen sijaan perheistä runsas neljäsosa oli pieniä. 1860-luvulla syntyneillä oli pienten perheiden

osuus edelleen vähäinen. Haminassa tällaisten perheiden osuus oli laskenut viidesosaan, Pohjassa teollisuustyöväestöön kuuluvien perheistä kymmenesosa oli 1–2-lapsisia ja maataloudesta toimeentulonsa saavilla sysmäläisillä pienten perheiden osuus oli edelleen vain muutama prosentti.

Tuntuisi todennäköiseltä, että 3–4 lapsen päätyneet avioparit olisivat 1800-luvun jälkipuolella olleet ennen kaikkea niitä, jotka olivat onnistuneet mahdollisten lapsilukutaivoitteidensa toteuttamisessa parhaiten. Pienissä 1–2 lapsen perheissä oli varmasti niitä, jotka eivät olleet saaneet haluamaansa lasten määrää. Vähintään viisilapsisissa perheissä taas osa oli niitä, jotka eivät olisi halunneet niin montaa lasta kuin heillä oli.

2.7.3. Parisuhteen onnellisuus

Esitransitionaalisenä aikana parisuhteen onnellisuuteen ei ilmeisesti kiinnitetty paljoakaan huomiota. Etenkin kauden alkupuolella ei rakkaudella ollut avioliittoa solmittaessa juuri merkitystä. Nainen oli tarpeen synnyttäjänä, äitinä ja lasten kasvattajana. Mikään ”seksikumppani” hän ei miehelle ollut. Tosin rakkauttakin saattoi vähitellen syntyä puolisoiden välille. Tästä on osoituksena mm. Kalelan (1982) isovanhempien tarina. Sukupuolielämältä odotettiin ennen kaikkea lapsia. Seksuaalinen nautinto oli syntiä ja naisen oli yleensä alistuttava miehen vaatimuksiin silloin kun tämä sukupuoliyhdyntää halusi.

Jatkuva raskaaksi tulemisen pelko pilasi monen naisen kohdalla koko sukupuolielämän. Vaikka nainen olisi yrittänyt erilaisin ystävien ja naapurien neuvoin ja keinoin välttää raskaaksi tuloa, hän huomasi usein kuukautisten jääneen pois. Yleensä tuon ajan yhteiskunnassa raskaaksi tulemisen estäminen edellytti miehen osallistumista lapsiluvun säätelyyn. Käytetyt ehkäisykeinot, pidättyminen ja keskeytetty yhdyntä vaativat onnistuakseen puolisoiden välillä kumppanuutta eivätkä esitransitionaalisen kauden avioliitot vielä olleet tällaisia.

Vaikka aviopari olisi onnistunut jossain määrin välttämään liian tiheitä raskauksia ja liian suurta lapsilukua, tapahtui se yleensä sukupuolielämän onnellisuuden kustannuksella. Avioliiton sukupuolielämä vaati puolisoilta kieltäymystä ja itsehillintää ja tarjosi vähän nautintoa ja paljon pelkoa. Kansanomaiset ehkäisykeinot olivat usein vaarallisia nautittaviksi. Etenkin raskautensa keskeyttämistä yrittävät saivat pelätä rangaistuksen lisäksi kipuja ja erilaisia muita vaivoja. Lapsen surmaajat taas kärsivät synnintuskia ja pelkäsivät kiinnijäämistä.

2.8. Yhteenveto

Tässä luvussa on etsitty vastausta kysymykseen, joko esitransitionaalisena aikana säädeltiin lapsilukua yksilöllisesti vai vaikutettiinko hedelmällisyyteen lähinnä ohjaamalla ihmisten käyttäytymistä yhteiskunnan säädöksin ja normein.

Väestötieteessä on todettu, että esitransitionaalisessa yhteiskunnassa vallitsi luonnollinen hedelmällisyys. Lapsia syntyi koko naisen hedelmällisen kauden ajan, niitä ei tietoisesti suunniteltu. Kun hedelmällisyyden taso oli tuolloin kuitenkin selvästi alhaisempi kuin olisi luonnollisen hedelmällisyyden vallitessa pitänyt olla, tämän katsottiin johtuvan siitä, että yhteiskunta ohjasi sukupuolielämään, avioitumiseen ja lasten hankintaan liittyvin säädöksin ihmisten käyttäytymistä (mm. Notkola 1989).

Tässä selvityksessä on kuitenkin tarkastelun lähtökohtana pidetty Masonin (1997) näkemystä siitä, että jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa suunniteltiin lapsilukua myös yksilöllisesti. Tällöin ei kuitenkaan ollut kysymys niinkään raskauksien ennalta ehkäisemisestä kuin perheen elätettävänä olevan lapsiluvun säätelystä lapsen syntymän jälkeisin keinoin. Tämä säätely ei kuitenkaan tule näkyviin hedelmällisyysluvuissa. Yksilöllisen lapsilukuun vaikuttamisen katsotaan ts. olevan jatkumo, joka tietyssä historiallisessa vaiheessa ottaa tietyn muodon. Vasta ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkaminen 1910-luvun alussa merkitsee ajankohtaa, jolloin perheen lapsiluvun säätelyssä aletaan siirtyä lapsen syntymän jälkeen käytetyistä keinoista ehkäisemään ennalta raskaaksi tulemistä.

Tutkimustiedon vähäisyys vaikeuttaa monin tavoin esitransitionaalisen ajan ihmisten lapsiluvun säätelyn selvittämistä. Tuon ajan hedelmällisyyden kehitys on koko maan tasolla selvillä, mutta se, kuinka tuolloin vallinnut taso saavutettiin, on hankalasti osoitettavissa. Lähinnä on erilaisista asioista päättelemällä yritetty kuvata ja selittää tuon ajan ihmisten käyttäytymistä. Kun 1900-luvun jälkipuolella lapsiluvun suunnittelua voidaan tarkastella eri ajankohtina tehtyjen empiiristen tutkimusten tuloksia vertaillen, esitransitionaalisessa yhteiskunnassa joudutaan tyytymään arvioihin ja summittaisiin päätelmiin. Yksityisten ihmisten ajatuksetkin saavat usein olla laajemman ryhmän tulkkina.

Maalaismaisessa sääty-yhteiskunnassa elävillä ihmisillä ei ollut vielä kovin selkeitä motiiveja säädellä lapsilukua tai ehkä heidän motiivinsa paremminkin olivat ristiriitaisia. Säätyläisperheissä katsottiin toisaalta yhteiskunnan edun vaativan suurta lapsilukua ja kirkonkin pitävän lapsiluvun rajoitusta syntinä. Toisaalta joissakin väestöryhmissä oltiin 1800-luvun jälkipuolella jo selvillä uusista ajatuksista, jotka puhuivat pienemmän perheen puolesta. Kirkkoonkin oli alettu suhtautua kriittisesti. Taloudelliset mahdollisuudet suurempaan perheeseen olivat olemassa, mutta naisen terveyden puolesta tunnettiin huolta synnytysten lisääntyessä. Talollisilla suurempikaan lapsiluku ei ollut ongelma, koska lapsia tarvittiin työvoimana. Tosin joitakin ihmisiä pelko tilan pirstoutumisesta perinnön- jaossa liian moneen osaan saattoi huolestuttaa. Suuren tilattoman väestön keskuudessa

pienehkön perheen hankkimista puolsi ennen kaikkea perheen huono taloudellinen asema, asumiskurjuus ja äidin heikko terveys. Perinteinen vapaampi sukupuolimoraali kuitenkin salli vaihtelevamman seksuaalielämän, jota tosin jonkin verran hillitsi tieto siitä, että käyttäytyminen ei ollut kirkon opin mukaista. Koska kumppanuuteen perustuva perhe alkoi toteutua vasta 1900-luvulla, puolisoitten motiivit lapsiluvun säätelemiseen eivät olleet yhdenmukaisia.

Avioparien lapsilukutavoitteet eivät voineet vielä esitransitionaalisessa yhteiskunnassa olla selkeitä motiivien ristiriitaisuuden takia. Naimisiin menon aikoihin tuskin monikaan olisi osannut ilmoittaa haluamaansa lapsilukua, koska myöhempinäkään ajanjaksoina ihmiset eivät avioituessaan ole useinkaan kysyneet toivomaansa lapsilukua esittämään. Kuitenkin on todennäköistä, että tietyssä elämänvaiheessa avioparille - ja etenkin naiselle - valkeni, että hän halusi pitäytyä jo olemassa olevaan lasten määrään. Tavallisimmin suomalaisten avioparien katsotaan halunneen 3–5 lasta, osan pitäessä kahta lasta toivotuimpana. Tosin runsaasti olisi ollut niitäkin pareja, jotka olisivat kysyttäessä vastanneet haluavansa niin monta lasta kuin Jumala suo. Lapsilukutavoite vaihteli kuitenkin yhteiskuntaryhmittäin. Kun perheen toimeentulo oli niukka, asumisolot surkeat ja äidin terveys heikko, lapsia toivottiin vähemmän kuin silloin, kun perheen hyvinvointi oli hyvä.

Avioparien mahdollisuudet toteuttaa lapsilukutavoitteensa eivät vielä 1800-luvun yhteiskunnassa olleet hyvät. Heidän tietonsa sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisystä oli puutteellista eikä heillä vielä ollut käytettävissään luotettavia ehkäisykeinoja. Tietoa sukupuoliasioista oli vaikea saada, ainakaan sitä ei ollut saatavilla silloin kuin tietoa olisi kipeimmin tarvittu. Etenkin nuorten tiedontaso oli hyvin puutteellinen. Lisäksi saadun tiedon laatu oli heikkoa, usein väärääkin. Säätyläisillä, jotka olivat usein ruotsinkielisiä, oli muita paremmat mahdollisuudet saada tietoa kirjallisuuden ja lehtien välityksellä, alempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvien poimissa vähäiset tietonsa ennen kaikkea keskusteluista naapureiden ja tuttavien kanssa. Vanhemmat eivät kertoneet sukupuoliasioista lapsilleen, eivätkä niistä asiantuntijatakaan - kuten lääkärit, kättilöt ja opettajat - puhuneet. Ehkäisymenetelmien tuntemus oli heikkoa ja nekin keinot joista oltiin selvillä olivat yleensä epäluotettavia, usein taikauskoon perustuvia. Vasta kauden loppupuolella joissakin väestöryhmissä tunnettiin menetelmiä, joilla raskaaksi tulemistä voitiin yrittää estää ennalta.

Ihmisillä oli 1800-luvun yhteiskunnassa erilaisia keinoja lapsiluvun säätelemiseksi. Perheen kokoon voitiin vaikuttaa ensinnäkin säätelemällä ihmisten käyttäytymistä yhteiskunnan säädösin ja normein. Kuitenkaan näitä tekijöitä ei useinkaan mielletty lapsilukuun vaikuttamiseksi. Myöhään naimisiin meneminen oli lähinnä keino, joka takasi parille taloudelliset mahdollisuudet perheen perustamiseen. Pitkän imetysajan avulla tiedettiin voitavan siirtää seuraavan lapsen syntymää myöhemmäksi, mutta myös lisäävän lapsen hyvinvointia. Seksuaalisten tabujen noudattamista tuskin myöskään ymmärrettiin lapsi-

lukuun vaikuttamiskeinoksi. Väestötieteilijöiden mukaan naista kohti syntyneiden lasten määrä riippui 1800-luvulla ennen kaikkea näistä yhteiskunnan normien säätelemistä käyttäytymistekijöistä, etenkin avioitumisesta, avioitumisiästä ja imettämisestä.

Lapsilukua säädeltiin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa myös yksilöllisin toimenpitein. Parit eivät useinkaan yrittäneet ennalta estää raskaaksi tulemista, vaan lasten synnyttämistä jatkettiin vielä senkin jälkeen kun haluttu lapsiluku oli saavutettu. Masonin (1997) mukaan ihmisillä oli käytettävissään lapsen syntymän jälkeen käytettäviä keinoja. Lapsi voitiin syntymän jälkeen surmata, jättää heitteille tai huonolle hoidolle, antaa kasvatiksi tai adoptoida. Vielä myöhemminkin perheen lapsilukua voitiin muovata lähettämällä lapsi nuorena palvelukseen, oppipojaksi, opiskelemaan tai harjoittelemaan. Lapsi voitiin myös näyttää nuorena. Samoin siirtolaiseksi lähteminen tarjosi keinon perheessä olevan lapsiluvun säätelemiseksi. Ennen kaikkea lasten nuorena palvelukseen lähettäminen oli Suomessa yleinen tapa säädellä perheen elätettävänä olevien lasten määrää. Muiden keinojen merkitys oli paljon vähäisempi.

Aviopareilla oli 1800-luvulla jo käytettävissään keinoja, joilla raskaaksi tulemista voitiin yrittää siirtää tai estää. Keinot olivat tavallisimmin sellaisia, joissa ei käytetty ehkäisyvälineitä. Pidättyminen, keskeytetty yhdyntä ja varmat päivät olivat keinoina olemassa ja mekaanisia menetelmiä, kondomeja, pessareita ja sienä oli jo kauden loppupuolella saatavilla. Oraalisia menetelmiä oli etenkin maaseudun naisten ulottuvilla. Lapsen syntyminen oli myös estettävissä raskaudenkeskeytyksin.

Ehkäisykeinojen käyttö oli kuitenkin verrattain vähäistä. Vasta vuosisadan loppupuolella säätyläisten keskuudessa ja kaupungeissa elävien parissa oli pareja, jotka suunnittelivat tietoisesti lapsilukuaan. Pidättyminen ja keskeytetty yhdyntä olivat tällöin avioparien yleisimmin käyttämät ehkäisy menetelmät, sen sijaan kondomin käyttö kuului lähinnä avioliiton ulkopuolisiin sukupuoli-suhteisiin. Johnson-Hanksin (2002) näkemyksiä seuraten voitaneen ehkä katsoa, että lapsiluvun suunnittelussa käytetyn menetelmän tehokkuus ei ollut tuolloin tärkeintä, vaan avioliitossa lasten lukumäärää haluttiin rajata keinoin, joita yhteiskunnassa pidettiin moraalisesti hyväksyttävinä.

Esitransitionaalisena aikana eläneiden ihmisten ei vielä voida sanoa onnistuneen lapsilukutavoitteidensa toteuttamisessa. Koska heidän lapsiluvun rajoittamismotiivinsa olivat ristiriitaisia ja lapsilukutavoitteetkaan eivät olleet vielä selkiytyneet, ei ole mahdollista sanoa kuinka toivottu ja hankittu lapsiluku vastasivat toisiaan. Lapsia synnytettiin haluttua enemmän, koska lapsikuolleisuus oli suuri ja vanhemmat halusivat taata, että riittävä määrä lapsista eläisi aikuisikään turvaamaan vanhempiensa vanhuuden. Toisaalta ei tavoitteita suurempikaan lapsiluku ollut maalaisyhteiskunnassa perheille ylipääsemätön ongelma, koska osa lapsista voitiin jo nuorina toimittaa pois perheestä omaa toimeentuloaan hankkimaan.

Lapset syntyivät usein liian aikaisin. Monet naisista olivat raskaana jo naimisiin mennessään ja raskaudet seurasivat toinen toistaan nopeassa tahdissa. Kuitenkin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa oli tärkeää, että nainen oli hedelmällinen ja että lapset syntyivät avioliitossa. Siten ensimmäisen lapsen ilmaantumista pian avioliiton solmimisen jälkeen tervehdittiin yleensä ilolla ja seuraavatkin synnytykset olivat ilmeisesti toivottuja. Vasta siinä vaiheessa, kun perheen toimeentulomahdollisuudet muuttuivat kohtuuttoman vaikeiksi tai äidin terveys alkoi olla vaarassa, ei lapsia olisi enää haluttu saada. Lapsia jouduttiin toisinaan myös odottamaan pidempään kuin olisi toivottu. Etenkin ensimmäisen lapsen olisi haluttu syntyvän pian avioitumisen jälkeen. Jotkut joutuivat odottamaan seuraaviakin lapsia pidempään kuin olisivat halunneet, ja osa pareista ei saanut lasta lainkaan.

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa voidaan katsoa vallinneen luonnollisen hedelmällisyyden siinä mielessä, että lasten synnyttämistä jatkettiin usein koko hedelmällisen kauden ajan. Tällöin seuraavan raskauden siirtämisestä myöhempään ajankohtaan tulikin tärkeä tavoite. Kun naista kohti syntyi keskimäärin viisi lasta, merkitsee se, että lapsilukua on joillakin keinoin säädelty. Jos niin ei olisi tehty lapsiluku olisi ollut melkein kaksinkertainen. Tosiasiassa lapsia syntyi enemmän kuin keskiarvo osoittaa. Naimattomien melko suuri osuus ja korkea lapsikuolleisuus vaikuttivat siihen, että naista kohti synnytetty lasten määrä oli viittä suurempi. Yhteiskunnan normien ja säädösten vaikutus ihmisten käyttäytymiseen pienensi selvästi lapsilukua. Käyttäytymistekijöiden vaikutuksesta lapsiluku pieneni selvästi. Perheiden elätettävänä oleva lapsiluku oli käytännössä vielä keskiarvoa vähäisempi. Etenkin niissä perheissä missä lapsia syntyi runsaasti, vanhemmilla oli mahdollisuus säädellä jälkikäteen lapsilukuaan niin, että perheen toimeentulo ei kohtuuttomasti heikentynyt.

Kun mies ja nainen eivät ole tasa-arvoisia perheen sisällä puhumattakaan tasa-arvosta perheen ulkopuolella, ei nainen voi vaikuttaa haluamaansa lapsilukuun. Siten perheen lasten määrä pysyttelee melko suurena. Vasta sitten, kun naisen tasa-arvo alkaa lisääntyä perheessä ja/tai sen ulkopuolella, lapsiluku alkaa pienentyä. 1800-luvun loppupuolella naisten koulutusmahdollisuudet paranivat ja he alkoivat osallistua myös kodin ulkopuoliseen toimintaan erilaissa yhdistyksissä. Naisille avautui vähitellen myös mahdollisuus valita kodin ulkopuolinen ansiotyö vaihtoehdoksi avioliitolle. Naisen tasa-arvon alkaessa kasvaa kodin sisällä ja yhdistys- ja järjestötoimintaan osallistumisen lisätessä hänen itsenäisyyttään kodin ulkopuolella perheen lapsiluku alkaa pienentyä. Tätä kehitystä tarkastellaan seuraavassa luvussa.

3. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition aika (1910 –1964)

3.1. Tarkastelukulma

Tässä luvussa kuvataan suomalaisten parien lapsiluvun suunnittelua ajanjaksona, jota väestötieteilijät kutsuvat ensimmäisen hedelmällisyyden transition ajaksi. Hedelmällisyyden lasku ylitti 10 prosenttia 1910-luvun alkaessa, minkä katsotaan olevan osoituksena tietoisien perhesuunnittelun viriämisestä Suomessa koko maan tasolla. Seuraavan kolmen vuosikymmenen aikana lapsiluku aleni jatkuvasti. Vaikka sodan aikana hedelmällisyys vähäksi aikaa nousi, 1950-luvulta lähtien sen suunta oli jälleen aleneva.

Koska lapsiluvun rajoittaminen nähdään tässä selvityksessä laajemmin kuin väestötieteessä yleensä, jo esitransitionaalaisena aikana katsotaan lapsilukuun vaikutetun paitsi yhteiskunnan säädösten ja normien ohjauksella käyttäytymistekijöihin myös yksilöllisin toimenpitein. Perheen elätettävänä olevien lasten määrää voitiin muovata lapsen syntymän jälkeen käytetyin keinoin. Samoin kauden loppupuolella oli jo ylemmissä sosiaaliryhmissä ja kaupungeissa asuvien parien joukossa pienehköjä ryhmiä, jotka olivat siirtyneet raskauksien ennalta ehkäisyyn. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkaminen merkitsee vaihetta, jolloin raskauksien ennaltaehkäisy alkaa koko väestössä. Yhteiskunnan säädösten ohjaamien käyttäytymistekijöiden merkitys vähenee ja yksilöllinen lapsilukuun vaikuttaminen lisääntyy. Varsinainen perhesuunnittelu alkaa.

Aluksi pohditaan niitä tekijöitä, mitkä saivat suomalaiset avioparit aloittamaan tietoisien perhesuunnittelun juuri 1910-luvulta lähtien. Tutkijat ovat eri ajankohtina pohtineet syitä siihen, miksi hedelmällisyys alkoi Euroopassa laskea vuosien 1870–1920 välisenä aikana. Näkemyksissä on eroja kuten jo kohdassa 1.3. todettiin. Eri vuosikymmeninä esitetyt käsitykset ovat jonkin verran vaihdelleet ja viime aikoina on tuotu uusiakin mielipiteitä esiin. Joidenkin näkemysten pohjalta pohditaan niitä motiiveja, jotka saivat suomalaiset avioparit siirtymään raskauksien ennaltaehkäisyyn 1910-luvun alusta.

Lapsilukumotiiveista siirrytään tarkastelemaan ihmisten lapsilukuun liittyviä tavoitteita. Selvitetään kuinka yleisesti parit olivat selvillä haluamastaan lasten määrästä ja lasten syntymien välisistä etäisyyksistä, kuinka monta lasta he halusivat saada ja oliko tavoitteissa eroa väestöryhmittäin. Tämän jälkeen tarkastellaan niitä edellytyksiä, joita tuon ajan ihmisillä oli lapsilukutavoitteidensa toteuttamiseen. Kiinnitetään huomiota siihen, minkälaista tietoa ihmisillä oli sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä ja mistä he saivat tuota tietoa. Samoin tarkastellaan, minkälaisia ehkäisykeinoja tuolloin oli olemassa ja mistä ehkäisymenetelmiä oli saatavissa. Koska tavoitteiden toteuttamiseksi ehkäisymenetelmiä

on myös käytettävä, selvitetään kuinka yleisesti ja mitä keinoja käyttäen ihmiset koettivat omassa parisuhteessaan ehkäistä raskaaksi tuloa. Lopuksi selvitetään, missä määrin parit kykenivät toteuttamaan lapsilukuun liittyvät tavoitteensa ja minkälaiset ihmiset olivat edelläkävijöitä perhesuunnittelun omaksumisessa.

Samaan tapaan kuin edellisessä luvussa esitettynä esitransitionaalisena kautena yritetään tässäkin luvussa tarkastella perhesuunnittelua tuon aikakauden ihmisten elinolojen ja yhteiskunnassa vallitsevien arvojen ja asenteiden valossa, ei vain nykykäsitysten perusteella. Jos menneisyyden käsittää vain nykyisten käsitteiden ja normien valossa, menneisyyden ja nykyisyyden välinen ero jää ehkä havaitsematta ja sen myötä nykyisyys käsittämättä (Hyrkkänen 1997, 65).

Kun kiinnitetään huomiota siihen, minkälaisissa oloissa ihmiset elivät vuosina 1910–64 ts. kuinka he tulivat taloudellisesti toimeen, minkälaisia heidän perheensä olivat, kuinka he asuivat ja minkälaiset avioliittoon, perheeseen, seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvät arvot ja asenteet tuolloin vallitsivat yhteiskunnassa, ymmärretään ehkä paremmin, miksi ihmiset olivat 1910-luvulta lähtien valmiita siirtymään raskauksien ennalta ehkäisyyn. Heidän perhesuunnittelussa onnistumisensa tulee havainnollisemmaksi, ja samalla todetaan se ero, mikä tuolloin elävien parien lapsiluvun suunnittelussa oli esitransitionaalisena aikana eläneisiin verrattuna.

Koska suomalaisten lapsiluvun suunnittelun tarkastelussa on kysymys historiallisesta kehityksestä, tiedetään jälleen ennakolta lopputulos ensimmäisen hedelmällisyyden transition aikana eläneiden parien harjoittamasta lapsiluvun suunnittelusta. Hedelmällisyyslukuja ja niihin yhteydessä olevia muita väestöllisiä tekijöitä tarkastelemalla nähdään, mihin lapsilukuun parit päätyivät tuona ajanjaksona koko maan tasolla ja väestöryhmittäin. On vain yritettävä selvittää, kuinka yleisesti ja millä keinoin erilaiset avioparit saavuttivat lapsilukutavoitteensa ja kuinka tyytyväisiä he saavuttamaansa lapsilukuun olivat.

3.2. Minkälaisessa yhteiskunnassa vuosina 1910–64 elettiin?

Suomalaiset elivät 1910-luvun alkaessa edelleen pääasiassa maaseudulla ja saivat toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta. Kuitenkin yhteiskunnan taloudellisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa rakenteessa alkoi tapahtua muutoksia, jotka osoittivat yhteiskunnan kulkevan ensimmäisen hedelmällisyyden transition aikana selvän askeleen kollektiivisuuteen perustuvasta maatalous- ja sääty-yhteiskunnasta kohti individualisoituvaa, väestöltään kasvavaa, teollistuvaa ja kaupungistuvaa yhteiskuntaa. Tähän aikakauteen sisältyvät taloudellinen lama ja kaksi maailmansotaa tosin saivat aikaan yhteiskunnan eri alojen pitkän

aikavälin kehityksen selvää hidastumista, jopa paikalleen pysähtymistä, jolla oli vaikutusta ainakin tilapäisesti myös perhesuunnittelun kehitykseen.

3.2.1. Väestönkehitys, perheet ja taloudet

Suomen väkiluku ylti 1910-luvun alussa miltei kolmeen miljoonaan asukkaaseen. Väkiluku kasvoi koko tarkastellun kauden ajan ja oli vuonna 1960 jo melkein 4.5. miljoonaa (esim. SVT 1995).

Koko maan tasolla alkanut hedelmällisyyden transitio merkitsi ennen kaikkea aviollisen hedelmällisyyden alenemista. Avioton hedelmällisyys oli melko vähäistä eikä sillä ollut sanottavaa vaikutusta kokonaishedelmällisyyteen. Aviottomien synnytysten osuus pysytteli 1910–30-luvuilla 7–8 prosenttina kaikista elävänä syntyneistä, mutta aleni sen jälkeen. 1950-luvulla vain neljä prosenttia lapsista syntyi avioliiton ulkopuolella (Yearbook of Population Research 1988, 82; 1993, 136). Kokonaishedelmällisyys – naista kohti syntyneiden lasten määrä – pieneni Suomessa transition ensimmäisinä vuosikymmeninä voimakkaammin kuin monissa muissa maissa. Siihen oli aviollisen hedelmällisyyden alenemisen lisäksi vaikutusta vuoteen 1930 asti myös naimisissa olevien osuuden pienentymisellä (Notkola 1994, 69–70).

Kuvio 5. Kokonaishedelmällisyys Suomessa 1910–1965.



Lähteet Fougstedt 1977; Myrskylä 1976

Aviollinen hedelmällisyys, joka oli esitransitionaalisena aikana ollut vakaata, laski 1910-luvulta lähtien voimakkaasti ja pysyvästi. Kun 15–49-vuotiaiden aviollinen hedelmällisyys oli 243.8, se oli 167.2 vuosina 1930–31 (Strömmer 1969, 52). Hedelmällisyys oli ts. alentunut jo noin puoleen siitä, mitä se oli ollut ennen 1910-lukua. Tämä ei merkinnyt ainoastaan sitä, että avioliittojen lapsiluku pieneni, vaan Notkolan (1994, 71) mukaan hedelmällisyyskäyttäytyminen muuttui myös ”sisällöllisesti”. Vanhemmat eivät enää jatkaneetkaan lasten hankintaa niin kauan kuin se oli heille biologisesti mahdollista, vaan he pyrkivät lopettamaan lasten synnyttämisen sen jälkeen, kun he katsoivat saavuttaneensa haluamansa lapsiluvun. Vanhempien käyttäytyminen oli sidoksissa syntyneiden lasten määrään, ja heidän käyttäytymisensä muuttui, kun haluttu lapsiluku oli saavutettu.

Hedelmällisyyden lasku siis johtui pääasiassa siitä, että parien tavoitteena oli aiempaa pienempi lapsiluku. Aluksi tosin avioliittoisuuden väheneminenkin nopeutti hedelmällisyyden alenemista. Avioliittoisuus alkoi kuitenkin 1930-luvulta lähtien jälleen lisääntyä, ja tämä kehitys jatkui 1960-luvulle asti. Sodan jälkeen naimisiin mentiin aiempaa nuorempina. Äidin naimisiinmenoiällä ei ollut enää ensimmäisen transition aikana yhtä suurta vaikutusta lopulliseen lapsilukuun kuin esitransitionaalisella kaudella. Nuorena avioituneiden lapsiluku näet pieneni enemmän kuin myöhään naimisiin menneiden. Kuitenkaan avioitumisiän vaikutus ei kokonaan kadonnut, koska Knodelin (1979, 493–521) mukaan nuorena avioituneet joutuivat olemaan pidempään alttiina ei-toivotuille raskauksille. Iän mukana fysiologinen hedelmällisyys heikkenee. Nuorina avioituneisiin valikoituu hedelmällisempiä ja enemmän lapsia haluavia naisia.

Kuolleisuus aleni samaa tahtia syntyvyyden kanssa ja Pitkänen (1994a, 46–47) toteaaakin tämän vaikuttaneen siihen, että väestönkasvu pysytteli koko tässä tarkastellun ajanjakson melkein samantasoisena kuin esiteollisella kaudella. 1930-luvulla luonnollinen väestönkasvu oli kuitenkin aiempaa hitaampaa, koska syntyneisyys oli tuolloin poikkeuksellisen alhaista lama-ajan seurauksena. Suomessa huolestuttiin Modenin vuonna 1934 esittämästä väestöennusteesta, jonka mukaan hedelmällisyyden pienentyminen vaikuttaisi siihen, että väkiluku ei saavuttaisi neljän miljoonan rajaa. 1940-luku . kuitenkin muutti kaiken.

Toisen maailmansodan jälkeen syntyivät suuret ikäluokat ja kuolleisuus aleni aiempaa huomattavasti enemmän. Siinä ei tullut enää näkyviin samanlaisia vuosittaisia heilahteluja kuin aiemmin. Tartuntataudit vähenivät ja lähinnä vain sotien aikana kuolleisuus kohosi. Se, että väestö kasvoi kohtuullisesti, johtui kuolleisuuden voimakkaasta alenemisesta. Maastamuuton vaikutus väestönkasvuun oli verrattain vähäinen.

Suomalaiset elivät 1910-luvun alussa pääasiassa ydinperheinä, joihin kuuluivat avioliitossa olevat vanhemmat ja heidän yhteiset lapsensa. Lähinnä Itä-Suomessa esi-transitionaalisena aikana esiintyneet suurperheet olivat jo verrattain harvinaisia ja 1930-luvun jälkeen ne olivat jo lähes kokonaan kadonneet (Nieminen 1985, 47). Samoin melko harvat parit elivät transition alkupuolella epävirallisessa suhteessa, vihkimättöminä. Kuitenkaan

avoperheet eivät olleet täysin tuntemattomia. Etenkin työväestön keskuudessa saatettiin asua yhdessä epävirallisesti ja hankkia myös lapsia.

1930-luvun alussa avoliittojen katsottiin yleistyneen ja niitä pidettiin sosiaalisten ongelmien lähtökohtana samaan tapaan kuin aviottomia äitejä ja lapsia. Vuonna 1934 asetetun valtionkomitean mukaan avoparien määrä kohosi vajaaseen 9 000 pariin (Jaakkola 1989, 111–126). Vaikka avoliitossa eläviin kiinnitettiin tuolloin paljon huomiota, heitä oli kuitenkin vain runsas prosentti kaikista liitossa olevista. Vielä 1950–60 -luvuillakin epävirallinen yhdyselämä oli harvinaista.

Yhden huoltajan perheitä oli ensimmäisen transition alkaessa myös olemassa. Vaikka avioerot olivat harvinaisia ennen toista maailmansotaa, avioliittoja purkautui edelleen melko runsaasti puolison kuoleman takia. Osassa perheitä jäljelle jäänyt puoliso eli yksin lastensa kanssa, osassa leski solmi uuden avioliiton, jolloin perheeseen saattoi kuulua lapsia sekä aiemmasta että uudesta avioliitosta. Yhden huoltajan perheitä oli kauden loppupuolella, vuosina 1950 ja 1960 noin 15 prosenttia perheistä (Lindgren ja Ritamies 1994, 143).

Vaikka perheiden lapsiluku oli vielä 1910-luvun alkaessa kohtuullisen suuri – naista kohti syntyi keskimäärin yli neljä lasta – lapsiluku supistui pian, etenkin kaupunkilaisperheissä. 1920–30-luvuilla kahden lapsen perheet eivät olleet kaupungeissa harvinaisia. Naista kohti syntyi 1930-luvun lopulla 2.4 lasta eli keskimäärin kaksi lasta vähemmän kuin 1910-luvun alussa. Sota-aika kuitenkin merkitsi pysähdystä perhekoon pienenemisessä. Miesten ollessa rintamalla jouduttiin lasten hankkimista siirtämään myöhemmäksi, odotettiin sodan loppumista.

Sodan päätyttyä lasten hankinta saattoi alkaa. Lapsia syntyiikin vuosina 1946–49 vuosittain noin 100 000 ja vuoteen 1955 saakka syntyneitä oli vuosittain vähintään 90 000. Naista kohti syntyneiden lasten keskimäärä kohosi 3.4 lapseen. Nämä suuret ikäluokat olivat seurausta sodan takia siirretystä avioliiton solmimisesta, lasten synnyttämisestä ja muutenkin syntyvyyden kasvua korostavasta yhteiskunnan ilmapiiristä. Perheisiin haluttiin hankittavan paljon lapsia, koska hävittyyn sotaan pidettiin eräänä syynä liian pientä väkilukua (Lausa 1946). Nätkin (1997, 177) mainitsee äitinsä antaneen ymmärtää, tosin pilke silmäkulmassa, että sodan aikana ja sen jälkeen syntynyt lapsijoukko oli eräänlaista kotirintamapalvelusta. Myös sodan jälkeisellä asutustoiminnalla on katsottu olleen lapsiluvun kasvuun osuutta. Pientilojen muodostaminen ja lainoituksen helpotukset auttoivat osaltaan hedelmällisyyttä kohoamaan (Haimi 2001).

Sodan jälkeiset vuodet muodostivat kuitenkin vain poikkeuksellisen välivaiheen. Pian parit olivat jälleen valmiita säätelämään lapsilukuaan. Lasten määrä alkoi vähetä perheissä. 1960-luvun alkupuolella naista kohti syntyi keskimäärin 2.6 lasta. Tosin väestöryhmittäiset erot perhekoossa olivat vielä selvät (Yearbook of Population Research 1997, 174).

Vaikka ensimmäisen transition aikana perheiden lapsiluku selvästi pieneni, olivat taloudet kuitenkin kauden alkupuolella edelleen melko suuria. Niihin kuului perheen lisäksi myös palvelusväkeä, sukulaisia ja vuokralaisia. Vähitellen kuitenkin talouksienkin koko alkoi pienetä. Palvelijat halusivat muiden työläisten tapaan liikkua ja myydä itsenäisesti työvoimaansa, ja heitä alkoi vuosisadan vaihteesta lähtien enenevässä määrin siirtyä kotitalouksista muihin ammatteihin, etenkin teollisuuden palvelukseen. Toisaalta joidenkin perinteisten virkamiesryhmien reaaliensiot olivat kääntyneet laskuun eikä perhetalouksissa ollut enää edes varaa useisiin palvelijoihin (Sulkunen 1989, 25–28).

Muuttoliike vei palvelusväkeä ja maaseudun tilatonta väestöä kaupunkeihin 1920–30-luvuilla, mikä supisti maaseudun talouksien kokoa. Kaupunkitalouksien koon pienenemistä kuitenkin hidasti asuntopula. Vuokralaisten pitäminen oli tavallista myös keskiluokkaan kuuluvissa perheissä. Monet maalta muuttaneet joutuivat asumaan perheiden alivuokralaisina. Vasta toisen maailmansodan jälkeen taloudellisen hyvinvoinnin kohotessa yhä useammalla oli mahdollisuus toteuttaa yhteiskunnassa voimistuneita individualistisia arvoja. Asumisessa tämä näkyi asumisväljyyden arvostamisena. Kotiapulaiset ja vuokralaiset vähenivät perheissä. 1900-luvun puolivälin jälkeen ydinperhe ja asuntokunta alkoivat suurelta osalta vastata toisiaan (Lindgren ja Ritamies 1994, 132).

3.2.2. Ihmisten toimeentulo ja sosiaalinen asema

Ensimmäisen transition alkaessa Suomessa elettiin taloudellisen kasvun aikaa. Ensimmäinen maailmansota kuitenkin keskeytti pitkäksi aikaa tämän myönteisen kehityksen. Venäjän vallankumous ja kansalaissota lamaannuttivat talouden täysin ja vasta 1920-luvun alussa oltiin jälleen maailmansotaa edeltäneellä tasolla. Itsenäisyyden alkuaika oli taloudellisesti suotuisaa, mutta kymmenluvun lopulla Suomi vajosi syvään taloudelliseen lamaan. Toista maailmansotaa edeltäneet 1930-luvun lopun vuodet olivat hyviä. Sota kuitenkin katkaisi tämän kehityksen yksityisen ihmisen kohdalla ainakin kymmeneksi vuodeksi. Vasta vuonna 1948 saavutettiin sotaa edeltänyt kulutuksen taso ja 1950-luvulla bruttokansantuote alkoi kasvaa voimakkaasti (Hjerppe 1993, 10–14).

Ne parit, jotka ensimmäisen transition alkaessa olivat perhettä perustamassa ja lapsia hankkimassa asuivat pääasiassa maaseudulla. Vuonna 1910 maaseutuväestön osuus oli 85 prosenttia koko väestöstä ja vielä kauden lopullakin, vuonna 1960 yli 60 prosenttia asui maaseudulla (Yearbook of Population Research 2001, 167). Huomattavasti vähäisemmän kaupunkiväestön merkitys kuitenkin jatkuvasti kasvoi ja vaikutti yhä selvemmin myös maaseutuväestön elämään.

Ihmiset saivat toimeentulonsa pääasiassa maa- ja metsätaloudesta. Ammatissa toimivasta väestöstä toimi vielä vuonna 1920 runsas 70 prosenttia maa- ja metsätaloudessa, vuoteen 1940 mennessä osuus oli laskenut 64 prosenttiin. Tarkastelukauden päättyessä 1960-luvun

alussa noin kolmannes sai edelleen toimeentulonsa maataloudesta. Vähitellen teollisuuden merkitys toimeentulon antajana kasvoi ja sen rinnalla lisääntyi myös palvelusten osuus. Kun transition alkaessa 12 prosenttia sai toimeentulonsa teollisuudesta ja 11 prosenttia palveluista, kauden päättyessä osuudet olivat 27 ja 34 prosenttia.

Naimisissa olevien naisten ansiotyö alkoi hitaasti yleistyä 1910-luvulta lähtien. Kun vuonna 1920 suurimmissa kaupungeissa tehdyn väestölaskennan mukaan ammatissa toimivista naisista oli 10 prosenttia naimisissa, vuonna 1930 heidän osuutensa oli 13 prosenttia. Perheelliset naiset työskentelivät teollisuuden, käsityön ja kaupan palveluksessa, vähemmän kotitaloustyössä. Työläisnaisten oli pakko olla ansiotyössä. Virkamiesten vaimoilla taas oli usein oma ammatti ja osan heistä oli elintason ylläpitämiseksi mentävä työhön (Lähteenmäki 1997, 29–31).

Maataloudesta toimeentulonsa saavat ihmiset eivät useinkaan omistaneet maata, vaan olivat maataloustyöväkeä, joka yritti tulla toimeen erilaisilla maa- ja metsätaloustöillä. Maata omistavien osuus kuitenkin kasvoi vuoden 1910 noin 20 prosentista 40 prosenttiin vuonna 1940, minkä jälkeen omistajien osuus alkoi laskea. Valtaosa tiloista oli kuitenkin pieniä. Alle 2 hehtaarin kääpiöviljelmät samoin kuin 2–9 hehtaarin pienviljelmät muodostivat 3/4 kaikista viljelmistä. Perheet eivät tulleet toimeen ilman lisäansioita. Olennaisen osan toimeentulostaan perheet saivat metsätoista (Alapuro 1985, 82–83).

Maaseudulla oli runsaasti liikaväestöä 1910-luvulla. Väestö oli pitkään lisääntynyt voimakkaasti ja vaikka myös taloudellinen hyvinvointi kasvoi, se keskittyi ennen kaikkea maanomistajille. Tie torppariksi sulkeutui, eikä teollisuuskaan kyennyt vetämään paljoakaan väestöä puoleensa. Vuosisadan vaihteessa voimistunut maassamuuttokin oli verrattain vähäistä (Alapuro 1985, 75).

Tilattomaan väestöön kuuluvien perheiden toimeentulomahdollisuudet olivat heikot. Suomessa oli työvoiman ylitarjontaa ja siten kaupungeissakin olevan työväestön palkkataso oli melko alhainen. Keskitason työläisperhe joutui käyttämään ravintoon puolet tuloistaan (Rasila 1982, 161–162). Työväestö eli erillään porvarillisesta Suomesta. Se suhtautui kirkkoon kielteisesti, äänesti omia puolueitaan ja harrasti omissa järjestöissään. (Alapuro 1980, 91)

Porvariston merkitys vahvistui maailmansotien välisenä ajanjaksona. Kun aikaisemmin sivistyneistö oli hallinnut julkista elämää Suomessa, 1920–1930-luvuilla hallitsivat Alapuron (1980, 91–92) mukaan vuorineuvokset. Kuitenkin sääty-yhteiskunnan katsomukset vaikuttivat edelleen virkamies- ja yliopistopiireissä. Elämäntapakin pysyi samantapaisena, mistä kotiapulaisen pitäminen oli esimerkkinä. Keskiluokkaiset ryhmät kasvoivat ja niiden rakenne muuttui. Toimihenkilöiden määrä kasvoi nopeimmin. Vuonna 1940 keskiluokkaan katsottiin kuuluvan 10 prosenttia perheistä. Keskiluokan perheistä kaksi kolmasosaa

kuului toimihenkilöihin, ennen kaikkea valtion ja kuntien virkamiehiin. Sivistyneistö oli jo 1920-luvulla sivistynyttä keskisäätyä ja talouspulan aikana 1930-luvulla sivistyneistön keskiluokkaistuminen tuli entistä selvemmäksi (Alapuro 1980, 94).

Perheiden tilanne oli erityisen vaikea sodan aikana ja sen jälkeen. Silloin oli kaikesta puutetta, kaikkea säännösteltiin. Elintarvikkeiden lisäksi oli puutetta vaatteista ja kengistä. Kun vuosina 1941–1948 tekstiilit, jalkineet ja nahkatavarat olivat säännöstelyn alaisina, vain morsiushunnut, tekokukat ja sotilasvyöt olivat sen ulkopuolella (Valvanne 1991, 20). Vuonna 1943 voimaan tullut perhelisälaki kuitenkin helpotti jonkin verran köyhien, monilapsisten perheiden elämää. Perheiden taloudellista hätää lievitti myös lapsilisälaki, joka tuli kaikille lapsiperheille ulottuvana voimaan vuonna 1948 (Peräläinen 1991, 80). Bruttokansantuotteen kasvu oli voimakasta 1950-luvulla ja perheiden hyvinvointi kasvoi.

3.2.3. Koulutustaso

Suomalaiset olivat 1910-luvun alkaessa jo lukutaitoisia. Kaikista 15-vuotiaista osasi 99 prosenttia lukea. Vaikka oppivelvollisuutta ei vielä ollut, useimmilla ihmisillä oli kuitenkin halutessaan mahdollisuus käydä kansakoulua. Vuosina 1914–15 kansakoulussa oli jo 77 prosenttia kyseisistä ikäluokista. Tosin syrjäseutujen asukkaiden mahdollisuudet koulunkäyntiin olivat heikommat (Rasila 1982, 162).

Suomen itsenäistyttyä oli edessä oppivelvollisuuslain laatiminen, jotta maaseudun lapsetkin saataisiin opetuksen piiriin. Joissakin syrjäseutujen kunnissa kansakoululaitos oli alkutekijöissään. Koulua käyvien osuus vaihteli ikäluokittain 30–90 prosentin välillä. Vuonna 1921 voimaan tullut yleinen oppivelvollisuus merkitsi samalla jokaiseen kylään ulottuvan sivistysverkon luomista. Laki velvoitti käymään koulua kuusi vuotta seitsemännestä ikävuodesta alkaen. Kesti kuitenkin pitkään ennen kuin laki toteutui käytännössä. Joissakin pohjoisen kunnissa siihen päästiin vasta vähän ennen toista maailmansotaa (Itälä ja Autio 1993a, 57).

Ensimmäisen transition alkuvuosikymmeninä oppikoulujen luonteessa tapahtui huomattavia muutoksia. Oppikoulujen verkosto ulottui koko maan suurimpiin kirkonkyläin, oppikoulu suomalaistui ja keskikoulusta tuli oma kouluvaihe. Tytöille avautui poikien kanssa yhtäläiset koulunkäyntimahdollisuudet. Yhteiskoulut yleistyivät (Itälä ja Autio 1993a, 64–65).

Ennen toista maailmansotaa, vuonna 1938, sai 7–15 -vuotiaista lapsista 83 prosenttia kansakouluopetusta ja 6 prosenttia oppikouluopetusta. Kaupungeissa oppikouluopetusta saavia 21 prosenttia, maaseudulla vain 3 prosenttia (STV 1944–45, 227). Koulukäyvien osuus kohosi sodan jälkeen ja vuonna 1960 kansakoulua kävi 76 ja oppikoulua 18

prosenttia. Kaupungeissa ja kauppaloissa oppikoulua käyviä oli 28 prosenttia, maaseudulla vain 13 prosenttia (SVT 1960, 295).



Kuva 10. Kansakoulun kolmasluokkalaisia Pohjois-Pohjanmaalla 1950-luvun alussa.

Sodan jälkeinen aika edellytti koululaitokselta huomattavaa laajentumista. Siirtokarjalaisille oli saatava tilaa kouluihin, ja ensimmäiset suuret ikäluokat tulivat kouluikänsä. Kodit alkoivat myös aiempaa voimakkaammin kiinnostua lastensa kouluttamisesta. Ammattikoulutuksen järjestäminen tuli sodan jälkeen tärkeäksi. Vaikka jo 1800-luvun lopulla oli melkein kaikilla aloilla ollut ammattikoulut, koulutusta ei oltu mitenkään organisoitu. Se oli syntynyt lähinnä eri ajankohtien tarpeen perusteella. Ammattikouluverkoston rakentaminen alkoi 1950-luvulla. Vuonna 1958 annettiin ammattioppilaitoslaki. Myös kansakoulu laajeni: Perustettiin kansalaiskoulu ja lopulta koulu piteni 9-vuotiseksi. Oppikoulu laajeni keskikoulun osalta ikäluokan enemmistön kouluksi. Samoin lukio seurasi samaa kasvu-uraa ja akateeminen koulutus laajeni (Itälä ja Autio 1993b, 52). Vuonna 1960 oli väestöstä 2,9 prosenttia ylioppilastutkinnon suorittaneita. Näistä neljäsosalla oli akateeminen loppututkinto (STV 1968, 31)

3.2.4. Asumisolot

Tilastotiedot suurimmista kaupungeista osoittavat, että suomalaiset asuivat ensimmäisen transition alkaessa edelleen ahtaasti, heikosti varustetuissa asunnoissa ja lähinnä vuokralla. Asunnoissa oli vuonna 1910 keskimäärin 2,3 huonetta, jolloin keittiö oli luettu huoneeksi. Asukkaita oli huonetta kohden keskimäärin 2,0. Vain kahdessa prosentissa asunnoista oli

sähkö, WC ja kylpyhuone (Juntto 1999, 134). Vuokralla asuminen oli kaupungeissa yleistä, esimerkiksi Helsingissä oli 86 prosenttia asunnoista vuokra-asuntoja (Juntto 1990, 91). Keskiarvojen taakse kätkeytyy kuitenkin huomattavia väestöryhmittäisiä eroja.

Maaseudun vaurilla talollisilla oli taloissaan runsaasti neliöitä, mutta asuminen keskittyi ennen kaikkea suureen tupaan. Sali oli yleensä talvet kylmillään ja sitä käytettiin korkeintaan juhlatilana. Vieraille oli monissa taloissa erillinen rakennus. Isäntäväki oli jo 1900-luvun alkupuolella siirtynyt nukkumaan makuukamariin.

Maaseudulla eli kuitenkin yli 700 000 tilapäisansioden varassa olevaa ihmistä, joiden asumisolot olivat heikot. Surkein kohtalo oli tilattomilla ja asunnottomilla loisilla, noin 275 000 henkilöä käsittävällä väestöryhmällä, joka asui muiden ihmisten nurkissa. Myös pienissä mökeissä vuokramaalla elävien mäkitupalaisten ja itsellisten perheet elivät usein suuressa ahtaudessa ja kurjissa oloissa. Eräs tunnetumpia kuvauksia köyhän vuokralla olevan mökkiläisperheen asumisolosta lienee Lehtosen (1982, 94–103) Putkinotkossa. Saamaton Juutas Käkriäinen ei saa kunnostetuksi kymmenlapsisen perheensä asuntona olevaa mökkiä, vaan perhe majailee tilapäisesti saunassa. ”Mökissä ammottaa oviaukko, jossa ei ole ovea. ... Takapuolelta tupa on aivan avonainen, ja päädyssä ja pihan puolellakin on puolitoista kyynärää korkea rako, josta sekä aurinko ja kuu että pian taivaalla kuultavat tähdet pääsevät hohtamaan sisälle. Honkaiset hirret oli mädäntyneinä lopulta poistettu, koska tuvan rikkimenneistä ikkunoista, joita oli korjattu vain päreillä ja rievuilla sekä oljista punotuilla matoilla ja vanhoilla housuilla, valui talvipakkasilla vesi puroina seinille ja mädännytti ne”.

Määrältään melko vähäisen kaupunkiväestön asumisolot eivät alimmissa sosiaaliryhmissä olleet juuri paremmat kuin maaseudun tilattomalla väestöllä. Kaupungeissa asuttiin säädyn mukaan. Vuoden 1910 paikkeilla Helsingissä pieni varakas väestönosa asui keskustan kivitaloissa. Pikkukauppiaat ja käsityöläiset sijoittuivat keskustan ympärille ja työväestön suunnittelematta syntyneet asuinalueet olivat tehtaiden läheisyydessä tai kaava-alueen ulkopuolella. Työväestöä oli myös porvarisasunnoissa palkollisina ja kellari- ja vinttiasunnoissa sekä piharakennuksissa.

Porvaristo- ja säätyläisperheiden asunnot olivat suuria. Niissä oli saleja ja herrainhuoneita sekä palveluskuntaa taloutta hoitamassa. Työväestö sen sijaan asui vaatimattomasti. Tavalisimmin asuntona oli vuokrahuone työväenkaupunginosien puutaloissa. Isotkin perheet asuivat yhdessä huoneessa ja tuloja saadakseen ottivat siihen lisäksi ulkopuolisia asumaan.

Asumismukavuutta alettiin 1910-luvulta lähtien pitää ihmisten viihtyvyyden ja tyytyväisyyden mittarina. (Lähtenmäki 1997, 106, 109). Perheiden asumisolot alkoivatkin parantua seuraavilla vuosikymmenillä. Kun teollistuminen voimistui 1920–30-luvuilla, muutti maalta tilatonta väestöä kaupunkeihin. Asuntorakentaminen lisääntyi voimakkaasti

ja asunnot väljenivät. Kun kerrostaloasuminen lisäsi yksiöiden ja kaksioiden määrää, aiemmin alivuokralaisina asuneet yksineläjät – etenkin naiset – voivat muuttaa omaan asuntoon.

Tilastot osoittavat kaupunkilaisperheiden asuintilan kasvua. Asuntojen keskimääräinen huoneluku kohosi vuoteen 1930 mennessä 2.5:een ja henkilöiden määrä huonetta kohden oli enää 1.5. Myös asuntojen varustustaso parani nopeasti. Vuonna 1930 oli melkein joka toisessa asunnossa sähkö ja joka kymmenennessä WC. Kylpyhuoneella varustettuja asuntoja oli vain 4 prosenttia. Alivuokralaisena asuminen oli edelleen kaupungeissa yleistä. V. 1930 oli Helsingissä neljäsosassa asunnoista alivuokralaisia (Juntto 1990, 158–161).

Keskiarvojen takana oleva todellisuus oli kuitenkin eri väestöryhmissä kovin erilainen. Erityisesti ei maaseutuköyhälistön asuminen juuri ollut parantunut. Vaikka tilaton väestö oli supistunut ja tilattomista kymmenettuhannet kohonneet pienten tilojen haltijoiksi, he asuivat yleensä edelleen samoissa asunnoissa. Heikointa tasoa edustivat itäisen Suomen syrjäseutujen asukkaat. Haataasen (1968, 196–197) mukaan näiden entisten vuokraviljelijöiden asunto-olot olivat keuhnoimpia. Esimerkiksi Enossa ja Ilomatsissa entisistä mäkitupalaisista noin 90 prosenttia eli vain tuvan käsittävässä asunnossa.

Työläislummit ja kasarmit kuitenkin alkoivat 1920-luvulta lähtien siistittyä sosiaalisen asuntotuotannon ja valistuksen tuloksena. Vaikka valtaosa työläisistä edelleen asui heikosti, kuitenkin jotkut tehtaanomistajat tarjosivat jo työväestölleen hyvät asumisolot. Monet maaseudun työnantajat myös tukivat työntekijöitään asunnon hankkimisessa. Perheellisten asumisolot olivat yleensä naimattomien oloja paremmat.

1930-luvun pulavuodet vähensivät rakentamista ja sota katkaisi kymmenluvun loppupuolella alkaneen nousukauden. Sodan aikana asuntotuotanto oli seisahduksissa. Asuntojen taso heikkeni. Sodanjälkeinen suuri syntyvyys, muuttoliike maalta kaupunkiin ja karjalaisen siirtoväen asuttamistarve lisäsivät asumisolojen kurjuutta. Oli puutetta sängyistä, sänkyvaatteista ja muista huonekaluista. Kun esimerkiksi Väestöliiton toimihenkilöt tekivät maaseudulle tutustumismatkoja 1940-luvun alkupuolella, he löysivät koteja, joissa lapset nukkuivat lattialla paperisäikeissä, räsymatto peitteenä (Peräläinen 1991, 83)

Kaupungeissa suuretkin perheet joutuivat asumaan yhdessä huoneessa. Kuitenkin myös tilavia asuntoja oli olemassa. Sumu (1992, 308) toteaaakin, että asuntojen vaurastuminen alkoi näkyä kasvuna neliömetreissä ja huoneluvussa. Sodan jälkeen rakennettiin ensin maaseutua perustamalla sinne asutustiloja. Asutuskeskuksissa asuntopula hoitui aluksi vuokrasäännöstelyllä. Vuodesta 1949 lähtien Arava alkoi antaa lainoja asuntotuotantoon (Juntto 1990, 205). Tilastot osoittavat pula- ja sotavuosien jälkeen kaupungeissa tapahtuneen asunto-olojen parantumisen. Vuonna 1960 asunnoissa oli jo keskimäärin 2.7 huonetta. Vaikka edelleen huonetta kohti asui 1.3 henkilöä (Juntto 1990, 410), on otet-

tava huomioon, että mm. suuret ikäluokat ovat luvuissa mukana. Asuntojen varustetaso parani jatkuvasti ja yli kolmasosassa asuntoja oli jo WC ja 16 prosentissa kylpyhuone (Rakennukset, asunnot ja asuinolot 2002, 26).



Kuva 11. Paperisäkeissä nukkuvia lapsia 1940-luvulla

3.2.5. Sukupuolten välinen tasa-arvo

Uuden keskiluokkaisen ydinperheen syntyessä vuosisadan vaihteessa myös naisihanne muuttui. Naisen haluttiin olevan ennen kaikkea äiti. Kun esitransitionaalisessa yhteiskunnassa naisen työpanos oli ollut keskeinen, 1900-luvun alkupuolen yhteiskunnassa työtäkin selvemmin naista arvostettiin sen mukaan, kuinka hän palveli muita. Äiti sanaan liittyi uhrautuvaisuutta, alttiutta, lämpöä ja rakkautta (Karjalainen 1993, 81–85). Mies oli edelleen perheen pää, joka huolehti perheen elättämisestä ja sen edustamisesta ulospäin.

Sulkusen (1991, 63) mielestä naisen ”alistus” ei kuitenkaan ollut säätyjakoisen maalaisyhteiskunnan hallitseva piirre. Työtä ja sosiaalista asemaa määräsi ennen kaikkea syntyperä ja sääty, ei niinkään sukupuoli. Sukupuolten välinen suhde ymmärrettiin yhdeksi ja jakamattomaksi. Tuon ajan yhteiskunnasta kuitenkin tiedetään ennen kaikkea se, kuinka ihmisten tuli elää ja olla, vähemmän sen sijaan ollaan selvillä siitä, miten ihmiset todella elivät.

1900-luvun alkupuolella näkyi edelleen jälkiä 1800-luvulla vallinneesta perheideologiasta, jonka keskeisiä periaatteita oli näkemys sukupuolten toisiaan täydentävästä erilaisuudesta. Esimerkiksi Foerster (1921, 173) pohti miehen ja naisen välisen toveruuden

mahdollisuutta kirjassaan ”Elämän ohjeita” ja totesi sen olevan mahdollista vain samassa asemassa oleville ja samankaltaisille. ”Molempien sukupuolien välillä voi olla sangen jaloja ja mutkattomia suhteita, mutta niitä täytyy syvästi värittää tietoisuus molempain sukupuolten perustavasta erilaisuudesta eikä sovi eriluontoista kohdella samanluontoisesti.”

1900-luvun alkupuolen yhteiskunnassa naisen paikkana oli koti. Ansiotyötä kodin ulkopuolella ei pidetty naiselle sopivana. Vaikka osalla keskiluokan naisia oli itsenäinen ammatti, naimisiin mentytään heidän tuli jäädä kotia hoitamaan. Käytännössä osa naisista kuitenkin työskenteli kodin ulkopuolella. Jotkut keskiluokan perheet eivät kyenneet säilyttämään elintasoaan ellei nainenkin ollut työssä. Työläisnaisten oli työskenneltävä jotta perhe yleensä tuli toimeen.

Samoin Tiuhonen (2000, 180–181) havaitsi polariteetti-ihanteen jälkikaikuja 1920–30-luvun nuorison sukupuolikasvatuksen opaskirjoja analysoidessaan. Mies oli sukupuoli-elämässä aktiivinen osapuoli, nainen vastaanottava. Miehen sukupuoliviettikin oli paljon voimakkaampi kuin naisen. Naisesta tehtiin yhteiskunnan siveellinen tukipylväs, koska naisen sukupuolisuuden katsottiin olevan kiinteässä yhteydessä rakkauteen. Miehen sukupuolisuutta sen sijaan piti vielä usein ”jalostaa”.

Kun naisen paikkana korostettiin kotia ja tehtävinä lapsen synnyttämistä sekä kodin ja lasten hoitoa, ei naista tällöin suinkaan määritelty hänen omista haluistaan ja tarpeistaan lähtien. Naiset kaipasivat vuosisadan vaihteesta lähtien yhä selvemmin avioliitossakin kumppanuutta, joka vähentäisi aviomiehen valta-asemaa. Naiset halusivat erityisesti osallistua perheen lapsiluvusta päättämiseen. Joissakin opaskirjoissa (mm. von Gruber 1913) tuotiin jo transition alkupuolella esiin naisen oikeus osallistua sukupuoliyhdyntään ja nauttia siitä. Erityisesti näitä seikkoja korostettiin kuitenkin vasta 1940–50-luvuilla. Naiset alkoivat käsittää seksuaalisen tehtävänsä siten, että nainen muuttui yhdynnässä miestä hillitsevästä ja omaa nautintoa pidättelevästä aktiivisemmaksi ts. hän salli ”itsensä liikkua” (Halmesvirta 1998, 187, 199).

Lainsäädännön kautta naiset olivat periaatteessa saavuttaneet esitransitionaalisessa yhteiskunnassa taloudellisen tasa-arvon ja 1900-luvun alussa heidän poliittinen asemansa oli kohentunut yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä. Lisäksi vuosisadan vaihteessa naisen asemasta, sukupuolikysymyksistä ja lasten rajoituksesta julkisuudessa käyty vilkas keskustelu teki monet naiset tietoisiksi yhteiskunnassa vallitsevista ongelmista. Naiset myös osallistuivat innokkaasti erilaisten yhdistysten ja järjestöjen toimintaan, mikä lisäsi heidän tietoisuuttaan myös sukupuolten välisestä epätasa-arvosta.

Voidaan myös kysyä, mikä merkitys naisten itsetunnon kasvuun oli 1900-luvun alkuvuosikymmenien tapahtumilla suomalaisessa yhteiskunnassa. Binion (2001, 165–188) mm. katsoi Ranskan ja Amerikan vallankumousten lisänneen miehen ja naisen tasa-arvoisuutta,

joka heijastui siinä, että nainen alkoi osallistua myös perheen lapsiluvusta päättämiseen. Vuosisadan alkua leimasivat myös suomalaisessa yhteiskunnassa monet poikkeukselliset taloudelliset, sosiaaliset ja poliittiset tapahtumat: maatalouden murros torpparikysymyksineen, kielitaistelu, sortokaudet, erilaiset lakot ja rettelöt, maailmansota, Venäjän vallankumous ja Suomen itsenäistyminen. Vaikka varsinaisesta vallankumouksesta ei ollut kysymys, poikkeukselliset tapahtumat ilmeisesti saivat alempienkin yhteiskuntaluokkien naiset tietoisiksi yhteiskunnallisista epäkohdista ja herättivät heidät ottamaan kantaa myös oman elämänsä tärkeisiin päätöksiin, myös lapsiluvusta päättämiseen. Esimerkiksi Työläisnainen-lehdessä 1910-luvulla esitetyistä kirjoituksista tämä kävi ilmi. Olga Lagerstam (1914, 64–65) mm. totesi, kuinka puute ja kärsimykset herättivät hänessä halun ratkaista itsenäisesti lapsirajoituskysymys. Hän tuli siihen tulokseen, että ihmisen ei tule sokeasti seurata luontoa, vaan jos missään niin tässä täytyisi olla itsemääräämisvalta. Hän käsitti, että rajoittamalla lastensa määrää hän ei parantanut yhteiskunnan oloja, mutta henkilökohtaisesti sillä oli merkitystä.

Vaikka 1900-luvun alkuvuosien tapahtumilla varmasti oli vaikutusta naisen omanarvontunnon vahvistumiseen, ei tuon ajan yhteiskunnassa ilmeisesti sukupuolella ollut vielä sellaista merkitystä kuin nyky-yhteiskunnassa ajatellaan. Sukupuolten tasa-arvo perheessä ei tuolloin ollut naisillekaan tärkeintä, koska he itse pitivät yllä naiseuden ja mieheyden eroa kannattaessaan absoluuttista sukupuolimoraalia. Naisten murtautumisessa yhteiskunnalliseen ja poliittiseen toimintaan ei Sulkusen (1991, 47–55) mielestä ehkä ollut niinkään kysymys naisen vapautumisesta, vaan järjestäytyminen oli erottamaton osa koko väestön poliittista ja yhteiskunnallista uudelleenjärjestäytymistä. Tuossa vaiheessa sukupuolten välisen tasa-arvon lisäämisen sijasta pääpaino oli kansalaistamisessa. Miehet ja naiset toimivat rinnan samoissa järjestöissä: nuorisoseuraliikkeessä, raittiustoiminnassa ja työväenliikkeessä. Esimerkiksi vuonna 1913 raittiusliikkeen koko jäsenistöstä oli 54 prosenttia naisia, nuorisoseuraliikkeessä naisten osuus oli 41 prosenttia ja sosialidemokraattisessa puolueessa heitä oli 23 prosenttia. Varsinaisissa naisasialiikkeissä toimi vain pieni joukko naisia (Sulkunen 1991, 39).

Lapsilleen omistautuvan naistyyppin rinnalle nousi vähitellen äiti, joka miehelleen alisteisena oli samalla valveutunut, hyviä asioita kohtuuden rajoissa harjoittava kumppani. Hän oli henkinen olento, mutta vain niissä rajoissa kuin se koitui perheen onneksi (Karjalainen 1993, 81–85). Tämä naisihanne säilyi ilmeisesti ensimmäisen hedelmällisyyden transition ajan siitä huolimatta, että sen rinnalle kohosi 1920–30-luvuilla uusi kaupunkilaisnainen, jolle äitiys ei ollut korostetun tärkeää. Myös tämä naistyyppi solmi avioliiton, mutta tyytyi pieneen perheeseen. Uudenlaista moraalia edustavat nuoret naiset omaksuivat toverillisen käytöksen miesten kanssa ja keräsivät eroottisia kokemuksia ennen avioliittoa. Kuitenkin Elsa Soinin 1920-luvun teoksia analysoinut Emilia Cronwall (2000, 103–127) toteaa perinteisten avioliitto- ja äitiyskäsitysten istuneen naisissa lujasti, vaikka nuorina miesten kanssa voitiinkin seurustella.

Paheellisena pidetyn jazztytön esiintyminen ja kotitalousideologian läpimurto sattuiivat samaan ajankohtaan, 1920-luvulle. Naistenlehtien kirjoituksissa uudenlaista modernia naiseutta korostavat naiset suhtautuivat paheksuvasti 1920-luvun nuoriin naisiin. Paheksuttiin tyttöjen kevytmielisyyttä, käytöstapojen huononemista ja moraalin laskemista. Pelättiin, että etenkin nuoret tehtaantytöt ja maalaistytöt haaveilevat helposta elämästä eivätkä anna arvoa omalle elämälleen ja ympäristölleen (Vehkalahti 2000, 131–134).



Kuva 12. 1920-luvun moderni nainen

Naisten mahdollisuuksia kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön lisäsivät monet 1910–1920-luvuilla säädetyt lait ja asetukset. Vuonna 1917 tuli yleinen ja yhtäläinen kunnallinen äänioikeus ja vaalikelpoisuus, vuonna 1919 kansalaiset tulivat yhdenvertaisiksi lain edessä ja naiset saivat mahdollisuuden harjoittaa itsenäistä elinkeinotoimintaa. Naisen asemaa paransi myös vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki. Vuoden 1922 työsopimuslaki salli naimisissakin olevan naisen tehdä itsenäisesti työsopimuksen ja vuonna 1926 nainen sai kelpoisuuden valtion virkaan. Lakien toteutumisen esteenä oli kuitenkin miehen edusmiehisyytlaki (Lähtenmäki 1997, 255).

Voimassa oleva avioliittolaki ei tunnustanut virallisesti naista tasa-arvoiseksi miehen kanssa, vaan mies oli perheen pää ja lasten holhooja. Kun uusi avioliittolaki tuli voimaan vuonna 1930 naisen asema vahvistui perheessä. Naisen ei enää tarvinnut olla miehensä edusmiehisyyden alaisena talouteen ja oikeudelliseen asemaan liittyvissä kysymyksissä. Puolisot olivat keskenään oikeudellisesti yhdenvertaisia (Lähtenmäki 1997). Todellisuudessa perhe kuitenkin häiritsi naisen työhön osallistumista.

Sodan jälkeen, 1940-luvun jälkipuolella suomalaisessa yhteiskunnassa oli jälleen vallalla kotia, ydinperhettä ja äitiyttä ihannoiva ilmapiiri. Kriisiaikoina on usein nähty tarpeelliseksi vahvistaa kansan yhtenäisyyttä perheen, äitiyden ja lapsuuden laatua parantamalla. Joksikin aikaa unohtuivat sotaa edeltävien vuosikymmenten alhainen syntyvyys ja naimattomuus, jolloin esimerkiksi 1930-luvulla naista kohti syntyi keskimäärin 2.4 lasta ja lähes 40 prosenttia kaupunkien naisista oli naimattomia. Kuitenkin naiset tottuivat miesten ollessa rintamalla ottamaan vastuuta perheen toimeentulosta. Sodan jälkeenkin naisen työpanosta tarvittiin edelleen yhteiskunnassa. Vuonna 1960 toimi kaikista naimisissa olevista työikäisistä naisista jo 45 prosenttia ammatissa (Jallinoja 1985, 256).

McDonaldin (2000, 428–429) esittämä ajatus, että sukupuolten tasa-arvon lisääntyminen etenkin perheen sisällä muodosti olennaisen edellytyksen hedelmällisyyden laskulle näyttäisi saavan tukea suomalaisessa yhteiskunnassa. Aikana, jolloin lapsiluku aleni keskimäärin kahdella lapsella naista kohti, sukupuolten tasa-arvo lisääntyi perheessä. Nainen ei ollut sukupuolielämässä enää täysin passiivinen osapuoli, vaan valistuskirjallisuudessa korostettiin kummankin sukupuolen huomioon ottamista seksuaalisessa kanssakäymisessä. Vastahakoisesti alettiin tunnustaa kummankin sukupuolen oikeus yhteiseen sukupuoliseen nautintoon. Kuitenkin naisen ”vapaata” seksuaalisuutta pidettiin yhteiskunnassa uhkana (Halmesvirta 1998, 187). Kumppanuusavioliiton myötä kasvoi naisen mahdollisuus osallistua perheen lapsiluvusta päättämiseen yhdessä miehen kanssa.

Kun nainen sai jalansijaa perheen ulkopuolella aluksi vapaaehtoiseen järjestö- ja yhdistystoimintaan osallistumisen kautta ja vähitellen myös tunkeutumalla ansiotyönsä kautta perinteisesti miehelle kuuluneelle kodin ulkopuoliselle alueelle, ei tämä aluksi vaikuttanut sanottavasti sukupuolten eriytymiseen työelämässä. Lähteenmäki (1997, 305) toteaa, että vuosisadan alkupuolella esimerkiksi työläisnaisten ja -miesten toiminta-alueiden eriytyminen ei näytä vielä selvältä. Mitä heikommassa taloudellisissa oloissa perhe eli, sitä vähemmän toiminta-alueet olivat eriytyneitä. Vasta 1930-luvulla elintason noustessa eriytyminen alkoi tulla näkyviin. Sukupuoli rajasi naiset ammattialoille, jotka perinteisesti olivat olleet naisten töitä kodin piirissä. Silloinkin, kun nainen toimi samalla ammattialalla kuin mies, hänen työtehtävänsä olivat alempitaisoisia ja siten myös selvästi heikommin palkattuja. Kehitys jatkui sodan jälkeenkin, vaikka yhteiskunnassa tarvittiin naisten työvoimaa yhä enemmän.

3.2.6. Avioliittoon ja perheeseen liittyvät käsitykset

Perheestä ja yksilöstä 1800-luvulla käyty keskustelu osoittaa Jallinojan (1984a) mukaan, kuinka aikakaudelle oli tyypillistä ristiriita familistisen ja individualistisen perhekäsityksen välillä, ts. ristiriita täydellisen moraalisen järjestyksen ja täydellisen moraalisen vapauden välillä. Vaikka taistelu oli Suomessa verrattain maltillista, absoluuttisen ja relatiivisen sukupuolimoraalin kannattajien välillä keskustelu oli toisinaan kiihkeää.

Familistisen perhekäsityksen kannattajat olivat edelleen enemmistönä yhteiskunnassa 1910-luvun alkaessa. Kristillinen elämänasenne alkoi kuitenkin heikentyä, mikä sai eroottisen elämänpiirin tulemaan ihmisille aiempaa tärkeämmäksi vuosisadan alussa ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen (Nieminen 1951, 304). Suomessa moraali-ilmaston vapautumisesta oli osoituksena mm. huvielämän yleistyminen 1920-luvun kaupungeissa. Absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajat paheksuivat tanssivia nuoria ja viettelevästi pukeutuvia nuoria naisia. Heidän pelättiin kiihottavan mielikuvitusta ja vaikeuttavan itsehillintää. Samoin katsottiin kirjallisuuden saastuttavan ihmisten mieltä (Jallinoja 1984a, 46).

Uuden erotiikan aallon vastustus oli voimakkainta familistista perhekäsitystä puolustavissa kristillisissä piireissä. Opas- ja valistuskirjallisuudessa hyökättiin liiallisena pidettyä seksuaalisuutta vastaan ja vastustettiin toveriavioliittoja, koska seksuaalinen nautinnonhalu oli niiden motiivina. Absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajat puolustivat avioliittoa jossa seksuaalisuudella oli toissijainen merkitys. Avioliiton tarkoituksena oli perhe, jossa painopiste oli lapsissa. Koska sukupuolielämän katsottiin liittyvän vain lasten hankkimiseen, ehkäisyvälineitä ei hyväksytty.

Familistista perhekäsitystä voimisti 1930-luvulla mm. se, että kansallissosialistisessa Saksassa perhe sai korostuneen merkityksen. Pohjoismaissa taas perhettä vahvistivat aluksi sosiaalipoliittisia ajatuksia esittäneet henkilöt kuten Alva ja Gunnar Myrdal Ruotsissa, mutta vähitellen yhä selvemmin valtio. Perhettä pyrkivät siten tukemaan toisaalta kristillisen ideologian kannattajat, toisaalta taas itseään radikaaleina pitävät, joiden käsitykset pohjautuivat sosiaalitieteisiin, lääketieteeseen ja psykologiaan. Perheen ja yksilön edut nähtiin ristiriitaisina molempien ideologioiden mukaan. Perheen katsottiin tarvitsevan yhteiskunnan tukea (Jallinoja 1984a, 49).

Suomessa varsinainen väestöpoliittinen herätys saatiin Gunnar Modenin vuonna 1934 julkaisemasta väestöennusteesta, jonka mukaan Suomen väkiluku ei koskaan saavuttaisi neljän miljoonan asukkaan rajaa. Tämä aiheutti vilkkaan sanomalehtikeskustelun ja johti perhettä tukeviin toimenpiteisiin. Vuonna 1937 esimerkiksi säädettiin äitiysavustuslaki, jota seurasivat perhelisälaki vuonna 1943, kodinperustamislainat vuosina 1944 ja 1945 ja lapsilisälaki vuonna 1948 (Lento 1956, 214). Vuonna 1941 perustettu Väestöliitto keskittyi propagoimaan väestönkasvun puolesta toimenpitein, jotka tähtäsivät sosiaalisen turvallisuuden lisäämiseen perhehuoltajien keskuudessa sekä perhekustannusten tasoitamiseen (Sukselainen 1946, 8).

Familistinen suuntaus tuli näkyviin 1940-luvulla etenkin niiden henkilöiden esittämissä käsityksissä, jotka edustivat kristillisiä arvoja. Sota-aikana ilmestyneissä harvoissa avioliitto-oppaissa korostettiin edelleen avioliiton sukupuolielämää lisääntymistarkoituksessa. Väestön haluttiin kasvavan äidin terveydentilasta piittaamatta. Sodan jälkeen taas oltiin huolestuneita perheinstituution tulevaisuudesta. Siitä ovat osoituksena mm. suomalaisten

opaskirjojen suuri määrä. Yleinen seksuaalinen vapautuminen, lisääntyneet avioerot ja aviovaimojen taloudellinen itsenäistyminen koettiin uhkana perheelle (Friberg ja Vuoma 1986, 96–97).

Perhe oli sodan jälkeisinä vuosikymmeninä niin tärkeä, että sukupuolisuuteen alettiin suhtautua myönteisesti. Pidättyvyyden eduista ja haitoista käyty keskustelu mm. lakkasi opaskirjoissa. Niissä kyllä varoiteltiin liiallisista yhdynnöistä, mutta annettiin kuitenkin useimmiten parien itse päättää yhdyntätiheydestä. Avioerojen pelko tulee näkyviin siinä, että vaikka absoluuttinen sukupuolimoraali oli yhteiskunnassa tavoitteena, uskotomuuteen suhtauduttiin kuitenkin aikaisempaa vähemmän tuomitsevasti. Familistinen perheideologia oli ensimmäisen transition kauden viimeisellä vuosikymmenelläkin vielä voimissaan. Sukupuolimoraali oli eriytynyt voimakkaasti sukupuolten kesken. Nainen oli asemaltaan miestä epäitsenäisempi ja tietoisestikin yritettiin tuolloin ylläpitää miehille ja naisille erilaisia normeja. (Friberg ja Vuoma 1986).

3.2.7. Rakkaus ja seksuaalisuus

Jo 1800-luvun loppupuolella alkoi yleistyä seksuaalisuuden merkitystä avioliitossa korostava ajattelutapa. Alettiin arvostaa yksilön omakohtaista onnea, jossa osatekijänä oli mahdollisimman täydellinen henkinen ja ruumiillinen terveys. Sopusointuinen sukupuolielämä oli henkisen ja ruumiillisen hyvinvoinnin edellytys. Taloudelliset tekijät alkoivat syrjäytyä eroottisen rakkauden tieltä. Rakkausavioliitot tulivat tavallisemmiksi.

Suhtautuminen avioliiton sukupuolielämään alkoi muuttua myönteisemmäksi 1900-luvun alussa myös lääkärien keskuudessa ja kristillisissä piireissä. Avioliiton sukupuolielämä ei pidetty hävettävänä eikä alhaisena. Sukupuoliyhteys oli aviopuolisoiden keskinäisen rakkauden ilmaisu, ei vain lasten siittämistä varten. Tällaisten mielipiteiden vahvistuminen loi ideologiset edellytykset syntyvyydensäännöstelyn ja ehkäisykeinojen käytön yleistymiselle (Nieminen 1951, 305).

Lukemattomat opas- ja valistuskirjat pitivät huolen ihmisten opastamisesta seksuaalisuuden ja rakkauden oikeaan ymmärtämiseen ja sen merkityksen tajuamiseen elämässä. Poikien tuli toverillisen ja intohimosta vapaan seurustelun kautta oppia kasvamaan lujiksi voimakastahtoisiksi miehiksi ja tyttöjen epäitsekkäiksi ja lämpimiksi naisiksi. Oppaissa tuli edelleen 1920–30-luvuilla esiin käsitys sukupuolten toisiaan täydentävästä erilaisuudesta. Sukupuolielämässä mies oli aktiivinen osapuoli ja hänen viettinsä oli voimakkaampi. Naisen sukupuolisuus oli sidoksissa rakkauteen ja naisen tulikin olla yhteiskunnan siveellinen tukipylväs. Murphyn (1927, 34) kirjasessa ”Huolehtiva äidinsydän” katsotaan, että ”naisten asia on pitää kunniallisuuden lippu korkealla ja suunnata miesten mieli ylös näkemään kaikessa kauneutta ja hyveiden suurta voimaa. Nainen huolehtii molemmanpuolisen luottamuksen säilymisestä ja kodin puhtaasta hengestä”.

Esitransitionaalisen kauden loppupuolella alkanut kiivas väittely seksuaalikäyttäytymisestä jatkui ensimmäisen transition alkupuolella. Kun 1800-luvun lopulla sääty-yhteiskunnan murtuminen ja naisen aseman muuttuminen vaikuttivat avioliitto- ja perhekäsityksistä käytyyn keskusteluun, 1900-luvun alkupuolella mielipiteiden vaihtoon tuli mukaan uusia alueita. Mattila (1999, 58–59) erottaa tuolloin käydyssä keskustelussa neljä rintamaa.

Lehdistössä keskusteltiin kiivaasti ”vapaasta rakkaudesta” ja relatiivisesta sukupuolimoraalista ennen kaikkea ruotsalaisen kirjailijattaren Ellen Keyn ja suomalaisen filosofin Rolf Lagerborgin esittämien näkemysten pohjalta. Naisasialiike taisteli erityisesti ohjesääntöistä prostituutiota ja maaseudun epäsiivoista tilaa, yöjuoksua, vastaan. Myös työväestö antoi sukupuolikeskusteluun oman värinsä. Se oli omaksunut saksalaisten sosiaalidemokraattien ajatuksia ja toi niitä suomalaisten tietoisuuteen julkaisemalla suomennoksia saksalaisista teoksista, mm. August Bebelin kirjan ”Nainen ja sosialismi”. Kirjoissa painotettiin relatiivista sukupuolimoraalia ja vapaata rakkautta, mikä herätti närkästystä absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajissa. Neljäs keskustelurintama oli Mattilan mukaan lääketieteellinen. Sukupuolitautilien voimakas leviäminen vuosisadan alkupuolella huolimatta jo pitkään jatkuneesta vastustustyöstä herätti keskustelua säätyvaltiopäivillä. Myös Finska Läkarsällskapet otti asiaan kantaa. Sukupuolitautilien vastustamista pohtimaan asetettiin komitea vuonna 1917.

Seksuaalitabu alkoi heiketä 1910-luvulla. Sukupuolikäyttäytymisissä kuitenkin korostettiin pidättyvyyttä ja kohtuullisuutta. Yhteiskunnassa vallitseva seksuaalikäyttäytyminen oli edelleen melko askeettinen. Esiaviollisia ja avioliiton ulkopuolisia suhteita ei hyväksytty. Kun 1800-luvun puolella avioliittoa, seksuaalisuutta ja sukupuolten välistä suhdetta tarkasteltiin lähinnä kristillisen maailmankuvan kautta, 1900-luvun alussa luonnontieteelliseen ja lääketieteelliseen tietoon pohjautuvien oppaiden määrä ohitti edelliset. Lääkärit tulivat keskeiseen asemaan ratkottaessa ajan sosiaalisia ongelmia (Räisänen 1995, 25).

Halmesvirta (1998, 206–207) katsoo, että jo 1900-luvun alkupuolella kansalaisten sänkykamarikokeilut menivät pidemmälle kuin mitä normit sallivat. Ihmiset etsivät uusia nautinnon aiheita ja kokeilivat kehoonsa sietokykyä. Jatkuva raskauden ehkäisy oli kuitenkin melko harvinaista. Täydellinen pidättyminen oli edelleen varteenotettava vaihtoehto jatkuvan lisääntymisen aiheuttamalle ahdistukselle.

Maailmansotien välisenä aikana käsitys seksuaalisuudesta muuttui. Siihen etsittiin uutta suhtautumista ja yritettiin saada uudet ajatukset yleisemmin hyväksytyiksi. Lääkärien merkitys kasvoi seksuaalikäyttäytymisen tarkastelussa. Suvunjatkaminen ja lastenkasvattaminen olivat opaskirjojen mukaan avioliiton päätehtävä. Esiaviollisia ja avioliiton ulkopuolisia sukupuolisuhteita pidettiin uhkana avioliiton kestävyydelle. Niitä ei enää hyväksytty miehillekään. Seksuaalielämässä vaadittiin pidättyvyyttä ja itsekuria. Avioliiton sukupuolielämä haluttiin tehdä niin tyydyttäväksi, että sen ulkopuolisiin suhteisiin ei edes

haluttaisi antautua. Miehenkin velvollisuutena oli vaalia aviollista rakkautta. Jos rakkaus uhkasi sammua, se olisi yritettävä saada uudelleen heräämään. Vaikka absoluuttinen sukupuolimoraali oli edelleen ihanteena, ei kuitenkaan avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin suhtauduttu yhtä jyrkästi kuin aiemmin. (Friberg ja Vuoma 1986).

Kristillisen kirkon piirissä oli mm. Englannissa ja Yhdysvalloissa alkanut jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen tulla esiin virallisiakin kannanottoja siitä, että aviollista yhdyselämää on pidettävä Jumalan lahjana ihmisille silloinkin, kun kysymyksessä ei ole lapsen siittäminen. Uskonnolliseltakaan kannalta ei siten ollut estettä ehkäisykeinojen käytölle. Suomessa alkoi myös tulla esiin syntyvyydensäännöstelylle myönteisiä käsityksiä. Vaikka jatkuvan syntyvyyden alenemisen vaaraan kiinnitettiin huomiota, myönnettiin kuitenkin syntyvyydensäännöstelyn oikeutus silloin, kun perustana oli lapsia kohtaan tunnettu vastuuntunto ja huolenpito äidin ruumillisesta ja henkisestä terveydestä. Nautinnon- ja huvittelunhalun takia ei kuitenkaan hyväksytty ehkäisykäyttöä (Nieminen 1993, 65–66) .

Naistenlehdissä ei vielä 1920-luvulla puhuttu seksuaalisuudesta avoimesti. Lehdillä oli omat ihanteensa siitä, minkälainen tytön ja nuoren naisen tuli olla, mutta hyvin selvästi myös tiedettiin, minkälaisia he eivät saa olla. Nuoria naisia uhkaaviin vaaroihin viitattaessa puhuttiin itsensä likaamisesta ja tulella leikkimisestä. Samoin kirjoiteltiin turmeltuneista tytöistä ja työistä, joille käy huonosti (Vehkalahti 2000, 130–168).



Kuva 13. Nuorten sodanaikaista seurustelua

Toisen maailmansodan aikana ja jälkeen seksuaalinen avautuminen voimistui. Nuoret tutustuivat helposti toisiinsa esimerkiksi miesten ollessa lomalla rintamalta ja avioliitotkin solmittiin usein hyvin lyhyen seurustelun jälkeen. Monet nopeasti solmitut sota-avioliitot purkautuivatkin melko pian olojen vakiinnuttua. Sukupuolisuuteen alettiin suhtautua myönteisemmin. Tämä tulee näkyviin julkaistuissa avioliitto-oppaissa, joissa esitettiin, että sukupuolisuutta ei saa tukahduttaa, vaan se on ohjattava oikeisiin uomiin. Esiaviollista sukupuolielämää ei kuitenkaan edelleenkään hyväksytty. Kun 1950-luvun puolivälistä lähtien ilmestyneissä avioliitto-oppaissa seksuaalisuuden painottamisesta alettiin siirtyä henkiseen suuntaan, pitävät Friberg ja Vuoma (1986, 137–138) sitä vastareaktionä aiemmalle vapaammalle sukupuolimoraali-ilmastolle. Seksuaalitabu voimistuu jälleen ja nainen yritetään pitää kotona synnyttämässä.

Vaikka ohjesääntöinen prostituutio lakkautettiin vuonna 1908, mahdollisuus prostituotujen palveluihin säilyi edelleen. Bordelleista vain siirryttiin katuprostituutioon ja ilotytöt olivat lähtöisin työväestöstä. Häkkisen (1995, 72) mukaan monille säätyläismiehille prostituutiosuhteesta kehittyi avioliiton vastine. Kuitenkaan suhteet eivät juuri ulkonaisesti vaikuttaneet miesten elämään. Jotkut saivat tosin parantumattoman sukupuolitaudin seksisuhteistaan. Vaikka prostituotujen luona käymisestä vaiettiin ja suhteita paheksuttiin, oli asiakkuus yleisesti ymmärrettyä ja sallittua.

Euroopassa oli jo 1800-luvun loppupuolella tunnettu huolta syntyvyyden laskusta etenkin ylemmissä sosiaaliryhmissä. Pelättiin perimältään heikompien kansanosien lisääntyessään hautaavan alleen arvokkaammat ylemmät kerrokset. Väestön määrään ja laatuun oli kiinnitetty huomiota myös vuosisadan vaihteessa käydyssä keskustelussa seksuaalikysymyksistä ja lapsiluvun rajoituksesta. Myös naisliike oli osallistunut keskusteluun. Suomessa ei vielä tuolloin huolestuttu ylimpien sosiaaliryhmien syntyvyyden laskusta muualla kuin ruotsinkielisten parissa. Vasta 1920-luvulla alettiin tuntea huolta koko kansan tulevaisuudesta. (Mattila 1999, 55–56).

Syntyvyyden alenemiseen pidettiin syyllisinä uusmalthuslaisia, jotka kannattivat lapsiluvun rajoittamista ehkäisymenetelmiä käyttämällä. Koska syntyvyydensäännöstelyä harjoitettiin ensimmäisenä ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien parissa, lapsiluku aleni juuri heillä. Absoluuttisen sukupuolimoraalin kannattajat pelkäsivät, että sukuviettä tyydytettäisiin kenen kanssa tahansa ja milloin tahansa, kun raskauden pelko ei enää hillitsi ihmisiä (Mattila 1999, 60).

Erityisesti kaupungeissa 1920–30-luvuilla yleistynyttä kaksilapsista perhettä paheksuttiin. Lapsiluvun pienenemisestä syytettiin ennen kaikkea naisia. He olivat itsekkäitä eivätkä ajatelleet kansakunnan etua. Sodan häviäminen kuitenkin vasta varsinaisesti herätti tietyt kansalaispiirit huomaamaan alentuneen syntyvyyden haitat. Esitettiinpa ajatuksia, että suomalaiset eivät olisi hävinneet sotaa, mikäli syntyvyys olisi ollut suurempi.

Ehkä kärjekkäimpiä arvioita naisten osallisuudesta hedelmällisyyden laskuun esitti Lausa (1943, 199). Hänen mielestään lapsiluvun vähenemisen historia erityisesti ylä- ja virkamiesluokassa oli suureksi osaksi tämän luokan naisten ”turmeltumisen ja itsekkäisyyden ja elintason yleistymisen historiaa”.

Työväenliikkeen suhtautuminen seksuaalimoraaliin oli kahtalaista. Virallisesti sosiaali-demokraattinen puolue kannatti uskollisuuteen perustuvaa monogaamista avioliittoa, mutta suhtautui myönteisesti myös ”omantunnon avioliittoihin”. Puolue ei hyväksynyt pakollista kirkollista vihkimistä eikä tilapäisiä ja avioliiton ulkopuolisia suhteita. Tanner, joka kannatti moniavioisuutta, ts. esiaviollisia ja avioliiton ulkopuolisia suhteita ja oli sitä mieltä, että avioliiton ulkopuoliset suhteet eivät häirinneet aviotoverin kanssa perustettua suhdetta, suljettiin seksuaalikäsitystensä vuoksi työväenliikkeen ulkopuolelle (Räisänen 1995, 129).

3.3. Miksi lapsilukua alettiin tietoisesti suunnitella?

Kun pohditaan, miksi suomalaisten perheiden lapsiluku alkoi supistua juuri 1910-luvun alusta, on kiinnitettävä huomiota siihen, että sekä kollektiivisilla että yksilöllisillä motiiveilla on lapsilukuun vaikutusta (Nieminen 1993, 46). Lapsiluvun säätelyn voimistuminen saattoi osaltaan johtua siitä, että yhteiskunnan aiemmassa, väestönkasvuun tähtäävässä politiikassa tapahtui muutosta tai että ihmisten oma elämäntilanne muuttui ja havahdutti heidät huomaamaan raskaudenkehäisyn tarpeellisuuden ja mahdollisuuden.

Suomalainen yhteiskunta oli 1900-luvun alkupuolella edelleen väestönkasvua painottava maalaisyhteiskunta. Sekä valtio että kirkko pitivät tärkeänä lasten synnyttämistä. Kuitenkin aiempaa selkeämmin toivottiin, että ylemmät yhteiskuntaluokat eivät suhtautuisi kielteisesti suureen perheeseen. Väestön laadun pelättiin heikkenevän, jos alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien osuus kasvaisi väestössä. Sivistyneistön ja etenkin naisten huomio haluttiin kiinnittää alempien yhteiskuntaluokkien kasvattamiseen ja sivistämiseen, jotta ne omaksuisivat samat perhe-elämän arvot kuin ylemmät yhteiskuntaluokatkin (Mattila 1999. 55-56).

Individualismin edistyminen yhteiskunnassa lisäsi avioparien omien syntyvyydensäänöstelymotiivien voimistumista 1900-luvun alkupuolella. Ihmiset eivät enää halunneet elää vain siten kuin kansakunnan hyvinvoinnin kannalta pidettiin tavoiteltavana, vaan he halusivat parantaa oman perheensä hyvinvointia ja omaakin asemaansa. Kuitenkin yhteiskunnassa vallitseva lisääntymistä korostava ideologia osaltaan viivästytti lapsiluvun rajoittamisen aloittamista. Etenkin uskontoa elämässään tärkeänä pitävien oli ilmeisesti muita vaikeampi motivoitua lapsilukuansa rajoittamaan. Kun Halmesvirran (1998, 184)

mukaan jo 1800-luvun puolella terveydenhoitolehden palstoilta kuului hajääniä sellaisista suomalaisista, jotka kokeilivat ”vapaampaa rakkautta” ja ehkäisyä, vaikka uskoivat samalla kristillisen avioliittoinstituution pyhyyteen, tällaisten ihmisten määrä varmasti kasvoi 1910-luvulta lähtien.

Lapsiluvun voimakkaan laskun syyksi onkin ennen kaikkea nähtävä ne muutokset, jotka saivat yksityiset ihmiset näkemään aiempaa pienemmän perheen tavoittelun tärkeäksi. Kun esitransitionaalisessa yhteiskunnassa yksilöiden lapsilukuun liittyvät motiivit olivat usein ristiriitaisia yhteiskunnan jyrkästi kieltäessä lapsiluvun säätelemisen mutta omien toiveiden sitä kuitenkin suosiessa, ensimmäisen transition kaudella ihmisten motiivit rajoittaa lapsilukuaan selkiytyivät ja voimistuivat. He alkoivat uhmata yhteiskunnassa vallitsevia normeja.

Tutkijoiden käsitykset hedelmällisyyden transition syistä ovat eri vuosikymmenillä vaihdelleet. Suomessa on mm. pohdittu, johtuiko tietoisien lapsiluvun suunnittelun alkaminen siitä, että parit halusivat lapsilukua rajoittamalla sopeutua yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin vai onko se seurausta siitä, että ihmiset tulivat tietoisiksi lapsiluvun suunnittelemisen mahdollisuudesta (Lutz 1987; Notkola 1989).

Oliko perhesuunnittelun alkaminen sopeutumista yhteiskunnan muutoksiin? Suomalainen yhteiskunta teollistui ja kaupungistui hitaasti eikä vielä ensimmäisen transition alkaessa ollut kovinkaan nykyaikaistunut. Väestöstä 85 prosenttia asui maaseudulla ja runsas 70 prosenttia sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta. Maaseudulla ei suurestakaan lapsiluvusta ollut samalla tavoin haittaa kuin kaupungeissa, koska lapset hoituivat tilan piirissä ja voivat osallistua sen erilaisiin töihin. Kuitenkin maataloudesta toimeentulonsa saavasta väestöstä noin puolet oli maata omistamatonta väestöä, jonka taloudellinen asema oli heikko. Sen keskuudessa suuren lapsiluvun haitat näkyivät helposti ja voimistuivat motivoitumista lapsiluvun rajoittamiseen. Vaikka liikaväestöä alkoi muuttaa kaupunkeihin, teollisuuteen ja palveluelinkeinoihin, ei se helpottanut suuresta lapsiluvusta aiheutuvaa taakkaa. Kaupunkien asumisolot olivat heikot ja monien työläisnaisten oli osallistuttava perheen toimeentulosta huolehtimiseen. Kansakoululaitoksen yleistymisen ja etenkin oppivelvollisuuden voimaantulo vuonna 1921 lisäksi saivat aikaan sen, että lasten lähettäminen nuorena palvelukseen ei ollut enää mahdollista. Samoin maastamuutto vaikeutui. Koska vanhemmat joutuivat elättämään lapsiaan pidempään kotona, pienemmän lapsiluvun edut alkoivat kirkastua ihmisille.

Imeväis- ja lapsikuolleisuus oli muutaman vuosikymmenen ajan laskenut ja aleneminen jatkui edelleen. Tämä sai Halmesvirran (1998, 187) mukaan avioparit jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien keskustelemaan perheen lapsiluvusta. Aluksi haluttiin pidentää synnytysvälejä ja välttää keskenmenoja. Kun 1900-luvulla vanhemmat huomasivat perheen koon kasvavan tavattoman nopeasti ja ylittävän määrän, jonka elättämiseen vanhemmilla

oli mahdollisuuksia, lapsilukua alettiin olla valmiita rajoittamaan entistä varhaisemmassa elämänvaiheessa.

Naisten ansiotyö yleistyi 1900-luvun alkupuolella naimattomien naisten parissa, mutta työssä olevat naiset olivat kuitenkin verrattain harvoin perheellisiä. 1910-1920 -luvulla teollisuuden ja eräiden muiden alojen naistyövoimasta vain noin 10 prosenttia oli naimisissa (Jallinoja 1985, 246–249). Vaikka ansiotyössäolo ei vielä ehkä ollut voimakas motiivi lapsiluvun rajoittamiseen, naiset olivat kuitenkin jo aktivoituneet toimimaan kodin ulkopuolella erilaisissa yhdistyksissä ja järjestöissä. He olivat lainsäädännön perusteella tulleet taloudellisesti ja poliittisesti tasa-arvoisiksi miesten kanssa ja heidän koulutustasonsa oli kohonnut. Naiset olivat valmiita osallistumaan perheensä lapsiluvusta päättämiseen, mikä käytännössä lisäsi avioparien valmiutta pienemmän lapsiluvun hankkimiseen.

Sivistyneistön piiristä alun perin alkanut kriittisyys kirkkoa kohtaan levisi 1900-luvun alkupuolella myös työväestöön. Vaikka Markkolan (Radio Yle 1, tammikuu 2003) mukaan työläisnaiset säilyivät muita pidempään uskollisina kirkossakävijöinä, ylempien yhteiskuntaluokkien miesten osoittaessa selvästi varhemmin kriittisyytensä kirkkoa kohtaan, jotkut poliittisesti aktivoituneet työläisnaiset kuitenkin alkoivat olla valmiita lapsiluvun rajoitukseen 1910-luvulla. Työläisnainen -lehdessä esiintyneet kirjoitukset mm. olivat tästä osoituksena. Hilma Rahikainen (Työläisnainen 1914, N:o 19) esimerkiksi totesi: ”Olisi minusta oikeutetumpi se, että varattomat vanhemmat vapaaehtoisesti ehkäisevät lapsensa sikiämisen, kuin että synnyttävät niitä yhteiskuntaan, joka luo rautaisen pakon, että tästä lapsesta kasvaa henkisesti ja ruumiillisesti sairaaloinen kääpiö, jonka on pakko joutua orjuuteen. Mitä taas tulee Eugenien oppiin ihmisrodun jalostamiseen terveiden ja voimakkaitten siittäjien kautta, niin montakohan siittäjää nykyisessä yhteiskunnassa olisi”.

Lisäsikö sukupuoliasioista saatu tieto halua perhesuunnitteluun? Jos oletetaan, että sukupuoliasioista ja ehkäisystä saadun tiedon lisääntyminen sai suomalaiset parit 1910-luvun alussa siirtymään lapsilukunsa säätelyyn raskaaksi tulemista ennalta estämällä, edellyttää se, että 1900-luvun alussa ihmisten tiedonsaantimahdollisuudet lisääntyivät. Asiaa tarkastellaan yksityiskohtaisemmin luvussa 3.2, mutta jo kuitenkin tässä todetaan, että ihmisten mahdollisuudet saada sukupuoliasioista tietoa lisääntyivät selvästi ensimmäisen transition alkupuolella.

Lähes kaikki suomalaiset osasivat lukea ja kansakoululaitoksen yleistymisen lisäsi alempiinkin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien tiedontasoa. Kirjastojen lisääntyminen ja sanoma- ja aikakauslehtien leviäminen syrjäisemmillekin seuduille mahdollistivat uusien ajatusten omaksumisen. Kun vuosisadan alussa lehdistössä käytiin vilkasta mielipiteidenvaihtoa sukupuolimoraalista, seksuaalisuudesta, naisen asemasta ja lapsiluvun rajoituksesta, tätä keskustelua pystyivät seuraamaan ja siihen myös osallistumaan alempiin yhteiskunta-

luokkiin kuuluvatkin. Samoin voimakkaasti lisääntyvä opas- ja valistuskirjallisuus toi aiempaa useammin esiin myös näkemyksiä relatiivisesta sukupuolimoraalista. Naisten osallistuminen kodin ulkopuoliseen toimintaan erilaisissa yhdistyksissä ja järjestöissä sai osan naisista tietoisiksi omista oikeuksistaan, myös siitä, että ihmisillä on oikeus itse päättää omasta lapsiluvustaan.

Vaikka yhteiskunnassa olemassa olevista ehkäisymenetelmistä keskusteltiin vähemmän eikä niissä juuri tapahtunutkaan erityisempää kehitystä esitransitionaaliseen kauteen verrattuna, ihmiset kuitenkin tulivat tietoisiksi siitä, että oli olemassa keinoja, joilla raskaaksi tuleminen voitiin välttää. Kun Notkola (1989) ja Lutz (1987) katsoivat, että innovaatioiden leviämisellä oli merkitystä 1910-luvun alussa alkaneeseen lapsiluvun alenemiseen, he tällöin ilmeisesti tarkoittivat ennen kaikkea sitä, että yhä useammat ihmiset tulivat tietoisiksi lapsiluvun rajoittamisen mahdollisuudesta, siitä, että on lupa säännöstellä syntyvyyttä.

Avioparit eivät ehkä enää samalla tavoin kuin aiemmin pelänneet Jumalan rangaistusta eivätkä tunteneet itseään perin juurin synnillisiksi halutessaan vähemmän lapsia. Valtion ja kirkon korostamasta absoluuttisesta sukupuolimoraalista ja seksuaalisuuteen liittyvistä normeista voitiinkin ehkä poiketa. Sivistyneistön lisäksi alempiinkin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat tulivat tästä vähitellen tietoisiksi. Tosin Työläisnainen -lehdessä lapsirajoituksesta 1910-luvulla käydyssä keskustelussa ja siinä ulkomaisista lehdistä julkaistuista asioista koskevista katkelmista, mm. Hans Ferchin vuonna 1912 esittämistä näkemyksistä (esim. Työläisnainen 1912, n:o 25), tuli esiin ajatuksia siitä, että työläisnaiset ”huokaavat lapsitaakan alla saamatta riviäkään tietoa lapsirajoituksesta. Yläluokalla on käytettävissään kallishintaista avioliittoa ja ehkäisykeinoja käsittelevää kirjallisuutta ja lisäksi lääkäri ja kätilö ohjaajana”. Hilda Penttinen (1914, n:o 14) totesi lapsirajoituskysymyksen koskevan erityisesti työläisnaisia. ”Kun lukemattomat köyhissä oloissa elävät ovat ajattele mattomasti siittäneet sellaisen joukon lapsia, että eivät ole niitä kenneet elättämään, lankee siitä suuri edesvastuu myös niitten päälle, jotka Jumalan tahtoon vetoamalla vastustavat tiedonlevittämistä näistä asioista”. Kuitenkin jo se, että lapsiluvun rajoituksesta kirjoitettiin ja väiteltiin, havahdutti ihmiset tajuamaan, että syntyvyydensäännöstely oli mahdollista.

Tietoisien perhesuunnittelun alkamisen voidaan sanoa ennen kaikkea johtuneen siitä, että tieto lapsiluvun rajoittamismahdollisuudesta levisi ihmisten keskuudessa. Vaikka ehkäisymenetelmissä ei tapahtunutkaan huomattavaa kehitystä, motiivit ehkäisyyn selkenivät ja avioparit olivat aiempaa valmiimpia aloittamaan tietoisien lapsiluvun suunnittelun. Luonnollisesti myös yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset lisäsivät ihmisten valmiutta lapsiluvun säätelyyn. Poliittiset myllerrykset, Venäjän vallankumous, Suomen itsenäistyminen ja kansalaissota ravistelivat yhteiskuntaa ja muuttivat myös naisen asemaa. Kun naisen koulutustaso parani, yhdistys- ja järjestötoimintaan osallistuminen yleistyi ja mahdollisuus kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön lisääntyi, hänen tasa-arvonsa perheen sisällä

kasvoi ja lisäsi naisen mahdollisuutta vaikuttaa lapsilukuunsa. Vaikka teollistuminen ja kaupungistuminen oli hidasta, se kuitenkin sai ihmisiä siirtymään maaseudulta kaupunkiin ja maataloudesta teollisuus- ja palveluammatteihin, mikä sai heidät huomaamaan pienemmän perheen edullisuuden ja lisäsi heidän mahdollisuuttaan saada uutta tietoa lapsirajoituksesta.

Sodan jälkeen kohonneen hedelmällisyyden alenemisessa sen sijaan ei ollut enää kysymys samanlaisesta motivoitumisesta lapsiluvun rajoittamiseen kuin ensimmäisen transition alkaessa. Lyhyeksi aikaa ihmiset olivat luopuneet lapsilukusuunnitelmistaan, koska sodan aikana lapsia ei voitu tai haluttu synnyttää. Rauhan tullessa oltiin jälleen valmiita lapsia hankkimaan. Hävityn sodan seurauksena yhteiskunnassa tosin oli vallalla voimakkaasti syntyvyyttä korostava ilmapiiri. Lisäksi monilapsisia perheitä tuettiin taloudellisesti ja rintamamiesten asuntolainojen korkoja ja lyhennyksiä kuitattiin lapsia synnyttämällä. Tämä saikin jotkut ihmiset ajattelemaan lasten hankintaa isänmaan edun tai oman taloudellisen hyödyn takia, ei niinkään omien toiveidensa mukaisesti. Kuitenkin liian tiheistä ja useista synnytyksistä kärsivät naiset olivat pian valmiita jälleen säännöstelemään lapsilukuaan.

Väestöliiton avioliittoneuvolaan vuosina 1948–49 tulleiden kirjeiden perusteella yksityisten ihmisten subjektiiviset motiivit lapsiluvun rajoittamiseen olivat Valvanteen (1951, 133–144) mukaan karkeasti ottaen kahta laatua: terveydellisiä ja sosiaalisia. Lähes 400:sta kirjoittajasta yli puolet halusi siirtää raskautta myöhempään ajankohtaan tai kokonaan lopettaa synnyttämisen naisen sairauden tai heikkouden takia, mutta myös miehen huonon terveyden vuoksi. Sosiaalisista syistä suurimman ryhmän muodostivat taloudelliset tekijät. Myös vaikeilla asunto-oloilla oli oma merkityksensä perhesuunnittelun motiivina.

3.4. Lapsilukutavoitteet

Esitransitionaalaisena aikana aviopareilla ei vielä katsottu olleen naimisiin mennessään lapsilukutavoitetta. Lähinnä nämä yrittivät pidentää lasten välisiä syntymäetäisyyksiä. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkaessa parit kuitenkin alkoivat jo olla valmiita lisääntyvässä määrin tavoittelemaan tiettyä lapsilukua.

Ihmisillä oli 1900-luvun alkupuolella edelleen myös lasten syntymäetäisyyksiin liittyviä toiveita. Ainakin naiset halusivat välttää liian tiheitä raskauksia, ja ensimmäisen lapsen ei myöskään toivottu syntyvän liian pian avioliiton solmimisen jälkeen. Kauden alkupuolelta ei tosin vielä ole tutkimustietoa olemassa lasten ajoitukseen liittyvistä tavoitteista. Kuitenkin 1940–1950-luvuilta saatavan tiedon perusteella voitaneen päätellä, että ajoitukseen liittyvät tavoitteet olivat melko samanlaiset koko ensimmäisen transition kauden ajan.

Kaksi vuotta oli todennäköisesti 1910–1930-luvuillakin lasten yleisin ihanne-etäisyys kuten se oli kauden loppupuolellakin. Vuonna 1971 haastatellut 45–54-vuotiaat naiset, jotka

1940–1950 -luvuilla olivat parhaassa lastenhankintaiässä, pitivät avioliiton solmimisen ja ensimmäisen lapsen syntymisen sopivana keskimääräisenä etäisyytenä 2.3 vuotta, miesten tavoitteen ollessa hieman pienempi, 2.1 vuotta. Miehistä ts. 39 prosenttia ja naisista 42 prosenttia piti sopivana synnyttää ensimmäinen lapsi kahden vuoden kuluttua avioliiton solmimisesta. Ensimmäisen ja toisen lapsen väliseksi sopivaksi etäisyydeksi katsottiin vielä ensimmäistä lasta yleisemmin kaksi vuotta. Miehistä 65 ja naisista 62 prosenttia piti sitä sopivana etäisyytenä. Naisista kuitenkin kolmasosa katsoi ihanteelliseksi etäisyydeksi kolme vuotta, miehistä viidesosa (Ritamies ja Visuri 1975, 60–65). Koska syntymäetäisyydet esitettiin vasta hedelmällisen kauden päättymisen jälkeen, on mahdollista, että todellinen lastenhankinnan tahti on niitä jossain määrin muovannut.

Kun tietoisien perhesuunnittelun katsotaan alkaneen Suomessa 1910-luvulta lähtien, merkitsee tämä väestötieteilijöiden mukaan sitä, että kasvavalla osalla aviopareista alkaa olla jo naimisiin mennessään lapsilukutavoite, jota he sitten yrittävät toteuttaa ehkäisymenetelmien avulla. Tavoitetta tosin saatetaan korjata myöhempien elämänvaiheiden mukaan (Pitkänen 1994a, 334.).

Tässä selvityksessä kuitenkin oletetaan vielä ensimmäisen transition aikanaikin halutun lapsiluvun olleen harvoin avioparille selvillä naimisiin menon aikoihin. Koska vielä kauden loppupuolella, 1940–1950 -luvuilla perheenperustamisvaiheessa olevat vuosina 1917–26 syntyneet miehet ja naiset eivät osanneet ilmoittaa avioliiton alun lapsilukuihannettaan, eivät siihen olisi kyenneet 1910–30 -luvuilla lasta hankkineet paritkaan (Ritamies ja Visuri 1975). Tosin jälleen ihannetta jouduttiin muistelemaan retrospektiivisesti.

Lapsilukutavoite selviää yleensä vasta kokemusten myötä. Kuinka yleisesti ja missä elämänvaiheessa tavoite selvisi 1900-luvun alkupuolella lapsilukuaan suunnitteleville pareille ja montako lasta he toivoivat saavansa, on vaikea arvioida. Lapsilukutavoitteista ei ole saatavissa empiiristä tutkimustietoa ennen 1950-lukua. Varsinaisesti ihmisten lapsilukuihanteita on tutkittu vasta toisen transition kaudella. Voidaan melko varmasti todeta, että 1910-luvulla harvat avioparit olisivat osanneet avioliiton solmimisen aikoihin ilmoittaa, kuinka monta lasta he halusivat saada. Tätä tukevat myös Fisherin (2000, 301) Englannissa haastattelemien, vuosina 1899–1925 syntyneiden miesten ja naisten vastaukset. Pienen aineistonsa perusteella Fisher tuli siihen johtopäätökseen, että syntyvyydensäännöstelyn yleistyminen ei ehkä vaatinutkaan mitään vallankumouksellista mielenmuutosta. Haastatellut eivät useinkaan katsoneet varsinaisesti suunnitelleensa lapsilukuaan. He eivät tietoisesti pyrkineet tiettyyn lapsilukuun, mutta käyttivät ainakin joissakin elämänsä vaiheissa ehkäisymenetelmiä.

Pohdittaessa ensimmäisen transition alkaessa ja sen kuluessa aviopareilla olleita lapsilukutavoitteita, niiden olemassaolon yleisyyttä ja tavoitteen suuruutta, on päätelmät tehtävä taas lähinnä hedelmällisyysluvuissa tapahtuneiden muutosten perusteella. Tällöin

on kuitenkin muistettava, että avioparien lapsilukutavoitteet olivat 1900-luvun alkupuolella ilmeisesti keskimäärin pienemmät kuin se lasten määrä, mihin he itse lopullisesti päätyivät. Silloin kun pareilla ei ole vielä luotettavia ehkäisyvälineitä käytettävissään, mutta motiivit lapsiluvun rajoittamiseen ovat jo voimakkaat, lapsilukutavoite yleensä alittaa perheen lopullisen lasten määrän. Tämä on tullut näkyviin myös myöhempinä vuosikymmeninä kehityksissä. Sielläkin naiset haluavat vähemmän lapsia kuin mitä he todellisuudessa hankkivat (Hawthorn 1970, 15–16).

Avioparien oletettiin jo 1800-luvun loppupuolella halunneen verrattain pieniä perheitä. Lapsettomiksi ei tietenkään haluttu jäädä, mutta monellakaan parilla ei olisi ilmeisesti ollut mitään kahden, kolmen lapsen perhettä vastaan (Helsti 2000). Lapsilukutavoitteissa ei todennäköisesti tapahtunut suuriakaan muutoksia ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkupuolella, yhä useampi pari kuitenkin alkoi aiempaa varhaisemmassa elämänvaiheessa tulla tietoiseksi siitä, että haluaisi melko pienen perheen. Tästä on osoituksena mm. se, että naisen ikä viimeisen lapsen syntymän aikoihin selvästi laski. Notkolan (1989, 96) virolahtelaistutkimuksessa ennen 1870-lukua syntyneet hankkivat viimeisen lapsensa noin kuusi vuotta vanhempina kuin 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä syntyneet.

Naista kohti syntyneiden lasten määrä pieneni keskimäärin kahdella lapsella vuosina 1910–30. Vaikka Notkola (1994, 66) toteaa näiden periodikohtaisten hedelmällisyydelukujen yliarvioivan naiskohorttien todellista toteutunutta hedelmällisyyttä, voidaan kuitenkin olettaa, että suomalaiset jo tuolloin halusivat pienehkön perheen. Parit ilmeisesti tavoittelivat 1910-luvulla lapsilukua, joka oli pienempi kuin heidän kaiken kaikkiaan hankkimansa lasten määrä. Sen sijaan 1930-luvulle tultaessa lopullinen lapsiluku oli jo lähempänä ihannetta, koska tuolloin lapsikertymä oli jo huomattavan alhainen.

Naisten omat lapsilukutavoitteet olivat ilmeisesti pienempiä kuin yhteiskunnassa vallitsevat normit. Väestöpoliittisista syistä naisten toivottiin synnyttävän paljon lapsia. Halmesvirta (1998, 189) toteaa lasten ihannelapsiluvuksi alan johtavassa oppaassa annetun neljä lasta 1910-luvun alussa. Piipponen (1937, 13) puolestaan katsoo, että kolme, neljä lasta olisi nähtävä sopivaksi määräksi ja hyvissä taloudellisissa oloissa ei olisi kieltäydyttävä viiden, kuudenkaan lapsen kasvattamisesta. Vielä 1940-luvulla esitettiin ajatuksia, että kuusi lasta olisi sopiva perheen lapsiluku. Mm. Enäjärvi-Haavio oli tätä mieltä Väestöliiton perustamisen aikoihin. Hurjimpia lapsilukutavoitteita esitti Lausa (1943, 214), joka kirjassaan ”Minne menet Suomen kansa” oli sitä mieltä, että jos 7–10 lasta käsittävät perheet käyvät harvinaisiksi, silloin mennään ojasta allikkoon.

Tämä yksilön ja yhteiskunnan lapsilukukäsitysten välinen ero tulee myöhemminkin näkyviin erilaisissa lapsilukuihanteissa. Suomalaisen perheen ihannelapsiluku, jonka katsotaan lähinnä osoittavan yhteiskunnassa vallitsevaa lapsilukunormia (Trent 1980, 309–325) on tutkimuksissa havaittu yleensä parien omia lapsilukuihanteita suuremmaksi. Kun

esimerkiksi vuonna 1971 haastatellut vuosina 1917–26 syntyneet miehet ja naiset pitivät suomalaisen perheen ihanteena keskimäärin 3.0 lasta, itselleen sopivana lapsilukuna he pitivät keskimäärin 0.5 lasta pienempää lasten määrää (Ritamies ja Visuri 1975, 39).

1950-luvun puolivälissä eurooppalaisten keskimääräisten lapsilukuihanteiden todettiin olevan jo suurempia kuin lopullisen lapsiluvun. Ihanteiden oletettiin olevan 2–3 lapsen välillä, mutta lopullisen lasten määrän hedelmällisen kauden loppuun ennakoituna jäävän noin kahteen lapseen (Stoezel 1955). 1960-luvulla Glassin (1962 ja 1965) mukaan lapsilukuihanteen todettiin pysytelleen samansuuruisena ja lopullisen lapsiluvun lähestyneen sitä (ks. Hawthorn 1970, 15).

Suomalaisten parien tavoitteet tuskin poikennevat 1950–60-luvuilla ratkaisevasti eurooppalaisten lapsilukutavoitteista yleensä. Aiempi lopullista lasten määrää pienempi lapsilukuihanne ei enää pienene, vaan lopullinen lasten määrä alkaa lähentyä ihannetta. Kuten luvussa 4 todetaan, toisen väestöllisen transition alkaessa 1960-luvulla lapsiluku ja lapsilukutavoite ovat jo lähellä toisiaan ja pian tavoite muuttuu todellista lasten määrää suuremmaksi.

Vaikka keskimääräiset lapsilukutavoitteet olivat ilmeisesti verrattain pienet ensimmäisen transition aikana, eri väestöryhmien tavoitteet kuitenkin saattoivat erota. Tosin Notkolan (1989, 89) mukaan lapsilukuerot olivat suurimmillaan ennen transitiota maatalousväestön eri sosiaaliryhmissä, tilallisilla, vuokraviljelijöillä ja maattomilla, mutta transition alkaessa erot pienenevät eikä niissä ollut enää sanottavasti eroa.

Väestöryhmittäisiä lapsilukutavoitteita ei ole helppo päätellä naista kohti syntyneiden lasten määrästä. Vuonna 1920 suurimmissa kaupungeissa tehdyn väestölaskennan (SVT 1930 VI 69, 35) mukaan ammatti- ja yhteiskuntaluokkien lapsilukuerot olivat suuret. Maataloustyöväen lapsiluku oli 60 prosenttia suurempi kuin vapaan ammatin harjoittajien: lääkäreiden, apteekkarien, asianajajien, sanomalehtimiesten ja taiteilijoiden. Kuitenkin on todennäköistä, että maataloustyöväestön lapsilukuihanteet olivat ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien ja etenkin maanomistajien ihanteita pienemmät, kuten jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa oletettiin olevan. Heillä ei vain ole ollut yhtä hyviä mahdollisuuksia tavoitteidensa toteuttamiseen kuin ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvilla.

Alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien lapsilukutavoitteiden pienuus saa tukea 1940–50-luvuilla Suomen Gallupin tekemistä ensimmäisistä yrityksistä selvittää suomalaisten perheeseen ihanteita. Suomalaisen perheen keskimääräisenä ihanteena pidettiin vuonna 1947 tehdyssä kyselyssä 3.1 lasta ja vuonna 1953 tehdyssä kyselyssä 2.9 lasta (Helsingin Sanomat 14.1. 1954). Ylemmissä sosiaaliryhmissä ja enemmän koulua käyneillä ihanteena oli useammin 4 tai useampia lapsia, työväestö ja vähemmän koulua käyneet

suosivat kahta lasta. (Ritamies ja Visuri 1975, 8). Heikossa taloudellisessa asemassa olevien muita huonommista mahdollisuuksista toteuttaa ihanteensa on osoituksena Visurin (1969) tutkimustulos siitä, että helsinkiläisten huoltoperheiden äidit toivoivat 1960-luvulla itselleen keskimäärin 2.8 lasta, mutta synnyttivät 3.3 lasta.

Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ja koulua käyneet avioparit ilmeisesti kykenivät suunnittelemaan paremmin lastensa määrää. Jos he eivät päätyneet suomalaisen perheen ihanteena pitämäänsä lapsilukuun vaan hankkivat vähemmän lapsia, kysymys lienee osittain siitä, että ihanne ei edustanut heidän omaa lapsilukutavoitettaan. Kasvavaa väestöä pidettiin yhteiskunnassa tavoitteena ja siksi ylempiin yhteiskuntaluokkiin ja keskiluokkaan kuuluvissa oli runsaasti niitä, jotka maan etua silmällä pitäen ilmeisesti katsoivat ihanteelliseen suomalaiseen perheeseen kuuluvan monta lasta. Asiantuntijat pitivät etenkin sodan jälkeen tarpeellisena kuolemantapausten ja maastamuuton korvaamiseksi, että perheessä olisi suunnilleen neljä lasta, mutta kuuttakin suositeltiin. Kun Lausa (1943, 214) katsoi, että kaksilapsijärjestelmä samoin kuin yksi- ja kolmilapsiset perheet perustuvat sataprosenttiseen itsekyyteen, on hänen havaintonsa osoituksena siitä, kuinka yleisesti jo ennen toista maailmansotaa suomalaiset olivat omaksuneet ainakin kaupungeissa pienen lapsilukuihanteen. Huolimatta sodan jälkeen syntyneistä suurista ikäluokista, eivät lapsilukutavoitteet kuitenkaan pitkäksi aikaa kohonneet. Jo 1950-luvun alusta parit olivat taas valmiita tavoittelemaan pienempää lasten määrää.

3.5. Oliko ihmisillä lapsilukutavoitteiden toteuttamisen edellyttämää tietoa?

Kun luvussa 2.5. tarkasteltiin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa elävien ihmisten sukupuoliasioihin ja ehkäisyyteen liittyvää tietämystä, kiinnitettiin ensin huomiota siihen, ketkä erityisesti olisivat tuolloin tarvinneet tietoa näistä asioista. Tällöin todettiin, että vaikka sukupuolielämän katsottiin kuuluvan kiinteästi avioliittoon, joka solmittiin melko myöhäisellä iällä, olisi tietoa sukupuoliasioista tarvittu jo paljon ennen sitä. Nuoret naiset olivat alttiina raskaaksitulolle kauan ennen avioitumistaan etenkin alemmissa yhteiskuntaluokissa. Varsinaisesti tietoa syntyvyydensäännöstelystä olisivat tarvinneet naimisissa olevat naiset siinä elämänsä vaiheessa, kun lasten välisiä syntymäetäisyyksiä olisi haluttu pidentää tai silloin kun he eivät olisi enää halunneet saada enempää lapsia.

Ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkaessa 1910-luvulla tilanne oli edelleen samantapainen, joten tässä ei ole tarpeen yksityiskohtaisemmin tarkastella, missä elämänvaiheessa tietoa sukupuoliasioista olisi erityisesti tarvittu. Sukupuolielämän katsottiin kuuluvan avioliittoon, joka solmittiin edelleen melko myöhään. Erityisesti nuoret olisivat tarvinneet tietoa sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisystä. Kaupungeissa 1920-luvulla alkaneen viihde-elämän yleistyttyä ja sodan aikana seksuaalimoraalin höltyessä tieto olisi

ollut tarpeen. Tietoa ehkäisystä olisi koko kauden ajan kaivattu kipeästi heikoimmissa taloudellisissa oloissa elävien keskuudessa, etenkin maan syrjäseuduilla.

Parien edellytyksiä toteuttaa lapsilukutavoitteensa vuosina 1910–64 tarkastellaan samaan tapaan kuin esitransitionaalisenä aikana. Kiinnitetään huomiota siihen, mitä ihmiset tiesivät seksuaaliasioista ja ehkäisyvälineistä ja mistä he olivat tietonsa saaneet sekä pohditaan minkälainen heidän tiedontasonsa oli.

3.5.1. Minkälaista tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä oli saatavissa?

Tutkimustietouden vähäisyyden vuoksi on 1910–50-lukujen ihmisten tietämystä sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä jälleen pohdittava niiden erilaisten tietolähteiden pohjalta, joista tuon ajan ihmiset olisivat voineet halutessaan saada tietoa seksuaaliasioista. Samoin abortti- ja au-lasten määristä sekä hedelmällisyyslukuista on pääteltävissä ihmisillä ehkäisystä olevaa tiedontasoa.

Hedelmällisyyden aleneminen 1910–30-luvuilla keskimäärin kahdella lapsella naista kohti osoittaa, että lapsilukumotiivien ja -tavoitteiden lisäksi aviopareilla täytyi tuolloin olla myös jonkinlaista tietoa sukupuoliasioista ja etenkin niistä keinoista, joilla raskaaksitulo voidaan estää tai lapsen syntyminen ehkäistä. Hedelmällisyyden kohoaminen 1940-luvulla johtui sota-ajasta, jolloin lasten hankkimista jouduttiin siirtämään, ja jolloin myös yhteiskunnassa vallitsevat suurta perhettä korostavat asenteet olivat voimakkaita.

Kun pohditaan, mistä ihmiset saivat sukupuoliasioita koskevat tietonsa ja minkälaista tietoa oli laadultaan, voidaan tästä jo saada viitteitä niistä nimityksistä, joita Sysiharju (1969) käytti sukupuolivalistuksen ja -opetuksen lähihistorian vaiheista. Toista maailmasotaa edeltäneellä kaudella sukupuoliasiat olivat yksityisasioita, välittömästi viime sotaa seurannut vaihe oli sukupuoli- ja siveellisyyskasvatuksen vaihe ja vuodet 1955–65 taas olivat perhekasvatuksen kautta (kts. Sievers et al. 1974, 152–158).

Tiedon välittyminen kirjallisista lähteistä

Kun 1800-luvun loppupuolelta lähtien pääasiassa ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvilla oli ollut mahdollisuus saada kirjallista tietoa ainakin sukupuolimoraalista, mutta jonkin verran myös muista sukupuolielämään liittyvistä asioista, 1900-luvun alkupuolelta alkaen myös muiden yhteiskuntaluokkien mahdollisuudet tiedon saantiin lisääntyivät. Ihmiset osasivat jo yleisesti lukea ja vähitellen myös heidän koulutustasonsa alkoi kohota. Tavalisella kansalla ei vielä 1800-luvulla ollut suuriakaan mahdollisuuksia lukea romaaneja, sanoma- ja aikakauslehtiä tai opas- ja valistuskirjasia. Heidän tietonsa seksuaalielämästä ja ehkäisystä olivat olleet lähinnä suullisen tiedon varassa.

Tilanne muuttui uuden vuosisadan alkaessa. Tuolloin yhä useammilla ihmisillä oli mahdollisuus ostaa kirjoja, koska ne olivat pehmeäkantisina julkaistuina verrattain halpoja. Kirjastolaitos yleistyi ja sieltä oli mahdollisuus lainata ulkomaisten ja kotimaisten kirjailijoiden teoksia, sekä kauno- että tietokirjallisuutta. Erilaisilla yhdistyksillä oli myös omia kirjastoja, joissa oli koottuna muun kirjallisuuden ohella niiden julkaisemaa avioliittoa, perhe-elämää ja seksuaalisuutta käsittelevää kirjallisuutta. Raittiusliikkeellä oli 177 omaa kirjastoa vuonna 1907. Vastaavana ajankohtana työväenliikkeellä oli 89 kirjastoa, mutta niiden määrä lisääntyi nopeasti ja vuonna 1916 työväenkirjastoja oli jo 1 017 (Räisänen 1995, 22). 1930-luvun alussa Suomessa oli yleisiä kirjastoja runsas 1 500 ja vuoteen 1960 mennessä kirjastojen määrä ylti jo 4 000:een (STV 1998, 489).

Sukupuolimoraaliin ja -elämään sekä avioliittoon ja syntyvyydensäännöstelyyn liittyvää kirjallista tietoa voitiin ensimmäisen transition kaudella saada mm. erilaisista opas-, valistus- ja tietokirjoista, kaunokirjallisuudesta sekä sanoma- ja aikakauslehdistä. Kuitenkin eri lähteiden sisältämä tieto vaihteli huomattavasti laadultaan ja käsittelytavaltaan. Tästä ovat osoituksena mm. lyhyet otteet kirjojen sisällöstä.

Opas- ja valistuskirjallisuus

Eurooppalaista nuorisoa pidettiin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa fyysisesti ja henkisesti sairaana edellisen sukupolven virheiden seurauksena. Nuorten viattomuuden ja tietämättömyyden katsottiin tekevän heidän puhkeavasta seksuaalisuudestaan uhkan yhteiskuntajärjestykselle. Heidän höllentynyttä seksuaalimoraaliaan pidettiin syynä suurkaupunkien suureen aviottomien lasten määrään ja eri sukupuolten vapaaseen yhdessäasumiseen. Kun 1800-luvun nuorisokirjallisuus oli ollut ilotonta, 1900-luvun puolelle tultaessa oltiin jo optimistisempia (Halmesvirta 1998, 221–223).

Julkaistut opas- ja valistuskirjaset eivät kyenneet tyydyttämään nuorison suurta tarvetta saada tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä, koska kirjasten kirjoittajat etsivät ratkaisua nuorten rappeutumiseen kuluttavasta työstä ja toiminnasta. Jos esimerkiksi terveydenhoitolehden valistajien mielestä pidättyminen oli todellista nautintoa, hekuma tuskan äiti ja intohimoinen ihminen murhaa itsensä (Halmesvirta (1998, 223), ei nuorilla ollut toivoakaan saada asianmukaista valistusta. Vastaus vuoden 1910 terveydenhoitolehden kirjelaatikossa nimimerkki MikkoX:lle on eräs esimerkki lehden vastaustavasta. ”Sukupuolieritteiden luontaista, ajoittaista purkautumista ei terve henkilö voi tahdon voimallaan tukahduttaa, mutta sukuviettiään hän voi ja tulee pitää aisoissa. Pidättyväisyys, kunnes on tilaisuudessa solmia avioliitto, ei suinkaan aiheuta mitään terveydellisiä häiriöitä, päinvastoin; tulee vaan varoa, ettei saastuta mielikuvitustaan katselemalla, kuulemalla ja lukemalla epäsideellistä” (Terveydenhoitolehti 1910:4, 64)

Nuorille tarkoitettuja valistuskirjasia ilmestyi runsaasti etenkin 1920–30-luvuilla ja jälleen sodan jälkeen. Tiuhonen (2000, 169–208) tarkasteli 1920–30-luvuilla ilmestyneissä

nuorison opaskirjoissa annettua sukupuolikasvatusta kiinnittämällä huomiota siihen, minkälaisia normeja ja ohjeita sekä arvoja ja ihanteita aikuinen sukupolvi antoi nuorille sotien välisenä aikana. Tarkastelluissa, pääasiassa suomalaisissa opaskirjoissa, joita julkaisivat etenkin kristilliset piirit, mutta myös lääkärit, opettajat ja kirjailijat, kiinnitettiin erityisesti huomiota kasvaviin poikiin. Vuoden 1918 tapahtumien jälkeen pelättiin etenkin työläispojista kasvavan uuden kapinallisten sukupolven ja siksi haluttiin juurruttaa keskiluokkainen arvomaailma kaikkiin koteihin. Kun 1920-luvulla kulttuurissa tapahtui muutos ja viihdekulttuurin suosio kasvoi, etenkin keskiluokka huolestui perinteisten arvojen häviämisestä. Se reagoi Tiihosen mukaan suorastaan paniikinomaisesti uuteen viihdekulttuuriin. Etenkin tanssi herätti oppaiden kirjoittajissa kielteisiä tunteita.

Seksuaalisuus oli nuorison kasvatuksessa vaikea alue, koska sivistyneen ihmisen tuli olla siveellinen. Opaskirjoissa katsottiin, että nuoriso oli kasvatettava itsehillintään ja -hallintaan. Nuorison seurustelun tuli olla toverillista, vapaata intohimosta. Jos mies meni liian pitkälle seurustelussa, syyllisenä pidettiin naista. Edelleen suhtauduttiin ymmärtäväisemmin miehen käytökseen. Koska naisen sukupuolivietin katsottiin olevan heikko, hänen tuli osoittaa miehelle rajat. Kaksinaismoraalia kuitenkin vastustettiin. Erityisesti paheksuttiin aiemmin maalaisyhteiskunnassa nuorison harjoittamaa yöstelykäytäntöä.

Tiihonen (2000, 181) ei havainnut tutkimissaan nuorison opaskirjoissa puuttumista ehkäisyyn. Yleensäkin yhteiskunnassa käydyssä keskustelussa ehkäisyn katsottiin liittyvän lähinnä avioliittoon. Sitä ei edes pidetty tarpeellisena käsitellä nuorison oppaissa. Vain Tauno Laine otti kantaa ehkäisyyn ja piti sitä syvästi naisluontoa loukkaavana (Laine 1936, ks. Tiihonen 2000, 181).

Toisen maailmansodan aikaisissa ja jälkeisissä opaskirjoissa korostui edelleen sukupuolielämän kuuluminen vain avioliittoon. Nuorison seurustelun nähtiin olevan toverillista yhdessäoloa. Esimerkiksi Reima (1944, 72–73) toivoo kirjasessaan ”Nuoriso huvittelee” elämäntoverin löytyvän valoisissa, puhtaissa oloissa, perhekutsuissa, toverillisessa seurustelussa kotiväen valvovan silmän alla. Hän toteaa: ”Voi onnetonta avioaimoa, joka tanssisalista tai kapakasta tuodaan. Totta kai puolisoa on etsittävä, mutta jos sen etsintä supistuu pelkkiin ilo- ja huvipaikkoihin, niin siitä koituu onnettomuutta vielä tuleville sukupolville.”

Aikuisilla ihmisillä oli 1900-luvun alkupuolella mahdollisuus saada halutessaan tietoa avioliitosta, sukupuolten välisestä suhteesta, perhe-elämästä ja seksuaalisuudesta erilaisista opas- ja valistuskirjoista. Kolmesta eri tutkimuksesta on saatavissa tietoa siitä, minkälaista sukupuolimoraalia näissä kirjoissa kannatettiin, ja kuinka niiden kirjoittajat suhtautuivat ehkäisymenetelmiin.

Taistelu sukupuolimoraalista –kirjassa Nieminen (1951, 377–398) esitti luettelon vuoteen 1919 mennessä julkaistusta sukupuoli-, siveellisyyskasvatus- ja valistuskirjallisuudesta

kiinnittäen huomiota mm. siihen kannatettiin vaihtelusta vai vaihtelusta sukupuolimoraalia ja suhtaututtiin ehkäisyyn myönteisesti vai kielteisesti. Vajaat 170 julkaisua käsittelevässä luettelossa oli 26 kirjaa, joissa kannatettiin vaihtelusta sukupuolimoraalia ja suhtaututaan myönteisesti ehkäisyyn. Yhtä tai kahta lukuunottamatta kaikki olivat ilmestyneet 1900-luvulla. Näistä 14 opasta oli julkaistu vuosina 1909–1911 ja neljä vuosina 1912–1918. Ehkäisyä kannattavat opas- ja valistuskirjat siten yleistyivät ensimmäisen transition alkamisen aikoihin.

Räisänen (1995, 17–25 ja 227–258) selvitti Niemisen esittämän valistuskirjojen luettelon, Suomalaisen kirjallisuus-bibliografian ja Katalog öfver svenska litteratur i Finland -bibliografian perusteella avioliittoa, seksuaalisuutta ja naiskysymystä käsittelevää kirjallisuutta vuosina 1865–1920. Myös hänen tutkimuksessaan korostui 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen ajankohtana, jolloin julkaistiin paljon opas- ja pamflettikirjallisuutta. Ennen vuotta 1921 ilmestyneistä 275 teoksesta julkaistiin ensipainoksina 39 prosenttia vuosina 1901–1910 ja seuraavan kymmenen vuoden aikana 31 prosenttia. Koska monista opaskirjoista otettiin monta painosta ja painosmäärät yleensäkin kasvoivat, kirjojen lukijakunta laajeni jatkuvasti (Räisänen 1995, 18–19).

Kun Räisänen (1995, 18–21) luokitteli tarkastelemaansa opas- ja pamflettikirjallisuuden aiheen ja ajankohdan mukaan, oli kaikista teoksista suurin osa, 41 prosenttia, seksuaalivaltio- ja terveysoppaita, joita julkaistiin eniten 1910-luvulla ja runsaasti vielä seuraavallakin vuosikymmenellä. Teoksista 20 prosenttia käsittelee siveellisyyskysymyksiä ja niitä julkaistiin eniten vuosina 1901–1905 sekä 1916–1920. Avioliitto- ja perhe-elämän oppaita oli 15 prosenttia julkaisuista ja niitä ilmestyi eniten 1910-luvun loppupuolella. Naiskysymystä käsitteleviä teoksia oli saman verran ja niitä julkaistiin eniten vuosina 1906–1910. Avioliittokysymystä käsitteleviä teoksia oli 8 prosenttia ja niiden julkaisu keskittyi vuosiin 1906–1920.

Fribergin ja Vuoman (1986) avioliiton sukupuolimoraalin muutosta kuvaavassa pro gradu-työssä käyttämät, vuosina 1890–1985 ilmestuneet avioliitto-oppaat sen sijaan painottuivat 1940-lukuun ja sen jälkeiseen aikaan. Tarkastelluista 119 kirjasta oli 11 prosenttia ilmestynyt ennen vuotta 1910. Seuraavina kolmena vuosikymmenenä julkaistujen opaskirjojen osuus oli verrattain vähäinen yhteensä vain 20 prosenttia. Kirjojen määrä kasvoi 1940-luvulla 15 prosenttiin ja säilyi seuraavallakin vuosikymmenellä lähes samalla tasolla.

Kun opaskirjojen kirjoittajat olivat ennen 1920-lukua enimmäkseen miehiä, lisääntyi naisten osuus kirjoittajista maailmansotien välisenä aikana. Tuolloin ilmestyi 21 avioliitto-opasta, joiden kirjoittajat olivat taustaltaan kovin erilaisia ja oppaat sisällöltään kirjavia. Friberg ja Vuoma (1986, 47–48 ja liite) toteavatkin, että juuri tämä vaihe, jossa entiset käsitykset seksuaalisuudesta eivät enää riittäneet, mutta uutta suhtautumista oltiin vasta etsimässä ja saattamassa yleisemmin hyväksytyksi, sai aikaan hyvin erilaisten oppaiden esiintymisen. Myös kaupallisuudella alkoi olla merkitystä oppaiden julkaisemiseen.

Kun 1800-luvulla ilmestyneissä oppaissa sukupuolisuhteita, avioliittoa ja seksuaalisuutta käsiteltiin lähinnä kristillisen maailmankuvan kautta, 1900-luvun alussa luonnontieteelliseen ja lääketieteelliseen tietoon perustuvien oppaiden lukumäärä oli jo edellisiä suurempi. Lääkärien ja lääketieteen merkitys kasvoi paitsi perhe-elämää ja seksuaalisuutta tarkasteltaessa myös sosiaalisia ongelmia kuten naiskysymystä ja työväenkysymystä ratkottaessa (Räisänen 1995, 25).

Kirjoista otettujen lukuisten painosten vuoksi ihmisillä oli 1910-luvulta lähtien käytävissään runsaasti erilaisia opas- ja valistuskirjasia, joissa tarkasteltiin sukupuoliasioita ja ehkäisyä. Myös lapsille ja heidän vanhemmilleen suunnattua seksuaalivalistuskirjallisuutta alettiin julkaista jo vuodesta 1903 (Räisänen 1995, 24). Kyseenalaista kuitenkin on, paljonko esimerkiksi nuorten tyttöjen seksuaalitietous lisääntyi toteamuksesta: ”Kun kukka puhkeaa, ovat tuhohyönteiset niitä vaanimassa. Toinen ne kestää, toinen ei. Moni kukka lakastuu ennen kuin on puhjennutkaan.” (Lukka 1922, 17).

Ennen 1920-lukua ilmestyneet avioliitto-oppaat olivat sävyiltään uskonnollisia. Vaikka seksuaalitabu niissä jatkuvasti heikkeni, sukupuolisuutta käsiteltiin suppeasti. Silloin kun sukupuolikysymyksiin puututtiin, kirjoittajat korostivat pidättyvyyttä ja kohtuullisuutta. Vallitseva seksuaalikäsitys oli melko askeettinen. Esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet olivat kiellettyjä. Suomalaisten kirjoittajien joukossa olivat tässä suhteessa poikkeuksia vain hygienian professori Max Oker-Blom ja tohtori A. F. Tanner. Molemmat suhtautuivat myönteisesti ehkäisyn käyttöön, Oker-Blom tosin hyväksyi sen vain avioliitossa. (Friberg ja Vuoma 1986, 42).

Oker-Blom (1906) kannatti syntyvyydensäännöstelyä Aviopuolisoille -kirjassaan siksi, että se oli tarpeellista lasten terveen kehityksen takia. Samoin äiti tarvitsi aikaa oman henkisen ja ruumiillisen persoonansa hoitamiseen. Aviopuolisoiden oli opittava lempimistaito. Oker-Blom ei kuitenkaan selostanut kirjassaan lähemmin ehkäisykeinoja, paitsi että varoitti keskeytetyn yhdynnän haitoista. Tanner taas oli seksuaaliradikaali, joka herätti aikalaisissaan pahennusta mielipiteillään. Ulkomailla ollessaan Tanner oli tutustunut radikaaleihin ajatuksiin sukupuolikysymyksestä ja esitti niitä kotimaanhan palattuaan kirjasissaan, usein nimimerkillä E.L.Varma. Hän oli tuon ajan neuvoista ainoa, joka hyväksyi relatiivisen seksuaalimoraalin ja hedonistisen seksuaalikäsityksen. Esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat hyväksyttäviä. Tanner oli läheisessä yhteydessä työväenliikkeeseen, mutta sosialistit sanoutuivat hänestä irti, koska vanhoilliset hyökkäsivät voimakkaasti Tannerin ajatuksia vastaan (Varma 1911, 2).

Tanner piti ”ihmiselämän tärkeimpinä tekoina lasten laittamista. Mutta minkä verran ovat ihmiset kiinnittäneet huomiotaan tälle peräti tärkeälle lisääntymistoiminnalleen? Tuskin nimeksikään.... Eivät ole teoreettisestikaan, tietopuolisesti, selvillä edes niistä perusedellytyksistä, joita lasten laittamaan tarvitaan. Kun lapsi tulee vanhemmilleen vahingossa ja vastenmielisesti, niin ei luonnollisesti vanhemmalla ole sitä rakkautta lastaan

kohtaan kuin toivottuna tullen; siksi niitä hyljitään, jätetään, annetaan kuolla hoidon puutteeseen tai tapetaan muutta mutkitta”. Värikäskielisen Tannerin mukaan lapsia eivät saisi laittaa esimerkiksi ”sairaalloiset, heikkohermoiset, alkoholistit, morfinistit, kääpiöt, hinterät, liian kaitalanteiset naiset, avioliiton ulkopuolella olevat, valmistumattomat, 25 vuotta nuoremmat ja 35 vuotta vanhemmat. Lapsia ei saisi laittaa kolmea useampaa eikä vähempää, ei tiheämpään eikä harvempaan kuin kolme vuotta väliä.” (Varma 1911, 2)

1910-luvulla ehkäisymenetelmien käytön hyväksyviä ulkomaisia opaskirjojen kirjoittajia olivat Rutgers (1912) ja Müller (1910), joiden ajatukset olivat Tannerille läheisiä. Hän kehoittikin Suojeluvälineitä -kirjassaan tutkimaan näitä teoksia perustelujen saamiseksi yhdyntäasioista. Saksalaisen lääketieteen tohtorin J. Rutgersin vuonna 1910 ilmestyneessä kirjassa ”Ihmissuvun jalostaminen” syntyvyydensäännöstelyä pidettiin tärkeänä. Siveysoppi on pohjimmiltaan yhteiskunnallista hygieniää, joka vaatii ehkäisykeinojen käyttöä. Varsinkin abortin torjunnassa hän piti ehkäisyn merkitystä keskeisenä. Kirjassaan ”Sukupuolinen pidättyväisyys vai eikö?” Rutgers (1910) mainitsee kolme tekijää, ”prostitutsioonin”, avioliittolait ja pidättymisen suurimmiksi esteiksi terveelle rakkauselämälle. Lähinnä hän kuvaa niitä vakavia seurauksia, mitä sukupuolisesta pidättymisestä on naiselle ja miehelle.

Terveysopillinen kirjoittaja Müller piti avioliiton sukupuolielämässä ehkäisykeinojen käyttöä luonnollisena. Hän suositteli niitä käytettäväksi silloinkin, kun nuoret eivät vielä ajatelleet yhteyttään virallisena avioliittona. Müller piti parhaina ehkäisymenetelminä keskeytettyä yhdyntää, coitus interruptusta sekä coitus reservatusta, varmaa ajanjaksoa ja kuukautisten loppumaan saattamista naisen rintoja imemällä. Tärkeätä oli, että nainen saa täyden tyydytyksen. (ks. Nieminen 1993, 62).

Relatiivista sukupuolimoraalia kannattavat perustelivat ehkäisyvälineiden käyttöä mm. sosiaalisilla syillä. Kuitenkaan Nieminen (1951, 312) ei katso relatiivisen sukupuolimoraalin ideologisessa merkityksessä yleistyneen 1900-luvun alkupuolella. Kun valistusoppaiden kirjoittajat suosittelivat 1800-luvun loppupuolella relatiivista sukupuolimoraalia, 1910–1920-luvulla he eivät enää sitä samaan tapaan tehneet. Esimerkiksi Bertrand Russelin vuonna 1926 julkaiseman kirjan ”Marriage and Morals” vaikutuksen Nieminen uskoo ulottuneen Suomessa vain suppeisiin piireihin.

Opas- ja valistuskirjallisuuden perusteella suomalaiset saivat aiempaa enemmän tietoa sukupuoliasioista 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, mutta julkaisut eivät tuolloin vielä paljoakaan kohottaneet ihmisten ehkäisytietouden tasoa ja ehkäisymenetelmien tuntemusta. Harvoissa oppaissa esiteltiin yksityiskohtaisemmin ehkäisyvälineitä tai neuvottiin niiden käyttöä.

Sotien välisenä aikana suomalaisten saama tieto seksuaalisuudesta oli kovin vaihtelevaa ja ristiriitaistakin. Uskonnollissävyyisissä oppaissa oli sama perusvire kuin aiempina vuosikymmeninäkin, joskaan enää ei korostettu puhdasta askeettista seksuaalikäsitystä. Suvunjatkaminen ja perheen kasvattaminen oli avioliiton päätehtävä. Hedelmällisyyden itsemääräämistä tarkastelevan opaskirjan esipuheessa esimerkiksi kustantaja hartaasti toivoi, että suvunjatkamisvietti olisi niin voimakas, että lasten syntyvääisyyttä ei painettaisi alle sen määrän, joka turvaa väestön normaalin lisääntymisen. Ennen kaikkea avioliitossa olevien olisi muistettava velvollisuutensa tässä suhteessa, niin että kirjan sisältämiä tietoja ei väärinkäytettäisi (Piipponen 1937, 6).

Esiaviolliset sukupuolisuhteet nähtiin uhkana avioliiton kestävyydelle eikä niitä hyväksytty kummallekaan sukupuolelle. Kannanotot olivat oppaissa pääasiassa moraalissävyyisiä. Ihmiset saivat niistä hyvin vähän ohjeita aviollisesta sukupuolielämästä. Vaikka yhdyntää ei enää rajoitettu vain suvunjatkamiseen, edelleen vaadittiin seksuaalielämässä itsekuria ja pidättyvyyttä. Pidättyvyyttä puolustettiin avio-onnen, ruumiillisen terveyden ja persoonallisuuden kehittymisen perusteella. Lääkärien lausuntoihin vedoten todettiin, että pidättyvyydestä ei ole haittaa terveydelle (Friberg ja Vuoma 1986, 50).

Uskonnollisissa oppaissa ei hyväksytty ehkäisyvälineiden käyttöä paitsi 1930-luvulla puhtaasti rotuhygienisin perustein. Ehkäisyn pelätään muuttavan avioliiton nautintolaitokseksi ja uhkaavan perheen lapsilukua. Aviollisen sukupuolielämän katsotaan nyt suvunjatkamisen rinnalla yhä selvemmin lujittavan puolisoiden välistä henkistä suhdetta. Uskonnollisissa avioliitto-oppaissa ensisijaisena huolena on yksiavioisen avioliiton tulevaisuus ja alentunut syntyvyys. Näkökantojensa perusteluna uskonnolliset kirjoittajat käyttävät Raamatun lisäksi kristillisiä moraaliperiaatteita ja lääkärien asiantuntemusta (Friberg ja Vuoma 1986, 84–85).

Maailmansotien välisenä aikana uskonnollisissa opaskirjoissa ollaan sitä mieltä, että rakkauselämän seksuaalinen puoli ei saa olla henkistä ja aatteellista puolta vallitsevampi. Suvunjatkamistehtävä on tärkein ja sukupuolielämä on sille alistettu. Kirjoittajat kritisoivat ei-uskonnollisten kirjoittajien, erityisesti van de Velden ja Stopesin kirjoja (Friberg ja Vuoma 1986, 52). Nämä pitivät sukupuolielämää avioliiton perustana, mutta vastustivat pidättyvyyttä. He esittivät pidättyvyyttä vastustaessaan samoja perusteluja kuin uskonnollisetkin kirjoittajat. Lääkärit todistivat pidättymisestä olevan seurauksena monenlaista sairastelua. Van de Velden (1930, 202) mukaan esimerkiksi ”kivesten toimittomuus edistää niiden ennen aikaista vanhentumista ja sillä on koko yksilöön epäsuotuisa vanhentava vaikutus”. Kuitenkin myös kohtuuttomuus oli pahasta, etenkin siitä katsottiin olevan haittaa miehelle.

Stopesin ja van de Velden kirjat olivat suomalaisten oppaitten kirjoittajien esikuvina jo 1920–30-luvuilla, mutta erityisen suosittuja ne olivat 1940–50-luvuilla. Nämä kirjoittajat

puolustavat naisen oikeutta osallistua sukupuoliyhdyntään ja nauttia siitä. Miehen on opetettava vaimoaan ja huolehdittava hänen tyydytyksestään. Stopes (1925, 15) toivoo Aviopuolisot -kirjallaan lisäävänsä onnellisten kotien määrää ja siten palvelevansa isänmaataan. Syntyväisyyden säännöstely-kirjasessaan Stopes (1926, 8–11) ei pidä tärkeänä, oliko ehkäisymenetelmien tuntemus toivottavaa vai ei, koska hänen mielestään menetelmät olivat jo laajalle levinneet. Keskeistä sen sijaan hänen mielestään oli se, että edes lääkärit eivät useinkaan tunteneet tehokkaita ehkäisymenetelmiä. Avioparit kyllä ryhtyivät erilaisiin varmuustoimenpiteisiin ystäviensä ja lääkäreiden neuvosta, mutta eivät useinkaan olleet selvillä näiden menetelmien eduista ja haitoista. He eivät myöskään tienneet, mitkä menetelmät olivat luotettavia, mitkä terveydelle vaarallisia.

Ei-uskonnollisilla kirjoittajilla oli samat tavoitteet kuin uskonnollisilla, mutta erilaiset keinot. He uskoivat enemmän tieteeseen ja tutkimusten tuloksiin kuin uskonnolliset kirjoittajat. Sukupuolielämä rajattiin yleensä avioliittoon. Yksiavioista avioliittoa haluttiin lujittaa, mutta saada myös aviollisen sukupuolielämän tekniikka täydellisemmäksi. Naisen frigiditeettiä pidettiin syynä miehen uskottomuuteen. Sukupuolitekniikan avulla oli tuotava aviovuoteeseen vaihtelevuutta, jotta mies ei moniavioisen luonteensa vuoksi kyllästy aviolliseen sukupuolielämään. (Friberg ja Vuoma 1986, 85).

Naimattomuuden yleisyys vaikutti osaltaan oppaiden kirjoittamiseen. Sitä pidettiin uhkana avioliiton tulevaisuudelle, väestönkasvulle ja miesten yhteiskunnalliselle vallalle. Haluttiin, että naiset solmisivat avioliiton ja siksi vastustettiin pidättyvyyttä. Aviollinen sukupuolielämä haluttiin saada naiselle miellyttävämmäksi. Osassa ei-uskonnollisia oppaita miehen avioliiton ulkopuoliset suhteet ymmärrettiin hyvin pitkälle. Naisen tuli huolehtia perheen moraalista. (Friberg ja Vuoma 1986, 86).

Sota-aika merkitsi familistisen perheideologian vahvistumista. Kansakunnan säilymiselle pidettiin välttämättömänä sitä, että syntyy runsaasti lapsia. Avioeroista tunnettiin myös huolta. Ansiotyön ja perhe-elämän yhdistävä naistyyppi alkoi nousta esiin. Naiset tottuivat sodan aikana korvaamaan rintamalla olevien miesten töitä ja sodan jälkeenkään he eivät palanneet kovinkaan yleisesti kotiaideiksi. Sota merkitsi myös muutoksia sukupuolimoraaliin. Puritanismi alkoi hitaasti heiketä (Friberg ja Vuoma 1986, 87).

Opaskirjoissa kuitenkin vaietaan edelleen sukupuolielämän kysymyksistä. Niihin puututaan ainoastaan lisääntymismerkityksessä. Lisääntymistehtävä on avioliitossa niin tärkeä, että edes äidin terveydentilasta ei välitetä. Ehkäisyyn suhtaudutaan kielteisesti. Ainoastaan relatiivista sukupuolimoraalia edustavan Leivon (1939 a ja b) kirjoissa esiintyy vapaamielinen käsitys ehkäisystä. Vaikka hänkin katsoo, että kaikkien on hankittava lapsia, kirjoissa annetaan neuvoja ja ohjeita yhdynnöistä. Leivo haluaa parantaa avioliiton sukupuolielämää kiinnittäen huomiota myös naisen nautintoon. Hän pitää kondomia suositeltavimpana ehkäisykeinona, koska ”se kokonaan suojelee miehen siitinelimen ja siten

antaa kahtalaisen suojan: estää naisen hedelmöitymisen ja takaa ettei veneerinen tauti voi siirtyä toisesta toiseen”. Kondomin lisäksi Leivo katsoo voivansa suositella kaakaovoista valmistettua Vagina -varmuusovalia. Huuhteluita hän pitää lähinnä vain puhtaudellisena toimenpiteenä ja varmoja päiviä melkein itsesaastutuksen muotona, koska yhdyntä silloin tapahtuu haluttomuuden tilassa olevan naisen kanssa (Leivo 1939a, 93).

Sota-aikana ilmestyi vain kuusi avioliitto-opasta, mutta sen jälkeen alkoi varsinainen oppaiden kultakausi. Vuosina 1946–64 ilmestyi kaikkiaan 32 avioliitto-opasta. Ilmeisesti huoli perheen asemasta sai erityisesti suomalaiset lääkärit ja papit niitä kirjoittamaan. Lääkärien kirjoittamat oppaat keskittyivät kuitenkin vuosiin 1946–54 ja pappien vuosiin 1955–64. Edelleenkin miehet olivat pääasiallisia oppaiden kirjoittajia. (Friberg ja Vuoma 1986, 100). Sodan jälkeen voimistuneen seksuaalisen vapautumisen ja avioerojen lisääntymisen pelättiin uhkaavan perhettä, ja siksi 1940-luvulla ilmestyi erityisesti suomalaisia avioliitto-oppaita. Niissä kyllä esiintyi ulkomaisista oppaista, etenkin Stopesin ja van de Velden kirjoittamista, omaksuttuja ajatuksia.

Sukupuolisuuteen alettiin suhtautua myönteisemmin. Kaikissa oppaissa kirjoitettiin seksuaalisuudesta. Samoin valtaosassa oppaita - myös uskonnollisissa - pohdittiin ehkäisyä, esiteltiin ehkäisyvälineitä ja vertailtiin niiden paremmuutta. Monet kirjoittajat katsoivat, että sukupuolisuutta ei saa tukahduttaa. Kuitenkin se oli ohjattava oikeisiin uomiinsa. Esiaviollista sukupuolikäyttäytymistä ei hyväksytty, vaan esimerkiksi naimattomien naisten vietti oli ohjattava uskonnollisuuteen tai ottolapsien hoitamiseen. Seksuaalisuuskäsite laajentui muihinkin kuin naimisissa oleviin hedelmällisyysikäisiin ihmisiin. Ensi kerran alettiin puhua myös ”epäterveistä” seksuaalisuuden muodoista. Nuorten itsetyydytykseen suhtauduttiin aiempaa hyväksyvämmiin, mutta edelleen pelättiin sukupuolivietin valtaan joutumista (Friberg ja Vuoma 1986, 133–134).

Seksuaalisuuden nautinnollisuus korostui avioliiton osana. Vaikka syntyvyyden lisääntymistä pidettiin edelleen tärkeänä, katsottiin sotaa edeltävään aikaan verrattuna kuitenkin paremmaksi ratkaisuksi hyväksyä ehkäisy tietyissä tilanteissa ja tietyissä väestöryhmissä. Yleensä haluttiin tehdä avioliiton sukupuolielämä niin tyydyttäväksi, että sen ulkopuolisiin suhteisiin ei antauduttaisi. Avioliiton sukupuolielämän oli muututtava aviollisen rakkauten vaalimisen velvollisuudeksi myös miehen osalta. Jos rakkaus uhkasi sammua, se oli saatava uudelleen heräämään. Vaikka kirjoittajien ihanteena edelleen oli absoluuttinen sukupuolimoraali, ei suhtautuminen avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin kuitenkaan enää ollut yhtä tiukkaa. Sallivuuden rajat olivat edelleen miehelle väljemmät kuin naiselle.

Vuosina 1946–54 pääasiassa lääkärien kirjoittamissa opaskirjoissa keskityttiin ennen kaikkea tiedottamaan sukupuoliasioista ja auttamaan puolisoita luomaan täydellinen avioelämä. Myös uskonnollisissa kirjoissa keskityttiin tuolloin aviorakkauden ruumiilliseen puoleen enemmän kuin vuosina 1955–64 ilmestyneissä oppaissa. Nämä ennen kaikkea

pappien kirjoittamat oppaat muuttuivat seksipainotteisista henkisempään suuntaan. Enää ei sukupuolielämän tietoutta pidetty niin tärkeänä kuin sodan jälkeen. Friberg ja Vuoma (1986) katsovat, että ilmeisesti tämä oli vastareaktio seksioppaille ja vapaammalle sukupuolimoraali-ilmastolle. Kuitenkaan uskonnollisten ja ei-uskonnollisten kirjojen välillä ei käyty enää kiistaa pidättyvyydestä, vaan siitä, kuinka yksityiskohtaisesti ihmisiä olisi neuvottava seksielämästä. Seksuaalitabu voimistui ja tuli esiin mm. suhtautumisessa ehkäisytekniikkaan. Jälleen myös pyrkimykset syntyvyyden lisäämiseksi ja naisen kotona pitämiseksi olivat oppaissa havaittavissa.

Väestöliiton vuonna 1950 julkaisemassa ”Syntyvyyden säännöstely”-oppaassa todettiin, että syntyvyyden säännöstelyn tarve tunnetaan yhteiskunnassa kipeästi. Kuitenkin sitä katsottiin voitavan käyttää niin hyvään kuin pahaankin. Perheen muodostuksessa oli väärä lähtökohta, jos hankitaan maailmaan 1–2 lasta vanhempain omakohtaiseksi iloksi. Monet vanhemmat olivat ainokaistensa haudoilla tai muuten elämänsä iltapuhteella joutuneet katkerasti katumaan elämänpelkonsa sanelemaa liiallista lapsirajoitusta (Rouhunkoski 1950, 6).

Sodan jälkeen ilmestyi myös Fribergin ja Vuoman vuosina 1946–54 käsittelemien avioliitto-oppaiden lisäksi myös muita sukupuoliasioita käsitteleviä kirjoja, kotimaisia ja ulkomaisia. Näiden joukossa oli mm. julkaisuja, joissa lääkärit antoivat neuvoja sukupuoliasioista, myös olemassa olevista ehkäisymenetelmistä tai vain tietystä menetelmästä (mm. Takman 1945; Olsen 1947; Stone ja Stone 1946; Gerbster 1946).

Yhä edelleen esiaviolliset sukupuolisuhteet tuntuivat vaikeilta. Stonet esimerkiksi totesivat kirjansa lopussa: ”Sukupuolikysymystä ei ratkaista tyydyttävästi ennen kuin yhteiskunta järjestyy niin, ettei fysiologisen kypsymisen ja itsensäelättämiskyvyn välillä ole aukkoa ja ennen kuin moraali on muuttunut, niin että sukupuolielämä voi olla nykyistä suuremmassa määrin yksityisasiä. Tällä haavaa ihmiset suuressa mitassa ovat ottaneet itselleen vapauden omin päin ja omien mielipiteittensä mukaan ratkaista, haluavatko he totella tai uhmata yhteiskunnallisia muodollisuuksia. Kuinka arvostuksemme muuttuukin, uskon, että miehen ja naisen välinen kestävä suhde on sukupuolisuhteen ihanteellisin muoto”.

Kaunokirjallisuus, romaanit ja nuortenkirjat

Avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa syytettiin usein kaunokirjallisuutta kansan siiveellisyyksikäsitysten hämärtämisestä ja epäsiiveellisuuden levittämisestä. Jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien paheksuttiin esimerkiksi August Strindbergin kirjoja. Katsottiin, että niissä esitettiin naisia, jotka luopuivat korkeista siiveellisyysihanteistaan ja alentuivat miesten alhaisemmalle moraaliseen tasolle (Räisänen 1995, 81). Samoin Berg (1914, 41) totesi Ihmisen sukuelämä -oppaassaan ”taide- ja kaunokirjallisuuden kaikkialla ja kaikin tavoin kutkuttavan ja kiihoittavan aistillisuutta.”

Vuosisadan alussa vielä tietyt moraaliset tunteet ja käsitykset vaikuttivat siihen, että nainen joutui synnyttämään lapsia tiheään tahtiin. Koska perheen luonnollisena tehtävänä katsottiin olevan jälkeläisten synnyttämisen, pidettiin luonnottomana käyttää ehkäisykeinoja. Suurta lapsilukua ei välttämättä haluttu, mutta siihen alistuttiin. Naisen kohtalona olivat jatkuvat synnytykset, mutta varmasti moni nainen salaa toivoi, että lapsia ei enää syntyisi. Minna Canth jo 1800-luvun loppupuolella kiinnitti kirjoissaan huomiota lapsiluvun aiheuttamiin rasituksiin. ”Monen lapsen synnyttäminen, olletikin kun se tiheään tapahtuu, on vaimon terveydelle vahingollinen, jopa siinä määrässä, että se useasti vie hänet ennenaikojaan hautaan. Siveetöntä on ja rikollista niin menetellä ruumiinsa kanssa, että sen elämänvoimat vähenevät...”. (Minna Canth: Ajatuksia 1887, ks. Tuovinen 1994, 172) Myös Santeri Alkio ja Teuvo Pakkala käsittelivät kirjoissaan lapsilauman aiheuttamaa kurjistumista. (ks. Nieminen 1993, 50).

Linnankoski taas käsitteli useissa kirjoissaan ja näytelmissään siveellisen puhtauden ihannetta. Nieminen katsookin, että erityisen suuri merkitys siveellisyystaistelussa oli ilmeisesti vuonna 1905 julkaistulla ”Laululla tulipunaisesta kukasta”. Kirja sai laajemman levikin kuin mikään muu kaunokirjallinen tuote. Vuoteen 1927 mennessä sitä oli painettu alkukielellä jo lähes 70 000 kappaletta (Linnankoski 1927, V; Nieminen 1951, 269, 272). Leivo (1939a, 34–35) tosin pitää kirjasessaan ”Avioliiton uudistus, yksiavioisuus vaiko moniavioisuus?” Linnankosken näkemyksiä poroporvarillisina. Kirja sopii viettelyn oppikirjaksi, mutta ei puutu todellisiin syyllisiin. Olavin äiti, joka estää poikansa nuoruuden rakkauden toteutumisen on Leivon mukaan syyllinen. Hän saa poikansa valitsemaan moniavioisuuden tien ts. vapaat suhteet.

Irmari Rantamalan ”Harhama” (1909) käsitteli erosta, aistillista rakkautta, jyrkän kielteisesti. Samoin Juhani Ahon vuonna 1911 ilmestyneessä Juhassa osoitettiin, kuinka tuhoisat seuraukset oli eroksen valtaan joutumisesta. Nieminen (1951, 274–276) toteaa, kuinka etenkin suomenkielisillä kirjailijoilla oli pessimistinen käsitys eroksesta ja etenkin relatiivisesta sukupuolimoraalista. Ruotsinkieliset kirjailijat sen sijaan katsoivat kirjoissaan, että siveetön elämäntapa voi tietyissä tapauksissa olla yhtä luonnollista kuin perinnäisen sukupuolimoraalin mukainen elämäntapa.

Tämä ruotsinkielisten kirjailijoiden käsitys alkoi 1900-luvulla levitä myös suomenkieliseen kirjallisuuteen. Mm. Maria Jotunin tuotannossa on toisaalta kuvattu aistillista rakkautta ja vapaita suhteita moralisoimatta, mutta toisaalta myös vapaan rakkauden aiheuttamaa pettymystä ja turmiota. ”Vasta nyt, vasta nyt viidennelläkymmenellä minä olen oppinut elämän taian. Siihen asti tuhlasin elämäni. Ei mitään siveyttä vaan - uh, tyhmää. Nyt nuori ystävä ja rakkaus sellainen. Kaikki, mitä vähänkin minulla ja minussa on, annan minä...” (Jotuni 1947, 12). Vuonna 1914 ilmestyneessä komediassa ”Miehen kylkiluu” aviosidonnaisuuteen suhtauduttiin positiivisesti.

Sillanpäällä eros ei ole eettinen kysymys vaan lähinnä mystinen luotoon kuuluva tapah-tuma. Vuonna 1916 ilmestyneessä esikoisteoksessaan ”Elämä ja aurinko” Sillanpää kuvaa nuoren Lyylin heräävää seksuaalisuutta rinnan luonnon heräämisen kanssa. Tyttö ei tiedä ovatko mieleen nousevat asiat ”hyviä vai pahoja, rumia vai kauniita”. Heräämisen-sä onnessa on tyttö tuntenut surunvoittoisen sivuvivahduksen. Tytön ja pojan yhdyntä koituukin sisäiseksi onnettomuudeksi ja keskinäiseksi vihan aiheeksi. Heti pojan lähdettyä Lyyli toteaa ”on tapahtunut suuri, pitkä onnettomuus, jonka merkitystä ei nyt vielä tällä hetkellä tajuta, mutta jonka Lyyli nyt on siinä näkevinään aitan pimeydessä valvoessaan”. (Sillanpää 1932, 23, 27, 166).

Kun ennen ensimmäistä maailmansotaa eroksesta esitettiin voimakkaan pessimistisiä käsityksiä, sodan jälkeen alkoi kehitys kulkea erosmyönteisempään suuntaan. Varsinkin kirjailijat, jotka arvostivat eroksen korkealle, eivät kiinnittäneet huomiota niinkään ih-misen sielullisiin puoliin. Niemisen (1951, 282) mukaan ”elämänpalvojat” kuten ihmis-elämää biologiselta kannalta tarkastellut Sillanpää ja aistillista rakkautta korostava D. H. Lawrence herättivätkin paheksuntaa henkisempää maailmankatsomusta ja absoluuttista sukupuolimoraalia kannattavissa.

Elsa Soinin 1920-luvulta lähtien kirjoittamissa helsinkiläisten sivistyneistöperheiden kuvauksissa saatiin kuva seurapiiristä, joka elää turhia murehtimatta, huvittelee ja nauttii elämästä. Analysoidessaan näitä viihdekirjoja Cronvall (2000, 103–129) toteaa 1920-lu-vun naisen ristiriitaiseksi ilmiöksi. Soinin naiset ovat itsenäistä elämää viettäviä jazztyttöjä, jotka kuitenkin rakastuvat ja päätyvät avioliittoon. Vaikka Soinin kirjat noudattelevat rakkausromaanien tyypillisiä piirteitä, liittyy niihin kuitenkin myös uusia piirteitä. Hänen romaaninsa tytöt keräävät eroottisia kokemuksia ennen naimisiin menoa. He tietävät liikkuvansa kielletyllä alueella ja saattavat myöhemmin katuakin kokemuksiaan. Avioliitto päättää itsenäisen tyttöajan ja nainen päätyy perinteiseen rooliinsa.

Soinin kirjoissa otetaan kantaa myös vuoden 1929 uuden avioliittolain mahdollistamaan avioliiton toverihenkeen. Kuitenkin Soini päätyy siihen, että toveruus ei pitkälle kanna parisuhteessa. Avioliitto onnistuu vain silloin kun mies ja nainen rakastavat toisiaan. Soini irvaisee kirjoissaan myös 1920-luvulla vallinnutta kotitalousideologiaa, tieteellistä ko-din- ja lastenhoitoa, jolla pyrittiin lisäämään perheenemännän työn mielekkyyttä. Soinin kirjoissa miehet pitävät eroottisista naisista. Kuitenkin miesten hakemissa avioeroissa naista yleensä syytetään huvittelunhalusta ja sopeutumattomuudesta perheenemännän rooliin. Vaikka uuden naiset piirteet viehättävät ennen avioliittoa, aviovaimoina naisten halutaan muuttuvan hyviksi äideiksi ja perheenemänniksi (Ollila 1990, 285).

Seksuaalisuus ei tullut näkyviin rakkaus- ja naisten romaaneissa eikä tyttökirjoissa. Se oli tabu 1920–30-lukujen kirjoissa, mutta edelleen myös 1950-luvulla. Tyttökirjaperinteessä kuitenkin tapahtui muutoksia 1950-luvulla. Outisen (1992, 47–55) mukaan tyttöjä

kasvatettiin 1920–1930-luvuilla porvarillisen kasvatusideologian mukaan korostamalla itsekuria ja moraalisia käytösnormeja. Tyttöjen tuli olla kilttejä, avuliaita ja passiivisia. Seksuaalisiin kokemuksesta miehestä oli ennen avioliittoa luja kädenpuristus. Kun kihloissa oleva nuori nainen lankesi intohimoon sulhasensa kanssa ja he suutelivat, morsian tahtoi unohtaa ja hävittää rikoksensa jäljet.

Pikainen suutelu oli 1950-luvun kirjoissa eroottisin kohtaaminen, mutta yhä edelleen se koettiin pelottavaksi ja usein vihastumiseen purkautuvaksi. Naisten rakkausromaaneissakin häveliäisyys säilyi, vaikka Outinen toteaa naisten jo antautuvan suudelman suloihin. Uutena piirteenä 1950-luvun romaaneissa tulee esiin seksuaalisuudella peloitteleva alemmissa yhteiskuntaluokissa. Äidit pelottelivat tyttäriään miesten väkivaltaisella seksuaalisuudella sekä myös tyttärien maineen menettämällä. Ainoastaan koti oli laillinen paikka seksuaalisuudelle, mutta kuitenkin kirjoissa ei vanhempien välisessä suhteessa esitetty olevan erotiikkaa. Kirjallisuus ei saanut naisia kokemaan seksuaalisuuttaan myönteisenä voimana, koska jo nuorilta tytöiltä vietiin pelottelemalla ja vahtimalla seksuaalinen itsenäisyys.

Aikakaus- ja sanomalehdet

1900-luvun alkupuolella oli mahdollisuus seurata sanoma- ja aikakauslehdissä käytyä vilkasta mielipiteidenvaihtoa sukupuolimoraalista, seksuaalisuudesta, naiskysymyksestä ja lapsiluvun rajoituksesta. Kun lääketieteen arvostus alkoi tuolloin kohota, lääkäreitä ruvettiin käyttämään näiden alojen asiantuntijoina. Myös naisjärjestöt rupesivat 1910-luvulla osallistumaan yhteiskunnassa käytävään keskusteluun. Etenkin sosialidemokraattinen naisjärjestö ja Valkonauhaliitto kiinnostuivat lapsiluvun rajoituksesta ja pohtivat sanomalehtien palstoilla ja omissa julkaisuissaan, olisiko lapsiluvun rajoittaminen hyväksyttävää (Hakala 2000, 8). Aikakauslehtiin alkoi myös ilmestyä kirjelaatikoita ja -palstoja, joissa asiantuntijat vastasivat lukijoiden lähettämiin erilaisiin kysymyksiin.

Teveydenhoitolehden jo 1800-luvun loppupuolella alkaneella lääkäripalstalla jouduttiin nuoria ihmisiä rauhoittamaan, koska erilaiset käänkökirjaset olivat pelottaneet heitä valistuksellaan. Kirjoissa mm. esitettiin, että onania ja siemenvuodot heikensivät ja vahingoittivat perintöainesta ja saivat aikaan jopa kaatumatautia ja selkärankatulehduksia. Normaaliin suvunjatkamiseen kykenemättömiksi itsensä tuntevia ja keskeytettyä yhdynnää harjoittaneita nuoria kehoitettiin menemään naimisiin jo mielenterveytensä takia, jolloin myös siemenvuotoherkkyys paranisi ja morsiamen kunnian menetys palautuisi (Halmesvirta 1998, 224–225).

Kirjalaatikkoon tuli tiedusteluja myös hädissään olevilta avioliitossa olevilta ihmisiltä. Naiset kyselivät vaivihkaisesti lapsiluvun säätelystä. Myös aviomies saattoi kautta rantain kysellä eikö yhdynnässä voisi käyttää mitään ”estelemiskeinoja”. Tiedustelivatpa jotkut avioparit yhdessäkin, olisiko mahdollista pidättäytyä yhdynnästä pidemmäksi aikaa terveyden siinä vaarantumatta. Halmesvirta (1998, 203) toteaaakin Terveydenhoitolehdestä tulleen

monelle nuorelle naiselle ja miehelle 1900 -luvun alkupuolella lähes ainoa mahdollisuus esittää myös seksuaalielämäänsä ja ehkäisyyn liittyviä ongelmia, koska näistä asioista ei aviopuolisoiden ja perheen kesken juuri puhuttu.

Terveystieteiden lehden kirjelaatikossakaan ei tietoa ehkäisystä juuri annettu, vaikka ihmiset sitä tiedustelivat. Hädissään olevat eivät useinkaan saaneet kirjeisiinsä vastausta. Keinotekoiset ehkäisymenetelmät torjuttiin. Esimerkiksi nimimerkin 1144 X kysymykseen ehkäisystä vastattiin: vuonna 1911: ”Keinotekoiset ehkäisykeinot ovat aina tavalla tai toisella epäterveellisiä”. Yksityisesti saatettiin ihmisille kyllä vastata ja neuvoa menemään lääkäriin, mikäli he eivät itse kyenneet asiaa ratkaisemaan. Ehkäisymenetelmiä pidettiin epäterveellisinä. Kondomeja käyttävän miehen katsottiin herättävän naisen demoniset himot. Vain yhdynnästä pidättymistä pidettiin ainoana hyväksyttävänä ratkaisuna lapsiluvun rajoittamiseen. Kätilöt eivät saaneet neuvoa ehkäisyasioissa. Vain lääkäreillä katsottiin olevan oikeus neuvojen antamiseen. Myynnissä olevia ehkäisy tuotteita pidettiin humpuukina (Halmesvirta 1998, 203–204).

Onaniaan suhtauduttiin paheksuen, joskaan siitä parantumista ei pidetty täysin toivottona. Reijo Waara (Terveystieteiden lehti 1911, 201) vastasi nimimerkki ”Aralle” itsesääntelystä seuraavasti: ”Kysymykseen, kuinka kauan kestää ennen kuin onaniapaheesta luopunut pääsee jälkivaikutuksista vapaaksi, on mahdotonta antaa varmaa vastausta. Se riippuu mahdollisten jälkitautien laadusta ja ennen kaikkea hoidosta. Ei ole kuitenkaan syytä tuomita entistä onanistia naimattomuuteen”.

Terveystieteiden lehdessä kiinnitettiin huomiota myös siihen, että säätyläiset turvautuivat aborttiin mukavuussyistä, ja heidän keskuudestaan ne levisivät myös alempiin yhteiskuntaluokkiin. Aborttia pidettiin rikoksena. Raskaus oli mahdollista keskeyttää vain hätä- ja pakottavissa tapauksissa, kun esimerkiksi äidin henki oli vaarassa. Kuitenkin ohjeista voidaan päätellä, että myös eugeenisista syistä ennalta ehkäisevästi haluttiin estää se, että poikkeavat ihmiset menisivät naimisiin (Halmesvirta 1998, 205).

Kirjeenvaihtopalstoja ilmestyi 1920–1930 -luvuilla myös muihin aikakauslehtiin. Kuitenkaan sukupuolikysymyksiä ja ehkäisyä ei monillakaan palstoilla käsitelty. Sen sijaan sukupuolimoraalia ja naisen asemaan liittyviä kysymyksiä saatettiin kosketella. Kotiliedessä olevassa Isoäidin kirjelaatikossa vastattiin elämänkysymyksiin 1920-luvulta lähtien. Morsiamelle neuvottiin korkeintaan, minkälaista kirjallisuutta hänen tulisi lukea. Esimerkiksi kuvassa 14 esitetty ”Mitä tehdä” ja ”Vanhoillinen” -nimimerkit saivat isoäidiltä melko tylyn ja moralisoivan vastauksen kysymyksiinsä. Nämä naiset olivat käyttäytyneet väärin, rikkoneet omaatuntoaan vastaan ja siten lisänneet elämän haaksirikkoutuneitten onnetonta sarjaa.

uskoivat, että seksuaalisuuteen liittyvät kysymykset herättivät vietteleviä mielikuvia nuorten mielissä. Etenkin nuorten seurustelusta keskusteltiin innokkaasti. Podittiin esimerkiksi sitä, miksi tytöt lankesivat ala-arvoiseen käyttäytymiseen poikien suostutuksessa: tanssivat jazzia valoheittäjäpimeydessä ja suutelivat porraskäytävissä. Kun tytöt itse moittivat muiden tyttöjen käyttäytymistä, edustivat he silloin ennen kaikkea Naisten Ääni -lehden lukijapiirin näkemyksiä, ehkä lehden tilanneen äidin ajatuksia.

Lehdissä kirjoitettiin myös ehkäisymenetelmistä, joissakin niitä jopa mainostettiin. Vuonna 1912 Valkonauha-lehdessä kirjoitettiin, kuinka vaara uhkaa käytäntöön tulleiden ehkäisyesineiden eli ”siveettömyyksesineiden” muodossa. Kylväjä-lehdessä ehkäisyvälineiden katsottiin olevan toinen laji käärmeitä, joka viinan kera köyhälistömme muuttaa kurjalistoksi. Erityisesti paheksuttiin Työmies -lehden takasivulla rehottavia terveysesineiden ja varmuusvälineiden ilmoituksia. Lehdessä todettiin, että on melkein lohdutonta nähdä kansamme siveellistä rappeutuneisuutta, joka ilmenee mm. siinä, että syrjäkylän työväenyhdistyksen iltamassa myytiin 144 miesten varmuusesinettä. Lisäksi mainitaan laajimmalle levinneessä ruotsinkielisessä lehdessä olevan ilmoituksia ehkäisyvälineistä (Valkonauha 1912, No 11, 6–7).

Työläiset! Kannattakaa kannattajaa!
Aina varastossa tuoreita ranskalaisia
Terveysesineitä
Hinta 25 markkaa tusina

Vieressä olevaa merkkiä suositellaan.



TUKUTTAIN VÄHITTÄIN
Huom.! Lähetetään kaikkialle maaseudulle huomiota herättämättä postietuannilla
V. ALKION TUPAKKAKAUPPA
III linja 19 Helsinki Puh. 10719

Kuva 15. Ehkäisymainontaa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä

Työväenlehdissä, mm. Palkkatyöläisessä samoin kuin Työväen kalenterissa olikin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ilmoituksia ehkäisyvälineistä. Palkkatyöläinen esimerkiksi ilmoitti lähettävänsä huomaamattomasti varmuusesineitä. Työläisnaisjärjestöjen lehdissä, mm. Toverittaressa, alettiin 1930-luvulla esitellä syntyvyydensäännöstelyä. Punavuorelainen kirjakauppa Vapaavalinta tarjosi Palkkatyöläinen-lehdessä kirjasta ”Lapsikysymys ja syntyvyyden säännöstely”. Kirjaseen liittyi kuvitettu hintalista ehkäisyvälineistä. Ehkäisyvälineiden maahantuoja mainostivat tuotteitaan erillisissä pienpainatteissa. Kuitenkin ehkäisymenetelmien tehokkuudesta ja käytöstä puhuttiin lehdissä ja painatteissa harvoin (ks. Lähtenmäki 1997, 125).

Monilapsisille, heikossa taloudellisessa asemalla oleville perhelisäperheille vuodesta 1944 lähtien julkaistussa

Väestöliiton Meidän perhe-lehdessä lukijat voivat kääntyä luottamuksella asiantuntijan puoleen syntyvyydensäännöstelyyn ym. avioliittoon liittyvissä kysymyksissä. Syntyi kirjeenvaihto palstanpitäjän terveyssisar-kätilö Leena Valvanteen ja ennen kaikkea ehkäisyneuvontaa kaipaavien monilapsisten äitien kanssa. Myös avioliittoneuvolaan tuleviin kirjeisiin vastattiin. (Valvanne 1986, 123–124).

Valvanne (1986, 124–125) teki kirjeenvaihdon perusteella vuonna 1951 tutkielman ”Syntyvyyden säännöstelyn sosiaalisesta ja terveydellisestä taustasta Suomessa. Analyysi 300 valikoimattoman kirjeen perusteella osoitti, kuinka maassa vallitsi edelleen suuri tietämättömyys sukupuoliasioista. Tiheiden synnytysten väsyttämät äidit pyysivät neuvoa, miten välttyä uudelta raskaudelta. He halusivat edes hengähdystaukoa jaksakseen vaikka sitten vielä hankkia lisää lapsia.

Tutkimustietoa

Ensimmäisen transition aikana ihmisillä ei ollut juuri mahdollisuutta saada tutkimustietoa sukupuoliasioista. Lähinnä erilaisissa opas- ja valistuskirjoissa saatettiin epämääräisesti viitata kirjoittajan näkemysten vahvistukseksi jonkinlaisiin tutkimustuloksiin. Kuitenkin vasta laajoihin haastattelututkimuksiin perustuneet Kinseyn raportit antoivat ensimmäisen kerran tutkimustietoa miesten ja naisten sukupuolisesta käyttäytymisestä. Vuosina 1948 ja 1953 ilmestyneet tutkimukset herättivät runsaasti huomiota maailmalla. Niistä käytiin 1950-luvulla myös Suomen tiedotusvälineissä runsaasti keskustelua.

Tiedon välittyminen suullisesti

Suomalaisten mahdollisuudet saada sukupuoliasioista kirjallista tietoa kasvoivat ensimmäisen transition kaudella, mutta pitkään tiedonsaanti ehkäisymenetelmistä ja niiden käytöstä oli vähäistä. Välittyikö tuona aikana ihmisille tietoa suullisesti, vai oliko tarkasteltavan aikakauden alkupuoli kaiken kaikkiaan ihmisiä ehkäisyasioissa verrattain vähän valaisevaa?

Kun ajatellaan millä tavoin suullista tietoa sukupuoliasioista ja seksuaalisuudesta välittyi ihmisille 1900-luvun alkupuolella, on ensinnäkin todettava, että tuon ajan yhteiskunnassa sukupuoliasioita pidettiin lähinnä vanhempien harkintavaltaan kuuluvina asioina. Kodeissa ei ilmeisesti kuitenkaan keskusteltu lainkaan sukupuolielämään kuuluvista asioista. Onania lienee lähes ainoa asia, mihin vanhemmat lastensa seksuaalisessa elämässä kiinnittivät huomiota. Se tuntuukin olleen pääasia, josta vanhemmat kuten asiantuntijatkin tunsivat huolta, koska itsesaastutusta käsittelevän kirjallisen materiaalin määrä oli huomattava. Vasta kauden loppupuolella alkoi esiintyä asiallistakin valistusta (mm. Richard 1946).

Vanhemmat eivät useinkaan osoittaneet lämpimiä tunteita toisiaan kohtaan. Kun nykyisin ajatellaan, että jo pieni lapsi vanhempiensa käyttäytymistä seurattessaan oppii heidän

seksuaalisuuteen kohdistuvista asenteistaan ja arvoistaan, eivät 1900-luvun alkupuolella lapsuuttaan eläneet saaneet tässä suhteessa paljoakaan oppia. Kun vanhempien fyysinen kosketus oli vähäistä, ei lapsikaan osannut osoittaa myöhemmin kiintymystään ja seksuaalisia tunteitaan fyysisesti. Kun vanhemmat vaikenivat kokonaan sukupuoliasioista, se viestittää lapselle vaietun asian olevan kielteistä (Nykänen 1996, 6).

Asiantuntijat, etenkin lääkärit, vastustivat lähinnä väestöpoliittisista syistä ehkäisykeinojen käyttöä ja jakoivat melko niukasti siitä tietoa potilailleen aivan tarkastelukauden loppupuolelle saakka. Vaikka lääkäri olisi ehkäisyä suositellutkin, ei nainen aina ollut itsekään valmis sen käyttöön, kuten Joenpelto (1961, 129) osoittaa Kipinöivissä vuosissa kahden naisen keskustelussa. ”Nyt vain lääkäri oli sanonut, että täytyisi pitää väliä. Mutta miten sitä pitää. Nytkin on vasta kolme viikkoa ja ihminen on taas ihan terve. Ja sitten Allan, se katsoo sillä tavalla, että kohta sitä ei mikään pidätä.” – ”Eikö se lääkäri mitään neuvonut?” – ”No kyllä, mutta eihän sitä miestä voi sillä tavoin kiusata. Ei kai sitä varten naimisissa olla”.

McLaren (1999) on sitä mieltä, että vasta luotettavien ehkäisykeinojen markkinoille tulon jälkeen lääkärien kiinnostus ehkäisyyn yleistyi. Vaikka alentuneet hedelmällisyysluvat osoittivat lapsiluvun rajoittamisen olevan jo 1920–30-luvulla melko yleistä etenkin ylemmissä yhteiskuntaluokissa ja kaupungeissa asuvilla, lapsilukuaan suunnittelemaan halukkaat parit joutuivat etupäässä etsimään tietonsa muualta kuin lääkäreiltä. Kuitenkin lääkärien merkitys kasvoi tarkasteltavan kauden loppupuolta kohti. Ehkäisymenetelmien käytön hyväksyvien lääkärien määrä lisääntyi. (Nieminen 1951, 305).

Lääkäreiden lisäksi ei muukaan terveydenhoitohenkilökunta ilmeisesti antanut ihmisille tietoa ehkäisystä ensimmäisen transition aikana, eivätkä lääkärit itsekään olleet ehkäisy menetelmistä kovin selvillä. Elämäkerrassaan Valtakunnankättilö muistelee Valvanne (1986, 105) kertoo, kuinka vielä vuonna 1943 alkaneella kättilökurssillakaan ei käsitelty sanallakaan raskauden ehkäisyä. Ollessaan kesätyöpaikassa Tukholmassa hän pohti terveyssisäkurssitoverinsa kanssa sitä, kuinka he voisivat hoitaa asiansa niin, että eivät heti häiden jälkeen alkaisi odottaa lasta. Nuoret naiset löysivät itsensä jonottamasta sisäänpääsyä RFSU:n neuvontapaikkaan, mutta rohkeus petti ja he hiipivät pois paikalta. Samoin eteläpohjalainen vuonna 1944 valmistunut kättilö (haastattelu 2002) toteaa, että koulutuksessa ei käsitelty lainkaan syntyvyydensäännöstelyä. Myöhemminkään avioliittoneuvolassa toimiessaan hän ei voinut puhua ehkäisyasioista, koska naimattoman naisen antamaa seksuaalineuvontaa ei olisi pidetty sopivana.

Tieto ehkäisy menetelmistä kulki ilmeisesti naisten kesken suullisesti. Englannissa todettiin syntyvyyden säännöstelyidean levinneen työläisnaisten kesken työpaikoilla, tehtaissa. Keskiluokalla ei ollut heidän käyttäytymisensä vaikutusta. Palvelijattaret esimerkiksi omaksuivat siellä viimeisenä ehkäisyvälineet, vaikka olivatkin läheisessä yhteydessä keskiluokkaisiin perheisiin. Koska naisten ongelmat olivat Euroopassa ilmeisesti melko

samanlaisia, voitaneen Suomessakin olettaa työläisnaisten keskustelleen työpaikoilla läheisten työtoveriensa kanssa ehkäisystä ja raskaudenkeskeytyksestä (Helsti 2000, 224). Todettiinhan naisten jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa luottaneen toisten naisten neuvoihin mieluummin kuin kääntyneen miestensä tai lääkärin puoleen (McLaren 1990).

Kotona olevien naisten tieto ehkäisykeinoista ja raskauden keskeyttämisestä karttui mahdollisesti sukulaisnaisten, ystävättärien tai naapurin naisten keskeisissä tapaamisissa. Mm. Lehtosen (1982 193; 208) Putkinotkossa yhdeittätoista lastaan odottava Rosina oli kälyltään saanut ”tietoa jos jonkinlaisista vehkeistä” ja käsenyt niitä ostaa. Ne olivat tuntuneet Rosinasta paitsi ”riettailta ja hullunkurisilta, myöskin kalliilta, mokomiksi tavaroiksi”. Siksi hän oli yhä koettanut entisiä maalaisakkojen neuvoja. ”Mutta mitäpä apua niistä...! Apteekistakaan ei Rosina kehdannut tiedustella verenpuhdistusmyrkkyä, pelkäsi että farmaseutti huutaisi kohti kurkkua, mihin tarkoitukseen hän niitä käyttää. Voisi antaa Rosinan ilmikin, sillä kovahan laki sellaisesta on. Ja oikeutettuakin Jumalan rangaistusta se olisi”.

Ehkä uutta raskautta pelkäävä nainen käytti hyväkseen melko satunnaisiakin tuttavien, saadakseen tietoa raskauden ehkäisystä ja keskeyttämisestä. Pariisissa havaittiin 1800-luvulla köyhien naisten turvautuneen hädissään aivan tilapäisiin tuttaviin saadakseen neuvoja ja apua (Fuchs ja Moch 1995, 86–107). Vaikka ylä- ja keskiluokan naiset olivat ottaneet tehtäväkseen työväenluokan naisten kasvattamisen hyviksi äideiksi ja kasvattajiksi, he tuskin millään tavoin kiinnittivät huomiota syntyvyyden säännöstelyyn, koska suhtautuivat itsekin yleensä kielteisesti ehkäisyyn.

Suurten kaupunkien työväestön keskuudessa oli asumisahtaudesta seurauksena, että seksuaalisten asioiden salaaminen oli paljon vaikeampaa kuin porvariston keskuudessa. Kun pienessä asunnossa asui vanhempien ja lasten lisäksi alivuokralaisia, oli intiimejä asioita vaikea pitää salassa. Müller-Freienfeldin (1943, 284) mukaan kaupungeissa suhtautuminen uskontoon ja ”siveystapaan” oli erilaista kuin maaseudulla. Niitä voitiin suorastaan pilkata. Kaupungeissa rehoittikin hänen mukaansa raaka seksuaalisuus. Toisaalta Suomessa tiedetään maaseudun työväestön jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa suhtautuneen melko suorasukaisesti seksuaalisuuteen (Apo 1995, 64), mikä tapa ilmeisesti jatkui ensimmäisen transition kaudellakin.

Alempien yhteiskuntaluokkien miehet saivat usein tietonsa omilta kavereiltaan ja naapurin miehiltä. Metsätyöparakeissa ja uittomiesten joukoissa, tehtaissa ja erilaisissa työpaikoissa miehet käsitelivät seksuaalisia asioita usein melko karkeasti ja huumorin valossa. On kuitenkin vaikea arvioida tapahtuiko kaveriporukoiden keskusteluissa vähitellen asiallisen tiedon lisääntymistä. Ilmeisesti miesten esittämät sukupuolikokemukset olivat liioiteltuja ja rehvastelevia kuten ne monesti ovat vielä nykyäänkin (Kontula 1995). Asiallisen tiedon saanti jäi siten suhteellisen vähäiseksi.

Nuorison sukupuoliasioista saama suullinen tietämys ei juurikaan parantunut vielä ensimmäisen transition alkupuolella. Vanhemmat eivät asioista puhuneet eikä kouluissakaan annettu seksuaalivalistusta. Kun oppikirjoissa vaiettiin sukupuolielämään liittyvistä asioista lähes täysin, eivät opettajatkaan näihin asioihin puuttuneet. Tuolloin kuviteltiin, että pitämällä nuoret tietämättöminä sukupuoliasioista, heidän sukupuolista käyttäytymistään voitaisiin parhaiten valvoa.

Koulujen sukupuoliopetus oli vielä 1950-luvun alussakin vähäistä. Kansakoulujen opetussuunnitelmissa oli joitakin sukupuolikasvatukseen liittyviä kohtia. Oppikirjat olivat vielä ”kukka ja mehiläisasteella”, joskin ylempien oppilaitosten kirjoissa sentään kuvattiin sukupuolielinten kuvia. (Sievers et al. 1964, 155–158) Opettajat tietysti olisivat voineet biologian- tai voimistelutunneilla antaa seksuaalivalistusta, mutta harva varmaan oli tähän vielä valmis. Lähinnä he kiinnittivät huomiota puhtauteen, ruumin kuntoon ja karaisemiseen.

Ensimmäisen transition aikana uudeksi sukupuoli asioiden tietolähteeksi tulivat avioliittoneuvolat, joista avioparit voivat saada tietoa lapsiluvun rajoituksesta ja ehkäisystä. Jo kevättalvella 1934 Miina Sillanpää ja Kaisu Snellman tekivät aloitteen kunnallisen sukupuoli asiain neuvontatoimiston perustamisesta Helsinkiin. Valtuusto antoi luvan toistaiseksi ja kokeeksi perustaa vuoden 1935 tammikuusta ensimmäinen sukupuoli asiain neuvontatoimisto. Toimisto työskenteli läheisessä vuorovaikutuksessa terveydenhoitoviranomaisten ja kunnallisten köyhäinhuoltoelimien kanssa (Siirala 1934, 194; 1936, 859).

Alkukuukausien mielenkiinto neuvontatoimistoa kohtaan kuitenkin laimeni pian kun selvisi, että kaikilla ei ollut mahdollisuutta päästä sen asiakkaiksi. Helsinkiläisten laittomia abortteja hoitavasta Marian sairaalasta annettiin tieto kaikille naimisissa oleville keskenmenopotilaille sukupuoli asiain neuvontatoimistosta ja sen aukioloajoista (Siirala 1936, 860). Aborttipotilaille suositeltiin pessaarin käyttöä samaan tapaan kuin Norjassa ja Ruotsissa. Suomessa monet potilaat tuntuivat kuitenkin tyytyvän keskeytettyyn yhdyntään. Jotkut potilaat sanoivat jopa mieluummin turvautuvansa sikiön lähdeettämiseen kuin koettelevansa ”pessareita”, jotka olivat ”makua turmelevia vehkeitä”. Marian sairaalassa vuonna 1935 hoidetuista 1089 keskenmenopotilaasta oli noin 500:lle annettu neuvontatoimiston ilmoituskortti, mutta vain kuusi oli tullut toimiston asiakkaiksi. Koska neuvolan palveluja eivät käyttäneet ne, joita varten toimisto lähinnä oli tarkoitettu ja se herätti lisäksi vastustusta, neuvola jouduttiin vuoden kuluttua lopettamaan. (Siirala 1936, 860–864)

Väestöliitto järjesti 1940-luvulta lähtien yleisölle luentosarjoja, joissa puututtiin myös lapsirajoitukseen ja ehkäisytekniikkaan. Vuonna 1944 perustetun kansanterveystoimiston lääkärit luennoivat myös lukuisissa oppi- ja ammattikouluissa. Nuorille lääkäreille järjestettiin kursseja ja heidät tutustutettiin Väestöliiton maahan tuomiin pessareihin.

Vuonna 1946 päätettiin Väestöliiton ohjelmaan ottaa myös sukupuolikasvatus ja valistustyö. Vaadittiin perhekasvatuksen tehostamista kouluissa ja jokaiselle ikäkaudelle sen kehitystasoon sopivaa sukupuolikasvatusta. Vuonna 1947 Helsinkiin ja vuoteen 1950 mennessä kahdeksalle muulle paikkakunnalle perustetuissa avioliittoneuvoloissa annettiin avioliittoon aikoville ja naimisissa oleville myös ehkäisyneuvontaa. Nuorilla ja yleensä naimattomilla ei ollut mahdollisuutta saada ehkäisyneuvontaa liiton neuvoloissa. Abortintorjuntatyö oli neuvoloiden tärkeä tavoite. Monilapsisten äitien oli mahdollista saada raskautensa keskeytetyksi etenkin silloin, kun äidin tai lapsen terveys oli vaarassa. Sen sijaan naimattomien abortteihin suhtauduttiin kielteisesti (Brandt et al. 2000, 100–101.)

3.5.2. Seksuaalitietouden taso

Selvin muutos ihmisten sukupuoliasioihin ja ehkäisyyn liittyvän tietämyksen tasossa oli ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella ilmeisesti se, että entistä useammat ihmiset tulivat tietoisiksi syntyvyydensäännöstelyn mahdollisuudesta. Myös alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ja maaseudulla asuvat ihmiset alkoivat tajuta, että lapsiluvun rajoitus ei ole vain syntiä, vaan ihmisten oikeus. Kun tieto lapsiluvun rajoittamisen mahdollisuudesta kasvoi, lisäsi se myös sukupuoliasioihin liittyvän tiedon tasoa ja ehkäisymenetelmien tuntemusta. Näihin asioihin alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Tajuttiin, että sukupuoliasioista voi ottaa selvää ja myös käytännön kokemuksen kautta oppia asioita.

Ihmisten sukupuoliasioihin liittyvä yleinen tiedontaso myös jossain määrin kohosi ja oli 1900-luvun alkupuolella parempi kuin esitransitionaalisenä aikana. Tutkimustiedon puuttuessa on tapahtunutta kehitystä tosin vaikea osoittaa. Kauden loppupuolelta, 1940–1950-luvuilta on kuitenkin jo olemassa viitteenomaista tietoa väestöryhmittäisistä eroista sukupuoliasioden tuntemuksessa.

Sievers et al. (1974, 190–204) tarkastelivat vuonna 1971 kerätyn aineiston perusteella suomalaisten miesten ja naisten sukupuolitietouden tasoa heille sterilisaatiosta, itsetyydytyksestä, raskaaksitulosta, varmoista päivistä, kupasta ja ”nalkkiin” jäämisestä esitettyjen väittämien perusteella. Kun väestöryhmien välisiä sukupuolitietouden eroja tarkasteltiin keskiarvoina, havaittiin, että vuosina 1917–1926 syntyneet eli 1940–50-luvuilla parisuhdettaan aloittelevat miehet tiesivät sukupuoliasioista naisia enemmän. Naisten tietous oli huonompi tarkasteltiin sitä sitten asuinpaikan, yhteiskuntaluokan, koulutusvuosien, uskonnon tärkeyden tai siviilisäädyn mukaan. Kaupunkilaisuus, korkea koulutus, ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluminen ja uskonnon vähäisempi merkitys olivat yhteydessä parempaan sukupuolitietouteen.

Suomalaiset tunsivat jo ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella ehkäisymenetelmiä melko hyvin, koska hedelmällisyys laski voimakkaasti. Tutkimustiedon puute tosin

estää näkemästä, kuinka yleistä kunkin ehkäisy menetelmän tuntemus oli. Kirjallisuuden perusteella voidaan todeta, että raskaaksitulon estävistä ehkäisy menetelmistä tunnetuimpia olivat keskeytetty yhdyntä, pidätyminen ja varmat päivät. Opas- ja valistuskirjallisuus samoin kuin lehdissä käyty mielipiteidenvaihto pitivät huolen siitä, että näistä keinoista oli kuultu. Myös kondomi oli jo esitransitionaaliselta kaudelta tuttu. Se ja pessaari tulivat sitä tutummiksi, mitä pidemmälle 1900-lukua siirryttiin. Abortti oli vanhastaan tunnettu keino estää lapsen syntyminen ja sterilointikin oli tullut viimeistään rotuhygieenisen keskustelun aikana tutuksi. 1910-luvulla Työläisnainen -lehdessäkin jo viitattiin ”Eugenien oppiin” (Rahikainen 1914, 10). Maaseudun naisten tieto erilaisten kasvien vaikutuksesta raskauksien ehkäisyyn ja keskeyttämiseen alkoi kuitenkin vähitellen unohtua.

Ehkäisy menetelmien tuntemisen yleisyyttä tarkasteltaessa on todettu, että uudet menetelmät herättivät ihmisten huomiota ja jäivät helposti heidän mieleensä. Sen sijaan aiemmat, usein vähemmän luotettavat menetelmät saatetaan kokonaan unohtaa. Ensimmäisen transition kaudella ei ilmestynyt uusia ehkäisy menetelmiä ennen kuin aivan kauden lopussa, 1960-luvun alussa, jolloin ehkäisy pilleri tuli markkinoille kierukan tullessa käyttöön vasta 1970-luvulla. Aiemmat menetelmät kuitenkin kehittyivät, muuttuivat aiempaa miellyttävämmiksi käyttää ja ehkä myös luotettavammiksi.

Kun vuosina 1916–27 syntyneiltä miehiltä ja naisilta tiedusteltiin vuonna 1971 heidän tuntemiaan ehkäisy menetelmiä, vastauksissa korostui ehkäisy pilleri ja myös kierukka niidenkin kohdalla, jotka eivät olleet niitä voineet omassa perhesuunnittelussaan käyttää (Sievers et al. 1974, 403). Sen sijaan huuhtelu, rytmimenetelmä ja muut kemialliset menetelmät kuten ehkäisyvahto olivat heille jo verrattain tuntemattomia. Nämä 45–54-vuotiaat miehet ja naiset tunsivat ehkäisy menetelmistä parhaiten kondomin, noin kahdeksan kymmenestä ilmoitti tuntevansa sen. Kuitenkaan osuus ei ehkä ollut yhtä suuri 1940–50-luvuilla, koska vasta sodan jälkeen kondomin käyttöä alettiin suosia. Vaikka ehkäisy pillerin tuntemus oli yhtä yleistä, ei sitä kuitenkaan vielä 1940–50-luvuilla voitu tuntea kuten ei oltu selvillä kierukastakaan. Toisaalta on todennäköistä, että muiden ehkäisyvälineiden tuntemus saattoi olla 1970-luvun alussa vähäisempää kuin 1940–50-luvuilla, koska äskettäin markkinoille ilmestyneet menetelmät painottuivat vastauksissa. Rytmimenetelmää ei esimerkiksi tuntenut kolmasosa vastaajista, mutta koska varmat päivät selvisivät tutkijoillekin vasta vuoden 1930 paikkeilla, menetelmästä julkaistiin sen jälkeen useita kirjoja ja artikkeleja. Varmasti useammat naiset tunsivat sen 1940–50-luvuilla kuin 1970-luvun alussa.

3.6. Minkälaisia ehkäisymenetelmiä oli käytettävissä?

Avioparien mahdollisuuksissa vaikuttaa lapsilukuunsa ei tapahtunut mitään selvästi havaittavaa muutosta 1910-luvun alussa. Jos oletetaan ihmisten ennen tuota ajankohtaa vaikuttaneen perheen elätettävänä olevien lasten määrään esimerkiksi menemällä myöhään naimisiin, imettämällä lapsia pitkään tai säätelemällä lapsen syntymän jälkeen perheen lapsilukua mm. lähettämällä lapsia nuorena palvelukseen, osa perheistä ilmeisesti jatkoi tätä käytäntöä vielä 1910-luvulle tultaessakin. Kuitenkin niiden parien osuus jatkuvasti kasvoi, jotka erilaisin ehkäisykeinoin yrittivät ennalta estää naisen tulon raskaaksi.

Ensimmäisen transition kaudella perhesuunnittelua harjoittavilla oli käytettävissään suunnilleen samoja keinoja kuin 1800-luvun loppupuolen pareilla. Uusia ehkäisykeinoja ei tullut käyttöön ennen 1950-luvun loppupuolta, jolloin ehkäisypilleriä alettiin kokeilla ja joka 1960-luvun alusta tuli markkinoille. Monet menetelmät kuitenkin kehittyivät aiempaa helpommiksi käyttää ja luotettavammiksi.

Suomalaisessa yhteiskunnassa vuosina 1910–64 olemassa olevia ehkäisykeinoja tarkastellaan tässä ennen kaikkea siinä mielessä, kuinka ne kehittyivät esitransitionaaliselta kaudelta ensimmäisen transition aikaan siirryttäessä. Samoin kiinnitetään huomioita siihen, minkälaisiin menetelmiin yhteiskunnan päättäjät ja asiantuntijat toivoivat lapsilukuun rajoittamaan haluavien parien turvautuvan.

Jos parien käytettävissä olevia ehkäisymenetelmiä tarkasteltaisiin pääasiassa Suomessa 1960-luvun alussa ilmestyneen Monikielisen väestötieteen sanakirjan jaotuksen mukaan, silloin ehkäisymenetelmät luokiteltaisiin 1) ilman ehkäisyvälineitä tai -aineita sovellettaviin ja 2) ehkäisyvälinein tai -ainein sovellettaviin menetelmiin. Kontraseptiivisiksi menetelmiksi ei sen mukaan yleensä lueta sterilisaatiota eikä jatkuvaa, pitkäaikaista pidättymistä yhdynnästä eli abstinenssia. (Monikielinen väestötieteen sanakirja 1962, 84–85). Oraalista ehkäisyä ei sanakirjassa mainita, ei perinteisessä eikä nykyaikaisessa mielessä. Myöskään aborttia ei katsota ehkäisymenetelmäksi.

Tässä ei kuitenkaan pitäydytä yksinomaan Monikielisen väestötieteen sanakirjan ehkäisymenetelmien luokitteluun, vaan otetaan huomioon myös keinoja, joita sanakirjassa ei katsota ehkäisyvälineiksi tai ei ollenkaan mainita. Ensimmäisen transition alkupuolella vielä yleisesti suositeltiin pidättymistä ehkäisymenetelmäksi ja suun kautta otettavat aineet ja uutteet olivat edelleen ihmisten tiedossa. Myös sterilointi tunnettiin, joskin usein eugeenisessa tarkoituksessa. Samoin raskauden keskeyttäminen oli ehkäisykeinona ihmisten tiedossa.

3.6.1. Ilman ehkäisyvälineitä ja -aineita sovellettavat menetelmät

Vuosisadan alkupuolella toivottiin niiden parien, jotka halusivat rajoittaa lapsilukuaan tai ainakin saada lapsensa pidemmin aikavälein, pyrkivän tavoitteeseensa keinoin, jotka eivät vaatineet ehkäisyvälineitä ja -aineita. Aikakauden opas- ja valistuskirjallisuudessa suositeltiin, että avioparit turvautuisivat ennen kaikkea pidättymiseen. Tätä Malthusin aikoinaan esittämää keinoa lapsiluvun rajoittamiseksi kannatettiin edelleen monissa kansalaispiireissä, myös lääkärien keskuudessa. Oker-Blom (1909, 106) esimerkiksi totesi, että ”pidättymistä vaati sekä yksilön oma terveys että kodin ja perhe-elämän pyhyys. Se on myös yhteiskunnallinen välttämättömyys, hellittämätön kansan terveyden ja kansakunnan terveellisen edistymisen ehto”. Etenkin sukupuolista pidättyvyyttä ennen avioliittoa pidettiin edelleen välttämättömyytenä. Sucksdorffin (1913, 146) mukaan ”itsensähillitsemistä vaaditaan kautta elämän sukupuolielämänkin alalla. Paras apu on mielikuvituksen pitäminen aisoissa ja luja kiinnipitäminen siitä periaatteesta, että sukupuolivietin tarkoitus on uuden elämän luominen.”

Pidättyminen voi olla pitkäaikaista, mutta usein myös lyhytaikaisempaa, jolloin yhdynnässä voi olla ”varmoina päivinä”, aikana jolloin naisen ei uskottu tulevan raskaaksi. Joka tapauksessa valtaosa asiantuntijoista toivoi ihmisten pidättävän sukupuoliyhdynnästä silloin, kun he eivät halua lapsia syntyvän. Romaanista Lumottu morsian käy ilmi, että vielä 1940-luvun loppupuolellakaan lääkärit eivät juuri muuta tarjonneet ehkäisyksi kuin pidättymistä. Mielenterveydellisistä ongelmista hoidettavana olevan naisen ja hänen lääkärinsä sananvaihto aviomiehen hoitolaitoksessa vierailun johdosta osoittaa sen. –”Teette viisaasti, jos---.” – ”Pidämme lihamme kurissa, niinkö? – ”Niin.” – ”Tuo on kuivan moralistin neuvo.” (Konkka 1948, 92).

Opaskirjojen kirjoittajista osa oli kuitenkin sitä mieltä, että avioliitossa pidättyvyyttä ei saa viedä liian pitkälle. Rutgers (1912, 9–10) mm. totesi, että ”lääkärin täytyy usein neuvoa vissiin pidättyväsyyteen, koska se on välttämätöntä sukupuolisen energian kohottamiseksi ja tahdonvoiman, jopa rakkaudenkin uudistamiseksi. Jos tämä hyve kuitenkin ajetaan liian pitkälle tulevat esiin varjopuolet, liian kauan tukahdutetun sukupuolivietin aikaansaamat terveydelliset vaarat”.

Bergin (1914, 101) mukaan ainoastaan järkevän pidättyväsyyden avulla voi luonnollisella tavalla järjestää siittämisen niin, että jälkeläiset ovat terveitä ja saavat tarpeeksi hoitoa. Keinotekoiset keinot tämän päämäärän saavuttamiseksi synnyttävät terveyttä vahingoittavia seurauksia. Stopes (1925, 85–86) pitää molemmille aviopuolisoille parhaana järjestelynä sukupuoliyhteyden harjoittamista kolmen tai neljän päivän aikana useampia kertoja joka kymmenennen päivän kuluttua. Hän katsoo, että ”aviomies, joka pidättäytyy, vaikka se olisi vaikeatakin, tulee havaitsemaan, että hän siitä saa tuhatkertaisen palkan, ei vain vaimonsa lisääntyneen elinvoiman ja onnen sekä yhdynnästä tunteensa suuremman

nautinnon muodossa, vaan myöskin oman elinvoimansa nousun ja itseluottamuksen tunteen muodossa”.

Julkaisujen joukossa oli jo 1900-luvun alkupuolelta lähtien myös sellaisia (mm. Tanner 1909; Leivo 1933), joissa pidättymistä vastustettiin etenkin terveydellisistä syistä. Yhteiskunnalla ei ole mitään oikeutta vaatia aviopuolisoilta sukupuolista pidättyväisyyttä toteaa Leivo (1933, 25) Vangitse haikara -kirjasessaan. Vanhalla malthusianismilla on hänen mielestään ”suuri teoreettinen arvo, mutta ei käytännöllistä merkitystä. Uusi-malthusianismilta voidaan tässä kysymyksessä odottaa käytännöllisiä tuloksia”.

Jos pari halusi pidättyä yhdynnästä niinä aikoina, jolloin raskaaksi tulo oli todennäköistä, oli sen oltava selvillä varmoista päivistä, rytmimenetelmästä. Aiemmin jo todettiin, että ihmisten käsitys varmoista päivistä oli luonnollisen hedelmällisyyden kaudella hyvin epäselvä. Asiantuntijatkin olivat eri mieltä ajankohdasta, milloin voi luotettavimmin olla yhdynnässä tarvitsematta pelätä raskaaksi tuloa. Monesti varmoina päivinä pidettiin juuri sitä ajankohtaa, jolloin herkimmin tullaan raskaiksi. Tässä tarkasteltavan ajanjakson alkupuolellakaan ei asiasta oltu vielä yksimielisiä. Yleisesti vallitseva käsitys oli, että ”ei ole epäilystäkään siitä, että nainen voi hedelmöittyä minä ajankohtana hyvänsä kahden kuukautisen välillä”. Tämä oli myös tieteen viimeinen sana vuoteen 1929 asti (Nurnberger ks. Piipponen 1937, 18). Tutkijoille aiheutui ongelmia ennen kaikkea siitä, että he eivät ottaneet riittävästi huomioon kuukautiskauden pituuden vaihtelua eri naisilla.

Ogino ja Knaus tulivat 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa tutkimustensa perusteella ja toisistaan tietämättä miltei samanaikaisesti ratkaisuun, joka osoitti hyvin suurella varmuudella ajan, milloin hedelmöittyminen voi tapahtua ja milloin ei. Ogino totesi munasolun irtoavan 12–16 päivien välillä ennen seuraavia kuukautisia ja Knaus aikaisintaan 12. päivänä ja viimeistään 16. päivänä edellisten kuukautisten alkamispäivästä. Käsitys rytmimenetelmästä alkoi selkiytyä. (Piipponen 1937, 21–22). Munasolun irtoaminen tapahtuu kerran kuussa ja keskimäärin noin 14 vuorokautta ennen seuraavia kuukautisia ja säilyttää hedelmöitymiskykynsä noin vuorokauden. Miehen siemensolut sen sijaan elävät kaksi vuorokautta ja siksi nainen tulee parhaiten hedelmälliseksi 13–16 vuorokautta ennen seuraavia kuukautisia. (Turpeinen 1967a).

Suomessa ilmestyi 1930–1940-luvuilla menetelmää käsitteleviä kirjoja ja artikkeleita (mm. Piipponen 1937; Fejerstam 1941; Gerbster 1946). Suhtautuminen uuteen menetelmään oli usein hyvin positiivista. Piipponen esimerkiksi katsoi ”menetelmän ihanteellisimmalla tavalla ratkaisevan kysymyksen, joka on polttavimpia yhteiskunnassa: syntyväisyyden rajoittamisen ja vastoin tahtoa tapahtuneen hedelmöittymisen rikollisen keskeyttämisen”. Vaikka suhtautuminen rytmimenetelmään myöhemmin normalisoitui ja siihen liittyvät monet puutteet havaittiin, oli lapsilukuaan säännöstelemään halukkailla pareilla kuitenkin aiempaa luotettavampi mahdollisuus luonnollisin keinoin yrittää vaikuttaa raskaaksituloonsa, sekä sen estämiseen että aikaansaamiseen.

Eri pituisen pidättymisen lisäksi ihmisillä oli myös mahdollisuus välttyä raskaaksitulolta keskeytettyyn yhdyntään turvautumalla. Tämän vanhimman ja yksinkertaisimman keinon käyttöön asiantuntijat katsoivat kuitenkin liittyvän kielteisiä piirteitä. Sen pitkäaikaisen käytön seurauksena Björkenheim (1931, 991) esimerkiksi totesi naisilla havaitun mm. kohdun suurenemista ja kosketusarkuutta sekä erilaisia hermostollisia oireita, kuten unettomuutta, itkua ja kipuja. Näiden hermostollisten oireiden hän katsoi selittyvän mm. sillä, että nainen saattaa jännittää onnistuuko mies ajoissa vetäytymään pois, ja että nautinto jää keskeytetyssä yhdynnässä vaillinaiseksi. Menetelmä voi aiheuttaa hänen mukaansa myös miehelle häiriöitä, jotka voivat johtaa impotenssiin ja vahingoittaa siittiöiden muodostusta.

Keskeytettyä yhdyntää pidettiin opaskirjoissa (mm. Rouhunkoski 1949) melko epäluotettavana menetelmänä. Onnistuminen riippuu miehen mielenmaltista ajoissa vetäytyä pois eikä tämä kaikkien kohdalla onnistu. Etenkin väsyneenä ja humalatilassa miehellä katsottiin olevan vaikeuksia hallita itsensä. Lisäksi siemensyöksy ei aina tapahdu yhtenä purkauksena, vaan siittiöitä saattaa valua emättimeen jo ennen varsinaista siemensyöksyä. Kun monet lääkärit kehoittivat potilaitaan ”olemaan varovaisia” tai sanoivat heille ”että nämä eivät saa pitkään aikaan tulla uudelleen raskaaksi”, tulkitsi Rouhunkoski (1949, 13) tämän osoittavan, että asian katsottiin ratkeavan keskeytettyä yhdyntää käyttämällä, ts. menetelmällä joka oli epäluotettava ja aiheutti vaurioita avioliiton sukupuolielämälle. Hän pitikin sitä, että naisille ei annettu eikä suositeltu ehkäisy menetelmää, osoituksena joko lääkärien taidon tai valvutuneisuuden puutteesta.

3.6.2. Ehkäisyvälinein tai -ainein sovellettavat menetelmät

Lapsilukunsa rajoittamista tavoittelevilla pareilla oli 1900-luvun alkupuolella periaatteessa mahdollisuus käyttää myös ehkäisyvälinein ja -ainein sovellettavia menetelmiä raskaaksitulon estämiseksi. Tuolloin oli olemassa erilaisia mekaanisia ja kemiallisia ehkäisykeinoja. Edellisiin luetaan Monikielisen väestötieteen sanakirjan (1962, 85) mukaan miesten käyttämä suojustuppi eli kondomi ja naisten käyttämät emätinpessaarit, muut pessaaarit, varmuustamponi, varmuussieni ja huuhtelu. Kemiallisia suoja-aineita, jotka olivat enimmäkseen naisten käyttämiä, olivat erilaiset ehkäisyhyyytelöt ja vaahtotabletit. Eräitä apukeinoja, esim. pessaaaria ja hyytelöä suositeltiin käytettäväksi usein samanaikaisesti.

Mekaaniset ehkäisy menetelmät olivat periaatteessa samoja menetelmiä kuin ne, joita luonnollisen hedelmällisyyden kaudella oli olemassa, nimittäin jonkinlaisia kondomin ja pessaaarin variaatioita. Vaikka 1900-luvun alkupuolelta lisääntyvä opas- ja valistuskirjallisuus melko harvoin esitteli ehkäisy menetelmiä ja niiden käyttöä, oli kuitenkin olemassa joitakin julkaisuja, joiden perusteella saatiin tietoa erilaisista 1900-luvun alkupuolella olemassa olevista mekaanisista ja kemiallisista ehkäisy menetelmistä. Koska joitakin julkaisuja tietoisesti kohdistettiin työväenluokalle, oli vuosisadan alkuvuosikymmeninä eri

yhteiskuntaluokkiin kuuluvien mahdollista halutessaan käyttää mekaanisia ja kemiallisia ehkäisyvälineitä.

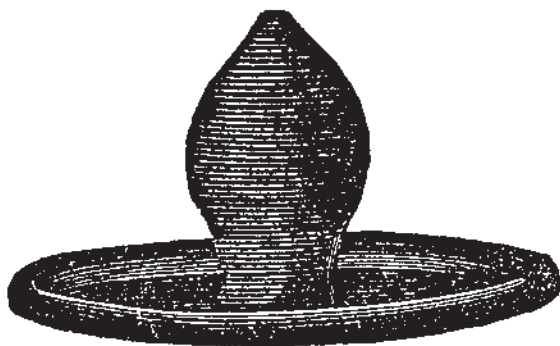
Seuraavassa kiinnitetään huomiota niihin ehkäisymenetelmiin, joita toisaalta A. F. Tanner kuvasi 1910-luvun alussa E. Varman nimellä julkaisemassaan Suojeluvälineitä- kirjassessa ja toisaalta niitä, joita Björkenheim esitteli 1930-luvun alussa Turussa lääkäriyhdistyksessä pitämässään esitelmässä. Tannerin julkaisussa huomio kiinnittyy erikoiseen terminologiaan, joka ilmeisesti ei saavuttanut laajempaa hyväksymistä, koska vain verraten harvoin myöhemmissä julkaisuissa hänen käsitteitään käytetään. Sen sijaan Björkenheim asiantuntijana tuo esiin ilmeisesti ne menetelmät, joita ainakin tuon ajan synnytyslääkärit pitivät luotettavimpina ehkäisykeinoina ja joita itsekin suosittelivat potilailleen - mikäli yleensä vielä tänä ajankohtana hyväksyivät ehkäisymenetelmien käyttöä lainkaan.

Kondomit

Suomessa oli ollut olemassa jonkinlaisia kondomeja jo esitransitionaalisenä aikana, mutta niitä pidettiin laadultaan heikkoina (Notkola 1989). Vielä ensimmäisen transition alkaessakin kondomit olivat edelleen ehkä enemmänkin välineitä, joita käytettiin avioliiton ulkopuolisissa suhteissa ja varsinkin sukupuolitautilien ehkäisemiseksi. Avioparien lapsiluvun rajoittamiseksi niihin ilmeisesti turvauduttiin tuolloin melko harvoin. Tanner, joka oli oleskellut ulkomailla ja siellä tutustunut radikaaleihin aatteisiin sukupuolielämästä ja raskauden ehkäisystä, esitti omaksumiaan näkemyksiä julkaisemissaan opaskirjasissa ja esitelmissä, joita 1910-luvun alussa kiersi pitämässä eri puolilla maata. Hän lisäksi välitti halukkaille ehkäisyvälineitä ”etuannilla”. Tannerin kirjaset olivat tarkoitettut leviämään erityisesti työväestön keskuuteen.

Tanner kuvasi Suojeluvälineitä-kirjassaan 1910-luvun alussa ”miestoverille tarkoitettuja mekaanisia suojelimia”. Näitä oli kolmenlaisia: pää-, kumi- ja kalvosuojuksia. Kaikki olivat kondomeja, vain eri pituisia ja toiset väljempää tai höllempää kuin toiset (Varma 1911,

8–13). Siitä, minkälaisia kondomit olivat 1900-luvun alkupuolella, saadaan jonkinlainen käsitys tarkastelemalla Tannerin antamia kondomien käyttöohjeita.



Kuva 16. Miestoverille tarkoitettu kumisuojus. Varma 1911

Pääsuojuksen käyttöä Tanner kuvaa seuraavasti. ”Suojuksen suun tulee olla sopivan kokoinen. Suojus asetetaan paikoilleen siten, että se kastellaan puhtaassa lämpimässä vedessä, paljastetaan helliön (siittimen) pää, levitetään

sormilla suojuksen suuta ja vedetään se sitten hellimen pään peitteeksi niin, että sen ahdas suurengas joutuu helliön pään taa. Näin paikalleen saatua on parasta vielä kostuttaa lämpöisellä vedellä ennen lempimistä. Yhdyntä päätyttyä suoju otetaan pois, puhdistetaan hyvin ja annetaan kuivua esim. puhtaan vaatetupposen päälle vedettynä. Samaa pääsuojusta voi siten käyttää kymmeniä kertoja”. Samoin voi ohuesta kautsukikankaasta valmistetun yli koko hellimen varren ulottuvan tiukan kumisuojuksen sekä sangen ohuesta orgaanisesta kalvosta valmistetun höllän kalvosuojuksenkin puhdistaa ja hyvin hoidettuna käyttää niitä moneen kertaan. (Varma 1911, 9–13).

Björkenheim (1931, 992) mainitsee 1930-luvun alussa pitämässään esitelmässä tärkeimmiksi fysikaalisiksi menetelmiksi kumista tehdyt kondomit. Hän toteaa kondomien olevan luotettavia, mikäli ne valmistetaan riittävän vahvasta aineesta tai käytetään kahta kondomia päällekkäin. Neitsyille kondomi on ainoa ajateltavissa oleva ehkäisy menetelmä, koska heille ei voi vielä asettaa pessaaria. Myös Leivo (1933, 29) pitää ”syntyväisyyden” säännöstely- ja ehkäisykeinoja tarkastellessaan luotettavimpana ehkäisykeinona ns. ”kordongia”. Se on ”kaiken eniten siunausta tuottava ehkäisyväline, koska se samalla kuin se estää raskaaksi tulemisen, myös varjelee kumpaakin sukupuolta tarttuvilta veneerisiltä taudeilta; on siisti ja vaivaton käyttää eikä naisen tällaisen yhdyntän jälkeen tarvitse ryhtyä itseään puhdistamaan”.

Mahdollisuutta kondomin käyttöön raskauksien ehkäisemiseksi lisäsi ehkä sekin, että Suomen Gummitehdas Oy aloitti vuonna 1937 kondomien valmistuksen juoksevasta kumimaidosta. Sodan alkaessa kondomien valmistus loppui, mutta sodan päätyttyä Tammer Tehtaat Oy valmistivat Regina ja Aino-ehkäisykumeja vuoteen 1952 saakka. Regina oli varustettu kuplamaisella siemennesteen keräävällä säiliöllä ”orpokodilla”, Aino taas oli päästään tasainen. Kondomit olivat yhtä kokoa ja väriltään luonnonvalkoisia. Kondomit tarkastettiin paineilmalla ja tarkkailemalla mahdollisia vuotoja. Ne pakattiin ensin ohueen paperikoteloon ja sitten pahviseen myyntipakkaukseen, joka oli koristettu tyyliellillä naisfiguurilla (Kumi 1998, 108–109, 174, 176).

Pessaarit, sienet ja tamponit

Naisten käyttöön tarkoitettuja mekaanisia ehkäisyvälineitä oli myös olemassa jo 1910-luvulla. Tannerin Suojeluvälineitä kirjasessa esiteltiin naistoverille tarkoitettuina ehkäisykeinoina erilaisia pessaarin ja sienen kaltaisia välineitä kuten kanavaverho, kohtusuoju, kohtuvarjostin, suojelusieni ja imijäväline. Nämä välineet ”vastustavat hedelmöittämistä pääasiassa kolmella tavalla: verhoomalla yhdyntäkanavan, tukkeemalla yhdyntäkanavan pohjukan ja suojaamalla tai tukkeemalla kohdun sisäänkäytävän” (Varma 1911, 14–20).

Näiden erikoisilta kuulostavien ehkäisyvälineiden ulkonäköä Tanner valaisi piirroksin ja niiden ominaisuuksista saa käsityksen välineiden käyttöohjeita tarkastelemalla. Kanava-

verho on ”hyvin ohuesta, vaan silti lujasta kumi- s.o. kautsukkikelmusta valmistettu tuppi, joka verhoaa venuskanavan seiniä. Yhdynnässä joutuu yhdyntäelin tämän väljän tupen sisään. Varmuuteensa nähden on keino täydellisimpiä ja yksinkertaisimpia käyttää sekä kovin halpa lisäksi. Vielä nainenkin tuntee varmuustunnetta”. (Varma 1911, 14).



Kuva 18. Tannerin suojeluvälineitä naistoverille. Lähde: Varma 1911

Kohtusuojaus on tehty ohuesta kumikelmusta - myös alumiinusta - ja siinä on nauha poistamista varten. Se peittää kohdun pään ja estää siirtosoluja pääsemästä koh-

tukanavaan. Kohtusuojusta ei tarvitse ottaa pois kuin kuukautisten ajaksi. Se puhdistetaan pari kolme kertaa kuussa ja pannaan sen jälkeen takaisin. Menetelmä on halpa, koska se voi kestää käytössä vuosikausia. Tanner sanoo, että ”monet lääkärit pitävät tätä suojelukeinoa yhtenä parhaimpana”.

Kohtuvarjostin on kovasta aineesta esimerkiksi ”alumiosta” tehty kupera varjostin, jossa on ontto käyrä varsi. Tämä suojelin edellyttää, että lääkäri panee sen paikalleen. Kohtuvarjostimen keksijä tri Ahrens pitää suojelinta mekaanisista keinoista ”ihanteellisen täydellisenä”, jotkut muut lääkärit sen sijaan pelkäävät, että sen käyttö voi tehdä naisen kokonaan hedelmättömäksi. (Varma 1911, 16–17).

Björkenheim (1931, 992–993) katsoo naisen voivan parhaiten suojautua emätinpessaarin (okklusiv pessarium) avulla. Tämä Wilden ja Mensigan 1800-luvulla alunperin keksimä pessaari muodostui metalliympeyrästä, joka oli päällystetty (verhottu) kumihatulla. Näitä pessaareja oli useita eri tyyppejä kuten Ramses, Cephir, Dumas ja Graziella. Björkenheim oli itse suositellut Graziellaa joillekin naisille, koska se oli helppo naisen itse panna paikoilleen. Kuitenkaan kaikki naiset eivät osaa tätä tehdä. Silloin on lääkärin tai jonkun muun asiansa osaavan henkilön pantava pessaari paikalleen. Pessaari ei saa olla kohdussa 12 tuntia kauempaa. Kun se on poistettu, on hyvä huuhdella kohtu jollakin desinfioivalla aineella. Pessaari voi joskus joutua yhdynnässä pois paikoiltaan ja nainen tulla raskaaksi.

Samoin englantilainen luonnontutkija Marie Stopes (1926, 25–30) korosti sitä, että mikään ehkäisykeino ei ole täysin luotettava, etenkin kun menetelmien huolimaton käyttö lisäsi raskaaksituloa. Koska ennen kaikkea nainen kärsii varomattomuuden seurauksista, onkin parasta, että hän huolehtii ehkäisystä. Stopesin mielestä paras ja luotettavin ehkäisymenetelmä oli pessaari ns. ”kumihilkka”, jonka luotettavuutta



Kuva 19. Pessaarimainos Avioliitto ja lääkäri -lehdessä 1950-luvun alkupuolella

voitiin vielä varmistaa erilaisilla aineilla. Hänen tarkoittamiaan Menzinga-pessaareita oli Suomessa verrattain vähän saatavissa, koska niillä ei ollut kysyntää. Apteekit tosin tilauksesta hankkivat niitä varastoon (Stopes 1926, 47). Parhaana siemensolujen tuhoajana Stopes piti kiniinitabletteja, mutta myös pieni, saippuavaahdolla kostutettu sieni, boorivaseliinilla hierottu pumpulituppu tai pessaarin kumirenkaan ympärille sijoitettu, boorihappoliuokseen kastettu kangassuikale lisäsivät pessaarin luotettavuutta. Suomessa ei pessaarin kanssa käytettyjä tabletteja sanottu kiniinitableteiksi, vaan puhuttiin Oxy-ovaaleista ja Vagina-tableteista. Varsinkin ovaaleja pidettiin luotettavina. Myös Leivon (1933, 30) Vangitse haikara -kirjasessa mainittiin kohdun sulkijat, jotka olivat kumisia renkaalla varustettuja kalotteja, jotka sovitettiin kohdun suun päälle. Niitä pidettiin varmoina suojelukeinoina silloin, kun ne olivat sopivan suuria ja osattiin asettaa hyvin paikoilleen.

Pessaari ja salva-menetelmää pidettiin 1950-luvun alussa parhaana keinona säännöstellä lapsilukua. Väestöliitto oli vuonna 1947 saanut pessareja lahjaksi Amerikasta ja pian liitto alkoi tuoda niitä itsekin maahan. Pessaareita suositeltiin sen avioliittoneuvoloihin tuleville naimisissa oleville naisille. Tällöin kuitenkin todettiin, että pessaaari ei ole mikään yleislääke. Oli olemassa naisia, joilla oli vastenmielisyyttä pessaaaria kohtaan, ja lisäksi arviolta sadasta naisesta noin 15 oli sellaisia, joille pessaaari ei sopinut. Nämä olivat lähinnä monisyntyttäjä naisia, joille pessaaari emättimen veltostuneen etuseinän takia tuotti ongelmia (Rouhunkoski 1950, 4–6).

Vielä vuonna 1968 julkaistussa Väestöliiton syntyvyyden säännöstelyn oppaassa (Rouhunkoski 1968, 48–55) korostettiin emätinpessaarin ja kemiallisen aineen asemaa ehkäisymenetelmänä ja niiden esittelyyn uhrattiin runsaasti tilaa. Katsottiin, että laitteen keksijän Mensingan toteutus menetelmän suurista eduista piti edelleen paikkansa. ”Turvattomalle naiselle se antoi asean miehen raakalaismaisuutta vastaan”. Ohuesta kumista valmistettu vieterin pingoittama ”väliseinä” emättimeen sijoitettuna eristi kohdun napukan ja esti siittiöiden pääsyn sisäsyntymisiin. Pessaariin oli aina yhdistettävä kemiallinen aine. Pessaareita oli useita eri malleja. Englantilainen Durex oli paksumpaa kumia ja sen vieteri

jäykempi, amerikkalainen Ortho, Koromex ja Ramses olivat ohuempia ja niiden vieteri oli spiraalimainen ja erittäin taipuisa. Pessaarien läpimitat vaihtelivat 50 ja 95 mm:n välillä. Englantilaisia pessaareita voi käyttää noin vuoden ajan, amerikkalaisia vähintään kaksi vuotta

Suojelusienet olivat Tannerin mukaan ”hienomman pesusienien kappaleita”, jotka on tarkoitusta varten muotoiltu. Tavallisesti ne oli varustettu myös verkolla ja poistovetonauhalla. Ehkäisyliuoksessa kasteltua sientä Tanner piti melkoisen varmana ehkäisykeinona. Hänen mielestään se kannatti lisätä ”suojelinvarastoon” mukavuutensa, yksinkertaisuutensa ja halpuutensa takia (Varma 1911, 17–18). Björkenheim puolestaan nimitti 1930-luvun alussa pessaarien ryhmään kuuluvia sieniä ja tamponeja epävarmuussieniksi, koska niiden käyttöä seurasi monesti raskaus. Niitä oli vaikea pitää puhtaina. Jos ne kastettiin happamaan liuokseen, joka tappoi siittiöitä, lopputulos oli parempi. Menetelmän epäluotettavuutta kuitenkin lisäsi se, että sientä ei aina oltu asetettu oikealle paikalle. Itse Björkenheim sanoi suosittellessaan vanutampooneja, joissa oli naru ja jotka kastettiin heikkoon sublimaattiliuokseen (1:1000), alkoholiin tai etikkaan. Tamponi ei saanut olla liian pieni eikä liian suuri.



4. Suojelusieni.

Kuva 20. Suojelusieni.
Lähde: Varma 1911

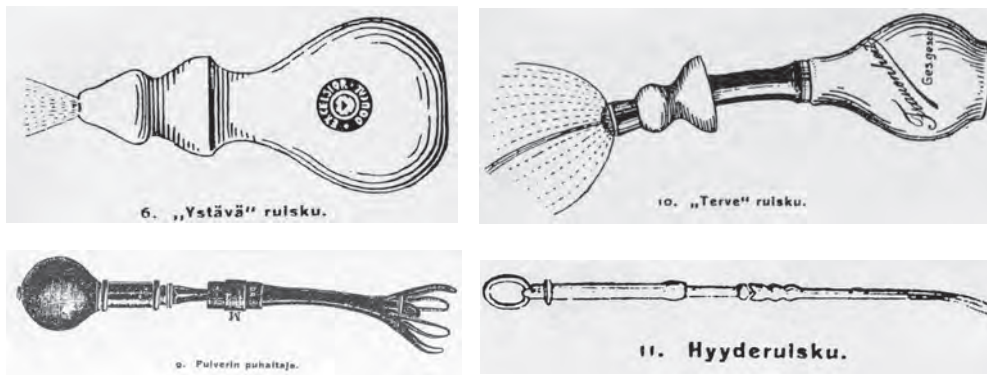
Samoin Väestöliiton vuonna 1950 julkaisemassa syntyvyydensäännöstelyn oppaassa Rouhunkoski (1949, 44) esitteli yksinkertaistetun menetelmän oloihin, joissa lääkärin neuvojen ja välineiden saanti oli vaikeata. Noin 1 cm:n paksuinen pumpulilevy (synnyttämättömällä naisella 5–6 cm:n paksuinen) kastetaan laimennettuun etikkaliuokseen, puserretaan suurin kosteus pois ja sijoitetaan paikoilleen ennen yhdyntää. Pumpuli työnnetään sormin syvälle emättimeen ja sitä ei saa poistaa ennen kuin 8–10 tunnin kuluttua yhdyntästä. Poistamisen helpottamiseksi siihen voidaan neuloa ohut rihma.

Kemialliset suojelutavat

Raskaaksituloa on yritetty estää kautta aikojen myös erilaisin huuhteluin. Käytettyjen aineiden terveydelliset haittavaikutukset ovat olleet huomattavia eikä niillä ole kyetty useinkaan välttämään raskaaksi tuloa. 1910-luvun alkaessa Tanner (1911, 21–30) kuitenkin katsoi löydetyn useita terveydelle vaarattomia suojeluaineita. Hän mainitsi kemiallisia suojelutapoja olevan neljää pääalajia: huuhtelu, kanavasuojaus, pulveroiminen ja hyydetäminen. Huuhtelusuojaus toimitettiin vasta yhdyntän jälkeen ja huuhtelu tapahtui erilaisilla ruiskuilla. Suojeluliuoksen tekemisessä tarvittavia pulvereita sai Tannerilta paketin markalla, pulveri riitti 25 huuhteluun.

Ilman huuhtelua tapahtuvasta kemiallisesta suojelusta Tanner katsoi kanavasuojelun, pulveroimisen ja hyydettämisen haittaavan vähiten ”täydellisintä lemmen vaihtoa”. Kanavasuojelussa suojeluaine voitiin viedä yhdyntäkanavaan joko ennen tai jälkeen yhdynnän. Pulveroimisessa pulverin muodossa olevaa kemiallista ainetta puhallettiin kohtukäytävän suulle. Hyydettämässä taas hyyderuiskulla vietiin kermamaista hedelmöittäjäsoluja lamauttavaa kemiallista ainetta 20 tippaa juuri kohdun suuaukkoon (Varma 1911, 30–35).

Tannerin mielestä suojelu oli kanavasuojelussa täydellisesti turvattu. Pulveroimisen



Kuva 21. Kemiallisia ehkäisyvälineitä 1900-luvun alkupuolella.

Lähde: Varma 1911

Tanner katsoi olevan kunnollisesti suoritettuna täysin suojeleva keino. Lisäksi se tarjosi ”hellinnälle täyden hienouden, joten armaissa suhteissa ja suuremmalla maulla oleville se oli suosituimpia suojelulajeja”. Tanner toteaa hyydettämisestä, että ”suojaus oli varma hyyteen tultua oikealle paikalleen. Jokaisen yhdynnässään hienomman naisen oli tämä suojelutapa välttämättömästi opittava”.

Björkenheim (1931, 994–995) puolestaan piti 1930-luvun alussa yhdynnän jälkeisiä huuhteluja kemiallisilla aineilla, mm. sitruunalla, etikalla, salisyyllillä, boorilla ja maitohapolla melko epäluotettavina. Parempi tulos saavutettiin, jos kohtu huuhdeltiin sekä ennen että jälkeen yhdynnän. Björkenheim itse oli suosittelut liuosta, jossa litraan oli sekoitettu 2 rkl puuetikkaa tai 2 tl sitruunahappoa. Pelkkien huuhtelujen sijasta Björkenheim suosittelikin niitä lähinnä vahvistamaan fyysisiä ehkäisykeinoja. Myös Leivo (1933, 30) piti huuhtelua epäluotettavana menetelmänä, lähinnä vain ”puhtaudellisena toimenpiteenä”. Kuitenkin sillä voi olla raskaaksituloa ehkäisevä vaikutus silloin, kun heti yhdynnän jälkeen emätin huuhdeltiin perusteellisesti hyvällä palloruiskulla. Huuhteluvessä tuli olla runsaasti huuhtelupulveria, Lysformia tai Auroformia taikka boorihappoa. Huuhtelun käyttö saattoi pelastaa tilanteen esimerkiksi silloin, kun ”kondongi” meni rikki yhdynnässä.

Kemiallisiin ehkäisyvälineisiin kuuluivat myös erilaiset puikot ja tabletit, jotka pantiin

emättimeen ennen yhdyntää. Kaupoissa oli 1930-luvun alussa mm. Antibion-, Speton-, Semori-, Agresit- ja Prophykoll- nimisiä puikkoja. Puikkojen luotettavuutta Björkenheim piti huonona, samoin tablettien. Hän oli itse havainnut, että monet naiset olivat tulleet raskaiksi Aginal-tabletteja käyttäessään. Puikot ja tabletit eivät aina ennättäneet liuta ajoissa. Samoin pulveripuhallin Atokos, joka oli ilmeisesti Tannerin mainitsema pulverointimenetelmä, oli havaittu epäluotettavaksi ehkäisymenetelmäksi. Saksassa sanottiin noin 8 000–10 000 lapsen saavan kiittää Atokosta syntymisestään. Itse asiassa huuhtelu miedolla etikkahappovedellä oli osoittautunut pulveripuhaltajaa, tabletteja ja joitakin puikkoja luotettavammaksi keinoksi estää raskaaksitulo. (Björkenheim 1931, 995).

Leivo (1933, 30) puolestaan piti tabletteja kondomin jälkeen toiseksi parhaana ehkäisymenetelmänä. Kun tabletti vietiin emättimeen noin 5 minuuttia ennen yhdyntää, se ennätti sulaa, ja ehkäisi vaikutuksellaan hedelmöittymisen. Keino oli halpa, varma ja käytännöllinen. Silloinkin, kun mies oli piittaamaton ehkäisystä, nainen voi sen huomatta painaa emättimeen. Kaloinen (1969, 12) kansanomaisia ehkäisytapoja selvittäessään havaitsi 126 vastaajasta vain kolmen maininneen emättimeen pantavat tabletit helmöittymistä ehkäisevänä keinona.

Vuonna 1950 ilmestymisensä alkaneessa Avioliitto ja lääkäri-lehdessä Rouhunkoski (1950, 5–6) kiinnitti huomiota kemiallisen ehkäisyn epäluotettavuuteen. Esimerkiksi Volpar-salvan ja tablettien antama suoja oli yksin käytettynä vain noin 86 prosenttinen. Samoin aiemmin paljon käytettyjen Speton-, Gynomin- ja Semori -tablettien luotettavuuden laita oli vähän niin ja näin. Sen sijaan amerikkalaista alkuperää olevien hyytelömaisten Ortho-Gynol ja Koromex -voiteiden avulla katsottiin saatavan parempia tuloksia. Lehden myöhemmissä mainoksissa esiintyviä voidemerkkejä olivat Preceptin ja Delfen. Uudentyyppisenä vaahtoavana kontraceptiivina mainostettiin vuonna 1960 Emko vaginal foamia. (Avioliitto ja lääkäri 1960, 4).

3.6.3. Muut ehkäisykeinot

Edellä esitettyjen ehkäisykeinojen lisäksi oli 1900-luvun alkupuolella elävillä aviopareilla käytettävissään myös muita ehkäisykeinoja, samoja keinoja kuin esitransitionaalisen ajan ihmisillä. Vaikka niitä ei Monikielisessä väestötieteen sanakirjassa (1962) varsinaisiksi ehkäisykeinoiksi lueta, niiden kuitenkin katsotaan olleen ihmisten tiedossa ja varmasti myös heidän käytössään. Perinteinen oraalinen ehkäisy sekä abortti ja sterilointi olivat ensimmäisen transition kauden alkaessa ainakin naisille tuttuja keinoja estää lasta syntymästä. Perinteisen oraalisen ehkäisyn ja raskauden keskeyttämisen erottaminen toisistaan saattoi olla vielä 1900-luvullakin toisinaan vaikeata.

Oraalinen ehkäisy

Perinteisesti on oraalisella ehkäisyllä tarkoitettu erilaisten yrteistä ja kasveista tehtyjen uutteiden ja juomien sekä muiden aineiden nauttimista raskauden ehkäisy- tai keskeyttämiskeinona. Tässä tarkasteltavana ensimmäisen transition aikana oraalinen ehkäisy saattoi olla edelleen tässä perinteisessä merkityksessä eräs tapa välttää raskaaksitulemistä etenkin maaseudun naisten keskuudessa. Kaloisen (1969, 10–12) mukaan joidenkin juomien katsottiin tekevän miehet tai naiset hedelmättömiksi, joidenkin taas ehkäisevän hedelmöitymistä. Esimerkiksi katinliekovesi teki miehen kykenemättömäksi yhdyntään ja hedelmättömäksi, erästä kiven päällä kasvavasta jäkälästä tai sammaleesta keitetty ”kiventiuravesi” taas poisti naiselta kuukautiset. Katajanmarja- tai nokkosteetä juomalla taikka ”koiruohokaffea” nauttimalla ei nainen hedelmöittänyt.

Kaloisen (1969, 34) selvityksestä ei selvästi voi todeta, mitä ajanjaksoa siinä esiintynyt kansanomaisen ehkäisytietous edustaa ja hän pitääkin tutkimuksensa luotettavuutta verrattain alhaisena. Koska Kaloisen kuitenkin puhuu eilispäivän yhteiskunnasta, edustanevat hänen vuonna 1969 tehdyn kyselynsä vastaukset luonnollisen hedelmällisyyden kauden lisäksi selvästi myös ensimmäisen transition ajan vuosikymmeniä. Hänen aineistossaan on henkilöitä, jotka katsovat esittämiensä erilaisten uskomusten pitäneen paikkansa vielä 1930–40-luvuilla.

Vasta 1950-luvun loppupuolelta lähtien oraalinen ehkäisy alettiin käsittää hormonaaliseksi ehkäisyksi. Ehkäisypilleri tuli Suomessa käyttöön 1950 ja 1960-lukujen vaihteessa ja vähitellen se tuli lähes ainoaksi suun kautta otettavaksi ehkäisymenetelmäksi. Koska ehkäisypilleri oli vielä 1960-luvun alussa verrattain vähän käytetty menetelmä, sitä tarkastellaan yksityiskohtaisemmin vasta toisen transition kaudella luvussa 4.

Kohdunsisäinen kierukka

Ihmiset ovat jo vuosituhansia sitten asettaneet kohtuunsa vieraita esineitä raskaaksituloa estämään. Kaloisen (1969) kansanomaisen ehkäisytietouden perusteella intrauteriinisista menetelmistä ei näy kuitenkaan merkkejä. Vuosisadan alkupuolelta on kuitenkin tietoa siitä, että ainakin asiantuntijat tunsivat näitä menetelmiä. Mm. Björkenheim (1931, 993–994) mainitsi mekaaniset ”obturatorer” (obturaattori = sulkija, peittäjä, sulkuproteesi, Suuri sivistyssanakirja 2000) joita pantiin kohtuonteloon. Hän piti näitä kaikkia erilaisia välineitä vaarallisina eikä niitä tule missään tapauksessa suositella potilaille.

Monikielisessä väestötieteen sanakirjassa ei vielä mainita kierukkaa ehkäisymenetelmien joukossa. Turpeisen vuonna 1967 julkaistussa perhesuunnitteluoppaassa todettiin tutkitavan muovikierukan asettamista kohtuun. Tulokset näyttivät myönteisiltä ja Turpeinen oletti menetelmää ryhdyttävän soveltamaan laajemmassakin mitassa. Koska kierukka kuitenkin tuli yleiseen käyttöön vasta 1970-luvun alussa, sitä pidetään toisen hedelmällisyyden transition aikaisena ehkäisymenetelmänä ja tarkastellaan luvussa 4.

Sterilointi ja abortti

1900-luvun alkuvuosikymmeninä oli ihmisillä mahdollisuus vaikuttaa lapsilukuunsa myös steriloinnin ja abortin avulla. Tosin vasta vuonna 1982 ilmestyneessä englanninkielisessä väestötieteen sanakirjan painoksessa steriloinnin katsottiin kuuluvan ehkäisymenetelmiin (contraception), tahallisen abortin taas laajemmin käsitettyihin syntyvyydensäännöstelymenetelmiin (birth control methods). (Multilingual Demographic Dictionary 1982, 81).

Suomessa käsiteltiin steriloimiskysymystä ensimmäisen kerran julkisesti vuonna 1912, mutta ei suinkaan varsinaisessa raskauden ehkäisyn tarkoituksessa. Tuolloin ehdotettiin **steriloinnin** käyttöön ottoa rikollisten heikkomielisten huollossa. Vuonna 1926 asetettu komitea antoi vuonna 1929 mietinnön, jossa se ehdotti suvunjatkamiskyvyn poistamisen luovallisuutta eräissä tapauksissa koskevan lain säätämistä. Laki annettiin vuonna 1935. Siinä todettiin, että mielisairas tai vajaamielinen voidaan steriloida ilman suostumusta. Oikeustoimikelpoinen voi myös anoa sterilointia, jos on syytä olettaa hänelle syntyvän vajaakelpoisia lapsia tai hänen sukuviettinsä on luonnottoman voimakas. Kuitenkin vasta vuoden 1950 steriloismlaissa sisältyi vapaaehtoisen steriloinnin edellytyksiin se, että oikeustoimikelpoinen voidaan steriloida, mikäli raskaus aiheuttaisi vaaraa hänen hengelleen ja terveydelleen (Pitkänen 1988, 207–208).

Sterilointi voi jo ensimmäisen transition kaudella olla joissakin tapauksissa menetelmä, jolla voitiin välttää raskaaksi tuleminen ja siten vaikuttaa lopulliseen lapsimäärään. 1930-luvun alussa pitämässään esitelmässä Björkenheim (1931, 987) totesi, kuinka esimerkiksi vuonna 1931 Frankfurt am Mainissa pidetyssä gynekologikongressissa sterilointia tarkasteltiin ehkäisykysymyksenä. Hän katsoi juuri lääkärin olevan usein tilanteessa, missä heidän oli otettava kantaa ehkäisyyn. Näin oli esimerkiksi silloin kun raskaaksitulo uhkasi naisen terveyttä tai vaimo ei jaksanut kasvattaa vuosittain lisääntyvää lapsijoukkoaan tai perheen taloudellinen asema ja miehen epäsäännöllinen elämä olivat saattaneet perheen kurjuuteen. Tällöin oli lääkärin edessä pulma, minkälaista ehkäisyä hänen tuli suositella.

Jos nainen pyysi hoitavalta lääkäriltä sterilointia, silloin kun hänellä jo oli mielestään riittävästi lapsia, lääkäri saattoi harkintansa mukaan suostua pyyntöön. Tätä käytäntöä vahvistaa Björkenheimin (1931, 989) esittämä esimerkki yksityispotilaastaan, viiden lapsen äidistä, joka pelkäsi jatkuvasti uutta raskautta ja sen seurauksena kärsi vakavista hermostollisista kriiseistä. Hermospesialistin kanssa käydyn neuvottelun ja pariskunnan suostumuksen jälkeen Björkenheim steriloi naisen, minkä jälkeen naisen terveys palautui. Sterilointi oli onneksi koko perheelle.

Abortti oli ensimmäisen transition kaudella tärkeä keino, jolla voitiin vaikuttaa lapsilukuun. Sen avulla oli mahdollista estää ei-toivotun lapsen syntyminen silloin kun muita ehkäisykeinoja ei ollut käytetty tai niiden käyttö ei ollut estänyt raskaaksi tuloa. Kuitenkin

ennen vuoden 1950 aborttilakia sikiön surmaaminen oli kriminalisoitu ja abortit olivat yleensä laittomia. Raskaus oli tosin mahdollista keskeyttää laillisesti lääketieteellisin perustein, silloin kun naisen henki tai terveys oli vaarassa.

Raskaudet keskeytettiin 1900-luvun alkupuolella useimmiten laittomasti. Monesti naiset eivät olleet erilaisia lääkkeitä nauttiessaan selvillä, oliko kyse itse asiassa raskauden ehkäisemisestä vai keskeyttämisestä. Kuume- ja ripulilääkkeet olivat suosittuja. Naiset olivat valmiita epätoivossaan turvautumaan vaarallisiinkin aineisiin. Kaloisen (1969, 13–15) kyselyn mukaan veteen sekoitettujen elohopeanmurusten nauttiminen oli tavallista. Koska apteekit olivat usein kaukana, pakkasmittarit tarjosivat pelastuksen. Erään vastajan mukaan 1930-luvulla ei Huopassa säilynyt yhtään pakkasmittaria. Myös kiniiniä pidettiin tehokkaana raskauden keskeyttäjänä. Samoin etsittiin apua viinasta, lysolista, lipeäkivestä ja torajyvistä.

Vuoden 1950 laki raskauden keskeyttämisestä edellytti naisen suostumusta aborttiin. Suomessa ei ole sallittu raskauden keskeyttämistä rotuhygienisistä syistä, vaikka sterilointi otettiin käyttöön samoista syistä (Komiteanmietintö 1945:6, 54). Keskeytyspääöstä tehtäessä oli otettava huomioon paitsi naisen ruumiin ja sielun terveydentila myös vaikeat elinolot ja mahdolliset epäsuotavat periytyvät taipumukset (Pitkänen 1988, 208).

1900-luvun alkupuolen ihmisillä oli näiden perinteisten oraalisten keinojen lisäksi muitakin kansanomaisia keinoja käytettävissä raskaaksitulon estämiseksi. Mm. mielialalla ja halukkuudella, terveydentilalla sekä ruoilla ja juomilla uskottiin olevan apua raskauden välttämiseksi. Joillakin keinoilla ja käsityksillä ilmeisesti oli tieteellistäkin näyttöä. Kun juhlaruokien esimerkiksi oletettiin lisäävän sikiävyyttä Kaloisen (1969, 20) selvityksessä, myös Björkenheim (1931, 995–996) lääkäripäivillä pitämässään esitelmässä totesi yksipuolisen, vähän B-, D- ja E-vitamiinia sisältävän ravinnon vähentävän raskaaksitulon mahdollisuutta.

3.6.4. Keinot lapsen saamiseksi

Lapsiluvun suunnitteluksi luetaan nykykäsityksen mukaan myös sellaisten keinojen käyttö, joilla voidaan edesauttaa lapsen saantia. Koska ensimmäisen transition alkaessa Suomi oli edelleen maatalousyhteiskunta, lapsen merkitys oli tärkeä. Avioparin odotettiin aloittavan lasten hankinnan melko pian naimisiinmenon jälkeen. Lapsettomaksi jäämistä pelättiin, sillä lapsia pidettiin edelleenkin vanhempien vanhuudenturvana. Yhteiskuntakin piti tärkeänä lisääntyvää väestöä eikä siten mitenkään suosinut ehkäisymenetelmien käyttöä. Kun lisäksi ensimmäisen transition kauteen sisältyi kaksi maailmansotaa, korostui lasten synnyttämisen tärkeys etenkin sotien aikana ja jälkeen.

Lapsikuolleisuus oli vuosisadan alkupuolella vielä melko suurta. 1910-luvulla kuoli ensimmäisen ikävuoden aikana tuhannesta elävänä syntyneestä lapsesta vielä 112 (Yearbook of

Population Research 1993, 139). Sellaiset vanhemmat, joilla ei vielä ollut lasta tai näitä oli vähemmän kuin toivottiin, yrittivät lapsen kuollessa saattaa lapsilukunsa mieleiselle tasolle. Keinot, joilla lapsettomaksi jäämistä tai toivottua pienempään lapsilukuun päätymistä voitiin välttää, olivat vielä 1900-luvun alkupuolella kuitenkin melko vähäiset. Tavallinen kansa ilmeisesti turvautui monesti samoihin taianomaisiin menetelmiin kuin esitransitionaalisessa yhteiskunnassakin.

Kansalla oli monenlaisia käsityksiä siitä, minkälaisen naisen oli vaikea saada lapsia. Ruumiillisilta ominaisuuksiltaan tällaiset naiset olivat esimerkiksi rumia, luisevia, lihavvia, heikkoja tai heillä oli miesmäinen ääni. Henkisiä ominaisuuksia taas olivat rajuus, tunteettomuus, vihamielisyys miestä kohtaan tai himottomuus. Samoin katsottiin, että ihmisen menneisyydellä oli osuutensa hedelmättömyydessä. Kevytkenkäinen elämä voi vaikuttaa sen, että nainen ei saa lasta. Myös miesten menneisyydellä voi lapsettomuudessa olla osansa. Kun naisten ansiotyö alkoi etenkin kaupungeissa yleistyä, jotkut katsoivat, että naisten luonnon toimistotyö ja niukka ravinto olivat yhteydessä lapsettomuuteen (Kaloinen 1969, 9).

Jos lapsettomuus oli naiselle suuri suru, oli impotenssi miehelle arka asia. Kyvyttömyyttä miestä pilkattiin tuhkamunaksi. Vielä transition alkupuolella potenssia yritettiin parantaa monenlaisin taianomaisin keinoin esimerkiksi suopursukylvyin ja siitintä piiskaamalla. Impotenssiin voi johtaa myös naisen koskeminen penikseen tai hylätyn tytön aiheuttamat taitat (Kronikka 1999/4).

Vuonna 1920 kymmenessä suurimmassa kaupungissa tehdyn väestölaskennan perusteella oli 5–9 vuotta kestäneistä avioliitoista lapsettomia noin 20 prosenttia, mikä osoittaa, että lapsettomien avioliittojen määrä oli kaupungeissa suhteellisen suuri. Yli 30 vuotta kestäneistä avioliitoista oli 9.2 prosenttia lapsettomia. (SVT 1930, Väestötilasto VI.69).

Väestöliiton piirissä jo ennen sen virallista perustamista toiminut kansanterveydellinen jaosto, johon kuuluivat lääketieteen ja kirurgian tohtorit Aarno Turunen ja Paavo Heinio, kiinnitti Väestöpoliittiselle Keskustoimikunnalle osoittamassaan kirjeessä huomiota muutamiin kansanterveyden kannalta keskeisiin kysymyksiin sodanaikaisessa Suomessa. Näihin kuului myös tahaton lapsettomuus. Avioliittojen lukumäärästä katsottiin noin kymmenesosan olevan lapsettomia. Koska monissa steriliteettitapauksissa lapsettomuuden syynä olivat sairaalloiset muutokset jommassa kummassa puoliosassa, lääkärit katsoivat, että sopivalla hoidolla jopa puolet lapsettomista avioliitoista voitaisiin saada hedelmällisiksi. Jaosto esitti lapsettomille tarkoitettujen hoito- ja neuvonta-asemien perustamista (Auvinen 1991, 206–207). Naistenklinikalle perustettiin vuonna 1941 hoitoasema lapsettomuudesta kärsiville. Ennen jatkosodan puhkeamista siellä ehti käydä jo 600 potilasta (Turunen 1942, 141).

3.6.5. Ehkäisymenetelmien saatavuus ja hinta

Oliko hedelmällisyyden 1910-luvulta alkaneeseen selvään laskuun vaikutusta myös ehkäisymenetelmien saatavuuden paranemisella vai onko saatavuudella yleensäkin vaikutusta lapsiluvun pienenemiseen? Suomalaisten seksuaalielämää kartoittava tutkimus (Sievers et al. 1974, 397) ainakin antaisi tukea ajatukselle ehkäisyvälineiden saatavuuden melko vähäisestä vaikutuksesta lapsiluvun alenemiseen. Historiallisen todistusaineiston katsottiin tukevan sitä, että ehkäisykeinojen saatavuudella ei ollut suurtakaan vaikutusta hedelmällisyyden laskuun, kuten ei ehkäisyvalistuksellakaan. Ihmisten tavoitteet ja motivaatio lasten hankkimiseen ja hankkimatta jättämiseen sen sijaan olivat olennaisia syntyvyyden laskun kannalta. Parien tahto ja taito menee ts. tekniikan edelle. Ehkäisykeinojen saatavuudella on voitu lähinnä vaikuttaa siihen, minkälaisin keinoin ihmiset ovat yrittäneet toteuttaa lapsilukutavoitteitaan ja jossain määrin myös siihen, kuinka he ovat onnistuneet tavoitteiden toteuttamisessa. Esimerkiksi sukupuolielämästä pidättäminen tai keskeytettyyn yhdyntään turvautuminen eivät ole voineet taata parille tyydyttävää sukupuolielämää tai yleistä hyvinvointia, vaikka ne olisivatkin saaneet lapsiluvun rajoitetuksi.

Lapsiluvun rajoitus tapahtui ensimmäisen transition alkaessa pääasiassa keinoin, joissa ei käytetty ehkäisyvälinettä ja jotka edellyttivät miehen vastuuta ehkäisystä. Suositeltiin pidättymistä, mutta käytännössä ihmiset kuitenkin ilmeisesti päätyivät keskeytettyyn yhdyntään, menetelmään joka ei maksanut mitään ja oli aina käytettävissä. Abortti taas oli keino, jolla jo raskaaksitullut nainen voi yrittää keskeyttää raskautensa silloin kun ehkäisyä ei ollut käytetty tai se oli epäonnistunut. Sen käyttö ei välttämättä vaatinut mitään erikoisia välineitä. Terävä puikko tai erilaiset kasveista tehdyt uutteen olivat helposti saatavilla. Kuitenkin keinon hengenvaarallisuus sai monet naiset etsimään apua sellaisilta naisilta, joiden he olettivat olevan selvillä, kuinka raskaus keskeytetään. Nämä naiset olivat usein synnytyksessä avustavia vanhempia naisia. Myös kätilöt saattoivat joskus auttaa raskauden keskeyttämisessä. Lääkärit vastustivat abortteja, mutta saattoivat keskeyttää raskauden etenkin silloin kun naisen henki oli vaarassa. Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvilla oli ilmeisesti alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvia enemmän tietoa, suhteita ja taloudellisia edellytyksiä löytää henkilö, joka oli valmis raskauden keskeyttämään. Maaseudulla etenkin naimattomat naiset joutuivat usein hädissään itse yrittämään keskeytystä.

Kun ihmiset alkoivat kasvavan valistuskirjallisuuden ja lehdistössä käydyn vilkkaan keskustelun perusteella tulla tietoisiksi siitä, että lapsilukua voitiin suunnitella, he ilmeisesti rupesivat kiinnittämään huomiota myös niihin ehkäisymenetelmiin, jotka edellyttivät ehkäisyvälinettä. Minkälaiset mahdollisuudet heillä oli saada käyttöönsä kondomeita, pessaareita tai kemiallisia ehkäisykeinoja?

Suomessa ei koskaan ole lailla kielletty ehkäisyvälineiden myyntiä, kuten tehtiin Ruotsissa vuoden 1910 asetuksella. Sen vuoksi meillä ei ole ryhdytty julkisesti organisoimaan ehkäisyvälineiden myyntiä kuten Ruotsissa, missä haluttiin muuttaa epäsuosittu laki.

Ehkäisyvälineiden myynti alkoi hiljaa ja spontaanisti (Visuri 1969, 7). Jo 1800-luvun lopulla ilmestyneet pienpainatteet osoittivat myynnissä olevan pessaareita ja kondomeja. K. A. Dahlin (1890) ja Helsingfors Apotekarnas Drognerlag (1897) mm. esittelivät luetteloissaan erilaisten kemikaalitavaroiden ja rohtojen lisäksi myös erilaisia kondomeja ja pessaareita. Pienpainatteiden määrä kasvoi 1900-luvun alkupuolella ja ihmisten mahdollisuudet näiden ehkäisyvälineiden hankkimiseen lisääntyivät.

Laadultaan vähitellen paremmaksi kehittyviä mekaanisia ja kemiallisia ehkäisyvälineitä oli saatavissa ensinnäkin apteekkeista. Kun apteekkien määrä lisäksi kasvoi voimakkaasti, oli yhä useammalla mahdollisuus saada halutessaan ehkäisyvälineitä. Vuonna 1910 apteekkeja oli 215, vuonna 1930 niiden määrä oli kohonnut jo neljään sataan ja vuonna 1950 oli Suomessa jo 473 apteekkia. (STV 1971, 316). Erilaisten tuontiliikkeiden luetteloiden perusteella ehkäisyvälineitä voi myös tilata postitse huomiotta eri lähettäjänimellä. Esimerkiksi Tanner (1911, 2) kehotti Suojeluvälineitä- kirjassensa alussa tekemään tilauksen suljetussa kirjeessä osoitteella E.L.Varma, Helsinki. ”Ei siis mitään selityksiä semmosia kuin Ehkäisyliike j.n.e. tarvita. Tilaukset kehoitettiin tekemään etuannilla, joka tosin oli 25 p. kalliimpi. Tavarat lähetetään nimellä lääketavaraa, paketteina. Vähin postimaksu on 75 penniä. Jos enemmän tilataan, annetaan alennusta ja vapaa lähetys.”

Lääkärien suhtautuminen ehkäisyyn oli pitkään kielteinen mm. väestöpoliittisista syistä. Ehkäisyvälineitä haluavat eivät vielä transition alkupuolella useinkaan saaneet ehkäisy-tietoa ja välineitä lääkäreiltä. Vaikka näiden määrä kasvoi vuodesta 1910 vuoteen 1960 runsaasta viidestä sadasta lähes kolmeen tuhanteen (STV 1971, 316), ei tämä suinkaan merkinnyt ehkäisymenetelmien saatavuuden vastaavaa helpottumista. On todennäköistä, että suuremmilla paikkakunnilla, missä lääkäritiheys oli suurin ja uudet ajatukset ehkäisystä levisivät ehkä jonkinverran nopeammin kuin maan syrjäisemmissä osissa, missä oli enemmän lääkäreitä jotka olivat valmiita auttamaan potilaitaan lapsiluvun rajoittamisessa. Mm. Björkenheim (1931) esittää esimerkkejä ehkäisymenetelmistä, joita hän on suositellut ja antanut potilailleen.

Tietoa ehkäisyvälineistä ja siten myös niiden saatavuutta etenkin työväestöön kuuluvien naisten parissa saattoi lyhyen aikaa lisätä Helsinkiin vuonna 1934 Miina Sillanpään ja Kaisu Snellmanin aloitteesta perustettu sukupuolineuvonta-asema. Neuvonta-asemalle pyrittiin ohjaamaan etenkin laittomaan aborttiin turvautuneita naisia pessaarin saamista varten. Pian kuitenkin huomattiin, että Marian sairaalan potilaista vain pieni osa käytti hyväkseen neuvolan palveluja. Neuvonta-asema suljettiinkin jo vuoden kuluttua sen avaamisesta (Siirala 1934).

Väestöliiton avioliittoneuvoloista saattoivat naimisissa olevat ja etenkin monisynnyttäjät saada ehkäisyvälineitä, lähinnä pessaareja. Naimattomille naisille ei ehkäisymenetelmiä annettu eikä heidän aborttianomuksiinsa suhtauduttu myönteisesti. Pessaari ei ollut

monisynnyttäjille kuitenkin välttämättä sopivin menetelmä. Rouhunkoski (1950, 5) toteaa, että lääkärien neuvoista huolimatta kondomin käyttö ei saanut vastakaikua asiakkaissa. Koska kondomia pidettiin häiritseväenä ja kalliina, turvauduttiin mieluummin keskeytettyyn yhdyntään. Kemiallisen ehkäisyvoiteen käyttö yhdessä kondomin tai pessaarin kanssa olisi ehdottomasti ollut luotettavin ehkäisyvaihtoehto, mutta se oli parien mielestä kuitenkin liian vaivalloinen ja kalliskin menetelmä.

Väestöliiton suhtautuminen raskauden ehkäisyyn ja ehkäisyvälineiden tarjoamiseen oli Auvisen (1991, 223) mukaan 1950-luvulla kovin varovaista. Se ei pitänyt suositeltavana esitystä, jonka Sukupuolitautilien Vastustamisyhdistys teki lääkintöhallitukselle kondomiautomaattien tuomisesta Suomeen ja niiden sijoittamisesta mm. ravintoloihin. Väestöliiton mielestä kondomiautomaatit lisäisivät tilapäisiä sukupuolisuhteita. Liiton mielestä syntyvyydensäännöstelyn harjoittamista haluavilla oli jo mahdollisuus hankkia ehkäisyvälineitä terveydenhoitotarvikkeita myyvistä liikkeistä. Kondomien saatavuuteen saattoi olla vaikutusta myös sillä, että Suomessa lyhyehkön aikaa valmistettiin kondomeja.

Ehkäisyvälineiden saatavuudessa oli eroa maan eri osissa asuvien välillä. Etenkin maan syrjäseuduilla asuvien mahdollisuudet saada ehkäisyvälineitä olivat kaupungeissa asuvia heikommat. Etäisyydet apteekkeihin ja lääkäreihin olivat pitkät. Ilmeisesti postitse toimitettavia ehkäisyvälineitäkään eivät kaikki pienillä paikkakunnilla asuvat uskaltaneet käyttää, koska pelkäsivät naapurien arvaavan paketin sisällön. Syntyvyydensäännöstelyyn liittyvät normit olivat etenkin pienissä maaseutuyhteisöissä usein tiukat ja uskonnolla oli pitkään ihmisten elämässä suuri merkitys toisin kuin kaupungeissa. Kondomien ei katsottu kuuluvan avioliittoon.

Alueellisia eroja ehkäisyvälineiden saatavuudessa jossain määrin vähensivät Väestöliiton avioliittoneuvolat, joita oli Helsingissä olevien kahden neuvolan lisäksi perustettu vuoteen 1950 mennessä myös Tampereelle, Turkuun, Poriin, Lahteen, Ouluun, Jyväskylään, Kuopioon, Kotkaan ja Hämeenlinnaan (Auvinen 1991, 216). Näin etenkin maan eri osissa asuvien monisynnyttäjien mahdollisuudet saada tietoa ehkäisystä paranivat, samoin he saivat halutessaan neuvolassa oikeankokoisen pessaarin käyttöönsä. Naimattomien ehkäisymahdollisuuksia neuvolat eivät parantaneet.

Ehkäisyvälineiden hinnalla oli ilmeisesti myös vaikutusta niiden saatavuuteen ja käyttöön. Varakkaille ihmisille ei ehkäisyvälineiden hinta luonnollisestikaan ollut mikään ongelma. Köyhissä perheissä ei sen sijaan juuri jäänyt rahaa ravinnon ja asunnon lisäksi mihinkään ylimääräiseen. Jo kondomien hankinta merkitsi näissä perheissä ylellisyyttä. Esimerkiksi tamperelainen työläisperhe ansaitsi 1910-luvun alussa keskimäärin 130 markkaa kuukaudessa. Monet perheet kuitenkin joutuivat tulemaan toimeen jopa alle 70 markan kuukusituloilla. Jos tällaisilla tuloilla elävä kuusihenkinen perhe maksoi vuokraa huoneen ja osakeittion asunnosta 7 markkaa kuukaudessa (Markkola 1994, 102), se ei ehkä ollut

valmis maksamaan kondomitusinasta vaadittavaa hintaa. Vuonna 1913 ilmestyneessä pienpainatteessa (Tuontiliike Fennia 1913, 4–5) kondomien hinta vaihteli 2 markasta 4.75 markkaan tusinalta. Ilman säiliötä olevan kondomitusinan sai kahdella markalla, kalanrakkokondomeista sai maksaa kalleimman hinnan.

Ehkäisyvälineiden hinnan merkitys niiden käytölle tulee selvästi näkyviin 1900-alkuvuosisikymmenien pienpainatteista. Niissä eri menetelmien kohdalla ilmaistuja hintoja usein painotetaan halvoiksi ja tuodaan eri tavoin ilmi niiden käytön edullisuus. Terveysliike Viktoria ilmoittaa aina myyvänsä halvemmalla kuin joku pieni liike, joka ei tilaa tuotteita suoraan tehtaasta. Sen huuhteluruisku Fladys-Friend maksaa ainoastaan 8 mk kappale, suojeluspulveria joka kestää kauan saa 2, 25 mk rasia. Tuontiliike Fennia taas puolusteli painatteessaan kalanrakkokondomien hintaa toteamalla, että ”joskin nämä ovat kalliita, ovat ne kaikista parhaimmat ehkäisyesineistä”.

E.L.Varman (1911, 11–17) mainostamien kondomien, kumisuojusten, hinnat vaihtelivat hyvyyden ja hienouden mukaan kahdesta markasta kahdeksaan markkaan tusina. Kappalehintojen vaihtelu oli siis 20 pennistä 60 penniin. Hienoimmat kalvosuojukset saattoivat maksaa jopa 15 mk tusina. Naistoverille tarkoitettut erilaiset pessaarit vaihtelivat hinnaltaan paljonkin. Kohtuvarjostin esimerkiksi maksoi 15 mk kappale, kohtusuojus vain 2 mk. Menetelmän käyttö oli kuitenkin edullista, koska sitä voitiin käyttää vuosikautia. Myös kondomeja mainostettiin voitavan käyttää useampaan kertaan, mikä tietysti alensi niiden käyttökustannuksia. Samoin ehkäisyvoiteet ja tabletit olivat alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluville usein liian kalliita. Etenkin niiden käyttö samanaikaisesti kondomin tai pessaarin kanssa olisi nostanut ehkäisykustannukset niin korkeiksi, että tavallinen pienituloinen aviopari tuskin katsoi itsellään olevan siihen varaa.

Abortin käytön kalleus ehkäisy menetelmänä sai monet naiset itse yrittämään raskautensa keskeytystä. Ammattimaisten sikiönlähdettäjiä palkkiot olivat usein niin korkeita, että naisilla ei ollut niiden käyttöön mahdollisuutta. Kaprion ja Nieminevan (1951, 155) esittämät arviot vuosina 1943–47 Helsingissä sikiönlähdetyksestä pidätettyjen ja tuomittujen ottamista palkkioista osoittavat, että vain ylempiin sosiaaliryhmiin kuuluvilla oli mahdollisuus kääntyä ammattimaisen lähdeittäjän puoleen. Keskimääräiset palkkiot vaihtelivat 1500 markasta 2000 markkaan vuonna 1943. Vuonna 1947 palkkioiden vaihtelu oli kohonnut jo 5000 ja 15 000 markan välille, mikä johtunee markan arvon alentumisesta.

Ensimmäisen hedelmällisyyden transition aikana ei ehkäisy menetelmien saatavuudessa siis tapahtunut kovinkaan suuria muutoksia. Ehkäisyvälineitä oli saatavissa kaiken aikaa apteekeista, tupakkakaupoista ja postimyyntin välityksellä. Lääkärit eivät myöskään tarkasteltavana ajanjaksona kovinkaan yleisesti edesauttaneet ehkäisyvälineiden saatavuutta. Ilmeisesti McLarenin (1990) toteamus siitä, että vasta ehkäisy pillerin markkinoilletulo sai lääkärit kiinnostumaan ehkäisystä, piti Suomessakin paikkansa.

3.7. Ehkäisymenetelmien käyttö

Hedelmällisyyden alenemiseen ei riitä, että parit ovat motivoituneita suunnittelemaan lapsilukuaan, että he tietävät kuinka paljon lapsia haluavat ja että heillä on tietoa ehkäisystä sekä ehkäisymenetelmiä saatavilla. Heidän on myös noita menetelmiä käytettävä. Kuinka yleisesti parit turvautuivat ensimmäisen transition aikana ehkäisykeinoihin, on etenkin kauden alkupuolelta hankalasti arvioitavissa. Vasta 1940–50-luvuilta on jonkin verran empiiristä tutkimustietoa käytettävissä (mm. Sievers et al. 1974).

Parien siirtyminen raskauksien ennalta ehkäisemiseen ei luonnollisesti tapahtunut hetkessä. Hedelmällisyyden alenemiseen vaikuttivat edelleen myös ne käyttäytymistekijät, jotka esitransitionaalisessa yhteiskunnassa alensivat hedelmällisyydlukuja. Notkola (1994, 69) ja Pitkänen (1994b, 45) mm. toteavat hedelmällisyyden laskuun olleen 1930-luvulle saakka jossain määrin vaikutusta naimisissa olevien osuuden pienentymisellä. Samoin osa perheistä ilmeisesti jatkoi lasten hankkimista ilman raskauden ehkäisyä, mutta sääteli elätettävänä olevien lasten määrää lapsen syntymän jälkeen käytettävien keinoin, ennen kaikkea lähettämällä lapsia nuorena palvelukseen.

Vähitellen raskauksien ennalta ehkäiseminen kuitenkin yleistyi. Parit alkoivat suunnitella tietoisesti lapsilukuaan toisaalta ilman ehkäisyvälineitä tai -aineita sovellettavien menetelmin, toisaalta ehkäisyvälinein tai -ainein sovellettavien menetelmin. Kun pohditaan, kuinka yleisesti ja minkälaisin keinoin suomalaiset parit yrittivät raskauksiaan ehkäistä, kiinnitetään huomiota paitsi ehkäisykäytön yleistymiseen koko väestössä, myös sen väestöryhmittäisiin eroihin sekä siihen, muuttuivatko parien käyttämät ehkäisymenetelmät tarkasteltavana ajanjaksona.

3.7.1. Ehkäisykäytön yleisyys

Empiirisen tutkimustietouden vähäisyyden vuoksi on melko vaikea arvioida ehkäisymenetelmien käytön yleisyyttä etenkin ensimmäisen transition alkupuolella. Hedelmällisyydlukujen kehityksen perusteella kuitenkin voidaan tarkastella, kuinka lapsiluku aleni koko maassa ja eri väestöryhmissä, jolloin ainakin tiedetään, minkälaiset ihmiset todennäköisimmin käyttivät ehkäisymenetelmiä lapsilukunsa rajoittamiseksi.

Ehkäisymenetelmien käytön yleistymisestä on selvänä osoituksena naista kohti syntyneiden lasten määrän aleneminen noin 2.5 lapsella 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Kohorttikohtainen kokonaishedelmällisyydluku, ts. tietynä vuonna syntyneille naisille vuosien varrella syntyneiden lasten määrä laski, 1910-luvun alun naista kohti syntyneestä 4 lapsesta lähes 1.5 lapsella vuoteen 1930. Senkin jälkeen lasku jatkui tilapäistä sodanjälkeistä nousua lukuunottamatta. 1960-luvun alussa naista kohti syntyi enää runsas kaksi lasta. Vaikka vuoteen 1930 saakka avioitumisen vähenemisellä oli hedelmällisyyden

laskuun vaikutusta, pääsiallinen syy lapsiluvun pienenemiseen oli kuitenkin avioparien ehkäisyntäytön yleistymisessä. 1930-luvulta lähtien avioituvuus kasvoi, mutta hedelmällisyys laski (Notkola 1994, 66–67).

Ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvat, koulutetut avioparit alkoivat suunnitella lapsilukuaan jo esitransitionaalisen kauden loppupuolella. Kari Pitkänen (1984, 15–28) toteaa hedelmällisyyden transition edelläkävijöitä käsittelevässä artikkelissaan, kuinka koulutettujen ihmisten hedelmällisyyden taso alkoi laskea perhekoon rajoittamisen avulla noin 30 vuotta aiemmin kuin koko maan aviollisen hedelmällisyyden taso. Etenkin nuorina naimisiin menneet omaksuivat perhesuunnittelun nopeammin kuin ne avioparit, joissa mies oli vanhempi.

Hedelmällisyystutkimus, joka perustuu vuonna 1920 kymmenessä suurimmissa kaupungeissa tehtyyn väestölaskentaan, tukee Pitkäsen havaitsemaa hedelmällisyyden laskun ajoitusta. Tutkimuksen mukaan avioliiton keston mukainen lapsiluvun tarkastelu vahvistaa ehkäisymenetelmien käytön nopeampaa yleistymistä joissakin väestöryhmissä. Kauan naimisissa olleet synnyttivät selvästi enemmän lapsia kuin vähemmän aikaa avioliitossa olleet. He olivat solmineet liittonsa ajankohtana, jolloin perheen suunnittelu oli vielä verrattain harvinaista. Vähemmän aikaa avioliitossa olleet tosin saattoivat vielä hankkia lisää lapsia, mutta pääasiassa ero kuitenkin johtui perhesuunnittelun omaksumisen yleistymisestä. Kun vuonna 1920 vähintään 30 vuotta naimisissa olleilla vapaan ammatin harjoittajilla oli keskimäärin 4.5 lasta, 15–19 vuotta kestäneissä avioliitoissa lapsiluku oli vain 3.2. Vastaavat luvut olivat maataloustyöväellä 6.4 ja 4.3 lasta (SVT 1930 VI.69, 37).

Aviollisen hedelmällisyyden perusteella voidaan päätellä, että kaikkien läänien kaupungeissa säädeltiin lapsilukua 1910-luvulta lähtien. Maaseudulla sen sijaan oli lapsiluvun rajoittamisessa selviä alueellisia eroja. Uudenmaan läänissä aleneva hedelmällisyys tuli näkyviin jo 1910-luvun alusta, muualla Etelä-Suomessa kymmenluvun loppupuolelta lähtien. Maan pohjoisosissa alkoi sen sijaan aviollinen hedelmällisyys laskea maaseudulla vasta 1920-luvulla (Pitkänen 1984, 18–19).

Eri kaupungeissa asuvien avioparien keskenkin oli kyvyssä tai halussa suunnitella lapsilukua kuitenkin eroja, koska hedelmällisyysluvut poikkesivat toisistaan. Vuonna 1920 oli helsinkiläisillä avioliittoa kohden vähiten lapsia, Oulussa ja Vaasassa asuvilla taas eniten. Tarkastelussa olivat mukana kaikki vähintään 15 vuotta kestäneet avioliitot, joita solmittaessa nainen oli ollut 20–24 vuoden ikäinen. Kun Oulussa lähes puolessa näistä avioliitoista oli vähintään 7 lasta, oli Helsingissä näin paljon lapsia vain vähemmässä kuin neljäsosassa avioliitoista (SVT 1930 VI.69, 31).

Saman aineiston perusteella tuli näkyviin myös eri ammatti- ja yhteiskuntaluokkiin kuuluvien avioparien hankkimassa lapsiluvussa selviä eroja. Kun maataloustyöväestöllä ja

maanviljelijöillä oli lähes puolet perheistä sellaisia, joissa oli vähintään 7 lasta, vapaiden ammattien harjoittajilla, kauppa-apulaisilla ja virkamiehillä näin suuria perheitä oli vain noin neljäsosa. Lisäksi on otettava huomioon, että maatalousväestö ei täysin edusta varsinaista maaseudulla asuvaa väestöä, vaan siihen kuuluu lähinnä kaupunkien laitamilla elävän väestön lisäksi tilapäisesti kaupungeissa oleskelevia (SVT 1930 VI.69, 36).

Vapaan ammatin harjoittajat, kuten lääkärit, apteekkarit, asianajajat, sanomalehtimiehet ja taiteilijat olivat 1920-luvun kaupunkiyhteiskunnassa se väestöryhmä, joka ilmeisesti yleisimmin turvautui ehkäisymenetelmiin toteuttaakseen lapsilukutavoitteensa. Tämä on pääteltävissä heidän muita ammattiryhmiä pienemmästä lapsiluvustaan. Kun vapaan ammatin harjoittajilla oli keskimäärin 3.6 lasta avioliittoa kohti, maataloustyöväellä keskimääräinen lapsiluku oli peräti 5.8 ja tämäkin luku oli vielä alhaisempi kuin mitä maataloustyöväellä oli koko maassa. Konttori- ja kauppa-apulaisilla sekä virkamiehillä oli lapsia keskimäärin 4.2.

Suomen virallinen tilastokin (SVT 1930 VI.69, 38) toteaa väestöryhmittäisten hedelmällisyserojen johtuvan eri ammattiryhmien erilaisesta syntyvyydensäännöstelyn omaksumisesta. Sen mukaan ei ole syytä otaksua, että ammattiryhmien väliset lapsilukuerot olisivat ilmauksena eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien avioliittojen erilaisesta fysiologisesta hedelmällisyydestä, mahdollisuudesta saada lapsia. Lähinnä on kysymys tahdonilmauksesta, ts. siitä, että niiden ammatti- ja yhteiskuntaluokkien keskuuteen, joiden hedelmällisyys oli pieni, oli levinnyt halu rajoittaa lapsilukua.

Kun verrataan pitkään kestäneiden avioliittojen keskimääräistä lapsilukua vuosina 1920 ja 1950 tehtyjen väestölaskentojen perusteella, on muistettava, että edellinen väestölaskenta koski vain suurimpia kaupunkeja. Koska kaupunkien lapsiluku on alhaisempi kuin maaseudulla elävien, edustaa vuoden 1920 lapsiluku jonkinlaista minimiä. Vuosina 1891–95 syntyneissä, 20–25 vuotiaina solmituissa avioliitoissa oli vuonna 1920 keskimäärin 4.7 lasta. Vuonna 1950 luku oli vastaavan kestoissa vuosina 1921–25 solmituissa avioliitoissa enää 3.8 lasta. (Nieminen 1972, 18). Ero oli todellisuudessa vielä suurempi. Suurten ikäluokkien syntymä 1940-luvun jälkipuolella näkyi vuoden 1950 lapsiluvussa.

Toivottu lapsiluku ei ollut ensimmäisen transition alkaessa vielä useinkaan selkiytynyt aviopareille naimisiinmenon aikoihin, koska vielä 1940–50-luvuillakaan tästä ei oltu selvillä. Yli 70 prosenttia vuosina 1917–1926 syntyneistä ei osannut ilmaista avioliiton alun lapsilukuihannetta, kun sitä heiltä tiedusteltiin 1970-luvun alussa. Miehillä ihanteen esittäminen oli vielä vaikeampaa kuin naisille (Ritamies ja Visuri 1975, 23). Syntyvyyden säännöstely tuli avioliitossa ajankohtaiseksi yleensä siinä vaiheessa, kun lapsia oli syntynyt niin monta, että niitä ei enää olisi haluttu saada enempää. Jokaisen lapsen ajoitusta ei suunniteltu, vaan yleensä ensimmäinen lapsi syntyi pian naimisiinmenon jälkeen ja pari seuraavaakin lasta seurasi pian perässä.

On ilmeistä, että osa naisista halusi miestä aiemmin rajoittaa lapsilukuaan tai ainakin siirtää seuraavan lapsen hankkimista myöhemmäksi. Kuitenkin miehen merkitys lapsiluvun rajoittamisessa ja ajoittamisessa oli ensimmäisen transition alkupuolella tärkeä, koska monilla naisilla ei vielä ollut perheessä riittävästi tasa-arvoa, jotta he olisivat voineet osallistua lapsiluvusta päättämiseen. Keskeytetty yhdyntä, pidättyminen ja kondomi olivat menetelmiä, jotka ennen kaikkea vaativat mieheltä vastuuta ehkäisyn onnistumisessa. Tosin naisellakin oli käytössään keinoja, joilla hän voi uutta raskautta pelätessään yrittää estää raskaaksitulon tai keskeyttää sen. Varmat päivät, pessaari, huuhtelut, erilaiset juomat ja uutteen samoin kuin abortti olivat ennen kaikkea naisen menetelmiä.

Avioparin lapsilukutavoitteen suuruudella ilmeisesti oli vaikutusta siihen ajankohtaan, milloin lasten määrää alettiin rajoittaa. Tiedot transition ajan alkupuolen lapsilukutavoitteista ovat kuitenkin niukkoja. Ei myöskään tiedetä, oliko naimisissa olevien miesten ja naisten lapsilukuihanteissa tuolloin eroa. Kun naisten on katsottu olleen miehiä varhaisemmassa vaiheessa valmiita rajoittamaan lapsilukuaan, eivät tiedot kauden loppupuolen avioliiton alun ihanteesta enää näytä käsitystä tukevan. Vuosina 1917–26 syntyneet, vuonna 1971 haastatellut naimisissa olevat miehet ilmoittivat avioliiton alun ihanteekseen (minimi) 2.4 lasta ja omiin taloudellisiin ja sosiaalisiin oloihinsa sopivaksi lasten määräksi (minimi) 2.2 lasta. Naisilla vastaavat luvut olivat 2.8 ja 2.5 lasta. (Ritamies ja Visuri 1975, 24–25). On kuitenkin todennäköistä, että naisten vastauksiin vaikutti miehiä enemmän se, että heidän todellinen lapsilukunsa oli ristiriidassa ihanteen kanssa. Kun lapsia syntyi enemmän kuin alunperin haluttiin, ihannetta muovattiin todellista lapsilukua lähemmäksi. Lisäksi enemmistö tutkituista ei ollut osannut ihannettaan ilmaista. Etenkin miehille oli avioliiton alun ihanteen ilmaiseminen ollut vaikeata.

Parien ehkäisyntäytön säännöllisyyttä on vaikea arvioida, 1900-luvun alkupuolella ehkäisy liittyi välittömästi seksuaaliseen vuorovaikutukseen. Ehkäisyntäytelmää ei käytetty jatkuvasti silloin kun ei haluttu tulla raskaaksi. Ilmeisesti ehkäisyn satunnaisuus, mihin Fisher (2000, 295–317) viittasi englantilaisten 1900-luvun alkupuolen ehkäisyntäytössä, piti paikkansa Suomessakin. Ihmiset pidättyivät sukupuoliyhdynnästä joskus pitempiäkin aikoja, mutta toisinaan tyytyivät lyhytaikaisempaan yhdynnästä pidättymiseen. Useimpien kohdalla yhdyntätilanne tuli eteen ilman, että raskauden estämiseen olisi mitenkään valmistauduttu. Ehkäisyntäytelmien satunnainen käyttö oli varmasti yleisempää kuin tietoiseen suunnitteluun perustuva ehkäisy.

Suuri osa sukupuoliyhteydessä olleista aviopareista ei ilmeisesti yrittänyt lainkaan ehkäistä raskaaksituloa ensimmäisen transition kauden alkupuolella, koska vielä kauden loppupuolellakaan noin 30 prosenttia naimisissa olevista miehistä ja naisista ei ollut siihen astisen elämänsä aikana koskaan ehkäissyt. Miehistä 27 ja naisista 31 prosenttia ei ollut käyttänyt yhdynnöissään koskaan mitään ehkäisykeinoja. Koska tiedot perustuvat vuonna 1971 haastateltujen, vuosina 1917–26 syntyneiden naimisissa olevien miesten ja naisten

vastauksiin (Sievers et al. 1974, 408–409), on todennäköistä, että ehkäisymenetelmää koskaan käyttämättömien osuus olisi edellä mainittua hieman suurempikin. 1960-luvulla ehkäisyntäyttö kasvoi ja ilmeisesti lisäsi joskus elämänsä aikana ehkäisyä käyttäneiden osuutta vielä 45–54-vuotiaidenkin ikäluokassa.

3.7.2. Minkälaisia ehkäisymenetelmiä käytettiin?

Ne parit, jotka halusivat säädellä lastensa ajoitusta tai lukumäärää ensimmäisen transition kauden alkupuolella, tekivät sen enimmäkseen keinoin, jotka eivät edellyttäneet ehkäisyvälineen käyttöä. He turvautuivat keskeytettyyn yhdyntään, pidättymiseen ja varmoihin päiviin ts. menetelmiin, jotka vaativat ennen kaikkea miehen vastuuta ehkäisystä. Mekaanisten ja kemiallisten ehkäisyvälineiden, kondomin, pessaarin, kemiallisten aineiden ja huuhteluiden käyttö oli ilmeisesti vielä kauden alkupuolella melko vähäistä, mutta lisäntyi sen loppupuolta kohti. Myös naisen panos ehkäisyssä kasvoi.

Avioparien elämänsä aikana yleisimmin käyttämä ehkäisykeino oli ensimmäisen transition kauden alkupuolella keskeytetty yhdyntä ja sen loppupuolellakin menetelmään turvautujia oli edelleen paljon. Kaloisen (1969,25) mukaan keskeytetty yhdyntä oli niin tavallinen menetelmä, että ihmiset eivät sitä aina edes pitäneet varsinaisena ehkäisykeinona. Jotkut olisivat siten ehkäisymenetelmien käyttöä kysyttäessä saattaneet jättää mainitsematta keskeytetyn yhdynnän. Vielä 1940–50-luvuillakin se oli naimisissa olevien miesten ja naisten elämänsä aikana yleisimmin käyttämä menetelmä. Tämä on pääteltävissä Sievers et al. (1974, 409) tutkimuksesta. 1970-luvun alussa 57 prosenttia vuosina 1917–26 syntyneistä miehistä ja naisista sanoi turvautuneensa keskeytettyyn yhdyntään estääkseen raskaaksitulon

Pidempiaikainen pidättyminen sukupuoliyhdyntästä oli varmasti suositelluin ehkäisymenetelmä 1900-luvun alkupuolen opas- ja valistuskirjallisuudessa. Kuitenkin on mahdotonta arvioida, kuinka yleisesti avioparit siihen turvautuivat raskaaksitulon estämiseksi. He joutuivat ilmeisesti usein pidättymään melko pitkään sukupuolielämästä ennen avioliittoa. Kun avioliitton solmimisvaiheessa miehet olivat keskimäärin jo noin 27-vuotiaita ja naiset 24-vuotiaita, tuntuisi siltä, että pidättyminen sukupuoliyhdyntästä ei olisi kovinkaan houkuttelevalta tuntuva ehkäisykeino. Nekin avioparit, jotka yrittivät lapsiluvun rajoittamiseksi välttää sukupuolielämää, eivät siinä välttämättä kovinkaan pitkään onnistuneet. Koska pidättymistä ei 1970-luvun alun tutkimuksessa (Sievers et al. 1974) pidetty ehkäisykeinona, ei ensimmäisen transition kauden loppupuoleltakaan ole tietoa siihen turvautumisen yleisyydestä. On kuitenkin todennäköistä, että pidättymisellä on ollut lapsilukua alentava vaikutus sikäli, että ainakin syntymäetäisyyksiä on saatu sen avulla pidennetyksi, mikä varmasti näkyi myös lopullisessa lapsilukukertymässä.

Lyhytaikaisempi pidättyminen, varmoinhin päiviin eli rytmimenetelmään turvautuminen, oli ensimmäisen transition kauden loppupuolella ilmeisesti keskeytetyn yhdynnän ohella yleisin keino yrittää rajoittaa lapsilukua. Koska käsitys varmoista päivistä oli vielä 1910–20-luvuilla hyvin epämääräinen, ei menetelmän käyttö kuitenkaan läheskään aina estänyt raskaaksituloa. Vasta 1930-luvulta lähtien varmat päivät kyettiin määrittelemään oikein, minkä jälkeen rytmimenetelmän luotettavuus parani. Viidesosa vuonna 1971 haastatelluista, vuosina 1917–26 syntyneistä sanoi käyttäneensä sitä joskus elämänsä aikana (Sievers et al. 1974, 409). Naisten menetelmistä rytmimenetelmä oli ilmeisesti yleisin.

Ehkäisyvälinein tapahtuva syntyvyyden säännöstely oli vielä ensimmäisen transition alkupuolella harvinaisempaa kuin ilman ehkäisyvälineitä tapahtuva ehkäisy. Kondomi oli tämän ryhmän ehkäisy menetelmistä yleisin. Se oli jo 1910-luvulla Helsingissä käytetty ehkäisykeino, samoin kondomi tunnettiin Karjalassa. Länsi-Suomessa sen sijaan kondomin käyttö alkoi yleistyä vasta 1920-luvulla (Helsti 2000, 220). Kuitenkaan ei ole tietoa siitä, kuinka yleisesti kondomia käytettiin tuolloin syntyvyyden säännöstelymenetelmänä avioliitossa. Ennen kaikkea se lienee ollut tarkastelukauden alkuvuosikymmeninä menetelmä, jota käytettiin avioliiton ulkopuolisissa suhteissa ja etenkin sukupuolitautien estämiseksi. Vuonna 1971 kerättyssä aineistossa vuosina 1917–26 syntyneillä miehillä ja naisilla kondomi oli ollut toiseksi yleisimmin mainittu ehkäisy menetelmä. Lähes puolet haastatelluista oli käyttänyt sitä joskus elämänsä aikana ehkäisy menetelmänä (Sievers et al. 1974, 409). Koska lukuun sisältyy myös 1960-luvulla tapahtunut ehkäisy nkäyttö, on todennäköistä, että 1940–50-luvuilla kondomia joskus käyttäneiden osuus oli jossain määrin pienempi.

Muiden ehkäisy menetelmien käyttö oli sen sijaan ensimmäisen transition alkupuolella melko vähäistä. Erilaisia pessaarin muotoja oli ollut jo pitkään olemassa, mutta 1920–30-luvuilla ne kehittyivät ja niiden käyttöä yritettiin saada yleistymään. Vuonna 1934 Helsinkiin perustettu ensimmäinen sukupuoliasia neuvonta-asema suositteli etenkin aborttiin päätyneille naisille niitä ehkäisykeinoksi, mutta menetelmä ei saavuttanut suosiota. Pessaarien käyttö tehostui jonkin verran 1950-luvulla, jolloin Väestöliitto toi niitä Suomeen ja suositteli niitä neuvoloissaan monisynnyttäjille (Rouhunkoski 1950). Pessaareja ei kuitenkaan tuolloinkaan käytetty kovin yleisesti. Sievers et al. (1974, 409) mukaan vuosina 1917–26 syntyneistä vain 6 prosenttia sanoi käyttäneensä niitä ehkäisykeinona joskus elämänsä aikana. Yhdessä pessaarin ja kondomin kanssa käytettyä ehkäisyvaahtoa oli ehkäisy menetelmänään pitänyt 8 prosenttia. Huuhtelujen merkitys lapsiluvun rajoittamisessa lienee ollut melko vähäinen ensimmäisen transition aikana. Kauden loppupuolella vain 4 prosenttia sanoi käyttäneensä huuhtelua ehkäisykeinona joskus elämässään.

Käyttivätkö avioparit edellä mainittujen ehkäisy menetelmien lisäksi myös sterilointia ja aborttia apuna perhesuunnittelussaan? Steriloinnista tuli 1900-luvun alkupuolella

lääkärien keskuudessa jonkinlainen ”maan tapa” estää tylsämielisten, kaatumatautisten, skitsofreenikkojen ja psykopaattien suvunjatkaminen kaikkialla Euroopassa ja se liittyi laajempaan eugeeniseen keskusteluun. Suomessakin esimerkiksi steriloiitiin 41 naista rotuhygienisistä syistä Helsingin Naistenklinikalla ja Kuopion lääninsairaalassa vuosina 1926–34. Koska sterilointia pidettiin lainvastaisena, sen tekeminen oli perusteltava tiukin lääketieteellisin perustein. Lääkärikunnan keskuudessa rotuhygienisellä ajattelutavalla oli kuitenkin jo 1920-luvun loppupuolella vankka jalansija. Tosin on vaikea sanoa, kuinka laajaa toimintaa rotuhygieniset steriloinnit edustivat. Sterilointi oli 1930-luvulla jo yleisesti hyväksytty, mikä osaltaan vaikutti sterilointilain säätämiseen vuonna 1935 (Mattila 1999, 249–254).

Sterilointilain kannattajien toiveista huolimatta sterilointien määrä pysytteli melko vähäisenä, noin satana tapauksena vuodessa. Väestöliittokin asetti toimikunnan pohtimaan sterilointien tehostamista. Kansalaisaktiivisuus johti lainsäädännön uudistamiseen vuonna 1950. Kastrointi ja sterilointi erotettiin omiksi laeikseen. Samaan aikaan säädetyssä ensimmäisessä aborttilaissa tunnettiin myös rotuhygieninen abortti. Rotuhygieniset steriloinnit lisääntyivät 1950-luvun alusta lähtien, aikana jolloin ne jo muissa Pohjoismaissa alkoivat vähetä. Huippukausi oli Suomessa vuosina 1956–1963, jolloin tehtiin yhteensä 3 573 rotuhygienistä sterlointia. (Mattila 1999, 337).

Steriloinnilla ei kuitenkaan ollut ensimmäisen transition aikana suurtakaan vaikutusta lapsiluvun rajoittamiseen. Sitä ei raskauden ehkäisyn tarkoituksessa kovinkaan paljon käytetty. Kuitenkin ennen vuoden 1950 sterilioimislakia monilapsisilla äideillä oli mahdollisuus pyytää lääkäriltään sterilontia silloin, kun he katsoivat itsellään olevan jo riittävästi lapsia tai he kärsivät mielenterveyden ongelmista pelätessään jatkuvasti raskaaksituloa. Lääkäri saattoi suostua harkintansa mukaan naisen pyyntöön. Mm. Björkenheim (1931, 989) mainitsi steriloineensa naispotilaansa, jonka perheen elämänonnen sterilointi pelasti. Tällaiset tapaukset tuskin olivat kovinkaan yleisiä. Laillisia sterilointeja tehtiin 1950-luvun alussa vajaat 800, mutta niiden määrä kasvoi vähitellen ja kauden päättyessä vuonna 1964 oli sterilointien määrä jo kohonnut runsaaseen 3000 toimenpiteeseen. Lähes kaikki steriloinnit tehtiin naisille.

Raskauden keskeyttämistä, aborttia, ei pidetty ehkäisykeinona Monikielisessä väestötieteen sanakirjassa (1962). Ensimmäisen transition kaudella laittomien aborttien voimakkaasti kasvava määrä ja niiden yleisyys myös naimisissa olevilla naisilla kuitenkin osoittaa, että raskaudenkeskeytystä käytettiin melko yleisesti myös perheen lapsiluvun säätelyyn. Arviot laittomien raskaudenkeskeytysten määrästä ensimmäisen transition kaudella vaihtelevat. Aborttien määrän on oletettu liikkuneen noin 20 000 ja 30 000 välillä vuosittain (Komiteanmietintö 1945, 11–12; Apajalahti 1939. Laillisesti tehtiin 1935–48 vuosittain noin 1 000 raskaudenkeskeytystä (Olki 1956, 64). Niiden määrä alkoi lisääntyä 1950-luvun alusta ja 1960-luvun alussa abortteja tehtiin laillisesti noin 6 000 (SVT Terveys 1993).

Tilastotietojen puuttuessa joudutaan aborttien yleisyyttä ehkäisymenetelmänä arvioimaan lähinnä sairaalassa hoidettujen keskenmenojen perusteella. Silloinkin on tutkimustietoa saatavissa vain Helsingin sairaaloista. Apajalahti (1939) tarkasteli vuosina 1901–1937 sairaalassa hoidettuja keskenmenoja Helsingissä ja teki sen perusteella päätelmiä raskaudenkeskeytysten määrän kehityksestä. Tarkastelun ulkopuolelle jäivät tuolloin kaikki ne tapaukset, jotka hoidettiin sairaaloiden ulkopuolella joko lääkärin valvonnassa tai ilman sitä.

Sairaloissa hoidettujen keskenmenojen määrä kasvoi voimakkaasti vuodesta 1908 vuoteen 1917, minkä jälkeen nousu oli loivempaa, mutta kuitenkin koko ajan kasvusuunnassa. Kaikista alkaneista raskauksista päättyi vuosina 1934–36 joka kolmas raskaus keskenmenoon Helsingissä. (Apajalahti 1939, 269). Rikollisia keskeytyksiä arvioitiin Helsingin sairaaloissa tehdyistä keskenmenoista olleen 90 prosenttia.

Näyttää siltä, että raskaudenkeskeytystä käytettiin lapsiluvun määrää rajoittamaan erityisesti tarkastelukauden alkupuolella. Kaikista keskenmenoista oli tuolloin tapahtunut Helsingissä kaksi kolmasosaa naimisissa oleville, mutta vuonna 1938 enää noin puolet. Apajalahden (1939, 270–279) mukaan abortin käyttämisestä lasten lukumäärän rajoittamiseen oli osoituksena se, että 1930-luvulla Helsingin sairaaloissa keskenmenopotilaina olleista naimisissa olevista naisista noin puolella oli ollut myös aiemmin keskenmenoja. Samoin heistä 77 prosentilla oli lapsia.

Monet tutkijat ovat tulkinneet lapsenmurhat myöhäisiksi aborteiksi, koska niihin johtivat samanlaiset syyt kuin myöhemmin raskaudenkeskeytyksiin. (Ervasti 1994, 81; Helsti 2000, 202). Kuitenkin tässä selvityksessä niitä on tarkasteltu yhtenä McLarenin (1990) mainitsemana taannehtivan perhesuunnittelun keinona. Esitransitionaalisenä aikana lapsen syntymän jälkeen käytettävillä keinoilla arvioitiin olleen selvä vaikutus perheen elätettävänä olevien lasten määrään. Ilmeisesti vielä ensimmäisen hedelmällisyyden transition alkupuolellakin niitä jossain määrin käytettiin hyväksi lapsiluvun säätelyssä.

1900-luvun alkuvuosikymmeninä ei lapsenmurha ollut vielä kokonaan poistunut niiden keinojen joukosta, joilla lasten määrään yritettiin vaikuttaa. On kuitenkin mahdotonta arvioida, kuinka yleisesti käytetty keino lapsen surmaaminen oli nimenomaan lapsiluvun rajoittamiseksi. Tilastot ilmeisesti koskivat pääasiassa naimattomien naisten lapsen surmaamisia, koska heidän raskaustilojaan seurattiin tarkoin. Naimisissa olevia äitejä ei tarkkailtu samalla tavoin, joten heidän oli helpompi esimerkiksi maata lapsensa kuoliaaksi. Myöskään viime vuosisadan alkupuolella ei kiinnitetty suurempaa huomiota vastasyntyneitä vanhempien lasten kuolemantapauksiin. (Helsti 2000, 201–202).

Lapsenmurhat olivat yleisimpiä 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä. Lapsensa murhasta tuomittujen naisten määrä oli vuosittain noin 90. Tämän jälkeen tuomiot laskivat ja 1950-luvulla olivat enää yksittäistapauksia (Ervasti 1994, 86; Helsti

2000, 202). Ketolan (1989, 63–64) mukaan lapsenmurhia oli virallisissa tilastoissa 1900-luvun alkupuolella vain 20–30 tapausta vuosittain. Raskaudenkeskeytysten määrä alkoi lisääntyä ja sen seurauksena lapsia ei enää juuri surmattu. Tuomioistuimissa aborttien määrä ylitti 1930-luvulta lähtien lapsenmurhien määrän.

On todennäköistä, että läheskään kaikki lapsenmurhat eivät tulleet viranomaisten tietoon ja että etenkin naimisissa olevien naisten kuoliaaksi makaamien lasten määrää oli vaikea saada selville. Tästä huolimatta voitaneen lapsenmurhaa pitää keinona, joka oli ensimmäisen transition aikana hyvin harvoin käytetty keino rajoittaa perheen lapsilukua. Lasten heitteille jättö sen sijaan oli ilmiönä murhaa yleisempi, mutta perhesuunnittelukeinoksi sitä tuskin voitaneen katsoa. Se oli lähinnä ahdinkoon joutuneiden naimattomien naisten keino taata lapselleen ainakin teoreettinen mahdollisuus säilyä hengissä.

Muutkin lapsen syntymän jälkeen käytetyt keinot menettivät ensimmäisen transition edetessä merkitystään perheen lapsilukua säätelevinä keinoina. Oppivelvollisuuden tullessa voimaan 1920-luvulla lasten meno nuorena palvelukseen tuli mahdolliseksi ja maastamuuttokaan ei enää tarjonnut lapsille mahdollisuutta lähteä hankkimaan oman talouden perustamisessa tarvittavaa varallisuutta.

3.8. Perhesuunnittelun onnistuminen

Suomalaisten parien lapsiluku pieneni huomattavasti ensimmäisen transition kaudella, mutta merkitseekö tämä, että he myös onnistuivat perhesuunnittelussaan? Kun etsitään kysymykseen vastausta on aluksi palautettava mieliin, mitä perhesuunnittelulla tarkoitetaan. Väestötieteessä perhesuunnittelulla tarkoitetaan sellaista avioparien toimintaa, jolla nämä yrittävät ennalta asettamiensa tavoitteiden mukaisesti vaikuttaa lapsilukunsa kasvuun. Yleensä suunnittelulla kuitenkin yritetään vaikuttaa lapsikertymän ohella myös syntymisten ajoittumiseen avioliiton tiettyihin vaiheisiin. Avioparit voivat kuitenkin muovata tavoitteitaan olosuhteiden muuttuessa. (Pitkänen 1994a, 334).

Tässä selvityksessä perhesuunnittelu nähdään hieman edellä määriteltyä laajemmin. Perhesuunnittelu ei ole vain lapsiluvun rajoittamiseen ja ajoittamiseen tähtäävää avioparin toimintaa, vaan se käsittää myös parin lapsiluvun lisäämiseen kohdistuvat pyrkimykset. Ensimmäisen transition aikana avioparien ei useinkaan vielä odoteta naimisiin mennessään olevan selvillä kuinka monta lasta he haluavat. Lapsilukutavoitteen oletetaan selkiytyvän vasta kokemusten myötä lapsiluvun kasvaessa. Tietystä elämänvaiheesta todetaan, että lapsia on riittävästi, enempää ei enää haluta. Lapsia myös yritetään ajoittaa siten, että synnytysten välit saataisiin pidemmiksi tai että lapsi syntyisi nopeammin.

Hedelmällisyyslukujen alenemisesta ei vielä voida päätellä avioparien perhesuunnittelussa onnistumista. On mahdollista, että lasten määrä on pienentymisestään huolimatta

vanhempien ihannetta suurempi. Vanhemmat ovat myös voineet joutua tyytymään pienempään lapsilukuun kuin olisivat halunneet. Lisäksi vanhempien lapsilukutavoite ei ehkä ole ollut yhdenmukainen. Lapset eivät välttämättä ole myöskään syntyneet silloin kun vanhemmat olisivat halunneet, vaan ovat ilmestyneet maailmaan liian pian naimisiinmenon jälkeen tai seuranneet toisiaan liian nopeassa tahdissa. Jotkut taas ovat ehkä joutuneet odottamaan lapsen syntymää pitkäänkin tai eivät ole saaneet lainkaan lapsia.

Vaikka hedelmällisyyden lasku on osoituksena siitä, että avioparit ovat onnistuneet rajoittamaan lastensa määrää, ei siitä kuitenkaan käy ilmi, minkälaisin uhrauksin tämä lapsiluvun aleneminen on tapahtunut. Ne ehkäisykeinot, joita tuon ajan ihmisillä oli käyttävissään, eivät mahdollistaneet naisen terveyden ja parisuhteen hyvinvoinnin huomioon ottamista. Pidäytyminen ja keskeytetty yhdyntä eivät suinkaan lisänneet parin seksuaalista hyvinvointia, eivätkä kondomi, pessaari, huuhtelut ja kemialliset aineetkaan siihen pystyneet, siinä määrin hankalilta tuon ajan ehkäisyvälineiden käyttö opas- ja valistuskirjojen perusteella tuntui.

Perhesuunnittelun onnistumisen selvittelyä vaikeuttaa esitransitionaalisen kauden tapaan empiirisen tutkimustiedon vähäisyys. Vaikka naista kohti syntyneiden lasten lukumäärä laski 1910–30-luvuilla keskimäärin kahdella lapsella, ei tämä vielä osoita, että lapset syntyivät toivottuina ja oikein ajoitettuina. Vestöryhmittäiset erot olivat ilmeisesti edelleen suuria.

Perhesuunnittelussa onnistumista tarkastellaan aluksi lapsilukutavoitteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuutta pohtimalla. Sen jälkeen onnistumista arvioidaan raskauksien toivottavuuden perusteella. Lisäksi kiinnitetään huomiota siihen, kuinka onnistuneena parit pitivät sukupuolielämänsä ja parisuhdettaan.

3.8.1. Lapsilukutavoitteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuus

Parien onnistumista perhesuunnittelussa tulisi voida tarkastella vertaamalla heidän lapsilukutavoitteitaan ja lopullista lapsilukuaan toisiinsa. Kuitenkaan tämä ei ole mahdollista vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Kauden loppupuolen tilannetta sen sijaan jo voidaan hahmottaa vuonna 1971 kerätyn aineiston perusteella (Ritamies ja Visuri 1975).

Avioparit hankkivat Euroopassa jonkin verran ihannettaan enemmän lapsia 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, koska tuolloin ei vielä ollut käytettävissä luotettavia ehkäisymenetelmiä. Stoezel (1955) totesi lapsilukuihanteen vaihtelevan keskimäärin 2–3 lapsen välillä jo 1950-luvulla, mutta parien päätyvän kahteen lapseen. Ihanteen katsottiin jo tuolloin ylittävän todellisen lapsiluvun. Glass (1962, 1968) puolestaan havaitsi, että avioparien ihanteet pysyttelivät samalla tasolla, mutta todellinen hedelmällisyys läheni ihannetta (Hawthorn 1971, 15).

Lapsilukuihanteet eivät anna avioparien lapsilukutavoitteista kovin luotettavaa kuvaa ainakaan yksilötasolla, koska ihanteiden suuruus vaihtelee esimerkiksi sen mukaan, missä elämänvaiheessa lapsilukuihanteita tiedustellaan ja onko kysymys parin omasta ihanteesta vai yleensä perheelle ihanteellisesta lapsiluvusta. Mikäli aviopareilta olisi tiedusteltu 1900-luvun alkupuolella suomalaisen perheen ihanteellista lapsilukua, se olisi ilmeisesti ollut suurempi kuin parin oma lapsilukuihanne. Väestönkasvuun tähtäävässä yhteiskunnassa ihmisten toivottiin synnyttävän useita lapsia, mikä näkyi mm. siitä, että asiantuntijat eivät suositelleet avioparien käytettäväksi ehkäisykeinoja. Parin oma lapsilukuihanne olisi todennäköisesti ollut yleistä ihannetta pienempi.

Suomessa tämä yleistä ihannetta pienempi oma ihanne tuli näkyviin vielä. 1940–50-luvuilla. Kun vuonna 1971 haastatellut vuosia 1917–26 syntyneet naimisissa olevat miehet ja naiset pitivät suomalaisen perheen yleisenä ihanteena keskimäärin 3.0 lasta, omana avioliiton alun ihanteenaan heillä oli 2.8 lasta ja itselleen sopivana lapsilukuna he pitivät 2.5 lasta. Haastatellut olivat itse hankkineet keskimäärin 3.1 lasta. Haastatteluhetkellä omalle perheelle sopivana lasten määränä siis pidettiin keskimäärin 0.6 lasta pienempää lapsilukua kuin mitä todellisuudessa hankittiin (Ritamies ja Visuri 1975, 39). Kaupungeissa asuvien lapsilukutavoitteet olivat ilmeisesti 1910–30-luvuilla jo melko pienet, mutta maaseudulla varmasti oli runsaasti aviopareja, jotka eivät vielä harjoittaneet perhesuunnittelua tai heidän lapsilukutavoitteensa olivat selvästi suurempia kuin kaupunkilaisten.

Monetkaan avioparit eivät vielä naimisiin mennessään osanneet sanoa kuinka monta lasta he halusivat. Avioliittoa aloittelevilla ei vielä ole kokemusta lapsista ja siksi heidän ihanteensa voivat olla melko epärealistisia. Vanhempien ikäluokkien ihannetta taas saattaa muovata jo olemassa oleva lapsiluku. Jos itsellä on monta lasta, ei varmasti kysyttäessä ole kovin helppo vastata, että itse asiassa lapsia toivottiin selvästi vähemmän. Ihannetta saatetaan kaunistella paremmin todellista lasten määrää vastaavaksi (Ritamies et al. 1984, 86).

Ensimmäisen transition ajan alkupuolella suomalaisissa aviopareissa oli vielä melkoisesti sellaisia, jotka eivät suunnitelleet lapsilukuaan etukäteen. Perheiden lasten määrä kasvoi suunnittelematta kunnes se alkoi uhata vanhempien kykyä elättää perhettä tai äidin terveys kärsi liian useista ja tiheistä synnytyksistä. Jotkut vanhemmat saattoivat turvautua tällöin esitransitionaalisena aikana käytettyihin lapsen syntymän jälkeisiin keinoihin perhekokoa säädelläkseen. Kasvava joukko aviopareja kuitenkin jo yritti estää erilaisin keinoin ennalta naisen raskaaksitulon tai keskeyttää raskauden. Keskeytetyn yhdynnän, varmojen päivien ja pidättymisen avulla ei lapsilukutavoitteen saavuttaminen ollut kuitenkaan 1900-luvun alkupuolella helppoa. Kondomin, pessaaarin ja kemiallisten menetelmien käytön merkitys oli vielä melko vähäistä lapsiluvun suunnittelussa, joten tavoitteen ylittyminen oli luonnollista.

Kaikki avioparit toivoivat ilmeisesti lapsia, ainakin kahdesta kolmeen lasta. Osa heistä ei kuitenkaan saanut yrityksistään huolimatta lasta tai näitä syntyi vähemmän kuin toivottiin. Lindgrenin (1975, 52) mukaan 1900-luvun alkupuolella noin 18 prosenttia naisista ei koskaan synnyttänyt lasta, koska osa ei mennyt naimisiin ja osa taas ei saanut tai halunnut lasta. Myöhemmin tämä osuus pysytteli noin 15 prosentin paikkeilla.

Vuonna 1920 suurimmissa kaupungeissa tehdyssä väestölaskennassa oli lapsettomi- en avioliittojen osuus 20 prosenttia, vuoden 1950 väestölaskennassa 13 prosenttia ja vuonna 1970 noin 16 prosenttia. Prosenttiluvut eivät kuitenkaan anna oikeaa käsitystä lapsettomien parien osuudesta, koska avioliiton alussa lapsettomien osuus on suuri ja pienenee avioliiton keston kasvaessa. Vuonna 1950 oli 10 vuotta kestäneistä avioliitoista 9 prosenttia lapsettomia, minkä jälkeen avioliiton keston pidetessä lapsettomien avioliit- tojen osuus hieman aleni ja oli 20 vuoden keston jälkeen noin 8 prosenttia (Nieminen 1972, 19–20).

3.8.2. Syntyivätkö lapset toivottuina ja oikein ajoitettuina?

Ensimmäisen transition kaudella eläneiden parien perhesuunnittelussa onnistumista ei myöskään ole helppo arvioida sen perusteella, kuinka yleisesti lapset syntyivät toivottui- na ja oikein ajoitettuina. Vaikka keskimääräinen naista kohti syntyvä lasten määrä alkoi selvästi pienetä ja tietoisuus ehkäisystäkin hieman kasvoi, ei tämä kuitenkaan välttämättä osoita perhesuunnittelussa onnistumista. Lapset saattoivat syntyä väärään aikaan ja monet ehkäisyvahingot korjattiin tuolloin aborteilla.

Voidaan melko suurella varmuudella sanoa, että 1900-luvun alkupuolella syntyi edel- leen runsaasti ei- toivottuja ja väärin ajoitettuja lapsia. Kasvava aborttien määrä mm. on osoituksena ei-toivottujen raskauksien lisääntymisestä. Vaikka ei-toivotut raskaudet olivat usein avioliiton ulkopuolisia, eivät ne olleet harvinaisia myöskään avioliitoissa. To- sin raskauksien toivottavuus riippuu osittain myös siitä ajankohdasta, milloin raskauden toivomista tiedustellaan. Raskaaksitulon havaitsemishetkellä uusi raskaus saattoi tuntua kovinkin vähän toivotulta tai ainakin liian aikaisin alkaneelta, mutta myöhemmin lapsen syntymän jälkeen uusi perheenjäsen usein olikin vanhemmilleen mieluinen.

Ensimmäisen transition kauden perhesuunnittelun onnistumisen osoittamiseksi on jo olemassa jonkinlaista tukea tutkimuksista. Kun Suomen Gallupin vuonna 1953 tekemässä tiedustelussa verrattiin ihanteellista ja todellista lapsilukua, havaittiin kaikista raskauksista olleen 20 prosenttia ei toivottuja (Suomen Gallup 1954). Hultin et al. (1966) puolestaan havaitsivat neuvolassa odotusaikana käyneitä naisia 1960-luvun alussa tutkiessaan, että noin 64 prosenttia naisista halusi alusta alkaen lasta, 29 prosenttia ei aluksi halunnut ja 7 prosenttia ei halunnut lainkaan. Visuri (1969, 117) taas totesi huoltoapua saaneita perheitä tarkastellessaan, että 1950–60-luvuilla synnyttäneiden naisten perheissä keskimäärin

yhtä lasta ei oltu toivottu. Sadasta naisesta oli 72 kokenut ainakin yhden ei-toivotun raskauden.

Vuonna 1971 kerätyn haastatteluaineiston perusteella voidaan vielä tarkentaa vuosina 1917–26 syntyneiden joskus raskaana olleiden, naimisissa olevien tai olleiden naisten vastauksista niitä käsityksiä, joita lastenhankintakauden loppupuolella olevilla naisilla oli raskauksiensa toivomisesta. Koska nämä naiset joutuivat muistelemaan raskauksiensa toivottavuutta retrospektiivisesti, heidän käsityksensä lasten syntymien toivottavuudesta ovat saattaneet vuosien kuluessa muuttua. Aikoinaan kovinkin ei-toivotulta tuntunutta lasta ei enää tutkimushetkellä muistettukaan sellaiseksi. Ehkä lapsi oli pikemminkin syntynyt vääränä ajankohtana. (Ritamies ja Visuri 1975, 77–85).

Suomessa on perinteisesti vajaat 40 prosenttia ensimmäisistä lapsista syntynyt seitsemän kuukauden kuluessa vihkimisestä. Siksi ei olekaan ihme, että ensimmäisten raskauksien katsottiin usein alkaneen liian aikaisin. Toivottuun aikaan oli ensimmäisistä raskauksista alkanut noin 40 prosenttia ja liian aikaisin 44 prosenttia. Naisista 5 prosenttia ilmoitti, että ei olisi lainkaan halunnut ensimmäistä raskauttaan ja saman verran oli niitä, jotka olivat joutuneet pitkään odottamaan raskaaksituloaan (Ritamies ja Visuri 1975, 77).

Toinen raskaus yleensä alkoi ensimmäistä yleisemmin toivottuun aikaan. Kuitenkin edelleen kolmasosa katsoi toisenkin raskauden alkaneen liian aikaisin ja joka kymmenes oli joutunut odottamaan raskauden alkamista pitkään. Kolmansista raskauksista lähtien ei-toivottujen raskauksien osuus kasvoi. Neljänsistä raskauksista jo yli viidesosa oli ei-toivottuja. Kaikista viimeisistä raskauksista samoin runsasta viidettäosaa ei olisi lainkaan haluttu ja neljäsosa oli alkanut liian aikaisin.

Kun perhesuunnittelun tavoitteena tulisi olla lasten syntyminen toivottuina niin ajoituksen kuin lopullisen lapsimääränkin suhteen, ei ensimmäisen transition kaudella väestön enemmistö siihen tavoitteeseen vielä kyennyt pääsemään. Vuosina 1917–26 syntyneiden ensimmäisistä raskauksista oli toivottuja (toivottuun aikaan+odotuksen jälkeen alkaneet raskaudet) 44, toisista 57, kolmansista 45 ja neljänsistä 36 prosenttia. Viimeisistä raskauksista toivottuja oli 47 prosenttia (Ritamies ja Visuri 1975, 78).

Jos oletetaan, että ensimmäisen transition kauden alkupuolella ihmisten lapsilukuihanteet olivat suurempia kuin myöhempinä vuosikymmeninä, lasten syntymien kokemisessa toivotuiksi saattaisi ilmetä myös samansuuntaisia eroja. Aiemmin syntyneillä aviopareilla olettaisi vielä järjestyksessä myöhempienkin lasten olleen toivottuja. Toisaalta vanhempien parien mahdollisuudet suunnitella perhettään olivat heikommat, joten heillä saattaisi olla ainakin runsaasti ”ajoitusvirheitä”. (Ritamies ja Visuri 1975, 76). On myös ajateltavissa, että vaikka parien lapsilukuihanteissa ei olisikaan suurta eroa eri vuosikymmenillä, kauden alkupuolella lapsilukutavoitteen ylittämistä ei koettaisi ei-toivotuksi samassa

määrin kuin myöhemminä vuosikymmeninä. Osattiin suhtautua realistisemmin parin kykyyn suunnitella lapsilukua.

Jonkinlaista tukea aiemmin syntyneiden parien suurille perheille myönteisemmästä asenteesta saataneen vertailtaessa vuosina 1917–26 syntyneiden naisten raskauksien toivottavuutta nuorempien vuosina 1927–41 syntyneiden vastaaviin lukuihin. Aiemmin syntyneiden kolmansista ja neljänsistä raskauksista oli ei-toivottuja pienempi osuus kuin vuosina 1927–41 syntyneiden vastaavista raskauksista (Ritamies ja Visuri 1975, 78). Vaikka jälkimmäiseen ryhmään kuuluvista osa vasta aloitteli lastenhankintaa ensimmäisen transition kaudella, osoittaa vertailu sen, että vielä 1970-luvun alussakin vanhemmat avioparit pitivät suurempaa lapsilukua useammin toivottuna kuin heitä nuoremmat ikäluokat.

3.8.3. Tyytyväisyys parisuhteeseen ja seksuaalikokemuksiin

Onnistunut perhesuunnittelu ei merkitse yksinomaan sitä, että lapsia syntyy haluttu määrä, ja että jokainen lapsi syntyy toivottuna ja oikein ajoitettuna. Sievers et al. (1974) totesivat onnistuneen perhesuunnittelun edellyttävän myös naisen terveyden ja parisuhteen hyvinvoinnin huomioon ottamista. Mikäli nainen joutuu jatkuvasti pelkäämään raskaaksituloaan ja yhdynnässä turvaudutaan menetelmiin, jotka ovat epämiellyttäviä käyttää ja vähentävät seksuaalista nautintoa, ei aviopari voi tuntea tyytyväisyyttä seksuaalielämäänsä.

Ensimmäisen transition alkupuolella naisten ei useinkaan oletettu nauttivan sukupuolielämästään. Monille yhdyntä merkitsi velvollisuutta, johon oli alistuttava vastoin tahtoaankin. Sellainenkin nainen, joka oli yhdyntään halukas, joutui näyttämään välinpitämättömyyttä, olemaan passiivinen, jotta ei osoittautuisi siveettömäksi ja huonoksi naiseksi. Vaikka vähitellen nainenkin sai ruveta nauttimaan seksuaalisuudestaan, kuitenkin vielä kauden jälkipuolella oli paljon naisia, jotka eivät kokeneet sukupuoliyhteyttä kovin miellyttäväksi. Vuonna 1971 kerätyn aineiston perusteella vuosina 1917–26 syntyneistä miehistä koki 40 prosenttia sukupuolielämänsä hyvin tyydyttäväksi, naisista 15 prosenttia. (Haavio-Mannila ja Kontula 2001, 297–299).

Ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella suomalaiset halusivat ja osasivatkin jo jossain määrin suunnitella perhettään. Kuitenkaan ei tänä aikana ja etenkin kauden alkupuolella vielä kiinnitetty paljoakaan huomiota parien sukupuolielämän laatuun eikä varsinkaan siihen, mikä merkitys sillä oli naisten terveyteen ja hyvinvointiin. Kun ihmiset perinteisesti eivät olleet tottuneet ajattelemaan, kuinka onnellista heidän elämänsä yleensäkin oli, ei sukupuolielämältäkään ehkä osattu odottaa nautintoa ja mielihyvää. Sitä oltiin valmiita vaatimaan vasta toisen transition kaudella.

3.9. Yhteenveto

Väestötieteessä katsotaan tietoisien perhesuunnittelun alkaneen koko maan tasolla siinä vaiheessa, kun hedelmällisyys oli alentunut kymmenellä prosentilla. Suomessa tähän tilanteeseen tultiin 1910-luvun alkaessa. Kun esitransitionaalisessa yhteiskunnassa hedelmällisyyteen voitiin jossain määrin vaikuttaa yhteiskunnan säädösten ohjaamin käytätymistekijöihin, ensimmäisen transition aikana lapsiluvun katsotaan alentuneen ennen kaikkea yksilöllisin toimenpitein.

Tässä selvityksessä on Masonin tapaan haluttu ajatella, että avioparit voivat jo esitransitionaalisessakin yhteiskunnassa säädellä perheen elätettävänä olevien lasten määrää myös yksilöllisesti, lapsen syntymän jälkeen käytetyin keinoin. Ensimmäinen hedelmällisyyden transition kauden alkaminen merkitsi avioparien siirtymistä lapsiluvun säätelyyn ennalta ehkäisemällä raskaaksitulo. Lapsiluvun säätelyn tarkastelua vaikeutti ensimmäisen transition kaudellakin empiirisen tutkimustiedon vähäisyys. Avioparien perhesuunnittelua jouduttiin kauden alkupuolella kuvaamaan eri asioista päättelemällä samaan tapaan kuin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa. Kauden loppupuolelta tosin tarkastelun tukena oli jo jonkin verran tutkimustietoa.

Perhesuunnittelun alkamista ja leviämistä selvitettiin pohtimalla, mitä 1900-luvun alkupuolen yhteiskunnassa ja yksilöiden elämässä tapahtui sellaista, mikä sai heidät näkemään perhesuunnittelun tärkeyden ja tavoittelemaan tiettyä lapsilukua. Tarkasteltiin, parantivatko ihmisten edellytykset suunnitella lastensa määrää, ts. lisääntyikö heidän tietonsa sukupuoliasioista ja ehkäisystä, minkälaisia ehkäisymenetelmiä heillä oli halutessaan mahdollisuus käyttää ja minkälaisiin ehkäisykeinoihin he itse turvautuivat sekä kuinka he onnistuivat lapsilukutavoitteidensa toteuttamisessa.

Tutkijoiden käsitykset perhesuunnittelun alkamisen syistä ovat jossain määrin vaihdelleet eri ajankohtina. Aluksi ajateltiin lapsiluvun rajoituksen alkaneen yhteiskunnan teollistumisen, kaupungistumisen ja modernisoitumisen seurauksena. Myöhemmin on selitystä yritetty tarkentaa ja muovata eri tavoin. Syytä hedelmällisyyden laskuun on etsitty mm. innovaatioiden leviämisestä. Viime aikoina myös sukupuolten tasa-arvon kehityksestä on etsitty selitystä lapsiluvun alenemiseen.

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa aviopareilla ei vielä katsottu olleen selkeitä motiiveja lapsiluvun rajoittamiseen, vaan jotkut tekijät puolsivat pienemmän lapsiluvun edullisuutta suuren sijasta, samanaikaisesti kuin toiset seikat olivat sitä vastaan. Ensimmäisen transition alkaessa motiivit lapsiluvun rajoittamiseen vahvistuivat ja selkenivät. Kun pohditaan, mikä selkiytti avioparien lapsilukumotiiveja 1900-luvun alussa ja sai heidät näkemään pienen perheen hyödyllisyyden, kiinnitettiin huomiota mm. siihen millä tavoin suomalainen yhteiskunta tuolloin erosi esitransitionaalisesta yhteiskunnasta.

Koska yhteiskunta oli 1910-luvulla edelleen maatalousyhteiskunta, jossa pääosa väestöstä asui maaseudulla ja sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta, ei tietoisien perhesuunnittelun pääasiallisena motiivina voida pitää ihmisten sopeutumista teollistuneeseen ja kaupungistuneeseen yhteiskuntaan. Perhesuunnittelun merkitys selkeni ihmisille ennen kaikkea sen vuoksi, että he saivat tietoa siitä, että lapsilukua voidaan ja jopa saa rajoittaa. Mm. voimakkaasti lisääntyvä kauno- ja tietokirjallisuus, samoin kuin opas- ja valistus-kirjallisuuden kasvu sekä sanoma- ja aikakauslehdistön leviäminen olivat osaltaan siihen vaikuttamassa.

Perhesuunnittelumahdollisuuden kirkastuessa oli myös yhteiskunnan rakenteessa tapahtuneilla muutoksilla osuutta perhesuunnittelumotiivin voimistumiseen. Imeväiskuoleisuuden voimakas lasku jo oli havahduttanut ihmiset näkemään lapsiluvun aiempaa suuremman kasvun. Kun teollistuminen vähitellen voimistui, kurjissa oloissa elävää maataloustyöväestöä muutti kaupunkeihin 1920–30-luvuilla. Tällöin suuresta perheestä aiheutuvat hankaluudet tulivat havainnollisesti esiin kaupunkien vaikeissa asumisololoissa. Teollistumisen ohella suomalainen yhteiskunta oli myös muiden voimakkaiden muutosten kourissa. Lakot, sortokausi, Venäjän vallankumous, Suomen itsenäistyminen ja kansalaissota koettelivat yhteiskuntaa. Samalla naisen asema kohentui lainsäädännöllisesti ja poliittisesti. Myös naisten koulutustason kasvu, osallistuminen erilaisiin yhdistyksiin ja järjestöihin sekä ansiotyöhön menon mahdollistuminen lisäsivät naisten tasa-arvoa perheen sisällä ja siten heidän valmiuttaan osallistua lapsiluvusta päättämiseen.

Suomalaisten avioparien lapsilukutavoitteissa ei ilmeisesti tapahtunut ensimmäisen transition alkaessa kovinkaan selvää muutosta, koska jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa haluttiin tai ainakin haaveiltiin verrattain pienestä perheestä. Kuitenkin haluttu lapsiluku ilmeisesti selkiytyi aviopareille jo varhaisemmassa elämänvaiheessa kuin esitransitionaalisessa yhteiskunnassa. Hedelmällisyyslukuista on pääteltävissä, että lapsilukutavoite oli edelleen 1900-luvun alkupuolella lopullista lasten määrää pienempi, mutta vähitellen tavoite ja todellinen lapsiluku lähenivät toisiaan.

Väestöpoliittisista syistä avioparien toivottiin synnyttävän useita lapsia. Etenkien sotien aikana ja jälkeen tämä tavoite korostui. Yksityisten ihmisten tavoitteet kuitenkin olivat yhteiskunnallisia normeja pienemmät. Tämä tuli näkyviin myös siinä, että 1940–50-luvuilla perhettä perustavat miehet ja naiset pitivät omana lapsilukuihanteenaan pienempää lasten määrää kuin minkä he katsoivat suomalaiselle perheelle ihanteelliseksi. Yhteiskuntaluokkien välillä oli kuitenkin eroa lapsilukutavoitteissa. Esimerkiksi köyhät ja vähän koulutusta saaneet avioparit toivoivat vähemmän lapsia kuin hyvin toimeentulevat ja paremmin koulutetut parit.

Ihmisten edellytykset lapsiluvun suunnitteluun paranivat ensimmäisen transition aikana. Heidän tietonsa sukupuolimoraalista, seksuaalisuudesta, naisen asemasta ja lapsiluvun

rajoituksesta lisääntyivät ennen kaikkea opas- ja valistuskirjallisuuden sekä sanoma- ja aikakauslehdissä käydyn vilkkaan keskustelun perusteella. Myös kaunokirjallisuus osaltaan laajensi heidän näkemyksiään näistä asioista. Alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien mahdollisuudet kirjallisen tiedon saantiin paranivat mm. kirjojen lisääntymisen ja halvan hintatason, koulutustason kohoamisen ja kirjastojen yleistymisen seurauksena.

Koska kirjallisuudessa ennen kaikkea korostettiin minkälaisiksi ihmisiksi miesten ja naisten tuli kehittyä vanhempina ja kasvattajina mutta myös sukupuolielämässään, eivät parit saaneet kovinkaan paljon tietoa niistä keinoista, joilla he voisivat todellisessa elämässään vaikuttaa lapsilukuunsa ja avioelämäänsä. Sukupuolikysymyksissä jäätin usein suullisen ja monesti puutteellisen, jopa väärän tiedon varaan. Koska vanhemmat, koulu ja lääketieteen asiantuntijat yleensä vaikenivat sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä, oli sukulaisten, ystävien ja toverien sekä naapurien merkitys edelleen tärkeä ehkäisy tiedon jakajana ensimmäisen transition kaudellakin.

Lapsilukutavoitteiden toteuttamiseksi on aviopareilla oltava tiedon lisäksi myös käytävissään keinoja, joilla raskaaksitulo voidaan estää. Ensimmäisen transition kaudella ei kuitenkaan ehkäisymenetelmissä tapahtunut suuria muutoksia. Samat esitransitionaalisen kauden lopulla olevat menetelmät olivat käytössä, tosin ne muuttuivat jonkin verran miellyttävämmiksi käyttää ja hieman luotettavammiksikin. Yhä edelleen ilman ehkäisyvälinettä tapahtuva ehkäisy - keskeytetty yhdyntä, pidätyminen ja rytmimenetelmä eli varmat päivät - olivat käytössä. Ehkäisyvälinein ja -ainein sovellettavista menetelmistä kondomi ja pessaari, sienet ja huuhtelut olivat avioparien käytettävissä samoin kuin erilaiset kemialliset aineet.

Pareilla oli etenkin 1900-luvun alkupuolella vielä käytössään perinteisiä oraalisia keinoja, yrteistä ja muista kasveista tehtyjä uutteita ja juomia. Aivan kauden lopulla oraallinen ehkäisy alettiin kuitenkin käsittää hormonaaliseksi ehkäisyksi, ehkäisy pilleriksi. Sterilointi ja abortti olivat myös käytettävissä ehkäisymenetelminä. Tosin sterilointi tunnettiin aluksi lähinnä rotuhygienisistä syistä, mutta kauden loppupuolella se oli jo monisynnyttäjillä ehkäisykeinonakin. Abortti sen sijaan oli yleisesti tunnettu keino estää lapsen syntyminen, vaikka se olikin vuoteen 1950 saakka kriminalisoitu. Vain naisen hengen ja terveyden ollessa vaarassa raskaus oli mahdollista keskeyttää laillisesti lääketieteellisin perustein.

Koska ensimmäisen transition alkupuolella raskauksien ehkäisy tapahtui pääasiassa ilman ehkäisyvälinettä, ei ehkäisyn saatavuudessa tapahtunut suurta muutosta. Kondomeja oli myös kaiken aikaa saatavissa apteekkeista ja tupakkakaupoista. Niitä toimitettiin halukaille myös postimyyntin välityksellä huomiota herättämättä. Siten syrjäseuduillakin asuvilla oli periaatteessa mahdollisuus saada kondomeja käyttöönsä. Kondomi miellettiin edelleen esiavioliittisiin suhteisiin liittyväksi. Avioliitossa haluttiin turvautua menetelmiin, jotka olivat moraalisesti hyväksyttviä. Lääkärit vastustivat melko yleisesti ehkäisymenetelmien käyttöä.

Pessaareja alettiin varsinaisesti suositella potilaille 1950-luvulla esimerkiksi Väestöliiton avioliittoneuvoloissa, joita oli tuolloin jo eri puolilla maata. Vaikka kondomeja, pessaareja ja kemiallisia ehkäisyaineita oli saatavilla ensimmäisen transition aikana, muodostui niiden kallis hinta käytön esteeksi etenkin alemmissa yhteiskuntaluokissa.

Lapsiluvun säätelemiseksi ei riitä, että avioparit ovat motivoituneita rajoittamaan ja ajoittamaan lapsilukuaan ja että heillä on lapsilukutavoite, tietoa ehkäisystä ja ehkäisykeinoja saatavilla. Heidän on myös itse käytettävä näitä ehkäisykeinoja raskaaksitulon estämiseksi. Hedelmällisyyslukujen alenemisesta voidaan päätellä, että ensimmäisen transition kaudella raskaaksituloa todella yritettiin ehkäistä, koska kolmessa vuosikymmenessä keskimääräinen lapsiluku aleni kahdella lapsella. Vaikka kauden alkupuolella hedelmällisyyden laskuun oli vaikutusta myös avioitumisella, lapsiluvun pieneneminen kuitenkin riippui ennen kaikkea avioparien harjoittamasta syntyvyydensäännöstelystä.

Avioparien ehkäisy menetelmien käytön yleisyyttä on vaikea arvioida hedelmällisyyslukujen perusteella. Ehkäisyn käyttö oli vielä usein satunnaista, jossakin elämänvaiheessa siihen oli saatettu turvautua. Lisäksi ehkäisy liittyi välittömästi seksuaaliseen vuorovaikutukseen, eikä ollut jatkuvaa kuten toisen transition aikana. Pääasiassa turvauduttiin menetelmiin, jotka vaativat miehen vastuuta ehkäisyssä. Kauden alkupuolella lapsiluku saatiin alenemaan pääasiassa keskeytetyn yhdynnän, pidättymisen ja rymimenetelmän avulla. Kondomin, pessaarin ja kemiallisten aineiden merkitys kuitenkin kasvoi kauden loppupuolella. Steriloinnin merkitys lapsilukuun oli vähäinen, abortin sen sijaan melko selvä. Naimisissa olevat naiset turvautuivat raskaudenkeskeytykseen ilmeisesti vähintään yhtä yleisesti kuin naimattomat naiset. Lapsen syntymän jälkeen käytetyt keinot menettivät vähitellen merkityksensä. Lastenmurhat vähenivät aborttien määrän kasvaessa. Oppivelvollisuuden tultua voimaan ja maastamuuttomahdollisuuksien vähentyessä 1920-luvulla lasten meno nuorena palvelukseen tai heidän lähtemissensä Amerikkaan ei enää mahdollistanut perheen elätettävänä olevien lasten määrän säätelyä.

Kun lapsiluku aleni selvästi ensimmäisen transition kaudella, voidaanko siitä myös päätellä, että avioparit onnistuivat toteuttamaan lapsilukutavoitteensa? Kysymykseen vastaamiseksi selvitettiin kuinka lapsilukutavoitteet ja lopullinen lapsiluku vastasivat toisiaan, ja kuinka yleisesti lapset syntyivät toivottuina ja oikein ajoitettuina. Samoin kiinnitettiin huomiota siihen, kuinka tyytyväisiä avioparit olivat pari suhteeseensa ja seksuaalielämäänsä.

Avioparit onnistuivat lapsilukutavoitteidensa toteuttamisessa ilmeisesti paremmin kuin esitransitionaalaisena aikana ennen kaikkea siksi, että he olivat motivoituneempia rajoittamaan lastensa määrää. Heidän lapsilukutavoitteensa selkiytyivät aiemmassa elämänvaiheessa, koska äidin ikä viimeisen lapsen syntyessä aleni. Kuitenkin lapsia edelleen syntyi tavoitetta enemmän mm. siksi, että parien käytettävissä olevat ehkäisykeinot olivat vielä suhteellisen epäluotettavia. Kauden loppupuolella miehet ja naiset pitivät

omana lapsilukuihanteenaan keskimäärin 0.6 lasta pienempää lapsilukua kuin minkä olivat itselleen hankkineet.

Avioparit eivät myöskään kyenneet pääsemään perhesuunnittelun tavoitteeseen, lasten syntymiseen toivottuina ja oikein ajoitettuina. Varsinkin ensimmäiset lapset syntyivät usein liian aikaisin. 1970-luvun alussa ilmoitti 40 prosenttia vuosina 1917–26 syntyneistä naisista ensimmäisen lapsensa syntyneen toivottuun aikaan, liian aikaisin syntyneitä oli 44 prosenttia. Ei-toivottuina syntyneitä oli ensimmäisistä lapsista 5 prosenttia ja saman verran siitä, joiden syntymistä jouduttiin odottamaan pitkään. Toinen lapsi yleensä syntyi toivotuimpana, mutta heistäkin kolmasosaa pidettiin liian aikaisin syntyneinä. Raskauksien järjestysluvun kohotessa ei-toivottuina syntyneiden osuus kasvoi. Neljänsistä lapsista jo yli viideosa oli ei-toivottuja.

Onnistunut perhesuunnittelu edellyttää myös parisuhteen hyvinvoinnin ja naisen terveyden huomioon ottamista. Jatkuva raskaudenpelko, yhdynnässä käytetyt epämiellyttävät, seksuaalista nautintoa vähentävät ehkäisymenetelmät, samoin kuin naisen toiveiden huomiotta jättäminen vähensivät ensimmäisen transition kaudella avioparien tyytyväisyyttä sukupuolielämäänsä. Vaikka vähitellen naisenkin katsottiin voivan ruveta nauttimaan seksuaalisuudestaan, kuitenkin vielä vuosina 1917–26 syntyneistä naisista vain 15 prosenttia ilmoitti sukupuolielämänsä olleen hyvin tyydyttävää. Miehistä hyvin tyytyväisiä oli 40 prosenttia.

Tietoinen perhesuunnittelu pääsi hyvään alkuun ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella. Enää ei lapsiluvun rajoitus ollut vain ylempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien tavoitteena, vaan myös alemmissa yhteiskuntaluokissa oli pareja, jotka olivat valmiita ennalta estämään raskaaksitulon ehkäisymenetelmiä käyttäen. Huolimatta motiivien voimistumisesta, tavoitteiden selkiytymisestä aiemmassa elämänvaiheessa ja ehkäisymenetelmien käytön lisääntymisestä, ei lapsilukusuunnitelmia kuitenkaan vielä kyetty kovin hyvin toteuttamaan. Ihmisten ehkäisy tiedon taso oli vielä verrattain huono ja käytettävissä olevien ehkäisykeinojen tehokkuudessa ja luotettavuudessa oli runsaasti toivomisen varaa. Siten lapsista suuri osa syntyi väärään aikaan, mutta myös ei-toivottuina syntyneitä oli melko runsaasti. Vaikka ensimmäisen transition kauden perhesuunnittelu oli väestöpoliittiselta kannalta katsottuna menestyksellistä koko maan tasolla, oli yksittäisten avioparien kesken tässä suhteessa suuriakin eroja. Parien sukupuolielämän tyydyttävyyden ja seksuaaliterveyden kannalta ei perhesuunnittelua myöskään vielä voitu pitää onnistuneena.

Tärkeintä ensimmäisen hedelmällisyyden transition aikana tapahtuneessa perhesuunnittelun kehityksessä oli varmasti se, että ihmiset tulivat tietoisiksi siitä, että lapsilukua voi suunnitella. Yhteiskunnan säädosten ja normien merkitys ihmisten käyttäytymiseen väheni pikkuhiljaa väheni. Lapsiluvun rajoituksen motiivit selkenivät. Yksilöllisten tavoitteiden

saavuttamiseksi ei enää riittänyt se, että lasten määrää säädeltiin lapsen syntymän jälkeen käytetyin keinoin. Parit alkoivat tiedostaa, että lapsilukua voitiin suunnitella ja suunnitelmia pyrkiä toteuttamaan raskaaksituloa ennalta ehkaisemällä. Ennen kaikkea tiedon leviäminen lapsiluvun rajoittamismahdollisuuksista teki tämän kehityksen mahdolliseksi, joskin siihen oli osansa myös niillä muutoksilla, joita tapahtui yhteiskunnan rakenteessa ja naisen asemassa.

4. Toisen hedelmällisyyden transition aika (1965–)

4.1. Tarkastelukulma

Tämän selvityksen kolmas, viimeinen tarkasteluajanjakso keskittyy vaiheeseen, jolloin perhesuunnittelu varsinaisesti yleistyi Suomessa. Ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudesta siirrytään ts. toisen hedelmällisyyden transition kauteen. Tästä van de Kaan (1987) käyttöön ottamasta nimityksestä eivät kaikki tutkijat (mm. Cliquet 1991; Keilman 1990; Pavlik 1989, ks. McLaren 1999) suinkaan ole samaa mieltä. Eri mieltä olevat puolustavat käsitystään mm. sillä, että tänä aikana tapahtuneet muutokset eivät ole tulosta syntyvyyden ja kuolleisuuden välillä olevasta uudesta tasapainosta. Jotkut taas pitävät 1960-luvun puolivälistä alkanutta hedelmällisyyden laskua vain jatkeena ensimmäisen transition kaudella alkaneelle hedelmällisyyden alenemiselle. Kuitenkin mm. Lesthaeghe ja Neels (2002, 325–360) katsovat saaneensa tutkimuksessaan tukea ajatukselle siitä, että ensimmäinen ja toinen väestöllinen transitio ovat erillisiä kehitysvaiheita.

Kun ensimmäisen transition aikana korostui perheen ja jälkeläisten merkitys, toisen transition aikana korostetaan yksilöiden oikeuksia ja itsensä toteuttamista. Toista transitiota epäsuorasti määrääviä tekijöitä ei ole kovin helppo esittää, mutta kuitenkin niiden voitaneen katsoa liittyvän yksilöiden toimimiseen nopeasti muuttuvissa jälkiteollisissa yhteiskunnissa (van de Kaa 1987, 5–6). Ydinperheen rinnalle tulee muita elämisen muotoja kun avoliitot ja avioerot yleistyvät. Yksin asuminen, yksinhuoltaja- ja uusperheet lisääntyvät. Ihmisten koulutustaso, yhteiskunnan päämääriin sitoutuminen ja omien kykyjen kehittämisen motivaatio vaikuttavat suuresti ihmisten elintason.

Van de Kaan (1987,6) mukaan etenkin naiselle naimisiinmeno ja lasten hankinta merkitsi huomattavia vaihtoehtokustannuksia. Lasten hyödyllisyys muutenkin väheni. Lapset eivät merkitse vanhemmilleen enää vanhuuden turvaa tai lisätyövoimaa. Vanhemmat saavat heistä lähinnä emotionaalista tyydytystä, mikä ei kuitenkaan edellytä usean lapsen hankkimista. Alhaisen hedelmällisyyden katsotaan johtuvan individualismin yleistymisestä ja merkitsevän Schmidin (1984) mukaan uutta vaihetta tietoisessa syntyvyydensäännöstelyssä.

Toinen hedelmällisyyden transitio tarkoittaa sitä, että kokonaishedelmällisyys, joka pysytteli 1960-luvun alkuun saakka huomattavasti yli kahden lapsen, alkoi 1960-luvun puolivälistä laskea ja alitti pian uusiutumistason, keskimäärin 2.1 lasta naista kohti. Ensimmäisen transition aikana perhesuunnittelussa jo onnistuttiin sikäli, että lapsiluku saatiin selvästi pienenemään tuolloin käytössä olleiden melko epäluotettavien ehkäisykeinojen

avulla, koska motiivit lapsiluvun rajoittamiseen olivat voimakkaat (mm. Sievers et al. 1974). Parit tulivat tietoisiksi siitä, että lapsilukua voidaan rajoittaa. Tässä luvussa käsiteltävänä ajanjaksona, 1960–90-lukuina voitaneen perhesuunnittelussa nähdä tapahtuvan edistystä paitsi lapsiluvun määrän ja ajoituksen kannalta, myös parisuhteen hyvinvoinnin ja naisen terveyden kannalta katsoen. Tämän kehityksen mahdollistivat uudet tehokkaat ja luotettavat ehkäisymenetelmät (Sievers et al 1974). Ehkäisymenetelmien transitiossa biolääketieteelliset menetelmät alkoivat korvata traditionaaliset ja mekaaniset menetelmät (Johnson-Hanks 2002).

Toisen transition kaudelle siirryttäessä parit yrittivät yhä yleisemmin vaikuttaa lapsilukuunsa raskauksia ennalta estämällä. Vaikka yhteiskunta edelleen tietyin säädöksiin ja normeihin pyrki ohjailemaan parien lasten määrää ja ajoitusta, lapsiluku riippui ennen kaikkea yksilöiden ponnistuksista pyrkiä tiettyyn tavoitteeseen. Koulutus- asunto- ja perhepoliittisilla toimenpiteillä oli jossain määrin vaikutusta perhekokoon, mutta yhteiskunnan moniarvoisuus mahdollisti yksilöllisen päätöksenteon. Ihmiset eivät enää tunteneet yhtä selvästi kuin ennen, että yhteiskunta yritti ohjailla heidän lastenhankintaansa. Tosin usein ihmiset luulevat toimivansa yksilöllisesti, mutta itse asiassa tiedostamattaan noudattavat yhteiskunnassa vallitsevia perinteisiä normeja.

Tässä tarkasteltavina vuosikymmeninä yhteiskunnan muutosvauhti oli erityisen nopeaa. Ei vain yhteiskunnan taloudellinen ja sosiaalinen rakenne muuttunut vaan myös arvoissa ja asenteissa tapahtui selviä muutoksia. Etenkin muuttui suhtautuminen avioliittoon ja perheeseen sekä seksuaalisuuteen.

Vaikka perhesuunnittelun kehitystä 1960–90-luvuilla tarkasteltaessa kiinnitetään huomiota samoihin seikkoihin kuin edellisinäkin aikakausina, eroaa tämän jakson käsittely kuitenkin ratkaisevasti edellisistä. Nyt on jo käytettävissä huomattavan paljon empiiristä tutkimustietoa, mikä helpottaa ihmisten lapsiluvun suunnittelun tarkastelua ja tekee sen ajallisen kehityksen seuraamisen mahdolliseksi.

4.2. Minkälaisessa yhteiskunnassa elettiin?

Länsimaisissa yhteiskunnissa on 1950–60-luvulta lähtien tapahtunut suuria muutoksia, joilla on ollut vaikutusta ihmisten elämään, myös heidän perheenmuodostukseensa. Liefbroer (1999,63) mainitsee tällaisina muutoksina mm. yhteiskunnan taloudellisen kehityksen ja taloudellisessa rakenteessa tapahtuneet muutokset, hyvinvointivaltion luomisen ja muuttamisen, koulutustason kohoamisen ja naisten ansiotyön yleistymisen. Samanaikaisesti tapahtuneet kulttuuriset muutokset ovat vaikuttaneet ihmisten perheenmuodostusta koskeviin arvoihin ja siten myös itse perheenmuodostukseen.

4.2.1. Väestö-, perhe- ja asuntokuntarakenteen kehitys

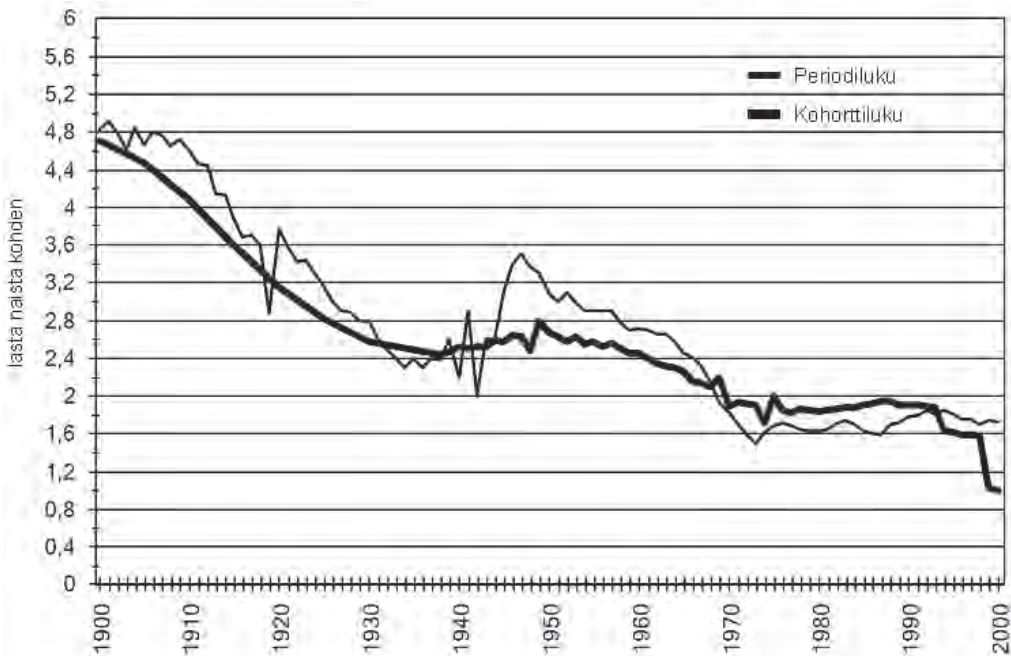
Toisen väestöllisen transition kaudella Suomen väkiluku kasvoi hitaasti. Kun 1900-luvun alkupuoliskolla väestön määrä lisääntyi noin 1.6 miljoonalla hengellä, vuosisadan jälkipuoliskolla väkiluku kasvoi enää vajaalla 600 000 hengellä (STV 1971, 5; Yearbook of Population Research 2001, 167).

Toisin kuin muualla läntisessä Euroopassa hedelmällisyys alkoi Suomessa laskea uudelleen koko maan tasolla jo 1950-luvun alusta lähtien. Kaupungeissa ensimmäisen hedelmällisyyden transition voidaan katsoa päättyneen jo 1930-luvulla, mutta maaseudulla hedelmällisyyden lasku jatkui 1960-luvun alkuun saakka, jolloin kaupunkien ja maaseudun välinen ero melkein katosi (Notkola 1994, 80).

Hedelmällisyys pysytteli 1960-luvun alkuun asti selvästi uusiutumistason, 2.1 lapsen, yläpuolella. 1960-luvun alussa syntyi naista kohti vielä 2.5 lasta, mutta kymmenluvun puolivälin jälkeen hedelmällisyys alitti pian uusiutumistason. Alenemista jatkui 1970-luvun alkupuolelle asti, jolloin naista kohti syntyi enää 1.5 lasta. Tämän jälkeen hedelmällisyys tasaantui ja pysytteli 1.6–1.7 lapsena, kunnes 1980-luvun loppupuolella alkoi taas hieman kohota. 1990-luvulla periodikohtainen kokonaishedelmällisyys vaihteli 1.7–1.8 lapsen välillä (Yearbook of Population Research 2001, 168). Kohorttikohmainen kokonaishedelmällisyys kuitenkin pysytteli pitkään kahden lapsen paikkeilla, mutta jäi ennen vuosisadan päättymistä alle kahden lapsen. Ilmeisesti periodikohtaisen kokonaishedelmällisyyden laskussa näkyi lasten hankinnan lykkääminen myöhempään ajankohtaan (kuvio 6).

Maan eri osien väliset hedelmällisyserot olivat vielä 1960-luvun alussa suuria. Pohjois- ja Itä-Suomessa syntyi huomattavasti enemmän lapsia naista kohti kuin Etelä- ja Länsi-Suomessa. Ero oli suurin - keskimäärin 1.8 lasta - Lapin ja Uudenmaan läänien välillä. Maan itä- ja pohjoisosien lapsiluku supistui kuitenkin muuta maata nopeammin 1960-luvulla. Niinpä 1970-luvun alussa läänien välinen suurimman ja pienimmän lapsiluvun ero olikin enää 0.6 lasta. Seuraavina vuosikymmeninä keskimääräisten lapsilukujen väliset alueelliset erot katosivat lähes kokonaan. Lähinnä vain Vaasan ja Oulun lääni erosivat muusta maasta 1980-luvun lopulla suuremman keskimääräisen hedelmällisyytensä perusteella (Notkola 1994, 82–83), mihin Finäsin (1991, 28–35) mukaan oli vaikutusta näissä lääneissä asuvan laestadiolaisväestön osuudella. Lääninjaon muuttuessa 1990-luvulla maakunnittainen vertailu osoitti vuonna 2000 Pohjois- ja Keski-Pohjanmaan kokonaishedelmällisyyden olevan edelleen suurin, Ahvenanmaan ja Uudenmaan alhaisin. Maakunnittainen ero alhaisimman ja korkeimman hedelmällisyyden välillä oli 0.7 lasta (Väestönmootokset 2001, 72).

Kuvio 6. Periodi- ja kohorttikokonaishedelmällisyys 1900–2000.



Kohorttikokonaishedelmällisyys-käyrää on siirretty kuviossa siihen kohtaan, jossa kohortin ikä olisi 29/30 vuotta
 Lähteet: Hyppölä ym. 1949; Fougstedt 1977; Myrskylä 1976; Tilastokeskus, Väestömuutokset
 vuodesta 1972 alkaen

Toisen transition kaudella lasten hankinnan painopiste siirtyi vanhempiin ikäluokkiin. Kun 1960-luvulla lasten synnyttäminen oli yleisintä 20–24- ja 25–29-vuotiailla, 1990-luvulla 25–29-vuotiaat synnyttivät eniten lapsia ja 30–34-vuotiaatkin vähintään yhtä paljon kuin 20–24-vuotiaat. Lasten hankinnan aloittamista siirrettiin yhä myöhempään ikään. Äidin ikä ensimmäisen lapsen syntymän aikoihin oli 22.9 vuotta v. 1965. Kymmenluvun loppupuolella mediaani-ikä alkoi kohota ja oli 1990-luvun lopulla jo keskimäärin 4.7 vuotta korkeampi kuin vuonna 1965. Kymmenluvun viime vuosina mediaani-ikä ei enää kohonnut (Yearbook of Population Research 2001, 169). Toisen transition loppupuolella lastenhankinta oli jälleen siirtynyt yhtä myöhäiseen elämänvaiheeseen kuin esitransitionaalissa yhteiskunnassa ja ensimmäisen transition kauden alkupuolella.

Pitkään jatkunut lasten hankinnan liittyminen avioliittoon menetti toisen transition aikana merkitystään. Kauden alkaessa vain noin 5 prosenttia elävänä syntyneistä syntyi avioliiton ulkopuolella siitä huolimatta, että huomattava osa lapsista oli saanut alkunsa ennen vihkimistä. Avioliitto solmittiin yleensä ennen lapsen syntymää. Avioliiton ulkopuolisten synnytysten osuus kuitenkin kasvoi ja vuonna 1980 elävänä syntyneistä oli 13 prosenttia syntynyt avioliiton ulkopuolella. Vuonna 2000 vastaava osuus oli jo 39 prosenttia. Ensimmäisistä lapsista oli avioliiton ulkopuolella syntyneitä jo puolet. (Väestömuutokset 2000, 79–81).

Avoliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuuden kasvu johtui ennen kaikkea avoliit-tojen yleistymisestä. Kun 1960-luvulla parisuhteessa eläminen alkoi lähinnä avoliiton solmimisesta, seuraavan vuosikymmenen loppupuolelta lähtien avoliitot alkoivat yleistyä. Aluksi avoliitto solmittiin melko lyhyen epävirallisen yhdessä elämisen jälkeen, yleensä siinä vaiheessa kun nainen huomasi olevansa raskaana. Vähitellen avoliitossa oloaika pidentyi ja myös lasten synnyttäminen avoliitossa lisääntyi.

Imeväiskuoilleisuus oli toisen transition kaudella jo niin alhainen, ettei se enää voinut kovin paljon kauden aikana laskea. Kuolleisuus kokonaisuudessaankin pysytteli melkein samalla alhaisella tasolla koko 1900-luvun jälkipuolen ajan. Koska myös hedelmällisyys oli alhaista, väestö kasvoi hitaasti. Kasvu olisi ollut vielä hitaampaa ellei maahan muuttaneita olisi ollut enemmän kuin maasta muuttaneita.

Perheiden ja asutokuntien rakenteessa tapahtui toisen hedelmällisyyden transition kaudella suuria muutoksia Suomessa samoin kuin muuallakin Euroopassa. Muutos yhdenmukaisista perheistä monimuotoisiin perheisiin ja talouksiin on van de Kaan (1987, 11) mukaan yksi transition keskeinen merkki. Samoin Kuijsten (1999, 89) toteaa asutokuntien koon mukaan tapahtuneen kehityksen kuuluvan erottamattomasti niihin muutoksiin, joita kutsutaan toiseksi väestölliseksi muuntumiseksi.

Ydinperheen vallitsevuus väheni ja antoi tilaa muille elämisen muodoille nuorten siirtäessä avioitumistaan, avioerojen lisääntyessä ja syntyvyyden alentuessa. Yksin asuminen yleistyi mm. siksi, että eliniän kohotessa ja miesten kuolleisuuden ollessa naisten kuolleisuutta suurempaa, yksin elävien naisten osuus väestöstä kasvoi. Myöskään nuoret eivät enää 1980–90-luvuilla siirtyneet vanhempien taloudesta suoraan avoliittoon, vaan asuivat ensin omassa taloudessa tai avoliitossa. Ensimmäisen transition aikana perheissä oli yleensä yksi huoltaja. Lähinnä mies vastasi perheen elatuksesta ja nainen hoiti kotia ja lapsia. Toisen transition kaudelle tultaessa siirryttiin vähitellen monihuoltajayhteiskuntaan, jossa kumpikin puoliso oli ansiotyössä (Karisto et al. 1998, 174).

Perheiden määrä lisääntyi 1960–90-luvuilla, vaikkakin perheväestön osuus supistui perheettömien ja yksinelävien osuuden kasvaessa. Suurimmillaan perheväestö oli 1960–70-luvuilla, jolloin sen osuus oli 87 prosenttia väestöstä. Tämän jälkeen perheväestön osuus väheni ja vuonna 2000 sitä oli enää 78 prosenttia (Perheet 2000, 7).

Perheiden keskimääräinen henkilöluku supistui neljän vuosikymmenen aikana keskimäärin 3.7 henkilöstä 2.9 henkilöön. Perheiden koko pienentyi kaikkialla maassa ja yhtä hyvin kaupungeissa kuin maaseudullakin. Kun vuonna 1960 uusmaalaisen perheen keskikoko oli 3.3 henkilöä, oli pohjoissuomalaisessa perheessä 4.4. henkilöä. Vuoteen 1990 mennessä erot perhekoossa supistuivat 0.4 henkilöön. Uudellamalla oli keskimäärin 2.9 ja Oulun

läänessä 3.3. henkilöä perhettä kohti (Lindgren ja Ritamies 1994, 135). Samoin perheen sisäinen rakenne muuttui. Kun ensimmäisen transition kaudella perhe perustui lähinnä avioliittoon, toisen transition kaudella yleistyivät avioliitot. Tilastoissa perheeksi katsottiin avio- ja avioliitossa olevat puoliset ja lapset. Vuonna 1968 solmittiin tuhatta ? naista kohti 55 avioliittoa, mutta vuonna 1990 enää 26 (Karisto et al. 1998, 172).

Toisen transition alkaessa avioliitossa asuminen oli vielä harvinaista, mutta 1970-luvun lopulta lähtien avioliitot yleistyivät nopeasti. Kaikista perheistä oli vuonna 1970 avoperheitä 2 prosenttia, vuonna 2000 oli vastaava osuus 19 prosenttia (Perheet 2000, 7). Kun 1930-luvulla avioliitossa eli lähinnä varaton väestö, toisen transition kaudella siitä tuli etenkin koulutettujen nuorten kaupunkilaisten perhemuoto.

Perhe on aina ollut monimuotoinen, mutta siihen ovat eri ajankohtina vaikuttaneet erilaiset tekijät. Ensimmäisen transition kaudella kuolleisuudella oli vaikutusta siihen, että oli yhden huoltajan perheitä ja uusperheitä. Toisen transition aikana lisääntyvillä avioeroilla oli eri perhetyyppien syntyyn keskeinen merkitys. Sodan jälkeen poikkeuksellisen yleiset avioerot olivat jo 1960-luvulle tultaessa tasoittuneet, mutta alkoivat jälleen 1970-luvun puolivälistä lisääntyä. Avioerojen vaikutus näkyi yksinhuoltaja- ja uusperheiden kasvuna. Vuonna 1960 oli yksinhuoltajaperheitä 11 prosenttia kaikista lapsiperheistä eikä osuus aluksi kasvanut kovinkaan nopeasti. Vasta 1980-luvun puolivälin jälkeen kasvu nopeutui. Vuonna 2000 yksinhuoltajaperheitä oli viidesosa kaikista lapsiperheistä (Perheet 2001, 12).

Avioerot ovat lisänneet myös uusperheitä, joilla tilastoissa tarkoitetaan perheitä, joissa on alle 18-vuotias, vain toisen puolison lapsi. Viikonloppuperheitä ei lasketa uusperheiksi. Yksinhuoltajaperheisiin verrattuna uusperheiden lisäys oli kuitenkin melko vähäistä. Uusperheistä ei ole tietoa vielä 1960–70 -luvulta. Vuonna 1987 uusperheitä arvioitiin olevan kolme prosenttia kaikista perheistä (Saari ja Sauli 1990, 46). Vuonna 1990 oli lapsiperheistä 9 prosenttia uusperheitä eli 44 000 perhettä, vuonna 2000 niitä oli noin 47 300. Uusperheiden määrä ei ole avioerojen kasvusta huolimatta lisääntynyt kuin vasta aivan viime aikoina. Uusperheet ovat heterogeenisempia kuin ensimmäiset perheet ja siten alttiimpia hajoamiselle. Niiden ihmissuhteet ovat moninaisempia. Lapset voivat olla molempien yhteisiä tai jomman kumman aikaisemmasta avioliitosta peräisin (Perheet 1997, 13–14; Perheet 2000, 12, 13).

Aviopari ja lapsia -perhe oli edelleen yleisin perhetyyppi, mutta perheiden osuus kuitenkin väheni vuodesta 1960 vuoteen 2000 noin 24 prosenttiyksiköllä. Vuonna 2000 oli kaikista lapsiperheistä kahden avioliitossa olevan vanhemman perheitä 65 prosenttia, avoperheiden osuus oli kohonnut vuoden 1970 yhdeksästä prosentista 16 prosenttiin vuonna 2000 (SVT 2001, 12).

Lapsettomien parien (avio- ja avoparien) osuus on tarkastelukautena myös lisääntynyt, koska eliniän pidentymisen takia vanhemmat elävät pidempään kahden. Myös lasten hankinnan siirtyminen elämässä myöhempään ajankohtaan on vaikuttanut siihen, että lapsen saaminen on vaikeutunut. Kun lapsettomia pareja oli vuonna 1960 viidesosa kaikista pareista, vuonna 2000 näiden osuus oli jo 43 prosenttia. Yhden huoltajan perheiden osuus ei näytä neljänä vuosikymmenenä kasvaneen, vaikka avioerojen määrä on huomattavasti lisääntynyt. Kaikenikäisten lasten perheitä tarkasteltaessa syytä kehitykseen onkin etsittävä mm. siitä, että 1960-luvulla ilmeisesti oli enemmän leskeksi jääneitä vanhempia, jotka asuivat aikuisten lastensa kanssa (Perheet 1999, 7).

Moderni perhe on Höpflingerin (1991, 308) mukaan pohjaltaan tunteisiin perustuva yksityisyyttä korostava järjestelmä. Kuitenkaan sukulaisten erilliset asunnot eivät merkitse sosiaalista eristymistä ja sukulaissuusverkostojen katoamista. Maaseudulta asutuskeskukseen ja maan eteläosiin painottuva muuttoliike kuitenkin jossain määrin vaikeutti sukulaisten yhteydenpitoa tarkastelukauden alkupuolella. Vähitellen kuitenkin ydinperheissä ja näiden sukulaisverkostoissa on tapahtunut alueellista lähentymistä. Kaupunkeihin ja etenkin Uudellemaalle muuttaneiden lapset jäävät useimmiten asumaan samalle alueelle, koska työpaikat kuitenkin ovat edelleen maan eteläosissa (Ritamies ja Fågel, 1998).

Individualismin kasvun katsotaan johtaneen elinolojen ja perhe-elämän muotojen monimuotoistumiseen. Tämä tulee näkyviin myös asutokuntien koossa ja rakenteessa tapahtuneessa kehityksessä. Suomessa kuten Pohjois- ja Länsi-Euroopassa yleensäkin perhetalouksien ulkopuolella asui runsaasti ihmisiä. Nämä taloudet koostuivat yksin asuvista ja sellaisista samassa taloudessa asuvista ihmisistä, joiden välillä ei ole miesvaimo tai vanhempi-lapsisuhdetta (Ritamies 1996, 24). Yksin asuminen yleistyi etenkin vanhempien naisten keskuudessa, mutta myöskään nuoret eivät 1980–90-luvuilla siirtyneet vanhempiensa luota suoraan parisuhteeseen, vaan usein asuivat ensin omassa taloudessa yksin.

Nuorten lähtö kotoa tapahtui toisen transition kauden loppupuolella aiempaa varhaisemmassa vaiheessa. Kun 1980-luvun puolivälissä 20–24-vuotiaista nuorista asui vanhempiensa luona runsas puolet, vuonna 2000 enää kolmasosa. Tytöt lähtivät yleensä kotoaan aikaisemmin kuin pojat, mutta kuluneen kymmenen vuoden aikana kotona asuvien poikien osuus selvästi laski. Kun vuonna 1985 miltei seitsemän poikaa ja neljä tyttöä kymmenestä asui kotona, vuonna 2000 enää neljä poikaa ja kaksi tyttöä asui vielä vanhempiensa kanssa. Kun 30 vuotta täyttäneissä oli edelleen 76 000 henkilöä, jotka asuivat vanhempiensa luona, oli näistä neljä viidestä miehiä (Perheet 2001, 18).

Kuijstenin (1999, 93) mielestä ei kuitenkaan pitäisi yliarvioida yhden hengen asutokuntien kasvua, koska kaikista ihmisistä vain pieni osa asuu yksin. Kaikista suomalaisista

asui vuonna 2000 yksin 17 prosenttia eikä tämä osuus ole neljän vuosikymmenen aikana juuri muuttunut. Kuitenkin yhden henkilön asuntokuntien osuus kaikista asutokunnista lisääntyi vastaavana aikana huomattavasti. Kun vuonna 1960 Suomessa oli yhden henkilön asutokuntia n. 16 prosenttia, vuonna 2000 niitä oli jo yli 37 prosenttia (Perheet 2001, 20) Toisen transition ajan talouksiin ei juuri enää kuulunut vanhempien ja lasten lisäksi muita henkilöitä. Isovanhemmat ja muut sukulaiset asuivat omissa talouksissaan, palvelusväkeäkään ei perheissä juuri ollut. Myös alivuokralaiset vähenivät. Asutokunta ja ydinperhe alkoivat vastata toisiaan.

Asutokuntien keskimääräinen koko pienentyi 1960-luvulta lähtien. Kun silloin asutokuntaan kuului keskimäärin 3.3. henkilöä, vuonna 2000 enää 2.2. henkilöä. Vielä 1970-luvun puolivälissä kahden henkilön asutokunnat olivat yleisimpiä, mutta vuodesta 1980 lähtien yhden henkilön asutokunnat olivat enemmistönä. Kuitenkin kahden henkilön asutokuntien osuus kasvoi neljän vuosikymmenen aikana 20 prosentista 32 prosenttiin. Vähintään kolmen henkilön asutokuntien osuus supistui (Perheet 2001, 19–20).

4.2.2. Ihmisten toimeentulo, sosiaalinen asema ja koulutus

Suomalaiset elivät 1960-luvulle tultaessa voimakkaasti muuttuvassa yhteiskunnassa. Maatalousyhteiskunnasta alettiin lopultakin siirtyä teollistuneeseen ja ennen kaikkea palveluelinkeinojen yhteiskuntaan. Maa- ja metsätaloudesta toimeentulonsa saavien osuus pieneni nopeasti. Kun vuonna 1960 vielä runsas kolmasosa ammatissa toimivasta väestöstä toimi maa- ja metsätaloudessa, kymmenen vuotta myöhemmin osuus oli enää viidesosa ja 1990-luvun puolivälissä vain 7 prosenttia sai maa- ja metsätaloudesta toimeentulonsa.

Vasta 1960–70-lukujen Suomea voidaan Alestalon (1980, 103) mukaan kutsua teolliseksi yhteiskunnaksi. Teollisuudessa toimivien osuus kasvoi 22 prosentista 26 prosenttiin vuosina 1960–70 ja pysytteli tällä tasolla vielä kymmenen vuotta myöhemminkin. 1990-luvun puolivälissä teollisuudesta toimeentulonsa saavien osuus oli supistunut samalle tasolle kuin vuonna 1960. Palveluammateissa toimivien osuus kasvoi samanaikaisesti teollisuudessa toimivien osuuden kanssa, ja kasvu jatkui senkin jälkeen, kun teollisuuden osuus alkoi supistua. Vuosina 1960–95 palveluammateissa toimivien osuus kohosi 14 prosentista 31 prosenttiin ammatissa toimivista. Kaupan alalla toimivien osuus kasvoi samana ajanjaksona 14 prosentista 25 prosenttiin (Yearbook of Population Research 2001, 174).

Ammatissa toimivien naisten kokonaismäärä ei ensimmäisen transition päättyessä vielä ollut lisääntynyt, vaikka palvelualat käyttivät jo 1950-luvulla paljon naistyövoimaa. Muutos naisten elämässä tapahtui 1960-luvulla. Vaikka kansainvälisesti ottaen suomalaiset

naiset olivat jo aiemminkin poikkeuksellisen runsaasti osallistuneet kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön, tuolloin oli ollut lähinnä kyse perheettömistä naisista. Naimisissa olevien naisten työssäkäynti alkoi suhteellisesti yleistyä 1960-luvulla miesten työssäkäynnin samanaikaisesti vähetessä. Jallinoja (1985, 252) toteaaakin, että kasvanut työvoiman tarve tyydytettiin 1960–70-luvuilla useammin naisilla kuin miehillä. Naisten osuus työvoimasta oli 1960-luvun alkupuolella 44 prosenttia, mutta kymmenluvun loppupuolella se hieman aleni. 1970-luvun alusta 1980-luvun loppuun naisten osuus kasvoi ja oli tuolloin 48 prosenttia työvoimasta pysytellen sen jälkeen samalla tasolla, noin 47–48 prosenttina (Yearbook of Population Research 2001, 174).

Ammatissa toimivien naisten osuus 15–74 -vuotiaasta naisväestöstä kohosi. Kun 55 prosenttia tuon ikäisistä naisista oli ansiotyössä vuosina 1965–69, vastaava osuus oli 64 prosenttia vuosina 1985–1989. Tämän jälkeen ammatissa toimivien naisten osuus hiukan aleni. Hedelmällisyysikäisten naisten ammatissa toimiminen oli myös suurimmillaan 1980-luvun jälkipuolisoilla, jolloin 22–44 -vuotiaista naisista kuului 84 prosenttia työvoimaan. Tämän jälkeen heidän osuutensa pieneni ja oli 80 prosenttia vuonna 2000 (Yearbook of Population Research 2001, 174).

Suomen elinkeinorakenteen muita Pohjoismaita lyhyemmässä ajassa tapahtuneen muutoksen rinnalla myös väestön alueellinen kehitys muuttui ja kaupungistuminen yleistyi. Jo 1950-luvulla alkanut muuttoliike jatkui 1970-luvun puoliväliin asti vilkkaana. Väestöä siirtyi maan muista osista eteläiseen Suomeen ja varsinkin Helsingin seudulle. Suomalaisia muutti myös Ruotsiin. Vuosina 1969–70 maastamuuttajia oli lähes 80 000. Äärialueet maan pohjois- ja itäosissa kärsivät suuria muuttotappioita. Väestön kasautuminen hidastui 1970-luvun puolivälin jälkeen (Valkonen 1985, 223–224). Koska maassamuutto yleensä lisääntyy taloudellisten korkeasuhteiden aikana, vilkastui muuttoliike jälleen 1980-luvun ja etenkin 1990-luvun jälkipuolella (Väestömuutokset 2001, 18).

Väestö siirtyi kaupunkimaisen asutuksen piiriin. Kun väestöstä vain 38 prosenttia asui 1960-luvun alkaessa kaupungeissa, kymmentä vuotta myöhemmin jo yli puolet väestöstä oli kaupunkien asukkaita (Juntto 1990, 259). 1990-luvun puolivälissä kaupungeissa asuvia oli 65 prosenttia, mutta sen jälkeen osuus hieman supistui (Yearbook of Population Research 1998–1999, 196). Tämä johtunee siitä, että etenkin perheelliset muuttavat asumaan varsinaisen kaupunkialueen ulkopuolelle, missä mahdollisuudet omakotitalo-asumiseen ovat hyvät. Liikenteen kehittyminen on lisännyt mahdollisuuksia työmatkojen pidentämiseen. Muutokseen on saattanut olla vaikutusta myös vuonna 1996 uudistetulla kuntien luokituksella kaupunki- ja muiksi kunniksi.

”Suuren muuton” seurauksena maalaiskuntien kehitys pysähtyi. Väestöpohjan supistuminen johti kaupallisten palvelujen supistumiseen, koulukuolemiin ja kuntien verotulojen

laskuun. Elämä hiljeni kylissä. Lapsiperheet alkoivat kadota asutuskeskuksiin. Jäljelle jäi vanhaa väestöä ja aikamiespoikia. Itsenäisten pientilallisten lapsista tuli kaupunkien palkkatyöläisiä. (Juntto 1990).

Taloudellinen kasvu alkoi nopeutua 1960-luvulla ja hyvinvointivaltio laajeni. Vuonna 1961 säädettiin TEL- ja LEL –lait ja vuonna 1964 sairausvakuutuslaki. 1970-luvun puolivälin jälkeen sosiaalimenojen kasvu alkoi taas hidastua, kun siirryttiin uuteen palkkapoliittiseen kauteen, jossa korostuivat taloudelliset tavoitteet (Juntto 1990, 260).

Elintaso kohosi 1980-luvulla. Työllisyys oli korkeata, sosiaaliturva laajeni ja kasvoi markkamääräisesti. Etenkin lapsiperheiden tuet kasvoivat sekä määrällisesti että laadullisesti. Päivähoitopalvelut monipuolistuivat ja laajenivat. Lapsilisät kohosivat. Samoin korotettiin työttömyys- ja toimeentulotukia. 1990-luvun alkupuolen talouslama kuitenkin muutti tilanteen. Työttömyyden voimakas kasvu heikensi perheiden toimeentuloa. Niiden taloudellista tilannetta huononsi myös hyvinvointipalvelujen heikentyminen. Ihmiset alkoivat tuntea tulevaisuutensa epävarmaksi (Miettinen et al. 1998, 54–55).

Elintason nousu toisen maailmansodan jälkeen mahdollisti suomalaisten koulutustason kohoamisen, joskin myös koulutustavoitteissa tapahtui jo 1950-luvulla muutos. Kaikki lapset kävivät jo toisen hedelmällisyyden transition alkaessa kansakoulua. Yhä useammat lapset siirtyivät keskikouluun ja sen suorittamisen jälkeen lukioon menevien osuus samoin kasvoi. Lukion aloitti 16-vuotiaista viidesosa vuonna 1960, kymmentä vuotta myöhemmin jo kolmasosa (Itälä ja Autio 1993c, 64).

Vuodesta 1972 lähtien Suomessa alettiin toteuttaa nykyaikaista koulujärjestelmää. Yleisenä oppivelvollisuuskouluna toimii yhdeksänvuotinen peruskoulu, jonka pohjalle rakentuivat toisen asteen koulut, jotka jakautuivat yleissivistäviin lukioihin sekä erilaisiin ammatillisiin oppilaitoksiin. Toisen asteen koulujen jälkeen opiskelu voi jatkua yliopistoissa ja korkeakouluissa. Kun ihmisten sivistystaso kasvoi ja elämänmuodon muuttuminen alkoi edellyttää jatkuvaa kouluttautumista, varsinaisen koulutuksen rinnalle muodostui aikuiskoulutusjärjestelmä. Se käsitti mm. iltapäiväkoulut, kansanopistot, kansalais- ja työväenopistot sekä erilaiset ammatilliset kurssikeskukset. (Otavan Iso Fokus, osa 3, 1963).

Väestön koulutustaso kohosi toisen transition kaudella nopeasti. Kun vuonna 1975 oli 15 vuotta täyttäneestä väestöstä viidesosalla keskiasteen ja kymmenesosalla korkean asteen tutkinto, vuonna 2000 olivat vastaavat osuudet jo runsas kolmas- ja viidesosa. Suomessa naisten koulutustaso on jo pitkään ollut korkea. 1960–70-luvuilla korkeakouluopiskelijoista ja loppututkinnon suorittaneista oli jo lähes puolet naisia. 2000-luvulle tultaessa miesten ja naisten koulutustaso oli jo samaa luokkaa sikäli, että noin 60 prosenttia miehistä ja naisista oli suorittanut perusasteen jälkeisen tutkinnon (Väestön koulutusrakenne

kunnittain 2001, 6). Naiset olivat ylioppilaissa jo tuolloin enemmistönä. Vuonna 2002 oli 16 vuotta täyttäneestä väestöstä jo neljäsosalla ylioppilastutkinto.

Naisten koulutustason kohoaminen näkyi selvästi ikäryhmittäisissä koulutuseroissa. Kun 60 vuotta täyttäneet naiset olivat selvästi miehiä vähemmän koulutusta saaneita, 20–29-vuotiaat naiset sen sijaan olivat huomattavasti miehiä paremmin koulutettuja. Sukupuolten välinen ero näkyi koulutuksen alassa. Tekniikka, maa- ja metsätalous sekä luonnontieteet olivat miesten hallitsemia koulutusaloja, terveystieteet ja sosiaali- ja kasvatustieteellinen ja opettajankoulutus, palveluala, humanistinen ja taideala sekä kaupallinen ja yhteiskuntatieteellinen koulutus taas olivat naisten koulutusaloja. (Väestön koulutusrakenne kunnittain 2001, 7–9).

Yleissivistävä koulutus ei 1970-luvulle tultaessa enää riittänyt nuorten elämänpohjaksi, vaan he tarvitsivat sen lisäksi ammatillista koulutusta. Vuonna 1978 annettiin asetus keskiasteen uudistuksesta. Työntekijäasteista koulutusta seurasi entiseen tapaan opistoasteinen koulutus, mutta kuitenkin ammattitietä eteneville annettiin entistä paremmat mahdollisuudet akateemisiin opintoihin, mikä tehosti myös ammatillisen aikuiskoulutuksen tehostumista (Itälä ja Autio 1993a, 74).

4.2.3. Asumisolot

Suomalaisten asunto-olot poikkesivat vielä 1960-luvulle tultaessa selvästi muiden eurooppalaisten asunto-oloista. Vaikea asuntopula jatkui maassa edelleen. Asuntovajauksen arvioitiin olevan 180 000 asuntoa vuonna 1965. Julkisen asuntorahoituksen vähäisyydestä johtui, että vuonna 1965 Suomen asumistaso oli kansantuloon suhteutettuna Euroopan alhaisin. (Juntto 1990, 236–237).

Suomalaiset asuivat 1960-luvulla ahtaasti. Vaikka perheissä oli melko harvoin kotiapulainen eikä niihin kuulunut enää juuri sukulaisiakaan, oli asumisahtaus muita Euroopan maita suurempaa. Sodan jälkeen asuntotuotanto oli pienasuntovaltaista. Vuonna 1963 perheasuntoja – vähintään kolmeen huoneeseen ja keittiön asuntoja – tuotettiin vain vajaat 40 prosenttia asuntotuotannosta. Ruotsissa niiden osuus oli noin 60 prosenttia ja muissa Pohjoismaissa yli 80 prosenttia. (Juntto 1990, 238).

Asunnoissa oli 1960-luvun alussa keskimäärin 2.7 huonetta ja asunnon keskimääräinen pinta-ala oli 51 m². Muualla Pohjois- ja Länsi-Euroopassa asumistiheys tuolloin jo selvästi alitti yhden henkilön huonetta kohti. Suomessa asui huonetta kohti vielä 1.3 henkilöä. Vähitellen asuntojen koko kasvoi, mutta jatkuvasti Suomessa asuttiin ahtaammin kuin muualla Länsi-Euroopassa. Kun vuonna 1970 asui huonetta kohden tasan yksi henkilö, 1990-luvun lopulla enää 0.6 henkilöä (STV 2001, 231). Maaseudulla asumistiheys oli

vuonna 1960 suurempi kuin kaupungeissa, mutta 1980-luvun puoliväliin mennessä ero oli jo tasoittunut (Juntto 1990, 410–411).

Suomalaiset alkoivat toisen transition kaudella yhä useammin omistaa asuntonsa, koska se oli usein ainoa keino saada asunto. Aiemmin nuoret olivat harvoin asuneet omistus-asunnossa, mutta omistamisesta tuli heidänkin keskuudessaan keino asunnon saamiseen. Kun 1960-luvun alussa alle 40-vuotiaista asui noin 40–60 prosenttia vuokralla, 1980-luvun lopussa vuokralla asuvien osuudet olivat kaikissa ikäryhmissä selvästi pienemmät (Sauli 1991, 159).

Voimakkaan kaupungistumisen seurauksena nuoret muuttivat vuosina 1965–75 maaseudun kylistä kaupunkeihin, siirtyivät pientiloilta palkkatyöläisiksi. He asuivat pienissä kerrostaloasunnoissa, yksiöissä ja kaksioissa, aluksi usein kantakaupungissa tai esikaupunkialueella. 1970-luvulta lähtien kuitenkin lähiöistä tuli yhä useammin nuorten lapsiperheiden asuinalueita. Alueilta puuttuivat aluksi palvelut, mutta lapsiystävällisyys, luonnonläheisyys ja saasteettomuus olivat asukkaiden mielestä lähiöasumisen myönteisiä piirteitä. Lastenhoito siirtyi osin päiväkoteihin ja vanhoille ja sairaille rakennettiin laitospaikkoja. Perheet yksityistyivät. Ihmiset eivät halunneet välttämättä uhrata aikaansa yhteisö- ja järjestötoimintaan, vaan viettivät aikaansa kotona. He kävivät töissä, olivat vapaana ja nukkuivat (Juntto 1990, 275–280).

4.2.4. Sukupuolten välinen tasa-arvo

Sukupuolten välinen tasa-arvo oli jo ensimmäisen transition kauden loppupuolella lisääntynyt sikäli, että naisten työssäolo kodin ulkopuolella oli jonkin verran kasvanut ja kodin sisälläkin naisen asema oli parantunut. Kumppanuusavioliittojen myötä naisen mahdollisuudet lapsiluvusta päättämiseen olivat lisääntyneet. Vasta toisen transition kaudella myös naisen työpaikka alkoi siirtyä kodin ulkopuolelle.

Miehen ja naisen työt eriytyivät omille ammattialoilleen ja naiset sijoittuivat yleensä vähemmän arvostusta saaville aloille, mikä näkyi myös naisten miehiä alemmassa tulotasossa. Ylemmissä sosiaaliryhmissä naistenkin henkiset haasteet kuitenkin olivat työssä suurempia kuin yksitoikkoista liukuhihnatyötä tekevien alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien naisten. Vaativampi työ sitoi helposti ajatuksia kotonakin ja yksinkertaisempaa työtä tekevillä taas kotiasiat olivat usein mielessä työtä tehtäessä (Haavio-Mannila 1984, 202). Ansiotyötä tekevälle naiselle perhe-elämä kompensoi työelämän paineita eri tavoin kuin miehelle. Mies ei kotona ollessaan halunnut alistua minkäänlaiseen komentoon. Naiselle kotitöiden tekemisellä oli terapeutin merkitys. Vähitellen päätöksenteko kehittyi perheessä matriarkaalisemmaksi, mitä miesten oli vaikea hyväksyä (Karisto et al. 1998, 186).

Vaikka naisen katsottiin jo ensimmäisen transition kauden loppupuolella voivan osallistua sukupuolielämään aiempaa aktiivisemmin, odotettiin miehiltä ja naisilta kuitenkin edelleen seksuaalielämässä erilaisia asioita. Toisen transition kausi merkitsikin tässä suhteessa huomattavaa sukupuolten välisen tasa-arvon lisääntymistä. Myönteinen kehitys tuli näkyviin mm. Kontulan ja Haavio-Mannilan (1993, 66–71) tutkimuksesta, jossa verrattiin vuosina 1971 ja 1992 kerättyjen aineistojen perusteella miesten ja naisten sukupuolielämään liittyviä käsityksiä ja kokemuksia. Sukupuolten väliset seksuaalikäsitkset lähenivät tarkasteltavaja ajanjaksona toisiaan.

Sukupuolten välinen seksuaalielämän tasa-arvoistuminen oli mahdollista siksi, että seksuaalisuus muuttui luonteeltaan. Seksuaalinen kanssakäyminen ei ollut enää aiempaan tapaan sidoksissa vain avioliittoon. Ehkäisyteknologian kehittyminen teki mahdolliseksi ”seksuaalivallankumouksen” 1960-luvulla. Seksuaalisuudesta tuli selvästi yksilön asia. Uudet ehkäisy menetelmät poistivat raskauden pelon, joskin sen tilalle tuli jossain määrin ehkäisyvälineiden aiheuttamien haittavaikutusten pelko. Naisten aktiivisuus ja itsenäisyys kasvoi. Tämä näkyi mm. Raskin (2002, 33–34) romaanissa kauppaorkesterin käytäviä kävelevästä ja havaintoja tekevästä Ruutista. ”Mitä hän etsi? Aviopuolisoa? Toisaalta hän ei ollut ollenkaan varma, halusiko sitoutua tilanteeseen, jossa oli saanut e-pillereiden ja oman asunnon”.

Seksuaalivallankumousta seurasi myös sukupuoliroolien kumous. Tätä edesauttoivat yhteiskunnassa voimistuvat naisten tasa-arvoa ajavat liikkeet sekä erilaiset yhteiskunnan työlainsäädäntöön, verotukseen ja perhepolitiikkaan liittyvät toimenpiteet. Haavio-Mannila et al. (1995) totesivat tutkimuksessaan vuosina 1957–73 syntyneiden, ns. seksuaalivallankumouksen sukupolvea edustavien miesten hyväksyvän naisten itsemääräämisoikeuden seksuaalisissa asioissa. He eivät kuitenkaan halunneet ulottaa sitä kotitöihin ts. siihen, kuka hoiti kotia ja lapsia ja kenen työura oli tärkein. Miehet olivat edelleen sitä mieltä, että nainen vastasi pääasiassa kodinhoidosta, miehelle taas työura oli tärkeämpi.

Naisten ansiotyön yleistyessä heidän merkityksensä perheen elättäjänä kasvoi siitä huolimatta, että naisten palkkataso pysytteli selvästi miesten tasoa alhaisempana. Perheet tulivat vähitellen yhä riippuvaisemmiksi äidin tuloista. Naisen merkitys lisääntyi selvästi kodin ulkopuolella ja mies vastaavasti joutui harkitsemaan omaa paikkaansa perheen sisällä. Miehen ja naisen tasa-arvoa alkoivat seksuaalisen tasa-arvon kasvun ohella lisätä Kariston et al. (1998, 216) mukaan myös uudenlaiset isän ja äidin roolit.

Vuonna 1979 YK:ssa hyväksytty naisten oikeuksien yleissopimus vasta merkitsi, että enää ei yksinomaisten tavoitteena ollut se, että naiset saavuttaisivat miesten aseman, vaan pyrittiin myös siihen, että miehet ottaisivat vastuuta perinteisesti naisille kuuluneista tehtävistä. Tasa-arvon huomattiin ts. olevan mahdollista myös erilaisten kesken. Molemmilla vanhemmilla tuli olla samanlaiset oikeudet perheessä ja työelämässä (Nieminen 1995).

Isyyden merkitystä alettiin korostaa 1970-luvulta lähtien. Esimerkiksi äitiyshuollon asiantuntijat eivät pitäneet miestä vain siittäjänä ja elatusvelvollisena, vaan myös aktiivisena vanhempänä. Naisten vapauttamiseksi alettiin vaatia miehenroolin uudistamista. Isän roolin muutokset tapahtuivat hitaasti ja jotkut ovat sitä mieltä, että lähinnä vain käsitykset muuttuivat, ei käyttäytyminen. Kuitenkin isät alkoivat osallistua lastensa synnytyksiin yhä yleisemmin. Samoin pienten lasten isät rupesivat jossain vaiheessa käyttämään oikeuttaan vanhempainrahaan. Kun vuonna 1976 voimaan tullutta isyyslomaoikeutta käytti hyväkseen isistä vain 13 prosenttia oli käyttäjien osuus vuosina 1980 ja 1996 jo 56 prosenttia. Tosin isien käyttämät hoitoajat olivat lyhyitä (Kansaneläkelaitos 1997, 129).

Kotitöissä ja lastenhoidossa vallitsi edelleen epätasa-arvo. Kariston et al. (1998, 219–220) mukaan nainen ei aina edes halunnutkaan luopua tietyistä alueista, vaan piti niitä ominaan. Hän halusi käyttää arjen valtaa ja usein perheen neuvotteluissa lähdettiin siitä, että nainen oli kodin asiantuntija. Mies ei kuitenkaan ollut enää vain perheen elättäjä ja ulkopuolisten suhteiden hoitaja, vaan hän oli tullut perheeseen ja alkanut hyväksyä sekä vaatia itselleen aktiivisempaa osaa. Vaikka sukupuolten tasa-arvo ei ole toteutunut, roolijako ei kuitenkaan ole enää yhtä jäykkä kuin aiemmin. Puolisot voivat neuvotella ja kilpailla perheessä suoritettavista töistä.

Sukupuolten itsenäistä toimeentuloa pidettiin jo 1970-luvulla miehen ja naisen tasa-arvoisuuden edellytyksenä. Nainen ei voi olla tasa-arvoinen miehen kanssa, niin kauan kuin avioliittoa pidetään naisen elatuslaitoksena. Omat tulot kuuluvat taloudelliseen itsenäisyyteen. Koska puolisoiden yhteisverotus häytti naisten ansiotyössä käymistä, sitä alettiin kritisoida. Vuonna 1975 toteutettiin puolisoiden erillisverotus tulo- ja varallisuusverolain uudistuksen yhteydessä.

Kummankin vanhemman ansiotyöhön osallistuminen edellyttää myös yhteiskunnan järjestämää päivähoitoa. Vielä 1960–70-lukujen vaihteessa ajatus oli uusi eikä päivähoitoa nähty lapsen oikeutena hyvinvointiin. Vuonna 1973 voimaan tullut päivähoitolaki kuitenkin muutti päivähoidon kaikille tarkoitetuksi sosiaalipalveluksi. Kunnat velvoitettiin vuoteen 1980 mennessä järjestämään lapsen hoitopaikka kaikille sitä haluaville. Myös äitiysrahakautta pidennettiin useaan otteeseen (Nieminen 1995, 68).

Vuonna 1986 annettiin laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, jolla kiellettiin syrjintä työelämässä. Naisten itsenäiset toimeentulomahdollisuudet suhteessa miehiin kyllä paranivatkin, koska naisten ansiotyössäolon yleistyminen ja koulutustaon kohoaminen olivat saaneet lähes kiinni miesten aiemman etumatkan. Kuitenkin samanaikaisesti työelämässä tapahtui sukupuolten polarisoitumista. Sukupuolten välisessä palkkatasossa oli eroja vielä silloinkin, kun mies ja nainen tekivät samantasoista työtä ainakin koulutuksen perusteella mitattuna. Yhä edelleen naiset toimivat perinteisesti naisten aloiksi katsotuilla

hoiva-, opetus- ja palvelualoilla. Vaikka naisten koulutustaso vastasi, jopa ylitti miesten tason, jäi naisten palkkataso selvästi miesten tasoa alhaisemmaksi. Naisten ansiotaso oli vuoden 2000 tienoilla edelleen noin 80 prosenttia miesten ansiotasosta.

Myös jatkuvasti supistuvan maatalousväestön keskuudessa sukupuolten välinen tasa-arvo lisääntyi. Sireni (2003, 35–44) kuitenkin toteaa maalaistalon isännän ja emännän tehtäväkuvaa tutkiessaan, että tasa-arvoistuminen ja naisen aseman parantuminen eivät näyttäneet edellyttävän työnjaon häivyttämistä. Emännän asema oli 1900-luvun päättyessä entistä itsenäisempi, vaikka hänen tehtäviinsä kuului karjanhoidon ja paperitöiden ohella myös kotitöistä ja lapsenhoidosta huolehtiminen, Isäntä keskittyi ennen kaikkea viljelytöihin.

4.2.5. Avioliittoon ja perheeseen liittyvät käsitykset

Perheessä tapahtui toisen transition kaudella monenlaisia muutoksia, jotka eivät kuitenkaan riippuneet vain elämäntavan muutoksista vaan myös elämäntapaa arvioivista käsityksistä ja arvoista. Jallinojan (1984a, 50–51) mukaan 1960-luvulla käytiin julkisuudessa voimakasta taistelua familistisen ja individualistisen ideologian välillä. Individualistista perhekäsitystä kannattavat aloittivat taistelun ahdistavalta tuntuvalta avioliittoa vastaan, ja familistisen käsityksen kannattajat joutuivat olemaan lähinnä puolustuskannalla. Keskustelu oli samantapaista kuin jo esitransitionaalikaudella, jolloin individualistisia näkemyksiä esittäneet katsoivat avioliiton rajoittavan ihmisten rakastamisen vapautta. Avioero oli saatava mahdollisimman helposti, silloin kun rakkauden kohde ei ollut avio- puoliso tai avioliiton ulkopuolella tuli voida olla sukupuolisuhteita.

Perhettä puolustavat, joita oli ennen kaikkea kristillisiä arvoja kunnoittavien joukossa, pitivät intohimorakkautta avioliiton vihollisena. Familistisen perhekäsityksen kannattajienkin näkemykset olivat kuitenkin jonkin verran sopeutuneet muuttuneisiin oloihin. Suhtautuminen avioeroon ja äitien työssäoloon oli aiempaa myönteisempää. Tämä tuli Jallinojan (1984a, 51–52) mukaan näkyviin myös vuoden 1972 avioliittokomitean mietinnössä. Siinä henkilökohtaiset tunteet ymmärrettiin avioliiton olennaiseksi perustaksi.

Familistiset näkemykset kuitenkin korostuivat 1970-luvun loppupuolella. Kun vuonna 1972 oli kolmasosa väestöstä kannattanut avioeron helpottamista, vuonna 1979 sen helpottamisen kannalla oli enää 21 prosenttia (Jallinoja 1984a, 52). Samanaikaisesti uudelleen vahvistunut feministinen naisliike alkoi etsiä yksityiselle perheelle vaihtoehtoja laajemmista asuinyhteisöistä. Se katsoi perheen tekevän ihmisistä itsekkeitä. Ajatukset eivät kuitenkaan saaneet laajempaa kannatusta. Ihmiset eivät halunneet asua kollektiiveissa. Jallinoja (1984a) katsookin edelleen voitavan hahmottaa kaksi perhemallia, familistinen ja individualistinen. Lähinnä ne ovat ihmisten mielissä esiintyviä ideoita, mielikuvia, joiden perusteella nämä jäsentävät omaa perhe-elämäänsä.

perheen ja yksilön välisen suhteen pohtiminen oli tärkeää toisen transition kaudella. Perhe joutui entistä yleisemmin alistumaan jäsentensä henkilökohtaisille pyrkimyksille. Vaikka perhe ei Jallinojan (1984a, 110) mukaan ollut enää tässä suhteessa vahva, ihmiset kuitenkin edelleen toivoivat siltä paljon. Esimerkiksi 1980-luvun alussa ansiotyö ja opinnot olivat vain 25 prosentille kaupungeissa asuvista naisista ja 16 prosentille miehistä elämän keskeinen tyydytyksen antaja, perhe sen sijaan antoi suurimman tyydytyksen 53 prosentille naisista ja 60 prosentille miehistä (Haavio-Mannila 1984, 19).

Perheen asema kaventui elämäntietoisuudessa, koska se menetti tehtäviään yhteiskunnallisille laitoksille. Myös perheen sosiaaliset suhteet vähentyivät sen rakenteen muuttuessa. Perhe individualisoitui ja sitä koossa pitävät siteet vähenivät (Kolu 1994, 31–32). Kuitenkin perhe-elämän subjektiivinen merkitys voimistui 1960-luvulta lähtien, kun vapaa-ajan merkitys vähentyi ja työn suhteellinen arvostus perheeseen verrattuna laski (Haavio-Mannila 1984, 18–19). Perhe ja koti näyttivät olevan edelleen 1990-luvulla suomalaisten arvomaailmassa keskeisiä. Perhe hallitsi jäsentensä tietoisuutta huolimatta siitä, että sen itsenäisen elämäntietoisuuden mahdollisuudet kaventuivat. Tämä saattoi Kolan (1994, 33) mukaan kuitenkin synnyttää ristiriitaa ja muutospaineita.

4.2.6. Seksuaalisuus

Seksuaalisuus ja lisääntyminen eivät enää toisen transition aikana olleet yhteydessä toisiinsa. Kuitenkin seksuaalisuutta edelleen kontrolloitiin yhteiskunnassa. Julkisen ja yksityisen rajoista taisteltiin. McLarenin (1999, 3) mielestä valtaa pitävät yrittävät vaihtaa ja rangaista marginaaliryhmiä. Hänen mielestään 1960-luvun jälkipuolen suosituin myytti oli se, että tapahtui seksuaalinen vallankumous. Ehkäisytablettien markkinoille tulon katsottiin vapauttaneen yhdynnässä olevat huolista. Kuitenkin yhä edelleen ”käydään taistelua” sukupuolten välisestä tasa-arvosta, esiaviollisesta seksistä, avioliitosta, abortista ja homoseksuaalisuudesta.

Suomalaisten seksuaalinen vapaus lisääntyi 1960-luvulla. Kun taloudellinen hyvinvointi lisääntyi yhteiskunnassa, perinteinen tuomitsevuus väheni. Nuoriso halusi ottaa etäisyyttä vanhempiinsa. Heitä kiinnostivat mm. Kinseyn tutkimusten tulokset, jotka olivat Euroopassa herättäneet huomiota jo jonkin aikaa aiemmin kuin keskustelu ryöpsähti käyntiin Suomessa. Keskustelu alkoi Ylioppilaslehden ja Medisiinarin seksuaaliluvusta. Siinä vaadittiin kouluihin sukupuolivalistusta, perhesuunnittelutoiminnan edistämistä ja aborttilain ja homoseksuaalisuutta koskevan lainsäädännön uudistamista (Taipale 1966).

Keskusteluja raportoituihin Iltasanomissa ja Apu-lehdessä. Otteita Fanny Hillistä, Kama Sutrasta ja Tuoksuvasta puutarhasta julkaistiin ja kondomeja ja pessaareita esiteltiin. Elokuvateltoissa esitettiin kymmeniä viikkoja Rakkauden kieli -elokuvaa. Hannu

Salama sai Juhannustanssit -kirjastaan syytteet Jumalan pilkasta ja hänelle vaadittiin myös syytteitä sukupuolikurin ja säädyllisyyden loukkaamisesta. Kirjan sanottiin heikentävän kansan seksuaalimoraalia. (Suurpää 1965). Vuonna 1966 perustetun Yhdistys 9:n tavoitteena oli saada yhteiskunnan rakenne muuttumaan siten, että miehet ja naiset voisivat toteuttaa itseään kykyjensä mukaan ja yhdistää parisuhteen ansiotyössä käymiseen (Jallinoja 1983).

Suomi oli edelleen 1960-luvun jälkipuolella maatalousyhteiskunta, jossa kirkko vastasi siveellisyyden rajoista. Etenkin naiset paheksuivat nuorten esiaviolista seksiä. (Kontula 1993a, 59). Naisen oli kieltäydyttävä seksistä ennen avioliittoa, mutta sen jälkeen noudatettava miehensä haluja. Jyväskyläläiset naisopiskelijat olivat vuonna 1966 sitä mieltä, että yhdynnän sopivuus opiskelijalle liittyi seurustelun sitoutuneisuuteen. Vajaa puolet piti yhdyntää sopivana ainoastaan avioliitossa, yli viidesosa silloin kun seurusteltiin avioliittotarkoituksessa ja saman verran kun opiskelijat tapasivat vakituisesti toisiaan. Noin 70 prosenttia opiskelijoista oli sitä mieltä, että sukupuolielämällä oli onnistumisen mahdollisuudet vain avioliitossa. Sukupuolisuhteeseen ei pidä antautua ellei ole varma siitä, että voi rakastaa kumppaniaan koko elämänsä (Julkunen 1968, 155) .

Naisten taloudellinen itsenäisyys, tehokkaat ehkäisymenetelmät ja yhteiskunnan osavastuu lasten huollosta kuitenkin vähitellen vaikuttivat siihen, että sukupuolielämää ei aiempaan tapaan enää liitetty parisuhteeseen (Kontula 1993, 58). Kirkkokin myönsi, että sen perinteinen asennoituminen seksuaalisuuteen oli saattaniut olla kielteistä ja peittelevää, vaikka Raamatun käsitys ihmisen ruumiillisuudesta ja sukupuolisuudesta oli myönteinen asia (Ajankohtainen asia 1966). Ehkäisyvälineiden vastuunalaista käyttämistä perhesuunnittelussa pidettiin siveellisesti hyväksyttävänä, vaikka vapaaseen rakkauteen suhtauduttiin kielteisesti, homoseksuaalisuutta pidettiin syntinä ja abortti oli luvallinen vain silloin, kun raskaus uhkasi äidin elämää (Sievers et al. 1974; Nurmi 2000). Kirkon asenne homoseksuaalisuuteen ja muihin kuin aviollisiin seksuaalisuhteisiin oli edelleen 1980-luvulla kielteinen Homoseksuaalisuuteen suhtautumisen sävy oli aiempaa inhimillisempi.

Yhteiskunnan ja sosiaalisen lähiyhteisön asennoitumisessa erityisesti nuorten seksuaalisuuteen käyttäytymiseen tapahtui selvä muutos. Yhdynnän ehtona ei enää useinkaan pidetty avioliittolupausta. Miehet ovat yleensä suhtautuneet nuorten avioliittoa edeltävään sukupuolielämään naisia vapaamielisemmin, mutta tässäkin suhteessa tapahtui selvä muutos. Kun 1970-luvun alussa 60 prosenttia miehistä piti sopivana nuorten yhdyntöjä muulloinkin kuin silloin, kun oli tarkoitus mennä naimisiin, naisista vain 37 prosenttia katsoi sen sopivaksi. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin sukupuolten väliset käsityserot olivat miltei kadonneet. Naisista 86 prosenttia ja miehistä 88 prosenttia hyväksyi yhdynnät muussakin kuin avioliittotarkoituksessa (Kontula 1993, 59).

Naisten seksuaalinen rooli muuttui selvästi. Kun vielä toisen transition alkaessa ei kunnan nainen voinut olla avoimesti kiinnostunut seksistä, 1990-luvun alussa se oli jo hänelle sallittua. Naisten aktiivisuus sukupuolielämässä hyväksyttiin, ja he itsekin alkoivat suhtautua sukupuoliseen aloitteellisuuteen myönteisesti. Naisista 90 prosenttia katsoi 1990-luvun alussa naisella olevan oikeus halutessaan tehdä aloite seksuaaliseen kanssakäymiseen. Miehistä tätä mieltä oli 94 prosenttia (Kontula 1993, 68).

Seksuaalinen vapautuminen näkyi 1960-luvulla myös aborttilain väjentämisestä käydyssä keskustelussa. Vapaata aborttilakia tukivat sukupuolten tasa-arvoa kannattavat liikkeet, poliittinen vasemmisto ja Yhdistys 9. Lääkärikunnassakin esiintyi tyytymättömyyttä olemassa olevaan vuoden 1950 lakiin, joskin myös kielteistä suhtautumista aborttilain väljentämiseen oli havaittavissa. Ihmiset alkoivat yleensäkin suhtautua suopeammin vapaaseen aborttiin. Kielteisimmin raskauden keskeyttämiseen suhtautuivat uskonnollisiin herätysliikkeisiin kuuluvat. Myös maanviljelijäväestö oli varauksellista. Kaupungeissa asuvat koulutetut miehet ja nuoret taas olivat myönteisimpiä suhtautumisessaan vapaaseen aborttiin (SVT, Terveys, 13).

Myönteinen asennoituminen raskauden keskeytyksiin yleistyi ”vapaan” aborttilain tultua voimaan vuonna 1970. Seksuaalisuuteen liittyvät arvot ja asenteet ovat olleet pääkaupunkiseudulla ja Etelä.-Suomessa liberaalimpia kuin muualla maassa. Varsinkin Pohjanmaalla uskonnollisten herätysliikkeiden ja maanviljelijäväestön perhekeskeiset arvot ovat tulleet esiin alhaisempina aborttilukuina ja korkeana syntyvyytenä. Arvoissa tapahtui kuitenkin 1980-luvulla yhdenmukaistumista, mikä näkyi mm. siinä, että raskaudenkeskeytykset lisääntyivät parhaassa lastenhankintaiässä olevilla yhtä hyvin Vaasan kuin Uudenmaan ja Hämeen läänien kaupungeissa. Sukupuolisuuteen liittyvät asenteet kiristyivät 1980-luvun jälkipuolella hivin esiintulon jälkeen. 1990-luvulla asennoituminen jonkin verran vapautui. Suhtautuminen homoseksuaalisuuteen muuttui myönteisemmäksi (Ritamies 1993b).

Lopuksi voidaan todeta, että seksuaalisessa vallankumouksessa varsinainen ”kuohuntavaihe”, jolloin lähinnä keskusteltiin, kirjoitettiin ja vaadittiin, kesti lähinnä 1960-luvun loppuun. Jo 1970-luvulla koulutetut nuoret alkoivat mennä työhön. Edellisellä vuosikymmenellä esitettyjä vaatimuksia alettiin panna täytäntöön. Viranomaisten merkitys alkoi korostua seksuaalisuus- ja sukupuolten tasa-arvokysymysten toteuttamisessa.

Seksuaalivallankumouksen sijoittuminen toisen transition alkuun tulee havainnollisesti näkyviin Haavio-Mannilan, Roosin ja Kontulan (1995) luonnehtimasta kolmesta seksuaalisukupolvesta. Vuosina 1917-1936 syntyneiden sukupuolvi, *seksuaalisen repression sukupolvi*, aloitteli ensimmäisen transition loppupuolella sukupuolielämäänsä ja perusti perhettään. Nämä ihmiset eivät vielä puhuneet julkisesti sukupuoliasioista, koska ne olivat tabuja. Miehillä oli naisia suurempi vapaus seksuaalisuudessa ja sukupuoliasioissa,

koska yhteiskunnassa vallitsi kaksinaismoraali. Vuosina 1937–1956 syntyneet sen sijaan muodostivat jo seksuaalisen vallankumouksen sukupolven, koska tämän ikäluokan nuoruudessa tapahtui nopeita muutoksia. Kun seksuaalisuuteen liittyvät käsitykset vapautuivat ja ehkäisyvälineet kehittyivät, seksuaalinen vapautuminen koski myös naisia. Sen sijaan vuosina 1957–1973 syntyneet edustivat *seksuaalisen ambivalenssin sukupolvea*, joka oli tullut tietoiseksi seksuaaliseen kanssakäymiseen liittyvistä riskeistä AIDS:in leviämisen ja tehokkaan seksuaalivalistuksen seurauksena.

4.3. Lasten määrään ja ajoitukseen liittyvät tavoitteet

Ihmiset olivat jo ensimmäisen transition kaudella tulleet tietoisiksi perhesuunnittelun tarpeellisuudesta omassa elämässään. Toisen transition kaudelle siirryttäessä ei ilmeisesti motivoitumisen voimakkuudessa tapahtunutkaan huomattavampaa muutosta. Lähinnä vain syyt, joilla perhesuunnittelua perusteltiin, olivat jossain määrin muuttuneet. Yksilön omien päämäärien saavuttaminen oli tullut aiempaa tärkeämmäksi. Parit eivät suunnitelleet elämäänsä enää samalla tavoin lapsen ehdoin kuin ensimmäisen transition kaudella. Lapsi oli edelleen vanhemmille tärkeä, mutta hän oli vain yksi niistä tekijöistä, jotka mahdollistivat vanhempien kukoistamisen yksilöinä. (mm. Aries 1980, 645–650). Lasten kuuluminen perheen kuvaan ei ollut 1960-luvun puolivälistä lähtien enää yhtä selvää kuin aiemmin. Ajan mentaliteettiin kuului pieni lapsiluku perheessä, mutta myös itsenäisyys, itsensä toteuttaminen, sukupuolten tasa-arvo, nautinnon hyväksyminen ja nuorekkuus (Daun 1983, 93–105; Jallinoja 1984b, 612–613).

Pareilla alkoi jo ensimmäisen transition aikana olla lapsilukuun liittyviä tavoitteita. Koska Suomesta on empiiristä tutkimustietoa jossain määrin saatavissa vasta kauden loppupuolelta, ei tarkoin tiedetä ihmisten lapsilukuihanteissa ensimmäisen transition kaudella tapahtunutta kehitystä. Joissakin Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa tehtyjen tutkimusten perusteella (Stoetzel 1955; Glass 1962; 1968 ks. Hawthorn 1970) on kuitenkin oletettavissa, että lapsilukutavoitteet olivat tuolloin todellista lasten määrää pienemmät.

Suomalaiset parit olivat 1960-luvulle tultaessa ilmeisesti sodan poikkeuksellisten vuosien jälkeen jälleen valmiita pienentämään lapsilukuaan. Se, minkälaisia lapsilukuun liittyviä tavoitteita heillä tuolloin oli on jo helpommin arvioitavissa, koska joitakin pieneköihin aineistoihin pohjautuvia tutkimuksia oli olemassa. 1970-luvulta lähtien alettiin tehdä myös koko maata edustavia tutkimuksia (mm. Ritamies ja Visuri 1975; Riihinen et al. 1980; Ritamies et al. 1984; Paajanen 2002), joista saadaan valaisua parien lapsilukuun ja lasten ajoitukseen liittyvistä tavoitteista.

4.3.1. Lapsilukuihanteet tavoitteiden mittaajina

Lapsilukutavoitteita on tutkimuksissa yleensä selvitetty erilaisten lapsilukuihanteiden perusteella. Aluksi ei kiinnitetty juuri lainkaan huomiota siihen, kuinka luotettavasti ihanteet osoittivat parin lapsilukutavoitteita ja ennakoivat heidän lopullista lapsilukuaan. Kun ihannekysymyksiin saatiin numerovastaus, parien katsottiin olevan selvillä lapsilukutavoitteistaan ja suunnittelevan perhekokoaan. Vasta vähitellen lapsilukuihanteisiin liittyviin puutteellisuuksiin alettiin tutkimuksissa kiinnittää huomiota. Ihannekysymyksiin saatujen vastausten luotettavuuteen todettiin olevan vaikutusta mm. lapsilukukäsitteillä ja ihanteita mittaavien kysymysten sanamuodolla, vastaajan omalla elämänvaiheella ja sillä, tutkitaanko ihanteilla ryhmätason hedelmällisyyttä vai yksilöjen ja osajoukkojen välisiä hedelmällisyseroja (Ritamies et al. 1984, 22)

Eri ajankohtina tehdyissä tutkimuksissa käytetyt ihannekysymykset ovat olleet melko samanlaisia, mutta tutkijoilla on ollut käsitteistä erilaisia näkemyksiä. Tutkijat ovat voimakkaasti kritisoineet kussakin maassa perheelle ihanteellisenä pidettyä lapsilukua. Lähinnä sen on katsottu osoittavan yhteiskunnassa vallitsevaa pronatalistista lapsilukunormia (Trent 1980, 309). Henkilökohtaisia ihanteita on mitattu tavallisimmin avioliiton alussa ja haastatteluhetkellä. Haastatteluhetken ihanteiden kohdalla käsitteiden vaihtelevuus on ollut suurin. Käsitteitä ihanteellinen, haluttu, toivottu, aiottu ja odotettu on käytetty verrattain vapaasti ja epäyhtenäisesti, jolloin eri tutkimusten tulosten vertailu on osoittautunut ongelmalliseksi.

Parien omia lapsilukutavoitteita voidaan suomalaistutkimusten perusteella selvittää mm. heidän avioliiton alun tai haastatteluhetken ihanteensa perusteella tai sillä lapsiluvulla, minkä he odottavat kaikenkaikkiaan hankkivansa. Koska tutkimushetkellä eri ikäiset henkilöt ovat kuitenkin erilaisessa elämänvaiheessa, on sillä vaikutusta heidän lapsilukuihanteisiinsa. Vanhempien, jo lapsensa hankkineiden ihanteisiin on havaittu olevan vaikutusta omalla lasten lukumäärällä. Sen sijaan nuorilla lapsettomilla ihanne on usein melko utopistinen, kun omat kokemukset lapsista puuttuvat.

Suomalaistutkimuksissa on parien haastatteluhetken ihanteita mitattu lähinnä sopivaa, mieluisaa ja mieluisinta lapsilukuihannetta käyttäen. Sopiva lapsiluku on muita realistisempi, omiin taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin perustuva ihanne, mieluisan ja mieluisimman lapsilukuihanteen ollessa jossain määrin hypoteettisempia ja osoittavan myös lapsista pitämistä yleensä. Parin hankkimaa lopullista lasten määrää katsotaan tutkimuksissa ehkä ennakoivan parhaiten odotetun lapsiluvun. Vaikka lapsilukuihanteet eivät ole täysin vertailukelpoisia, niiden kuitenkin oletetaan osoittavan ainakin ryhmätasolla viime vuosikymmeninä lapsilukutavoitteissa tapahtuneen kehityksen suuntaa.

Lapsilukuihanteiden perusteella koetetaan selvittää suomalaisten avioparien lapsilukutavoitteita 1960–90-luvuilla etsimällä vastausta kysymyksiin, kuinka monta lasta tuon aikakauden ihmiset halusivat saada, minkälaisin aikavälein he toivoivat lastensa syntyvän ja missä määrin lapsilukutavoitteet erosivat väestöryhmittäin. Perheeseen hankittavien lasten määrä nähdään toisen transition kauden edetessä yhä selvemmin vanhempien yhteisestä päätöksestä johtuvaksi. Suomessa tehdyissä hedelmällisyystutkimuksissa on tutkimusaineisto keskittynyt toisinaan vain naisiin, eikä puolison tavoitteesta saada tietoa. Yhdysvalloissa on kuitenkin tultu siihen tulokseen, että vaimolla on miestä enemmän vaikutusta lapsilukupäätöksiin. Naisten on huomattu myös miestä luotettavammin pysyvän esittämään puolisonsakin ihanteen (Fried et al. 1980).

4.3.2. Lapsilukutavoitteet

Toiseen hedelmällisyyden transition kauteen siirryttäessä yhä useamman suomalaisen miehen ja naisen lapsilukuihanteet selkiytyivät. Ainakin he vuonna 1971 kerätyn haastatteluaineiston perusteella pystyivät vastaamaan lapsilukuihannetta koskeviin kysymyksiin epäröimättä ja melko harvoin vaihtoehtoisia lapsilukuihanteita esittäen. Enää ei haluttu kahdesta kolmeen lasta, vaan kaksi tai kolme lasta. Tosin avioliiton alun lapsilukuihanteen esittäminen oli monelle vieläkin vaikeata. Kaikista 18–54-vuotiaista haastatelluista ei 60 prosentilla ollut avioliiton alussa ajatusta siitä, kuinka monta lasta he haluaisivat (Ritamies ja Visuri 1975, 26).

Avioliiton alun ihanteeseen vastaamisen ikäryhmittäinen tarkastelu kuitenkin osoitti toisen transition alkupuolella tapahtuneen myönteistä kehitystä 1940–50-lukuihin verrattuna. Kun 1970-luvun alussa nuorista, 18–29-vuotiaista miehistä ja naisista 45 prosenttia ei osannut ilmoittaa, kuinka monta lasta he naimisiinmenonsa aikoihin halusivat saada, vanhimmista, 45–54-vuotiaista, jotka olivat vastaavassa tilanteessa 1940–50-luvuilla, peräti 73 prosenttia ei kyennyt ilmoittamaan ihannettaan. Naisten oli kuitenkin miehiä helpompi ilmaista tavoitteensa (Ritamies ja Visuri 1975, 23). Koska nuorilla ei ollut kokemusta lapsista, heistä osa ilmeisesti katsoi parhaaksi jättää vastaamatta. Vanhempien haastateltujen vastaamista todennäköisesti vaikeutti se, että lapsilukuihannetta jouduttiin muistelemaan taaksepäin pitkänkin ajan päähän. Olemassa oleva lasten määrä saattoi myös olla ristiriidassa ihanteen kanssa, joten kysymykseen jätettiin mieluummin vastaamatta kuin tuotiin esiin epäonnistuminen perhesuunnittelussa.

Myönteistä kehitystä avioliiton alun lapsilukuihanteen ilmaisemisessa tuli edelleen näkyviin kuusi vuotta myöhemmin kerätystä aineistosta (Ritamies et al. 1984, 43). Kaikista 19–45-vuotiaista, ensimmäisessä avioliitossa olevista naisista ei 46 prosenttia ilmoittanut vuonna 1977 avioliiton alun lapsilukuihannettaan. 19–29-vuotiaista naisista enää 38 prosenttia ei osannut tuolloin sanoa, kuinka monta lasta olisi halunnut saada naimisiin mennessään.

Ihmiset ovat halunneet itselleen vähemmän lapsia kuin mitä he ovat pitäneet suomalaisen perheen ihanteellisena kokona. Ilmeisesti suomalaisen perheen yleiseen ihanteeseen liitetään omia mielikuvia lapsuuden perheistä tai se edustaa normia, jossa perheeseen edellytetään kuuluvan useita lapsia. Sodan jälkeen Suomessa oli vallalla käsitys siitä, että perheet hankkivat liian vähän lapsia. Julkisuudessa esiintynyt voimakas kirjoittelu suuremman perheen puolesta saattoi tuolloin vaikuttaa ihmisten yleiseen ihanteeseen. Suomalaisen perheen ihanteena pidettiin 1960–70-luvuilla keskimäärin 2.9 lasta ja 1980–90-luvuilla tehdyissä tutkimuksissa ihanteen todettiin vaihtelevan 2.5 ja 2.6 lapsen välillä (Ritamies 2000, 32). Vuosien 1997 ja 2002 perhebarometrit (Reuna 1997, 37 ja Paajanen 2002, 24) osoittavat suomalaisen perheen ihanteen olevan edelleen hieman laskusuunnassa. Edellisen barometrin mukaan ihanne oli 2.5 ja jälkimmäisen mukaan 2.4 lasta.

Omaan perheeseen ei ole kaivattu yhtä montaa lasta kuin suomalaiseen perheeseen yleensä. Keskimääräinen lapsilukuihanne pysytteli 2.5 lapsen paikkeilla yhtä hyvin 1960-luvulla kuin 1990-luvullakin. Vuonna 1971 haastateltujen miesten ja naisten ihanne 2.3 lasta oli tätä pienempi ilmeisesti siksi, että se edusti heidän omiin taloudellisiin ja sosiaalisiin oloihinsa sopivaa lapsilukua, ei mieluisaa tai mieluisinta lapsilukua kuten myöhemmissä tutkimuksissa. Perhebarometreissä ei tiedusteltu omaa mieluisaa lapsilukuihannetta, joten ei voida sanoa vieläkö parit haluavat itselleen vähemmän lapsia kuin suomalaiseen perheeseen yleensä. Kuitenkin vuoden 1997 perhebarometrissä vastaajien käsitys omasta lopullisesta lasten määrästä jäi hieman suomalaisen perheen ihannetta pienemmäksi, ts. keskimäärin 2.4 lapseksi (Taulukko 2)

Hedelmällisyystutkimuksissa on odotetun lapsiluvun arvioitu parhaiten ennakoivan perheen lopullista lasten määrää, mikä tulee näkyviin mm. siinä, että sen on todellisen lapsiluvun tapaan havaittu vaihtelevan väestöryhmittäin enemmän kuin muiden ihanteiden. Kuitenkin tähänkin ihanteeseen on vaikutusta kunkin henkilön elämänvaiheella. Nuorten, vielä lapsettomien, odotettu lapsiluku on lähinnä ihanne, jonka toteutumisesta ei voida vielä päätellä paljoakaan. Vanhemmilla naisilla odotettu lapsiluku jo lähenee henkilöllä olevaa todellista lasten määrää. Esimerkiksi 1970-luvun loppupuolella kerätyssä aineistossa 40–45-vuotiaat naiset katsoivat hankkineensa odotetuista lapsistaan jo kaikki, 35–39-vuotiaista yli yhdeksän kymmenestä ja 30–34-vuotiaistakin jo kaksi kolmasosaa katsoi odottamiensa lasten olevan jo koossa (Ritamies et al. 1984, 129).

Taulukko 2. Suomalaisten lapsilukuihanteita 1960–1990-luvuilla.

	Own family's ideal	Expected number of children	Finnish family's ideal
1966 ¹ Female	2.5*		
1967 ²			2.9*
1971 ³ Female	2.3*	2.6	2.9*
1977 ⁴ Female	2.5*	2.4	2.9*
1989 ⁵ Female	2.6		2.6
1992 ⁶ Male	2.5		2.5
1997 ⁷ Female		2.4	2.6
Male		2.4	2.5

*Maximum ideal

Sources: Visuri 1966 unpublished data; Jaakkola 1967 Master's thesis; Ritamies and Visuri 1975; Ritamies et al. 1984; Nikander 1992 and 1995; Reuna 1997

1) Under-30-year-olds, who visited The Family Federation of Finland's Central Clinic in 1960–61, the ideal of a family similar to one's own

2) The ideal Finnish family among people from Ristiina

3) 18-54-year-olds married for the first time, the ideal for their own family = a suitable number of children

4) 19-45-year-olds, women married for the first time, the ideal for their own family = a preferred number of children

5) 22-51-year-old women, their own ideal = a most preferred number of children

6) 25-49-year-old men, their own ideal = a most preferred number of children

7) 17-60-year-olds, one's own final number of children

Lähde: Ritamies 2000, 29–45, taulukko 1.

Naimisissa olevat naiset odottivat 1970-luvun loppupuolella hankkivansa tavallisimmin kaksi lasta. Heistä 46 prosenttia uskoi päätyvänsä kahteen lapseen, vajaa 30 prosenttia kolmeen. Kolmea lasta enemmän samoin kuin yhden lapsen uskoi hankkivansa noin kymmenesosa. Lapsettomiksi odotti naimisissa olevista naisista jäävänsä noin 3 prosenttia (Ritamies et al. 1984, 129–130). Vuoden 1997 perhebarometrissa 17–60-vuotiaat suomalaiset olettivat lopullisen lapsilukunsa olevan keskimäärin 2.4 lasta. He ts. uskoivat päätyvänsä hieman pienempään lapsilukuun kuin mitä pitivät suomalaisen perheen ihanteena (Reuna 1997, 37).

Parien lapsilukutavoitteet eivät ole viime vuosikymmeninä ainoastaan vakiintuneet tietylle tasolle, vaan ne ovat myös yhdenmukaistuneet. Vielä 1960-luvulla ja 1970-luvun alkupuolellakin lapsilukuihanteissa oli väestöryhmittäisiä eroja. Etenkin eri ikäisten lapsilukutavoitteet poikkesivat toisistaan. Vuonna 1971 kerättyyn aineistoon perustuvassa tutkimuksessa nuorimmat, 18–29-vuotiaat, odottivat hankkivansa keskimäärin yhden lapsen vähemmän kuin 45–54-vuotiaat (Ritamies ja Visuri 1975, 30–31). Tosin nämä nuorimmat haastateltavat olivat haastattelun aikoihin vasta aloittelemassa lasten hankintaa ja heidän tavoitteensa voivat vielä muuttua kun kokemukset lapsista lisääntyvät. 1970-luvun loppupuolella kerätyn aineiston mukaan ikäryhmittäiset erot vaihtelivat enää

keskimäärin 0.3 lapsen verran, 40–45-vuotiaiden naimisissa olevien naisten odottaessa eniten lapsia, 30–39-vuotiaiden vähiten (Ritamies et al. 1984, 55).

Naisten ja miesten lapsilukutavoitteissa oli myös jonkin verran eroa 1970-luvun alussa. Naiset pitivät haastatteluhetkellä taloudellisiin ja sosiaalisiin oloihinsa sopivana keskimäärin 0.2 lasta suurempaa lapsilukua kuin miehet ja he myös odottivat hankkivansa saman verran miehiä enemmän lapsia. Naisten käsitys suomalaisen perheen ihanteellisesta lapsiluvusta oli myös hieman suurempi kuin miesten (Ritamies ja Visuri 1975, 18, 26, 30). Lapsettomien naisten oli muita helpompi sanoa, kuinka monta lasta he halusivat. Näyttää siltä, että mitä vähemmän kokemuksia naisella oli ennestään lapsista, sitä helpompi hänen oli ilmaista toiveensa. Silloin ei todellisuus ainakaan ollut ihanteiden kanssa ristiriidassa.

Lapsilukuihanteiden väestöryhmittäinen vaihtelu oli 1970-luvun loppupuolella jo hyvin vähäistä. Hämmästyttävää oli mm. se, että avioliiton alun ihanne oli miltei sama nuorimmilla ja vanhimmillä naisilla ja että suomalaisen perheen ihanne ei vaihdellut lainkaan ikäryhmittäin. Kuitenkin osa haastatelluista naisista oli mennyt naimisiin jo 1950-luvulla, osa vasta kaksi vuosikymmentä myöhemmin. Tänä aikana suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut kehitys oli voimakasta. Avioliiton alun lapsilukuihanteiden vähäisestä ikäryhmittäisestä vaihtelusta voitaneenkin päätellä, että vanhempien naisten muisteleva naimisiinmenon aikainen ihanne oli heidän myöhempien elämänvaiheidensa värittämä. Nuorimpien ihanne taas oli suurempi kuin ikäluokan ihanne keskimäärin ilmeisesti sen vuoksi, että aineistoon oli valikoitunut nuorina naimisiin menneitä, verrattain suurta perhettä kannattavia naisia (Ritamies et al. 1984, 197).

Suomalaisen perheen ihanteellinen lapsiluku ja oma mieluisin lapsiluku olivat 1980-luvun päättyessä Nikanderin (1992, 28–29) mukaan yllättävän samansuuruisia eri ajankohtina syntyneillä naisilla. Vaikka myöhemmin syntyneet naiset hankkivat vähemmän lapsia, eri ajankohtina syntyneiden naisten esittämä suomalaisen perheen ihanteellinen lapsiluku oli yhtä suuri, 2.6 lasta. Oman mieluisan lapsiluvun kohdallakin ikäryhmittäiset erot olivat todella pienet. Sen sijaan samana ajankohtana syntyneiden naisten ja miesten lapsilukuihanteessa oli hieman eroa, naisten ihanteen ollessa edelleen suurempi kuin miesten. Naisten ihannetta tosin tiedusteltiin kolme vuotta aiemmin kuin miesten.

4.3.3. Lasten ajoitukseen liittyvät tavoitteet

Pareilla ei ollut toisen hedelmällisyyden transition kaudella vain lasten lukumäärään liittyviä tavoitteita, vaan he halusivat myös lasten sijoittuvan tiettyihin elämänvaiheisiin, syntyvän tietyllä etäisyydellä toisistaan. Itse asiassa lapsilukutavoitteen pienentyessä, lapsiluvun ajoitus oli perhesuunnittelussa entistä tärkeämpi tekijä. Erityisen keskeiseksi tekijäksi näytti tulevan se, missä elämänvaiheessa ensimmäinen lapsi hankitaan.

Parisuhteessa elävät ilmeisesti pohtivat erilaisiin elämäntavoitteisiin pyrkiessään, mihin vaiheeseen lapsi sopisi parhaiten. Aloitettaisiinko lasten hankinta nuorina vai siirretäisiinkö sitä aikaan, jolloin oli valmistuttu, saatu työpaikka ja taloudellisestikin tultiin jo hyvin toimeen. Samoin ehkä keskusteltiin, olisiko työn kannalta tai taloudellisesti järkevää hankkia lapset nopeasti peräkkäin vai olisiko pidempi syntymäetäisyys muiden tavoitteiden saavuttamiseksi edullisempi vaihtoehto. Keskustelua herätti varmasti myös kysymys siitä, minkä ikäisenä oli sopivaa vielä tulla äidiksi ja isäksi.

Tilastotiedot osoittavat, että toisen transition kaudella parit alkoivat siirtää lasten hankinnan aloittamista elämässään yhä myöhempään ajankohtaan. Kun 1960-luvulla äiti oli ensimmäisen lapsen syntyessä nuori, keskimäärin 23 vuotta vanha, 1990-luvun loppupuolella hän oli lähes viisi vuotta vanhempi (Yearbook of Population Research 2000, 216). Keskiarvojen taakse luonnollisesti kätkeytyy pareja, joille lapset olivat elämänsuunnitelmissa keskeisin tekijä ja joiden hankinta aloitettiin nuorina. Kuitenkin aiempaa enemmän alkoi myös olla niitä, jotka olivat valmiita lapsen hankintaan vasta 30–35 vuoden ikäisinä, jopa vanhempina.

Lasten ajoitukseen liittyvissä tavoitteissa tapahtuneen kehityksen selvittämistä jossain määrin vaikeuttaa tutkimustiedon vähäisyys. Lasten syntymäetäisyyksiä on tiedusteltu vain vuosina 1971 ja 1977 kerätyissä aineistoissa (Ritamies ja Visuri 1975 ja Riihinen et al. 1980). Näidenkin tietojen vertailua vaikeuttaa se, että edellisessä tutkimuksessa naisilta ja miehiltä tiedusteltiin heidän ihanteellisina pitämiään lasten syntymäetäisyyksiä, jälkimmäisessä taas sopivaa omien lasten ajoitusta. Myös vuoden 2002 perhebarometrista saadaan tietoa siitä, mitä nyky-yhteiskunnan ihmiset pitävät ihanteellisena ensimmäisen ja toisen lapsen syntymäetäisyytenä (Paajanen 2002).

Suomalaiset pitivät 1970-luvun alussa ihanteellisena rauhallista lasten hankinnan aloittamista siitä huolimatta, että perinteisesti tiedetään naisista olleen raskaana avioliiton solmiessaan lähes 40 prosenttia. Naimisissa olevat, 18–54-vuotiaat miehet ja naiset pitivät avioliiton solmimisen ja ensimmäisen lapsen syntymisen välisenä sopivana etäisyytenä keskimäärin 2.2 vuotta. Tästä etäisyydetä näytti vallitsevan yksimielisyys perustamista aloittelevien ja sen jo päättäneiden välillä. Myös ensimmäisen ja toisen lapsen väliseksi keskimääräiseksi etäisyydeksi olisi haluttu sama 2.2. vuotta (Ritamies ja Visuri 1975, 60–61)

Tarkasteltaessa prosentuaalisesti naisten ja miesten mieleistä lapsen hankkimistahtia, taulukko 9 osoittaa, että naiset pitivät sopivampana hieman miehiä pidempää syntymäetäisyyksiä. 18–54-vuotiaista naimisissa olevista naisista 44 prosenttia ilmoitti ensimmäisen lapsen sopivaksi syntymäajankohdaksi kaksi vuotta ja 25 prosenttia kolme vuotta avioliiton solmimisesta. Toisen lapsen olisi 62 prosenttia naisista halunnut synnyttää kahden ja 23 prosenttia kolmen vuoden kuluttua ensimmäisestä lapsesta. Miehet taas pitivät naisia yleisemmin sopivana sitä, että ensimmäinen lapsi syntyisi jo vuoden kuluttua naimisiinmenosta. Heistä runsas viidesosa oli sitä mieltä, naisista vain kymmenesosa. Toisenkin lapsen olisivat miehet olleet hieman naisia valmiimpia saamaan vuoden kuluttua ensimmäisen lapsen syntymästä (Ritamies ja Visuri 1975, 61, 64)

Taulukko 3. Sopiva etäisyys avioliiton solmimisen ja ensimmäisen lapsen syntymisen välillä naimisissa olevilla, prosentteina.

	Vuotta					Ei tietoa/ ei osaa sanoa	Yht.	N
	1	2	3	4	5–			
Miehet								
18–29	21.7	35.5	15.2	2.9	1.5	23.2	100	276
30–44	20.6	41.3	13.3	3.2	2.3	19.3	100	436
45–54	23.7	38.6	14.0	2.6	5.3	15.8	100	228
Yhteensä	21.7	38.9	14.0	3.0	2.8	19.6	100	940
Naiset								
18–29	10.8	47.4	22.2	1.5	0.6	17.5	100	342
30–44	12.0	42.6	23.9	2.5	2.3	16.8	100	477
45–54	15.5	41.9	28.4	1.4	2.0	10.8	100	296
Yhteensä	12.6	43.9	24.6	1.9	1.7	15.4	100	1115

	Ei pidä toista lasta suotavana	Vuotta					Ei tietoa/ ei osaa sanoa	Yht.	N
		1	2	3	4	5–			
Miehet									
18–29	0.0	21.0	54.4	19.6	2.2	0.7	2.2	100	276
30–44	0.9	13.8	67.0	13.3	2.3	1.8	0.9	100	436
45–54	0.9	8.8	64.9	20.2	2.6	0.9	1.8	100	228
Yhteensä	0.6	14.7	62.8	16.8	2.3	1.3	1.5	100	940
Naiset									
18–29	0.6	10.8	63.7	18.4	4.4	0.9	1.2	100	342
30–44	0.2	8.4	62.9	20.1	5.5	2.3	0.6	100	477
45–54	0.0	6.1	58.1	32.4	2.7	0.7	0.0	100	296
Yhteensä	0.3	8.5	61.9	22.9	4.4	1.4	0.6	100	1115

Lähde: Ritamies ja Visuri 1975, 61 ja 64, taulukko 22 ja 25)

Naisilla ei ollut 1970-luvun alussa mitään sitä vastaan, että viimeinen lapsi syntyisi hedelmällisen kauden loppupuolella, vaikka he itse pitivät ihanteellisena lasten hankkimista melko nuorina. Naimisissa olevien naisten mielestä 35–39 vuoden ikä oli sopivin viimeisen lapsen saamisikä. Heistä 38 prosenttia oli tätä mieltä, 30 prosentin pitäessä 30–34 vuoden ikää sopivana. Miehet sen sijaan eivät aivan yhtä yleisesti halunneet, että viimeinen lapsi syntyisi naisen ollessa vasta 30–34 vuoden ikäinen. Miesten ei ollut yhtä helppo kuin naisten ilmaista sopivaa viimeisen lapsen hankkimisikää. Erityisesti lapsettomille miehille vastaaminen tuotti vaikeuksia. Heistä noin kolmaosa ei osannut vastata kysymykseen (Ritamies ja Visuri 1975, 60–66).

Yhteiskunnassa vallitsi siten 1970-luvun alussa melko yhdenmukainen käsitys ihanteellisista lasten syntymäetäisyyksistä suomalaisessa perheessä. Tosin naiset halusivat lykätä lapsenhankinnan aloittamista myöhempään ajankohtaan kuin miehet. Ehkä he eivät halunneet pitää lapsen syntymää avioliiton solmimisen syynä, vaan edellyttivät tarvittavan aikaa myös puolisoiden yhteiselämään sopeutumista varten. Keskiarvoina tarkasteltuna olivat eri ikäisten miesten ja naisten käsitykset sopivasta ensimmäisen ja toisen lapsen syntymäajankohdasta kuitenkin melko samanlaiset. Sukupuolen, iän ja siviilisäädyn perusteella ei keskimääräisissä sopivissa syntymäetäisyyksissä tullut esiin 0.2 vuotta suurempia eroja (Ritamies ja Visuri 1975, 60–61).

Kymmenluvun loppupuolella naiset kuitenkin pitivät omassa lastenhankinnassaan sopivana huomattavasti nopeampaa tahtia. Ensimmäisessä avioliitossa vähintään viisi vuotta olleista naisista 34 prosenttia piti sopivana, että ensimmäinen lapsi syntyisi niin pian kuin mahdollista ja 17 prosenttia, että lapsi syntyisi vuoden kuluttua naimisiinmenosta. Vain viidesosa naisista piti kahta vuotta sopivana ensimmäisen lapsen syntymäetäisyytenä. Kymmenluvun alussa oli näin ajattelevia naisia ollut 44 prosenttia.

Näyttää siltä, että 1970-luvun loppupuolella naiset olivat realistisempia syntymäetäisyyksiä koskevissa ihanteissaan kuin kymmenluvun alkupuolella ihanteensa ilmaisseet. Suomalaiset ovat perinteisesti aloittaneet lastenhankinnan nopeassa tahdissa. Naisista 30–40 prosenttia on ollut naimisiin mennessään raskaana (Nieminen 1963). Näin oli myös 1970-luvulla sekä sen alku- että loppupuolella. Kuitenkin kymmenluvun loppupuolella pidettiin sopivana nopeampaa lastenhankinnan aloittamisen tahtia. On mahdollista, että parien epävirallista yhdessäasumista olisi alkanut esiintyä jo jonkin verran enemmän jälkimmäisenä ajankohtana ja avioliitto olisi solmittu siinä vaiheessa kun nainen huomasi olevansa raskaana.

Lasten ajoitukseen liittyvistä tavoitteista ei ole tutkimustietoa 1980–90-luvuilta. Parien todellisen käyttäytymisen perusteella kuitenkin näyttäisi siltä, että lasten hankkimisen aikataulussa olisi siirrytty selvästi 1970-luvun alun ihanteellisena pidettyä hitaampaa

lasten synnyttämistä kohti. Avoliittojen yleistyminen tosin vaikeuttaa arviointia. Vuonna 1989 jo yli viidennes ensimmäisistä lapsista syntyi avoliitossa, toisista lapsista noin joka kymmenes (Nikander 1992b, 29).

Ei tiedetä varmuudella halusivatko parit todella hankkia lapsensa hitaammassa tahdissa, vai johtuiko syntymäetäisyyksien piteneminen myös siitä, että olosuhteet olivat yhteiskunnassa sellaiset, että lasten hankintaa oli pakko siirtää myöhemmäksi esimerkiksi koulutuksen pitenemisen, työhönmenon tai asuntovaikeuksien takia. Voisi olettaa, että individualistisessa ja moniarvoisessa yhteiskunnassa erilaiset asiat kilpailevat nuorten mielenkiinnosta ja valintoja pohditaan. Perhettä ei ehkä haluta perustaa kovin nuorina, koska elämässä halutaan ensin kokea muita asioita mm. opiskella, luoda uraa, osallistua erilaisiin harrastuksiin ja mennä ulkomaille. Vasta myöhemmin halutaan sitoutua perhe-elämään.

Nikander (1992a, 72) totesi koulutuksen pidentävän avioliiton lapsetonta aikaa. Korkean asteen tutkinnon suorittaneilla oli ensimmäisen lapsen syntymän ja vihkimisen välinen keskimääräinen etäisyys kaksi vuotta ja kaksi kuukautta. Perusasteen koulutuksen suorittaneilla etäisyys oli vuosi ja neljä kuukautta. Parisuhteen lapseton aika oli ilmeisesti vielä tätäkin pidempi, koska suuri osa pareista oli ollut ennen naimisiinmenoa avoliitossa. Sisarusten ikäerot myös suurenivat toisen transition kaudella. Kahden ensimmäisen lapsen keskimääräinen ikäero kasvoi 1970-luvun loppuun saakka, mutta pysyi 1980-luvun alkua lukuunottamatta melko samanlaisena koko kymmenluvun. Sisarusten ikäero oli 1980-luvulla noin neljä vuotta.

Vuoden 2002 perhebarometrissa käy ilmi, että uuden vuosituhannen alussa 18–44-vuotiaat naiset ja miehet pitivät edelleen ihanteena verrattain pitkää ensimmäisen ja toisen lapsen välistä syntymäetäisyyttä. He toivovat lasten syntyvän keskimäärin 3,5 vuoden välein. Ensimmäisen lapsen syntymän etäisyyttä avioitumisesta ei barometrissa tiedusteltu (Paajanen 2002). Avoliittojen yleistyttyä ei enää ole suurta merkitystä sillä, kuinka pian avioliiton solmimisesta ensimmäisen lapsen halutaan syntyvän, koska kasvava määrä pareja hankkii lapsen tai useampia jo ennen naimisiinmenoa tai ei mene koskaan naimisiin.

Vaikka 1970-luvun alun jälkeen ei ole olemassa tutkimustietoa siitä, mikä olisi sopiva viimeisen lapsen saamisikä, voitaneen kuitenkin lapsen hankinnan aloittamisiän selvästi siirtymisestä myöhempään elämänvaiheeseen päätellä, että ihmiset katsovat lapsia voitavan synnyttää vielä melko myöhäisessäkin elämänvaiheessa. Kun 1970-luvun alussa pidettiin 35–39 vuoden ikää useimmin sopivana viimeisen lapsen hankkimisikänä ja myös 30–34 vuodenkin kannalla olevia oli runsaasti, olettaisi 1990-luvulla painopisteen olevan entistä selvemmin 35–39-vuotiaissa. Ikäryhmittäisten hedelmällisyyslukujen perusteella tuleekin näkyviin, kuinka 30 vuotta vanhempien hedelmällisyys on 1970-luvulta kohonnut ja sitä nuorempien laskenut (Yearbook of Population Research 2001, 168). Todellinen ikä ei

kuitenkaan välttämättä vastaa ihanteellista ikää. Tästä on osoituksena mm. se, että kun vuosien 1997 ja 2002 perhebarometreissa pidettiin naisten ihanteellisena ikänä saada ensimmäinen lapsi keskimäärin 25 vuotta, ensimmäinen lapsi kuitenkin synnytettiin lähes kolme vuotta vanhempina (Reuna 1997, Paajanen 2002).

4.4. Oliko ihmisillä lapsilukuihanteiden toteuttamisen edellyttämää tietoa?

Ihmisten mahdollisuudet toteuttaa lapsilukuun ja lasten ajoitukseen liittyviä tavoitteita toisen hedelmällisyyden transition kaudella edellyttävät, että heillä oli tietoa sukupuoli-asioista ja ehkäisymenetelmistä. Seuraavaksi tarkastellaankin heidän tietämystään näistä asioista samoin kuin sitä, mistä he ovat tietonsa saaneet. Toisen transition kaudella ei enää ole syytä tehdä eroa sen perusteella onko sukupuoli-asioista saatu tietoa kirjallisista lähteistä vai suullisen tiedon perusteella. Keskeistä on selvittää, mikä merkitys tiedon saannissa on ollut kodilla ja koululla ja mikä osuus on muilla tietolähteillä: toveripiirillä, asiantuntijoilla, tiedotusvälineillä ja kirjallisuudella.

Sukupuolikysymyksiä ja ehkäisyä koskevan tiedon saaminen jo nuorena oli toisen transition kaudelle tullessa entistä tärkeämpää. Yhteiskunnan moraali-ilmaston vapautuessa myös suhtautuminen esiavioliolisiin sukupuolisuhteisiin tuli myönteisemmäksi ja nuoret aloittivat seurustelun entistä aiemmin. Sukupuoliyhdyntöjä ei enää pidetty avioliiton esivaiheena vaan nuorten itsensä päätettävissä olevana, sinänsä arvokkaana asiana (Kontula 1993, 97).

Kun puberteetti-ikä alentui ja yhdyntöjen alkamisikä lisäksi osoitti seurustelun muuttuvan aiempaa nopeammin intiimiksi, nuorten alttiinaolo raskauksille lisääntyi. Kun vuosina 1917–26 syntyneistä miehistä puolella oli puberteetti-ikä alkanut ennen 15.2 vuoden ikää ja naisilla ennen 14. ikävuotta, olivat vuosina 1947–53 syntyneet miehet saavuttaneet vastaavan osuuden 14.3 vuoden ja naiset 13 vuoden ikäisinä (Sievers et al. 1974, 229). Pötsösen (2003, 103) mukaan tyttöjen biologinen kypsyminen alkoi noin viidellä kuuukaudella 20 viime vuoden aikana ja oli 12 vuotta 11 kuukautta vuonna 1998. Pojilla biologinen kypsyminen alkoi noin vuodella samassa ajassa. 15-vuotiaat pojat olivat saaneet ensimmäiset siemensyöksynsä 13 vuoden ja viiden kuukauden iässä. Toisen transition kaudella eivät sosiaalinen tausta ja elinolot ennustaneet fyysistä kehittymistä kuten aiemmin, sen määrittelee lähinnä perimä (Sievers et al. 1974).

Kun ennen 1970-lukua nuoruuttaan eläneistä naisista vain muutama prosentti kertoi olleensa yhdynnässä ennen 16 ikävuottaan, tämän jälkeen nuoruutensa eläneillä yhdynnän kokeminen oli hyppäksenomaisesti kohonnut yli 20 prosentin. Miehillä muutos ei ollut

yhtä jyrkkä (Kontula 1993, 96). Yhdyntöjen keskimääräinen aloittamisikä aleni vuodesta 1972 vuoteen 1999 naisilla 19.7 vuodesta 17.6 vuoteen ja miehillä 18.3 vuodesta 18.1 vuoteen (Pötsönen 2003, 103). Koska nuorilla tulisi olla tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä jo paljon ennen kuin he alkoivat varsinaisesti suunnitella perhettä, onkin selvítettävä kohosiko nuorten tiedontaso samassa tahdissa kuin heidän seksuaalikäyttäytymisensä muuttui.

Toisen transition kaudella eri ikäisten ihmisten tietämys sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisymenetelmistä kehittyi myönteiseen suuntaan. Tämä on jo pääteltävissä siitä nimityksestä jota Sysiharju (1969) käytti 1960-luvun puolivälistä alkavasta sukupuolivalistuksen ja -opetuksen lähihistorian viimeisestä eli neljännestä vaiheesta. Hän nimitti tätä kautta järjestelmälliseen sukupuoliopetukseen tähtääväksi ajanjaksoksi. Samoin voidaan nuorten raskauksien ja aborttien kehityksen perusteella päätellä myönteistä kehitystä tapahtuneen nuorten sukupuoliasioiden tietämyksessä. Aborttilukujen lasku yleensäkin osoittaa kaikenikäisten ehkäisyntuntemuksen kehittyneen myönteiseen suuntaan.

Sukupuoliasioihin ja ehkäisymenetelmiin liittyvän tiedon lisääntymistä selvitetään etsimällä vastausta seuraaviin kysymyksiin. Mistä ihmiset saivat 1960–90-luvuilla tietonsa sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisymenetelmistä ja kuinka riittävänä he itse pitivät saamaansa valistusta? Mitä ihmiset tiesivät sukupuoliasioista yleensä ja kuinka yleisesti he tunsivat ehkäisymenetelmiä? Minkälaiset ihmiset olivat sukupuoliasioista ja ehkäisymenetelmistä parhaiten selvillä ja kenen tiedoissa oli suurimpia puutteita?

4.4.1. Tiedon saanti ja sen riittävyys

Sukupuoliasioista saatavan tiedon lähteenä kodin merkitys on keskeinen, koska on todettu, että jos kodin ilmapiiri on sukupuoliasioissa salaileva, sillä voi olla yhteyttä henkilöiden myöhempään seksuaaliseen käyttäytymiseen ja siihen liittyviin seikkoihin. Toinen tärkeä tiedonlähde on koulu, koska sen kautta on mahdollista antaa seksuaalitietoutta kattavasti kaikille nuorille. Kodin ja koulun lisäksi tässä kiinnitetään huomiota myös muihin tiedonlähteisiin kuten kirjallisuuteen, tiedotusvälineisiin, asiantuntijoihin, etenkin terveydenhuoltohenkilökuntaan ja toveripiiriin.

Kodit sukupuolitetouden jakajina

Kodit olivat 1960-luvun alkupuolella vielä sukupiolioiden suhteen salailevia. Kun Man-nerheimliitto tiedusteli vuonna 1960 nuorilta harjavaltaisäideiltä olivatko nämä saaneet kotona kuulla, mistä vauvat tulevat, vain viidesosa oli saanut siitä tietää. Yli kolmasosa tutkituista oli saanut kotoaan sukupuoliasioista häpeällisen ja salattavan kuvan (Miettinen 1967, 33–34). Kymmenluvun loppupuolellakaan ei vielä oltu päästy salailevasta suhtau-

tumisesta sukupuoliriketyksyksiin. Vuonna 1971 haastateltujen 18–54 -vuotiaiden naisten ja miesten vastausten perusteella havaittiin, että puolet kodeista oli sukupuoliasioissa ollut hyvin salailevia ja viidesosa melko salailevia. Vain kymmenesosa haastatelluista piti kotiaan melko tai hyvin avomielisenä (Sievers et al. 1974, 162)

Kotien ilmapiiri oli kuitenkin 1950–60 -luvuilla ilmeisesti muuttunut jo jonkin verran avomielisemmäksi sukupuoliasioissa, koska 18–29 -vuotiaat miehet ja naiset sanoivat vanhempiin ikäluokkiin kuuluvia hieman yleisemmin lapsuudenkotinsa olleen avomielinen seksuaalioissa. Kotien avomielisempään suuntaan tapahtunut siirtymä seksuaaliriketyksissä ei tuolloin vielä ollut kovin suuri, sillä nuortenkin kodeissa seksuaalioita salailtiin melkoisesti, mutta siirtymä oli kuitenkin yleinen ilmiö. Se tuli näkyviin maaseudulla ja kaupungeissa, eri yhteiskuntaryhmissä sekä uskonnollisissa ja vähemmän uskonnollisissa kodeissa (Sievers et al. 1974, 163–165).

Annetun sukupuolivalistuksen määrässä tuli näkyviin toisen transition alkaessa sama selvä muutos kuin salailevuudenkin kohdalla. Vain noin puolet lapsista jäi kodeissa 1950–60-luvuilla sukupuolivalistuksesta kokonaan osattomiksi, aiemmin tällaisia oli ollut kaksi kolmasosaa. Kaupunkilaiskodeissa annettiin tytöille enemmän valistusta kuin pojille, samoin ylimpään ja keskiluokkaan kuuluvissa kodeissa. Maalaiskodeissa sekä tytöt että pojat saivat tyytyä yhtä niukkaan valistukseen. Kodin uskonnollisuudella ei juuri ollut vaikutusta niiden osuuteen, jotka eivät olleet saaneet lainkaan valistusta sukupuoliasioissa (Sievers et al. 1974, 174–178).

Suomalaisten tietämys seksuaalioista kasvoi, joskin tiedon lisääntyminen oli aluksi melko hidasta. Ihmiset eivät olleet tottuneet puhumaan seksistä. Vanhempien oli vaikea keskustella lastensa kanssa sukupuoliasioista, koska he eivät olleet itsekään niistä omien vanhempiensa kanssa puhuneet. Lapsetkaan eivät olleet aina halukkaita saamaan vanhemmiltaan neuvoja näissä asioissa. Miehistä 18 ja naisista 13 prosenttia ilmoitti 1970-luvun alussa, että he eivät olleet saaneet lapsuudenkodissaan lainkaan sukupuolielämään liittyviä tietoja, eikä olisi halunneetkaan saada. (Sievers et al. 1974, 173).

Vähitellen vanhemmat uskaltautuivat keskustelemaan lastensa kanssa sukupuoliasioista. Kun tiedotusvälineet toivat seksuaalioita voimakkaasti esiin 1960-luvun puolivälistä lähtien, ja tiedonsaannin mahdollisuudet lisääntyivät myös tieto- ja opaskirjallisuuden välityksellä, ihmisten asenteet seksiä kohtaan alkoivat muuttua. Koska sukupuoliasiat eivät enää olleet yhtä paheksuttuja ja kiellettyjä kuin aiempina vuosikymmeninä ja kuntien viranomaisetkin veloitettiin esimerkiksi vuoden 1970 aborttilaissa ja vuoden 1972 kansanterveyslaissa antamaan seksuaalivalistusta, myös kodeissa näitä asioita oli helpompi ottaa esiin. 1960-luvun puolivälissä 14–22-vuotiaiden nuorten parissa toimeenpannun postikyselyn mukaan perheenjäsenten merkitys sukupuoliasioiden tietolähteenä oli vasta

kolmannella sijalla. Varsinkin tytöille perheenjäseniltä saadulla informaatiolla oli suurempi merkitys kuin pojille (Nordenstreng ja Hara 1968, 21).

Taulukko 4. Sukupuolivalistuksen saaminen erilaisissa kodeissa 1950–60-luvuilla.

		Ei ole saanut lainkaan sukupuolielämään liittyviä tietoja lapsuudenkodista (% eri väestöryhmistä)	
Ikä	Lapsuudenkoti	Miehet %	Naiset %
18–29 v.	kaupungista	56	40
	maaseudulta	54	54
	uskonnollinen	50	51
	vähemmän uskonnollinen	56	49
	ylin tai keskiluokka	52	41
	työväenluokka	56	49
	maanviljelijäväestö	54	56
30–44 v.	kaupungista	71	49
	maaseudulta	68	68
	uskonnollinen	66	63
	vähemmän uskonnollinen	71	65
	ylin tai keskiluokka	67	51
	työväenluokka	70	67
	maanviljelijäväestö	64	67
45–54	kaupungista	59	66
	maaseudulta	69	73
	uskonnollinen	73	70
	vähemmän uskonnollinen	59	72
	ylin tai keskiluokka	69	62
	työväenluokka	70	73
	maanviljelijäväestö	68	74
Yht.	kaupungista	61	47
	maaseudulta	63	64
	uskonnollinen	62	62
	vähemmän uskonnollinen	61	58
	ylin tai keskiluokka	59	49
	työväenluokka	63	61
	maanviljelijäväestö	62	65
18–29 v.	yhteensä	54	50
30–44 v.	yhteensä	67	65
45–54 v.	yhteensä	68	71
Yhteensä		61	60

Lähde: Sievers et al. 1974, 179.

Myönteinen kehitys heijastuu tutkimuksissa (Sievers et al. 1974; Kontula 1993; Haavio-Mannila ja Kontula 2001) vanhemmilta saadun sukupuolivalistuksen lisääntymisenä 1970-luvun alusta 1990-luvun alkuun. 1970-luvun alussa sanoi 18–34-vuotiaista miehistä 13 prosenttia ja naisista 18 prosenttia saaneensa lapsuudenkodissaan riittävästi sukupuolivalistusta, kaksikymmentä vuotta myöhemmin vastaavat osuudet olivat jo 40 ja 45 prosenttia. Kuitenkin yhä edelleen yli puolet nuorista piti vanhemmiltaan saamaansa seksuaalivalistusta riittämättömänä, eikä tilanne näytä suinkaan parantuneen 1990-luvun loppuun mennessä, päinvastoin. Tuolloin 18–34-vuotiaista miehistä enää 27 prosenttia ja naisista 17 prosenttia piti vanhemmiltaan saamaansa valistusta riittävänä. Lapsuudenkotiaan sukupuoliasioissa salailevana pitävien määrä oli lisääntynyt ja riittävästi tietoa saaneiden osuus vähentynyt. Joukkotiedotusvälineet olivat luoneet uuden kulttuurisen mallin kotien seksuaalikasvatustehtävästä. Ihmisten mielikuva lapsuudenkodissa saadusta sukupuolivalistuksesta ei enää kymmenluvun lopulla sopinut siihen (Haavio-Mannila ja Kontula 2001, 67–68).

Monet vanhemmat alkoivat 1990-luvulla olla sitä mieltä, että lasten seksuaalikasvatus olisi syytä aloittaa mahdollisimman nuorena. Heidän mielestään seksuaalisuudesta puhuminen lasten kanssa oli helppoa. Keski-Suomessa kartoitettiin 1990-luvun puolivälissä ala-asteen 2.–6. -luokkien oppilaiden ja heidän vanhempiensa mielipiteitä seksuaaliopetuksesta Vanhemmista 80 prosenttia oli sitä mieltä, että lasten kanssa oli helppo puhua seksuaalisuudesta. Vain viidesosalle puhuminen oli ollut vaikeata (Nykänen 1996).

Koulu sukupuolitietouden jakajana

Jos kodit antoivat nuorille niukasti seksuaalivalistusta, olivat koulut valistustehtävässä vielä huonompia toisen transition kauden alkaessa. Seksuaalikasvatuksen sisällyttämisestä koulujen opetusohjelmiin oltiin erimielisiä. Osa asiantuntijoista pelkäsi, että tieto sukupuoliasioista lisäisi nuorten seksuaalisia kokeiluja. Opettajat eivät olleet myöskään tottuneet opettamaan seksuaaliasioita nuorille, koska heillä ei ollut minkäänlaista kokemusta tämänlaatuisesta opetuksesta. Kuitenkin 1960-luvulla nähtiin jo selvästi, että vaikka koti olisi ihanteellisin seksuaalikasvatuksen paikka, se ei kuitenkaan siihen vielä kykene. Koulun tehtävä olisikin kasvattaa sellainen sukupolvi, joka tietää oikeiden suhetautumistapojen merkityksen ja kykenee estämään virheasenteiden siirtymisen seuraavaan sukupolveen. Koulu on ainoa instituutio, joka tavoittaa koko kansan. Oppilaat ovat lisäksi siinä iässä, jolloin tieto jää helpoimmin mieleen ja sitä on helppo antaa (Miettinen 1965, 34–36; Sievers et al. 1974).

Medisiinari lehdessä kartoitettiin lyhyesti 1960-luvun puolivälissä saatavissa olevaa opetusta. Kouluhallitus lähetti 1944 koululle seksuaaliopetusta koskevan kiertokirjeen kehottaen biologian, terveysopin ja eettistä maailmankatsomusta rakentavien aineiden opettajia

antamaan seksuaalivalistusta. Kirjeessä ei kuitenkaan kerrottu, millä tavoin opetusta tulisi antaa ja minkälaista valistuksen tulisi olla (Perhekasvatuksen suunnittelukomitea).

Kouluissa ruvettiin antamaan seksuaaliopetusta 1950-luvulla syntyneiden ikäluokista lähtien ja 1960-luvun loppupuolelta alkaen opetus alkoi yleistyä. Suomalaisten sukupuolielämä -tutkimuksesta (Sievers et al. 1974) kuitenkin tulee havainnollisesti esiin, kuinka vähäinen merkitys koululla kuitenkin oli nuorten sukupuolitietouden lisäämisessä toisen transition alkupuolella. Vain 7 prosenttia 18–54-vuotiaista miehistä ja naisista piti koulusta saamaansa sukupuolivalistusta riittävänä 1970-luvun alussa. Kuitenkin 1960-luvulla ja sen jälkeen syntyneillä tilanne oli hieman parempi. Kaupungeissa asuvissa 18–29-vuotiaissa naisissa oli eniten – 18 prosenttia – niitä, jotka katsoivat saaneensa koulusta riittävästi sukupuolivalistusta. Vähiten valistusta saaneita oli maaseudulla asuvissa miehissä. Heistä vain 10 prosenttia oli kokenut koulusta saamansa sukupuolivalistuksen riittäväksi. Siten 1970-luvun alussa 18–29-vuotiaista miehistä kaksi kolmasosaa ja naisista noin yhdeksän kymmenestä ilmoitti, että he eivät olleet saaneet koulussa lainkaan sukupuolivalistusta (Sievers et al. 1974, 183–185).

Sukupuolipetuksen tasoa alettiin parantaa 1970-luvulla, kun ryhdyttiin toteuttamaan niitä sukupuolikysymyksiin liittyviä tavoitteita, joista edellisellä vuosikymmenellä oli väitelty. Ihmissuhde- ja sukupuolikasvatus mm. liitettiin peruskoulun opetusohjelmiin. Vuoden 1970 opetussuunnitelmassa ensimmäisen kerran edellytettiin, että peruskoulussa tulee antaa seksuaalista kehitystä ja sukupuolisuutta koskevaa opetusta (Komiteanmietintö 1970: A5, 173) Opetus- ja terveystointa ohjattiin yhteistyöhön ja julkaistiin koulujen ihmissuhde- ja seksuaalikasvatusta tukevaa materiaalia.

Opetusta kehitettiin edelleen 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Vuoden 1985 opetussuunnitelmassa seksuaaliopetus integroitiin eri oppiaineisiin: biologiaan, kotitalouteen, liikuntaan, historiaan, ja yhteiskuntaoppiin sekä oppilaanohjaukseen. Koska opetus haluttiin säilyttää yhdenmukaisena ja alueellisesti tasa-arvoisena, opetussuunnitelmissa korostettiin edelleen valtakunnallisten suunnitelmien ja ohjauksen osuutta, vaikka kuitenkin siinä lisättiin kuntien vastuuta. (Liinamo et al. 2000, 4603).

Koulujen ihmissuhde- ja seksuaalikasvatuksen edistämistoimenpiteet kohottivat nuorten tietämyksen tasoa 1970–80-luvuilla. Perhekasvatustunnit antoivat keskitetyn mahdollisuuden opettaa ihmissuhteiden, seurustelun ja seksin pelisääntöjen perusteet ja samalla antaa tietoa ehkäisymenetelmistä ja niiden käytöstä. Kun Kontula (1993, 90) vertasi sukupuolivalistusta saaneiden osuutta vuosina 1971 ja 1992 kerätyissä tutkimusaineistoissa, tuli näkyviin, kuinka koulusta sukupuolivalistusta saaneiden osuus selvästi kasvoi kahden vuosikymmenen aikana. Kun vuonna 1971 oli miehistä 7 ja naisista 8 prosenttia saanut mielestään koulussa riittävästi sukupuolivalistusta, vuonna 1992 vastaavat luvut olivat 25 ja 32 prosenttia.

Koulujen sukupuoliopetus lisääntyi selvästi vielä 1980-luvulla nuoruuttaan eläneillä, koska nuoret ihmiset ilmoittivat muita yleisemmin saaneensa riittävästi sukupuoli-valistusta koulussa, samoin kuin he olivat saaneet kodissakin. Kun 1970-luvun alussa oli 18–24-vuotiaista vain 17 prosenttia saanut koulussa riittävästi sukupuolivalistusta, vastaava osuus oli 1990-luvun alussa jo lähes kolminkertainen, 58 prosenttia. Samoin 25–34-vuotiaiden ikäluokassa riittävästi valistusta saaneiden osuus oli lisääntynyt 5 prosentista 37 prosenttiin. Koulut olivat menneet jo kotien edelle sukupuolivalistuksen antajina. Kuitenkin vielä 1990-luvun alussakin huomattava osa nuorista edelleen katsoi, että ei ollut saanut riittävästi valistusta koulussa (Kontula 1993, 90).

Koulujen antaman sukupuolivalistuksen riittävyttä koskevat arvioinnit eivät osoittaneet 1990-luvulla tapahtuneen samantapaista pienenemistä kuin kodista saadun valistuksen kohdalla. Kuitenkin sukupuoliopetuksen tuntimäärät vähentyivät kouluissa tämän vuosikymmenen loppupuolella. Se, että nuoret eivät kyseenalaistaneet koulusta saamaansa seksuaalivalistusta, johtunee Haavio-Mannilan ja Kontulan (2001, 68) mukaan siitä, että laadun arviointiin sovelletut kriteerit eivät muuttuneet tuona aikana, koska koululta ei edellytetä henkilökohtaista opetusta seksuaaliasioissa. Koulussa 1990-luvun alkupuolella ja puolivälissä opetuksensa saaneista 70 prosenttia piti saamaansa sukupuolivalistusta riittävänä. Vain muutama prosentti ei muistanut saaneensa ollenkaan valistusta. Nuoret ovat toivoneet saavansa seksuaaliopetusta jo aikaisemmassa vaiheessa kuin kouluissa on annettu. Seksuaaliasioiden opetus on painottunut 9. luokalle, mutta nuoret haluaisivat saada seksuaalikasvatusta jo 6. ja 7. luokalla. Myös vanhemmat haluaisivat opetuksen aikaistamista (Liinamo 2000, 226).

Perhekasvatus ei ole enää 1990-luvun puolivälistä lähtien ollut entisessä muodossa koulujen opetusohjelmissa. Koulut ja kunnat ovat vuodesta 1994 lähtien voineet aiempaa vapaammin suunnitella koulujen opetusohjelmat, mikä on selvästi lisännyt eroja eri koulujen seksuaaliopetuksen tasossa. Kun samaan aikaan vähennettiin liikunnan ja kotitalouden tuntimääriä, terveys- ja perhekasvatuksen opetus supistui. Opettajien arvion mukaan seksuaaliopetus on supistunut joka toisessa koulussa. Opetushallinnon antamia ohjeita ei enää seurata tehokkaasti eikä myöskään yksilöidä oppiainetta tai henkilöä, joka on vastussa seksuaaliopetuksesta. Tämä varmasti heijastuu aikanaan myös käsityksiin seksuaaliopetuksen riittävydestä. Kehitys tuli itse asiassa jo näkyviin vuosien 1998 ja 1999 kouluterveyskyselyissä siinä, että peruskoulun yläasteen oppilaiden seksuaaliterveystietojen myönteinen kehitys pysähtyi 1990-luvulla (Liinamo et al. 2000, 4609).

Muut tietolähteet seksuaalitiedon välittäjinä

Kun kodin ja koulun merkitys sukupuoliasioiden valistajana oli toisen hedelmällisyyden transition alkaessa vielä vähäinen, ihmisten oli etsittävä tietonsa muista tietolähteistä tai pysyteltävä näistä asioista tietämättöminä. Suomalaisten sukupuolielämä -tutkimuksessa (Sievers et al. 1974, 205) todettiin, että ihmisillä oli jossain määrin tietoa sukupuolielämän liittyvistä asioista. Näitä tietoja saatiin tai hankittiin jostain muualta. Seksuaaliset leikit lapsuudessa, isojen poikien pikkupojille antama valistus - jolla nämä puolestaan yrittivät nolata tyttöjä - olivat mm. niitä keinoja, joilla tieto sukupuoliasioista lisääntyi.

Nuori toisensa jälkeen sai iän karttuessa lisää tietoa seksuaalielämästä ja ehkäisystä ennen kaikkea kirjallisuudesta - opas-, valistus- ja tietokirjoista sekä romaaneista - samoin kuin tiedotusvälineistä, etenkin nuorten omista lehdistä sekä sanoma- ja aikakauslehdistä ja televisiosta. Myös asiantuntijoiden, varsinkin terveydenhuoltohenkilökunnan merkitys tiedonlähteenä lisääntyi. Aikuisikään tultuaan ja parisuhteeseen menon ja perheen perustamisen lähetessä pareilla oli edelleen mahdollisuus täydentää sukupuolielämän tietojaan pääasiassa samantyyppisistä lähteistä kuin nuorenakin, mutta ehkä tietolähteitä ja niiden tarjoamaa sisältöä eri tavalla valikoiden.

Toisen transition alkupuolella sukupuolivalistukseen liittyvää aineistoa alkoi olla verrattain runsaasti saatavilla. Oli varaa valita erilaisista lähteistä. Valistuskirjallisuutta ja seksioppaita julkaistiin runsaasti, aikakauslehtiin ilmestyi sukupuolielämän kysymys- ja vastausosastoja, radiossa oli seksuaalielämää käsittelevä ohjelmasarja ja televisiossakin tarkasteltiin joissakin ohjelmissa sukupuolielämän ongelmia. Myös elokuvateatterissa esitettiin rakkauden kielen oppitunteja. Kaunokirjallisuuskin hyödynsi seksuaalisuuden ja sukupuolielämästä alettiin kirjoittaa aiempaa realistisemmin ja rohkeammin. Seksuaalielämästä saatiin myös tutkimustietoa. (Nurmi 2000).

Valistus- ja opaskirjat

Nuoriso sai edelleen toisen transition alkupuolella tietoa seksuaalisuudestaan oppaista, joita kirjoittivat sosiaalityöntekijät, lääkärit, psykologit ja nuorisotyöntekijät. Seksuaalivalistusoppaat olivat yhä kaksinaismoralistisia. Tytöt opetettiin niissä vastuullisuuteen, pojat saivat olla epämääräisen vapauden kaltaisessa tilassa. Poikien ja tyttöjen seksuaalisuus nähtiin hyvin erilaisena. Sukupuolten erilaisuus katsottiin myötäsyntyiseksi, olemukselliseksi. Samoin mies- ja naiskäsitteet nähtiin oppaissa hyvin perinteisesti. Miehen seksuaalisuus oli vietillistä, melkein eläimellistä. Ruumiiltaan ja mieleltään hauraana pidetyn naisen seksuaalisuuden katsottiin täyttyvän parhaiten turvallisen suhteen rakkaudessa. (Laiho 2002, 18, 64–65).

Sukupuolielämää käsittelevät valistus- ja opaskirjat olivat 1960-luvun loppupuolella sisällöltään, tarkastelutavaltaan ja tyylistään kovin erilaisia. Kun esimerkiksi Raitasalo ja

Mällinen (1969:19, 12–19) arvostelivat Kodin Kuvalehdessä 17 sukupuolielämää käsittelevää kirjaa, he totesivat, että joiltakin kirjoittajilta puuttui riittävä psykologinen ja lääketieteellinen tietous tai he painottivat liikaa sukupuolisiveellisyyttä herättäen lukijoissaan syyllisyudentuntoja. Joissakin kirjoissa pönkitettiin voimassa olevia sukupuolirooleja tai ehkäisy menetelmiin ei monissa kirjoissa kiinnitetty riittävä huomiota. Postimyyntissä olevia kirjoja mainostettiin sensaationkäryisesti. Monissa kirjoissa kiinnitettiin liian vähän huomiota ehkäisyyn, ja silloinkin kun ehkäisyä käsiteltiin, se tehtiin huikeiden.

Raitasalon ja Mällisen arvostelemien seksuaalivalistuskirjojen lisäksi muutakin valistuskirjallisuutta julkaistiin jatkuvasti, mikä lisäsi ihmisten tietoa seksuaalielämästä. Friberg ja Vuoma (1986, 141–146) totesivat vuosina 1965–71 ilmestyneitä avioliitto-oppaita tarkastellessaan, kuinka sodan jälkeiseen aikaan verrattuna seksuaalisuuteen asennoitumisessa oli tapahtunut muutos. Vuoden 1965 seksuaalikevään vaikutus näkyi siinä, että avioliitto-oppaatkin keskittyivät sukupuoliasioista tiedottamiseen. Seksuaalisuutta ei nähdä vain yhdyntäkeskeisenä, vaan se on laajentunut niiksi ihmisen käyttäytymismuodoiksi, joilla hän pyrkii saamaan itselleen aistillista tyydytystä. Myös poikkeavuuksiin ja itsetyydytykseen suhtauduttiin entistä myönteisemmin. Oppaat osoittivat lukijoilleen, kuinka esiaviolliset sukupuolisuhteet hyväksyttiin. Romanttisen ja donjuanistisen rakkauden toivottiin esiintyvän ennen avioliittoa, ei avioliitossa kuten absoluuttisen sukupuolimoraalin vallitessa.

Papit ja perheneuvojat alkoivat lääkärin sijasta kirjoittaa opaskirjoja 1970-luvulla. Oppaissa keskityttiin tunnesuhteeseen. Painotettiin puolisoiden syvää ja toverillista rakkaussuhdetta. Avioliittoa suositeltiin parhaana tienä ihmisyyteen kasvamiseen. 1980-lukua lähestyttäessä painottui avioliiton merkitys seksuaaliseen kasvuun ja kehitykselle. Familistinen ilmapiiri kuitenkin tiukentui 1980-luvulla. Aviollinen seksi samoin kuin tunnetarpeet otettiin seksuaalisuudessa aiempaa enemmän huomioon (Friberg ja Vuoma 1986, 262–263).

1990-luvulla seksuaalivalistuskirjallisuutta ilmestyi runsaasti. Valistuskirjallisuutta ruvettiin kohdistamaan myös tiettyihin väestöryhmiin: nuoriin, perheellisille, ja vanhemmille ihmisille. Kirjallisuutta ilmestyi erikseen naisille ja miehille. Väestöliitto esimerkiksi julkaisi julkaisusarjassaan Täyttä elämää nuorille miehille tarkoitetun Asiaa nuorelle miehelle-oppaan, joka on 18–30 -vuotiaille suunnattu ”selviytymisopas matkalle miesten maailmaan!” sekä oppaan ”Legopalikoista leopardikalsareihin”, mistä nuoren miehen katsotaan saavan kaiken sen tiedon seksistä, mitä hän tarvitsee. Myös lasten seksuaalisuuteen kiinnitettiin huomiota.

Romaaneissa kirjoitettiin yleensä sukupuoliasioista aiempaa rohkeammin. Seksuaalisuus tavallaan hyödynnettiin kirjallisuudessa. Mitä suorasukaisemmin sukupuoliasioita käsiteltiin,

sitä varmemmin kirjan myynti lisääntyi. Tämä saattoi hälventää ihmisten sukupuoliasioihin edelleen liittyvää häveliäisyyttä, auttaa heitä ts. huomaamaan, että seksuaalisuus on elämään kuuluva luonnollinen asia, josta voi vapaasti keskustella. Toisaalta on mahdollista, että rohkea sukupuolielämän kuvaaminen herätti joissakin ihmisissä vastenmielisyyttä seksuaalisioita kohtaan ja sai heidät karttamaan luon laatuista kirjallisuutta. Jo 1950-luvulla Mycklen *Laulu punaisesta rubiinista* johti oikeudenkäyntiin kuten myös Salaman *Juhannustanssit* 1960-luvulla. Samoin Mukan, Millerin, Lawrencen ja Rothin kirjat herättivät kohua, mutta vähitellen romaanien yhdyntäkuvauksiin totuttiin.

Se, että seksuaalisuuden tabuluonne rikkoutui 1980-luvulla, näkyi Outisen (1992, 47) mukaan myös tyttökirjoissa. Naisten romaaneissa tuli taas esiin eroottisuus, joka toimi jossain määrin naisten pornografisena utopiamaailmana. Näissä tyttöjen ja naisten kirjoissa oli kaksi linjaa. Osassa kirjoja seksuaalisuus oli melko tärkeä positiivinen elementti, osassa taas ei seksuaalisuutta käsitelty lainkaan. Seksuaalisuus avasi tyttökirjoissa tien aikuisuuteen. Kiltti ja siveä tyttö alkoi muuttua aktiivisemmaksi. Tyttö ja nainen alkoivat nauttia seksuaalisuudestaan. Vaikka viihdekirjallisuudessa nainen otti itse mieheltä suudelman ja halusi tulla tyydytetyksi, kirjallisuus ei kuitenkaan antanut naiselle paljonkaan normeista poikkeavia toimintamalleja. Perheenäitiys ei ollut enää naisen ainoa elämäntehtävä, vaan malliksi tuli myös opiskelu ja ammatin hankkiminen (Outinen 1992, 54).

Nuortenkirjoissa tabut murentuivat erityisesti 1990-luvulla. Oli lupa kirjoittaa melkein mistä aiheesta tahansa. Tutkijat olivat yhtä mieltä siitä, että nuortenromaanit eivät enää halunneet kasvattaa. Moraaliset pohdinnat jätettiin lukijalle. Etenkin nuoret kirjailijat ovat lähestyneet aiheitaan kursailemattomasti. Päähenkilönä oleva tyttö esimerkiksi vain sattuu rakastumaan tyttöön. Kirjoittaja ei halua niinkään rikkoa tabuja kuin vain kuvata homoseksuaalin normaalia elämää (Kaseva, Helsingin Sanomat 18.10. 2000).

Tiedotusvälineet

Tiedotusvälineiden merkitys ihmisten sukupolietietouden lisääjänä kasvoi voimakkaasti toisen transition kaudella. Nuorisokulttuuri kehittyi nopeasti ja nuorten omissa lehdissä kuten esimerkiksi *Suosikissa* myös seksuaalikysymykset tulivat ajankohtaisiksi. Aikakauslehdissä olevista erilaisista sukupuolielämän kysymys- ja vastausosastoista oli mahdollista saada apua ongelmiin. Samalla nämä palstat lisäsivät muidenkin lukijoiden tiedontasoa mm. raskaaksitulosta ja ehkäisystä. Varttuneemmat voivat lisätä seksuaalitietouttaan erilaisissa aikakauslehdissä esiintyvistä asiantuntijoiden artikkeleista, joskin myös sen-saatiolehtien monesti ärtymystä herättävistä suorasukaisista kirjoituksista.

Minkälaista tietoa sukupuoliasioista oli mahdollista saada erilaisista lehdistä 1960–90-luvuilla? Kontula ja Kosonen (1994, 23–30) selvittivät kysymystä *Seksiä* lehtien sivuilla-tutkimuksessaan. Verratessaan Helsingin Sanomien, *Avun*, *Kotilieden*, *Me Naisten* ja

Jallun eri tyyppisiä kirjoituksia toisiinsa vuosina 1961, 1971, 1981 ja 1991, he havaitsivat eri lehtien poikkeavan selvästi kirjoittelussaan.

Helsingin Sanomien seksitekstit painottuivat yhteiskunnalliseen seksiin, mutta vuonna 1971 lehteen ilmestyi myös muutamia seksivalistusta, elämänohjeita ja asiantuntemusta edustavia kirjoituksia. Niitä oli lehdessä edelleen myös vuonna 1981, mutta sen jälkeen ne vähenivät. Apu ei toiminut seksuaalivalistajana vaan enemmänkin viihteellisen seksin edustajana. Tosin siinä esiintyi vuosina 1971 ja 1981 myös asiantuntijatekstejä lääkäripalstan muodossa. Me Naiset -lehdessä mikään tekstin sisältöluokka ei kohonnut selvästi yli muiden. Eniten oli henkilökohtaisesta ja asiantuntijanäkökulmasta kirjoitettuja juttuja, mutta myös runsaasti viihteellisiä ja yhteiskunnallisia tekstejä. Seksuaalivalistusta ja elämänohjeita lehdessä oli vähiten. Kotiliesi puolestaan keskittyi seksuaalisiin elämänohjeisiin ja asiantuntemusta edustaviin kirjoituksiin. Etenkin vuonna 1961 ja 1971 annettiin Pikku Äidin ihmissuhdepalstalla runsaasti elämänohjeita. Asiantuntijaseksiä oli varsinkin vuonna 1981 lääkäripalstalla. Jallussa oli vain seksuaalisia kirjoituksia (Kontula ja Kosonen 1994, 45, 57, 72, 99, 103).

Kun seksuaalisuus ja sukupuoliasiat olivat vielä ensimmäisen transition kaudella suureksi osaksi yksityistä elämänpiiriä, toisen transition aikana lehdistö toi ne julkisuuteen. Lehtien kuvituksessa vähäpukaisuus lisääntyi ja arkipäiväistyi. Julkisuuden henkilöiden intiimeistä asioista alettiin kirjoittaa. Seksi ei enää liittynyt avioliittoon vaan lehdissä tuettiin yksilön ja etenkin naisten seksuaalista itsemääräämisoikeutta (Kontula ja Kosonen 1994, 297).

Mainonta käytti hyväkseen seksiä, koska mainostajat tiesivät sen olevan ostamisen yksi pölmotiivi. Kontula ja Kosonen (1994, 299) totesivat mainonnan tarjoamalla roolimalleilla voivan olla myönteistä vaikutusta ihmisten elämään, jos ne saavat ihmiset toteuttamaan entistä avoimemmin maskuliinisia ja feminiinisiä piirteitään omassa seurustelussaan. Toisaalta tyytyväisyys omaan vartaloon ja partneriin voi vähentyä mainonnan ja oman elämän välillä olevista eroista, ja tyytyväisyys omaan seksuaalielämään siten heikentyä. Seksuaalisuuden esitystapoja pidetäänkin tarpeellisena valvona. 1980-luvun lopulla kiristettiin seksilehtien kuvien sensuuria ja saatettiin voimaan tiukka videolaki. Myös puhelinmainoksia poistettiin 1990-luvulla ja kaupallisen seksin mainontaa vähennettiin. Seksiravintoloiden perustamista hillittiin.

KYSY MIIALTA

ALIEN

Vanhempani ovat eronneet ja jään jäljen luo asumaan. Fajia dokkaa rahansa ja mummo (isän äiti) sanoo, että mun pitäisi hoitaa meidän raha-asiat. Mikä v...u se on sanomaan! En ole isäni vaimo, ei minun tarvi hoitaa isäni raha-asioita, koska olen vasta 16-v. Vastaa heti mitä mä sanon sille, kun se taas tulee siitä puhuun.

Olet jo sen ikäinen, että rahanhoitotoja tarvitset omaa elämäsi varten. Isäsi rahoja sinun ei tarvitse hoitaa, mutta jos isäsi sattuu jotain, niin ei kös huushoili tule sinun hoidettavaksi? Koet, että sinulle sälytetään liikaa vastuuta. Mummo si on ottamassa vastuun pois pojaltaan. Pelkääkö mummosi, että isäsi tuhlaa senkin rahan, jota hänen täytyisi säästää sinua varten? Mene sosiaalityöntekijältä mikä olisi parasta tässä tilanteessa. Isäsi vaimo et todellakaan ole, mutta ihan kohta aikuistuu, itsenäistyvä tyttö.

PELKÄÄJÄT

PSYKO 78 pelkää kauhu-
leffoja, tappelemisen näkemistä ja melisairautta. Pimeä ja yksinolo kauhistuttavat. **GOING CRAZY** herää keskellä yötä ja joutuu peloissaan menemään äidin viereen nukkumaan. Yövalotkin ovat tarpeen, kun mielessä liikkuvat murhaajat. **POS-LIINIPUPU** pelkää maailmanloppua niin, että kunnetkin tulevat syödyksi juuriaan myöten. Ihan tulen pelko kasvaa.

Ajatelkaa, kuinka moni nuori pelkää niin, että voimat kuluvat tunteettoman pelon kourissa! Nukkumaan mennessään ei uni tahdo tulla, kun pahat ajatukset kiertävät mielessä. Kauhu-
leffoja on ihan turha katsoa, sillä harastusten täytyy vahvistaa mieltä, antaa voimia ja iloa sekä uskoa itsen, itseluottamusta. Kauhu-
leffat tekevät juuri päinvastoin. Sellaiselle voi antaa pitkät kavereiden kuullen, sillä jokaisella on oikeus mielipiteeseensä ja omaan valintaan. Maailmanloppu ei ole pienen ihmisen hallittavissa, joten suosittelien harrastuksia, jotka vaalivat rohkeutta, ei pelkoa, esim. joogan perusteista opeteltavaa rentoutusharjoitusta. Ihan kiva, jos äidin vieressä uni maistuu, sillä kohta se maistuu itsestäänkin.

HÄRKÄ-81

Olen 5. luokalla ja haluaisin tietää kuinka tehdään lapsia. Kaikki rupee nauramaan, jos joltakin kysyy tätä asiaa. Kuinka saisin kunnon kavereita? Minulla on vuotta vanhempi veli. Hän haluaa kosketella alapäästäni ja tehdä muutakin. Minkä takia?

Ikäisesi yleensä tietävät kuinka tehdään lapsia. Ehkäpä syy kaverien puutteeseen on se, että olet ollut liian tietämätön tällaisissa asioissa. Lapsia tehdään niin, että miehen sukupuolielimestä siirtyy naisen sukupuolielimeen siemennestettä, jossa on vauvan siemeniä eli siittiöitä. Siemenneste on kirkasta, hie-
man limasta ja liukasta. Siksi käytetään kondomia, että se ilma ei pääsisi naisen sukupuolielimiin. Veljillä ei saa olla mitään tekemistä sisäriensä alapäässä eikä tisuissa. Näpit irti ja suuri ääni päälle! Sano, että veljesi kaivelee ja nuolee ihan muualla tästä lahtien. Sisarus-
ten kesken tällainen on kiellettyä ja väärää. Kerro kotiväelle tai kouluterveydenhoitajalle, jos muu ei auta. Lue kirjastossa kirjoja lääketieteestä hyllystä. Voit kysyäkin sieltä seksuaalikasvatuskirjoja.

ITSETYY- DYTTÄJÄT

Useampi tyttö on kirjoittanut itsetyydytyksestä. "Hävetttää kauheasti", sanoo yksi. "Onko väärin harjoittaa itsetyydytystä?", kysyy toinen. "Kuinka voin pitää itseni kurissa ja lopettaa tämän?", kysyy kolmas. "Autu, muuten tulen hulluksi!"

Mikäs nyt on, kun yhtäkkiä niin monet kirjoittajat ovat kokeneet itsetyydytyksen syntinä, hävettävänä, vääränä? Kyse on kuitenkin ihan luonnollisesta ikään ja tilanteeseen kuuluvasta luonnollisesta asiasta. Luonnottomampaa on harrastaa ehtitsetyydytystä eli siis toteuttaa uutta kumpuavaa seksuaalisuuttaan partnerin kanssa. Seksuaalinen betoisuus, sukupuoli-
sauden herääminen on stressaavaa ja itsetyydytys on rentouttavaa. Että siitä vaan, ilman hämmittelyä ja itsessyytöksiä. Jos itsestä tuntuu, että se on liiallista, on silloin tartuttava toimeen ja alettava työ- tai harrastustehtäviin.

HESASTA

Olen 12 vuotta. Olen seurustellut kuukauden verran vuotta nuoremman jähän kanssa. Hän haluaisi tehdä jotain seksuaalista joka kerta kun olemme yhdessä, minä en haluaisi aivan kaikkea. Hän haluaa imutella koko ajan ja yrittää tehdä sitä sun tätä. En ole voinut kertoa tästä muille.

Olette vielä lapsia, eikä seksuaalitouhua kannata aloitella tässä iässä. Tämä pikku poika haluaa päästä pätemään polkien kesken ja harjoitella sinun kustannuksellasi. Ettehan joudu tekemään mitään kivaa, tutustu-
maan toisiinne, ajatuksiin ja ympäristöön, jos hautaudutte imuttelemaan. Irrottaudu pois-
ta ja päästä itse milloin haluat aloittaa seksileikit. Seksileikit ovat totta, kovaakin todellisuutta, jos se on liian nuorten, kypsymättömien ja vastuuttomien laji. Kerro vain ystävällisesi tästä. Eivätköhan hekin neuvo sinua jättämään nämä leikit muutamaksi vuodeksi.

■ Onko sinulla ongelmia, joista haluaisit puhua? Tarvitseko neuvoja pulmiisi, koulutai kotiasioihin, ystävytyteen liittyviin asioihin, murrosiän ongelmiin - siis - ongelmiin kaikilla elämän alueilla? Eikö sinulle ole ketään, jolta voisit kysyä asioista? Haluaisitko vain keventää sydäntäsi?

■ Kirjoita Miialle, kerro ongelmistasi hänelle! Miia on koulukseltaan psykologi ja auttaa sinua, kuuntelee ja lohduttaa, etsii ratkaisuja ongelmiisi. Mutta muista, Miia vastaa vain tällä palstalla, ei siis henkilökohtaisesti kellenkään!

Kirjoita Miialle osoitteella: MeKoks, PL 501, 90101 Oulu. Kuoreen tunnus "Miia".

Kuva 22. Mian kyselypalsta Me kaksi-lehdessä

Tutkimustieto

Ihmisten tietous sukupuoliasioista alkoi lisääntyä myös tutkimusten välityksellä. Etenkin kaksi amerikkalaistutkimusta herätti suomalaisten huomiota. Jo ensimmäisen transition loppupuolella saatiin ensi kerran tutkimustietoa miesten ja naisten sukupuolisuudesta. Vuosina 1948 ja 1953 ilmestyneet Kinseyn tutkimukset saivat runsaasti huomiota osakseen. Tutkimusten tuloksista keskusteltiin tiedotusvälineissä, ja asiantuntijat ottivat tuloksiin kantaa. Myöhemmin, vuonna 1967 myös Masters ja Johnson herättivät huomiota raportillaan ihmisten seksuaalisista reaktioista (Sievers et al. 1974, 9–20).

Suomessakin alkoi ilmestyä 1960-luvulta lähtien seksuaalista käyttäytymistä selvittäviä tutkimuksia Mm. Winberg (1967, 81–83) tutki suomenruotsalaisen nuorison seksuaalista käyttäytymistä, Julkunen (1968, 145–156) selvitti pro gradu-työssään Jyväskylän yliopiston naimattomien naisopiskelijoiden sukupuolikäyttäytymistä ja sitä sääteleviä normeja ja asenteita ja Saviaho (1970) nuorten seksuaalista käyttäytymistä. Vuodesta 1985 aloitetussa KISS-tutkimushankkeessa taas kerättiin perustietoja siitä, mitä nuoret tietävät sukupuoliasioista ja kuinka sukupuolielämän alkaminen ajoittuu. Nuorten sukupuolivalituksen tarvetta haluttiin arvioida tutkimuksin, samoin kuin selvittää aids-kampanjoiden vaikutusta nuorten seksuaaliasioihin. Tutkimusten tulokset hyödyttivät kuitenkin ennen kaikkea asiantuntijoita.

1970-luvulta lähtien tehdyt, koko maata edustaviin näytteisiin perustuvat perhesuunnittelua ja seksuaalielämää kartoittavat, tutkimukset ilmeisesti lisäsivät tavallistenkin ihmisten tietämystä sukupuoliasioista ja ehkäisystä. Etenkin vuonna 1971 ilmestynyt Suomalaisten sukupuolielämä -tutkimus sai ilmestyessään osakseen laajaa huomiota, kuten myös myöhemmin ilmestyneet Kontulan ja Haavio-Mannilan Suomalainen seksi (1993) ja Seksin trendit meillä ja muualla (2001).

Sukupuolikysymyksiä, etenkin ehkäisymenetelmien kehitystä, perhesuunnittelua ja seksuaalisuutta käsittelevien erilaisten tutkimusten tuloksia esiteltiin runsaasti tiedotusvälineissä. Jo toisen transition alkupuolelta lähtien lehdistössä seurattiin esimerkiksi ehkäisymenetelmien kehitystä käsittelevien tutkimusten tuloksia. Varsinkin ehkäisy pillerin haittavaituksista käyty keskustelu herätti yhtä hyvin 1960- kuin 1990-luvullakin ihmisten mielenkiinnon. Suomalainen lehdistö käsitteli eri ehkäisymenetelmiin liittyviä ongelmia melko maltillisesti. Se ei lietsanut ihmisissä pelkoa samaan tapaan kuin joissakin muissa maissa tapahtui.

Asiantuntijat

Asiantuntijoiden – etenkin lääkäreiden – merkitys seksuaalitiedon lisääjänä oli vielä toisen transition alkaessa melko vähäinen. 1960-luvulla kirkko oli vielä auktoriteetti, kun määriteltiin julkisesti hyväksyttäviä sukupuolielämän muotoja. Lääketieteen auktoriteetti tuli kuitenkin valistusinnostuksen myötä kymmenluvun loppupuolelta lähtien esiin. Erilaiset arvokäsitykset taistelivat 1970-luvulla ja kyseenalaistivat kristillisen seksuaalietiikan perusteita. Vielä 1980-luvun taitteessa uskonnolliset liikkeet yrittivät horjuttaa lääketieteellistä auktoriteettia seksuaaliasioissa. Siihen ne eivät kuitenkaan pystyneet. Lääketieteen asema oli 1980-luvulla vahvimmillaan. 1990-luvun moniarvoisessa yhteiskunnassa sen sijaan on yksilön seksuaalinen itsemääräämisoikeus korostunut (Kontula ja Kosonen 1994, 308–309).

Lääkärin melko vähäistä merkitystä seksuaalitietämyksen lisääjänä 1960-luvulla osoitti mm. se, että pohjoissuomalaisista, 17–26-vuotiaista miehistä vain yksi prosentti mainitsi saaneensa sukupuoliasioissa tietoa lääkäriltä tai terveyssisarelta (Winberg 1967). Kun Väestöliitto vuonna 1968 selvitti lääkärin suhtautumista ehkäisyvalistukseen runsas kolmasosa lääkäreistä jätti vastaamatta kyselyyn. Heidän joukossaan oli varmasti niitä, jotka eivät ehkäisyvalistusta hyväksyneet. 60 prosenttia vastanneista lääkäreistä ilmoitti antaneensa oma-aloitteisesti asiakkailleen neuvoja raskauden ehkäisemiseksi usein ja 36 prosenttia joskus. Ennen kaikkea olivat neuvoja saaneet suurperheiset, tiheästi synnyttäneet äidit. Samoin oli neuvottu sairaita, heikkoja ja väsyneitä sekä niitä, joiden sosiaaliset olosuhteet olivat huonot (Turpeinen 1968, 66). Nuoret naimattomat ihmiset eivät ilmeisesti kuuluneet neuvoja saaneiden piiriin.

Lääkärit sanoivat neuvoneensa valinnanvaraisesti useita eri menetelmiä syntyvyyden säännöstelyssä käytettäväksi. Useimmin oli neuvottu käyttämään ehkäisypilleriä (32 %), kemiallista ainetta (19 %) ja kondomia (18 %). Kierukoita oli neuvonut käyttämään 11 prosenttia ja saman verran oli niitä, jotka ohjasivat potilaan toiselle lääkärille. Lääkärit olivat yleisimmin sitä mieltä, että neuvonnan tuli tapahtua äitiysneuvoloissa jälkitarkastuksen yhteydessä tai kunnan-, kauppalan- tai kaupunginlääkäriin vastaanotolla. Erityistä avoliittoneuvolaa kannatti kymmenesosa vastanneista. Lääkäreistä viidesosa piti ehkäisymenetelmien tuntemusta paikkakunnallaan hyvänä ja noin seitsemän kymmenestä tyydyttävänä (Turpeinen 1968, 67).

Asiantuntijoiden merkitys kuitenkin kasvoi nopeasti. Jo vuonna 1970, jolloin peruskoulujen sukupuoliopetusta oltiin aloittamassa, 13–16 vuotiaat, kansalais- ja oppikoulua käyvät tytöt Helsingissä toivoivat selvästi useimmin sukupuolista neuvontaa lääkäriltä ja kouluhoitajalta. Pojat sen sijaan halusivat tietoa sanomalehdistä ja radiosta (Helve et al. 1972, 1:48). Lehdissä esiintulleen asiantuntijoiden esittämän valistuksen lisäksi juuri terveydenhuoltohenkilökunnan vaikutus ihmisten seksuaalitiedon tasoon alkoi saada

merkitystä. Jo ehkäisyvälineiden – ehkäisypillerin ja kierukan – käytön omaksuminen edellytti lääkäriä käyntiä. Menetelmien käyttöön saattoi muutenkin liittyä ongelmia, jotka vaativat yksityiskohtaisemman tiedon saamista asiantuntijalta. Kun vielä 1960-luvulla järjestöjen ja yhdistysten asiantuntijoilla oli ollut tärkeä tehtävä seksuaalivalistuksen levittäjinä, valistuksen painopiste siirtyi 1970-luvulla yhteiskunnalle ts. valtiolle ja kunnille. Järjestöjen asema heikkeni seksuaalitietouden ja perhesuunnittelupalvelujen antajina.

Järjestöt joutuivat jossain määrin luopumaan aiemmista valistustehtävistään tai suuntaamaan niitä eri tavoin. Toimettomiksi ne eivät sukupuolivalistustehtävässään kuitenkaan jääneet. Esimerkiksi vuoden 1970 aborttilain ja vuoden 1972 kansanterveyslain tultua voimaan Väestöliitto vähensi neuvoloitaan. Kuitenkaan se ei luopunut perhesuunnittelun ja ehkäisyneuvonnan edistämisestä. Samalla kun Väestöliitto alkoi 1970-luvun alussa myydä reseptivapaita ehkäisyvälineitä postimyyntin kautta, se tehosti valistustyötään. Neuvolat ja VL-Markkinointi jakoivat koko 1970-luvun ajan perhesuunnitteluaineistoa. Lehdistössä ja ulkomainonnassa kampanjoitiin voimakkaasti kondomin ja yleensä ehkäisyn käytön puolesta. Seuraavilla vuosikymmenillä nuorten seksuaalitietoja yritettiin parantaa koulukampanjoin ja laatimalla ehkäisyvälinekirjasia (Auvinen 1991, 232–234). Vuonna 1988 perustettiin Helsinkiin Väestöliiton Avoimet Ovet -neuvonta-asema, mistä nuorilla oli mahdollisuus saada tietoa sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisystä sekä terveydenhoitajilta että lääkäriltä (Bildjuschkin 1995; Toivonen et al. 1991). Myöhemmin, 1990-luvulla aloitettiin STAKESin aloitteesta ”Avoimien ovien” mallin mukainen kokeiluprojekti ”Sekstantti” Jyväskylässä (Rimpelä ja Ritamo 1995, 911). Siinä ihmissuhde- sukupuoli- ja ehkäisyneuvontaa annetaan nuorille omasta palvelupisteestä. Kokeilun yhteydessä koulutettiin myös vapaaehtoistyöntekijöitä luennoitsijoiksi. Väestöliiton ohella Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja Folkhälsan olivat myös mukana uusien toimintamallien suunnittelussa.

Järjestöjen asiantuntijuus sai uusia painotuksia toisen transition kaudella ja syntyi myös uusia järjestöjä. Seksuaalipoliittinen yhdistys SEXPO perustettiin vuonna 1969. Olemassa olevilla järjestöillä katsottiin olevan ideologista painolastia, joka esti niiden tehokkaan toiminnan. Ruotsalainen RFSU oli SEXPO:n esikuvana ja sen kanssa aloitettiin yhteistyö ”tasapainoisen ja oikeaan tietoon perustuvan seksuaalielämän edistämiseksi maassamme” (Ilmonen 2000, 112). SEXPO:n lisäksi vanhoja asenteita ja valtarakenteita kyseenalaistivat 1960-luvulla radikaali naisliike, Yhdistys 9 ja Marraskuun liike.

Seksuaaliseen tasavertaisuuteen liittyviä asioita alettiin myös pohtia. Vuonna 1969 perustettu homoseksuaalien oma seura Psyke ei voinut vielä toimia avoimesti, koska homoseksuaalisuus oli kriminalisoitu. Vuonna 1974 perustettu homojen, lesbojen ja transihmisten tasa-arvoisuutta ajava järjestö, Seksuaalinen tasa-arvoisuus, SETA ry. oli sen sijaan avoin ihmisoikeusjärjestö. Se jakoi tietoa, vaikutti poliittisesti ja järjesti mielenosoituksia. (Ilmonen 2000, 112; Stålström ja Nissinen 2000, 127).

Lääketieteen asiantuntijoiden merkitys sukupuolitietouden lisäämisessä pysytteli tärkeänä 1980–90-luvuilla. Maunula (1992, 9–10) havaitsi 1990-luvun alussa nuorten kondomin käyttöä selvittäessään, että silloin kun oli kysymys ehkäisymenetelmistä saadusta tiedosta, 13–17-vuotiaat nuoret sanoivat saaneensa tietoa ennen kaikkea lääkäriltä ja terveydenhoitajalta. Ehkäisypillerin ja kierukan lisäksi myös muut hormonaaliset ehkäisykeinot kuten kapselit ja ruiskeet sekä jälkiehkäisy edellyttivät lääkärillä käyntiä.

Kun lääkärit olivat vielä ensimmäisen transition kaudella usein vastahakoisia antamaan seksuaalivalistusta nuorille ja naimattomille, he uusien tehokkaiden ehkäisymenetelmien tultua käyttöön muuttuivat ehkäisymyönteisemmiksi. McLaren (1990) väittää rohkeasti, että kun kondomin ja pessaarin suosittelu ei ollut lääkäreitä kovinkaan paljon kiinnostanut, pilleri ja kierukka saivat heidät suhtautumaan myönteisesti ehkäisyvalistukseen. Nämä uudet menetelmät perustuivat tieteelliseen tutkimustyöhön ja edellyttivät lääketieteen asiantuntemusta. McLarenin mielestä ehkäisy medikalisoitui, kun lääkärit olivat valmiita ottamaan vastuun siitä, että biolääketieteellisten ehkäisymenetelmien omaksuminen yleistyi väestössä.

Terveydenhuollon asiantuntijoiden merkitys koululaisten seksuaalivalistuksessa kuitenkin väheni 1990-luvulla, kun hallinnollisten muutosten yhteydessä vähennettiin valtiollista ohjausta ja lisättiin kuntien vastuuta opetuksen ja terveyspalvelujen järjestämisessä. Seksuaaliopetus väheni vuodesta 1996 vuoteen 1998 peruskoulujen 8. ja 9. luokilla. Lisäksi koulujen väliset erot kasvoivat (Liinamo et al. 2000, 4603). Nuoret, jotka olivat aiemmin keskustelleet seksuaaliasioista koulun terveydenhoitajan ja lääkärin kanssa, menivät entistä harvemmin näistä asioista kyselymään. Väestöliiton vuonna 2000 tekemästä koululaiskyselystä mm. kävi ilmi, että nuoret menivät näiden luo useimmiten sairauden takia. Etenkin pojat kärsivät tästä kehityksestä, koska koulun tarjoamalla seksuaalivalistuksella on ollut heille suuri merkitys. Sen sijaan tytöille ovat nuortenlehdet tarjonneet monipuolista tietoa tyttöjen kehitykseen, seksiin ja seurusteluun liittyvissä kysymyksissä (Kontula et al. 2001, 75). Tapahtunut negatiivinen kehitys heijastui nuorten, alle 24-vuotiaiden raskauksien ja aborttilukujen kasvuna 1990-luvun puolenvälin jälkeen (STV 2001, 476).

1990-luvulla nuorten mahdollisuuksia saada asiallista tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä kuitenkin lisäsi internetin käyttömahdollisuuden yleistyminen. Alan järjestöjen ja muiden asiantuntijatahojen kotisivuilta nuorille aukenivat monipuoliset väylät hakea tietoa seksuaaliasioista. Samoin sieltä oli mahdollista löytää asiantuntija-apua erilaisiin sukupuolielämän ongelmiin ja etenkin ehkäisyyn. Kynnys tiedonhakuun aleni, kun netissä voi liikkua nimettömänä erilaisten asiantuntijoiden kotisivuilla ja niiltä edelleen löytää erilaisia linkkejä muihin tiedonlähteisiin.

Toveri- ja ystäväpiiri

Ystävillä ja tovereilla oli toisenkin transition tärkeä merkitys sukupuoliasioita ja ehkäisyä käsittelevän tiedon välittämisessä. Vuonna 1970 lähes puolet 13–16-vuotiaista helsinkiläisistä kansalais- ja oppikoulujen oppilaista sanoi saaneensa ensimmäiset tietonsa sukupuoliasioista useimmiten tovereiltaan (Helve et al. 1972, 1:39). Samoin pohjois-suomalaisia nuoria käsittävästä tutkimuksesta kävi ilmi, että kokeneempien tovereiden neuvoja pidettiin hyödyllisinä (Koskelainen et al. 1973, 26). Kontula (1988, 37) totesi 1980-luvulle tultaessa nuorten keskustelevan mieluummin tovereidensa kuin vanhempiensa kanssa sukupuoliasioista. Myös Maunula (1992, 9–10) havaitsi, että 1990-luvun alussa 13–17-vuotiaat nuoret ilmoittivat pitävänsä tärkeänä sitä tietoa, mitä saivat kokeneemmilta tovereiltaan.

Ilmeisesti myös aikuiset saivat edelleen tietoa sukupuoliasioista ystäviltaan ja työtovereiltaan. Miehet keskustelivat naisista ja seksistä kaveriporukoissa. Naiset pohtivat sukupuoliasioita ja ehkäisymenetelmien käyttöä ystäviensä kanssa. Näiden kokemuksia voitiin hyödyntää omassa elämässä oli sitten kysymyksessä uusien ehkäisymenetelmien kokeilu tai niistä saadut epäedulliset seuraukset. Kun ehkäisy pillerin haittavaikutukset tulivat niiden alkuaikoina esiin, pohdittiin asiaa ystävien kesken ja mietittiin pitäisikö esimerkiksi siirtyä uudelleen epäluotettavampien menetelmien käyttöön vai syödä edelleen pillereitä.

Toveripiiristä tavallaan oli kysymys myös 1980-luvulla Yhdysvalloista Suomeenkin levinneessä naisten itsehoitoliikkeessä. Se oli pienryhmiin perustuva naisten gynekologinen itsehoitoliike, joka oli syntynyt naisten halusta hoitaa itse itseään. Naiset katsoivat, että lääkärit eivät olleet kokonaisvaltaisesti perehtyneet naisten ongelmiin ja korostivat liikaa lääkkeitä ja tutkimustekniikkaa. Suomessa liike ei saanut laajempaa kannatusta. Joissakin pienissä ryhmissä naiset vertailivat kokemuksiaan ja sukuelimiään. He olivat kiinnostuneita myös luonnollisesta ehkäisystä. Naiset opettelivat spekulaa, taskulampun ja peilin avulla tuntemaan sukuelimensä, joiden tuntemusta myös luonnonmukainen ehkäisy edellytti. Jos ryhmän jollakin naisella oli ongelmia ehkäisymenetelmänsä takia tai hän pohti lapsen hankkimista tai kärsi lapsettomuudesta, ryhmässä näistä kysymyksistä voitiin keskustella tasaveroisina (Naisen itsehoito-opas 1987, 85–87).

Nuorten toveripiiri tavallaan myös laajeni internetin käytön yleistyessä. Nettipalstoilla nuoret voivat keskustella mm. erilaisista seksuaalisuuteen, parisuhteeseen ja ehkäisyyn liittyvistä ongelmista ja saada tietoa ja ongelmien ratkaisuehdotuksia muilta nuorilta. Väärän tiedon välittymistä vähentäne se, että keskusteluun osallistuu samanaikaisesti monenlaisia nuoria. Kokemattomampien antama virheellinen tieto korjautuu asiasta paremmin tietävien kommentista.

4.4.2. Sukupuoli- ja ehkäisytiетouden taso

Suomalaisten tietämys sukupuoliasioista oli vielä 1960-luvun puolivälissä puutteellista. Kun kodin ja koulun merkitys tiedonjakajana oli vähäinen, eikä terveydenhuoltohenkilöstökään juuri nuoria valistanut, nämä poimivat tietonsa pääasiassa tovereiltaan ja lehdistä. Sukupuoliasioista välittyvän tiedon laatu oli siten usein heikkoa, jopa virheellistä. Nuoret usein luulevat toisten nuorten olevan itseään seksuaalisesti kokeneempia. Etenkin pojat haluavat osoittaa olevansa itsekkin asioista perillä ja liioittelevat seikkailujaan ja tietojaan nuoremmille. Väärää tietoa varmasti levisi toveripiirissä ja siirtyi nuorempiin ikäluokkiin. Poikien keskuudessa kaveripiiriin kuulumisen saattoi edellyttää seksuaalista kokeneisuutta (Kontula 1991, 13–52).

Suurilevikkiset sensaatiolehdet puolestaan saattoivat lisätä seksuaalielämää koskevaa joukkoharhaa tutkimustuloksiaan julkaistessaan. Kun ihmiset lukivat lehdistä esimerkiksi miesten ja naisten sukupuolielämää koskeneiden tutkimusten tuloksia, he saattoivat saada käsityksiä, jotka eivät pitäneetkään paikkaansa. Tutkimusaineisto ei ehkä edustanut väestöä keskimäärin. Mm. Sievers et al:iin (1974, 207) mukaan ne, jotka osallistuivat Nyrkki-postissa julkaistuun miesten ja naisten sukupuolielämää koskeneeseen tutkimukseen, poikkesivat väestöstä keskimäärin esimerkiksi lukuisampien satunnaisten tuttavuuksien, avioliiton ulkopuolisten suhteiden ja sukupuolitautilien perusteella.

Nuorena saatu väärä tieto sukupuoliasioista ja ehkäisystä saattaa jäädä mieleen aikuisuuteen saakka. Myöhemminkin omaksuttu sensaatiolehtien ”sanoma” voi samoin varustaa henkilön tiedoilla, jotka voivat heijastua hänen omaan seksuaalielämäänsä ja perhesuunnitteluunsa (Sievers et al. 1974). Eri ajankohtina tehtyjen tutkimusten tuloksia vertaamalla saadaan viitteitä siitä, kuinka sukupuolitiетouden taso kehittyi Suomessa toisen hedelmällisyyden transition aikana. Samalla nähdään tasaantuivatko sukupuoliasioissa ja ehkäisyntuntemuksessa aiemmin havaitut väestöryhmittäiset erot kauden aikana. Tosin vertailua jossain määrin vaikeuttaa se, että eri ajankohtina ei välttämättä ole tiedusteltu samoja sukupuolielämään liittyviä tietoja.

Seurustelun ja seksuaalisten kokeilujen siirtyminen vähitellen yhä nuorempiin ikäluokkiin merkitsi sitä, että nuorilla ei useinkaan ollut ajoissa sitä tietoa mitä seksuaaliset kokeilut ja alkava sukupuolielämä olisi edellyttänyt. Nuorten lehtien kyselypalstoille lähetetyistä kysymyksistä kävi ilmi suuri tiedon puute. Mirja Pyykkö mainitsi 2.9.2002 Suosikki-lehden pitkäaikaista päätoimittajaa Jyrki Hämäläistä haastatellessaan, kuinka lehden kyselypalstalla mm. tiedusteltiin 1960-luvulla, voivatko tytöt uida poikien kanssa samassa uima-altaassa tarvitsematta pelätä raskaaksituloa.

Samanlaista tiedon puutetta esiintyy myöhempinäkin vuosikymmeninä, koska jokainen uusi ikäluokka on tietämätön ja tarvitsisi ajoissa tietoa sukupuoliasioista. Vuonna 1981 syntynyt tyttö toteaa Me Kaksi-lehden ”Kysy Mialta” -palstalle lähettämässään kirjeessä

vuonna 1993. ”Olen 5. luokalla ja haluaisin tietää kuinka tehdään lapsia. Kaikki rupee nauramaan, jos joltakin kysyy tätä asiaa. Kuinka saisin kunnan kavereita? Minulla on vuotta vanhempi veli. Hän haluaa kosketella alapäästäni ja tehdä muutakin. Minkä takia?”

Samoin 1990-luvun alkupuolen palstoilta löytyy esimerkiksi samanlaisia itsetyydytykseen liittyviä huolia kuin aiempina vuosikymmeninä. ”Hävettää kauheasti”, ”Onko väärin harjoittaa itsetyydytystä?” ”Kuinka voin pitää itseni kurissa ja lopettaa tämän?” ja ”Auta tulen hullux” nimimerkit osoittavat, että yhä edelleen itsetyydytystä pidettiin hävettävänä ja vääränä. Vastaukseksi huoliinsa he kuitenkin saivat täysin erilaisia ohjeita kuin vielä ensimmäisen transition aikana asiasta huolestuneet. Kun vuonna 1911 Terveystieteiden lehti neuvoi koulutytölle onaniasta vapautumiseksi ruumiillista työtä, istumakylpyjä, rauhoittavia pulvereita nukkumaan mennessä sekä kaikkien nautintoaineiden välttämistä ja pahimmassa tapauksessa etsiytymistä parantolahoitoon ja siellä arsenikkikuurille (Halmesvirta 1998, 233), 1990-luvun palstanpitäjä totesi kyseen olevan ”luonnollisesta ikään ja tilanteeseen liittyvästä asiasta. Luonnottomampaa on harrastaa ei-itsetyydytystä eli siis toteuttaa uutta kumpuavaa seksuaalisuuttaan partnerin kanssa. Että siitä vaan, ilman harmittelua ja itsesyytöksiä. Jos itsestä tuntuu, että se on liiallista, on silloin tartuttava toimeen ja alettava työ- tai harrastustehtäviin” (Me kaksi 1993, 6).

Tietämättömyys sukupuoliasioista tuli näkyviin vielä uuden vuosituhaten alkaessakin mm. erilaisilta nettipalstoilta. Yhä edelleen kyseltiin itsetyydytyksestä. Samoin pelättiin raskaaksituloa ja kyseltiin voiko tulla raskaaksi kun kuukautiset ei ole vielä alkaneet. ”Pelkään, että oon raskaana vaik tiään että se ei ole mahdollista ku oon neitsyt, mutta kun mahaan sattuu ihan niinku joku potkisi sisältäpäin”.

Nuorten tiedoissa sukukypsyydestä ja raskaaksitulosta oli huomattavia puutteita vuoteen 1986 mennessä tehdyissä tutkimuksissa, mutta seuraavien kuuden vuoden aikana heidän tiedontasonsa parani selvästi (mm. Kontula et al. 1992, 7, 69–77; Kosunen 1993, 57–59). Tämä selittyy sillä, että nuorten seksuaalikasvatus tehostui HI-viruksen löytymisen jälkeen 1980-luvun jälkipuolella. Nuoria valistettiin koulukampanjoin peruskoulun viimeisellä luokalla paitsi raskaaksitulosta myös sukupuolitaudeista. 1990-luvun loppupuolella tehdyt tutkimukset kuitenkin osoittivat nuorten seksuaaliterveystietojen kasvun tyrehtyneen, jopa joissakin asioissa vähentyneen. Syytä lieene etsittävä 1990-luvulla tapahtuneista hallinnollisista muutoksista opetustoimessa ja terveystieteiden järjestämisessä (Liinamo et al. 2000, 4603, 4608).

Nuorten seksuaalitetouden puutteet tulivat näkyviin, kun koulujen seksuaaliopetus ja kouluterveydenhuollon palvelut vähenivät. Vuosien 1998 ja 1999 kouluterveyskyselyaineisto osoitti, että kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista yli puolet ei tiennyt klamydiatulehduksen voivan aiheuttaa hedelmättömyyttä eikä kolmasosa ollut selvillä siitä, että

ensimmäinen sukupuoliyhdyntä voi johtaa raskauteen. Sukukypsyyden alkamisesta nuoret sen sijaan olivat paremmin tietoisia. Vaikka tiedot luonnollisesti lisääntyivät iän mukana, ei yhdeksäsluokkalaistakaan runsas kolmasosa ollut klamydiatulehduksen vaikutuksista selvillä, ja noin kolmasosa ei tietänyt ensimmäisen yhdynnän johtamisesta mahdollisesti raskauteen (Liinamo et al. 2000, 4605).

Aikuisväestön, 18–54-vuotiaiden tietämystä sukupuoliasioista tiedusteltiin 1970-luvun alussa Suomalaisten sukupuolielämä -tutkimuksessa kuuden kysymyksen perusteella. Kysymykset liittyivät raskaaksitulemisen mahdollisuuteen eri tilanteissa, sukupuolitautilien yleisyyteen, itsetyydytykseen, sterilointiin ja miehen siittimen juuttumiseen naisen sukupuolielimeen eli ”nalkkiin jäämiseen”. Vastauksissa oli aihepiireittäin selviä eroja. Parhaiten tiedettiin, että sterilisaatiolla tarkoitetaan leikkausta, jossa poistetaan kyky saada lapsia .88 prosenttia vastasi kysymykseen oikein. Samoin lähes kolme neljäsosa tiesi, että itsetyydytyksestä ei ole terveydellistä haittaa ja kaksi kolmasosaa oli selvillä siitä, että nainen voi tulla raskaaksi heti ensimmäisessä sukupuoliyhdyntässään. Runsas puolet tiesi, että nainen tulee herkimmin raskaaksi kuukautiskierron puolivälissä ja noin puolet osasi ilmoittaa, että kuppa ei ole Suomen yleisin sukupuolitauti. Alle puolet oli selvillä siitä, että pelko ”nalkkiin jäämisestä” oli aiheeton (Sievers et al. 1974, 191).

Tieto sukupuoliasioista vaihteli kuitenkin huomattavasti väestöryhmittäin. Vanhempiin ikäluokkiin kuuluvat miehet tiesivät 1970-luvun alussa sukupuoliasioista paljon samikäisiä naisia enemmän, mutta nuorimmassa ikäluokassa sukupuolten tietämyksessä ei juuri ollut eroa. Ne, jotka olivat asuneet lapsuutensa kaupungeissa tai asuivat siellä tutkimushetkellä olivat sukupuoliasioista paremmin perillä kuin maaseudulla lapsuudessaan asuneet tai siellä tutkimushetkellä asuvat.

Vaikka ihmisten sukupuolituntemuksen taso parantui toisen transition kaudella, on siinä kuitenkin yhä edelleen puutteita. Esimerkiksi naisten lisääntymiseen liittyvän tiedon tasoon ei tutkimuksissa ole yleensä kiinnitetty huomiota ennen 1990-lukua. Vuonna 1994 Stakesissa käynnistetystä ”Perhesuunnittelupalvelut Suomessa” -tutkimusprojektissa mm. selvitettiin, tarvitaanko Suomessa lisääntymiseen liittyvää lisävalistusta. Kun 18–44-vuotiailta naisilta kysyttiin, mistä merkeistä he tiesivät olevansa raskaana, mikä oli raskaaksitulon herkin aika ja mikä merkitys iällä oli raskaaksituloon, havaittiin, että raskauden merkit olivat hyvin naisten tiedossa, mutta hedelmällisyyteen liittyvissä asioissa oli puutteita. Melkein neljäsosa ei-koskaan-raskaana-olleista naisista ei osannut sanoa raskaaksitulon herkinä aikaa. Raskaana olleistakin runsas kymmenesosa oli siitä tietämättömiä. Runsas kolmasosa naisista ei myöskään ollut selvillä iän vaikutuksesta raskaaksituloon. Ei-raskaana-olleissa tietämättömiä oli hieman vähemmän. Lapsettomat, 30–34 -vuotiaat naiset olivat parhaiten selvillä iän vaikutuksesta raskaaksituloon ilmeisesti siksi, että heissä oli paljon naisia, jotka suunnittelivat perheenisäystä tai yrittivät saada lapsen (Hemminki ja Kosunen 1998, 82–84).

Miesten tietämys naisen hedelmällisyydestä näytti 1990-luvulla tehdyn pienimuotoisen tutkimuksen perusteella olevan heikompaa kuin naisten. Miehistä 31 prosenttia ilmoitti vääriä vastauksia kuusi vuotta kautiskierron vaiheesta, jossa nainen tulee herkimmin raskaaksi. Naisilla vastaava osuus oli 16 prosenttia. Noin kymmenesosa miehistä ei osannut mainita raskauden merkkejä. Lähes viidennes miehistä ei ollut tietoinen hedelmällisyyden heikkenemisestä iän myötä, mutta eivät näet naisetkaan tätä tietäneet (Sihvo ja Viisainen 1998, 92).

Suomalaisten ehkäisy menetelmien tuntemus oli jo 1970-luvun alussa kuitenkin melko hyvä, vaikka heidän yleisessä sukupuolitietouden tasossaan oli tuolloin selviä puutteita. Kun 18–54-vuotiaita miehiä ja naisia pyydettiin luettelemaan kaikki tuntemansa ehkäisykeinot, vain kolme prosenttia ei osannut mainita yhtään ainoata menetelmää. Kondomi ja ehkäisy pilleri tunnettiin yleisimmin. Ne olivat tuttuja 90 prosentille haastatetuista. Kierukan tunsi 71 prosenttia ja ehkäisyvaahdon 63 prosenttia. Keskeytetyn yhdyntän ja pessaa rin tunsi tutkituista vajaat puolet. Rytminen menetelmän sekä emätinpuikot ja -tabletit tuntevien osuus jäi alle 30 prosentin. Ehkäisy menetelmistä tunnettiin huonoimmin huuhtelu. Sen oli maininnut vain 13 prosenttia vastaajista. Miesten ja naisten ehkäisy menetelmien tuntemus ei juuri poikennut toisistaan (Sievers et al. 1974, 401).

Naimisissa olevien naisten ehkäisy menetelmien tuntemuksessa tapahtui 1970-luvulla sikäli muutosta, että uudet luotettavat ehkäisy menetelmät olivat entistä tutumpia kymmenluvun loppupuolella. Uusista menetelmistä luonnollisesti puhuttiin ja kirjoitettiin paljon. Varsinkin kierukan tuntemus lisääntyi, koska kierukka tuli yleiseen käyttöön 1970-luvun alussa. Ehkäisy pilleri alkoi yleistyä 1960-luvun puolivälissä. Sen sijaan aiempaa harvemmat naiset tunsivat epäluotettavia menetelmiä mm. keskeytetyn yhdyntän ja rytminen menetelmän. Niitä eivät kaikki edes pitäneet ehkäisy menetelminä. Lähes kaikki naiset osasivat mainita ainakin jonkin menetelmän (Riihinen et al. 1980, 105).

Ehkäisy menetelmien tuntemuksessa oli 1970-luvun lopulla vielä väestöryhmittäisiä eroja. Nämä tulivat esiin etenkin epäluottavimpien menetelmien kohdalla. Kaikenikäiset ja kaikkiin koulutusryhmiin kuuluvat naiset tunsivat kierukan, ehkäisy pillerin ja kondomin. Mitä nuorempi nainen oli, sitä paremmin hän tunsi myös muut naisten menetelmät. Sen sijaan keskeytetyn yhdyntän ja rytminen menetelmän tuntijoita oli 25–34-vuotiaissa hieman enemmän kuin sitä nuoremmissa tai vanhemmissa ikäluokissa. Mitä korkeampi koulutus naisella oli, sitä paremmin hän tunsi myös epäluotettavimmat menetelmät (Riihinen et al. 1980, 110–111). Tämä ilmeisesti johtui siitä, että hyvin koulutetut naiset olivat muita tietoisempia mm. ehkäisy pilleriin liittyvistä haittavaikutuksista ja saattoivat pohtia siirtymistä vaarattomampien menetelmien käyttöön. Nämä naiset pitivät epäluotettavampiakin menetelmiä siten edelleen mahdollisuutena ehkäistä raskaaksituloa.

Koska suomalaisen aikuisväestön ehkäisymenetelmien tuntemus osoittautui hyväksi jo 1970-luvun loppupuolella, useissa myöhemmissä tutkimuksissa sitä ei ilmeisesti ole pidetty enää tarpeellisenä selvittää. Todennäköistä on, että epäluotettavien menetelmien tuntemus muuttui vähitellen yhä harvinaisemmaksi. Esimerkiksi 13–17-vuotiaat nuoret eivät 1980-luvun puolivälissä enää juuri mieltäneet keskeytettyä yhdyntää ehkäisykeinoksi. Nuorten ehkäisymenetelmien tuntemuksessa oli tuolloin muutenkin puutteita. Nuorista kaksi kolmasosaa tunsikin kierukan, mutta vain lähes puolet kondomin ja pillerin sekä vajaa puolet ehkäisyvaahdon (Kontula ja Meriläinen 1988, 56–57). Ehkä kierukan muita menetelmiä myöhemmällä markkinoilletulolla oli siihen vaikutusta tai tytöt olivat mahdollisesti kuulleet äitinsä puhuvan siitä.

Hedelmällisyysikäisten naisten ehkäisyvälineiden tietämyksessä kuitenkin todettiin olevan puutteita, kun niitä selvitettiin 1990-luvulla puolivälissä. Vuonna 1994 aloitetussa Stakesin perhesuunnittelupalvelujen käyttöä selvittävässä tutkimusprojektissa luettiin seitsemän ehkäisymenetelmää ja kysyttiin, tunsivatko naiset nämä menetelmät ja tiesivätkö he miten menetelmiä käytettiin. Naisten tuntemus oli joidenkin menetelmien kohdalla verrattain heikkoa. Kondomi, ehkäisypilleri, kierukka ja sterilointi tunnettiin parhaiten, mutta sen sijaan pessaari, jälkieskäisy ja ehkäisykapselit olivat heille selvästi oudompia. Siihen, että pessaari oli lähes kuudelle ja jälkieskäisy viidelle naiselle kymmenestä tuntematon, ilmeisesti vaikutti se, että menetelmien käytön yksityiskohdat olivat heille vieraita. Synnyttäneet naiset tunsivat luonnollisesti kierukan synnyttämättömiä selvästi paremmin ja ei raskaana olleet jälkieskäisyn raskaana olleita yleisemmin.

Kaikenikäiset naiset tunsivat etenkin yleisesti käytetyt ehkäisymenetelmät 1990-luvulla hyvin, mutta Hemmingin ja Kosusen (1998, 86–88) mielestä hedelmällisessä iässä olevien olisi kuitenkin hyvä olla selvillä myös vähemmän tunnetuista menetelmistä kuten pessaarista, koska valinnan mahdollisuudet parhaan menetelmän valitsemiseksi siten lisääntyisivät. Myös jälkieskäisy olisi vanhempienkin naisten hyvä tuntee, koska esimerkiksi ehkäisymenetelmänä käytetty kondomi pettää.

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että tarkasteltujen tutkimusten perusteella suomalaisten sukupuoliasioiden tuntemus oli kohtalainen ja ehkäisymenetelmät tunnettiin hyvin 1990-luvun loppupuolella. Tätä käsitystä tukee mm. raskaudenkeskeytysten aleneminen vuodesta 1973 lähtien aina 1990-luvun puoliväliin saakka. Tässä on kuitenkin arvioitu sukupuoliasioiden tuntemusta vain muutamien kysymysten avulla. Olisi oltava myös selvillä ovatko ihmiset perillä eri ehkäisyvälineiden terveysvaikutuksista, yhtä hyvin kielteisistä kuin myönteisistäkin. Samoin olisi syytä tietää, ovatko ihmiset selvillä mm. siitä kuinka eri ehkäisymenetelmiä tulee käyttää ja kuinka kondomeja pitää säilyttää jne. 1990-luvun jälkipuolella havaittu alle 25-vuotiaiden aborttien kasvu lieenee osoituksena siitä, että edellisinä vuosikymmeninä edistynyt sukupuoliasioiden ja ehkäisymenetelmien tietämyksen kasvu on pysähtynyt.

Taulukko 5. Naisten ehkäisymenetelmien tietämys 1990-luvulla, %.

	Ei ollut raskaana (n=821)	Ollut raskaana (n=1,368)	Yhteensä (n=2,189)
Ehkäisytabletit	97	96	97
Kondomi	99	98	99
Kierukka	76	91	86
Sterilisaatio	81	80	81
Ehkäisykapselit	61	57	58
Jälkiehkäisy ("katumuspilleri")	69	42	52
Pessaari	44	41	42

Lähde: Hemminki ja Kosunen 1998, 87

4.4.3. Käytettävissä olevat ehkäisymenetelmät

Perhettään suunnittelevilla pareilla oli toisen transition kaudella pareilla jo mahdollisuus valita huomattavasta ehkäisymenetelmien joukosta itselleen parhaiten sopiva. Aiempien, usein melko epäluotettavien menetelmien lisäksi käytettävissä myös uusia luotettavia ehkäisyvälineitä, joita on vuosikymmenen vuosikymmeneltä pystytty kehittämään yhä luotettavammiksi ja vähemmän haitallisia sivuvaikutuksia aiheuttaviksi.

Yhteiskunnan säädösten ja normien ohjaamalla käyttäytymistekijöillä, kuten avioitumisella ja avioituvuudella ei enää toisen transition kauden alkaessa ollut samassa määrin vaikutusta hedelmällisyyteen kuin aiempina vuosikymmeninä. 1960-luvulla menttiin naimisiin nuorina ja avioituminen oli yleistä. Kun avioitumisikä alkoi 1970-luvulta lähtien kohota, ei silloinkaan ollut kysymyksessä lapsiluvun säännöstely, vaan perheen perustamista siirrettiin muiden tavoitteiden kuten koulutuksen, työuran luomisen tai asunnon hankkimisen takia. Myöskään imettämistä ei ilmeisesti enää ajateltu keinoksi siirtää seuraavan lapsen hankintaa myöhemmäksi, vaan ennen kaikkea lasten hyvinvointiin vaikuttavaksi toimenpiteeksi. 1990-luvulla Väestöliiton julkaisemassa ehkäisykirjasessa todettiin imettämisen tarjoavan edelleen useimpien modernien ehkäisymenetelmien luokkaa olevan ehkäisy suojan, silloin kun synnytyksestä oli kulunut enintään kuusi kuukautta, kuukautiset eivät olleet alkaneet ja äiti täysimetti lasta. Mikäli yksikin näistä ehdoista jäi täyttymättä, naista kehoitettiin turvautumaan muihin ehkäisymenetelmiin (Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 31).

Kauden alkupuolella, 1960–70-lukujen vaihteessa, ei imettämisen käyttö ehkäisykeinona olisi ollut mahdollistakaan ansiotyössä käyville äideille, koska he eivät voineet vielä tuolloin imettää lastaan puoltakaan vuotta. Äitiysloman pituus oli vain 54 päivää

(Komiteanmietintö 1970: A 8, 86). Vaikka vuodesta 1974 äitiysloman pituus kohosi huomattavasti, imettämisen katsottiin olevan ennen kaikkea tärkeää lapsen oman hyvinvoinnin takia. Äideille kerrottiin neuvoloissa, kuinka imettäminen mm. parantaa vauvan vastustuskykyä, vähentää tulehdusriskiä ja yleensäkin edistää vauvan kaikkinaista fyysistä ja psyykkistä kehitystä.

Lapsen syntymän jälkeen käytettävät keinot perheen lapsiluvun säätelijänä olivat jo ensimmäisen transition alkupuolella menettäneet merkityksensä, kun oppivelvollisuus teki mahdolliseksi lasten lähettämisen nuorina palvelukseen ja maastamuuttokin laantui vuoden 1920 jälkeen. Lapsen surmaamisen tai heitteillejätön korvasi raskauden keskeyttäminen. Yhteiskunta alkoi myös osallistua aiempaa enemmän lapsista vanhemmille aiheutuvien kustannusten korvaamiseen.

Aiempiina aikakausina tarkasteltuihin raskaudenehkäisykeinoihin puututaan vain lyhyesti. Lähinnä luetellaan mitä menetelmiä oli vielä 1960-luvulle tultaessa tiedossa tai saatavilla. Pääasiassa kiinnitetään huomiota siihen, kuinka uudet biolääketieteelliset ehkäisymenetelmät syntyivät, milloin ne tulivat Suomeen ja kuinka niistä tultiin tietoisiksi.

Toisen transition alkupuolella oli edelleen olemassa keinoja, joissa ei käytetty ehkäisyvälinettä. Keskeytetty yhdyntä ja rytmimenetelmä olivat pääasiassa vanhempien parien tiedostamia ja käyttämiä menetelmiä. Tosin myöhemminkin - hormonaalisen ehkäisyn yleistyessä ja siihen liittyvien haittavaikutusten tullessa esiin - jotkut nuoremmatkin naiset saattoivat pitää etenkin rytmimenetelmää eräänä vaihtoehtona ehkäistä raskaaksituloa.

Este- ja kemiallisista menetelmistä pessaari siirtyi vähitellen toisen transition kaudella lähes historiaan. Tosin 1990-luvun loppupuolella se kuitenkin tuli uudelleen myyntiin. Kondomi sen sijaan säilyi edelleen käytettyjen ehkäisymenetelmien joukossa samoin kuin sen yhteydessä käytettävät spermisidit: vaahdot, voiteet, tabletit ja puikot. Menetelmä sai lisää merkitystä 1980-luvulla, jolloin sukupuolitaudit ja etenkin hiv alkoivat lisääntyä. Kondomiteollisuus kehitti markkinoille käyttöominaisuuksiltaan entistä miellyttävämpiä ja laadullisesti luotettavampia kondomeja. Markkinoille tuli myös siittiöitä tappava kondomi. Nuorten saamiseksi kondomin käyttäjiksi valmistettiin myös hauskoja, värikkäitä ja eri makuisia kondomeja. Vuonna 1993 tuli markkinoille myös polyuretaanista valmistettu naisten kondomi, joka sopi kumiallergisille. Naisten kondomi on myös kertakäyttötuote ja oikein paikoilleen asetettuna se muodostaa ehdottoman suojan ei vain miehen siittiöitä vaan myös tauteja vastaan (Kotilääkäri 1993, 36)

Uudet raskaudenehkäisy menetelmät

Toisen hedelmällisyyden transition kausi muodostui käänteentekeväksi ehkäisyn ja perhesuunnittelun historiassa ennen kaikkea ehkäisypillerin ja kierukan kehittämisen ansiosta. Ehkäisypillerin lisäksi myös muilla hormonaalisilla ehkäisykeinoilla kuten kapsleilla, ruiskeilla ja jälkiehkäisyllä oli merkitystä perhesuunnitteluun. Hedelmällisyyden transition rinnalla tapahtunut ehkäisymenetelmien transitio, muutos traditionaalisista ja estemenetelmistä biolääketieteellisiin menetelmiin (Johnson-Hanks 2002), saavutti toisen transition kaudella vaiheen, jossa biolääketieteelliset menetelmät tulivat keskeisiksi perhesuunnittelun keinoiksi.

Uudet ehkäisykeinot olivat naisten käyttämiä ja siksi heidän merkityksensä perhesuunnittelussa korostui. Kun lapsiluvun rajoitus oli vielä ensimmäisen transition kaudellakin edellyttänyt miesten vastuuta ehkäisystä, toisen transition kaudella raskaaksitulo vaati naisen aktiivista päätöstä: pillerin käyttö oli lopetettava tai kierukka poistettava, mikäli haluttiin saada lapsi. Ehkäisy etääntyi yhdynnästä.

Uudet ehkäisymenetelmät eivät olleet vain tehokkaita, vaan myös helpompia käyttää. Kun aiemmin käytetyt keinot olivat vaatineet kieltäytyämyksiä ja aiheuttaneet terveydellisiä haittoja ja kipuja sekä tehneet sukupuolielämän vähemmän nautinnolliseksi, uudet ehkäisykeinot laskivat tässä mielessä ”syntyvyydensäännöstelyn hintaa”. Tosin myös uusiin tehokkaisiin menetelmiin alkoi jossain määrin liittyä pelkoa niiden aiheuttamien sivuvaikeutusten takia (Statistiska Centralbyrån 1978, 307–308).

Ehkäisypillerin kehittäminen

Ehkäisypillerin keksimistä on pidetty ehkä tärkeimpänä 1900-luvun innovaationa. Jo 1920-luvulta lähtien saavutettiin hormonitutkimuksissa tuloksia, jotka osaltaan johtivat pillerin keksimiseen. Itävallassa Haberlandt osoitti eläimillä, että ovulaatio voidaan estää estrogeeniruiskeilla. Wiesner tutki Edinburgissa kokeellisesti steroidien häiritsevää vaikutusta ja Pincus alkoi Yhdysvalloissa 1930-luvun lopulla työn synteettisillä hormoneilla (McLaren 1999, 167). Näiden tutkimusten alkuperäisenä tarkoituksena ei kuitenkaan ollut paremman ehkäisyvälineen keksiminen. Pillerin keksimisestä onkin annettava osansa Margaret Sangerille (McLaren 1990, 239).

Sanger oli etsinyt pitkään sellaista helppokäyttöistä ehkäisymenetelmää, joka rokotuksen tavoin suojaisi potilaan terveyttä. Hän halusi yksinkertaistaa naisten elämää, etäännyttää yhdynnän niin paljon kuin mahdollista ehkäisyprosessista. Sanger uskoi lääketieteen mahdollisuuksiin ehkäisyssä. Tavattuaan Pincusin vuonna 1951 Sanger huomasi tämän tutkimustyön mahdollisuudet ja hankki työlle rahoittajan. Vuonna 1951 Pincus osoitti, että progesteroni esti ovulaation ja hän alkoi etsiä synteettistä hormonia. Rock testasi

uutta ainetta Bostonissa ja vuonna 1956 alettiin Puerto Ricossa laajat kliiniset kokeet. Vuonna 1960 the Food and Drug Administration hyväksyi Searlen synteettisen ehkäisy-pillerin. Pian erilaiset amerikkalaiset lääkefirmat myivät omia tuotteitaan. Vuonna 1960 pillerin myynti alkoi Britanniassa. (McLaren 1999, 167–168).

Sanger ja Rock eivät aikoneet aloittaa seksuaalista vallankumousta. He halusivat säilyttää pysyvät perhearvot ja maailman järjestyksen. He uskoivat että pillerin avulla ne voitiin säilyttää. Pillerin avulla lääkärikunta saatiin ehkäisyn kannattajiksi. Tähän eivät olleet pystyneet feministien käännäytys, neo-malthusilaiset eikä eugeniset väitteet. Biokemiallinen ja hormonaalinen ehkäisy vetosi lääkäreiden ajatukseen todellisesta lääketieteestä ja täydensi heidän ajatustaan siitä, että syntyvyyden hallinta edellytti tieteellisiä asiantuntijoita. Lääkärit määräisivät mielellään pillereitä, vaikka olivat edelleen vaivautuneita voiteista, kondomeista ja pessaaareista (McLaren 1999, 168).

Katolisen kirkon oli yhä vaikeampi 1960-luvun vapautuneemmassa moraalisisessa ilmapiirissä pitää yllä kielteistä asennettaan ehkäisyyn. Se osoitti hyväksyvänsä rytmimenetelmän ja piti selvänä, että perheet halusivat vain kohtuullisen määrän lapsia. Pillerin tultua käyttöön katolisen kirkon piirissä oli niitä, jotka olivat sitä mieltä, että pillerin pääasiallinen tarkoitus ei ollut estää raskaaksi tuloa vaan säädellä kuukautiskiertoa. Paavi kuitenkin halusi vuonna 1968 antamallaan paimenkirjeellä ”Humanae Vitae” lopettaa kirkon ristiriitaisen suhtautumisen ehkäisyyn. Hän paheksui kaikkea keinotekoista ehkäisyä. Monet papit jättivät kuitenkin hänen kantansa huomioon ottamatta (McLaren 1999, 169–170).

Naisten merkitys muodostui perhesuunnittelussa keskeiseksi. Ensi kerran he voivat itse kontrolloida hedelmällisyyttään, tosin alkuaikoina ehkäisy pillerin sivuvaikutukset aiheuttivat erilaisia ongelmia. Kuitenkaan naisen ei enää tarvinnut luottaa siihen että mies oli huolellinen. Miehet puolestaan vapautuivat ehkäisystä huolehtimisesta. Lääkärit ja potilaat omaksuivat ajatuksen pilleristä ihmelääkkeenä. Kuitenkaan McLarenin (1999, 170) mielestä pilleri ei ollut ylivoimainen estemenetelmiin verrattuna, koska sekin voitiin unohtaa ottaa tai sitä voitiin käyttää väärin.

Ehkäisy pillerin tulo Suomeen

Ehkäisy pillerin tulo Suomeen alkoi heti 1960-luvun alussa. Vuonna 1955 keksityt Lyndiol- ja Anovlar-tabletit otettiin käyttöön Suomessa vuonna 1962 (Suomen tieteen historia 3, 585). Kun tarkastellaan ehkäisy pillerin esiintulon vauhtia Suomessa käyttäen esimerkkinä pillerin ilmestymistä Väestöliiton neuvoloihin ja yleensä liiton toimintaan, todetaan, että ensimmäisen kerran pilleriin kiinnitettiin huomiota liiton julkaisemassa Avioliitto ja lääkäri -lehdessä vuonna 1957. Numerossa 4 Rouhunkoski totesi, että maailman eri puolilla tutkitaan oraalisten ja ruiskeena annettavien ehkäisymenetelmien

käyttöä. Mikään näistä aineista ei kuitenkaan vielä ole selvinnyt markkinoille asti, mutta tämä lienee vain ajan kysymys.

Väestöliiton vuoden 1961 toimintakertomuksessa todettiin, että ”kertomusvuonna pan-tiin vireille erästä raskauden ehkäisyssä käytettävää, suun kautta nautittavaa valmistetta koskeva tutkimus”. Keskusneuvolan ylilääkäri Kaisa Turpeinen osallistui vuonna 1962 kahteen avioliitto- ja perheasioita käsittelevään konferenssiin, joissa tarkasteltiin myös syntyvyydensäännöstelyä. Kokouksissa kiinnitettiin huomiota myös hedelmöittymistä ehkäisevien tablettien käytöstä saatuihin kokemuksiin. Amerikkalaisen tutkijan mukaan kokemukset tabletista olivat erittäin myönteisiä. Niitä käytti noin 2 miljoonaa naista. Samana vuonna oli Avioliitto ja lääkäri -lehdessä mainos Conovid E -ehkäisytablettista. Samoin Väestöliiton toimitakertomuksessa todettiin, että keskusneuvolassa tutkittiin kahta ehkäisytablettivalmistetta.

Vuoden 1963 toimintakertomuksessa ilmoitettiin tri Kaisa Turpeisen saaneen valmiiksi tutkimuksen kontraseptiivisesta, suun kautta otettavasta tabletista. Tutkimuksen tulok-sia selostettiin Avioliitto ja lääkäri -lehdessä samana vuonna. Organonin markkinoiman Lyndiol -ehkäisytabletin luotettavuutta ja sen aiheuttamia sivuvaikutuksia tutkittiin 120 naisella. Tabletteja ohjeen mukaisesti käyttäneistä naisista ei yksikään tullut tutkimuk-sen aikana raskaaksi. Tablettien käytöstä aiheutui sivuvaikutuksia, mutta ne olivat usein melko lieviä ja esiintyivät lähinnä ensimmäisen kuukauden aikana. Kymmenesosa naisista keskeytti kokeen tabletin aiheuttamien sivuvaikutusten takia. (Turpeinen 1963).

Vuonna 1967 oli Suomen apteekeissa jo saatavissa kahtakymmentä eri merkkiä eh-käisytabletteja. Näistä 15 oli pitkän aikaa käytössä olleita yhdistelmätabletteja ja 5 oli uudentyyppisiä sarjavalmisteita. Vaikka tablettimerkkien määrään oli vaikutusta kau-pallisilla intresseillä, oli syynä myös se, että pian ehkäisytabletin käytön aloittamisen jälkeen havaittiin, etteivät ne olleet turvallisia kaikille naisille. Esimerkiksi Väestöliiton Keskusneuvolassa tutkittujen viiden ehkäisytabletin, Anovlarin, Norlestrinin, Ortho-No-vinin Ovulenin ja Previsonin välillä havaittiin eroja sivuvaikutusten laadussa ja määrässä (Turpeinen 1967b, 69–71).

Lukemattomat myöhemmät tutkimukset ovat osoittaneet, että osa sivuvaikutuksista oli vakavia mm. maksan toimintaan vaikuttavia ja sydän- ja verisuonikomplikaatioita aiheut-tavia, osa vähemmän vakavia: painonnousua, päänsärkyä ja mielentilan muutoksia. Nämä tutkimukset ohjasivat lääketehtaita, kun ne halusivat saada aikaan ehkäisytabletin, jolla olisi mahdollisimman vähän sivuvaikutuksia. Julkisuudessa tutkimustyö sai poikkeuksellista huomiota. Sensaatiokirjoitukset olivat etenkin muualla maailmassa herättäneet pelkoa eh-käisytabletin käyttäjissä, mutta Suomessa lehdistö suhtautui asiaan melko maltillisesti.

Ehkäisytablettien todettiin sopivan ennen kaikkea nuorille, tupakoimattomille naisille. Iän mukana lisääntyy riski verenpainetautiin ja liikalihavuuteen. Uusissa ehkäisytabletteissa oli hyvin pieniä määriä hormoneita. Minipillereissä oli keltarauhashormonia, progestiinia ja yhdistelmäpillereissä sen lisäksi naissukuhormonia, estrogeenia. Yhdistelmävalmisteita oli kahta laatua. Toisissa oli joka päivälle sama annos hormonia, toisissa ns. kolmivaihepillereissä hormonien määrät vaihtelivat kuukautiskierron mukaan. Yhdistelmävalmisteet olivat hieman minipillereitä luotettavampia. Minipillereiden käyttäjillä oli enemmän vuotohäiriöitä ja kuukautisten poisjääntiä. Yhdistelmäpillerin käyttäjistä noin 5–10 prosentilla saattoi esiintyä tiputteluvuotoa.

Ehkäisytablettien ja lisääntyneiden laskimotukosten välisestä yhteydestä keskusteltiin 1990-luvun puolivälistä lähtien eri maiden lääketieteellisissä lehdissä. Mm. kolmannen polven pillereihin katsotaan liittyvän vanhempiin pillereihin verrattuna kaksinkertaisen laskimotukosriskin. Heikinheimo ja Kaaja (2001) mm. pitävät tärkeänä aloituspillerin valintaa. Käyttäjän taustan selvittäminen auttaisi erottamaan ne henkilöt, joilla on korostunut taipumus tukosten saamiseen.

Kierukan kehitys

Varsinaisesti nykyaikaisten kohdunsisäisten ehkäisyvälineiden historian katsotaan alkaneen vuodesta 1909, jolloin tohtori R. Richter kuvasi lääketieteellisessä lehdessä katgutista valmistettua silmukkaa, joka toimi kohtuun asetettuna raskautta estävästi. Kierukan kehittäjänä kuuluisimmaksi tuli ensimmäiset kokeensa samana vuonna tehnyt Gräfenberg, joka asetti kohtuun aluksi silkkilangasta tehdyn sykerön. Myöhemmin hän kehitti tätä tarkoitusta varten hopearenkaan, ns. Gräfenbergin renkaan. Vuonna 1930 hän julkaisi tulokset tutkimuksesta, jossa 1500 naista oli käyttänyt näitä kohdunsisäisiä ehkäisyvälineitä. Kierukat aiheuttivat kuitenkin vaarallista ärsytystä ja pariksi vuosikymmeneksi niiden käyttö jäi melko harvinaiseksi (McLaren 1990, 237).

Vuodesta 1959 alkoi kuitenkin kierukoiden nopea kehitys. Uudet muoviaiheet saivat Marguelisin ja Lippesin tutkimaan voitaisiinko muovikierukka asettaa kohdun sisälle ja jättää se sinne pidemmäksikin aikaa. Tulokset näyttivät myönteisiltä ja kierukkaa alettiin kokeilla laajemmalti. 1960-luvulla tuotettiin markkinoille useita erilaisia muovikierukkamalleja. Näistä suosituin oli käärmeenmuotoinen Lippes loop, joka oli ainakin vielä 1980-luvun lopulla käytössä kehitysmaissa.

Muovikierukoiden tehokkuuden parantamiseksi alettiin kokeilla erilaisia lisäaineita vapauttavia kierukoita. Kehittyneissä maissa on 1970-luvun alkupuolelta lähtien käytetty lähes yksinomaan kierukoita, joista vapautuu kuparia (Ehkäisymenetelmät... 1970, 24 ja Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 13). 1980-luvulla siirryttiin enemmän kuparia sisältäviin

kierukoihin. 1990-luvulla tuli 15 vuoden kehitystyön jälkeen markkinoille progestiinia vapauttava kierukka (Toivonen 1995, 64).

Suomalaiset tutkijat olivat keskeisessä asemassa kierukan kehitystyössä. Ensimmäisenä tuli markkinoille Kupari-T. Siinä ohut kuparilanka oli kiedottu T:n muotoisen polyteenirungon ympärille. Leiraksen Nova T -kuparikierukka rekisteröitiin Suomessa vuonna 1978 (Suomen tieteen historia 2000, 583). Tämän jälkeen markkinoille on tullut useita eri tyyppisiä, joista tärkeimpiä ovat ”hopeakierukka” ja ”kupariseiska” eli Gravigard. Edellisessä oli kuparilangan sisällä ohut hopeaydin. Jälkimmäinen ei saavuttanut yhtä suurta suosiota Suomessa kuin muualla. Suomessa oli 1980-luvulla markkinoilla monia kierukkamalleja. Suomalaisia kierukota olivat Leiraksen, lääketehdas Neofarman ja Siterco Oy:n kierukat. Myös hollantilaisen Organonin kierukkamallisto oli Suomen markkinoilla (Kaks’ plus, 1988, 91, 93).

1990-luvun alussa tuli markkinoilla ”hormonikierukka”, ts. kierukkatyyppi, jossa kuparin tilalla oli hormonikapseli, joka erittää progestiinia kohdunkaulan kautta kohtuun. Tämä vuonna 1990 rekisteröity Levonova-kierukka oli suomalaisen kehittelytyön tulos ja sillä tutkitaan edelleen paikallisen hormoniannostelun määrää. Hormonikierukan etuna on, että se ei pillerien tavoin rasita maksaa eikä lisää sydän- ja verenkiertoelinten häiriöitä (Kotilääkäri 1993, 39). Hormonikierukasta liukeneva keltarauhashormoni aiheuttaa kohdun limakalvolle imetysajan kaltaisen lepotilan, jonka johdosta kuukautisvuoto vähenee. Runsaissa ja kivuliaissa kuukautisissa hormonikierukasta on apua (Kotilääkäri 1994, 28–29).

Muita hormoniehkäisiä

Toisen hedelmällisyyden transition kauden edistyessä naisilla oli käytettävissään myös muita hormoniehkäisiä. Leiras rekisteröi vuonna 1983 ihonalaisen *ehkäisykapselin*, Norplantin. (Suomen tieteen historia 3, 583). Tämä kapselityyppi koostuu kuudesta kapselista, jotka asennetaan käsivarren sisäisivulle. Kapselit sisältävät vain progestiinia ja soveltuvat sellaisille naisille, joiden ei ole suotavaa saada estrogeenia. Koemielessä on tutkittu myös miesten hormonikapseleita. Satojen miljoonien siemensyöksyyn osallistuvien siittiösolujen saaminen hormonihoitolla passiivisiksi tuottaa kuitenkin ongelmia (Kotilääkäri 1993, 37).

1990-luvun alkupuolella alettiin tutkia myös *emätinrengasta*, joka vapauttaa emättimessä pieniä määriä synteettistä progesteronia ja estrogeenia. Rengasta pidetään paikallaan kolme viikkoa, minkä jälkeen tulee viikon vuoto. Tämän jälkeen rengas asetetaan uudelleen paikalleen. Menetelmä on helpompi poistaa kuin kierukka (Kotilääkäri 1993, 37). Synteettistä keltarauhashormonia voidaan antaa myös *pistoksena* lihakseen. Pistos on uusittava kolmen kuukauden välein (Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 24).

Nuorilla yhdyntätilanne syntyy usein yllättäen eivätkä he ole läheskään aina varautuneet ehkäisyyn. Syntyneessä tilanteessa ehkäisymenetelmän saanti on voinut olla hankalaa tai mahdotonta tai sitten käytetty menetelmä on pettänyt. Jos nuorella ei ole jatkuvaa ehkäisyn tarvetta, motivaatio ei tahdo aina riittää jatkuvaan ehkäisyyn. *Jälkiehkäisystä* onkin tullut monelle tuossa tilanteessa pelastus. Alan asiantuntijat ja Kansainvälinen perhesuunnittelujärjestö IPPF esittivät jo 1970-luvun alkupuolella, että matala-annoksiset ehkäisypillerit voisivat olla vapaassa myynnissä. Kesti kuitenkin kauan ennen kuin tähän päästiin. Ehkäisyn tarvitsijat eivät ole tunteneet riittävästi käytettävissä olevia mahdollisuuksia. (Lähteenmäki 1997, 1187).

Lähteenmäen (1997, 1187) mukaan yhdyntän jälkeinen ehkäisy oli jo 1990-luvun alussa hoidettavissa joko ehkäisypillereiden poikkeuksellisilla annostuksella tai kuparikierukalla. Hoito oli aloitettava 72 tunnin kuluessa yhdyntästä. Ensin otettiin kaksi tablettia ja 12 tunnin kuluttua toiset kaksi. Kierukka taas oli asetettava viiden vuorokauden kuluessa suojaamattomasta yhdyntästä, mutta sitä ei suositeltu nuorelle synnyttämättömälle naiselle. Ns. katumuspilleri tai seuraavan aamun pilleri ei sovellu säännölliseen käyttöön, koska siihen liittyy erilaisia haittatekijöitä kuten pahoinvointia, päänsärkyä, oksentelua ja taipumusta verihyytymiin. Hormonaaliseen jälkiehkäisyyn tarkoitettu neljän tabletin pakkaus tuli Suomessa myyntiin vuonna 1987.

Jälkiehkäisyn tehoa on vaikea arvioida, koska ei tiedetä kunkin hoitokerran todellista raskausriskiä. Tutkimusten perusteella hoidon teho on ollut 98 prosenttia. Arvio on Lähteenmäen (1995, 68) mukaan ylioptimistinen. Toisella tavoin laskettuna teho on arvioitu 75 prosentiksi. Kuparikierukkaa on pidetty hormonaalista ehkäisyä tehokkaampana.

Sterilointi

Sterilointi (sterilisaatio) merkitsee lopullista päätöstä olla hankkimatta lapsi ja sen vuoksi se on aina tärkeä yksilön ja perheen päätös. Se on ainoa perhesuunnittelumenetelmä, josta säädetään lailla. Yleensä sterilointikäytäntö on kulkenut lainsäädännön edellä. Lapsiluvun suunnittelun keinona sterilointiin suhtaudutiin aiemmin kielteisesti. Se tunnettiin ensimmäisen transition alkupuolella lähinnä keinona poistaa mielisairaiden ja vajaamielisten suvunjatkamiskyky. Vuonna 1935 annetun lain mukaan tällaiset ihmiset voitiin steriloida ilman heidän suostumustaan. Vasta vuoden 1950 sterilointilain mukaan oikeustoimikelpoisen henkilön suvunjatkamiskyky katsottiin voitavan poistaa, jos raskaus aiheuttaisi vaaran hänen hengelleen ja terveydelleen (Pitkänen 1988, 207–208).

Sterilointi tuli vasta vuoden 1970 sterilointilain perusteella pyynnöstä mahdolliseksi. Lakiin liittyi kuitenkin monia rajoituksia. Sterilointi oli mahdollinen eugenisista ja sosiaalisista syistä, myös ehkäisyvaikeudet ja lapsen hoitokyvyn rajoitukset saattoivat olla sen perusteina. Sterilointiin saatettiin päätyä naisen suostumuksella myös lääketieteellisistä

syistä. Vuonna 1985 tehdyllä lainmuutoksella steriloisimiseen voitiin ryhtyä myös naisen pyynnöstä ja yhden lääkärin suostumuksella silloin, kun nainen oli synnyttänyt kolme lasta tai hänellä oli yksin tai aviopuolison kanssa yhteensä kolme alaikäistä lasta tai hän oli täyttänyt 30 vuotta. Myös holhoojan, huoltajan tai uskotun miehen hakemuksesta voidaan steriloida, jos henkilö itse on pysyvästi kykenemätön ymmärtämään steriloinnin merkitystä, vaikka painavat syyt sitä puoltaisivat (Lähtenmäki 1995, 198).

Sterilointiin ei tarvita puolison suostumusta, mutta hänelle on varattava mahdollisuus olla mukana arvioimassa kumman puolison sterilointi on tarkoituksenmukaisempaa. Naisen sterilointi on vaativampi menetelmä kuin miehen. Naisen tai miehen steriloinnin valinneet parit ovat yleensä tyytyväisiä menetelmään. Steriloinnilla ei tiedetä olevan fyysisiä vaikutuksia sukupuolielämään, vaikka etenkin miehet ovat tätä pelänneet. Sterilointi voidaan yrittää purkaa, mutta hedelmällisyys on mahdollista palauttaa vain osalle steriloiduista (Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 25).

Sterilointi tehdään naiselle useimmiten tähystysleikkauksella yleisanestesiassa. Alkaneen raskauden mahdollisuuden poissulkemiseksi sterilointi tehdään mielellään viikon kuluttua kuukautisten alkamisesta. Heti synnytyksen jälkeen toimenpide tehdään leikkauksella navan alle tehdystä viillosta. Munajohtimet sidotaan ja niistä poistetaan pieni pala (Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 26).

Miesten sterilointi, vasektomia on yksinkertaisempi toimenpide kuin naisten sterilointi, ja se tehdään paikallispuudutuksessa sairaalan poliklinikoilla ja joillakin lääkäriasemilla. Useimmiten leikkaukset ovat avoleikkauksia. Siemenjohtimista poistetaan pala kivespussin tyveen tehdyllä viillolla. Avoleikkauksen tilalle on tullut ”suljettu” veitsetön leikkaus (Täyttä elämää, Ehkäisy 1996, 27).

Abortti

Raskaudenkeskeytys oli ensimmäisen transition kaudella jo yleisesti tunnettu keino säädellä lapsilukua. Vaikka abortti oli laillinen vain silloin kun äidin tai lapsen terveys ja henki oli vaarassa tai oli syytä olettaa, että lapsi ei syntyisi terveenä, raskauksia keskeytettiin laittomasti. Etenkin raskaudenkeskeytykseen turvautuivat avioliiton ulkopuolella raskaaksi tulleet, mutta myös avioliitossa oleville se oli keino säädellä lapsilukua.

Vuonna 1970 voimaan tulleen aborttilain jälkeen laittomat abortit muuttuivat laillisiksi. Suomen Gynäkologiyhdistys ry:n hoitosuositusryhmän (Duodecim 2001(20):2084–94) mukaan raskaudenkeskeytyksellä tarkoitetaan raskauden keinotekoista päättämistä ennen 20. raskausviikkoa ja Terveystieteiden tutkimuskeskuksen (TEO) luvalla sikiön vaikean poikkeavuuden perusteella ennen 24. raskausviikkoa suoritettua raskaudenkeskeytystä.

Abortti ei ole Suomessa vapaa, mutta käytännössä raskauden saa pyynnöstä keskeytyksi. Aluksi keskeytyksen aikarajana oli 16 viikkoa, mutta vuonna 1979 sitä alennettiin 12 viikkoon. Korkeintaan 12 viikkoa kestäneen raskauden keskeytyksen hakeminen edellyttää yleensä kahden lääkärin päätöstä. Yhden lääkärin päätös riittää silloin, kun hakija on alle 17-vuotias, yli 40-vuotias tai synnyttänyt neljä lasta. Terveysturvakeskuksen päätös tarvitaan silloin, kun lääkärin päätös on kielteinen, raskaus on kestänyt vähintään 12 viikkoa ja lapsen synnyttäminen ja hoito olisivat huomattava rasitus hakijalle, raskaus on alkanut väkisinmakaamisesta, vanhempien sairaus rajoittaa heidän kykyjään hoitaa lasta tai raskaus on kestänyt korkeintaan 24 viikkoa ja sikiöllä on todettu vakava sairaus tai vamma (Suomen Gynekologiyhdistys ry:n hoitosuositusryhmä 2001:117, 2084–89).

Raskaudenkeskeytyksen menetelmiä on käytännössä kaksi, kirurginen ja lääkkeellinen. Keskeytyksen tekemiselle ei ole alaikäraja. Raskauden keskeytykseen voidaan ryhtyä heti kun raskaus on todettu. Lääkkeellinen keskeytys tehdään ensimmäisen raskauskolmanneksen aikana yleensä yksinkertaista mifepristoni-prostaglandinihoitoa käyttäen. Tavallisesti sitä käytetään alle 7-viikkoisen raskauden keskeyttämiseen, jolloin keskeytys tapahtuu 95–98 prosentissa tapauksista. Joissakin sairaaloissa ylärajaksi on otettu 9 viikkoa. Sen jälkeen tehty lääkkeellinen keskeytys on hitaampi ja yleensä tuolloin valitaankin kirurginen keskeytys. Yli 12-viikkoiset raskaudet keskeytetään aina lääkkeellä (Duodecim 2001, 117–119).

Ranskalaiset tutkijat kehittivät Mifepristonin jo vuonna 1980 ja WHO totesi pari vuotta myöhemmin, että paras supistusvaikutus saadaan antamalla prostaglandiinia 36–48 tuntia Mifepristonin jälkeen. Ensimmäiset raskaudenkeskeytykset tehtiin vuonna 1982. Mifepristoni hyväksyttiin raskaudenkeskeytyksessä käytettäväksi Ranskassa 1988, Englannissa 1991 ja Ruotsissa 1992. Tämän jälkeen rekisteröintiin tuli keskeytys poliittisista syistä. Rekisteröinnin alettua uudelleen Mifepristoni hyväksyttiin vuonna 2000 kymmenessä Euroopan maassa. Tuolloin Lääkelaitos hyväksyi sen myös Suomessa käytettäväksi (Lind et al. 2001, 2385).

4.4.4. Keinot saada lapsi

Lapsen saaminen oli toisen hedelmällisyyden transition kaudella edelleen ihmisille tärkeää. Tosin lapsia ei enää haluttu montaa, mutta niiden merkitys oli parisuhteessa oleville keskeistä. Vapaaehtoisesti lapsettomiksi jääviä ei tutkimusten (Riihinen et al. 1980) mukaan väestössä ollut kuin muutama prosentti. Samoin yhteiskunnassa vallitsevat arvot – vaikkakaan eivät yhtä suoraviivaisesti kuin aiemmin – osoittivat lasten keskeisen merkityksen yhteiskunnan suotuisalle kehitykselle.

Kun naisten ansiotyö alkoi yleistyä, koulutukseen käytetty aika pidentyä ja työuran luominen perheen rinnalla muuttua tärkeäksi, lasten hankkiminen siirtyi vähitellen yhä myöhempään elämänvaiheeseen. Monet parit huomasivatkin 30 ikävuoden paikkeilla lasta halutessaan, ettei nainen tullutkaan raskaaksi. Kun esitransitionaalisen ajan naisilla oli tuossa tilanteessa mahdollisuutena lähinnä maagisiin keinoihin ja erilaisiin luonnosta saatuihin rohtoihin turvautuminen, ja ensimmäisen transition kaudella saatettiin hakea apua jo lääkäreiltäkin, olivat lapsettomien mahdollisuudet lapsensaantiin toisen transition kaudella mullistavan erilaiset.

Lasettomuuden syyn on todettu olevan yhtä usein naisessa kuin miehessä. Naisesta johtuvia syitä ovat munasolun irtoamishäiriö, munajohdinvaurio, endometrioosi ja kohtupoikkeavuudet. Miehestä johtuvia syitä taas ovat siittiöiden määrän vähäisyys, siittiöiden täydellinen puuttuminen, yhdyntään liittyvät ongelmat ja joidenkin lääkkeiden aiheuttama hedelmällisyyden heikentyminen (Tahaton lapsettomuus 2000, 6–7). Myös sukupuolitaudeista saattaa olla seurauksena lapsettomuus.

Suomessa hallittiin naisen hedelmättömyyden hoito 1970-luvulla jo melko hyvin. Sen sijaan miehen hedelmättömyyttä tutkivia lääkäreitä oli vähän. Kymmenluvun loppupuolella hedelmättömyyden hoito mullistui, kun koeputkihedelmöitys ja alkion siirto naisen kohtuun tulivat mahdollisiksi. Tämä innovaatio vaikutti myös muun hedelmättömyyden hoidon kehittymiseen.

Suomalaisia lääkäreitä osallistui 1970-luvun lopulla ensimmäisiin koeputkihedelmöitystä esitteleviin lääketieteellisiin kongresseihin. Vuonna 1979 Kielissä pidetystä konferenssista saatiin idea menetelmän käyttöönotosta Suomessa. Hoitokokeilut aloitettiin seuraavana vuonna Helsingin ja Turun yliopistosairaaloiden naistentautien klinikoilla. Kummastakin sairaalasta meni hoitoon erikoistunut lääkäri ulkomaiseen klinikkaan oppimaan lisää menetelmästä. Samoin muidenkin yliopistosairaaloiden lääkärit saivat ulkomailla oppia lapsettomuuden hoitoon (Malin Silverio 1994, 164).

Hedelmättömyyden tavallisimpia hoitotapoja ovat naisten hormonihoidot, munatorvien kirurginen hoito ja naisen keinosiemennys. Koeputkihedelmöitystä käytetään pääasiallisesti silloin, kun naisen munatorvet ovat tukkeutuneet. Sitä on alettu käyttää 1990-luvulla yhä enemmän myös miehen hedelmättömyyden hoitoon. Koeputkihedelmöitystä käytetään myös hedelmättömyyden diagnostisoimiseen. Koska koeputkihedelmöitys on yleensä raskas hoitomenetelmä, sitä käytetään usein vasta viimeisenä hoitokeinona.

Koeputkihoidot alkoivat yliopistosairaloissa 1980-luvun alussa ja viimeinen niistä tuli mukaan vuonna 1987. Pian ensimmäisen koeputkilapsen vuonna 1984 tapahtuneen syntymän jälkeen hoidot aloitettiin Helsingissä ja Turussa yksityisillä klinikoilla. Muut yksityiset

klinitkat perustettiin 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa. Esimerkiksi Väestöliiton lapsettomuusklinikka aloitti toimintansa Helsingissä vuonna 1986, ja vuonna 1991 klinikka laajeni Ouluun ja vuonna 199 Turkuun (Malin Silverio 1994, 165; Auvinen 1991, 240).

Uudemmat hoitomuodot, pakastetun alkion siirrot ja mikrohedelmöityshoidot alkoivat Suomessa myös varsin varhaisessa vaiheessa. Ensimmäinen pakastetun alkion siirrosta syntynyt lapsi tuli maailmaan vuonna 1987 ja vuonna 1994 syntyi ensimmäinen mikrohedelmöityshoidolla syntynyt lapsi (Gissler ja Tiitinen 2001, 38, 296).

Hedelmättömyyden hoitoja annettiin 1990-luvulla sekä avohuollossa että erikoissairaanhoidossa. Terveyskeskukset, läänien keskussairaalat, aluesairaalat ja yksityiset gynekologit tekivät tutkimuksia ja antoivat helpoimpia hoitoja. Vuonna 1992 Suomessa oli 13 hedelmällisyyshoitoja antavaa klinikkaa. Vuonna 2000 klinikoita oli jo 18. Hoitoja annettiin kaikissa viidessä yliopistosairaalassa ja yhdessä keskussairaalassa. Klinikoista oli 12 yksityisiä (Gissler ja Tiitinen 2001, 297–298).

Suomessa on valmisteltu avusteista lisääntymistä säätelevää lakia parikymmentä vuotta. Kuitenkaan vielä ei ole päästy yksimielisyyteen siitä, pitäisikö lahjoitetusta munasolusta ja siittiöstä alkuunsaatetulla henkilöllä olla oikeus aikuiseksi tultuaan saada tietää geneettinen alkuperänsä. Ei ole myöskään osattu päättää, pitäisikö sallia sijaissyntyttäjän käyttö ja rajata avusteisten lisääntymismenetelmien käyttö vain heteroparien oikeudeksi (Mustola 2001, 38, 316).

4.5. Ehkäisymenetelmien valintaan vaikuttavat tekijät

Parien mahdollisuudet suunnitella perhettään muuttuivat ratkaisevasti 1960-luvulta lähtien, jolloin biolääketieteelliset ehkäisymenetelmät alkoivat korvata traditionaaliset keinot ja ylittää myös mekaanisten ja kemiallisten menetelmien käytön. Uusien menetelmien omaksuminen tapahtui nopeasti, koska ihmiset olivat jo pitkään olleet motivoituneita säätelemään lapsilukuaan. Heillä oli usein jo selkeät lapsilukutavoitteet, samoin melko runsaasti tietoa sukupuoliasioista ja olemassa olevista ehkäisykeinoista. Maaperä uusien luotettavien ehkäisymenetelmien tulolle oli otollinen.

Etenkin naiset olivat jo kauan halunneet välttää ei-toivottuja raskauksia. Sukupuolten tasa-arvon lisääntyessä perheessä ensimmäisen transition kaudella naiset alkoivat osallistua lapsiluvusta päättämiseen. Kun naisten ansiotyö kodin ulkopuolella alkoi toisen transition kaudella yleistyä, naiset olivat valmiita ottamaan vastuun ehkäisystä, jotta

voisivat sovittaa yhteen työn ja perhe-elämän mahdollisimman hyvin. Uudet ehkäisy-menetelmät, ehkäisypilleri ja kierukka tarjosivat tähän hyvän mahdollisuuden. Uusien menetelmien omaksumista helpotti myös se, että niiden avulla parien oli mahdollista lapsiluvun säätelyn lisäksi nauttia sukupuolielämästään sen sijaan, että olisivat joutuneet aiempina vuosikymmeninä eläneiden parien tapaan tyytymään epämukaviin, seksuaalista nautintoa häiritseviin ehkäisykeinoihin.

Ennen kuin tarkastellaan ehkäisymenetelmien käytön yleistymistä, kiinnitetään huomiota tekijöihin, joilla voidaan olettaa olleen vaikutusta niiden valintaan ja käyttöön. Selvitetään, oliko eri ehkäisymenetelmien saatavuudessa eroa väestöryhmittäin, mikä merkitys ehkäisystä aiheutuvilla kustannuksilla oli menetelmien käyttöön ja oliko ehkäisyn omaksumiseen vaikutusta menetelmiin liittyvillä haittavaikutuksilla sekä kuinka parien elämäntilanne ja -vaihe ohjasi menetelmän valintaa ja käyttöä.

4.5.1. Ehkäisymenetelmien saatavuus

Biolääketieteellisten ehkäisymenetelmien markkinoilletulon jälkeen lääkärit olivat McLarenin (1999) mukaan valmiita muuttamaan siihen astista kielteistä asennoitumistaan ehkäisyyn. Kuitenkaan kaikkien lääkäreiden kielteinen suhtautuminen ehkäisyvälineiden määräämiseen ei ilmeisesti ollut Suomessa vielä ehkäisypillerin markkinoilletulon jälkeenkään täysin ohitettu. Ainakin Pirkko Kolben vuonna 1968 Helsingin Sanomissa julkaistu artikkeli ”Kuka määrää kuka saa” herätti paljon huomiota. Sen pääkohtia käsiteltiin myös Väestöliiton julkaisemassa Lääkäri ja yhteiskunta-lehdessä. Artikkelissa kiinnitettiin huomiota Helsingin ja muun maan väliseen eroon ehkäisy- ja aborttiasioissa. Naimattoman naisen ei katsota saavan apua syntyvyydensäännöstelyyn liittyvissä asioissa, ei aina edes Helsingissä. Lääkärit suhtautuvat eri tavoin myös eri sosiaaliryhmiin kuuluviin naimisissa oleviin naisiin. Sosiaalisesti heikoimmassa asemassa olevilta saatetaan kieltää mahdollisuus luotettaviin ehkäisymenetelmiin (Lääkäri ja yhteiskunta 1968, 33).

Kolbe katsoi, että naisia ei auteta - etenkin maaseudulla - jälkitarkastuksen yhteydessä riittävästi. Jos lääkärit eivät uskonnollisen vakaumuksensa, aran omantuntonsa tai henkilökohtaisten moraalikäsitystensä takia auta naisia, on maaseudulla valistuneita kättilöitä ja terveysisaria. Heillä pitäisi olla oikeus määrätä ehkäisypillereitä, asentaa kierukoita tai sovittaa pessaareita. Kolbe piti nurinkurisena, että apua kielletään niiltä, jotka haluavat suunnitella uuden elämän syntymisen (Lääkäri ja yhteiskunta 1968, 32)

Kun Kolben esittämien syytösten paikkansapitävyyttä tutkittiin Väestöliiton toimesta lähettämällä kunnan-, kauppalan- ja kaupunginlääkäreille kyselylomake, jossa tiedusteltiin heidän suhtautumistaan ehkäisyyn, saatiin vastaus 65 prosentilta. Vastauksista ilmeni, että 93 prosenttia oli pyydettyä antanut syntyvyydensäännöstelyohjeita odottaville ja äsken

synnyttäneille äideille ja 64 prosenttia myös naimattomille äideille. Ehkä vastaamatta jättäneiden joukossa oli etenkin niitä lääkäreitä, jotka eivät halunneet antaa ehkäisyvalistusta. Kyselystä ei myöskään selvästi käynyt ilmi, oliko kysymyksessä yksinomaan valistuksen antaminen vai olivatko lääkärit myös valmiita kirjoittamaan pillerireseptejä sekä asentamaan kierukoita ja pessaareja (Turpeinen 1968, 65–66).

Maan eri osissa asuvien erilaista mahdollisuutta saada ehkäisyvälineitä osoitti 1960-luvun lopulla se, että Pohjois-Suomen maalaiskunnissa ostettiin ehkäisy pillereitä suuremmissa erissä kuin muualla. Kaukana keskuksista asuvat ihmiset eivät voineet käydä yhtä usein lääkärissä ja apteekissa kuin asutuskeskuksissa tai niiden lähellä elävät (Nyman 1971, 7–8).

Ehkäisy pillerin ja kierukan saatavuutta paransi vuoden 1972 kansanterveyslain voimaantulon jälkeen kehittyvä terveyskeskusverkosto. Samoin se helpotti lääkärissäkäyntiä edellyttävän pessaarin saantia. Maan eri osien välillä oli kuitenkin vielä 1970-luvun alkaessa väestöryhmien kesken eroa näiden menetelmien saatavuudessa. Ennen kaikkea maan pohjois- ja itäosien haja-asutusalueilla asuvat ihmiset olivat muita heikommassa asemassa.

Mahdollisuudet kondomin käyttöön ehkäisyvälineenä olivat 1960-luvulla myös erilaiset maan eri osissa. Pohjois- ja Itä-Suomen haja-asutusalueilla elävien kondominsaantia hankaloittivat pitkät etäisyydet keskuksiin. Vaikka kondomeja saattoi tilata postimyynnin välityksellä mm. Kuparisen liikkeen välityksellä, etenkin naimisissa olevalla maaseutuväestöllä oli ilmeisesti jonkinlainen vastenmielisyyss niiden tilaamiseen. Ehkä myös pelättiin, että pienellä paikkakunalla arvattaisiin lähetyksen sisältö siitä huolimatta, että kondomit lähetettiin eri lähettäjänimellä. Väestöliiton 1970-luvun alussa aloittama kondomien postimyynti vähitellen kuitenkin muutti ihmisten käsityksiä kondomista. Yleistä arvonantoa nauttivan perhejärjestön ottaessa kondomien myynnin tehtäväkseen kondomi menetti siihen aiemmin yhdistetyn irtosuhteiden leiman ja se muuttui asialliseksi perhesuunnittelukeinoksi. Tämä osaltaan lisäsi maan eri osissa asuvien ihmisten tasa-arvoisuutta ehkäisy menetelmien saatavuudessa.

Seuraavina vuosikymmeninä kondomien saatavuus jatkuvasti parani. 1990-luvulla niitä voi ostaa jo miltei mistä tahansa: apteekeista, postimyynnin kautta, päivittäistavarataloista, huoltamoilta ja kioskeista sekä ravintoloiden mukavuuslaitosten kondomiautomaateista (Kotilääkäri 1993, 34). Perustettiin Helsinkiin kondomikauppojaikin, kondomerioita. Vaikka kondomi on miesten menetelmä, tuntuu niiden hankinta olevan toisinaan naisille luontevampaa. Päivittäisten ruokaostosten joukossa kondomipakkaus kulkee miltei helpommin kuin miesten taskussa.

Vaikka 1980-luvun lopulla oli tyttöjen mielestä kondomin hankkiminen ja mukana pitäminen tytöillekin sopivaa, käytännössä vain harvat tytöt olivat itse hankkineet yhdynnäs-sään käytetyn kondomin. Kondomin ostoon saattoi olla vaikutusta jopa sillä, millä tavoin ne olivat kaupassa esillä. Nuoret olisivat mielellään ostaneet kondomeja automaateista, mutta niitä ei yleensä ollut siellä, missä nuoret liikkuiivat. Siksi kondomia käyttäneistä 70 prosenttia oli ostanut kondominsa kaupasta tai kioskista (Maunula 1992, 23–25).

Ehkäisymenetelmien saatavuudessa olevista puutteista oli toisen transition kauden alkaessa osoituksena se, että etenkin laittomia raskaudenkeskeytyksiä tehtiin silloin runsaasti. Lailliseen aborttiin päätyvän naisen tilanne oli maaseudulla heikompi kuin kaupungeissa. Vuoden 1950 aborttilaki jätti tulkinta- ja määräysvallan keskeytysperusteissa lääkäreille, ja siten abortin syiden arvosteluperusteissa esiintyi huomattavia eroavuuksia ja epäyhdenmukaisuutta maan eri osissa. Lääkärin kielteinen suhtautuminen aborttiin oli selvempää maaseudulla, kaukana suurista kaupungeista. Vuoden 1970 aborttilaissa määrättiin raskaudenkeskeytys tehtäväksi 16 ensimmäisen raskausviikon kuluessa, mutta vuonna 1979 sosiaalisin perustein myönnetty abortti määrättiin tehtäväksi 12 ensimmäisen raskausviikon aikana. Tämä muutos vauhditti kuntien lakisääteiseksi velvollisuudeksi vuonna 1972 määrättyä ehkäisyneuvontaa. Sen mukaan ehkäisyneuvontaverkoston tehokkuutta tuli parantaa ja ehkäisyvälineiden saatavuutta helpottaa sekä tehostaa yhteistyötä viranomaisten kesken raskauden ehkäisyneuvonnassa (SVT, Terveys, 17).

Ehkäisymenetelmien saatavuuden paranemisesta oli osoituksena mm. nuorten naisten raskauksien väheneminen ja raskaudenkeskeytysten aleneva määrä. Kun vuonna 1973 oli kaikista synnyttäjistä 9 prosenttia alle 20-vuotiaita, vuonna 1987 osuus oli vain 3 prosenttia. Raskaudenkeskeytysten määrä aleni vuodesta 1973 aina 1990-luvun puoliväliin. Kuitenkin nuorten raskauksissa ja aborteissa oli edelleen 1980-luvulla alueellisia eroja, jotka osoittivat, että ehkäisymenetelmien saanti ei ollut yhtä helppoa maan kaikissa osissa. Itä- ja Pohjois-Suomessa etäisyydet palvelujen äärelle olivat pitkät. Kaupungeissa taas palvelupisteiden ruuhkautuneisuus saattoi haitata ehkäisyn saatavuutta (Kosunen 1993).

Asuinympäristön ei kuitenkaan katsota paljonkaan vaikuttaneen naisten ehkäisykäytön valintaan 1980–90-luvuilla. Steriloinnissa kuitenkin esiintyi lääneittäisiä eroja. Niillä alueilla, missä jouduttiin sterilointitoimenpidettä odottamaan puolesta vuodesta vuoteen, monet naiset valitsivat kierukan ehkäisykeinokseen. Etelä-Suomessa muiden ehkäisymenetelmien saanti oli helpompaa kuin muualla maassa ja se näkyi steriloinneissa (Anttila ja Raudaskoski 1996, 139–140).

4.5.2. Ehkäisyn kustannukset

Ehkäisyvälineiden hinnalla havaittiin aiempina vuosikymmeninä olleen merkitystä ehkäisykäyttöön, etenkin menetelmän valintaan. Kun 1900-luvun alkupuolella keskeytetty yhdyntä ja varmat päivät olivat suosittuja, siihen oli varmasti osasyynä se, ettei menetelmän käytöstä aiheutunut kustannuksia. Vaikka kondomi olisi hyväksytty sopivaksi menetelmäksi aviosuhteessakin, monissa perheissä siihen ei olisi kuitenkaan turvauduttu sen kalleuden takia.

Taloudellisen hyvinvoinnin lisääntyessä yhteiskunnassa ja perheiden toimeetulon kohotessa ehkäisymenetelmien hinnan vaikutus menetelmän valintaan ilmeisesti väheni. Tuli entistä tärkeämmäksi, että menetelmä oli luotettava ja sen käyttö helppoa. Useimmiten tämä merkitsi sitä, että ehkäisymenetelmän käyttö ei enää liittynyt yhdyntätilanteeseen. Kuitenkin on menetelmän hinnalla todennäköisesti ollut merkitystä ehkäisymenetelmän valintaan toisen transition aikanakin - ainakin joissakin väestöryhmissä. Varmasti on pohdittu, kuinka kalliiksi ehkäisystä aiheutuvat kustannukset erilaisia menetelmiä käyttäen kohoaisivat. Maan eri osissa ehkäisymenetelmän hinnoissa saattoi lisäksi olla eroja. Jo 1970-luvun alussa Nyman (1971, 8) totesi ehkäisytablettien hinnan vaihtelevan sairausvakuutusalueittain. Kalleimpia pillerit olivat Etelä-Suomen apteekkeissa. Halvimmalla niitä voi ostaa Länsi-Suomen sairausvakuutusalueen kaupungeissa ja kauppaloissa sijaitsevista apteekkeista.

Selvitettäessä nuorten ehkäisykäytön esteitä 1990-luvun alussa havaittiin 13–18-vuotiaiden pitävän hintaa tärkeänä kriteerinä kondomin valinnassa. Kun 15-vuotiailla nuorilla oli viikossa käytettävissään keskimäärin 60 markkaa¹ ja 17-vuotiailla 100 mk, ei ole ihme, että 90 prosenttia nuorista katsoi hinnalla olevan vaikutusta kondomin hankintaan (Maunula 1992, 28). Tuolloin halvimmat kondomit löytyivät päivittäistavarakaupoista, kalleimmat apteekkeista. Esimerkiksi 10 kappaleen Näkki-Kondomipakkaus maksoi apteekissa 53.60 mk, kioskissa 35 mk, huoltoasemalla 31 mk ja ruokakaupassa 30 mk (Kotilääkäri 1993, 37).

Ehkäisymenetelmän hinta ilmeisesti vaikutti menetelmän valintaan nuorten lisäksi muissakin väestöryhmissä. Mitä kukin pari pitää kalliina ehkäisynä riippuu luonnollisesti myös siitä, mitä pidetään tärkeänä. Kun ensimmäisen transition alkupuolella työläisperheen asumiskustannukset vastasivat toisinaan muutaman kondomituisinan hintaa, on selvää, että kondomeja pidettiin kalliina ja usein tyydyttiin keskeytettyyn yhdyntään. Nyky-yhteiskunnassa ehkäisykeinojen hintoja ei voi edes verrata asumiskustannuksiin. Pienituloinen perhe joutuu kuitenkin nytkin miettimään ehkäisykustannuksia, koska perheen tulojen on riitettävä aiempaa moninaisempiin menoihin.

¹ 1C= n. 6 mk

Ehkäisypillerin valinta edellyttää gynekologista tutkimusta samoin kierukan laitto. Ehkäisyn käytön kokonaiskustannukset riippuvatkin siitä, missä toimenpiteet tehdään. Vuonna 1993 e-pillerien kuukauden annos maksoi noin 20–30 markkaa. Kuparikierukan hinta vaihteli 130–250 markan välillä ja hormonikierukka maksoi lähes 750 markkaa. Vuonna 1994 esitettiin arvio, kuinka paljon vuodessa kuluu rahaa ehkäisyyn eri menetelmiä käytettäessä. Laskuperusteena oli Kontulan esittämä keskimääräinen yhdyntöjen määrä vuodessa eli 130 yhdyntää. Helsingin Hakaniemen apteekin taksojen mukaan vuotuiset ehkäisykustannukset olivat halvimmat kierukkaa käyttäen ja kalleimmat turvauduttaessa ehkäisysieneen. Erot kustannuksissa olivat 2 180 markkaa vuodessa. (Reivilä 1994). Neljä vuotta myöhemmin Ruoholahden apteekin hintojen perusteella halvimmallalla pääsivät edelleen kuparikierukkaa käyttävät. He selvisivät vuoden ehkäisystä 52 markalla. Persona-monitoria käyttävä sen sijaan joutui uhraamaan ensimmäisenä vuotena ehkäisyynsä 1707 markkaa (Reivilä 1998).

Lähteenmäen (1993, 37) mukaan 1990-luvun alkupuolella naisten sterilointi oli suorilta kokonaiskustannuksiltaan kallein. Halvin menetelmä pitkäaikaisehkäisyssä oli kuparikierukka. Vaikka hormonaalinen ehkäisy näyttäisi olevan suorilta kustannuksiltaan pitkäaikaisehkäisyssä kallista, sitä voidaan pitää hintansa arvoisena kun otetaan huomioon sen epäsuorat vaikutukset terveydenhuoltoon.

4.5.3. Ehkäisymenetelmien haittavaikutusten pelko

Kun naiset olivat valmiita ottamaan vastuun ehkäisystä toisen transition kaudella, he joutuivat kuitenkin pohtimaan, minkälaisin keinoin haluaisivat perhesuunnittelua toteutettavan. Joissakin naisissa uusiin menetelmiin liittyvät haitat herättivät pelkoa. Erityisesti alkuvuosien ehkäisypillerit aiheuttivat monille naisille epämiellyttäviä oireita ja saivat heidät pohtimaan käyttäkö pilleriä perhesuunnittelussa sen aiheuttamasta painonnoususta, tulppariskistä ja päänsärystä huolimatta vai tyytyäkö edelleen kondomiiniin tai varmoihin päiviin. Kierukan yleistymisen 1970-luvulla kuitenkin helpotti synnyttäneiden naisten ehkäisymenetelmän valintaa. Samoin steriloinnista tuli osalle naisia järkevä vaihtoehto.

Ehkäisypillerin haittavaikutukset herättivät 1960–70-luvuilla pelkoa ja saivat esimerkiksi Yhdysvalloissa monet naiset siirtymään luonnollisen ehkäisyn kannattajiksi. Myös Ruotsissa lehdistön kirjoittelu ehkäisypillerin vaaroista vaikutti jossain määrin siihen, että epäluotettavampien menetelmien käyttö lisääntyi. Suomen lehdistön osoittama maltillisuus haittojen tiedottamisessa kuitenkin sai aikaan sen, että mitään selviä siirtymiä menetelmien käytössä tuskin esiintyi. Korkeintaan 1970-luvun loppupuolella esiin tullut korkeamman koulutuksen saaneiden naisten muita parempi epäluotettavien ehkäisymenetelmien tuntemus saattoi johtua siitä, että he olivat tiedostaneet ehkäisypillerin haittavaikutukset (Riihinen et al. 1980, 110–111). Samoin pienet itsehoitoryhmät

1980-luvun loppupuolella toivat esiin luonnollisen ehkäisyn mahdollisuutta (Naisen itsehoito-opas 1987, 60–62).

Stakesin vuonna 1994 käynnistämässä Perhesuunnittelupalvelut Suomessa-tutkimusprojektissa kiinnitettiin huomiota myös ehkäisymenetelmiin liittyviin pelkoihin. Puolet kyselyyn osallistuneista 18–44-vuotiaista naisista ilmoitti joskus pelänneensä jonkun ehkäisymenetelmän terveyshaittoja. Terveyshaittoja pelänneistä 70 prosenttia oli ollut huolestunut ehkäisypillerin ja viidesosa kierukan haittavaikutuksista. Ehkäisypillerin käytössä olivat pelkoa herättäneet etenkin hormonaaliset sekä sydän ja verisuonivaikutukset, joita noin viidesosa pelkoa tunteneista oli pelännyt. Myös pillerin vaikutuksesta syöpään, hedelmällisyyteen ja mielialaan oli oltu huolestuneita samoin kuin painonnoususta ja pillerinkäytön pitkäaikaisvaikutuksista. Etenkin korkeasti koulutetut naiset olivat olleet huolissaan ehkäisypillereiden aiheuttamista terveyshaitoista. Näillä naisilla oli kokemuksia pilleristä, mutta tutkimushetkellä he käyttivät pilleriä ehkäisyynsä harvemmin kuin ne naiset, jotka eivät olleet haittavaikutuksista huolestuneita. Osa pillerinkäyttäjistä olikin siirtynyt kondomin käyttöön tai sterilointiin (Kosunen ja Sihvo 1998, 28–30).

Tutkimuksen naisista noin puolet mainitsi pelänneensä kierukan aiheuttamia infektioita. Huolta tunnettiin myös kohdun ulkopuolisista raskauksista ja runsaista kuukautisista. Ilmeisesti osa huolista liittyi hormonikierukan ominaisuuksiin. Haittoja pelänneet naiset käyttivät tutkimushetkellä kierukkaa harvemmin ehkäisymenetelmänään kuin ne, jotka eivät pelkoa tunteneet. Etenkin vanhemmat naiset olivat kierukan haitoista huolissaan ja olivatkin usein siirtyneet kondomin käyttäjiksi tai päätyneet sterilointiin (Kosunen ja Sihvo 1998, 30).

Ehkäisyvälineisiin liittyvät pelot eivät kuitenkaan Kosunen ja Sihvon (1998, 30) mukaan ole ilmeisesti merkittävästi vaikuttaneet siihen, että ehkäisyä ei olisi käytetty. Heidän mielestään on kuitenkin tärkeätä, että ehkäisyneuvonnassa kiinnitettäisiin enemmän huomiota ihmisten huolenaiheisiin. Ehkä olisi tutkimustulosten perusteella hyvä pyrkiä rauhoittamaan huolestuneita ja osoittamaan heillä mahdollisesti olevia vääriä luuloja ehkäisyn haitoista.

4.5.4. Elämäntilanteen vaikutus ehkäisyyn

Ehkäisyvalistuksen tehostuessa tultiin entistä paremmin tietoisiksi siitä, minkälaisia ehkäisymenetelmiä asiantuntijat suosittelivat käytettäväksi erilaisissa elämänvaiheissa ja -tilanteissa. Usein kuitenkin kiinnitettiin enemmän huomiota menetelmien haittoihin kuin niiden myönteisiin terveydellisiin vaikutuksiin. Ehkäisymenetelmien antajat saattoivat myös vieroksua joitakin menetelmiä. Kuitenkin käyttäjien omat kokemukset ja käsitykset yleensä ratkaisivat, mihin ehkäisykeinoon kulloinkin päädyttiin.

Nuorille ja yleensä niille, joilla sukupuoliyhteydet olivat satunnaisia tai ainakin verrattain harvoin esiintyviä suositeltiin ehkäisymenetelmäksi kondomia. Paitsi että kondomi oikein käytettynä suojasi verrattain hyvin raskaaksitulolta, se myös oli ainoa keino suojautua sukupuolitartunnoilta. Etenkin HIV:n esiintulon - 1980-luvun puolivälin - jälkeen kondomin merkitystä ehkäisyssä korostettiin. Myös ehkäisypilleriä pidettiin nuorille sopivana ehkäisykeinona, koska silloin sen haittavaikutukset pysyttelevät verrattain pieninä. Iän mukana lisääntyvä riski saada veritulppa, laskimotukos tai sydäninfarkti. 1990-luvulla suositeltiin jälkiehkäisyä ennen kaikkea nuorille ja yleensäkin synnyttämättömille naisille silloin, kun ehkäisyä ei ole muistettu käyttää tai se on pettänyt. Vanhempien ikäluokkien ehkäisykeinoina pidetään kierukkaa, kondomia ja sterilointia (Kosunen ja Sihvo 1998, 25).

Ehkäisymenetelmän valintaan vaikuttaa se, onko ehkäisyn tarve pitkä- vai lyhytaikainen. Lyhytaikainen ehkäisy - lähinnä kondomi ja ehkäisypilleri - on paikallaan silloin, kun suhde on tilapäinen tai lapsen hankinta on jo jossain määrin suunnitelmassa. Pitkäaikainen ehkäisy on tarpeen pysyvissä suhteissa ennen kaikkea kahdessa vaiheessa: ensimmäisten yhdyntöjen ja ensimmäisen lapsen välisenä aikana sekä lasten hankinnan jälkeen. Kumpikin vaihe vaatii monen parin kohdalla jatkuvaa säännöllistä ehkäisyä, koska silloin joudutaan olemaan pitkään alttiina ei toivotulle raskaaksitulolle. Kun yhdyntöjen aloittamisikä on alentunut ja ensimmäisen lapsen synnyttämiskä jatkuvasti kohonnut, on raskaaksi tulemisen vaara kasvanut. Samoin verrattain nuorina lapsensa hankkineet parit ovat lasten syntymän jälkeen vielä pitkään ehkäisyn tarpeessa. (Lähtenmäki 1993, 33). Näyttää siltä, että osa naisista käyttää ehkäisyä vielä vaihdevuosien alettua ja raskaaksitulon mahdollisuuden poistuttua. Kondomia ilmeisesti käytetään suojana sukupuolianteja vastaan, mutta osa naisista ei ehkä ole tietoisia siitä, että ehkäisy on jo tarpeetonta (Erkkola ja Kontula 1993, 349–350).

Pitkäaikaiseen ehkäisyyn suositeltavimpina ehkäisykeinoina pidetään kohdunsisäisiä ehkäisimiä, ehkäisypillereitä ja sterilointia. Ennen synnytyksiä tarvittavaan pitkäaikaiseen ehkäisyyn Lähtenmäki (1993, 34–36) pitää ensisijaisena ehkäisymenetelmänä yhdistelmäpilleriä, koska se takaa synnyttämättömän naisen hedelmällisyyden säilymisen mahdollisimman hyvänä. Yhdistelmäpillerin käyttö mm. vähentää munasarjasyöpää ja -tulehduksia, myomia ja kohdunulkoisia raskauksia. Toisaalta yhdistelmäpillerit lisäävät verituppariskiä ja niiden yhteydestä rintasyöpään ei olla täysin perillä.

Lasten hankinnan jälkeen suositeltavin ehkäisymenetelmä on kohdunsisäinen hormoniehkäisin, koska sen terveyshyödyt ovat merkittävät. Menetelmä suojaa mm. tulehduksilta, vähentää kuukautiskipuja ja -vuotoja sekä kohdun ulkoisia raskauksia ja parantaa hemoglobiiniarvoja. Myös sterilointi on lasten hankinnan jälkeen hyvin sopiva vaihtoehto. Ennen päätöstä parin on kuitenkin mietittävä eivätkö he todella enää halua lapsia. Onko varmaa, että mielipide ei muuttuisi, vaikka tulisi avioero tai puoliso kuolisi tai pari menettäisi lapsen onnettomuudessa.

Synnyttäneisyys on myös tärkeä kriteeri ehkäisymenetelmää valittaessa. Synnyttäneille sopivana menetelmänä pidetään kierukkaa. Koska lapsen hankinta on yhä tavallisempaa 30 vuotta vanhempien ikäluokissa, kierukka voi olla liiankin pitkäkestoinen ehkäisyn tarpeeseen nähden. Lisäksi monet ovat varovaisia kierukan käytön aloittamisessa synnyttämisen jälkeen. On pelätty, että kohtu puhkeaa, jos kierukka laitetaan pian synnyttämisen jälkeen. Ehkäisytablettien käyttöä ei myöskään ole haluttu aloittaa imetyksen aikana. Kondomista on tullut etenkin äsken synnyttäneille sopiva ehkäisykeino. Siihen on todettu turvaudutun yleisesti vielä synnytystä seuraavana vuonna (Kosunen ja Sihvo 1998, 26–27).

4.6. Ehkäisymenetelmien käytön yleisyys

Kielteisestä suhtautumisesta ehkäisyneuvontaan oli 1960-luvun loppupuolella osoitukseksi se, että vuoden 1972 kansanterveyslain 14 §:ään oli lisättävä erillinen lausuma, jotta ehkäisyneuvonta saatiin mukaan kansanterveystyöhön. Terveyskeskusverkoston kehittymisen ansiosta uudet ehkäisykeinot kuitenkin levisivät nopeasti väestön keskuuteen (Vienonen 1987, 516). Suomalaisten naimisissa olevien ihmisten ehkäisymenetelmien tuntemuksen todettiin olevan jo 1970-luvulla verrattain hyvän. Etenkin uusista luotettavista ehkäisymenetelmistä oltiin perillä. Tämä ei kuitenkaan taannut, että parit myös käyttivät luotettavia ehkäisykeinoja suunnitellessaan omaa perhettään (Riihinen et al. 1980, 112).

Ehkäisyntäytön yleistymisestä toisen transition kaudella saadaan jonkinlainen suuntaa antava käsitys tarkastelemalla eri ajankohtina tehtyjen tutkimusten tuloksia. Vuonna 1971 kerätystä haastatteluaineistosta (Sievers et al. 1974) saatiin ensimmäisen kerran tietoa ehkäisyntäytöstä koko maan tasolla. Vertaamalla myöhempiä ajankohtina tehtyjen tutkimusten (mm. Riihinen et al. 1980; Nikander 1992a, Kontula ja Haavio-Mannila 1993) tuloksia siihen, nähdään ainakin se suunta, mihin kehitys pääpiirteittäin kulki 1900-luvun loppupuolella. Täysin vertailukelpoisia eivät eri ajankohtina tehdyt tutkimukset suinkaan ole.

Se kuinka suomalaiset alkoivat siirtyä epäluotettavista ehkäisykeinoista luotettavien käyttöön tulee näkyviin 1970-luvun alussa haastateltujen 18–54-vuotiaiden miesten ja naisten elämänsä aikana käyttämien ehkäisymenetelmien ikäryhmittäisestä tarkastelusta. Ehkäisyä joskus elämänsä aikana käyttäneiden osuuden kasvu vanhimmasta ikäluokasta nuorimpaan siirryttäessä tuli selvästi esiin. 1940–50-luvuilla parhaassa lastenhankinta-ikässä olevista, vuosina 1917–26 syntyneistä miehistä ja naisista noin puolet oli jossain elämänsä vaiheessa käyttänyt sekä keskeytettyä yhdyntää että kondomia ehkäisymenetelmäänsä. Kondomi nousi keskeytettyä yhdyntää yleisemmäksi menetelmäksi vuosina 1927–41 syntyneillä, jotka hankkivat lapsiaan 1950–60-luvuilla. Myös ehkäisytablettien käyttöä tuli heille

varteenotettava vaihtoehto. Nuorimmista, 1942–1953 syntyneistä vasta osa oli 1970-luvun alussa aloittelemassa lasten hankintaa. Kondomi oli heidän ehdottomasti suosituin menetelmänsä. Ehkäisytabletti kohosi edelleen melko yleisesti käytetyn keskeytetyn yhdynnän rinnalle (Sievers et al. 1974, 409).

Taulukko 6. Koko 18–44-vuotiaan naisväestön ehkäisyn tarve ja käyttö 1970-luvun alussa.

	Ei koskaan yhdynnässä	Ei yhdynnässä viimeksi kuluneen kk:n aikana	Ei voi saada lasta	Raskaana nyt/ haluaa lasta	Ilman ehkäisyä	Rytmi	Keskeytetty yhdyntä	Vahto	Pessaari	Kondomi	Kierukka	E-tabletit	Yhteensä, %	N
Ikä														
18–20	28	19	0	6	1	0	5	1	0	25	0	15	100	185
21–24	12	13	0	12	1	0	8	1	0	24	0	29	100	229
25–29	6	8	4	15	2	0	13	3	0	29	2	18	100	230
30–34	5	10	8	7	4	1	13	2	1	28	5	16	100	205
35–39	3	8	11	4	3	1	19	1	1	30	3	16	100	178
40–44	6	11	20	2	3	2	21	4	0	22	3	6	100	157
Yhteensä	10	11	7	8	2	1	12	2	0	25	2	17	100	1184
Siviilisääty ja ikä														
Naimisissa:														
18–29	0	4	3	20	1	0	10	3	0	31	1	27	100	338
30–44	0	5	14	6	4	1	19	3	1	29	4	14	100	463
Yht. 18–44	0	5	9	11	3	1	15	3	0	30	3	20	100	801
Naimaton:														
18–20	34	21	0	3	1	0	5	0	0	25	0	11	100	154
21–24	28	27	0	1	2	0	9	0	0	16	0	17	100	98
25–29	32	19	0	3	0	0	14	0	0	16	0	16	100	37
Yht. 18–29	31	23	0	2	1	0	8	0	0	21	0	14	100	289

Lähde: Sievers et al. 1974, 417, taulukko 7:5

Hedelmällisyysikäisessä, 18–44-vuotiaassa naisväestössä ei 1970-luvun alussa runsaalla kolmasosalla ollut tarvetta ehkäisyyn ennen kaikkea siksi, että he eivät olleet vielä koskaan olleet tai eivät olleet viimeksi kuluneen kuukauden aikana olleet yhdynnässä. Osa ei voinut saada lasta ja osa oli raskaana tai yritti saada lapsen. Tarve ehkäisyyn lisääntyi iän mukana, kunnes väheni hedelmällisen kauden lopulla. Kun esimerkiksi runsaalla puolella 18–20-vuotiaista ei ollut tarvetta ehkäistä, 35–39 -vuotiaista vain neljäsosa ei tarvinnut ehkäisyä. Koska iän mukana mahdollisuus lapsensaantiin vähenee, ei neljä kymmenestä 40–44-vuotiaasta enää tarvinnut ehkäisyä. (taulukko).

Ehkäisyä tarvitsevat naiset turvautuivat lähinnä kolmeen ehkäisykeinoon: kondomiin, ehkäisypilleriin ja keskeytettyyn yhdyntään. Ilman ehkäisyä sanoi olleensa vain kaksi prosenttia naisista. Eri ikäisten ehkäisymenetelmien käytössä tuli kuitenkin näkyviin selviä eroja. Nuoret naiset olivat vanhempia naisia harvemmin jättäneet käyttämättä ehkäisyä. Kondomi oli yleisimmin käytetty ehkäisymenetelmä kaikissa muissa ikäluokissa paitsi 21–24-vuotiailla, jotka olivat turvautuneet pilleriin hieman kondomia yleisemmin. Keskeytetyllä yhdynnällä oli ehkäisymenetelmänä käyttöä sitä vähemmän mitä nuoremasta naisesta oli kysymys (Sievers et al. 1974, 417).

Naimisissa olevien naisten perhesuunnittelussa käytettiin yleisimmin ehkäisymenetelmänä kondomia. Nuoret, alle 30-vuotiaat naiset turvautuivat ehkäisyssään 30 vuotta vanhempia naisia yleisemmin ehkäisypilleriin. Vanhemmat olivat tyytyneet keskeytettyyn yhdyntään. Rytminen menetelmällä ja pessaarilla oli ollut 1970-luvun alussa haasteltujen naisten lapsiluvun säätelyssä vähän merkitystä. Nuoret olivat jo kokonaan unohtaneet nämä menetelmät. Kondomi oli ollut myös naimattomien naisten sukupuolielämässä keino ehkäistä raskaaksituloa. Siihen olivat turvautuneet etenkin nuorimmat, 18–20-vuotiaat. Ehkäisypillerin käyttö sen sijaan keskittyi 21–29-vuotiaisiin. Keskeytettyä yhdyntää olivat muita yleisemmin käyttäneet 25–29 -vuotiaat.

Näyttää siltä, että ehkäisykulttuuri oli erilainen eri ikäryhmien lisäksi myös eri sosiaaliryhmissä. Ylin- ja keskiluokka samoin kuin työväestö käyttivät ehkäisyssään kondomia maatalousväestöä yleisemmin. Nämä puolestaan turvautuivat keskeytettyyn yhdyntään. Ehkä perinteisiä arvoja muita selvemmin kannattava maanviljelijäväestö katsoi kondomin kuuluvan paremminkin tilapäisiin suhteisiin kuin avioliittoon. Ehkäisypillerin käytössä sen sijaan ei ollut yhteiskuntaluokkien välillä merkittäviä eroja. On mahdollista, että pilleri omaksuttiin ensin ylemmissä yhteiskuntaluokissa, mutta kun sen haittavaikutukset tulivat keskustelun kohteeksi, koulutetut naiset luopuivat herkimmin pillerin käytöstä ja siirtyivät muihin menetelmiin. Alueelliset erot osoittautuivat 1970-luvun alussa melko vähäisiksi. Vaasan läänissä keskeytetyn yhdynnän käyttö oli muuta maata yleisempää. Kondomiin turvauduttiin maan itä- ja pohjoisosissa muuta maata harvemmin. Ehkäisypillerin käyttäjiä oli eniten eteläisimmässä ja pohjoisimmassa Suomessa (Sievers et al. 1974, 416–417).

Steriloinnin ja abortin yleisyydestä ei saatu tietoa vuonna 1971 kerätystä tutkimusaineistosta, koska niitä ei tutkimuksessa pidetty ehkäisymenetelminä. Tilastojen perusteella kuitenkin tiedetään, että sterilointien määrä kohosi 1960-luvun jälkipuolella ja oli korkeimmillaan vuonna 1970, minkä jälkeen se alkoi laskea. Lähinnä turvauduttiin naisen sterilointiin. Michille vuosittain tehtyjen toimenpiteiden määrä oli vain 20. Vuoden 1971 lainmuutoksen jälkeen miesten sterilointien määrä kohosi noin 300:aan (Ritamies ja Miettinen 1994).

Vuoden 1971 haastatteluaineiston naisista vain yhdeksän prosenttia ilmoitti muussa yhteydessä itselleen tehdyn abortin. Sieversin et al:iin (1974, 446). arvion mukaan todellinen raskaudenkeskeytysten määrä oli ilmeisesti vähintään puolta suurempi. Valtaosa aborteista oli ennen vuoden 1970 aborttilakia laittomia ja niihin ilmeisesti turvautuivat ennenkaikkea naimattomat naiset. Laillisista raskaudenkeskeytyksistä sen sijaan tehtiin suuri osa naimisissa oleville. Esimerkiksi vuonna 1969 raskautensa laillisesti keskeyttäneistä naisista oli 60 prosenttia naimisissa olevia. Vuoden 1970 ”vapaan” aborttilain jälkeen raskaudenkeskeytysten määrä kasvoi nopeasti, kun laittomat abortit muuttuivat laillisiksi. Vuonna 1973 aborttien määrä oli huipussaan. Silloin keskeytettiin 23 000 raskautta. Naimattomille naisille tehtyjen keskeytysten osuus ylitti 1970-luvun puolivälissä naimisissa oleville tehtyjen osuuden.

Naimisissa olevien naisten ehkäisyssä tapahtui 1970-luvulla kehitystä myönteiseen suuntaan, joskin myös kielteistä kehitystä tuli näkyviin. Ehkäisyn tarpeessa olevien 18–44-vuotiaiden naisten osuus hieman laski. Ehkäisyssä turvauduttiin aiempaa yleisemmin luotettaviin ehkäisykeinoihin. Erityisesti kierukan käyttö yleistyi ehkäisypillerin käytön vähentyessä. Kondomi oli edelleen yleisin ehkäisykeino eikä sen käytössä tapahtunut 1970-luvulla muutosta. Keskeytetty yhdyntä menetti merkityksensä perhesuunnittelussa. Taantumista ehkäisymenetelmien käytössä tapahtui sikäli, että ehkäisyä käyttämättömien osuus kasvoi kolmesta kahdeksaan prosenttiin. (Riihinen et al. 1980, 122).

Lapsilukua suunniteltiin 1980-luvulla yhä yleisemmin ja rationaalisemmin. Tästä oli osoituksena ehkäisymenetelmien käytön aloittaminen aiempaa nuorempina ja jo ennen ensimmäisen lapsen syntymää. Kun 1980-luvun lopulla vuosina 1938–42 syntyneistä naisista oli vain neljä prosenttia aloittanut ehkäisynkäytön viimeistään 17-vuotiaana ja 51 prosenttia oli tehnyt sen 21 vuoden ikään mennessä, vuosina 1963–67 syntyneistä runsas kolmannes oli aloittanut ehkäisymenetelmien käytön 17 vuoden ikään ja 85 prosenttia 21 vuoden ikään mennessä. Jo ensimmäisen lapsen syntymää alettiin suunnitella aiempaa huolellisemmin. Vuosina 1938–42 syntyneistä ensimmäisen lapsensa synnyttäneistä naisista ei 59 prosenttia ollut käyttänyt ehkäisyä ennen lapsen syntymää, mutta vuosina 1963–67 syntyneistä vain 17 prosenttia ei ollut tuossa vaiheessa vielä käyttänyt ehkäisyä (Nikander 1992b, 36–37).

Yleisimmin käytetyt ehkäisymenetelmät olivat 1980-luvun päättyessä ehkäisypilleri, kierukka ja kondomi. Naisen elämänvaihe vaikutti selvästi menetelmän valintaan. Lapsettomat nuoret naiset valitsivat e-pillerin ehkäisymenetelmäkseen, synnyttäneet taas vaihtoivat pillerin usein kierukkaan. Vanhimmat, vuosina 1938–42 syntyneet naiset olivat raskauden ehkäisyssään turvautuneet yleisimmin sterilointiin, kierukan ja kondomin ollessa seuraavaksi käytetyimmät ehkäisymenetelmät. Naisista oli noin seitsemän kymmenestä kokeillut ehkäisymenetelmänä pilleriä, kondomia oli kokeillut lähes puolet

ja kierukkaa noin neljä kymmenestä. Pilleri oli kaiken ikäisten naisten yleisimmin käytämä ehkäisyväline, mutta kuului ennen kaikkea nuorten naisten ehkäisyyn. Kierukan käyttö oli yleisintä vuosina 1943–57 syntyneillä. Kondomia sen sijaan oli käytetty joskus verrattain tasaisesti kaikissa ikäluokissa (Nikander 1992b, 38)

Taulukko 7. 18–44-vuotiaiden naimisissa olevien naisten ehkäisyntäyttö 1970-luvulla.

Ikä	E-tabletti	Kierukka	Kondomi	Muut naisten menetelmät	Naisten menetelmät ja kondomi	Keskitytty yhdyntä	Rytminen menetelmä	Ei mitään	Kaikki	N
–20	(15.9)	(18.2)	(43.1)	-	(2.3)	-	-	(20.5)	100.0	44
21–24	25.6	20.7	33.4	-	(1.2)	(0.5)	-	18.6	100.0	425
25–29	14.1	32.1	34.5	(0.5)	(0.7)	(1.2)	(0.1)	16.8	100.0	1093
30–34	12.6	38.0	31.2	(0.6)	(0.9)	(1.4)	(0.7)	14.6	100.0	1253
35–39	9.6	33.5	32.9	(1.5)	2.2	3.0	(1.0)	16.3	100.0	927
40–44	7.2	22.4	36.3	2.6	(1.6)	4.6	(2.0)	23.3	100.0	892
Kaikki	12.5	30.9	33.7	1.1	1.3	2.2	0.8	17.5	100.0	
N	581	1434	1557	51	59	101	37	814	100.0	4634

Lähde: Riihinen et al. 1980, s.121

Ehkäisytabletti ja kondomi olivat 1990-luvun alussa naisten ilmoituksen mukaan yhtä yleisesti käytetyt ehkäisyntäytelmät, kierukka oli perhesuunnittelumenetelmänä kolmannella tilalla. Miehet taas ilmoittivat kondomin selvästi yleisimmin käytetyksi ehkäisyntäytelmäksi. Ehkäisytabletti ja kierukka jäivät suosiossa selvästi sen alapuolelle (Erkkola ja Kontula 1993, 348). Suomalaisten ehkäisyntä siis keskittyi tässä vaiheessa yhä selvemmin ehkäisytablettien, kondomin ja kierukan varaan. Pilleri ja kondomi olivat erityisesti nuorten käyttöämiä menetelmiä. Pillerin suosio laski 30. ikävuoden jälkeen ja vaihtui usein kierukkaan.

Kun verrataan ehkäisyntä tarpeessa olevien naisten ehkäisyntäytelmien käytössä kahden vuosikymmenen aikana, vuosien 1971 ja 1992 välillä tapahtunutta muutosta, on suurin muutos ollut kierukan käytön huomattava lisääntyminen ja epäluotettavien menetelmien käytön väheneminen naimisissa olevilla naisilla. Myös kondomin ja ehkäisytablettien käyttö väheni, joskin kondomi säilyi kierukan ohella yleisimpänä ehkäisyntäytelmänä. Vuoden 1971 tutkimusaineistossa ei sterilointi ollut mukana käytettyjen menetelmien joukossa. 1990-luvun alussa se oli kuitenkin jo yhtä yleinen kuin ehkäisytabletti naimisissa olevien naisten ehkäisyntäkeinona. Kielteistä kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneesta kehityksessä oli se, että ilman ehkäisyntä olevien osuus hieman kohosi (Erkkola ja Kontula 1993).

Tilastojen mukaanhan sterilointiin turvauduttiin melko harvoin perhesuunnittelussa toisen transition alkupuolella. Kun sterilointilaki muuttui vuonna 1985, tehtiin vuosittain noin 500 sterilointia 1990-luvun puoliväliin saakka. Kun vuodesta 1995 alettiin voimakkaasti kampanjoida miesten steriloinnin puolesta, alkoi niiden määrä kasvaa kaikissa Suomen sairaaloissa. Vuonna 1996 sterilointiin jo 1700 miestä. Kaikkien sterilointien määrä kohosi tuolloin 14 000:een. Naisille tehtiin vuosina 1985–1995 vuosittain noin 11 000–12 000 sterilointia (Rantala et al. 1998, 25, 29).

Jälkiehkäisyn käyttö yleistyi 1980-luvun puolivälistä lähtien. Vuonna 1996 jälkiehkäisyä myytiin 32 000 pakkausta. Stakesin vuonna 1994 tekemän perhesuunnittelututkimuksen mukaan 18–44-vuotiaista naisista neljä prosenttia sanoi käyttäneensä joskus jälkiehkäisyä. 18–24-vuotiaista naisista yksi kymmenestä oli ainakin kerran turvautunut jälkiehkäisyyn. Yli 30-vuotiaissa käyttäjiä oli vain 1–3 prosenttia. (Kosunen 1998, 11).

Vaikka tutkimuksissa ei aborttia ole katsottu ehkäisy menetelmäksi, on siihen kuitenkin toisen transition kaudella turvauduttu perhesuunnittelussa. 1970-luvun alkupuolelta aina 1990-luvun puoliväliin saakka aborttien määrä vähentyi. Kun vuonna 1973 niitä tehtiin vuosittain 23 000 vuonna 1995 vain noin 10 000 naista keskeytti raskautensa. Aborttien määrä alkoi kuitenkin hitaasti kohota 1990-luvun puolivälin jälkeen. Etenkään nuorten ennalta ehkäisy ei enää onnistunut niin hyvin kuin aiemmin. Rimpelän (Helsingin Sanomat 12.12.1999) mukaan se on merkki parisuhteessa tehtyjen kriisiratkaisujen kasvusta. Vaikutteisissa parisuhteissa olevat naiset päätyvät aborttiin huolimatta jälkiehkäisyn saatavilla olost. Rimpelä kyselee onko se osoituksena jostain isommasta asiasta, esimerkiksi yhteiskunnallisen eriarvoisuuden lisääntymisestä.

4.7. Perhesuunnittelun onnistuminen

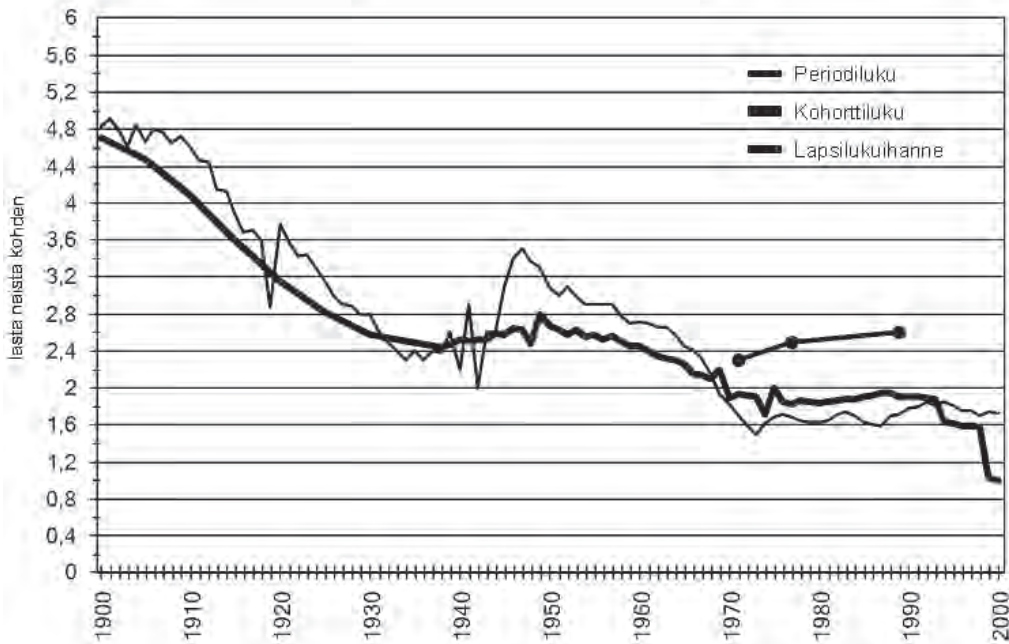
Onnistuivatko parit lisääntyneen ehkäisy tietouden ja luotettavien ehkäisy menetelmien markkinoille tulon ansiosta 1960–1990-luvuilla perhesuunnittelussaan? Kysymykseen etsitään vastausta toisaalta selvittämällä lapsilukutavoitteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuutta, toisaalta tarkastelemalla syntyivätkö lapset toivottuina ja oikein ajoitettuina. Tämän väestöllisen näkökulman lisäksi kiinnitetään huomiota myös perhesuunnittelun onnistumiseen aviopuolisoiden seksuaaliterveydellisen hyvinvoinnin toteutumisen kannalta.

4.7.1. Lasten määrään liittyvien tavoitteiden toteutuminen

Keskimääräisten lapsilukuihanteiden todettiin Hawthornen (1970, 15–16) mukaan jo 1950–60-luvuilla ylittäneen Euroopassa hankitun keskimääräisen lapsiluvun. Lopullinen lapsiluku hedelmällisen kauden loppuun ennakoituna jäi noin kahteen lapseen lapsilukuihanteiden

vaihdellessa kahdesta kolmeen lapseen. Suomalaisnaisten lapsiluvun voidaan todeta ainakin jo 1970-luvun alussa olleen heidän lapsilukuihannettaan pienempi, kun verrataan naisten keskimääräistä lapsilukuihannetta kokonaishedelmällisyyslukuihin. Aiemmiltä vuosikymmeniltä ei ole olemassa tietoa naisten keskimääräisestä lapsilukuihanteesta (kuvio 7).

Kuvio 7. Periodi- ja kohorttikohtainen kokonaishedelmällisyys ja lapsilukuihante.



Kohorttikokonaishedelmällisyys-käyrää on siirretty kuviossa siihen kohtaan, jossa kohortin ikä olisi 29/30 vuotta

Lähteet: Hyppölä ym. 1949; Fougstedt 1977; Myrskylä 1976; Väestönmuutokset vuodesta 1972 alkaen, Tilastokeskus; Ritamies 2000.

Lapsilukuihanteen ja oman lopullisen lapsiluvun vastaavuudesta saadaan luotettavampi käsitys silloin, kun verrataan tiettyä ajankohtana syntyneille kertynyttä keskimääräistä lapsilukua (eli kohorttikohtaista kokonaishedelmällisyyslukua) lapsilukuihanteeseen kuin jos verrattaisiin tietyn ajankohdan keskimääräistä naista kohti syntynyttä lapsilukua (periodihedelmällisyyslukua) ihanteeseen. Periodiluvut yliarvioivat kohorttikohtaisia lukuja 1970-luvun alkuun ja sen jälkeen aliarvioivat niitä (Notkola 1994, 66. 89).

Kuitenkin kohorttikohtainenkin kokonaishedelmällisyysluku antaa liian alhaisen kuvan parien lopullisesta lapsiluvusta, koska lasten määrä on suhteutettu kaikkiin naisiin. 1970-luvun lapsilukuihanteet sen sijaan olivat naimisissa olevien naisten ihanteita vain 1980-luvun lopun lapsilukuihanteen edustaessa kaikkien naisten ihannetta. Lindgrenin (1975, 52) mukaan 1900-luvun alkuvuosikymmeninä noin 18 prosenttia naisista ei synnyttänyt lasta, koska he eivät olleet naimisissa, eivät saaneet tai eivät halunneet lasta.

Myöhemminkin osuus on pysytellyt 15 prosentin paikkeilla. Siten voisi olettaa, että parien lopullinen keskimääräinen lapsiluku olisi kohorttikohtaista kokonaishedelmälisyytlukua ainakin 0.5 lasta suurempi 1970-luvulla. Hankittu lasten määrä olisi siten lähellä lapsilukutavoitetta. 1980-luvun loppupuolelle tultaessa lapsiluku jäisi jo selvästi ihannetta alhaisemmaksi.

Jos sen sijaan lapsilukutavoitteiden toteutumista tarkastellaan lasten hankinnan jo lopettaneiden osalta ja verrataan ihannetta joko odotettuun lapsilukuun tai todelliseen lapsikertymään, tulos poikkeaa edellä esitetystä. Vuonna 1971 pitivät lasten hankinnan jo lopettaneet, naimisissa olevat naiset, haastatteluhetken taloudellisissa ja sosiaalisissa oloissa itselleen sopivana lapsilukuihanteena keskimäärin 2.5 lasta, miesten ihanteen ollessa 2.2. lasta (minimi). Naiset olivat kuitenkin päätyneet 0.6 ja miehet 0.9 lasta suurempaan lapsilukuun, mikä osoittaa, että vuosina 1916–27 syntyneiden perhesuunnittelussa oli vielä ollut puutteita. Näiden naisten lapset olivatkin syntyneet ensimmäisen transition kaudella, jolloin perhesuunnittelussa jouduttiin tyytymään epäluotettaviin ehkäisykeinoihin. Ehkäisy pilleri ei ollut tuolloin vielä käytettävissä. Näiden naisten viimeisistä raskauksista oli viidesosa sellaisia, joita ei oltu toivottu (Ritamies ja Visuri 1975, 77). Tosin ihanteen ja lopullisen lapsiluvun välinen ero olisi ilmeisesti ollut hieman pienempi, jos tutkimuksessa olisi kysytty sopivan lapsiluvun sijasta mieluisaa lapsilukua.

Taulukko 8. Lapsilukuihanteiden ja lopullisen lapsiluvun vastaavuus eri tutkimuksissa.

		Suitable/preferred number of children	Expected/final number of children	Difference
1971 ¹	Women	2.5	3.1	0.6
	Men	2.2	3.1	0.9
1977 ²	Women	2.6	2.6	0
1989 ³	Women	2.6	2.1	-0.5
1992 ⁴	Men	2.4	1.8	-0.6

Lähteet: Ritamies ja Visuri 1975, 26, 30; Ritamies et al. 1984, 128–129; Nikander 1992, 28; Nikander 1995, 48.

¹⁾ 45–54-vuotiaat naimisissa olevat naiset ja miehet

²⁾ 40–45-vuotiaat naimisissa olevat naiset (Ritamies et al. 1984, 128–129)

³⁾ 47–51-vuotiaat naiset

⁴⁾ 45–49-vuotiaat miehet

Lähde: Ritamies 2000, 42

1970-luvun loppupuolella ensimmäisessä avioliitossa olevat ja lasten hankinnan lopettaneet naiset pitivät ihanteenaan keskimäärin 2.6 lasta ja he myös toteuttivat tämän ihanteensa. Seuraavan vuosikymmenen lopulla lopullisen lapsiluvun saavuttaneiden naisten mieluisin lapsiluku oli edelleen 2.6 lasta, mutta heidän hankkimansa lapsiluku jäi jo 0.5 lasta ihannetta pienemmäksi. Tässä jälkimmäisessä aineistossa olivat mukana myös parisuhteen ulkopuolella olevat naiset, mikä ilmeisesti vaikutti osittain lopullisen lapsiluvun pienuuteen. Myös 1990-luvun alussa miesten lopullinen lapsiluku jäi saman verran ihannetta pienemmäksi kuin naistenkin.

Eri lapsilukuihanteita vertaamalla voidaan todeta, että suomalaisten kyky säädellä lapsilukuaan parani toisen hedelmällisyyden transition kaudella sikäli, että keskimääräiset lapsilukutavoitteet eivät enää ylittyneet. Päinvastoin 1980–90-lukujen vaihteessa lopullinen lasten määrä jäi tavoitetta alhaisemmaksi. Ihmiset oppivat ilmeisesti suunnittelemaan perhettään niin, että lapsia syntyi aiempaa vähemmän ei-toivottuina. Heidän lapsilukutavoitteensa eivät kuitenkaan näytä täysin toteutuneen, koska hankittu lapsiluku jäi tavoitetta pienemmäksi.

Osalla pareista kysymys oli ilmeisesti siitä, että haluttua lapsilukua ei kyetty saavuttamaan. Lasten hankintaa oli siirretty yhä myöhempään ajankohtaan, jolloin lapsia ei enää saatu lainkaan tai lapsiluku jäi toivottua pienemmäksi. Myös lisääntyneet avio- ja avoerot saattoivat estää ihanteita toteutumasta. Jotkut parit erosivat siinä vaiheessa, kun lapsia ei vielä ollut tai niitä oli tavoitetta vähemmän, eikä myöhemmin menty uuteen parisuhteeseen tai siinä ei ainakaan hankittu lapsia. Lapsilukutavoitteen alittumista on selitetty myös sillä, että yhteiskunnassa on tekijöitä, jotka estävät pareja toteuttamasta tavoitteitaan. Koulutus vaatii entistä enemmän aikaa, työpaikansaanti on vaikeutunut, työ on määräaikaista ja työttömyys on uhkana. Myös asunnon hankkiminen on ongelmallista korkean vuokra- ja hintatason vuoksi. Ihanteet ovat kuitenkin usein jossain määrin utopistisia, tavoitellaan sellaista, mihin ei todellisessa elämässä ehkä päästä tai jota ei edes välttämättä yritetä kovin tehokkaasti saavuttaa. Silloin kun ei vielä ollut olemassa luotettavia ehkäisyvälineitä, oli ihmisten ihanteena pienempi lapsiluku kuin minkä he voivat saavuttaa. Kun ehkäisyvälineet muuttuivat luotettaviksi ja lapsilukua kyettiin tehokkaasti säätelemään, ihanteena pidettiinkin suurempaa lasten määrää kuin mikä todellisuudessa hankittiin.

Keskiarvojen taakse kätkeytyy kuitenkin lapsilukutavoitteidensa totauttamisessa eri tavoin onnistuneita pareja. Vuonna 1977 kerätyssä tutkimusaineistossa (Ritamies et al. 1984) 18–45-vuotialta, ensimmäisessä avioliitossa olevilta naisilta tiedusteltiin eri elämänvaiheiden lapsilukuihanteita: avioliiton alun ihannetta, sopivaa lapsilukua tutkimushetkellä sekä lapsilukua joka odotettiin kaiken kaikkiaan hankittavan. Näiden kolmen eri ajankohdan lapsilukuihanteiden perusteella muodostui neljä lapsilukuaan eri tavoin suunnittelevaa tyyppiä: ihanteissaan yhdenmukaiset (39 %), korjatun ihanteen toteuttajat (23 %),

ihanteiden toteutuksessa estyneet (19 %) ja ihanteiden toteutuksessa epäonnistuneet (18 %). (Ritamies et al. 1984, 191).

Poikkileikkaustutkimuksen avulla ihanteiden kehittymisestä saatiin kuitenkin vain keskimääräinen ja karkeahko kuva lapsilukuaan eri tavoin suunnittelevista. Avioliiton alun ihanteen ilmoittaminen tuotti 1970-luvun alussa aviopareille vaikeuksia. Myös vuonna 1977 naisista 45 prosenttia jätti vastaamatta avioliiton alun ihannetta koskevaan kysymykseen. Ihannetyyppejä muodostettaessa tarkastelun ulkopuolelle jäivätkin kaikki ne naiset, jotka eivät olleet avioliiton alun ihannettaan ilmaisseet.

Vaikka ihanteissaan yhdenmukaiset näyttivät muodostavan yleisimmän suunnittelutyyppin, ei se kuitenkaan merkitse, että parit todella tietäisivät jo naimisiin mennessään, mikä lapsiluku on heille paras vaihtoehto. Jotku naiset varmasti halusivat antaa itsestään suunnitelmallisemman käsityksen kuin mitä he todellisuudessa olivat, toiset taas sanoivat suunnittelevansa lapsilukuaan vaihteittain, vaikka aina ei ollut kysymys todellisesta suunnitelmallisuudesta. Osa päätyi tavoitettaan pienempään lapsilukuun tahtomattaan, tarvitsematta sitä suunnitella. Oli myös niitä jotka eivät kyenneet pitkäjänteiseen suunnitteluun lainkaan, vaan ajautuivat tilanteesta toiseen ja myös myönsivät epäonnistuneensa suunnitelmien toteuttamisessa (Ritamies et al. 1984, 200).

Tutkimuksen mukaan ihanteiden toteuttamisessa epäonnistuneet poikkesivat elämänvaiheeltaan erittäin merkittävästi muista tyypeistä. Heillä oli eniten lapsia ja siihen oli yhteydessä vaimon heikko koulutustaso, kauan kestänyt avioliitto ja asuinkunnan kehittymättömyys. Nämä parit asuivat usein kaukana asutuskeskuksista, heikosti kehittyneillä maatalousalueilla. Miehen ja vaimon ammatinarvostus ja vaimon koulutus oli heikko. Vaimot olivat muita harvemmin ansiotyössä ja perheen tulotaso oli heikko (Ritamies et al. 1984, 185).

Ne perheet, joissa päädyttiin ihannetta pienempään lapsilukuun ts. oltiin estyneitä toteuttamaan lapsilukuihante, kykenivät suunnittelemaan lapsilukuaan keskimääräistä paremmin. Nämä parit olivat ominaisuuksiltaan hyvin samanlaisia kuin ihanteissaan yhdenmukaisetkin eli ne, jotka esittivät joka elämänvaiheessa yhtä suuren ihanteen. Kumpaankin tyyppiin kuuluvat päätyivät melko pieneen perheeseen ja vaimon koulutustaso oli hyvä. Ihanteiden toteutuksessa estyneissä oli muita useammin korkeimman koulutuksen saaneita ja heillä oli vaihteittain suunnittelevien kanssa korkein tulotaso. Lapsilukuaan vaihteittain suunnitelleissa perheissä miehen sosioekonominen asema oli paras. Ilmeisesti tämän ryhmän osuus on todellisuudessa suurempi. Osa heistä ilmeisesti jäi tarkastelun ulkopuolelle, koska he eivät olleet ilmaisseet avioliiton alun ihannettaan.

4.7.2. Lasten ajoitukseen liittyvien tavoitteiden toteutuminen

Lasten ajoitukseen liittyvien tavoitteiden toteutumisesta on verrattain vähän tietoa saatavilla. Huomattavan osan lapsista tiedetään syntyneen liian aikaisin 1970-luvun alussa. Tuolloin oli ensimmäisistä raskauksista 43 prosenttia väärin ajoitettuja, toisista ja kolmansista raskauksistakin kolmasosa (Ritamies ja Visuri 1975, 77). Väärin ajoitettujen raskauksien osuus kuitenkin supistui vähitellen. Tästä on mm. osoituksena ensimmäisen lapsen hankkimisen siirtyminen jatkuvasti myöhempään elämänvaiheeseen. Silloinkin kun lapsi syntyi melko pian avioliiton solmimisen jälkeen tai jopa ennen sitä, raskautta ei useinkaan pidetty väärin ajoitettuna. Lasten hankinta oli suunniteltua ja vasta raskaak-situlon jälkeen päätettiin solmitaanko avioliitto vai eletäänkö avioliitossa.

Myös Nikander (1992b, 20–22) kiinnitti huomiota ensisynnyttäjien iän vanhenemiseen vuonna 1989 kerättyssä aineistossa ja totesi, että ensimmäisen lapsen syntymisen siirtymi-nen myöhemmäksi näytti liittyvän koulutuksen pituuteen. Mitä korkeampi koulutus, sitä myöhemmin ensimmäinen lapsi syntyi. Samoin ensimmäisen ja toisen lapsen keskimää-räinen syntymäetäisyys pidentyi 1970-luvun loppuun saakka, minkä jälkeen se pysytteli suurin piirtein samana 1980-luvulla. Sisarusten välinen ikäero oli keskimäärin neljä vuotta (Nikander 1992b, 33). Tämä vahvistaa käsitystä, että lasten ajoittamiseen liittyvät ihanteet toteutuivat aiempaa paremmin. Yhä harvemmat lapset syntyivät liian aikaisin. Sen sijaan ajoitustavoitteiden toteutumisen esteenä oli aiempaa useammilla se, että lasta jouduttiin odottamaan pidempään kuin haluttiin tai lasta ei saatu lainkaan.

Hedelmällisessä iässä olevista pareista arvioidaan noin 15 prosentin kärsivän jossakin elämänsä vaiheessa lapsettomuudesta. Kun lapsettomuus lisääntyy naisen iän myötä, on lapsen hankinnan myöhempään ikään siirtämisestä seurauksena vaikeuksia tulla ras-kaaksi. Esimerkiksi 30–35-vuotiaista 16 prosentilla esiintyi lapsettomuutta (Tiitinen ja Hovatta 2001, 169). Toisaalta kuitenkin lapsettomuutta osataan tehokkaasti hoitaa ja lapsettomuudesta kärsivät hakeutuvat entistä useammin hoitoon. Kun kaikkia saatavilla olevia keinoja on käytetty, noin 80 prosenttia hoitoon tulleista pareista saa lapsen (Tiitinen 2002, 118, 493).

Vuoden 2002 perhebarometri antaa viitteitä lasten ajoitukseen liittyvissä tavoitteissa viime aikoina tapahtuneesta kehityksestä. Parit halusivat edelleen lykätä ensimmäisen lapsen hankintaa myöhempään ajankohtaan, nuoret luonnollisesti vanhempiin ikäluokkiin kuuluvia yleisemmin. 18–23-vuotiaista noin 60 prosenttia ilmoitti lykkäävänsä lasten hankintaa samoin 24–29-vuotiaista miehistä vielä puolet ja naisista 40 prosenttia. Lähes 30 prosenttia 30–35-vuotiaista miehistä ja 15 prosenttia naisista halusi edelleen siirtää lasten hankintaa. Lykkääjiä oli 36–40-vuotiaissakin 5 prosenttia (Paajanen 2002, 47–48).

Naiset pitivät ihanteellisena ensimmäisen lapsen saamisikänä naisille 25.6 vuotta ja miehille 27.6 vuotta, miehet vastaavasti naisille ihanteellisena ikänä 25.2 ja miehille 27.0 vuotta (Paajanen 2002, 31). Nämä kummankin sukupuolen esittämät yhdenmukaiset tavoitteet ihanteelliseksi ensimmäisen lapsen saamiseksi kuitenkin ylittyivät. Äidin mediaani-ikä ensimmäisen lapsen syntyessä oli 27.4 vuotta vuonna 1999 (Yearbook of Population Research 2001, 169). Naiset ts. synnyttivät ensimmäisen lapsensa keskimäärin kaksi vuotta vanhempina kuin mitä he pitivät ihanteellisena lapsen saamisikänä. Koska parisuhteessa miehet ovat yleensä noin kaksi vuotta naisia vanhempia, merkitsee se, että miehet olivat noin 29 vuotta täyttäneitä ensimmäisen lapsen syntymisen aikoihin.

Toinenkin lapsi ilmeisesti hankittiin myöhemmin kuin mitä pidettiin ihanteena. Vuoden 2002 perhebarometrin vastaajat pitivät keskimäärin 2.4 vuotta ensimmäisen ja toisen lapsen välisenä ihanteellisena syntymäetäisyytenä (Paajanen 2002, 29). Kun Nikanderin (1992, 33) mukaan ensimmäisen ja toisen lapsen välinen etäisyys oli 1980-luvun lopulla vielä keskimäärin 4 vuotta, ei etäisyys ole voinut 1990-luvulla kovinkaan paljon supistua.

Suomalaisten parien kyky suunnitella lapsilukuaan näyttää parantuneen toisen hedelmällisyyden transition kaudella keskiarvoina tarkasteltuna sikäli, että ei-toivottuina syntyneiden lasten osuus väheni ja entistä harvemmat lapset syntyivät liian aikaisin. Yksilötasolla kaikki parit eivät kuitenkaan aina onnistuneet suunnitelmiansa toteuttamisessa. Etenkin kauden alkupuolella epäonnistumisia edelleen esiintyi. Sievers et al. (1974, 444–445) totesivat naimisissa olevia naisia 1970-luvun alussa tarkastellessaan, että ei-toivottuja raskauksia oli muita enemmän vanhempiin ikäluokkiin kuuluvilla. Nuoret vasta aloittelivat lastenhankintaa ja heillä ensimmäinen lapsi ei niinkään ollut kokonaan ei toivottu vaan liian aikaisin syntynyt. Samoin ei-toivottuina syntyneitä lapsia oli runsaammin muualla kuin Etelä-Suomessa asuvilla, maaseudulla elävillä, vähemmän koulutusta saaneilla ja pienituloisilla. Myös niillä pareilla, joiden oli vaikeaa tai mahdotonta keskustella keskenään sukupuoliasioista, ei-toivottuina syntyneitä lapsia oli runsaammin kuin niillä, joille puhuminen oli helppoa.

Myöhemmiltä vuosikymmeniltä on melko vähän tutkimustietoa siitä, minkälaiset parit onnistuivat toteuttamaan lapsilukutavoitteensa ja ajoittamaan lapsensa haluamaansa ajankohtaan. Vuonna 1977 kerätyn aineiston perusteella tuli näkyviin, että parhaiten onnistuivat lapsilukuihanteitaan toteuttamaan sellaiset parit, joiden hyvinvointiresurssit olivat hyvät. Kun miehen ja vaimon koulutus ja sosioekonominen asema oli hyvä, nainen oli ansiotyössä ja perhe asui kehittyneessä kunnassa, lapsilukua pystyttiin suunnittelemaan. Tosin suunnitelmia voitiin toteuttaa eri tavoin (Ritamies et al. 1984, 196–199). Pohjois- Suomessa asuvien ehkäisyn menestyksellisyttä kuvaa se, että ei-toivottujen lasten osuus väheni 12.3 prosentista 1.0 prosenttiin 1960-luvun puolivälistä 1980-luvun loppupuolelle (Rantakallio 1988).

4.7.3. Tyytyväisyys parisuhteeseen ja seksuaalielämään

Toisen hedelmällisyyden transition kausi ei merkinnyt ainoastaan suomalaisten parien perhesuunnittelun yleistymistä ja ei-toivottujen raskauksien vähenemistä, vaan myös parien tyytyväisyyden lisääntymistä parisuhteeseen ja sukupuolielämään. Kauden loppupuolella ihmisten seksuaalinen itsetunto näytti parantuneen. Erityisesti tämä tuli näkyviin naisilla.

Parien tyytyväisyys omaan sukupuolielämäänsä lisääntyi hieman vuodesta 1971 vuoteen 1992, mutta väheni vuoteen 1999 mennessä. Haavio-Mannilan ja Kontulan (2001, 298–299) mukaan tämä lienee osoituksena siitä, että sukupuolielämään kohdistetaan aiempaa suurempia odotuksia silloin, kun ihmisillä jo on siitä enemmän tietoa. Tosin jälkimmäiseen, vuoden 1999 aineistoon on saattanut myös valikoitua seksuaalielämäänsä vähemmän tyytyväisiä henkilöitä.

Kun ensimmäisen transition aikana ei vielä paljoakaan kiinnitetty huomiota sukupuoliyhteyden miellyttävyyteen ja etenkin naisten ei olettu nauttivan seksuaalielämästään, toisen transition kaudella myös naiset alkoivat kokea sukupuoliyhteytensä miellyttäväiksi. Kun 1970-luvun alussa 18–34-vuotiaista miehistä 42 prosenttia ja 35–54-vuotiaista 40 prosenttia koki sukupuoliyhteytensä hyvin miellyttäväiksi, naisilla vastaavat osuudet olivat vain 27 ja 15 prosenttia. 1990-luvun lopussa 18–34-vuotiaiden naisten osuudet olivat lähellä miesten tasoa ja 35–54-vuotiaistakin jo 35 prosenttia piti sukupuoliyhteyksiään hyvin miellyttävinä (Haavio-Mannila ja Kontula 2001, 299).

Parisuhteiden onnellisuuden Haavio-Mannila ja Kontula (2001, 301–302, 385–387) havaitsivat myös lisääntyneen vuodesta 1971 vuoteen 1992, mutta sen jälkeen taas vähentyneen. Tällöin he katsoivat parisuhteeksi avio- ja avoliiton tai sellaisen vakituisen sukupuolisuhteen, jossa parin osapuolet eivät asu yhdessä. Vaikka molemminpuoliseksi koettu rakkaus oli yleistynyt 1990-luvulla, se ei tutkijoiden mukaan kuitenkaan kyennyt tyydyttämään kasvaneita odotuksia. Mm. sukupuoliasioista keskustelemista, koskettelua ja läheisyyttä kumppanin kanssa kohtaan tunnettu tyytymättömyys oli kasvanut. Tällä tavoin selittyneekin se, että parisuhteessa ainakin melko onnelliseksi kokeneiden miesten ja naisten osuus kasvoi 1970-luvun alun noin 80 prosentista noin 90 prosenttiin 1990-luvun alkuun mennessä, mutta kymmenluvun loppupuolella melko onnellisten miesten osuus oli enää 80 prosenttia ja naisten 85 prosenttia. Huolimatta tyytymättömyyden kasvusta ihmiset kuitenkin pitivät sukupuoliyhteyksiään hieman aiempaa miellyttävimpinä. Naisten seksuaalinen aktiivisuus oli 1990-luvulla lisääntynyt, ja ihmisten luottamus omaan sukupuoliseen vetovoimaansa ja seksuaalisiin taitoihinsa oli kasvanut.

4.8. Yhteenveto

Ensimmäisen transition kaudella perhesuunnittelu virisi Suomessa ennen kaikkea siksi, että ihmiset tulivat tietoisiksi siitä, että perhettä oli lupa ja mahdollisuus suunnitella. Toisen transition kaudella perhesuunnittelu saattoi yleistyä ja lapset voivat syntyä yhä useammin toivottuina ja oikein ajoitettuina, koska vasta silloin pareilla oli käytettävissään luotettavat ehkäisymenetelmät. Empiiristen tutkimustulosten olemassaolo myös mahdollisti perhesuunnittelun yleistymisen tarkastelun aiempaa paremmin.

Toisen transition kaudella perhettään suunnittelevat parit elivät nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa. Maatalousyhteiskunnasta siirryttiin teollistuvaan ja palveluelinkeinojen yhteiskuntaan. Yhteiskunnan taloudellinen hyvinvointi kohosi. Työllisyys oli korkea ja sosiaaliturva laajeni. Maaseudun pientiloilta ihmiset siirtyivät kaupunkien kerrostaloihin. Ennen kaikkea maan pohjois- ja itäosista väkeä siirtyi kohti Etelä-Suomea, mutta muutti myös maasta pois. Ihmisten koulutukseen käyttämä aika piteni. Naiset siirtyivät kodin ulkopuolelle ansiotyöhön ja lapset alettiin hoitaa päiväkodeissa. Avioliittoon, perheeseen, sukupuolten tasa-arvoon ja seksuaalisuuteen liittyvät asenteet muuttuivat Avioliittojen pysyvyys väheni ja avioliitot yleistyivät. Esiaviolliset sukupuolisuhteet lisääntyivät ja abortit muuttuivat lailliseksi.

Jo ensimmäisen transition kaudella parien motiivit lapsiluvun säätelyyn olivat selkiytyneet. He olivat tulleet tietoisiksi siitä, että pieni perhe takasi lapsille paremman aseman kuin mitä vanhemmilla oli. Toisen transition kaudelle tultaessa parit olivat jo valmiita tietoisesti suunnittelemaan lastensa määrää ja ajoitusta. Heidän motiivinaan ei kuitenkaan enää ollut vain lasten hyvinvointi vaan myös heidän oma hyvinvointinsa. Vanhemmat halusivat pienen perheen siksi, että he voisivat toteuttaa myös omia tavoitteitaan. Vaikka lapsia edelleen haluttiin, samalla kuitenkin oltiin kiinnostuneita omasta työurasta, harrastuksista ja yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta. Lapset olivat vain yksi, tosin tärkeä, osatekijä ihmisten elämäntavoitteissa. Erilaiset tavoitteet olivat saavutettavissa perhesuunnittelulla.

Suomalaisten miesten ja naisten lapsilukutavoitteet selkenivät toisen transition kaudella, joskaan ne eivät paljon muuttuneet edellisistä vuosikymmenistä. Lapsilukuihanteiden perusteella ihmiset näyttivät 1960–90-luvuilla tavoittelevan 2–3 lasta. Kuitenkin eri elämänvaiheiden lapsilukuihanteita vertailtaessa tuli näkyviin, että monille lapsilukuihante ei ollut edelleenkaan selvillä vielä naimisiin mentäessä. Haastatteluhetken mieluisan lapsiluvun ja odotetun lapsiluvun esittäminen ei sen sijaan tuottanut vaikeuksia. Parien lapsilukutavoitteet eivät ainoastaan vakiintuneet tietylle tasolle, vaan ne myös yhdenmukaistuivat. Mieluisa lapsiluku ei kirjoittakaan eronnut eri ikäryhmissä.

Lasten ajoitukseen liittyvät tavoitteet tulivat keskeisiksi perhesuunnittelussa. Erityisen tärkeäksi muodostui se, milloin ensimmäinen lapsi hankittaisiin. 1970-luvun alussa tavoitteena oli verrattain rauhallinen lasten hankkimistahti. Lasten haluttiin syntyvän noin kahden vuoden kuluttua avioitumisesta ja ensimmäisen ja toisen lapsen välisen etäisyyden olevan myös samanpituinen. Kymmenluvun loppupuolella naiset näyttivät omassa lasten hankinnassaan pitävän selvästi nopeampaa tahtia. 1980–90-luvuilla parien todellisen käyttäytymisen perusteella näyttäisi siltä, että ensimmäinen lapsi haluttiin jälleen hankkia myöhemmässä elämänvaiheessa ja ensimmäisen ja toisen lapsen välisen etäisyydenkin olevan verrattain pitkä, noin 3–4 vuotta.

Parien edellytykset perhesuunnitteluun paranivat huomattavasti toisen transition kaudella. Sukupuoliasioita ja ehkäisyä koskeva tietämys lisääntyi ja uudet luotettavat ehkäisymenetelmät, ehkäisy pilleri ja kierukka tulivat aiempien melko epäluotettavien ehkäisymenetelmien tilalle.

Yhteiskunnan moraali-ilmaston vapautuessa nuoret alkoivat seurustella aiempaa nuorempina ja intiimimmin ja siten heidän alttiinaolonsa raskaaksitulolle lisääntyi. Seksuaalitiedon tarve kasvoi. Kodin ja koulun merkitys seksuaalitiedon antajana oli vielä toisen transition alkaessa vähäistä. Vaikka kotoa seksuaalivalistusta saaneiden osuus hitaasti kasvoi, vielä 1990-luvun alun tutkimustietojen mukaan yli puolet 18–34-vuotiaista piti riittämättömänä vanhemmiltaan saamaansa sukupuolivalistusta. Kun peruskoulun edellytettiin antavan vuodesta 1970 lähtien seksuaalista kehitystä ja sukupuolisuutta koskevaa opetusta, ja kun opetusta kehitettiin edelleen 1980-luvun jälkimmäisellä puolella integroimalla seksuaaliopetus eri oppiaineisiin, koulut olivat jo 1990-luvun alussa menneet kotien edelle sukupuolivalistuksen antajina. Kymmenluvun jälkipuolella myönteinen kehitys kuitenkin pysähtyi, kun terveys- ja perhekasvatuksen tuntimääriä vähennettiin.

Nuoret samoin kuin aikuisikäisetkin saivat tietoa seksuaalielämästä ja ehkäisystä ennen kaikkea kirjallisuudesta, valistus- ja tietokirjoista sekä romaaneista, samoin kuin tiedotusvälineistä, etenkin nuorten omista lehdistä ja aikakauslehdistä sekä televisiosta. Myös toveripiirin merkitys tiedonjakajana oli edelleen tärkeä. Asiantuntijoiden, etenkin terveydenhuoltohenkilökunnan merkitys tiedonlähteensä kasvoi nopeasti varsinkin uusien ehkäisymenetelmien käyttööntulon jälkeen. Empiiristä tutkimustietoakin alkoi olla saatavilla. 1990-luvulla internetin yleistymisen avasi uusia tiedonsaantimahdollisuuksia. Tosin asiallisen tiedon lisäksi kasvoivat myös epämääräisemmän, pornografiaan ja perversioihin suuntautuneen tiedon väylät.

Ihmisten sukupuoliasioiden tuntemus paranikin toisen transition kaudella, joskin nuorten tiedoissa havaittiin vielä olevan huomattavia puutteita ennen vuotta 1986 tehdyissä tutkimuksissa. Seuraavan kuuden vuoden aikana heidän tiedontasonsa selvästi kohosi mm.

HI-viruksen löytymisen jälkeen nuorille kohdistettujen koulukampanjoiden ansiosta. 1990-luvun jälkipuolella tiedonkasvu kuitenkin tyrehtyi. Aikuisväestönkin tiedontasossa oli selviä puutteita kauden alkupuolella. Etenkin maaseudulla lapsuutensa asuneet tai siellä tutkimushetkellä asuvat olivat perillä sukupuoliasioista kaupunkilaisia heikommin.

Ehkäisy menetelmien tuntemus sen sijaan oli jo 1970-luvun alussa melko hyvä. Ehkäisy pilleri ja kierukka tunnettiin parhaiten, mutta epäluotettavimpien menetelmien tuntemuksen kohdalla oli selviä väestöryhmittäisiä eroja. Hyvinkoulutetut naiset tunsivat epäluotettavat menetelmät vähemmän koulutettuja paremmin. 1990-luvun alkupuolella näyttivät pessaari, jälkiehkäisy ja ehkäisykapselit olevan monille naisille tuntemattomia.

Suomalaisten edellytykset suunnitella lapsilukuaan paranivat ratkaisevasti toisen transition kaudella, kun biolääketieteelliset ehkäisy menetelmät tulivat käyttöön. Vaikka ihmiset olivat jo ensimmäisen transition kaudella olleet motivoituneita suunnittelemaan perhettään, heidän käytettävissään olevat ehkäisykeinot olivat olleet melko epäluotettavia. Ehkäisy pillerin markkinoilletulo 1960-luvun ja kierukan 1970-luvun alussa muutti tilanteen. Ehkäisyn käyttö etääntyi yhdyntästä. Naiset eivät enää vain osallistuneet päättämään lapsiluvustaan vaan he myös ottivat vastuun ehkäisystä.

Pareilla oli käytettävissään jo huomattava määrä erilaisia ehkäisykeinoja lapsilukutavoitteidensa toteuttamiseksi. Pillerin ja kierukan lisäksi tulivat myöhemmin naisten käyttöön myös ehkäisykapseli, emätinrengas ja jälkiehkäisy. Samoin aiemmat mekaaniset ja kemialliset ehkäisykeinot kehittyivät laadultaan paremmiksi ja miellyttävämmiksi käyttää. Ne olivat edelleen ajankohtaisia sukupuolitautilien ja etenkin HIV:n yleistyessä. Vaikka keskeytetty yhdyntä ja rytmimenetelmä alkoivat unohtua mielistä, niillä saattoi edelleen olla joillekin pareille merkitystä tilanteissa, jolloin esimerkiksi hormonaalinen ehkäisy ei sopinut. Myös steriloinnista tuli lapsensa jo hankkineille pareille vasteenotettava ehkäisykeino. Kun abortit muuttuivat lailliseksi, myös niihin voitiin turvautua mm. silloin, kun ehkäisy menetelmä oli pettänyt tai parisuhteessa ilmeni vaikeuksia.

Ehkäisy menetelmien saatavuus parani 1960-luvulta lähtien. Lääkärit olivat valmiita hyväksymään hormonaaliset ehkäisy menetelmät, vaikka he aiemmin olivat suhtautuneet ehkäisyyn melko kielteisesti. Kun maan eri osat olivat vielä kauden alkupuolella eri arvoisessa asemassa ehkäisyvälineiden saantiin nähden, erot vähitellen pienenivät. Väestöliiton aloittama kondomien postimyynti lisäsi syrjäseutujen asukkaiden tasa-arvoisuutta ehkäisy menetelmien saatavuudessa. Samoin ehkäisyneuvonnan tehostuessa ja ehkäisy menetelmien saatavuuden helpottuessa raskaudenkeskeytykset voitiin tehdä 12 ensimmäisen raskausviikon aikana aiemman 16 viikon sijasta.

Ehkäisymenetelmän valintaan oli ilmeisesti vaikutusta myös ehkäisystä aiheutuvilla kustannuksilla, haittavaikutusten pelolla ja elämänvaiheella. Kun menetelmän vuotuiset käyttökustannukset erosivat esimerkiksi 1990-luvun alkupuolella runsaat 2000 mk, joutuivat monet miettimään menetelmän valintaa. Jos menetelmän käyttö edellytti gynekologista tutkimusta, mietittiin missä toimenpide kannattaisi tehdä. Jos ehkäisymenetelmän valinnassa päädyttiin kondomiin, pohdittiin ainakin joissakin väestöryhmissä, mistä ne kannatti ostaa. Hinta vaihteli selvästi esimerkiksi apteekkien ja päivittäistavarakauppojen välillä.

Ehkäisymenetelmien käytöstä aiheutuvat haittavaikutukset saivat jotkut parit siirtymään toisen menetelmän käyttäjiksi. Nuorille ja yleensä satunnaisessa sukupuoliyhteydessä oleville suositeltiin kondomin käyttöä sen sukupuolitaudeilta tarjoaman suojan takia. Myös ehkäisypilleri oli nuorten naisten menetelmä. Pidempiaikaiseen ehkäisyyn suositeltiin kohdunsisäisiä ehkäisimiä, ehkäisypilleriä ja sterilointia.

Ehkäisytuntemuksen ja ehkäisykeinojen olemassaolon lisäksi perhesuunnittelussa onnistuminen edellytti, että ehkäisyä käytettiin aina silloin kun lasta ei haluttu. 1970-luvun alusta lähtien tehtyjen, koko maata edustavien, tutkimusten mukaan suomalaisten parien ehkäisymenetelmien käyttö yleistyi ja ehkäisyssä turvauduttiin yhä enemmän luotettaviin ehkäisymenetelmiin. Ehkäisyä tarvinneet naiset käyttivät parisuhteessaan 1970-luvun alussa ennen kaikkea kolmea ehkäisymenetelmää: kondomia, ehkäisypilleriä ja keskeytettyä yhdyntää. Rytmimenetelmään ja pessaariin turvauduttiin hyvin vähän, etenkin nuoret olivat niiden käytön unohtaneet. Kondomin käyttö oli yleistä kaikenikäisillä, pilleriä käyttivät nuoret. Maatalousväestö tyytyi vielä keskeytettyyn yhdyntään, muissa yhteiskuntaluokissa kondomi oli yleisimmin käytetty menetelmä.

Vuosien 1971 ja 1992 välisenä kahtena vuosikymmenenä selvin muutos naimisissa olevien naisten ehkäisyntäytössä oli kierukan käytön huomattava lisääntyminen ja epäluotettavien menetelmien käytön väheneminen. Myös kondomin ja ehkäisypillerin suosio laski, kondomi tosin säilyi kierukan ohella yleisimmin käytettynä menetelmänä. Steriloinnin merkitys perhesuunnittelussa lisääntyi ja se oli 1990-luvun alussa jo yhtä yleisesti käytetty kuin ehkäisypilleri naimisissa olevien naisten menetelmänä. Kielteistä kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneessa kehityksessä oli ilman ehkäisyä olleiden hienoinen lisääntyminen.

Perhesuunnittelun yleisyys ja rationaalisuus tuli 1980-luvulla selvästi näkyviin siinä, että jo ensimmäisen lapsen syntymä suunniteltiin aiempaa huolellisemmin. Myös elämänvaiheen merkitys näkyi ehkäisyssä. Nuoret naiset käyttivät pilleriä synnyttäneiden naisten usein vaihtaessa sen kierukkaan. Vanhemmilla naisilla steriloinnista oli tullut yleisimmin käytetty menetelmä.

Suomalaiset onnistuivat perhesuunnittelussaan toisen hedelmällisyyden transition aikana siinä mielessä hyvin, että heidän lapsilukutavoitteensa eivät niitä keskiarvoina tarkasteltaessa enää ylittyneet. Tosin keskiarvojen taakse kätkeytyi perhettä eri tavoin suunnittelevia ja suunnitelmissaan eri lailla onnistuvia pareja. Lapsilukutavoitteen alittuminen on osoituksena siitä, että parit kykenivät estämään ei-toivottujen lasten syntymisen yhä paremmin. Mutta merkitseekö lopullisen lapsiluvun jääminen ihannetta pienemmäksi sitä, että lapsia ei kyetty saamaan riittävästi vai että niitä ei voitu hankkia riittävästi? Ilmeisesti molemmilla tekijöillä oli yhteyttä asiaan.

Ensimmäisen lapsen hankkimisen siirtymisestä jatkuvasti myöhempään ajankohtaan oli seurauksena, että niiden parien määrä, jotka eivät halutessaan saaneetkaan lasta, kasvoi. Samoin ihmisten erilaiset kilpailevat elämäntavoitteet ilmeisesti johtivat siihen, että koulutukseen jouduttiin uhraamaan entistä enemmän voimia, samoin työuran luomiseen. Asuntojen kalleus, lyhytaikaiset työsuhteet ja työttömyys olivat myös tekijöitä, jotka saivat parit siirtämään lasten hankintaa ja lopulta tyytymään ihannettaan pienempään lapsilukuun. Tosin ihanteisiin liittyy aina ripaus nostalgiaa ja utopiaa. Lopullista lapsilukua suurempaa ihannetta eivät kaikki ehkä toisissaan ole omalla kohdallaan halunneetkaan toteuttaa.

Lasten ajoittamisesta tuli toisen transition kaudella keskeinen tekijä perhesuunnittelussa. Ensimmäinen lapsi onnistuttiin ajoittamaan aiempaa paremmin, mikä näkyi sen hankinnan siirtymisessä yhä myöhemmäksi. Samoin lasten väliset syntymäetäisyyde kasvoivat. Lapset eivät enää useinkaan syntyneet väärin ajoitettuina, sen sijaan lapsen syntymää jouduttiin toisinaan odottamaan aiempaa pidempään.

5. Lopuksi

Tässä tutkimuksessa on kuvattu eri ajanjaksoina eläneiden suomalaisten parien yrityksiä vaikuttaa lapsilukuunsa. Lapsiluvun suunnittelua on tarkasteltu varsinaista perhesuunnittelua laajempänä toimenpiteenä, myös 1800-luvun yhteiskuntaan ulottuvana. Lähtökohtana on pidetty Masonin (1997) näkemystä siitä, että jo esitransitionaalisessa yhteiskunnassa, 1800-luvulla, avioparit yrittivät muovata perheensä elätettävänä olevien lasten määrää ja ajoitusta. Vaikka hedelmällisyyslukujen kehityksen perusteella väestötieteessä katsotaan tietoisien perhesuunnittelun alkaneen Suomessa koko maan tasolla 1910-luvun alusta, sitä aiemmin elävillä kuitenkin oletetaan olleen muita keinoja elättämiensä lasten määrän säätelyyn. Niiden vaikutus vain ei näy hedelmällisyysluvuissa.

Väestötieteilijät ovat siis olettaneet, että 1800-luvulla ei lasten lukumäärää vielä suunniteltu tietoisesti. Lapsilukua ei yritetty rajoittaa ehkäisemällä raskauksia erilaisin ehkäisymenetelmin. Kun keskimääräinen lapsiluku kuitenkin pysytteli sadan vuoden ajan vain noin viitenä lapsena naista kohti, se johtui lähinnä siitä, että yhteiskunta mm. avioitumista, avioitumisikää, imettämistä ja seksuaalisia tabuja koskevilla säädöksillään ohjasi ihmisten käyttäytymistä.

Masonin mukaan perheen elätettävänä olevien lasten määrää kuitenkin säädeltiin jo tuolloin myös yksilöllisesti, erilaisin lapsen syntymän jälkeen käytetyin keinoin. McLaren (1990) käytti termiä ”taannehtiva perhesuunnittelu” toimenpiteistä, joilla perheessä olevaa lapsilukua säädeltiin heti lapsen syntymän jälkeen mm. surmaamalla lapsi, jättämällä se heitteille, antamalla lapsi kasvatiksi tai adoptoimalla se. Masonin mielestä lapsilukua säätelevät syntymän jälkeiset toimenpiteet saattoivat ulottua vielä myöhempäänkin vaiheeseen. Lapsi voitiin esimerkiksi lähettää hyvin nuorena palvelukseen, oppipojaksi tai harjoittelijaksi, hänet saatettiin näyttää nuorena tai lähettää siirtolaiseksi.

Tämä selvitys ulottuu ajallisesti 1800- ja 1900-luvuille, joskin painottuu enemmän 1800-luvun loppupuoleen ja etenkin 1900-lukuun. Tarkasteluajanjakso on jaettu kolmeen eri vaiheeseen: 1) 1910-lukua edeltävään esitransitionaaliseen aikaan, 2) ensimmäisen hedelmällisyyden transition aikaan, vuosiin 1910–1964 ja 3) 1960-luvun puolivälistä alkavaan ns. toisen hedelmällisyyden transition aikaan. Jako perustuu lähinnä hedelmällisyysluvuissa tapahtuneen huomattavan laskun alkamisajankohtiin.

Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa väestötieteilijät katsoivat vallitsevan luonnollisen hedelmällisyyden, jolloin lapsilukuun ei yritetty vaikuttaa ennalta asetettujen tavoitteiden mukaan. Tietoinen perhesuunnittelu alkoi viritä ensimmäisen transition kaudella, 1910-luvun alusta, jolloin koko maan hedelmällisyysluvut olivat laskeneet jo 10 prosentilla.

Uudelleen hedelmällisyysluvut alkoivat laskea 1960-luvun puolivälistä. Tästä van de Kaan (1987) toisen väestöllisen transition kaudeksi nimittämästä ajanjaksosta tutkijat eivät ole yksimielisiä. Keskustelua on herättänyt se, ovatko ensimmäinen ja toinen transitio erillisiä kehitysvaiheita, vai onko toinen transitio vain ensimmäisen vaiheen edelleen kehittymistä. Vaikka Suomen hedelmällisyyslukujen kehityksestään ei vaiheiden erillisyydelle saada tukea, on tässä julkaisussa ensimmäinen ja toinen hedelmällisyyden transitio haluttu pitää erillisinä vaiheina ennen kaikkea siksi, että ihmisten mahdollisuudet perhesuunnitteluun poikkesivat ratkaisevasti toisistaan.

Selvityksen ajallinen ulottuvuus on niin laaja, että kuvauksessa ei ole kaikilta osin kaivauttu alkuperäisten lähteiden äärelle, vaan on hyödynnetty lukuisia aihepiiriä läheisesti sivuavia perusteellisia tutkimuksia. Vasta 1900-luvun puolivälin jälkeen on saatavilla empiiristä tutkimusaineistoa suomalaisten lapsiluvun suunnittelusta. Etenkin tarkastelu-ajanjakson alkupuolella on parien lapsilukuunsa vaikuttamista jouduttu tarkastelemaan usein kiertoteitse, päättelämällä asioita mm. tilastotietojen, valistus- ja opaskirjallisuuden ja yksittäisten henkilöiden näkemysten perusteella. Ilmiöiden yleisyyden ja asioiden syy-yhteyksien osoittaminen on tuottanut vaikeuksia. Esitettyjä näkemyksiä ja pohdintoja onkin monesti pidettävä vain viitteellisinä, suuntaa antavina.

Parien lapsilukuunsa vaikuttamista ei ole haluttu kuvata vain nyky-yhteiskunnassa vallitsevien näkemysten perusteella vaan on yritetty tarkastella lapsiluvun suunnittelua siten, että nähtäisiin eri ajanjaksoina eläneiden parien pyrkimykset kulloistenkin yhteiskunnallisten olojen ja yhteiskunnassa vallitsevien arvojen, asenteiden ja normien valossa. On lähdetty siitä näkemyksestä, että eivät vain nykyisessä modernissa yhteiskunnassa elävät ihmiset halua suunnitella lapsilukuaan, vaan että jo 1800-luvullakin monet parit halusivat verrattain vähän lapsia. Heidän syynsä lapsiluvun säätelyyn olivat kuitenkin erilaisia kuin nykyajan ihmisten ja poikkesivat voimakkuudeltaan myöhempinä ajanjaksoina eläneiden motiiveista. Samoin heidän edellytyksensä säädellä lapsilukua olivat erilaiset.

Kunakin kolmena ajanjaksona kiinnitettiin verrattain laajasti huomiota niihin tekijöihin, joilla saattoi olla yhteyttä ihmisten hankkimaan lapsilukuun. Tällöin mm. tarkasteltiin yhteiskunnassa vallitsevia taloudellisia ja sosiaalisia oloja, perheiden rakennetta ja koulutus- ja asumisolaja sekä niitä avioliittoon ja perheeseen, sukupuolten tasa-arvoon ja seksuaalisuuteen liittyviä arvoja ja asenteita, jotka yhteiskunnassa vallitsivat ja säätelivät ihmisten ja perheiden elämää. Nämä seikat onkin syytä pitää mielessä, kun yritetään vetää esiin jonkinlaisia keskeisiä johtopäätöksiä siitä, minkälaiset mahdollisuudet eri ajanjaksoina eläneillä suomalaisilla pareilla oli säädellä lapsilukuaan.

Esitransitionaalissa yhteiskunnassa - varsinkin 1800-luvun alkupuolella - elävät parit eivät vielä olleet motivoituneita rajoittamaan lapsilukuaan raskauksia ennalta ehkäisemällä.

Ihmiset elivät yhteiskunnassa, jossa kansakunnan kasvua pidettiin valtion taholta tärkeänä. Samoin kirkko korosti lisääntymisen merkitystä ja piti ehkäisyä syntinä, luomisjärjestykseen puuttumisena. Vaikka agraarisessa sääty-yhteiskunnassa eri yhteiskuntaryhmien elinolot poikkesivat huomattavasti toisistaan, kaikissa ryhmissä ihmiset halusivat yleensä elää normien mukaan. Lapset olivatkin yleensä toivottuja ja ensimmäisen lapsen haluttiin syntyvän jo pian avioitumisen jälkeen. Etenkin naisen ihmisarvo riippui siitä, oliko hän hedelmällinen. Suuri imeväis- ja lapsikuolleisuus sekä lasten pitäminen vanhempien eläketurvana puolsi useiden lasten synnyttämistä.

Kuitenkin 1800-luvun loppupuolta kohti mentäessä sääty-yhteiskunta alkoi murtua. Talollisten hyvinvointi kasvoi, mutta voimakkaasti lisääntyneen maattoman väestön elinolot olivat surkeat. Ristiriidat kärjistyivät maata omistavan ja omistamattoman väestön välillä. Kun osa maattomista joutui etsimään työtä muualta, suuren lapsiluvun haitat havaittiin. Asumiskurjuus ja toimeentulon niukkuus lisäsivät halua pienempään perheeseen. Talollisten perheissä lapsista ei aiheutunut samanlaista räsytystä kuin maattomien perheissä, koska lapset olivat tarpeen työvoimana. Myös säätyläisillä oli mahdollisuus suuremmankin perheen elättämiseen.

Naiset alkoivat toivoa pienempää lapsilukua miehiä voimakkaammin. Kaikissa yhteiskuntaryhmissä naiset pelkäsivät raskaaksituloa, koska äidin kuoleminen lapsivuoteeseen ei ollut harvinaista. Lisäksi alemmissa yhteiskuntaryhmissä äidit olivat huolissaan nopeassa tahdissa toisiaan seuraavista raskauksista. Uuden lapsen syntyminen heikensi edellisen lapsen hengissä säilymistä. McDonaldin (2000) mukaan naisen mahdollisuudet osallistua lapsiluvusta päättämiseen kuitenkin mahdollistuivat vasta yhteiskunnassa, jossa vallitsi kumppanuusavioliitto. Esitransitionaalisena aikana perheen sisällä vallitsi epätasa-arvo. Mies yleensä vastasi päätöksenteosta ja naisen oli siihen alistuttava.

1800-luvun yhteiskunnassa vallitsi absoluuttinen sukupuolimoraali. Sukupuolielämä kuului vain avioliittoon ja ennen kaikkea sitä harjoitettiin lisääntymistarkoituksessa. Kun etenkin vuosisadan loppupuolella kansalaisyhteiskuntaa muodostamaan pyrkivissä ylemmissä säädyissä kansakunnan kasvua pidettiin tärkeänä, lapsiluvun rajoitukseen suhtauduttiin kielteisesti. Omassa elämässä asiasta saatettiin kuitenkin olla eri mieltä. Kaksinaismoraalin vallitessa esiaviolliset suhteet eivät olleet harvinaisia eikä lapsiluvun rajoitukseen varmasti kauhistus. Parien motiivit lapsiluvun rajoittamiseen olivat ristiriitaisia. Etenkin alemmissa yhteiskuntaluokissa oman elämän surkeus sai ihmiset toivomaan ainakin salaisesti pienempää lapsilukua. Monet olisivat tyytyneet kolmesta viiteen lapseen, mutta eivät olisi pitäneet pahana kahtakaan aikuisikään elänyttä lasta.

Motiivia lapsiluvun rajoittamiseen raskauksia ennalta ehkäisemällä ei myöskään lisännyt se, että aviopuolisilla oli 1800-luvun yhteiskunnassa mahdollisuus säädellä elätettävään

olevien lasten määrää tai ajoitusta muilla keinoin. Epätoivoisimmat turvautuivat lapsen syntymän jälkeen surmaamaan lapsensa tai jättämään hänet heitteille tai antamaan lapsen kasvatiksi tai adoptoimaan hänet. Vanhemmat voivat vielä myöhemminkin säädellä lapsilukuaan lähettämällä lapsensa hyvin nuorena palvelukseen tai oppipojaksi. Myös lapsen lähteminen siirtolaiseksi sai 1800-luvun loppupuolella ilmeisesti osalta vanhempia tukea. Säätyläiskodeissakin perheessä eli samanaikaisesti vähemmän lapsia kuin perheeseen oli syntynyt. Osa pojista oli vuosikausia poissa kotoa, kouluissa, opiskelemassa tai harjoittelemassa kotimaassa tai ulkomailla. Tytötkin täydensivät kotona saamaansa koulutusta kaupungin kouluissa tai sukulaisperheissä.

Aviopareilla ei ollut mahdollisuutta 1800-luvun yhteiskunnassa onnistua mahdollisten lapsilukutoiveiden toteuttamisessa ennen kaikkea siksi, että heidän motiivinsa lapsiluvun rajoittamiseen eivät olleet riittävän voimakkaat. Parien tietämys sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisymenetelmistä oli myös heikkoa, eivätkä saatavilla olevat ehkäisymenetelmät: pidättyminen sukupuoliyhdyntästä, varmat päivät - jotka usein ymmärrettiin väärin - oraalinen ehkäisy ja keskeytetty yhdyntä taanneet onnistumista raskauden ehkäisyssä. Siksi olisi vanhempien pitänyt olla todella motivoituneita onnistuakseen lapsilukunsa säätelyssä. Lapsia syntyiikin enemmän kuin toivottiin ja tiheämmässä tahdissa kuin haluttiin. Kuitenkin ylemmissä yhteiskuntaluokissa ja kaupungeissa asuvien parissa oli jo 1800-luvun loppupuolella pareja, jotka olivat motivoituneita rajoittamaan lapsilukuaan, mutta vasta 1900-luvulle tultaessa myös alemmissa yhteiskuntaluokissa ja maaseudulla asuvissa alkoi ilmetä riittävää halua lapsiluvun rajoittamiseen.

Ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella eläneiden parien mahdollisuudet suunnitella lapsilukuaan näyttävät hedelmällisyydslukujen perusteella olleen hyvät. Naista kohti syntyneiden lasten määrä laski parissa vuosikymmenessä keskimäärin kahdella lapsella. Mitä yhteiskunnassa tapahtui sellaista, mikä sai 1800-luvulta 1900-luvulle siirryttäessä avioparit ryhtymään lapsilukunsa rajoittamiseen ja ainakin väestöllisestä näkökulmasta katsoen myös onnistumaan pyrkimyksissään?

Tätä kysymystä eri ajankohtina pohtineiden tutkijoiden mielipiteet ovat vaihdelleet. Syytä hedelmällisyyden laskuun on etsitty mm. yhteiskunnassa tapahtuneista muutoksista, joihin sopeutuakseen ihmiset alkoivat rajoittaa lapsilukuaan. Toisaalta on katsottu, että lapsiluku alkoi pienentyä siksi, että ihmiset tulivat tietoisiksi lapsiluvun rajoittamisen mahdollisuudesta ja keinoista. Jälkimmäinen vaihtoehto on saanut 1900-luvun loppupuolella myös Suomessa tehdyissä tutkimuksissa kannatusta (Notkola 1989; Lutz 1987). Viime aikoina on kiinnitetty huomiota myös sukupuolten tasa-arvossa tapahtuneeseen muutokseen (McDonald 2000).

Suomalainen yhteiskunta oli ensimmäisen transition alkaessa taloudellisen kasvun aikaa elävä maatalousyhteiskunta, joka teollistui, kaupungistui ja individualisoitui verkkaiseen tahtiin. Väestön koulutustaso kohosi ja naisillakin oli ainakin periaatteessa mahdollisuus käydä koulua ja opiskella. Maattoman väestön taloudellinen asema oli edelleen heikko ja asumisolot kurjat. Teollisuus ei vielä taannut riittävästi työtä irtaimelle väestölle. Vaikka yhteiskunnan muutos oli hidasta, koettelivat sitä 1900-luvun alkupuolella monenlaiset myllerrykset: sortokausi, lakot, ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous, Suomen itsenäistyminen ja kansalaissota. Näillä tapahtumilla oli vaikutusta ihmisten yhteiskunnallisen ja poliittisen tietoisuuden lisääntymiseen. Myös naisten asema vahvistui yhteiskunnallisen osallistumisen kautta. Heidän itsetuntoaan kohotti ja sukupuolten tasa-arvoa lisäsi mahdollisuus, osalla jopa pakko, osallistua kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön. Sukupuolten tasa-arvo perheen sisällä kasvoi ja myös nainen alkoi osallistua lapsiluvusta päättämiseen.

Näyttää ilmeiseltä, että lapsilukua alettiin rajoittaa ja ajoittaa ennen kaikkea siksi, että ihmisten syntyvyydensäännöstelyn motiivit selkenivät ja voimistuivat. Ennen kaikkea vuosisadan vaihteen molemmin puolin lehdistössä käyty vilkas keskustelu sukupuoli-moraalista, avioliitosta, perheestä ja lapsiluvun rajoittamisesta samoin kuin näitä asioita käsittelevän kirjallisuuden määrän voimakas lisääntyminen lisäsivät ihmisten mahdollisuutta saada tietoa siitä, että lapsilukua voidaan rajoittaa raskaaksituloa ehkäisemällä ja että siihen on tavallaan oikeus. Kuitenkin myös yhteiskunnassa tapahtunut kehitys osaltaan kiinnitti ihmisten huomiota suuresta lapsiluvusta aiheutuviin epäkohtiin. Vaikka absoluuttisen sukupuolimoraalin kannatus oli edelleen yleistä, tavalliset ihmiset alkoivat tajuta heille avautuvan uudet mahdollisuudet parempaan elämään, jos he alkaisivat ehkäistä raskaaksituloa.

Motiivia lapsirajoitukseen voimisti vielä sekin, että lapsen syntymän jälkeen käytetyt keinot menettivät merkitystään. Kansakoululaitoksen 1800-luvun loppupuolelta alkaneesta yleistymisestä ja viimeistään pakollisen oppivelvollisuuden voimaantulosta 1920-luvun alussa oli seurauksena, että lapsia ei enää voitu lähettää nuorina palvelukseen. Lapset jäivät vanhempiensa elätettäviksi aiempaa pidemmäksi aikaa. Siirtolaisuus ei myöskään tarjonnut mahdollisuutta lapsen Amerikkaan lähtemiseen ja sieltä oman toimeentulonsa etsimiseen.

Motiivien voimistumisen tärkeyttä perhesuunnittelun alkamisessa vahvistaa sekin, että ihmisten edellytykset suunnitella lapsilukuaan eivät ensimmäisen transition alkaessa eivätkä kauden jatkuessakaan olleet juuri parempia kuin esitransitionaalisen kauden loppupuolella. Tietämys sukupuoliasioista ja etenkin ehkäisymenetelmistä ei ollut sanottavasti parantunut. Myöskään uusia luotettavampia ehkäisymenetelmiä ei ollut parien käytössä. Keskeytetty yhdyntä, pidättyminen ja varmat päivät tunnettiin parhaiten ja niihin myös useimmin turvauduttiin oman lapsiluvun rajoittamisessa. Mekaanisten ja kemiallisten

ehkäisymenetelmien, kondomin, pessaaarin, ehkäisysienien ja huuhtelujen tuntemus ja saatavuus lisääntyivät jonkin verran, mutta niiden käytössä tuskin tapahtui kovin suurta muutosta. Koska monet edelleen halusivat elää normien mukaan, kondomia ei pidetty sopivana ehkäisykeinona avioliitossa. Se liitettiin edelleen avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin. Taikauskoon perustuvien, samoin kuin erilaisten rohdoista ja yrteistä tehtyjen oraalisten keinojen merkitys perhesuunnittelussa vähitellen supistui.

Naista kohti syntyneiden lasten väheneminen keskimäärin kahdella lapsella kahdessa vuosikymmenessä on osoituksena siitä, että epäluotettaviakin ehkäisykeinoja käyttämällä on mahdollista onnistua lapsiluvun säätelyssä silloin, kun parit ovat riittävän motivoituneita rajoittamaan lastensa määrää. Yksilötasolla ei kuitenkaan lapsilukutavoitteiden toteuttamisessa vielä ensimmäisen transition kaudella läheskään aina onnistuttu. Varsinkin lasten oikea ajoittaminen oli vaikeata. Lapset, etenkin ensimmäinen, syntyivät hyvin usein liian aikaisin. Lasta saatettiin myös joutua odottaamaan pitkään. Mitä useampia lapsia parille syntyi, sitä todennäköisemmin ainakin viimeinen raskaus oli ei-toivottu. Heikosti koulutetuilla, alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvilla ja maan syrjäseuduilla asuvilla pareilla epäonnistumiset olivat muita yleisempiä.

Väestöllisestä näkökulmasta katsoen suomalaisten voidaan katsoa onnistuneen lastensa määrän suunnittelussa koko maan tasolla melko hyvin ensimmäisen hedelmällisyyden transition kaudella, koska hedelmällisyys laski huomattavasti. Seksuaaliterveyden näkökulmasta kehitys ei kuitenkaan ollut yhtä hyvä. Vastuu ehkäisystä oli miehellä ja siksi naiset edelleen pelkäsivät raskaaksi tuloa. Parien käytettävissä olevat ehkäisykeinot eivät useinkaan mahdollistaneet sukupuoliyhteydestä nauttimista. Vaikka naisen katsottiin kauden jälkipuolella jo voivan osallistua sukupuoliyhdyntään ja jopa tuntea seksuaalista mielihyvää, oli kuitenkin melko harvinaista, että nainen piti sukupuolielämänsä hyvin tyydyttävänä.

Kun hedelmällisyys alkoi uudelleen laskea 1960-luvun puolivälin paikkeilla ja pian alitti väestön keskimääräisen uusiutumistason, 2.1 lasta naista kohti, ns. toisen hedelmällisyyden transition kausi alkoi. Vaikka tutkijoiden käsitykset siitä oliko tämä hedelmällisyyden lasku erillinen kehitysvaihe vai ei vaihtelevat, ajanjakso kuitenkin merkitsi uutta vaihetta tietoisessa syntyvyydensäännöstelyssä. Monien mielestä varsinainen perhesuunnittelu saattoi vasta nyt todella alkaa ja yleistyä.

Suomalaiset elivät toisen transition kaudella voimakkaasti muuttuvassa yhteiskunnassa. Maataloudesta sai enää pieni osa väestöstä toimeentulonsa. Elettiin kaupungistuvassa, teollistuvassa ja etenkin palveluelinkeinojen yhteiskunnassa. Taloudellinen hyvinvointi kohosi ja sosiaaliturva laajeni. Väestön koulutustaso kohosi ja naiset siirtyivät kodin ulkopuolelle ansiotyöhön. Avioliittoon, perheeseen ja seksuaalisuuteen liittyvät asenteet

muuttuivat. Avioliittojen pysyvyys väheni ja avoliitot yleistyivät. Perheet olivat pieniä kahden huoltajan ydinperheitä, mutta myös yksin asuminen lisääntyi ja yhden huoltajan perheiden määrä kasvoi. Esiaviolliset sukupuolisuhteet yleistyivät ja abortit muuttuivat laillisiksi. Sukupuolten tasa arvo kodin ulkopuolella kasvoi nopeasti, mutta perheen sisällä tasa-arvon lisääntyminen oli hidasta. Pääasiassa naiset huolehtivat edelleen kotitöistä.

Ratkaisevin muutos ensimmäisen transition aikaan verrattuna oli se, että vasta 1960-luvun puolivälistä lähtien pareilla oli riittävät edellytykset lapsilukutavoitteidensa toteuttamiseen. Ennen kaikkea heillä oli käytettävissään luotettavat, tehokkaat ehkäisymenetelmät, ehkäisy pilleri ja kierukka, mutta myös enemmän asiallista tietoa sukupuoliasioista ja ehkäisystä. Parien motiivit säädellä lapsilukua olivat jo ensimmäisen transition kaudella selkiytyneet ja voimistuneet, nyt ne vain jossain määrin muuttuivat sisällöltään. Vanhempien motiivina ei enää ollut vain lasten hyvinvointi, vaan he halusivat pienen perheen siksi, että he voisivat toteuttaa elämässään myös omia tavoitteitaan.

Lapsilukutavoitteen suuruudessaan ei tapahtunut toisen transition kauden alkaessa juuri muutosta. Tavoitteet kuitenkin yhdenmukaistuivat eri väestöryhmissä. Yhä useammat parit halusivat kaksi tai kolme lasta. Lasten ajoitukseen liittyvät tavoitteet kuitenkin tulivat perhesuunnittelussa aiempaa tärkeämmiksi. Perheen suunnittelussa ei enää riittänyt se, että lapsia ei syntyisi tavoitteita enemmän. Jokaisen lapsen haluttiin myös syntyvän juuri siinä elämänvaiheessa, mikä vanhempien mielestä oli lapsen syntymiselle sopiva aika. Vanhemmilla oli elämässään monia muita tavoitteita, joiden saavuttamista ei haluttu pilata lapsen syntymisellä väärään aikaan. Ennen kaikkea ensimmäisen lapsen syntymisen haluttiin siirtää yhä myöhempään elämänvaiheeseen ja toinenkin lapsi hankkia vasta useamman vuoden kuluttua ensimmäisen syntymästä.

Erilaisten suunnitelmien yhteensovittamisesta olikin seurauksena, että lasten hankinnan aloittaminen siirtyi yhä myöhempään ajankohtaan. Ehkäisy pilleri, kierukka ja kondomi ennen kaikkea mahdollistivat, että ensimmäinen lapsi aiempaa harvemmin syntyi liian aikaisin. Mikäli ehkäisy olisi pettänyt tai unohtunut, raskaus voitiin keskeyttää. Myöhemmin 1990-luvulla myös jälkiehkäisystä löytyi ratkaisu tällaiseen tilanteeseen.

Suomalaiset parit onnistuivat lapsilukusuunnitelmiansa toteuttamisessa ainakin siinä mielessä, että lapsilukutavoitteet eivät ylittyneet. Päinvastoin näytti, että he eivät saavuttaneet tavoitettaan. Johtuiko tämä siitä, että osa lapsen hankintaa myöhempään elämänvaiheeseen siirtäneistä pareista ei enää saanutkaan niin montaa lasta kuin olisi halunnut vai oliko yhteiskunnassa sellaisia epäkohtia, jotka estivät heitä toteuttamasta ihanteitaan? Molemmilla tekijöillä on saattanut olla osansa asiaan. Ei kuitenkaan sovi unohtaa sitäkään, että ihanteen alittuminen voi osittain johtua myös siitä, että lapsilukuihanteisiin liittyy aina myös utopiaa. Tavoitellaan sitä, mikä ei tunnu olevan helposti saavutettavissa. Kun

ensimmäisen transition aikana lapsia olisi haluttu ihannetta vähemmän, saatavilla olevat epäluotettavat ehkäisykeinot tekivät tavoitteen saavuttamisen vaikeaksi. Toisen transition kaudella pareilla oli jo käytössään lapsiluvun säätelyyn luotettavat ehkäisykeinot, mutta lapsia haluttiinkin todellista lasten määrää enemmän.

Tässä julkaisussa tarkasteltuna, noin parinsadan vuoden aikana, on suomalaisessa yhteiskunnassa pidetty kasvavaa väestöä tavoitteena. Esitransitionaalisessa yhteiskunnassa valtion ja kirkon taholta yritettiin voimakkaasti puuttua avioparien lastenhankintaan rajoittamalla erilaisin säädöksin sukupuolielämää ja liittämällä se yksinomaan avioliittoon sekä tuomitsemalla lapsiluvun rajoitus synniksi. Ensimmäisen transition kaudella haluttiin säädellä sekä väestön määrällistä että laadullista kehitystä, mutta yhteiskunnassa sukupuolimoraalista, avioliitosta, seksuaalisuudesta ja lapsiluvun rajoituksesta käydyn vilkkaan keskustelun ja lisääntyneen kirjallisuuden ansiosta ihmiset tulivat vähitellen tietoisiksi siitä, että lapsilukua voi rajoittaa.

Toisen transition kaudella väestönkasvu oli yhteiskunnassa edelleen tavoitteena ja väestön väheneminen nähtiin tulevaisuuden uhkana. Erilaisin perhe-, asunto-, työllisyys- ja koulutuspoliittisin keinoin yritettiin helpottaa nuorten aikuisten elämää ja täten saada perheiden lapsiluku kohoamaan. Naista kohti syntyvien lasten määrä pysytteli kuitenkin selvästi uusiutumistason alapuolella. Koska merkittävin piirre lasten hankinnassa näytti olevan ensimmäisen lapsen synnyttämisen siirtyminen myöhäiseen elämänvaiheeseen, joudutaan tulevaisuudessa varmasti pohtimaan ennen kaikkea niitä keinoja, joilla parit saataisiin aloittamaan lastensa hankinta nykyistä varhaisemmassa elämänvaiheessa.

Lähteet

- Aalberg, Veikko ja Martti A. Siimes. 1999. Lapsesta aikuiseksi: Nuoren kypsyminen naiseksi tai mieheksi. Helsinki: Nemo.
- Aalto, Seppo. 1996. Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Aarnio, Aulis. 1991. Perimysjärjestelyt maanomistusolojen kannalta. Julkaisussa Pia Letto-Vanamo (toim.): Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Helsinki: Gaudeamus. s. 43–65.
- A. Gt. 1884. Asunnot ja kansan elämä Suomessa. Muutamia havaintoja ja kehoitus havaintojen tekemiseen. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Aho, Juhani. 1911. Juha. Helsinki: Otava.
- Aho, Kimmo ja Heikki Mattila. 2000. Isyyskysymys kautta aikojen. *Duodecim* 116(23):2655–63.
- Ahola, Suvi. 1993. Hiljaista vimmaa. Suomalaisten naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Ajankohtainen asia. 1966. Kirj. Martti Simojoki, Eero Lehtinen, Osmo Alaja, Olavi Kars, Aarre Lauha ja Erkki Kansanaho.
- Aktiebolaget Helsingfors Apotekarnas Drognerlag, 1897. Hinnasto. Pienpainate.
- Alapuro, Risto. 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Julkaisussa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund: Suomalaiset: yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. 4.p. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY. s. 36–100.
- Anderson, Michael. 1998. Highly restricted fertility: Very small families in the British fertility decline. *Population Studies* 52(2):177–199.
- Anttila, Leena ja Tytti Raudaskoski. Raskauden ehkäisyn ongelmat. *Käytännön lääkäri* 1996: 3, 139–143.
- Apajalahti, Aulis. 1939. Keskenmenojen lisääntymisestä ja siihen vaikuttavista tekijöistä Helsingin sairaaloista vuosilta 1901–1937 kerätyn aineiston perusteella. *Duodecim*, 50: 263–284. Suomalainen lääkäriseura Duodecim, Helsinki.
- Apo, Satu. 1995. Naisen väki: Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja jää.
- Aries, Philippe. 1980. Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West. *Population and Development Review*, Vol. 6, No. 4, 645–650.
- Aromaa, Vuokko. 1990. Tyttöikä – tuulenpyörre ja tosipaikka. Julkaisussa Kari Immonen (toim.). Naisen elämä: Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit. Helsinki: Otava. s. 91–203.
- Auvinen, Riitta. 1991. Äitiyssuojelusta perhekasvatukseen. Julkaisussa Ritva Taskinen (toim.). Perheen puolesta, Väestöliitto 1941–1991. Helsinki: Väestöliitto. s. 205–242.
- Avioliitto ja lääkäri 4/1960. Emko vaginal foam -mainos.

- Backman, Herman 1864. Tieteelliselle kannalle perustettu pienten lasten elanto ja hoito. Väitöskirja.
- Bebel, August. 1907. Nainen ja sosialismi. Kotka: Kymnlaakson työväen sanomalehti-
osuuskunta.
- Berg, Henrik. 1914. Ihmisen sukuelämä. Porvoo: WSOY.
- Bildjuschkin, Katriina. 1995. Väestöliiton Avoimet Ovet – apua nuorille ja aikuisille
seksuaalisuuden kohtaamisessa. Sairaanhoitaja 4/1995, 16–17.
- Binion, Rudolph. 2001. Marianne in the home: political revolution and fertility transition
in France and the United States. *Population. An English Selection* 13(2):165–188.
- Björkenheim, Edv. A. 1931. Om kontraception och sterilisering. *Finska Läkaresällskapet*
Handlingar LXXXIII, s. 986–996.
- Björnson, B. 1889. Engifte och Månggifte. Helsingfors.
- Blake, Judith. 1985. The Fertility Transition: Continuity or Discontinuity with the
Past. *International Population Conference, Florence 1985, Vol. 4. IUSSP, Liege.* p.
393–405.
- Bongaarts, John and Charles F. Westoff. 2000. The Potential Role of Contraception in
Reducing Abortion. *Studies in Family Planning*, 31(3):193–202.
- Brandt, Pia, Raisa Cacciatore, Marketta Ritamies ja Dan Apter. 2000. Väestöliitto ja
seksuaaliterveys. Julkaisussa Osmo Kontula ja Ilsa Lottes (toim.). *Seksuaaliterveys
Suomessa*. Helsinki: Tammi. s. 99–110.
- Caldwell, John C. 1982. *Theory of fertility decline*. London: Academic Press.
- Christmas-Møller, Ingeborg. 1984. Havsvampe, the, P-piller och vaccine: Om prevention
gennem tiderne. *Forum for kvindeforskning* 4(1): 8–25.
- Cleland, J. and C. Wilson. 1987. Demand theories of the fertility transition: an
iconoclastic view. *Population Studies* 41(1): 5–30.
- Coale, Ansley. 1973. The demographic transition. *International Population Conference,
IUSSP Liege 1973, Vol. 1. IUSSP, Liege.* p. 53–72.
- Coale, Ansley J. 1992. Age of Entry into Marriage and the Date of the Initiation of Vo-
luntary Birth Control. *Demography* 29(3):333–341.
- Cronvall, Emilia. 2000. Nainen kohtaa miehen: Seurustelun ja avioliiton aakkosia Elsa
Soinin 1920-luvun teoksissa. Julkaisussa Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä
ja Kaisa Vehkalahti (toim.). *Modernin lumo ja pelko*. Helsinki: SKS. s. 103–129.
- Daun, Åke. 1983. ”Tonårsvuxna” i föräldraskap. Julkaisussa Barn? Författare, forskare och
skolungdomar diskuterar varför det föds så få barn. Stockholm: Liber Förlag. s. 93–105.
- Duodecim 2001. Suomen Gynekologiyhdistys ry:n hoitosuositusryhmä. Käypä hoito
-suositus: Raskaudenkeskeytys. *Duodecim* 117(20):2084–94.
- Elomaa, Hanna. 1995. Suomi 1800-luvun loppupuolella. Julkaisussa Katriina Mäkinen
ja Leena Rossi (toim.). *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta*. Turku: Turun yliopisto,
täydennyskoulutuskeskus, kulttuurihistoria. s. 15–21. Turun yliopiston täydennys-
koulutuskeskuksen julkaisuja A, 42.

- Erkkola, Risto. Kenelle sopii kierukka? Kaks'plus 1988, 91–94.
- Erkkola, Risto ja Osmo Kontula. 1993. Syntyvyyden säännöstely. Julkaisussa Osmo Kontula ja Elina Haavio-Mannila (toim.). Suomalainen seksi. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY. s. 343–370.
- Ervasti, Kaijus. 1994. Lapsenmurhat Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikoksista Suomessa erityisesti autonomian aikana. Oikeushistorian lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston oikeuden yleistieteiden laitos.
- Eteläpohjalaisen kättilön puhelinhaastattelu 2002.
- Fejerstam, K.E.A. 1941. Naturlig barnreglering. Sensationella upptäckter av de tvenne vetenskapsmännens professor Knaus och Dr. Ogino. Stockholm.
- Finnäs, Fjalar. 1991. The Effect of Religion on Fertility Differentials. Yearbook of Population Research in Finland XXIX. Helsinki: The Population Research Institute.
- Fisher, Kate. 2000. Uncertain Aims and Tacit Negotiation: Birth Control Practices in Britain, 1925–50. Population and Development Review 26(2):295–317.
- Folbre, N. 1983. Of patriarchy born: the political economy of fertility decisions. Feminist Studies 9(2): 262–284.
- Friberg, Eija ja Erja Vuoma. 1986. Avioliiton sukupuolimoraali: tapaustutkimus vuosien 1890–1985 avioliitto-oppaista. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntapolitiikan laitos. Jyväskylä.
- Fried, E. S., S.L. Hoffert and J.R. Udry. 1980. Parity-Specific and Two-Sex Utility Models of Reproductive Intentions. Demography 1980, Vol. 17(1):1–11.
- Foerster, Fr. W. 1921. Elämän ohjeita. Porvoo: WSOY.
- Fougstedt, Gunnar. 1977. Trends and Factors of Fertility in Finland. Commentationes Scientiarum Socialium 7/1977. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Friedlander, Barbara Okun and Sharon Segal. 1999. The demographic transition then and now: processes, perspectives, and analyses. Journal of Family History 24(4):493–533.
- Fuchs, Rachel and Leslie Moch. 1995. Invisible cultures: poor women's networks and reproductive strategies in 19th century Paris. Julkaisussa Susan Greenhalgh, (ed.). Situating fertility: Anthropology and demographic inquiry. Cambridge: Cambridge University Press. 86–107.
- Gaunt, David. 1973. Family planning and the preindustrial society: some Swedish evidence. Julkaisussa Kurt Ågren, David Gaunt, Ingrid Ericsson, Anders Norberg, John Rogers and Sune Åkerman (eds.). Aristocrats, farmers, proletarians. Stockholm: Esselte Studium. Studia historica Upsaliensia 47.
- Gerbster, H.J. 1946. Lapsia toivomuksen mukaan. Yleistajuinen esitys Knausin opista hedelmöitymistaulukkoineen, laskumittoineen ja kuukautisten tarkkailukalentereineen. Kustannusosakeyhtiö Maapallo–Globus.
- Gissler, Mika. 2003. Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa. Yhteiskuntapolitiikka 68(6):553–567.

- Gissler, Mika ja Aila Tiitinen. 2001. Hedelmöityshoidot Suomessa 1990-luvulla tilastojen valossa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2001(38):296–305.
- Glass, D. V. 1962. Family limitation in Europe: a survey of recent studies. Julkaisussa Kiser, C. V. (ed.). *Research in Family Planning*. Princeton: Princeton University Press. p. 231–61.
- Glass, D. V. 1968. Fertility Trends in Europe since the Second World War. *Population Studies* 22(1):103–46.
- Greenhalgh, Susan. 1990. Toward a political economy of fertility: anthropological contributions. *Population and Development Review* 16(1):85–106.
- Greenhalgh, Susan. 1995. (editor). *Situating fertility: Anthropology and demographic inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gruber, Max von. 1913. *Sukupuolielämän terveysoppi*. Suom. Väinö Lausas. Helsinki: Otava.
- Haavio-Mannila, Elina. 1984. Työn muuttuminen. Julkaisussa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja ja Harriet Strandell (toim.). *Perhe, työ ja tunteet*, s. 10–36. Juva: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina ja Osmo Kontula. 2001. *Seksin trendit meillä ja naapureissa*. Helsinki: WSOY.
- Haavio-Mannila, Elina, J. P. Roos und Osmo Kontula. 1995. Familienorientierung, Liberalisierung und Ambivalenz im Sexualleben dreier Generationen in Finnland. Julkaisussa Bernard Nauck und Corinna Onnen-Iseman (Hrsg.). *Familie im Brennpunkt von Wissenschaft und Forschung*. Berlin: Luchterhand. s. 399–418.
- Haimi, Olavi. 2004. Suuret ikäluokat ja asutustoiminta. *Yhteiskuntapolitiikka* 69(1):72–76.
- Hajnal, J. 1983. Two kinds of preindustrial household formation system. Julkaisussa Richard Wall, Jean Robin, Jean and Peter Laslett (eds.). *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. p. 65–104.
- Hakala, Riitta. 2000. Keskustelu lapsiluvun rajoituksesta Työläisnainen ja Valkonauha -lehdissä 1910-luvulla. *Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu-tutkielma* 8.3. 2000. Helsingin yliopisto.
- Hakamies, Pekka. 1998. Rakkaus ja rakastelu sananparsissa. Julkaisussa Jyrki Pöysä ja Anna-Leena Siikala (toim.). *Amor, genus & familia: Kirjoituksia kansanperinteestä*. Tietolipas 158. Helsinki: SKS.
- Halmesvirta, Anssi. 1998. Vaivojensa vangit. Kansa kysyi, lääkärit vastasivat – historiallinen vuoropuhelu 1889–1916. Jyväskylä: Atena.
- Halminen, Kaisa. 1995. Branderin kuusi sisarta: 1800-luvun lopun tyttöjen haaveet ja elämä. Julkaisussa Katriina Mäkinen ja Leena Rossi (toim.). *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta: retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskuskeskuksen julkaisuja A:42. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turku.
- Hawthorn, Geoffrey. 1970. *The Sociology of Fertility. Themes and Issues in Modern Sociology*. London: Collier-Macmillan.

- Heikinheimo, Oskari ja Risto Kaaja. 2001. Ehkäisy pillerit askarruttavat. *Duodecim* 2001 (22):117:2229–2231.
- Heinonen, Visa ja Hannu Konttinen. 2001. Nyt uutta Suomessa! Suomalaisen mainonnan historia. Helsinki: Mainostajien liitto.
- Heinänen, Hannu. 1998. Laukkukauppaa Kainuun rajakunnissa 1880–1918. Julkaisussa Rohkea, reima ja horjumaton. Sakari Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja. *Scripta Historica XXVII* Oulun historiaseuran julkaisuja. s. 173–186. Oulu: Oulun historiaseura.
- Helén, Ilpo. 1997. Äidin elämän politiikka. Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Gaudeamus.
- Helsingin Sanomat 14.1.1954. Kotimainen Gallup. Ihanteellinen lapsiluku perheessä. (Artikkeli Suomen Gallupin suorittamien kyselyjen tuloksista).
- Helsingin Sanomat 12.12.1999. Abortilla on aina syynsä.
- Helsti, Hilka. 2000. Kotisynnytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalituksen konflikteista. Väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 785. Helsinki: SKS.
- Helve, Anja, Olavi Kilpiö ja Telma Koli. 1972. Sukupuolivalistus kouluissa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 10(1):39–49.
- Hemminki, Elina ja Elise Kosunen. 1998. Naisten tiedot lisääntymisestä: Terveyskasvatuksen tarvetta. Julkaisussa Sinikka Sihvo ja Päivikki Koponen (toim.). Perhesuunnittelusta lisääntymisterveyteen: Palvelujen käyttö ja kehittämistarpeet. *Stakes Raportteja* 220. s. 81–90.
- Hemminki, Elina, Anja Rasimus ja Erja Forssas. 1998. Steriloinnit Suomessa: eugeniikasta raskaudenehkäisyyn. *Suomen Lääkärilehti* 53(4):319–324.
- Henry, Louis. 1961. Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly* 8:81–91.
- Henry, Louis. 1972. *Demografié, analyse et modèles*. Sciences humaines et sociales. Paris: Larousse.
- Hilda Käkikoski kirjeittensä ja kirjoitelmiensa valossa. 1927. Toim. Tilma Hainari. Helsinki: Kotikasvatusyhdistys.
- Himes, Norman E. 1963. *Medical history of contraception*. New York: Gamut Press Inc.
- Hirschman, Charles. 1994. Why fertility changes. *American Review of Sociology* 20:203–233.
- Hjerppe, Riitta. 1993. Maa – metsä – tehdas, suomalaisten tarinan kolmiyhteys. Julkaisussa Jaakko Itälä (päätoim.). *Suomalaisten tarina 2: Etsijäin aika*. Helsinki: Kirjayhtymä. s. 10–14.
- Hoffman-Novotny, Hans J. 1987. The future of the family. Julkaisussa *European Population Conference 1987: Issues and Prospects*, Jyväskylä, June 11–16, 1987. Helsinki: Central Statistical Office of Finland. p. 113–200.
- Hultin, H., T. Koli, T. ja O. Waz-Höckert. Eräät odottavien suomalaisten äitien asenteet, tavat ja tottumukset kolmen ensimmäisen raskauskuukauden aikana. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauskirja* 1966:3, 145–162.

- Huuhka, Kosti 1961. *Oppiva ihminen: tutkimus aikuisten kasvatettavuudesta*. Porvoo: WSOY.
- Hyppölä, Jorma, Aarre Tunkelo ja Leo Törnqvist. 1949. Suomen väestöä, sen uusiutumista ja tulevaa kehitystä koskevia laskelmia. Tilastollisia tiedonantoja 38. Helsinki: Tilastokeskus.
- Hyrkkänen, Markku. 1997. Historiallinen mielikuvitus. Julkaisussa Marjatta Hietala, Jarmo Oikarinen ja Hannele Virtala (toim.). *Arvot, analyysi, tulkinta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. s. 59–66.
- Häggman, Kai. 1994. Perheen vuosisata: perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia tutkimuksia 179.
- Häkkinen, Antti. 1995. *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Helsinki: Otava.
- Hämäläinen, Helvi. 1948. *Sarvelaiset*. 2. painos. Porvoo: WSOY.
- Höpflinger, F. 1991. The future of household and family structures in Europe. Julkaisussa Council of Europe, Seminar on present demographic trends and lifestyles in Europe, Strasbourg 18.–20.9. 1990. Strasbourg: Council of Europe. p. 291–338.
- Ignatius, K. E. F. 1892. Om Malthusianismen, och dess ställning till befolkningsfrågan. Öfversigt af finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar XXXIV (1891–1892), s. 386–409.
- Ilmonen, Tuisku. 2000. Sexpo-säätio seksuaaliterveyden edistäjänä. Julkaisussa Osmo Kontula ja Ilsa Lottes (toim.). *Seksuaaliterveys Suomessa*. Helsinki: Tammi. s. 111–124.
- Isoäidin kirjeenvaihto. Kotiliesi vuodelta 1938.
- Itälä, Jaakko ja Pekka Autio. 1993a. Koulutus-Suomea kohden. Julkaisussa Jaakko Itälä (päätoim.). *Suomalaisten tarina osa 2: Etsijäin aika*. Helsinki: Kirjayhtymä. s. 56–74.
- Itälä, Jaakko ja Pekka Autio. 1993b. Koulutus vauhdittaa kansakunnan kasvuun. Julkaisussa Jaakko Itälä (päätoim.). *Suomalaisten tarina osa 3: Rakentajien aika*. Helsinki: Kirjayhtymä. s. 52–64.
- Itälä, Jaakko ja Pekka Autio. 1993c. Koulua koko elämä – tai ainakin koko nuoruus. Julkaisussa Suomalaisten tarina osa 4: Järjestelmien aika. Helsinki: Kirjayhtymä. s. 63–74.
- Jaakkola, Risto. 1989. Avoliitot ja ajanhenki 1930-luvulla. Julkaisussa Pekka Kosonen ja Anneli Levo-Kivirikko (toim.). *Vapaus, veljeys ja vallankäyttö*. Helsinki: Helsingin yliopisto. s. 111–126.
- Jalava, Ilona. 1945. Otteita kihlautuneitten kirjeenvaihdosta 1870-luvulla. Julkaisussa Muistikuvia I. Suomalaisia kulttuurimuistelmia. Toim. Eino E. Suolahti. Helsinki: Otava. s. 7–120.
- Jallinoja, Riitta. 1983. Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet: naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana. Porvoo: WSOY.
- Jallinoja, Riitta. 1984a. Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Julkaisussa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja ja Harriet Strandell toim.). *Perhe, työ ja tunteet: Ristiriitoja ja ratkaisuja* Helsinki: WSOY. s. 37–110.

- Jallinoja, Riitta. 1984b. Arvostelu kirjasta *Barn? Författare, forskare och skolungdomar diskuterar varför det föds så få barn*. Stockholm 1983. Lehdessä *Lapset ja yhteiskunta* 1984(10):612–613.
- Jallinoja, Riitta. 1985. Miehet ja naiset. Julkaisussa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund. *Suomalaiset: Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Neljäs painos. Helsinki: WSOY. s. 243–270.
- Jallinoja, Riitta. 2000. *Perheen aika*. Helsinki: Otava.
- Joenpelto, Eeva 1961. *Kipinöivät vuodet*. Porvoo: WSOY.
- Johansson, Ryan S. 1997. Fertility and family history: using the past to explain the present. *Population and Development Review* 23(3):627–637.
- Johnson-Hanks, Jennifer. 2002. On the modernity of traditional contraception: time and the social context of fertility. *Population and Development Review* 28(2):229–249.
- Jotuni, Maria. 1947. Rohdoskaupassa. Novelli julkaistu kokoelmassa *Norsunluinen laulu: Novelleja ja katkelmia*. Helsinki: Otava.
- Julkunen, Raija. 1968. Ennen aviota. *Sosiologia* 5(4):145–156.
- Juntto, Anneli. 1990. Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopolitiikkaan. *Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu no 50*. Helsinki: Asuntohallitus.
- Jutikkala, Eino. 1987. Kuolemalla on aina syynsä: Maailman väestöhistorian ääriiviivoja. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Jutikkala, Eino. 1998. Suvun ja maan romanttinen yhteys. Arvostelu Magnus Perles-tamin väitöskirjasta ”Den trofaste bonden – myt eller verklighet”. *Historiallinen aikakauskirja* 1998:3, Helsinki: Suomen historiallinen seura ja Historian ystävien liitto. s. 260–262.
- Jäntti, Yrjö (toim.). 1963. Suomen sana: Kansalliskirjallisuutemme valiolutemisto. Osa 3: J. F. Cajan – Uno Cygnaeus. Porvoo: WSOY. s. 89–107.
- Järnefelt, Arvid. 1998. *Vanhempieni romaani*. 7. painos. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Järvelä, G. 1916. *Hintaluettelo varmuusesineistä*. Pienpainate. Vaasa.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 1998. Pilako vai eroottinen viesti? Seksuaaliarvoitus on testi kuulijalle. Julkaisussa Jyrki Pöysä ja Anna-Leena Siikala (toim.). *Amor, genus & familia: kirjoituksia kansanperinteestä*. Tietolipas 158. Helsinki: SKS. s. 193–215.
- Kaks’ plus 1988. *Lehtimiehet Oy*, Tampere.
- Kalela, Annikki. 1982. *Isovanhempieni tarina*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kaloinen, Kimmo. 1969. Kansanomaisesta ehkäisytietoudesta. Esitelmä suomalaisen vertailevan kansanrunoudentutkimuksen seminaarissa 15.9.1969. Moniste.
- Kansaneläkelaitos 1997. *Kansaneläkelaitoksen tilastollinen vuosikirja 1996*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Kapff, S.C. 1869. Nuorison ystävän varoitus nuorukaisten vaarallisimmasta vihollisesta eli itsesaastutuksesta. Viipuri. [Suomennos julkaistu 1874. Helsinki: Simelius.]

- Kaprio, Leo ja Kalevi Niemineva. 1951. Keskenmenokysymyksen taustaa. Huomioita helsinkiläisistä ammattimaisista sikiönlähdettäjästä 1940-luvulla. Väestöliiton vuosikirja III 1951, s. 145–157.
- Karisto, Antti, Pentti Takala ja Ilkka Haapola. 1998. Matkalla nykyaikaan: Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Karjalainen, Tuula 1993. Ikuinen sunnuntai: Martta Wendelinin kuvien maailma. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Kaseva. Helsingin Sanomat 18.10. 2000.
- Kaukiainen, Yrjö. 1976. Social structure and demographic development in a southern Finnish parish (Lohja) 1810–1850. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia. Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B, 204.
- Kaukovalta, K.V. 1931. Hämeen läänin historia: osa 1: Hämeen läänin perustamisesta maalaiskunnallishallinnon alkuun: 1831–1865. Hämeenlinna: Karisto.
- Ketola, Outi. 1989. Lapsenmurhat ja lasten sekä nuorten itsemurhat Suomessa 1751–1980. Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan julkaisuja, sarja A:26. Turku.
- Kivi, Aleksis. 1931. Seitsemän veljestä: kertomus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kivinen, Osmo. 1988. Koulutuksen järjestelmäkehitys: peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turku: Turun yliopisto. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta lingua Fennica, osa 67.
- Klinge, Matti. 1997. Kaukana ja kotona. [Espoo]: Schildt.
- Knodel, John and Etienne van de Walle. 1979. Lessons from the past: policy implications of historical fertility studies. *Population and Development Review* 5(2):217–245.
- Knodel, John. 1979. From natural fertility to family limitation: the onset of fertility transition in a sample of German villages. *Demography* 16(4):493–521.
- Kolbe, Pirkko. 1968. Kuka määrää kuka saa. Artikkelit Helsingin Sanomissa 24.4. 1968.
- Kolu, Timo. 1994. Keskustelua perheen merkityksen muutoksista ja teollistumisesta. *Hyvinvointikatsaus* 1994:1, s. 28–33.
- Komiteanmietintö 1945:6. Aborttikomitean mietintö.
- Komiteanmietintö 1970: A 5. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II: Oppiaineiden opetussuunnitelmat
- Komiteanmietintö 1970:A 8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö.
- Konkka, Juhani. 1948. Lumottu morsian. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Kontula, Osmo. 1991. Sukupuolielämän aloittamisen yhteiskunnallisista ehdoista. *Sosiaali- ja terveyshallitus, Tutkimuksia* 14. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Kontula, Osmo. 1993a. Suomalaisten sukupuolimoraali. Julkaisussa Osmo Kontula ja Elina Haavio-Mannila (toim.). *Suomalainen seksi*, s. 50–85.
- Kontula, Osmo. 1993b. Sukupuolielämän aloittaminen. Julkaisussa Osmo Kontula ja Elina Haavio-Mannila (toim.). *Suomalainen seksi*, s. 86–115.

- Kontula, Osmo ja Jouni Meriläinen. 1988. Nuorten kypsyminen seurusteluun ja seksuaalisuuteen. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja Tutkimukset 9/1988. Helsinki: Lääkintöhallitus.
- Kontula, O. , M. Rimpelä ja A. Ojanlatva. 1992. A. Sexual knowledge, attitudes, fears and behaviors of adolescents in Finland. The KISS-study. Health Education Research, Theory and Practice 1992(7):69–77.
- Kontula, Osmo ja Elina Haavio-Mannila. 1993 (toim.). Suomalainen seksi. Tietoa suomalaisten sukupuolielämän muutoksesta. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Kontula, Osmo ja Kati Kosonen. 1994. Seksiä lehtien sivuilla. Helsinki: Painatuskeskus.
- Kontula, Osmo ja Elina Haavio-Mannila. 1995. Matkalla intohimoon. Nuoruuden hurma ja kärsimys seksuaalielämäkertojen kuvaamana. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Korkiasaari, Jouni. 1989. Suomalaiset maailmalla: Suomen siirtolaisuus ja ulkosuomalaiset entisajoista tähän päivään. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Koskelainen, Osmo, Kimmo Leppo ja Kai Sievers. 1973. Pohjois-suomalaisten nuorten miesten seksuaalisesta käyttäytymisestä. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisuja B 32.
- Kosunen, Elise. 1993. Teini-ikäisten raskaudet ja ehkäisy. Stakes, Raportteja 99. Jyväskylä.
- Kosunen, Elise. 1998. Jälkiehkäisyllä tärkeä sija ei-toivottujen raskauksien vähentämisessä. Kättilölehti 1998:1, s. 11–12.
- Kosunen, Elise ja Sinikka Sihvo. 1998. Vakiintuneita tapoja ja uusia tuulia raskauden ehkäisyssä. Julkaisussa S. Sihvo ja P. Koponen (toim.). Perhesuunnittelusta lisääntymisterveyteen: palvelut ja kehittämistarpeet. Stakes, raportteja 220. s. 11–32. Helsinki: Stakes.
- Kotilääkäri 1/1993. Ehkäisyopas.
- Kotilääkäri 6–7/ 1994. Ehkäisy – kahden kauppa.
- Kronikka 1992:4. Juttuja matalaotsaisille. Helsinki: Historian opiskelijain yhdistys Kronos ry:n tiedotuslehti.
- Kuijsten, Anton. 1999. Households, Families, and Kin Networks. Julkaisussa Leo J.G. van Wissen and Pearl A. Dykstra (eds.). Population Issues, An Interdisciplinary Focus. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague. p. 87–122.
- Kumi 1998. Kumin ja Suomen kumiteollisuuden historia. Toim. Ritva Palo-oja ja Ritva Willberg. Tampereen museoiden julkaisuja 42. Tampere: Tampereen museot; Helsinki: Kumiteollisuusyhdistys ry.
- Kysy Mialta. Me kaksi 1993:6.
- Lagerholm, J. 1909. Pienolaisemme ja niiden hoito ensimmäisenä ikävuotena. Suomen-Ilmi Koponen. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto.
- Lagerstam, Olga. 1914. Keskustelua lapsirajoituksesta. Työläisnainen 1914/8–9, s. 64–65.
- Laiho, Marianna. 2002. Erilaista seksivalistusta tytöille ja pojille. Kotiliesi 2002/18, s. 64–65.
- Lausa, M. 1943. Mihin menet Suomen kansa? Helsinki: WSOY.

- Lehtonen, Joel. 1982. Putkinotko. Valitut teokset III. Toim. Pekka Tarkka. Helsinki: Otava
- Leivo, David L. 1933. Vangitse haikara! Eli syntyväisyyden säännöstely- ja ehkäisykeinoja. Helsinki: Kustannusliike Aatos.
- Leivo, David L. 1939a. Avioliiton uudistus: yksiavioisuus vai moniavioisuus? Avioliiton historiaa, aviopuolison valinta, sen oikeutus ja edellytykset. Helsinki: Kustannusliike Aatos.
- Leivo, David L. 1939b. Jälleenkö äidiksi kolmen lapsen jälkeen? Vangitse haikara eli määrää itse milloin se saa tulla. Uusimmat ehkäisytavat ja välineiden käyttö. 3. lisätty painos. Helsinki: Kustannusliike Aatos.
- Leivo, David L. 1940. Mustasukkaisuus ja avioero. Helsinki: Kirjakauppa Tieto.
- Lento, Reino. 1946. Väestöpoliittisen ajatustavan synty ja tähänastinen kehitys Suomessa. Julkaisussa Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä, Väestöliiton Vuosikirja I, s. 41–85. Helsinki: Väestöliitto.
- Lento, Reino. 1956. Väestö ja hyvinvointi. Johdatusta väestötieteeseen. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel. 1984. Mointaillou: en fransk by 1294–1324. Stockholm: Atlantis.
- Lesthaeghe, Ron. 1980. On the social control of human reproduction. *Population Development Review* 6(4):527–548.
- Lesthaeghe, Ron. 1983. A Century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review* 9(3):411–435.
- Lesthaeghe, R. and K. Neels. 2002. From the first to the second demographic transition: an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population* 18(4):325–360.
- Liefbroer, Aart C. 1999. From Youth to Adulthood: Understanding Changing Patterns of Family Formation from a Life Course Perspective. Julkaisussa Leo J.G. van Wissen and Pearl A. Dykstra (eds.). *Population Issues, An Interdisciplinary Focus*. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute. p. 53–86.
- Liinamo, Arja. 2000. Seksuaalikasvatus Suomessa. Julkaisussa Osmo Kontula ja Ilsa Lottes (toim.). *Seksuaaliterveys Suomessa*. Helsinki: Tammi. s. 221–236.
- Liinamo, Arja, Matii Rimpelä, Elise Kosunen ja Jukka Jokela. 2000. Nuorten seksuaaliterveystiedot. *Suomen lääkirilehti* 55(45):4603–4610.
- Liljeström, Rita. 1973. Uppväxtvillkor. Samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Lind, Leila, Vesa Nikkanen ja Risto Erkkola. Lääketieteellisen raskaudenkeskeytyksen käytön otto TYKS:n naistenklinikassa. *Suomen lääkirilehti* 56(21–22):2385–2389.
- Lindgren, Jarl. 1975. Suomalaisen syntyvyyden kokonaiskuva. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisuja B 31. Helsinki: Väestöliitto.
- Lindgren, Jarl. 1984. Towards Smaller Families in the Changing Society. Publications of the Population Research Institute D 11. Helsinki: Väestöliitto, The Family Federation of Finland.

- Lindgren, Jarl ja Marketta Ritamies. 1994. Parisuhteet ja perhe. Julkaisussa Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola ja Kari Pitkänen (toim.). Suomen väestö. Helsinki: Gaudeamus. s. 107–149.
- Linnankoski, Johannes. Laulu tulipunaisesta kukasta. Porvoo: WSOY.
- Livi Bacci, Massimo. 2000. The Population of Europe. A history. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lithell, Ulla-Britt. 1981. Breast-feeding and their relation to infant mortality and marital fertility. *Journal of Family History* 6(2):182–194.
- Lottes, Ilsa. 2000. Uusia näkökulmia seksuaaliterveyteen. Julkaisussa Osmo Kontula ja Ilsa Lottes (toim.). Seksuaaliterveys Suomessa. Helsinki: Tammi. s. 13–35.
- Lukka, Fanny. 1922. Kukkien puhjetessa. Kirjanen tytöille. Nuoriso ja siveellisyys VI. Porvoo: WSOY
- Lutz, Wolfgang. 1987. Finnish fertility since 1722: lessons from an extended decline. Helsinki: The Population Research Institute. Publications of the Population Research Institute, Series D, No. 18.
- Lähteenmäki, Maria. 1997. Mahdollisuuksien aika: työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa. *Bibliotheca historica* 2. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Lähteenmäki, Pekka. 1995. Jälkiehkäisy. *Käytännön lääkäri* 1995(2):67–69.
- Lähteenmäki, Pekka. 1996. Jälkiehkäisy perhesuunnittelussa. *Suomen lääkärilehti* 51(5):401–405.
- Lähteenmäki, Pekka. 1997. Jälkiehkäisy terveydenhuollon haasteena. *Duodecim* 113(12):1187–1192.
- Lääketieteen termit. 3. uudistettu painos. 2000. Helsinki: Duodecim.
- Lääkäri ja yhteiskunta 2/1968. Onko asia näin? Miten lääkärit suhtautuvat ehkäisyvälineiden määräämiseen? Lyhennelmä 24.4.1968 Helsingin Sanomissa julkaistusta artikkelista.
- Löfström, Jan. 1999. Sukupuoliero agraarikulttuurissa. “Se nyt vaan on semmonen”. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. Helsinki: SKS.
- Malin Silverio, Maili. 1994. Koeputkihedelmöitys – hoitojärjestelmä, naisasiakkaat ja syntyneet lapset. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 31(2):162–173.
- Markkanen, Erkki. 1984. Maaseudun ongelmat. Elintason kehitys ja erot. Esitelmä Historian Päivillä 1982. Historiallinen Arkisto 81. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. s. 31–38.
- Markkola, Pirjo. 1994. Työläiskodin synty: tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle. Helsinki: Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 187. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Mason, Karen Oppenheim. 1997. Explaining fertility transitions. *Demography* 34(4):443–454.
- Mattila, Markku. 1999. Kansamme parhaaksi: Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti. *Bibliotheca historica* 44. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

- Maunula, Minna. 1992. Nuoret ja kondomi. Selvitys nuorten ehkäisyyn liittyvistä tiedoista, taidoista ja toiveista. Helsinki: Väestöliitto.
- McDonald, Peter. 2000. Gender equity in theories of fertility transition. *Population and Development Review* 26(3):427–430.
- McLaren, Angus. 1990. *A history of contraception: from antiquity to the present day*. Oxford: Basil Blackwell.
- McLaren, Angus. 1999. *Twentieth-century Sexuality. A History*. Oxford: Blackwell.
- McNamara, Regina. 1982. Infanticide. Julkaisussa J.A. Ross (ed.). *International encyclopedia of population* Vol. 1, New York: The Free Press. p. 343–344.
- Meskus, Minna. 2001. Sikiönlähdettämisen alakulttuuri 1900-luvun alun Suomessa. *Sosiologia* 38(4):287–299.
- Miettinen, Aaro. 1965. Koulujen seksuaaliopetus Suomessa: puhetta olemattoman ongelmasta. *Medisiinari* 29(4):30–33.
- Miettinen, Aaro. 1966. Koulujen sukupuoliopetus: kollaasi olemattomasta. Julkaisussa Taipale, Ilkka (toim.) *Sukupuoleton Suomi: Asiallista tietoa sukupuolikysymyksistä*. Helsinki: Tammi. s. 32–51.
- Miettinen, Anneli, Ismo Söderling, Anna Ehrnrooth, Elli Heikkilä, Reino Hjerppe, Tuija Martelin, Mauri Nieminen ja Riikka Shemeikka. 1998. Suomen väestö 2031 – Miten, mistä ja kuinka paljon? Väestöpoliittinen raportti Suomen väestön kehityksestä vuoteen 2030. Väestöntutkimuslaitos E 5. Helsinki: Väestöliitto.
- Minkkinen, Tuula. 1986. Ehkäisyn salattu historia ja nykytila. Julkaisussa Mirja Rekola ja Birgit Salin (toim.). *Vastarintaa – Puheenvuoroja seksistisestä kulttuurista*. SYL-julkaisu 4/86.
- Minkkinen, Tuula. 1986. Perinteinen ehkäisy. *Suomen lääkirilehti* 32(7):626–628.
- Monikielinen väestötieteen sanakirja. Toim. G. Fougstedt, J. Hyppölä, T. Purola ja A. Strömmer. Suomen Tilastoseuran julkaisuja 1, 1962. Helsinki.
- Mustola, Kati. 2001. Avusteinen lisääntyminen ja perinteiset perhearvot. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 28(4):316–318.
- Müller, J.P. 1910. Sukupuolimoraali ja elämänonni. Yleistajuisia ohjeita sukupuolikysymyksen ratkaisemiseksi. Toisesta tanskalaisesta painoksesta tekijän luvalla suomensi L.T. Heinonen. Helsinki: Yrjö Weilin & Kump.
- Müller-Freienfels, Richard. 1943. *Lapsuus ja nuoruus. Kasvavan ihmisen luontuminen ja kehitys*. Suomentanut J.A. Hollo. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Multilingual Demographic Dictionary. 1982. Liège: International Union for the Scientific Study of Population & Ordina Editions.
- Murphy, Aleksander. 1927. Huolehtiva äidinsydän. Sana täysi-ikäisiksi kehittyneille tytöille siveellisyyskysymyksistä. Kotikasvatusyhdistyksen Nuorten sarja N:o 10. Helsinki: Kotikasvatusyhdistys.
- Myrskylä, Pekka. 1976. Syntyvyyden kehitys ja alueelliset erot Suomessa. Tutkimuksia n:o 36. Helsinki: Tilastokeskus.

- Naisen itsehoito-opas: vaihtoehtoja gynekologiaa. Naisten kulttuuriyhdistys ry. 1987.
- Nenola, Aili. 1998. Miesmytologiaa eli miksi naisella ei ole järkeä. Julkaisussa Annukka Jauhiainen, Soili Keskinen, Minnamaija Mikkilä ja Minna Vuorio-Lehti (toim.). Onko sukupuolella väliä. Raportti Turussa 3–4.10.1997 järjestetystä Nainen, koulutus ja työelämä-seminaarista. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B:61. Turku.
- Nenonen, Marko. 1992. Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700. Historiallisia Tutkimuksia 165. Helsinki: SHS.
- Nieminen, Armas. 1941. Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Nieminen, Armas. 1951. Taistelu sukupuolimoraalista: avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle. Porvoo–Helsinki: WSOY. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A, 6. Helsinki: Väestöliitto.
- Nieminen, Armas. 1963. Premarital pregnancy in Finland. Moniste.
- Nieminen, Armas. 1985. Piirteitä perheen kehityksestä industrialismin aikakautena Suomessa. Sosiaalipoliittikka 1985.
- Nieminen, Armas. 1993. Suomalaisen aviorakkauden ja seksuaalisuuden historia. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 27. Helsinki: Väestöliitto.
- Nieminen, Liisa. 1995. Perheen ja työn yhteensovittaminen. Tutkimus TSS-oikeuksista suomalaisen hyvinvointivaltion takeena. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Nieminen, Mauri. 1972. Tutkimus lasten lukumäärästä. Tilastotiedotus. Vuoden 1970 väestölaskennan ennakkotietoja. 1972:5. Helsinki: Tilastokeskus.
- Niiranen, Anna. 1935. Voiko kättilö tulla? Maalaiskättilön muistelmia 50 vuoden takaa. Helsinki: Otava.
- Niiranen, Timo. 1986. erotiikan kulttuurihistoria. Kuopio: Kustannuskiila.
- Nikander, Timo. 1992a. Naisen elämänsä ja perheellistymisen. SVTVäestö 1992:1. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nikander, Timo. 1992b. Suomalaisnaisen perheellistymisen. SVT Väestö 1992:10. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nimimerkki Mikko X. Kirjelaatikko. Terveystieteiden lehti 1910, No 4, s. 64.
- Nimimerkki 1144 X. Kirjelaatikko Terveystieteiden lehti, 1911, s. 143.
- Nimimerkki 1198 Arka. Kirjelaatikko. Terveystieteiden lehti 1911, s. 201.
- Noonan, John T. 1965. Contraception. A History of Its Treatment by the Catholic Theologians and Canonists. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Nordenstreng, Kaarle ja Matti Hara. 1968. Onko tietoa sukupuoliasioista? Sosiologia 5(2):69–76.

- Norman, Hans (red.). 1983. Den utsatta familjen. Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren: en antologi från Familjehistoriska projektet vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Stockholm.
- Notestein, Frank F. 1953. Economic problems of population change. Julkaisussa *Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists*. London: Oxford University Press. p. 13–31.
- Notkola, Irma-Leena. 1989. Luonnollisesta hedelmällisyydestä lapsirajoitukseen: mikrodemografinen tutkimus hedelmällisyyden transitiosta. Helsinki: Suomen väestötieteen yhdistys. Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 12.
- Notkola, Irma-Leena. 1994. Hedelmällisyys. Julkaisussa Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola ja Kari Pitkänen (toim.). Suomen väestö. Helsinki: Gaudeamus. s. 64–106.
- Nousiainen, Mervi. 1990. Salaisen teon julkinen pohdinta. Lastenmurhat kulttuurisena puheena. Julkaisussa Aili Nenola ja Senni Timonen (toim.). Louhen sanat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 520. Helsinki: SKS.
- Nurmi, Tuulikki. 2000. Seksuaaliterveys ja terveydenhoitaja: Seksuaaliterveyden edistäminen ja terveydenhoitajiksi valmistuvien seksuaaliterveyden asiantuntijuus 1970-, 1980- ja 1990-luvuilla. Lisensiaattityö, Helsingin yliopisto, Sosiologian laitos.
- Nykänen, Maija. 1996. Näkemyksiä ala-asteen seksuaaliopetuksesta. Terveystieteen laitoksen julkaisusarja 4. Jyväskylän yliopisto.
- Nyman, Kauko. 1971. Ehkäisyteblettien käyttö Suomessa vuonna 1968. *Sosiaalivakuutus* 9(1):3–12.
- Nätkin, Ritva. 1997. Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset. Helsinki: Gaudeamus.
- Oker-Blom, Max. 1904. Miehillä ja nuorukaisilla. Sukuelämä ja terveys I. Helsinki: Yrjö Weilin.
- Oker-Blom, Max. 1906. Aviopuolisoille. Sukuelämä ja terveys IV. Helsinki: Yrjö Weilin.
- Oker-Blom, Max. 1909. Sukupuolikasvatus: Opa kodeille ja kouluille. Helsinki: Otava.
- Olki, Mikko. 1956. Raskaudenkeskeytyslain vaikutuksesta rikollisten aborttien sekä abortus arteprovocatusten lukumäärään Helsingissä. *Väestöliiton Vuosikirja V 1956*, s. 164–170.
- Ollila, Anne. 1990. Perhe – ura vai vankila. Julkaisussa Kari Immonen (toim.). *Naisen elämä*. s. 263–347. Helsinki–Keuruu: Otava.
- Ollila, Anne. 1998. Jalo velvollisuus: virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 711. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Olsen, Henry. 1947. Lääkärin neuvoja sukupuoliasioista. Lainopillisen liitteen toimittanut Filip Jaatinen; tanskan kielestä suom. Annaliisa Loukola. Helsinki: Tammi.

- Onerva, L. 1985. Meiri. Julkaisussa Naisen galleria. Toim. Salme Saure. Helsinki–Keuruu: Otava. s. 136–139.
- Otavan Iso Fokus, osa 3. 1963. Helsinki: Otava.
- Otavan Iso Fokus. Osa 7. 1974. Helsinki: Otava.
- Otavan suuri ensyklopedia 12. 1979. Helsinki: Otava.
- Otavan suuri ensyklopedia 19. 1978. 2. painos 1979. Helsinki: Otava.
- Outinen, Hellevi. 1992. Häpeästä nautintoon. Seksuaalisuus tyttökirjoissa 1920-luvulta 1980-luvulle. Julkaisussa Sari Näre ja Jaana Lähtenmäki (toim.). Letit liehumaan: tyttökulttuuri murroksessa. Tietolipas 124. Helsinki: SKS. s. 47–55.
- Paajanen, Pirjo. Saako haikara tulla käymään? Suomalaisten lastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Perhebarometri 2002. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos E 14/2002. Helsinki: Väestöliitto.
- Paasio, Marja. 1985. Pilvihin on piian nännit: kansan seksiperinnettä. Helsinki: Otava.
- Palolampi, Eero ja Kimmo Leppo. 1966. Suunnittelematonta perhesuunnittelua. Julkaisussa Ilkka Taipale (toim.). Sukupuoleton Suomi: Asiallista tietoa seksuaalikäytännöistä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. s. 52–64.
- Pelkonen, Erkki. 1931. Über volkstümliche Geburtshilfe in Finnland. Acta Societatis Medicorum Fennicae Duodecim, Ser. B XVI. Helsinki: Suomalainen lääkärisseura Duodecim.
- Pelkonen, Erkki. 1933. Lääkintätaidon varhaisemmasta kehityksestä. Kansanomaisesta lääkintätaidosta ja sen suhteesta lääkintäoppiin. Duodecim 49(5):431–447.
- Penttinen, Hilda. Keskustelua lapsirajoituksesta. Työläisnainen 1914, N:o 14.
- Perheet 1997. Helsinki: Tilastokeskus. Väestö 1998:10
- Perheet 1999. Helsinki: Tilastokeskus. Väestö 2000:12
- Perheet 2000. Helsinki: Tilastokeskus. Väestö 2001:12
- Perheet 2001. Helsinki: Tilastokeskus. Väestö 2002:10
- Peräläinen, Antero. 1991. Yhteiskunnan tuki lapsiperheille. Julkaisussa Ritva Taskinen (toim.). Perheen puolesta, Väestöliitto 1941–1991. Helsinki: Väestöliitto. s. 80–127.
- Piipponen, Oskari. 1937. Hedelmöittymisen itsemäärääminen. Uusi mullistava keksintö syntyväisyyden rajoittamisessa. Siunausta tuottava lääke nykyajan kipeimpään yhteiskunnalliseen sairauteen. Tampere: Kirjamyynti.
- Pitkänen, Kari. 1983. Perhekokoon vaikuttavat tekijät esiteollisessa Euroopassa. Julkaisussa Endén, Rauno (toim.). Historian päivät 6.–7.11.1982. Helsinki: Suomen historiallinen seura. s. 11–19. Historiallinen arkisto 81.
- Pitkänen, Kari. 1984. The educated people: the precursors of the fertility transition in Finland. The sixth Scandinavian demographic symposium, 16–19 June 1982 in Kungälv, Sweden. Scandinavian Population Studies 6:2.
- Pitkänen, Kari. 1988. Väestöntutkimus ja yhteiskunta: Suomalaisen väestöntutkimuksen historia 1700-luvulta noin vuoteen 1950. Suomen Väestötieteen Yhdistyksen julkaisuja 11. Helsinki 1988.

- Pitkänen, Kari. 1994a. Sanastoliite. Julkaisussa Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola ja Kari Pitkänen (toim.). Suomen väestö. Helsinki: Gaudeamus. s. 327–339.
- Pitkänen, Kari. 1994b. Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Julkaisussa Seppo Koskinen, Tuija Martelin, Irma-Leena Notkola, Veijo Notkola ja Kari Pitkänen (toim.). Suomen väestö. Helsinki: Gaudeamus. s. 19–58.
- Pitkänen, Kari. 1994c. Väestöpoliittisen ajattelun kehityslinjat Suomessa. Hyvinvointikatsaus 1/1994.
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi. 1995. Eros kylässä: Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa. Helsinki: SKS.
- Potts, Malcolm and Roger Short. 2000. Ever since Adam and Eve: The evolution of human sexuality. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Pulkila, Uuno. 1947. Padasjoen historia. [Padasjoki]: [Padasjoen kunta].
- Pulma, Panu. (red.). 1991. Den problematiska familjen. Historiallinen Arkisto 97. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Päivärinta, Pietari. 1905. Siveellisyysolot Pohjanmalla rahvaan keskuudessa. Aikamme siveellisyyskysymyksiä 10. Helsinki: Yrjö Weilin.
- Pötsönen, Riikka. 2003. Suomalaisten seksuaaliterveys 2003. Julkaisussa Riitta Luoto, Kirsi Viisainen ja Ilona Kulmala (toim.). Sukupuoli ja terveys. Tampere: Vastapaino. s. 101–111.
- Rahikainen, Hilma. Keskustelua lapsirajoituksesta. Työläisnainen 1914, N:o 10.
- Raitasalo, Aune ja Riitta Mällinen. 17 kirjaa sukupuolielämästä (arvostelu). Kodin Kuulehti 1969:12, s. 12–19.
- Rajainen, Maija. 1973. Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 91. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Rantakallio, Paula. 1988. The longitudinal study of the Northern Finland birth cohort of 1966. Paediatric and Perinatal Epidemiology 2(1):59–88.
- Rapola, F.O. 1908. Suomen maakunnat 4. Häme. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Rasila, Viljo. 1982. Ensimmäinen teollistumiskausi. Julkaisussa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila (toim.). Suomen taloushistoria, osa 2, Teollistuva Suomi. Helsinki: Tammi. s. 11–171.
- Rask, Regina. 2002. Ei millään pahalla. Helsinki: Tammi.
- Reima, Vilho. 1944. Nuoriso huvittelee. Nuorten sarja VIII. Helsinki: Kotikasvatusyhdistys r.y.
- Reivilä, Marjut. Ehkäisy on kahden kauppa. Vauva 1994: 5, 86–91.
- Reivilä, Marjut. Paljonko maksat ehkäisystä? Kotilääkäri 1998:5. 74–75.
- Reuna, Veera. Perhebarometri 1997. Väestötutkimuslaitos, katsauksia E 3/1997. Helsinki: Väestöliitto.
- Richard, G. 1946. Sukupuolinen kasvatus. Kirja kasvattajille ja vanhemmille. Helsinki: Tammi.

- Riddle, John M. 1992. *Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Riddle, John M. 1997. *Eve's herbs: a history of contraception and abortion in the West*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Riihinen, Olavi, Aimo Pulkkinen ja Marketta Ritamies. 1980. Suomalaisen perheen lapsiluku. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D, N:o 7. Helsinki: Väestöliitto.
- Rimpelä, Matti ja Maija Ritamo. 1995. Perhesuunnittelua vuoteen 2000: Kehittämishankkeen tavoitteet ja sisältö. *Suomen Lääkärilehti* 50(8):907–912.
- Ritamies, Marketta. 1993a. Ehkäisyyn ja aborttiin liittyviä käsitteitä. Julkaisussa Matti Rimpelä ja Maija Ritamo (toim.). *Raskauden keskeyttäminen – suomalaisia valintoja 1990-luvulla*. Stakes Raportteja 126. Helsinki: Stakes. s. 219–221.
- Ritamies, Marketta. 1993b. Suunnittelemattomien raskauksien vähenemiseen vaikuttavat tekijät. Julkaisussa Matti Rimpelä ja Maija Ritamo (toim.). *Raskauden keskeyttäminen – suomalaisia valintoja 1990-luvulla*. Stakes Raportteja 126. Helsinki: Stakes. s. 51–64.
- Ritamies, Marketta. 1996. Eurooppalainen perhe samankaltaistuu? EU-raporttisarja lokakuu 1996/4, Elinolot s. 24–26. Tilastokeskus, International Business Statistics.
- Ritamies, Marketta. 2000. The Development of Family Planning in Finland from the 1960s to the 1990s. *Yearbook of Population Research in Finland* 36, s. 29–45. Helsinki: Väestöliitto.
- Ritamies, Marketta ja Elina Visuri. 1975. Suomalaisten perhekoko – sattuma vai suunnitelma. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 1. Helsinki: Väestöliitto.
- Ritamies, Marketta, Olavi Riihinen, Heli Penttinen ja Aimo Pulkkinen. 1984. Lapsilukuihanne – toive vai tavoite. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 13. Helsinki: Väestöliitto.
- Ritamies, Marketta ja Anneli Miettinen. 1994. Steriloinnit Euroopassa. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Ritamies Marketta ja Stina Fågel. 1998. Aikuiset avunsaajina. Julkaisusarja D 33. Helsinki: Väestöliitto.
- Romlid, Christina. 1997. Swedish midwives and their instruments in the eighteenth and nineteenth centuries. Julkaisussa Hilary Marland and Anne Marie Rafferty (toim.). *Midwives, Society and Childbirth: Debates and controversies in the modern period*. Studies in the Social History of Medicine. London: Routledge.
- Rouhunkoski, Mauri. 1949. Syntyvyyden säännöstelyn opas. 2. painos. Väestöliiton julkaisuja 25. Helsinki: Otava.
- Rouhunkoski, Mauri. 1950. Syntyvyyden säännöstely normaalista poikkeavissa tapauksissa. *Avioliitto ja lääkäri* 1(1):4–6.
- Rouhunkoski, Mauri. 1957. Contraception. *Avioliitto ja lääkäri* 8(4): 128–129.
- Rouhunkoski, Mauri. 1968. Syntyvyyden säännöstelyn opas. 6. uudistettu painos. Väestöliiton julkaisuja 25. Helsinki: Otava.

- Runeberg, Fredrika. 1985. Särämäkuvia naisen elämästä. Julkaisussa Salme Saure (toim.). Naisten galleria. Helsinki–Keuruu: Otava. s. 81–93.
- Rutgers, J. 1910. Ihmissuvun jalostaminen. Suomennos. Turku: J. Sandholm.
- Rutgers, J. 1912. Sukupuolinen pidättyväisyys vai eikö? Suomennos. Tampere: Matti Wuolukka & Kumpp.
- Räisänen, Arja-Liisa. 1991. Avain uuteen rakkaudentaivaaseen. Aviopuolisoille suunnatun populaarilääketieteellisen opaskirjallisuuden (1865–1906) välittämiä seksuaalikäsityksiä. Naistutkimus–Kvinnoforskning 1991:3, s. 5–17.
- Räisänen, Arja-Liisa. 1995. Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920. Bibliotheca Historica 6. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Räsänen, Matti. 1991. Några aspekter på den etnologiska familjeforskningen i Finland. Julkaisussa Panu Pulma (red.). Den problematiska familjen. Historiallinen arkisto 97. Helsinki: Suomen historiallinen seura. s. 62–82.
- Saari, Matti ja Hannele Sauli. 1991. Perheisiin kuuluvat lähes kaikki tai tuskin kukaan. Hyvinvointikatsaus 2/1991, s.45–46. Tilastokeskus.
- Sandström, Britt och Marja Taussi Sjöberg. 1983. Ensamma med skammen: barnamöderskor i Västernorrlands län 1861–1890. Julkaisussa Hans Norman (red.). 1983. Den utsatta familjen. Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren: en antologi från Familjehistoriska projektet vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Stockholm. s. 170–186.
- Sauli, Hannele. 1991. Nuoren hyvinvointi ja aikuistuminen. Julkaisussa Jaana Lähteenmaa ja Lasse Siurala (toim.). Nuoret ja muutos. Tutkimuksia 177. Helsinki: Tilastokeskus.
- Schmid, J. 1984. The background of recent fertility trends in member states of Council of Europe. Population Studies No 15. Strasbourg: Council of Europe.
- Secombe, Wally. 1990. Starting to stop: working-class fertility decline in Britain. Past and Present 126:151–188.
- Setälä, Päivi. 1990. Tyttöjä ne on pienet pojatkin. Julkaisussa Kari Immonen (toim.). Naisen elämä: Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit. Helsinki: Otava. s. 17–89.
- Setälä, Päivi. 2002. Pohjoisen renesanssin nainen: 1500- ja 1600-luvun naishistoriaa. Helsinki: Otava.
- Sievers, Kai, Osmo Koskelainen ja Kimmo Leppo. 1974. Suomalaisten sukupuolielämä. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- Sihvo, Sinikka ja Kirsi Viisainen. 1998. Miehet kumppaneina perhesuunnittelussa ja synnytyksissä. Julkaisussa Sinikka Sihvo ja Päivikki Koponen (toim.). Perhesuunnittelusta lisääntymisterveyteen: palvelujen käyttö ja kehittämistarpeet. Raportteja 220. Helsinki: Stakes. s. 91–102.
- Siirala, Martti. 1934. Ajatuksia ehkäisykeinojen käytön neuvonnasta ja sukupuoliasiain neuvonta-asemista. Terveystieteiden lehti 1934/11–12, 194–196.

- Siirala, Martti. 1936. Kokemuksia Helsingin kaupungin kunnallisen sukupuoliasiain neuvontatoimiston toiminnasta v:lta 1935. *Duodecim* 52(10):859–864.
- Sillanpää, F.E. 1932. *Elämä ja aurinko*. Julkaisussa *Kootut teokset I*. Helsinki: Otava.
- Sireni, Maarit. Vanha työnjako – uusi emännöisyys. Perhekeskeisyys maaseudun naisen valintana. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2003, s. 35–46.
- Starck-Arola, Laura. 2001. Vaginan tuntematon historia: Naisen seksuaalisuuden kuvat suomalaisessa suullisessa kansanperinteessä. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2001, s. 4–22.
- Statistiska Centralbyrån. 1979. Barn – behov eller börda? Fakta och teorier kring födelsetalens utveckling. *Urval, Nummer 11*. Stockholm.
- Stockman, Alice. 1898. Siitinelo ja avioliitto. Tärkeitä terveysohjeita sekä naimattomille että naineille. *Suomennos*. Helsinki: J.R. Lindstedtin Antikwaarinen kirjakauppa.
- Stoezel, J. 1955. Les attitudes et la conjoncture démographique: la dimension idéale de la famille. Julkaisussa *Proceedings of the World Population Conference 1954*, VI. New York: United Nations, 1019–33.
- Stone, Hannah ja Abraham Stone. 1946. Lääkäri vastaa sukupuolikysymyksiin. Helsinki: Pohjolan kirja.
- Stopes, Marie. 1925. *Aviopuolisot*. 2. painos. Pori: Satakunnan kirjateollisuus.
- Stopes, Marie. 1926. *Syntyväisyyden säännöstely*. Pori: Kustannusliike Louhe.
- Strömmer, Aarno. 1969. Väestöllinen muuntuminen Suomessa: analyttinen kuvaus syntyvyyden, kuolevuuden ja luonnollisen kasvun tähänastisesta kehityksestä ja alueellisesta vaihtelusta. Tornio. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A, 13.
- STV (Suomen tilastollinen vuosikirja) 1903, Vol. 1. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1903.
- STV 1944–45. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1946.
- STV 1960, Vol. 56. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1961.
- STV 1968. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto 1969.
- STV 1971. Helsinki: Tilastokeskus 1972.
- STV (Suomen tilastollinen vuosikirja) 1998. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV (Suomen tilastollinen vuosikirja) 2005. Helsinki: Tilastokeskus.
- Stålström, Olli ja Jussi Nissinen. 2000. Seksuaalinen tasavertaisuus edistää seksuaalista hyvinvointia. Julkaisussa Osmo Kontula ja Ilsa Lottes (toim.). *Seksuaaliterveys Suomessa*. Helsinki: Tammi. s. 125–145.
- Sucksdorf, Julia. 1913. *Terveys ja onni*. Helsinki: Aikain Vartija.
- Sukselainen, V. J. 1946. Jälleenrakennuskauden väestöpoliittiset tehtävät. Väestöliiton vuosikirja 1. Helsinki: Väestöliitto.
- Sulkunen, Irma. 1989. Naisen kutsumus: Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sulkunen, Irma 1991. *Retki naishistoriaan*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Sumu, Ilkka. 1993. Asumistaso paranee hitaasti mutta varmasti. Julkaisussa Jaakko Itälä (päätoim.). *Suomalaisten tarina 3: Rakentajien aika 1937–1967*. Helsinki: Kirjayhtymä. s. 175–179.

- Suomen tieteen historia. Päätoim. Päiviö Tommila, toim.siht. Allan Tiitta. Osa 3, luonnontieteet, lääketieteet, tekniset tieteet. Helsinki: WSOY 2000.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 2005. Helsinki: Tilastokeskus 2005.
- Suurpää, Matti. 1965. Kirjallisuus ja moraali toistamiseen. Mitä Missä Milloin – Kansalaisen vuosikirja 1966. Helsinki: Otava. s. 260–271.
- SVT Terveys. Raskauden keskeytykset vuoteen 1991 Suomessa. Terveys 1993:3. Helsinki: Stakes.
- SVT 1930 (Suomen Virallinen Tilasto). 1930. VI Väestötilastoa: 69 Avioliittojen hedelmällisyys, s. 1–51. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.
- SWT (Suomenmaan Virallinen tilasto). 1870. VI, 2. jakso: Wäkiluvun-tilastoa. 1874. Helsinki: Keisarillisen senatin kirjapaino.
- Sysiharju, Anna-Liisa. 1969. Die Situation der Sexualpädagogik in Finnland. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock 18:759.
- Taipale, Ilkka. 1966. Lähete lukijalle. Julkaisussa Ilkka Taipale (toim.). Sukupuoleton Suomi: Asiallista tietoa sukupuolikysymyksistä. Helsinki: Tammi.
- Takman, John. 1945. Nuorison sukupuoliopas. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Tallqvist, J. V. 1886. Recherches statistiques sur la tendance à une moindre fécondité des mariages. Väitöskirja. Helsinki.
- Tamela, Eino. 1942. Tornion kaupungin pesäluettelot 1666–1800 (Bouppteckningar i Torneå stad. Peräpohjolan ja Lapin kotiseutuyhdistyksen julkaisuja 4.
- Tanner, A. F. 1991. Sukupuoliyhteys taidenautinnoksi. Näköispainos vuonna 1909 Työväen kirjapainossa Tampereella julkaistusta kirjasesta. Turku: Suomen Kirjamessut Oy.
- Thompson, W. S. 1930. Population Problems. New York: McGraw-Hill.
- Tiihonen, Kirsti. 2000. Puhtaan nuoruuden ihanne. Sukupuolikasvatusta nuorison opaskirjoissa 1920- ja 1930-luvuilla. Julkaisussa Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti (toim.). Modernin lumo ja pelko: Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 169–208.
- Tiitinen, Aila. 2002. Lapsettomuus – laajeneva ongelma? Duodecim 118(5):493–494.
- Tiitinen, Aila ja Outi Hovatta. 2001. Lapsettomuus. Julkaisussa Olavi Ylikorkala ja Antti Kauppila (toim.). Naistentaudit ja synnytykset. Helsinki: Duodecim. s. 169–185.
- Toivonen, Juhani, Maija Mäkelä, Katriina Bildjuschkin ja Marita Slotte. 1991. Avoimet Ovet. Duodecim 107: 1829–1834.
- Toivonen, Juhani. 1995. Kohdunsisäinen ehkäisy. Käytännön lääkäri 38(2):64–66.
- Trent, Roger. 1980. Evidence Bearing on the Construct Validity of "Ideal Family Size". Population and Environment 3(4):309–325.
- Tuontiliike Fennia. 1913. Hinnasto N:o 1 terveys- ja ehkäisyesineistä.
- Tuovinen, Eila (toim.). 1994. Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 606. Helsinki: SKS.
- Turpeinen, Kaisa. 1963. Kontraseptiivinen, suun kautta otettava tabletti. Avioliitto ja lääkäri. 1963:4, 85–89.

- Turpeinen, Kaisa. 1967a. Avioliitto ja sukupuolielämä. Toimittanut Kaisa Turpeinen, kirjoittanut Ulla Gripenberg. 2. painos. Helsinki: Weilin & Göös. 1. painos 1965.
- Turpeinen, Kaisa. 1967b. Ehkäisytablettien pitkäaikaisesta käytöstä saatuja kokemuksia. Väestöliiton Keskusneuvolan tutkimuksia. Lääkäri ja yhteiskunta 18(4):69–71.
- Turpeinen, Kaisa. 1968. Tiedustelu lääkäreiden suhtautumisesta ehkäisyneuvontaan. Lääkäri ja yhteiskunta 19(4):65–67.
- Turpeinen, Oiva. 1979. Fertility and Mortality in Finland Since 1750. *Population Studies* 33(1):101–114.
- Turpeinen, Oiva. 1984. Väkivaltaisesti kuolleet Pohjois-Karjalassa ja Kainuussa 1816–65. Julkaisussa Antti Laine (toim.). Piirtoja itäsuomalaiseen menneisyyteen: Veijo Saloheimolle omistettu juhlakirja. Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys. s. 69–85.
- Turunen, Aarno. 1942. Kansamme syntyväisyyteen vaikuttavista tekijöistä. *Duodecim* 58(4): 135–146.
- Työläisnainen 1912, n:o.25. Lapsirajoituksen syistä. Itävaltalaisessa Arbeiterinnen-lehdessä julkaistun Hans Ferchin artikkelin suomennettu versio.
- Työvoima. Otavan suuri ensyklopedia, osa 19.
- Täyttä elämää, Ehkäisy. 1996. Helsinki: Väestöliitto.
- Utrio, Kaari. 1986. Kalevan tyttäret: Suomen naisen tarina. Helsinki: Tammi.
- Utrio, Kaari. 1998. Perhekirja: Eurooppalaisen perheen historia. Helsinki: Tammi.
- Vaara uhkaa. *Valkonauha* 1912:10, 6–8.
- Valkonen, Tapani. 1985. Alueelliset erot. Julkaisussa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja ja Tom Sandlund. *Suomalaiset: Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Neljäs painos. Helsinki: WSOY. s. 201–242.
- Valvanne, Leena. 1986. Rakkautta pyytämättä. Valtakunnan kättilö muistelee. Helsinki: Tammi.
- Valvanne, Leena. 1991. Välähdyksiä ajalta, jolloin opeteltiin elämään niukkuudessa. Julkaisussa Taskinen, Ritva (toim.). *Perheen puolesta, Väestöliitto 1941–1991*. Helsinki: Väestöliitto.
- Van de Kaa, Dirk J. 1987. Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 42(1). Population Reference Bureau, Washington D.C.
- Van de Walle, Etienne and John Knodel. 1980. Europe's fertility transition: new evidence and lessons for today's developing world. *Population Bulletin* 1980 34(6). Population Reference Bureau Washington, D.C.
- Van de Velde, Th. H. 1930. Täydellinen avioliitto: sen fysiologian ja tekniikan tutkimus. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Valo.
- Waris, Elina 1999. Yksissä leivissä: Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta. *Bibliotheca historica* 48. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Waris, Heikki. 1932. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. Helsinki: Suomen historiallinen seura. *Historiallisia tutkimuksia* 16, osa 1.
- Varma. E. L. 1911. Suojelusvälineitä. Helsinki.

- Vattula, Kaarina. 1989. Lähtöviivallako? Naisten ammatissa toimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Julkaisussa Leena Laine ja Pirjo Markkola (toim.). Tuntematon työläisnainen. Tampere: Vastapaino. s. 13–38.
- Vehkalahti, Kaisa. 2000. Jazztyttö ja naistenlehtien siveä katse. Julkaisussa Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti, Kaisa (toim.). Modernin lumo ja pelko. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. s. 130–168.
- Wendela (Wendla Randelin). 1999. Elisabet. [Alkuteos Den Fallna 1848]. Suomennos ja esipuhe Kati Launis. Juva: WSOY.
- Vienonen, Mikko. 1987. Ehkäisyn käyttö Suomessa. *Duodecim* 103(9):515–518.
- Wilkama, Sisko. 1938. Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla. *Historiallisia tutkimuksia* 23. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Winberg, Bo. 1967. Sexuellt beteende bland fnlandssvensk ungdom. *Sosiologia* 4(2):80–83.
- Wirilander, Kaarlo. 1974. Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. *Historiallisia tutkimuksia* 93. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Visuri, Elina. 1968. Köyhyys ja lastensynnytys. Tutkimus perhesuunnittelun päämääristä, keinoista ja tuloksesta huoltoapua saaneissa helsinkiläisperheissä. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B, 15.
- Visuri, Elina. 1969. Poverty and Children. A Study of Family Planning. *Transactions of the Westermarck Society*. Vol. XVI. Hämeenlinna.
- Wilson, C. 1984. Natural fertility in pre-industrial England, 1600–1799. *Population Studies* 38(2):225–240.
- Väestön koulutusrakenne kunnittain 2001. Helsinki: Tilastokeskus. *Koulutus* 2003:2
- Väestönmuutokset 2000. Väestö 2001:13. Helsinki: Tilastokeskus.
- Väestönmuutokset 2001. Väestö 2002:11. Helsinki: Tilastokeskus.
- Yearbook of Population Research in Finland 1988. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Yearbook of Population Research in Finland 1993. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Yearbook of Population Research in Finland 1997. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Yearbook of Population Research in Finland 1998–1999. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Yearbook of Population Research in Finland 2000. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Yearbook of Population Research in Finland 2001. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Ylikangas, Heikki. 1968. Puolisonvalintaan vaikuttaneista tekijöistä sääty-yhteiskunnan aikana. *Historiallinen Aikakauskirja* 66:21–30. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Historian Ystävien Liitto.

Lisäksi kuvioissa ja taulukoissa on käytetty seuraavia tilastojulkaisuja:

Väestönmuutokset 1972–2003. Helsinki: Tilastokeskus.